VICTOR HUGO

Doksan Üç

ÇEVİREN
Alev Er

E.H. - A.M. BLACKMORE'UN ÖNSÖZÜ,
YVES GOHIN'İN VE ÇEVİRENİN SONSÖZLERİYLE

İLETİŞİM KLASİKLERİ

iletişim

Quatre-vinght-treize
© Önsöz: E.H. and A.M. Blackmore, "Introduction", *Victor Hugo, The Essential Victor Hugo*, Oxford: Oxford University Press, 2004
© Sonsöz: Éditions Gallimard, Paris, 1979

İletişim Yayınları 2577 • İletişim Klasikleri 113
ISBN-13: 978-975-05-2321-2
© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2018, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
YAYINA HAZIRLAYANLAR Güneş Akkor, Emrah Serdan, Barış Özkul
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Alfred Loudet, "Robespierre, Danton ve Marat", 1882
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Naci Ozansoy
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

VICTOR HUGO

Doksan Üç

Quatre-vinght-treize

FRANSIZCADAN ÇEVİREN ***Alev Er***

E.H. - A.M. BLACKMORE'UN ÖNSÖZÜ,
YVES GOHIN'İN VE ÇEVİRENİN SONSÖZLERİYLE

iletişim

VICTOR-MARIE HUGO 26 Şubat 1802'de Napoléon'un ordusunda görevli subay Joseph Léopold Sigisbert Hugo ile Sophie Trébuchet'nin en küçük oğlu olarak Besançon'da dünyaya geldi. Babasının atamaları gereği aile önce İtalya'ya, ardından Paris'e, oradan da İspanya'ya taşındı. Hugo 1815'ten 1818'e kadar Paris'teki Pension Cordier ve Lycée Louis-le-Grand'a devam etti. Ergenliğinden itibaren şiir yazmaya ve Virgil çevirileri yapmaya başladı. 1822'de ilk şiir derlemesi *Odes et poésies diverses*'i (Odlar ve Çeşitli Şiirler), ertesi yıl ilk romanı *Han d'Islande*'ı (İzlanda Hanı) yayımladı. 1822'de bir subayın kızı olan Adèle Foucher ile evlendi. Çiftin, ilki doğumundan kısa süre sonra ölen toplam beş çocuğu oldu. Hugo 1820'li yıllarda edebiyat çevrelerine katıldı ve Lamartine, Vigny ve Musset gibi yazarlarla birlikte romantizm akımının kalesine dönüşen Cénacle grubunu kurdu. 1827'de yayımlanan *Cromwell* oyununa yazdığı önsöz, klasik Fransız edebiyatına karşı romantizmi savunduğu bir manifesto olarak kabul edildi. 1829'da gerçek bir olaydan esinlenen *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü* adlı kısa romanını yayımladı. 1830'da yayımlanır yayımlanmaz büyük başarı kazanan oyunu *Hernani* geniş kitlelerce tanınmasını sağladı. Ertesi yıl ilk tarihî romanı olan *Notre Dame'ın Kamburu*'nu yayımladı. 1833'te yazdığı *Lucrèce Borgia* adlı oyununun prömiyerinde, yarım asır boyunca ilişki yaşayacağı oyuncu Julie Drouet'yle tanıştı ve âşık oldu. 1841'de uzun zamandır kabul edilmeyi beklediği Académie française'e seçildi. 1843'te kızı Léopoldine'in bir kaza sonucu ölümüyle sarsıldı. Bu kayıptan sonra siyasetle ilgilenmeye başladı ve 1852'ye kadar kitap yayımlamadı. 1845'te Kral Louis-Philippe'ten soyluluk unvanı aldı. 1848 Devrimi'nden sonra kurucu meclise ve parlamentoya girdi, burada idam cezasına karşı mücadele etti. 1851'de III. Napoléon darbe yapıp yönetimi ele geçirince, ona karşı direniş hareketi örgütlemeye çalıştı, ancak Aralık ayında tutuklanacağını anlayarak Brüksel'e, ardından Jersey'ye kaçtı. Yaklaşık yirmi yıl süren sürgün döneminde *Napoléon le petit* (Küçük Napoléon, 1852) ve *Histoire d'un crime* (Bir Suç Hikâyesi, 1877) adlı hicivlerini yazdı. Aynı dönemde *Les Châtiments* (1853, Azaplar), *Les Contemplations* (1856, Düşünceler) ve *La Légende des siècles* (1859, Yüzyılların Efsanesi) gibi en sevilen şiir kitaplarını ve *Sefiller* (1862) ve *Deniz İşçileri* (1866) gibi büyük romanlarını tamamladı. III. Napoléon 1859'da bütün siyasi sürgünler için genel af ilan etse de Hugo Fransa'ya ancak 1870'te, iktidar değişip Üçüncü Cumhuriyet kurulduktan sonra döndü. Paris'e dönüşünde halk tarafından büyük coşkuyla karşılandı ve ulusal meclise seçildi. 1872'de *Korkunç Yıl* adlı şiir kitabını, 1874'te *Doksan Üç* romanını yayımladı. 1876'da sağlık sorunları yaşadı ve hafif bir felç geçirdi. Büyük aşkı Julie Drouet'nin ölümünden iki yıl sonra, 22 Mayıs 1885'te kalp yetmezliği sonucu geçirdiği zatürreden hayatını kaybetti. İki milyonu aşkın kişinin katıldığı cenaze töreniyle Panthéon Mezarlığı'na defnedildi.

İÇİNDEKİLER

ROMANA DAİR GÖRSELLER 7

KRONOLOJİ 19

ÖNSÖZ
VICTOR HUGO'YA DAİR / E.H. - A. M. BLACKMORE 35

Doksan Üç

BİRİNCİ BÖLÜM
Denizde 47

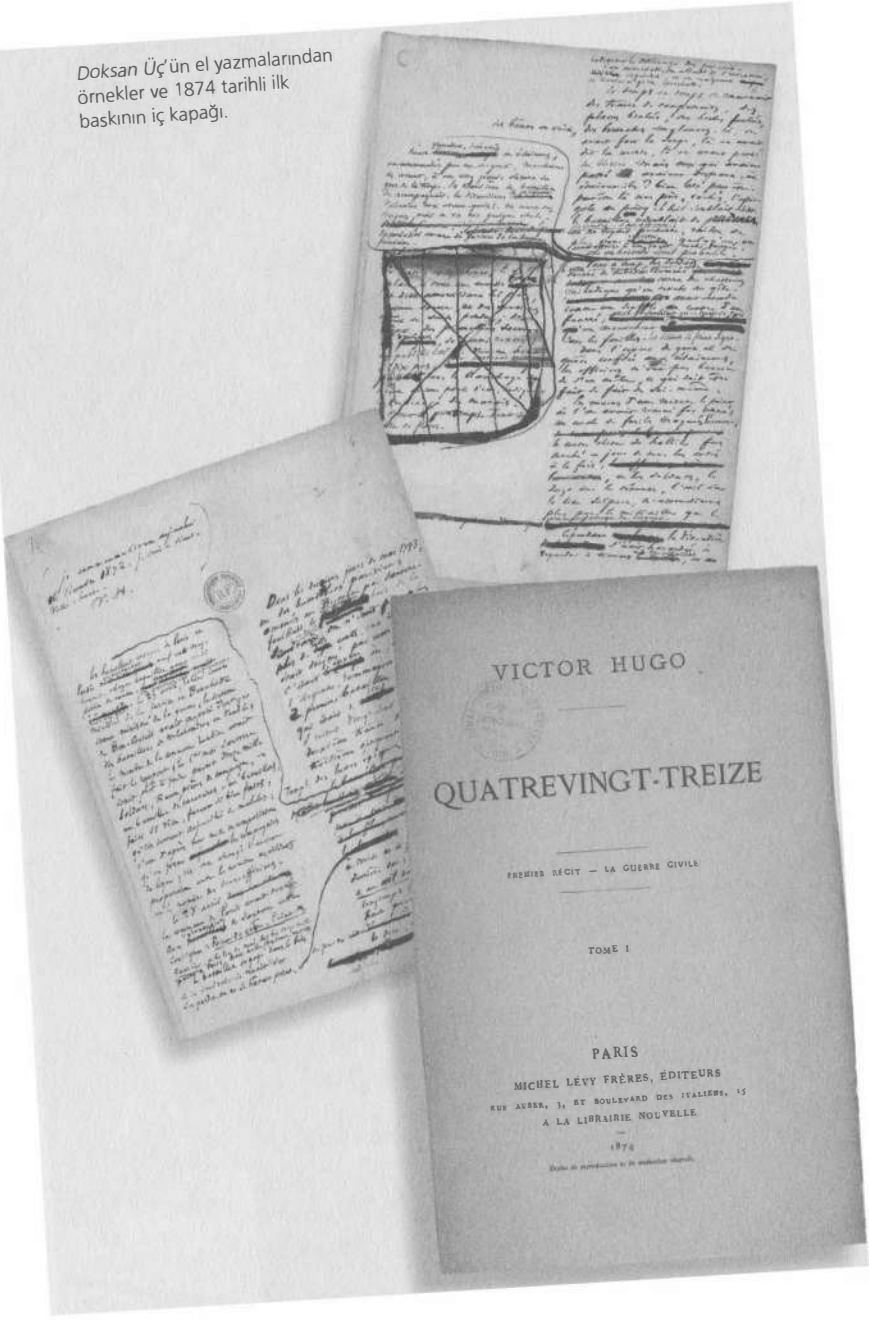
İKİNCİ BÖLÜM
Paris'te 139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Vendée'de 215

SONSÖZ / YVES GOHIN 423

ÇEVİRMENİN SONSÖZÜ
ÇEVİRMENİN ŞAŞIRDIĞI (VE ARTIK ŞAŞIRMADIĞI) /
ALEV ER 439

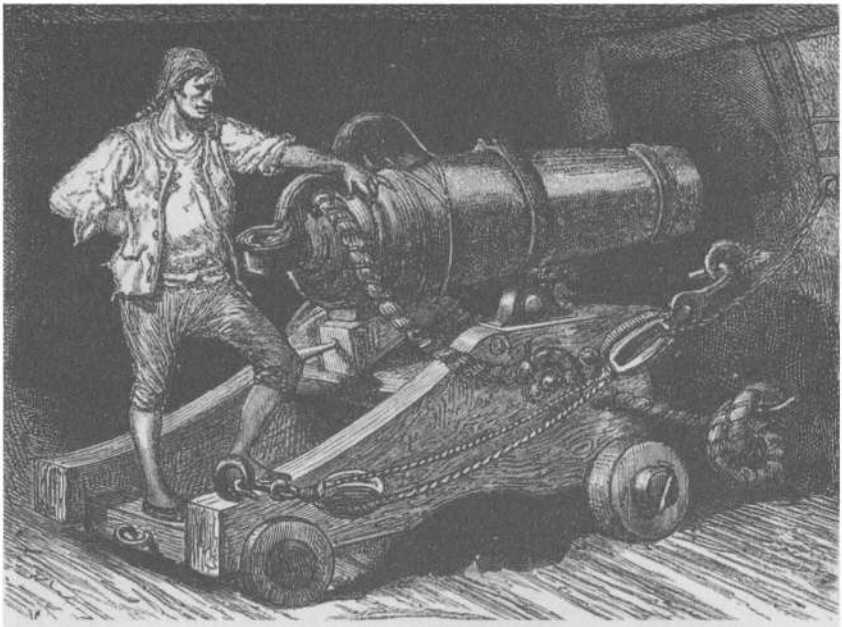
Doksan Üç'ün el yazmalarından örnekler ve 1874 tarihli ilk baskının iç kapağı.

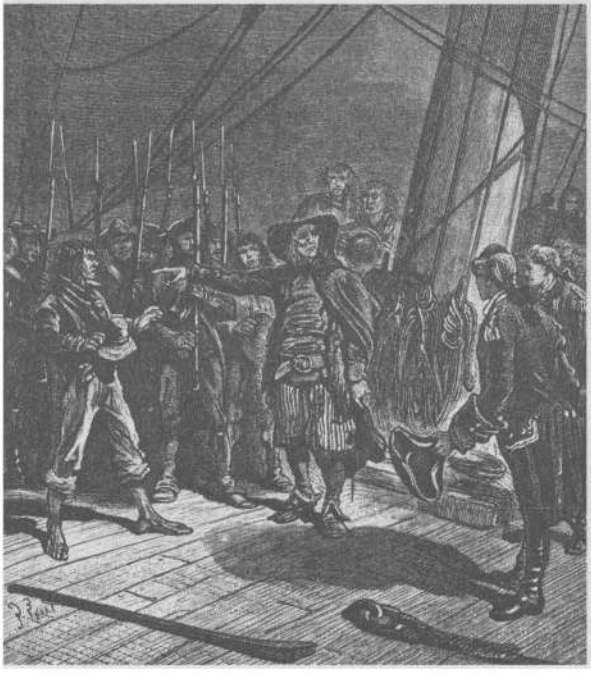

Emile Bayard, G. Brion, Karl Bodmer, Férat, Ferdinandus, Gilbert, Dodefroy-Durand, Lançon, Lix, D. Maillart, Edmond Morin, Patterson, Riou, H. Scott ve Daniel Vierge'in *Doksan Üç* için yaptıkları çizimler:

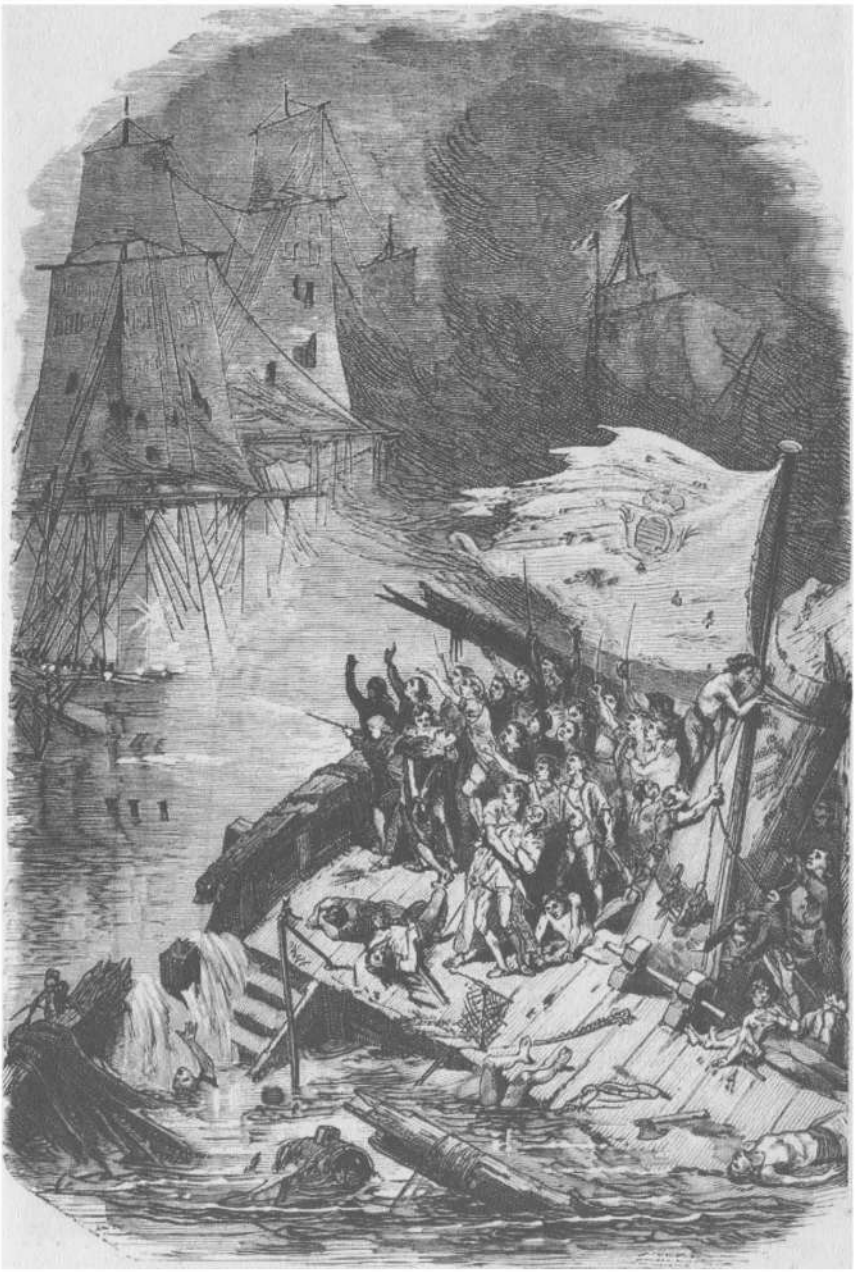
- Michelle Fléchard (sol üstte).
- Kırmızı-Bere Taburu'nun çavuşu (sol altta).
- Topçubaşı (sağ üstte).
- Kont Boisberthelot, Vieuville ve topçubaşı (sağ altta).

- Kaptan Kont Berthelot ve Vieuville (sol üstte).
- Vieuville (sol ortada).
- Vieuville ve Halmalo (sol altta).
- Clymore korveti (sağ sayfada).

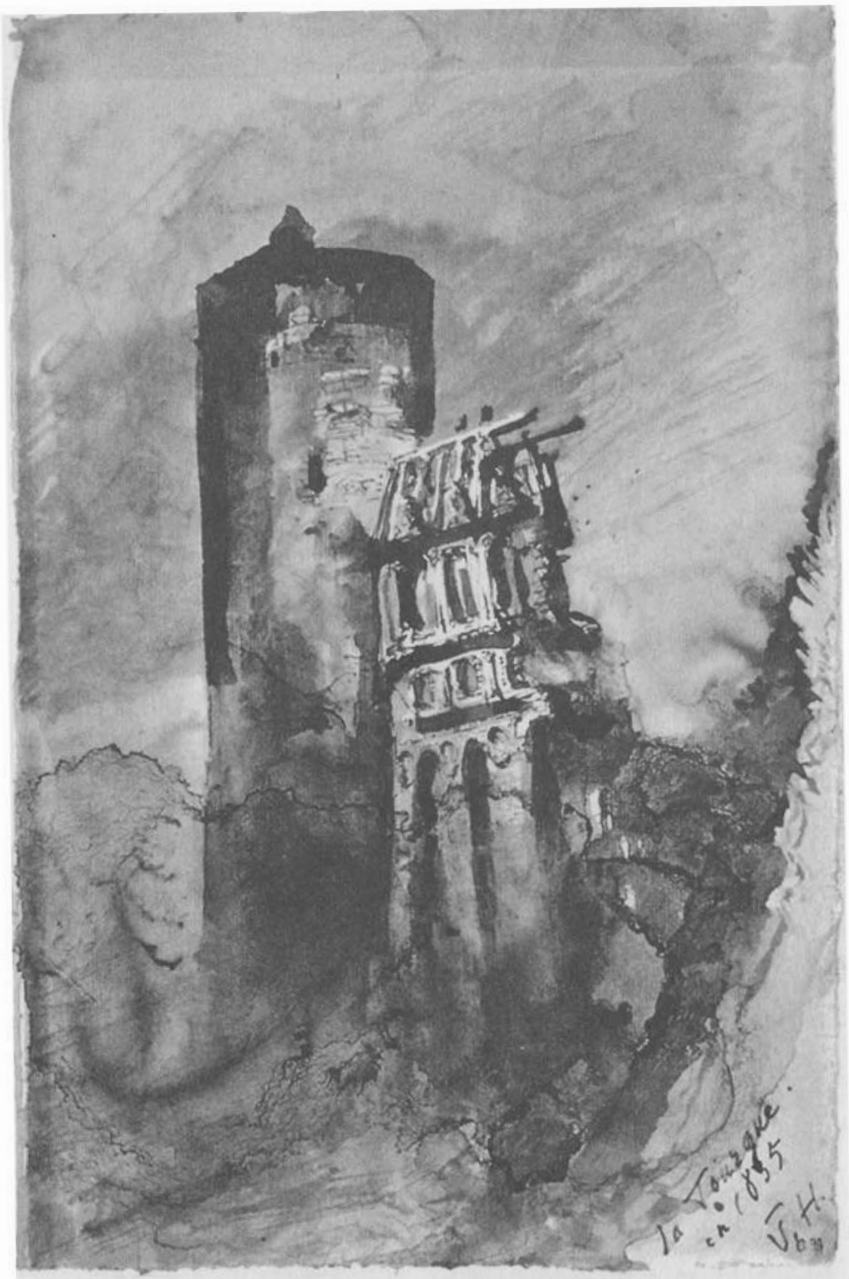

- Ormanda çatışma (sol üstte).
- Gauvain (sağ üstte)
- Lantenac Herbe-en-Pail'e geliyor (sol altta).

Victor Hugo'nun çizimiyle Tourgue Kulesi.

- Michelle Fléchard çocuklarından ayrılmadan önce (sol üstte).
- René-Jean, Gros-Alain ve Georgette Saint Barthélemy'yle oynarlarken (sol altta).
- Çocukları kurtarmak için kapıyı açmaya çalışırlarken (sağda).
- Lantenac Hamalo'nun gösterdiği tünelden kaçarken (altta).
- Lantenac ormanda (sağ altta).

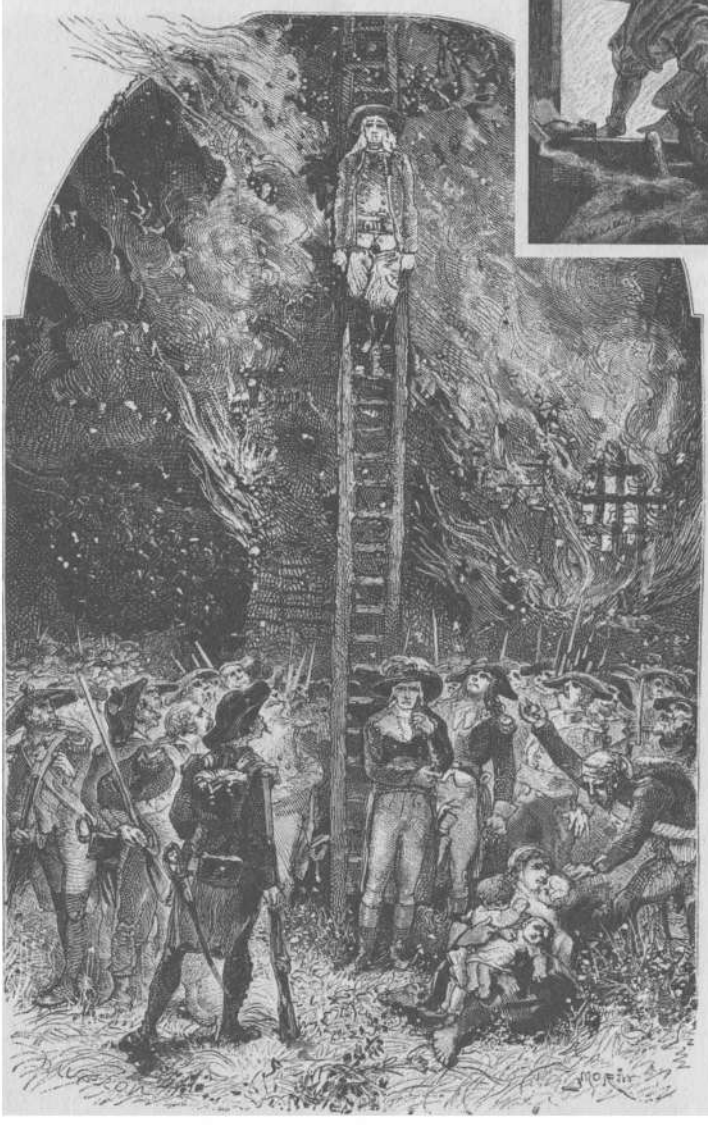

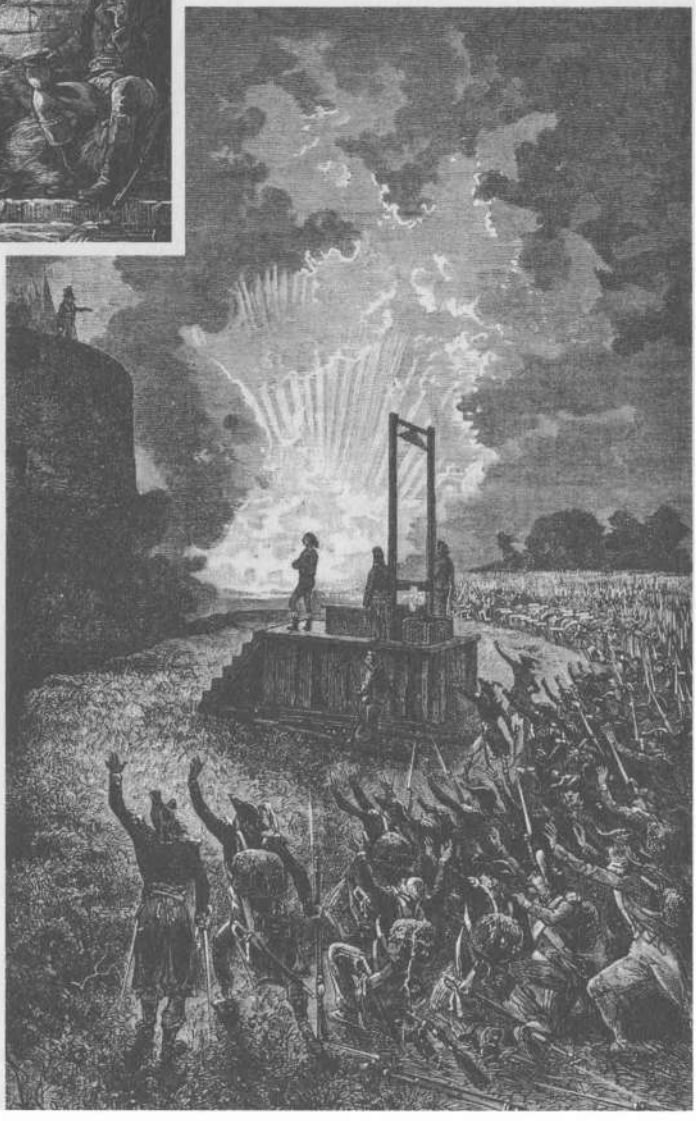
- Lantenac çocukları kurtarıyor (sağda).
- Lantenac, Gauvain'in yanına inerken (altta).

- Lantenac ve Gauvain (solda).
- Giyotin (altta).

KRONOLOJİ

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1802	26 Şubat günü Besançon, Fransa'da dünyaya geldi. Babası Joseph Léopold Sigisbert Hugo koyu bir cumhuriyetçiydi; annesi Sophie Trébuchet ise inançlı bir Katolik ve kral sempatizanıydı.	– Amiens Antlaşması'yla Fransa ve Birleşik Krallık arasındaki İkinci Koalisyon Savaşı sona erdi. – Ludwig van Beethoven, "Ay ışığı Sonatı"nı ilk kez çaldı.
1803		– Britanya ve Fransa arasında Napoléon Savaşları başladı. – Fransa, Louisiana'yı Birleşik Devletler'e sattı; Amerika Birleşik Devletleri topraklarını iki misli genişletti.
1804		– Napoléon, I. Napoléon adını alarak Fransız İmparatoru ve İtalya Kralı oldu. Notre Dame Katedrali'nde, Papa VII. Pius'un bulunduğu bir törenle taç giydi. – Haiti, Fransa'dan bağımsızlığını ilan ederek ilk siyahi cumhuriyet oldu. – Japonya, kıyılarında bekleyen Rus gemileriyle ticaret yapmayı reddetti. – Lewis ve Clark'ın Louisiana Bölgesi'ne olan yolculuğu St. Louis'den başladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1804		– İlk buharlı lokomotif, İngiliz Richard Trevithick ve Andrew Vivian tarafından imal edildi.
1805		– Trafalgar Muharebesi'ni kazanan Britanya, denizlere hâkim oldu. – Napoléon, Austerlitz Muharebesi'nde Avusturya-Rus Ordusu'nu bozguna uğrattı.
1806		– Napoléon, 800'lerde kurulmuş olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nu, I. Franz'ın hükümdarlıktan çekilmesiyle resmen lağvetti ve bugünkü Almanya'yı oluşturan on altı eyaleti Ren Konfederasyonu adı altında birleştirdi.
1806		– Güney Afrika'da Cape Kolonisi İngilizlerin eline geçti.
1807		– Fransa, Dördüncü Koalisyon'a karşı savaştığı Friedland Muharebesi'nden zaferle ayrıldı. – Britanya İmparatorluğu'nda kölelik kaldırıldı. – Dünyanın en büyük imalathanesi İngiltere Manchester'da açıldı; tüm fabrika kömür enerjisiyle çalışıyordu.
1808		– Napoléon'un 1814'te bozguna uğramasıyla sona erecek Yarımada Savaşı bu yıl başladı. – Rusya, İsveç'in elindeki Finlandiya'yı işgal etti. – Beethoven, "5. Senfoni"yi yazdı.
1809		– Fransa, başlıca Birleşik Krallık ve Avusturya İmparatorluğu ordularından oluşan Beşinci Koalisyon'a karşı savaştığı Wagram Muharebesi'ni kazandı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1809		– Rusya, İsveç'i yendi ve Finlandiya, Rus İmparatorluğu'nda özerk bir grandukalık oldu. California'dan ticaret için Hawaii'ye geçen Ruslar, Honolulu'da bir hisar kurdu ve Kauai Adası'na yerleşti. – Aspern-Essling Muharebesi'nde bozguna uğrayan Napoléon'un yenilmez olduğu inancı sarsıldı.
1810		– Berlin Üniversitesi kuruldu. Alman üniversite reformları daha sonra tüm dünya tarafından benimsendi.
1811	Léopold'un generallik yaptığı Napoléon ordusuna İspanya'ya kadar eşlik eden Sophie ve çocukları, Bayonne'da bir ay geçirdiler.	
1812	Hugo'nun vaftiz babası General Victor Lahorie, Napoléon'a karşı komplo kurmak suçundan idam edildi. Annesi ve ağabeyi Eugène'le birlikte Paris'e döndü.	– Fransa'nın Rusya'yı işgali. Borodino Muharebesi'nde 35 bine yakın askerini kaybetmesi ve Moskova'dan çekilmesiyle Napoléon Savaşları'nda bir dönüm noktasına gelindi. – Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler arasında 1812 Savaşı başladı. – Teknolojinin mesleklerini ellerinden aldığını düşünen "Luddite" adı verilen bir grup işçi, imalathaneleri basarak makineleri tahrip etti.
1813		– Jane Austen, *Gurur ve Önyargı*. – İspanya'da, İspanyol ve İngiliz kuvvetleri Napoléon'u bozguna uğrattı.
1814		– Rus ve Prusya güçleri Paris'e girdi ve Napoléon, Elba Adası'na sürgün edildi. Yeni bir Paris Antlaşması'yla Fransa ve galip ülkeler arasında barış sözleşmesi imzalandı. Avrupa'da güçler dengesinin yeniden düzenlenmesi için Viyana Kongresi toplandı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1814		– Birinci Restorasyon dönemi. Napoléon, Elba'ya sürgün edildikten sonra tahta XVIII. Louis geçti. Saltanatı bir yıldan az sürdü. – Altıncı Koalisyon orduları, Paris'i işgal etti.
1815	İlk şiirlerini yazmaya başladı.	– Fransa'da "Yüz Gün": Napoléon Şubat ayında Fransa'ya döndü, bu kez Waterloo Muharebesi'nde son kez yenilgiye uğradı. Avrupa'da yarım yüzyıl sürecek bir barış dönemi başladı. Yüz Gün sona erinceye kadar Yedinci Koalisyon orduları Paris'te kaldılar. – İkinci Restorasyon ya da Bourbon Restorasyonu dönemi. Napoléon'un St. Helena'ya sürgün edilmesiyle, Bourbon Hanedanı tekrar tahta çıktı. Bir kez daha kral olan XVIII. Louis, ölümüne kadar tahtta kaldı.
1815-18	Paris'te Pension Cordier ve Lycée Louis-Le Grand'da okudu.	
1816		– Önceki sene Tambora Yanardağı'nın patlamasıyla kötüleşen hava şartları yüzünden, Kuzey Yarımküre'de bu sene "Yaz Olmayan Yıl" olarak bilinir. – Arjantin bağımsızlığını ilan etti.
1817	Matematik, fizik ve felsefede oldukça başarılı bir öğrenciydi. Yazdığı şiirle *Académie française*'in gerçekleştirdiği ulusal şiir yarışmasında birinci oldu.	
1818	Anne babası ayrıldılar. Ağabeyi Eugène'le birlikte Paris'te hukuk okumaya başladı.	– Mary Shelley, *Frankenstein*.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1819	Ağabeyleri Abel ve Eugène'le birlikte *Le Conservateur litteraire* (Edebi Muhafazakâr) dergisini kurdular.	– Doğu Hindistan Şirketi, Singapur kentini kurdu. – Ingiltere'de 60 bin kişi bir tarlada toplanarak evrensel seçme ve seçilme hakkı için eylem düzenledi. Elebaşı Henry Hunt'ın tutuklanmasıyla ayaklanma başladı, on bir kişi öldü. – Théodore Géricault, "Medusa'nın Salı" resmini tamamladı ve Louvre'un 1819 Salonu'nda sergiledi.
1820	Adèle Foucher'yle görüşmeye başladı. Edebiyatla ilgili çalışmalarına ağırlık vermeye karar verdi. *Bug-Jargal* üzerinde çalışmaya başladı.	– Birleşik Devletler, dünyanın en büyük ham pamuk üreticisi haline geldi. – Birleşik Krallık'ta Naiplik dönemi sona erdi. – Antarktika kıtası keşfedildi.
1821	Annesi Sophie öldü.	– Córdoba Antlaşması'yla Meksika, İspanya'dan bağımsızlığını ilan etti. – Makedonya, Girit ve Kıbrıs'ta Rumlar Osmanlı'ya karşı ayaklandı. Osmanlı, Konstantinopolis Patriği V. Gregorios'u astı. Rumlar, Eylül ayında Mora Yarımadası'nı Osmanlı'dan aldı. – Napoléon Bonaparte, St. Helena adasında elli bir yaşında mide kanserinden öldü. John Keats aynı sene yirmi altı yaşında tüberkülozdan öldü. – Bir demircinin oğlu olan Michael Faraday, soyluların tüm önyargısına rağmen Royal Institution'ın başına getirildi.
1822	İlk kitabı *Odes et poésies diverses* (Odlar ve Çeşitli Şiirler) yayımlandı. XVIII. Louis tarafından 1.000 frank yıllık maaşa bağlandı. Adèle Foucher ile evlendi.	– Brezilya, Portekiz'den bağımsızlığını ilan etti ve Portekiz kraliyet ailesinden Prens Pedro, I. Dom Pedro adıyla imparator oldu.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1823	İlk romanı *Han d'Islande*'ı (Izlandalı Han) yazdı. Oğlu Léopold üç aylıkken öldü.	– Fransa, İspanya'yı işgal etti ve üç yıl iktidarda kalan liberal hükümeti (El Trienio Liberal) devirerek tekrar monarşiyi getirdi. – Cenevre Gölü'nde İsviçre ve Fransa arasında buharlı gemilerle ticaret başladı.
1824	Kızı Léopoldine doğdu.	– Fransız Eugène Delacroix, "Sakız Katliamı" resmini yaptı. İngiliz Romantik şair Lord Byron, Yunanistan'a savaşmaya gitti ve sıtmadan öldü. – Viyana'da Theater am Kärtnertor'da Ludwig van Beethoven'ın "9. Senfoni"sinin galası yapıldı.
1825	Adèle'le birlikte Fransa'yı gezdiler. X. Charles'ın taç giyme törenine şair olarak davet edildi.	– XVIII. Louis'nin ölümüyle, gerici kardeşi X. Charles Fransa'da kral oldu. – Aydınlanma fikirlerini benimseyen Ruslar, temsili demokrasi getirmek üzere ayaklandı. Aralıkçılar Başkaldırısı olarak bilinen bu isyan, kanlı bir şekilde bastırıldı. – İlk kamuya açık demiryolu olan Stockton ve Darlington Demiryolu kullanıma açıldı.
1826	Oğlu Charles doğdu. *Bug-Jargal* ve şiir kitabı *Odes et ballades* (Odlar ve Baladlar) yayımlandı.	– Samuel Morey, içten yanmalı motoru icat etti.
1827	*Cromwell* isimli oyunu yayımlandı; oyuna Hugo klasikçiliğin kısıtlamalarından kurtulmak gerektiğine inandığını belirten bir önsöz yazdı. Bu yazı, Fransız Klasisizmi ve Romantizm arasında bir tartışma doğuracaktı. Charles-Augustin Sainte-Beuve'le arkadaş oldu.	– William Blake ve Ludwig van Beethoven'ın ölümü. Viyana'da Beethoven'ın cenazesine binlerce seveni katıldı.
1828	Babası Léopold öldü. Oğlu François-Victor doğdu.	

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1829	Ünlü Fransız fahişe Marion de Lorme hakkındaki aynı ismi taşıyan oyunu, ismiyle ilk defa sahnelenen oyunu oldu. *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü* yayımlandı.	– Johann Wolfgang von Goethe'nin *Faust* oyunu ilk kez sahnelendi. – Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş, Edirne Antlaşması ile sona erdi. Yunanistan bağımsızlığını kazandı. – Seloteyp ve ilk elektrik motoru icat edildi.
1830	Fransa'da klasik edebiyatın baskısını zayıflatmaya çalışan bir Romantik harekete katıldı. Oyunu *Hernani* aynı yıl yayımlandı; bu oyun sayesinde daha gerçekçi bir tiyatro anlayışına öncülük edecek ve zengin olacaktı. Kızı Adèle dünyaya geldi. Sainte-Beuve'le karısı Adèle arasında duygusal bir yakınlaşma oldu.	– Fransa'da Temmuz Devrimi'yle Bourbon kralı X. Charles tahttan indirildi ve yerine Orléans dükü Louis-Philippe geçti. – Hollanda Birleşik Krallığı'nda ayaklanma sonrası bağımsız Belçika devleti kuruldu. – Birleşik Devletler'de ilk demiryolu açıldı. – Fransa'da dikiş makinesi icat edildi.
1831	*Notre-Dame'ın Kamburu* yayımlandı. Bu roman, hem itibarını katlamış ve onu Fransa'nın en meşhur yazarı yapmış hem de 1841 yılında Académie française'e girmesine de yardımcı olmuştur.	– Sanayi Devrimi'nin ilk işçi ayaklanmalarından olan Canut isyanlarının ilki gerçekleşti. – 22 yaşındaki Charles Darwin, gönüllü bir doğabilimci olarak HMS Beagle gemisinde Güney Amerika, Yeni Zelanda ve Avustralya'ya gitti. – Amerika'da Cyrus McCormick mekanik biçer-döveri icat etti. – I. Leopold, Belçika kralı oldu.
1832	Aile Place Royale'e taşındı, *Le Roi s'amuse* ilk gösterimden sonra yasaklandı.	– Mısır bağımsızlığını ilan etti.
1833	*Lucrèce Borgia* adlı bir oyun yazdı. Aktris Juliette Drouet'yle aşk yaşamaya başladı; küçük bir aylık bağladığı Drouet elli yıl boyunca sekreteri ve yolculuklarında arkadaşı oldu.	– Carl von Clausewitz'in *Vom Kriege* (Savaş Üzerine) kitabı ölümünden iki yıl sonra yayımlandı. Clausewitz'in benimsenen fikirleri arasında, şiddete verilebilecek tek mantıklı tepkinin şiddet olduğu ve savaşın siyasi amaçlara ulaşmak için meşru bir eylem olduğu vardı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1834	Fransa'da idam edilmiş bir katilin gerçek hikâyesini anlatan öyküsü "Claude Gueux" yayımlandı. Öykü, "gerçek suç hikâyesi" türünün ilk örneklerinden sayılır; daha sonra *Sefiller*'de konu edeceği sosyal adaletsizliği inceler.	– İspanya'da VII. Ferdinand'ın eşi Ana Kraliçe Maria Christina, Engizisyon'u resmen sona erdirdi.
1835		– Britanya'da aşı zorunlu hale getirildi. – Fırat ve Dicle nehirlerinde buhar gemileri seyahat etmeye başladı.
1836		– Papa XVI. Gregorius, papalık devletlerinde demiryolunu yasakladı. – Connecticut eyaletinde Samuel Colt, altıpatlar tabancayı icat etti.
1837	Louis-Philippe tarafından Versailles'a kabul edildi. Ağabeyi Eugène öldü.	– Amerika Birleşik Devletleri, Teksas'ı bağımsız bir devlet olarak kabul etti. – Sam Morse, telgrafın patentini aldı. – Charles Dickens, *Oliver Twist*. – Aleksandr Puşkin öldü. – Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışıyla Britanya İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte anılan Victoria Dönemi başladı.
1839	Juliette'le birlikte Haut-Rhin, İsviçre ve Provence'da gezdiler.	– Belçika Krallığı resmen kuruldu. – Mısır, Osmanlı'yı Nusaybin'de yendi. – İngiltere ve Çin arasında Afyon Savaşları'nın ilki patlak verdi. – Fransa, Teksas'ı Meksika'dan bağımsız olarak kabul eden ilk Fransız devleti oldu.
1840		– Napoléon'un naaşı Paris'te Les Invalides'e defnedildi. – Yeni Zelanda devleti kuruldu, Yukarı ve Aşağı Kanada bölgeleri birleşti. – Justus Liebig'in bilimi çiftçiliğe uygulama yöntemleriyle Sanayi Devrimi tarım alanında başladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1841	Académie Française'e seçildi.	
1842		– Nanking Antlaşması'yla Hong Kong, İngiltere'ye devredildi. – Gogol, *Ölü Canlar*. – Anestezi ilk defa kullanıldı.
1843	Oyunu "Les Burgraves" sahnelerde beğeni toplamadı. Kızı Léopoldine kocasıyla birlikte Villequier'de çıktığı bir sandal gezisinde boğularak öldükten sonra Fransa'yı kasıp kavuran sosyal sıkıntılara zaman ayıracağını söyleyerek yazarlığa 1852'ye kadar ara verdi. Pireneler'e seyahat etti.	– Charles Dickens "Bir Noel Şarkısı" ve Edgar Allan Poe "Gammaz Yürek". – Amerikalı Charles Thurber, daktiloyu icat etti.
1844		– Charles Dickens, *Martin Chuzzlewit* ve Alexandre Dumas *Üç Silahşörler*.
1845	Kral Louis-Philippe tarafından soyluluk nişanı aldı. *Sefiller*'in taslağı üzerinde çalışmaya başladı.	– İrlanda'yı vuran Büyük Kıtlık sonrası, İrlanda diyasporası Amerika'ya göç etmeye başladı.
1847		– Almanya ve Fransa'da monarşinin baskısından kaçan işçi sınıfı temsilcileri Londra'da toplandılar ve 2 Haziran'da isimlerini Komünist olarak değiştirdiler, sloganlarını "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" olarak belirlediler. – Brontë kardeşler *Jane Eyre*, *Uğultulu Tepeler* ve *Agnes Grey*.
1848	Fransa'da 1848 Devrimi. Hugo cumhuriyetçi fikirleri benimsemişti; İkinci Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle kurucu meclise ve parlamentoya kabul edildi. Hugo, bu meclislerde toplumsal adaletsizlik ve idam cezasına karşı mücadele etti.	– Avrupa'da 1848 Devrimleri patlak verdi. Fransa'da Şubat Devrimi: Cumhuriyetçilerin ayaklanmaları sonucunda Kral Louis-Philippe tahtı bıraktı ve İngiltere'ye kaçtı. Louis Napoléon Bonaparte, İkinci Fransız Cumhuriyeti'nin ilk başkanı oldu. – Dostoyevski *Netoçka Nezvanova*, Karl Marx *Komünist Manifesto*.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1848		– İsviçre'de iç savaş sona erdi ve federal devlet kuruldu. – Orta California'da "altına hücum" başladı.
1849		– Hindistan'da ikinci bir Sikh ayaklanması İngilizler tarafından bastırıldı. – Karl Marx, Paris'ten kovuldu ve Londra'ya yerleşti. – Frederic Chopin öldü. – Çengelli iğne ve gaz maskesi icat edildi.
1850	Balzac'ın 21 Ağustos'ta yapılan cenazesinde bir konuşma yaptı.	– Küçük Buz Çağı bu yıl bitti. – Prusya'da köylülerin kazandığı özgürlükler muhafaza edildi, verilen kararla 640 bin çiftçi özgür tarıma başladı. – Çin'de Taiping Ayaklanması yüzyılın en kanlı isyanı oldu; 20 milyon kişi bu olaylar sonucu öldü. – İngiliz gemilerinin yüzde beşi bu tarihte buharla çalışmaktaydı.
1851	İmparatorluğunu ilan edecek Başkan Louis Napoléon'a karşı katıldığı ayaklanma başarısız oldu; Paris işçilerini yeni imparatora karşı koymaya çağıran Hugo, Brüksel'e kaçarak canını kurtardı.	– Bonaparte'ın yeğeni Louis Napoléon, bir darbeyle Fransa'da hükümeti devirdi. – Binlerce insan Avustralya'da altına hücum etti. Nüfusu kırk binleri bulan çadır kentler kuruldu, yiyecek ihtiyacı Avustralya'da ekonomiyi canlandırdı. – İlk dünya fuarı olan Kristal Saray Fuarı Londra'da yapıldı. – Herman Melville, *Moby Dick*.
1852	Siyasi fikirlerinin iki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyeceğini düşünen Belçika hükümetinin baskısıyla, Manş Adaları'ndan Jersey'e yerleşti. *Napoléon le petit*'yi (Küçük Napoléon) yazdı.	– Burma'ya gelen İngilizler, Hindistan'dan getirdikleri afyonu burada satmaya başladı. – Birleşik Devletler'de Francis Wolle kese kâğıdı makinesini icat etti.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1852		– Louis Napoléon muhafazakârların desteğini toplayarak parlamentoyu lağvetti, İkinci Fransız İmparatorluğu'nu kurdu ve III. Napoléon adıyla diktatörlüğünü ilan etti.
1853	En meşhur şiirlerinin olduğu *Les Châtiments* (Azaplar) yayımlandı.	– Baron Georges-Eugène Haussmann, Paris'i yeniden inşa etme projesine başladı. – ABD Deniz Kuvvetleri Tuğamirali Matthew C. Perry, Japon başkenti Edo'yu gemileriyle topa tutmakla tehdit ederek, şehri ticarete açmalarını emretti. – Çar I. Nikolay, Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Hıristiyanların haklarının korunması gerekçesiyle Osmanlı'ya savaş açtı. Kırım Harbi patlak verdi. – Giuseppe Verdi, *La Traviata*.
1854		– Fransa ve Britanya, Rusya'ya savaş ilan etti. – Londra'da, bugün Big Ben adıyla bilinen saat kulesinin yapımı tamamlandı. Şehirleşmede ve sanayileşmede yeni bir çağa girildi.
1855	Kraliçe Victoria'nın Paris'i ziyareti, Londra'daki Fransız sürgünlerinin çıkardığı bir gazetede alaya alınmıştı; bu haber Jersey'de arkadaşlarınca çıkarılan gazetede tekrarlandığında, adayı terk etmeye zorlanan arkadaşlarıyla birlikte ayrıldı ve Ekim ayında ailesiyle birlikte Guernsey'ye yerleşti.	– Şanzelize'de Exposition Universelle fuarı gerçekleştirildi. Fransa'nın üstünlüğünü kanıtlamak isteyen III. Napoléon, Kristal Saray'ı aşmak niyetiyle Palais de l'Industrie'yi yaptırdı. – Chicago, Birleşik Devletler'deki en kapsamlı kanalizasyon sisteminin yapımına başladı.
1856	*Les Contemplations* (Düşünceler) yayımlandı.	– Üç yıl süren Kırım Harbi'nin sounda Paris Kongresi yapıldı. – Gustave Flaubert, *Madam Bovary*. – Louis Pasteur, pastörizasyonu icat etti.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1857		– Beş yıldır New York'ta yaşayan Giuseppe Garibaldi, İtalya'nın birleşmesini savunan İtalyan Ulusal Birliği'ni kurdu. – Hint Ayaklanması sonucu Britanya İmparatorluğu yönetimi Doğu Hindistan Şirketi'nden devraldı.
1859	*La Légende des Siècles*'i (Yüzyılların Efsanesi) yazdı.	– Süveyş Kanalı'nın yapımına başlandı. – Birleşik Devletler'de, kuzey Pennsylvania'da ilk petrol kuyusu kazıldı. – Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*. – Charles Dickens, *İki Şehrin Hikâyesi*; İvan Gonçarov, *Oblomov*.
1860		– İtalya'daki Nice ve Savoy bölgeleri, İkinci İtalyan Bağımsızlık Savaşı'nda Avusturya İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratan Fransız İmparatorluğu'na verildi. – II. Afyon Savaşı: İngiliz ve Fransız orduları Pekin'deki Yasak Şehir'e girdiler. – Britanya'da Yahudilere oy hakkı tanındı.
1861		– Abraham Lincoln, ABD Başkanı oldu. Dolaylı ya da dolaysız olarak köleliğe dokunmayacağını söylese de güney eyaletler ayrılıkçı bir siyaset izlediler. Bunun sonucu olarak 1865'e kadar sürecek iç savaş başladı.
1862	19. yüzyılda Fransa'da sosyal adaletsizliği anlattığı başyapıtı *Sefiller* yayımlandı.	– Alman devletlerinin en büyüğü olan Prusya'da Otto von Bismarck başbakan atandıktan sonra meclisi dağıttı ve kralın yetkisinin üstünde bir güç tanımadığını açıkladı. – İvan Turgenyev, *Babalar ve Oğullar*. – St. Petersburg ve Moskova'da konservatuarlar açıldı. – Birleşik Devletler'de ilk banknot basıldı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1863	Karısı Adèle tarafından hazırlanan *Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie* (Victor Hugo: Hayatının tanığının anlatımıyla) yayımlandı.	– Başkan Lincoln "Özgürlük Bildirgesi"ni kanun haline getirdi. – İç savaş yüzünden pamuğa ulaşımı kopan Rusya, ordularını pamuk yetiştirilmeye müsait toprakların olduğu Orta Asya'ya gönderdi. – Londra metrosunun ilk kısmı halka açıldı. – Hollanda yönetimindeki Endonezya'da kölelik sona erdi.
1864		– Fyodor Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*.
1865		– ABD'deki iç savaş, General Robert E. Lee ve subaylarının kılıçlarını teslim etmesiyle sona erdi. Başkan Lincoln suikaste uğradı. – Rusya, Taşkent'i işgal etti.
1866	*Deniz İşçileri*'ni yazdı.	– İlk okyanuslararası telgraf başarıyla çekildi. – Fyodor Dostoyevski, *Suç ve Ceza*.
1867		– Çar II. Aleksandr, Alaska'yı Birleşik Devletler'e sattı. – Jesse James'in çetesi Savannah, Missouri'de bir banka soygunu yaptı, bir kişiyi öldürdü. – İsveç'te Alfred Nobel dinamiti keşfetti. – Viyana'da Johann Strauss'un "Güzel Mavi Tuna" eseri ilk defa seslendirildi.
1868	Karısı Adèle Hugo öldü.	– Küba ve İspanya arasında On Yıl Savaşları başladı.
1869		– Akdeniz'le Kızıldeniz'i bağlayan Süveyş Kanalı açıldı. – Dostoyevski, *Budala*; Flaubert, *Duygusal Eğitim*.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1870	Fransa-Prusya Savaşı'ndan ve Fransız İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Paris'e döndü. Tekrar siyasete girdi ve meclise seçildi.	– Fransa-Prusya Savaşı sonucu Almanya, arkasından İtalya birleşti. – Prusya orduları Paris'i işgal etti. General von Blumenthal şehri topa tutmayı reddetti.
1871		– Alman zaferiyle sonuçlanan Fransa-Prusya Savaşı, III. Napoléon devrinin ve Fransız İmparatorluğu'nun sonunu getirdi. Üçüncü Cumhuriyet kuruldu ve III. Napoléon sürgüne gönderildi. – Savaş sonrası sivil ayaklanmayla birlikte Paris Komünü kuruldu. İki ay süren iktidardan sonra yeni başkan Adolphe Thiers'in hükümeti komüne girdi ve sayıları 30 bini bulan "komüncü" Paris vatandaşını idam etti. – Bessemer ve Thomas Çeliği'nin icadıyla İkinci Sanayi Devrimi başladı. – Henry Morton Stanley, Tanganika Gölü kıyılarında Dr. David Livingstone'u buldu.
1872	Juliette Drouet'yle birlikte Guernsey'e gitti. *Korkunç Yıl* adlı şiir kitabını yayımladı.	– Dostoyevski, *Cinler*.
1873	Ailesiyle birlikte Paris'e döndü.	– Léo Delibes'in komik operası "Le roi l'a dit" (Kral Konuştu) ilk kez sahnelendi.
1874	*Doksan Üç* romanını yayımladı.	– Société Anonyme Coopérative des Artistes Peintres, Sculpteurs, et Graveurs ya da bugün bildiğimiz adıyla Empresyonistler, fotoğrafçı Nadar'ın stüdyosunda ilk sergilerini düzenlediler. – Doğu Hindistan Şirketi lağvedildi.
1875		– *Carmen* operası Paris Opéra-Comique'te ilk kez sahnelenen Bizet aynı yıl öldü. – Paris Operası için yapılan Palais Garnier tamamlandı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1875		– Kanada'da ampul icat edildi. Thomas Edison patenti satın aldı.
1876	Senatoya seçilmesine rağmen sağlık durumu bozulunca Guernsey'ye döndü.	– Osmanlı topraklarındaki ayaklanma Bulgaristan'a sıçradı. Abdülaziz tahttan indirildi. Yerine geçen V. Murat'ın akli dengesi bozulunca, Mithat Paşa'ya Kanun-i Esasi'yi ilan edeceğini taahhüt eden II. Abdülhamit yerine geçti. – Kraliçe Victoria, Hindistan İmparatoriçesi oldu. – Richard Wagner'in "Nibelung Yüzüğü" ilk defa eksiksiz sahnelendi. Ibsen'in "Peer Gynt" eseri, Edvard Grieg'in müziğiyle Oslo'da ilk kez oynandı.
1877	*Histoire d'un crime*'i (Bir Suç Hikâyesi) yazdı.	– Camille Saint-Saëns'in "Samson ve Delila" operası ilk kez sahnelendi. – Thomas Edison gramofonu icat etti. – Rus ordusu, İstanbul'a doğru ilerlemeye başladı.
1878		'93 Harbi'nin ardından Osmanlı ve Rusya arasında Ayestefanos Antlaşması imzalandı. Avrupa devletleriyle imzalanan Berlin Antlaşması'yla Sırbistan, Karadağ ve Romanya imtiyazlı vilayet haline getirildi. Bulgaristan prensliği kuruldu.
1880		– Paris'te sertleşen hava şartları yüzünden Seine Nehri dondu. – Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*.
1881	80. yaşı festivalle kutlandı, Juliette'le birlikte oturdukları Eylau Caddesi'nin adı Victor Hugo Caddesi olarak değiştirildi.	– İlk elektrik santralı Godalming, İngiltere'de kuruldu.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1882	Tekrar meclise seçildi.	– Mısır, İngilizler tarafından işgal edildi. – Çaykovski'nin "1812 Uvertürü", Moskova Kurtarıcı İsa Katedrali'nde ilk kez çalındı. – III. Aleksandr, Yahudilerin İsa'yı öldürdüğüne inanıyordu. Rusya İmparatorluğu'nda Yahudileri hedef alan pogromlar başladı. Moskova'dan kovulan Yahudiler, imparatorluktan kaçtılar.
1883	Juliette Drouet öldü.	– Karakatau Yanardağı'nda modern tarihin en büyük patlamalarından biri gerçekleşti. – Robert Louis Stevenson, *Define Adası*. – Osmanlı sultanı II. Abdülhamit eski sadrazamı Mithat Paşa'yı muhafızlarına boğdurttu. – Karl Marx öldü; John Maynard Keynes ve Benito Mussolini doğdu. – İstanbul'dan Bağdat'a uzanan Şark Ekspresi demiryolu açıldı.
1884		– Berlin Batı Afrika Konferansı'yla Afrika'da "sözlü işgal" dönemi başladı.
1885	22 Mayıs günü, seksen üç yaşında Paris'te kalp yetmezliği sonucu geçirdiği zatürreeden öldü. Devlet töreniyle yapılan cenazesine iki milyon kişi katıldı; Zafer Takı'nın altında bekleyen katafalkı, gömüleceği Panthéon'a gösterişsiz bir cenaze arabasıyla götürüldü. Alexandre Dumas ve Émile Zola'yla aynı mezar odasını paylaşmaktadır.	– Brahms, son yazdığı senfoni olan "Senfoni Nr. 4 mi minör, op. 98"i tamamladı. – Belçika kralı II. Léopold, Kongo Bağımsız Devleti'ni özel mülkü olarak ilan etti.

ÖNSÖZ

VICTOR HUGO'YA DAİR

E. H. - A. M. BLACKMORE

Victor-Marie Hugo 1802'de Besançon'da doğdu, 1885'te hayata gözlerini yumdu. Altmış yıla uzanan üretken bir edebiyat yaşamı boyunca Hugo emsalsiz derecede çeşitli türlerde eserler verdi: lirik şiir, hiciv, epik şiir, felsefi şiir, epigram, roman, tarih kitabı, eleştiri ve deneme, seyahat yazısı, siyaset konuşması, cenaze nutku, günlük, şahsi olan ve olmayan mektuplar, hem vezin hem nesir türünde oyun.

Meslek yaşamının sonlarına doğru arada bir yazdığı düzyazılarını *Actes et paroles* (Eylemler ve Sözler) adıyla derlediğinde, eseri üç bölüme ayırmıştı: "Sürgünden Önce", "Sürgün Sırasında" ve "Sürgünden Sonra". Sürgün, olaylarla dolu hayatının en dikkat çeken olayı olmuştu. 2 Aralık 1851 tarihinde Fransa Cumhuriyeti Başkanı Louis-Napoléon Bonaparte bir darbe yaparak gücü ele geçirdi. Yeni devletin kendi rakamlarına göre 380 kişi (çoğu olayla alakasız sivillerdi) hayatını kaybetmiş; 26 bin 642 kişi tutuklanmış, bunların 9 bin 769'u sınır dışı edilerek Cezayir ve Fransız Guyanası'ndaki menfur ceza kamplarına gönderilmişti. Louis-Napoléon'un en lafını sakınmayan muhaliflerinden olan Hugo ise önce Belçika'da, sonra Manş Adaları'nda sürgüne kaçmış, diktatör güç sahibi olduğu müddetçe Fransa'ya dönmemeye yemin etmiştir. Nihayet Eylül 1870'te Louis-Napoléon (o dönemki adıyla İmparator III. Napoléon) Fransa-Prusya Savaşı'ndaki büyük mağlubiyetinin sonucu tahttan inmeye zorlanmış, sonrasında Hugo muzaffer bir şekilde Paris'e dönebilmiştir.

Daha az göze çarpan çalkantılı olaylar da edebiyat hayatında iz bırakmıştır. 4 Eylül 1843 günü 19 yaşındaki kızı Léopoldine bir sandal kazasında boğularak öldü. Kızının ansızın ölümü, duygusal anlamda uzun ömründe başka hiçbir olayın olmadığı kadar Hugo'yu yerle bir etmiştir. Bazı açılardan hiç atlatamadığı söylenebilir. Aylarca hiçbir şey yazmamış, üç yıl boyunca dikkate değer bir mısra kaleme almamıştır. Otuz yıl sonra bile kişisel günlüklerinde ölmüş kızının ruhuna seslenir. Lirik şiirlerinden oluşan önemli derlemesi, vezin biçimli bir kurgu günlük denebilecek *Les Contemplations*'u (Düşünceler) yayımladığında eseri iki büyük kısma ayırmıştır; orta kısmı Léopoldine'in ölümüdür.

Hayatındaki diğer tecrübeleri arasında edebi üretimini en derinden etkileyen, 28 Haziran 1878'de geçirdiği ağır serebrovasküler inme olmuştur. Yaşı nedeniyle olağanüstü üretkenliği zaten dinmekteyken, kaleminden çağlayan nesir ve nazım neredeyse tamamen kurumuş; ömrünün son yedi senesinde de çok az şey yazabilmiştir.

* * *

Çoğu yazar gibi Hugo da yazmaya öncüllerini taklit ederek başlamıştır; bu anlamda örnek aldığı kişiler de önemlidir. *Odes et Ballades*'ın ilk cildine seçtiği epigraflar kutsal kitaptan ve klasik edebiyattan, özellikle Vergilius'tandır: buraya kadar sıra dışı bir şey yok. Ama kitapta o dönem okunan 17. ve 18. yüzyıl Fransız edebiyatından hiçbir epigrama rastlanmaz; ne Racine vardır örneğin ne de Voltaire. Madam de Stäel'in yeni Alman Romantizmi'ne düzdüğü etkileyici kasideden çevrilmiş Schiller pasajları; bir de André Chénier'nin şiirlerinden alıntılar mevcuttur. Chénier'nin şiirleri 17. yüzyıl kurallarını çiğnememiş, (ölümünden sonra 1819 yılında basılan) ilk şiir derlemesi Fransa'da bir yüzyıl sonra Gerard Manley Hopkins'in İngiltere'de sahip olduğu türden bir etki yaratmıştır. Son olarak da Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası*; bu eser yalnız gözü pek ve canlı tasvirleri ile değil, "alçak" ve soysuz kabul edilen bir dil kullanmasıyla da genç Fransız şaire cazip gelmiştir (aradan on yıllar geçtikten sonra Hugo hâlâ Shakespeare'in karakterine "Bottom" [kıç] ismini vermiş olmasından keyif duymaktaydı). *Odes* aynı zamanda 1820'lerin başında en saygın edebiyatçılardan kabul edilen nesir yazarı Chateaubriand'dan da alıntılar yapıyordu (ve ona hitapta bulunuyordu). Fransa'da düzyazı asla Fransız şiiri kadar kurallara tabi olmamıştır;

Chateaubriand'ın üslubundaki canlılık, renk ve tutku aynı kuşaktan hiçbir şairde bulunamaz.

O zamanlar Shakespeare, Schiller, Chénier ve Chateaubriand seven bir yazara "Romantik" etiketi yapıştırılırdı. Hugo bu tarafgir ayrımlardan olabildiğince uzak durmaya çalışmıştır. "Bugün," diye yazmıştır *Nouvelles Odes*'un önsözünde, "edebiyatta iki taraf var, tıpkı siyasette olduğu gibi; şairler arasındaki kavga da toplumsal olandan daha az öfkeli ve hiddetli olmayacağa benziyor. İki taraf anlaşmaya varmaktansa dövüşmeye gönüllü duruyor." Kendisi de "bu tarafların birbirine boş balonlar gibi savurup durduğu beylik laflara karşılık vermeyi" öneriyordu: "hiçbir şeyi simgelemeyen simgeler, hiçbir şey ifade etmeyen ifadeler, herkesin kendi nefretine ve önyargılarına uygun olarak tanımlayabileceği muğlak laflar". "Klasik" ve "Romantik" edebiyat arasında olduğu iddia edilen ayrımı anlayamadığını söylüyordu. "Klasik" bir övgü sözüyse, Shakespeare de Racine kadar Klasik sayılmaz mıydı?

Pasajın da gösterdiği gibi, siyasette de benzer uzlaşmaya varmaya uğraşıyordu. Annesi Napoléon'un azılı bir muhalifiydi (hatta kendisini tahttan indirmek için düzenlenen ve iptal edilen komploya yardım etmişti); onun etkisi altında büyüyen genç Hugo sağlam bir siyasi gelenekçi olmuş, Bourbon monarşisinin destekçisi, Devrim'in ve Napoléon döneminin karşıtı olmuştu. Ama 1820'lere gelindiğinde hiçbir siyasi partinin erdemin –ya da zıddının– tek sahibi olamayacağını anlamıştı. Bu yüzden "Le Chant du cirque" (Sirk Şarkısı) şiiri iki tarafa da iğneyi batırır gibidir. Ölen diktatörün zulümlerine karşı bir protesto gibi görülebilir ama diğer despotların zulmüne karşı bir protesto gibi de görülebilir. Eğer Napoléon eski Roma imparatorlarına benziyorduysa, yerine geçen Bourbon kralları-nın da ondan aşağı kalır yanı yoktu.

Gelgelelim hem edebiyat hem de siyasette bu uzlaşma uzun sürmedi. Birkaç yıl sonra *Cromwell* oyununun önsözünde 23 yaşındaki Hugo kendisinden ayrı düşünülemeyen etiketi gönülsüzce kabul etmiş ve Romantik hareketle kendini özdeşleştirmişti. Shakespeare ve Racine arasında bir orta yer bulmak artık söz konusu değildi; Klasik nezakete dair fikirler kesin olarak terk edilmişti. Hugo bunlar yerine XIV. Louis'nin devrinde garip, rezil ve zevksiz gözükecek konular seçmiş ve topladığı hem sıradan hem de egzotik şeylerden imgelerle bunları gösterişli bir dille, renkli bir vezinle resmetmişti (1826 tarihli "À un voyageur" [Bir Yolcu-

ya]; 1828 tarihli "Sara la baigneuse" [Yıkanan Sara] gibi). Hayranları virtüözlüğünden, yaratıcılığından, muazzam üretkenliğinden ve farklı edebi türlerdeki ustalığından söz edebilirdi: önemli şiir eserleri (*Les Orientales* [Doğululer], 1829; *Les Feuiles d'automne* [Güz Yaprakları], 1831), öyküleri (*Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*, 1829; *Notre-Dame'ın Kamburu*, 1831) ve oyunları (*Hernani*, 1830) arka arkaya yayımlanıyordu. Hugo'yu eleştirenler ise yeteneğini kabul ediyor ama yanlış kullandığını düşünüyorlardı. *Hernani*, 25 Şubat 1830 tarihinde ilk kez sahnelendiğinde Hugo'yu sevenler ve sevmeyenler arasında bir çeşit meydan muharebesi patlak verdi. Bu savaşın o tarihten beri bitmediği söylense yalan olmaz. Yakın zamanlarda bir eleştirmen Hugo'yu hiçbir istisna ya da tereddüte başvurmadan "Fransa'nın en büyük yazarı" olarak tanımlarken, bir başkası "edebiyat tarihindeki olağanüstü bir yanlışlık" olarak tarif ediyor. Hayatını yazanlar da benzer şekilde ya Boswell[1] gibi bir yardımsever kahramanı azizleştirir ya da Victorya Çağı'ndan Saygıdeğer Bir Şahsiyet'i yerden yere vuran Strachey'ye[2] öykünür. Bu zıt konumları birleştirmek kimsenin aklına gelmemiştir; onu övenlerin ve eleştirenlerin Hugo'nun ruhuna ortada bir yerde duranlardan daha yakın olduğunu söylemek de doğru olur. Şiirleri, oyunları ve romanları aşırı tepkiler uyandırmak için yazılmıştır; bunları konu eden hiçbir anlamlı yazı bu gerçeğe duyarsız kalamaz.

Hugo siyasette de radikal olmuştu. Giderek sola doğru kaymış, buna rağmen tüm partilerden bağımsız kalmıştır. Hem mutlak monarşinin yerine meşruti monarşiyi getiren 1830 Devrimi'ni hem de meşruti monarşinin yerine cumhuriyeti getiren 1848 Devrimi'ni desteklemiştir. Kölelik, idam, fuhuş, siyasi engel gibi kurumları eleştirmiş, en çok da bir kültürel grubun diğeri üzerinde tahakkümüne karşı olmuştur: ister zenginin fakire, ister erkeğin kadına, ister yetişkinin çocuğa, ister Avrupalıların Afrikalılara. Dinî görüşleri de benzer şekilde bağımsızdı. Hem kiliseyi hem de şüphecileri reddediyor, İsa'da vücut bulduğuna inandığı, peygamberlerin ve havarilerin yazdığı kitaplarda anlatılan Tanrı'ya inanıyordu. Manş Ada-

1 James Boswell (1740-1795), İskoç toprak beyi ve biyografi yazarı. İngiliz edebiyat dünyasının en önemli isimlerinden, 18. yüzyılda ilk İngilizce sözlüğü kaleme almış Samuel Johnson'ın ("Dr. Johnson") hayatını yazmış ve bir edebi tür olarak biyografiyi değiştirmiştir – ç.n.

2 Lytton Strachey (1880-1932), İngiliz yazar ve eleştirmen. *Eminent Victorians* (Victorya Çağından Saygıdeğer Şahsiyetler, 1918) kitabının yazarıdır – ç.n.

ları'ndaki uzun sürgünü sırasında bulunduğu konumun tuhaflığından keyifle bahsediyordu:

> İngilizlerin gözünde "dehşet verici", "tuhaf" ve "terbiyesiz"im ben. Kravatımı yamuk takıyorum. Köşedeki berberde sakal tıraşı oluyorum: 17. yüzyılda Valladolid'de bir İspanyol soylu yapardı bu beni; 19. yüzyılda ise İngiliz topraklarında bir "amele" muamelesi görüyorum (*workman* [amele], Britanya'da en sevilmeyen insandır). İkiyüzlülük ile savaş halindeyim; idam cezasına karşı olmam da saygın bulunmuyor; bir lorda "bayım" diye hitap etmem kutsala hakaretle eşdeğer; ne Katoliğim, ne Anglikan, ne Luteryen, ne Kalvinist, ne Yahudi, ne Metodist, ne Wesleyci, ne Mormonum; dolayısıyla, ateist. Dahası Fransızım ki bu da mide bulandırıcı; cumhuriyetçiyim ki bu bir felaket; sürgünüm ki bu iğrenç; mağlubum ki bu da kötü şöhretim. Hepsinin de ötesinde bir şairim. Sevilmezliğim de bundan. Kendinden Rousseau'nun yaptığı gibi üçüncü şahısla bahsetmek hâlâ moda olsa, şunu söylerdim: "İngilizler Byron'ı reddettikleri ruhla Hugo'yu kabul ettiler."[3]

Hernani sırasında Hugo'nun aile hayatında ciddi sorunlar patlak vermişti; *Les Chants du crépuscule* (Şafak Türküleri, 1835) yayımlandığında ise artık işine engel olmaya başlamıştı. 1830-1831 yıllarında eşi Sainte-Beuve ile bir romantik ilişki yaşamaya başlamıştı (Beuve daha sonra eleştirmen olarak ün kazanacaktı); ilişkilerinin tam olarak nereye vardığı tam bilinmese de Adèle'in eşiyle cinsel ilişkileri kesmesine varacak noktaya gelmişti. Bu olayın ertesinde şair de 1833 yılı başında tanıştığı aktris Juliette Drouet ile bir ilişkiye başladı. 19. yüzyıl efsanecileri bu büyük adamın cinsel hayatını alabildiğine ihtişamlı ve debdebeli göstermiş (genel olarak biyografi yazarlarının konu hakkında anlattıkları Hugo'dan çok kendi psikopatolojilerine ışık tutmaktadır denebilir); Juliette ile olan münasebet tarihin en büyük aşklarından biri gibi anlatılagelmiştir. Her zaman olduğu gibi gerçek doğrulanabildiği ölçüde efsaneler kadar görkemli ya da skandal dolu değildir. İlişkinin yalnız ilk yıllarında cinsellik olduğunu şimdi biliyoruz; o zamandan sonra Juliette bedensel yakınlık yaşadığı biri değil, samimi bir dostu ve yardımcısı olmuştur (1850'ler ve 1860'lardaki hizmetçisi sözde âşıkların ne sarıldığı ne öpüştüğünü söylüyordu). Da-

3 Victor Hugo, *Océan*, ed. René Journet, Paris, 1989, s. 269-270. "Workman" kelimesi orijinalde İngilizce olarak kullanılmıştır.

hası, 1834'ün ortaları kadar erken bir tarihte Hugo çoktan karısıyla buzları eritmeye başlamıştı. Ortaya çıkan durumun gerilimleri ve karışıklıkları boldu: Adèle ve Juliette, bitişik evlerde oturmalarına rağmen yirmi yıl tanışmayacaklardı, örneğin; ama buna rağmen bir istikrarı da olmalıydı ki uzun bir süre devam edebildi.

* * *

1830'ların sonuna gelindiğinde Hugo'nun yazınında yeni bir derinlik ve yoğunluk ortaya çıktı; *Les Rayons et les Ombres*'un (1840, Günışığı ve Gölgeler) önsözünde de yazdığı gibi: "ufuk belki genişledi, gökyüzü daha bir mavileşti, sakinlik derinleşti". Bu değişiklikler 1840-1843 tarihlerinde yazdığı "La fête chez Thérèse" (Thérèse'in Partisi) ve "Près d'Avranches" (Avranches'tan Önce) gibi şiirlerinde çok daha fark edilir durumdaydı. Ama bir dönüşüm meydana geliyorduysa, kızı Léopoldine'in Eylül 1843'teki ölümü de bu durumu iyice hızlandırmıştır. 17 Kasım 1845'te önceki romanlarından çok daha geniş bir merceğe ve derin duygusallığa sahip bir roman yazmaya başladı. 1846'nın ikinci yarısı ve 1847'de hem (sonunda *Sefiller* adını alacak olan) bu romanla uğraşıyor hem de ölen kızına adadığı bir dizi şiir yazıyordu.

Bu sırada siyasetle de içli dışlı olmaya başladı. Nisan 1845'te Kral Louis-Philippe'ten bir kraliyet unvanı aldıktan sonra 19 Mart 1846'da Soylular Kamarası'na yaptığı ilk konuşmada Polonya halkının Çarist Rusya'yla mücadelesine destek verdiğini dile getirmişti. Sonraki birkaç yıl içinde Fransa'daki siyasi durum giderek daha karışık hale geldi; Şubat 1848'de bir devrim patlak verdi ve monarşi sona erdirildi. Hugo *Sefiller* üzerinde çalışmayı bırakarak yeni cumhuriyet hükümetinin bir üyesi olarak tüm zamanını siyasete adamaya başladı. Buradaki kaygıları da ondan beklenen şeylerdi. Sıkı yönetim getirilmesine karşı gelmiş (2 Eylül 1848), idam cezasına itiraz etmiş (15 Eylül 1848) ve basının sansürlenmesini kınamıştır (11 Ekim 1848). Gelecek üç yıl içinde meclisin çoğunluğunu oluşturan kısım gericileştikçe, Hugo giderek solcu azınlığa, radikallere ve reformculara yaklaşmaya başlamıştır. 17 Haziran 1851'de meclis başkanı Louis-Napoléon Bonaparte'ı mutlak güç için komplo kurmakla suçladı. Konuşması sürekli bağırtılarla kesilmiş, sağcı çoğunluktan bir üye "Burada kimsenin imparatorluk hayali kurduğu yok," demiştir. Dört buçuk ay sonra ise tahmin edilen darbe gerçek oldu. Louis-Napoléon Fransız dikta-

törü olmuş, Hugo ise Manş Adaları'na kaçmış, ailesi ve dostları da daha sonra orada ona katılmıştır.

* * *

Sürgün, Hugo'nun edebiyat dışı faaliyetlerine bir son vermiş ve onu yeni rejime, sahip olduğu tek silahla, yani kalemle karşı koymaya teşvik etmiştir. Ocak 1852 ve Ekim 1853 arasında toplam uzunluğu neredeyse on bin mısrayı bulan taşlamalı şiirler kaleme almış, Louis-Napoléon ve destekçilerini akla gelebilecek her açıdan eleştirmiştir. Yazdıklarının çoğu Kasım 1853'te Brüksel'de, Hugo'nun neredeyse bir düzine ismi düşünüp elediktен sonra nihayet karar verdiği *Châtiments* (Yergiler) adıyla yayımlanmıştır. Bu kitap diğer yandan o dönemde yazdığı tüm şiirleri kapsamıyordu; bazıları farklı bağlamlarda daha sonra yayımlanması için saklanmıştı: Bunlara daha sonra *Les Contemplations*'da (1856, Düşünceler) yayımlanacak olan "Unité" (Birlik) ve *La Légende des siècles*'de (Yüzyılların Efsanesi) yayımlanacak olan "Première rencontre du Christ avec le tombeau" (23 Ekim 1852) dahildir.

Düzyazıda da aynı şekilde etkindi. Aralık 1851 ve Mayıs 1852 arasında Fransa'daki yeni diktatörlük üzerine bir tarihçe yazmakla harıl harıl uğraşmış; sonra bunu kenara bırakarak daha kısa ve kişisel bir kitabı *Napoléon le Petit*'yi (Küçük Napoléon) 14 Haziran ve 12 Temmuz 1852 arasında hızla yazmış; kitap üç hafta içinde yayımlanmıştır. (Daha büyük eser ise 1877-1878'e kadar tamamlanmamış ve yayımlanmamış, bittiğinde *Histoire d'un crime* (Bir Suçun Tarihi) ismini almıştır. Hem *Napoléon le Petit* hem de *Châtiments*'ın 1870'te III. Napoléon devrilene kadar yasaklanmış olduğunu söylemeye herhalde gerek yoktur.

Bunun yanı sıra, sürgün Hugo'yu ölen Léopoldine'den de uzaklaştırmıştı. 1840'ların sonuna kadar her eylülde ölüm yıldönümünde Villequier'deki mezarını ziyaret ederken, 1851'den sonra bu yolculuklar imkânsız hale gelmişti. Bunu telafi etmek için onunla başka yollarla iletişim kurmaya çalışmış, hatta kısa ama yoğun bir dönem boyunca ispiritizmayla da ilgilenmişti. Aynı zamanda hiç olmadığı kadar kendisini onunla özdeşleştiriyordu: nasıl kızı dünyadan koptuysa, o da bir şekilde dünyadan kopmuş, eski hayatını bırakmıştı. Louis-Napoléon üzerine yazdığı nesir ve nazım taşlamalar yayımlanır yayımlanmaz, 1840'ların sonlarındaki siyasi çalkantılar öncesi sahip olduğu konulara dönüş yaptı. Bu sırada iki ki-

tap uzunluğunda yayımlanmamış şiirleri vardı: Léopoldine'in ölümü sonrası rafa kaldırdığı 1840-1843 şiirleri ile monarşi devrildiğinde rafa kaldırdığı 1846-1848 şiirleri. 1854 ve 1855 yılında bunlara eklemelerde bulunmuş, 23 Nisan 1856'da çoğunluğunu *Les Contemplations* adında iki ciltlik bir eserde yayımlamıştır. Bu kitap beğenilmiştir; o zamandan beri de en çok okunan şiir kitabıdır.

Sonrasında şair bir süredir kendisini meşgul eden bir fikre döndü: "kısa epikler"den (*petites épopées*) oluşan bir derleme. 1856-1859 arasında bunun üzerinde çalışmış, 1858 yılında geçirdiği ciddi şarbon hastalığına rağmen çalışmayı sürdürmüştür. *La Légende des siècles*'in (*petites épopées*'nin sonunda aldığı isim bu olmuştu) Aden Bahçesi'nden Kıyamet Günü'ne insanlık tarihi ve efsanelerine dair parlak ve sivri vinyetlerle dolu "ilk serisi", 1859 yılında yayımlanmıştır.

Légende'ın ilk serisini yayımladıktan sonra Hugo bir dizi hafif, oyunbaz şiir kaleme almıştır. Ustaca (bazen şok edici derecede) kafiyelerle dolu dörtlüklerden oluşan bu şiirler 1865 yılında tamamlanmış ve *Les Chansons des rues et des bois* (Sokak ve Orman Şarkıları) adıyla yayımlanmıştır. Bu ufak derleme, yazarı muazzam derin konulara dair büyük, başarılı eserler ile ilişkilendiren 19. yüzyıl okurlarını huzursuz etmişti; 63 yaşında kamuya mal olmuş bir adam, gölgede Amaryllis ile meşk ederek[4] kendini küçük düşürmemelidir. Yakın zamanda eleştirmenler *Les Chansons* hakkında daha iyi şeyler söylemiştir. Derlemenin ilk yarısındaki aşk şiirleri tasasızdır ama ihmalkâr değildir. Örneğin "Doğa mı? Doğa her yerde aşk doludur..." mısrasını çeyrek asır önce aynı kadına (Juliette Drouet) yazılmış "Ah, senin gündüz düşlerini doldurabilsem..." ile karşılaştırın mesela. Gençlik tutkusu bir ölçüde kaybolmuş olabilir ama 17. yüzyıl şairlerinin *wit* (nükte) adını verdiği türden zekâda çok şey kazanılmıştır: konuşan ses şimdi etrafındaki doğayı daha keskin, kurnaz bir gözle seyreder ve son mısralarda sevdalı olduğu kişiye dönüp şefkatini daha keskin bir şekilde tasvir ettiğinde geleneksel imgelerden (nilüferler, kumrular) faydalanır ve bunları sunarken isabetli olup olmadıklarını da tartar. Dahası, dünyevi aşk burada (Hugo'da çoğu zaman olduğu gibi) ilahi aş-

4 Amaryllis, Vergilius ve Teokritos gibi pastoral şairlerin bazı eserlerinde karşımıza çıkan bir çoban kızdır. Yazar, John Milton'ın *Lycidas*'ından bir imge kullanıyor. Dostunu kaybeden çoban, kendini "gölgede" perilerle aşkın daha mutlu edeceğini içinden geçirir – ç.n.

ka giden bir çeşit Sokratik eğitimdir ve cildin ikinci yarısı sırf daha canlılıkla anlatılıyor diye *Contemplations* ya da *Légende*'ın konularından daha az ciddi değildir.

Bir yandan, 1845-1848 arasında yazıp tamamlayamadığı romana da dönmüştü. Anlatının yalnızca yüzde yirmisinin yazılması kalmıştı; buna rağmen Hugo 1840'larda taslak halindeki kısımların baştan sona üzerinden geçmiş, çeşitli ara sahneler ekleyerek tüm eseri genişletmiştir: Bu sahnelerin en büyüğü ve en ünlüsü de Waterloo hikâyesidir. Sonuç olarak ortaya çıkan eser kaçınılmaz olarak erken romanlarından çok farklıdır; daha geniş, daha dolambaçlı, ton ve üslup olarak çok daha çeşitlidir, önceki eserlerdeki ileri doğru hareket daha az hissedilir. Kitap nihayet 1862 yılında *Sefiller* adıyla yayımlanmıştır. Eleştirmenlerden her zamanki karışık tepkileri alsa da genel olarak okurlar arasında inanılmaz bir başarı yakalamıştır.

Hugo'nun bu tarihe kadar en son yayımladığı roman otuz yıl önceki *Notre-Dame'ın Kamburu*'ydu ama *Sefiller*'in başarısı bu türe daha çok ilgi göstermesine neden olmuş ve kendi deyişiyle bir "nesir evresi"ne girmiş, on yıllık bu dönem içerisinde üç roman daha yayımlamıştır: *Deniz İşçileri* (1866); *L'Homme qui rit* (Gülen Adam, 1869) ve *Doksan Üç* (1874). Hiçbiri *Sefiller* gibi uzun, garip ya da hırslı bir çalışma olmamış, içlerinde de okurların takdirini kazanan sadece *Deniz İşçileri* olmuştur.

Sürgününün son döneminde, 27 Ağustos 1868 tarihinde Hugo'nun eşi Brüksel'de hayatını kaybetti. Cansız bedeni Villequier'de kızının yanında gömülmesi için Fransa'ya gönderilmiş ama Hugo elbette ona sınırın öte yanında eşlik edememiştir. Bu noktada Hugo hayat boyu sürgünü kabullenmiş, "Hiçbir Musa vadedilmiş topraklara ulaşamaz," demişti. Ama yanılıyordu.

* * *

Hugo'nun 5 Eylül 1870'te Fransa'ya dönüşü coşkulu olsa da arkasından gelen aylarda ortada pek fazla neşe yoktu. III. Napoléon'u ele geçiren Prusyalılar 20 Eylül'de Paris'e gelmiş ve şehri teslim oluncaya kadar dört ay kuşatmıştı. Bu dönemde kopan kargaşada yurtsever muhalifler radikal sosyalist bir hükümetin kurulmasına yol açmış, bu hükümet 29 Mart 1871'de Paris'i bir komün olarak ilan etmiştir. İç savaş patlak vermiş, Mayıs sonlarında bir hafta süren kıran kırana münakaşalardan son-

ra Komün sona erdirilmiş, çoğu lideri ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmişti. Hugo ise bu olaylarda şahsen bulunmadı. 13 Mart 1871 günü oğlu Charles ölmüş, cenazeden sonra Hugo oğlunun miras işlerini halletmek için Brüksel'e gitmişti. Bu dönemde yazdığı, 1872'de *L'Année terrible* (Korkunç Yıl) adıyla yayımlanan şiirleri, kendi çektiği ıstırapların ülkedekilerle iç içe geçtiği bir çeşit vezin günlük gibidir. *L'Année terrible* o zamana kadarki en az ilgi gören derlemesiydi; okurlara sunduğu bir ton değişikliği yok denecek kadar azdı ve birkaç yere serpiştirdiği renk de yetersizdi. Şartlar böyleyken başka türlü olması da mümkün değildi zaten.

Hugo, Charles'ın iki küçük çocuğu Georges (1868 doğumlu) ve Jeanne'ın (1869 doğumlu) vasiliğini üstlendi ve anneleri 1877 yılında tekrar evlenene kadar da onlardan sorumlu oldu. Defterleri ve eskizleri onlarla ne kadar zaman geçirdiğini ve ne kadar mutlu geçirdiğini gösterir niteliktedir. Çocuklar kendi ilk dönemini baştan yaşamasını ve onlarınkini zenginleştirmesini mümkün kılmış; hem çocuk hem eğitmen olmasına, yetişkinlerin kuralları ve geleneklerini görmeyen taze, naif bakışlarla dünyayı görmesine fırsat vermişlerdir. Bu deneyimleri de zaman içinde yeniden bir şiir kitabı yaratmasına olanak tanımış, bu kitap da 1877 yılında *L'Art d'être grand-père* (Büyükbaba Olma Sanatı) adıyla yayımlanmıştır. Bu kitabın beğenileceği *L'Année terrible*'in beğenilmeyeceği kadar kesindi, buna rağmen hiç beklenildiği türden sıradan bir "çocuk kitabı" da değildir. Hugo'nun en yaratıcı ve maceracı şiirlerinden bazılarını barındırdığı gibi, en sevdiği konuları da beklenmedik derecede ince ve yaratıcı şekillerde yeniden işleyen bir metindir. Aynı yıl, *La Légende des siècles*'in "yeni serisi" yayımlanmıştır.

Sürgünden döndükten sonra da siyasetle uğraştıysa da daha az yapmıştır. 1876'da Fransız senatosuna seçilmiş, buradaki en büyük gündemi 1871 Komünü'nde yer almış herkes için genel af çıkarılması olmuştur. Ama olayın açtığı yaralar hâlâ yenidir ve genel af ancak 1880'de üçüncü kez teklif edildiğinde kabul edilebilmiştir.

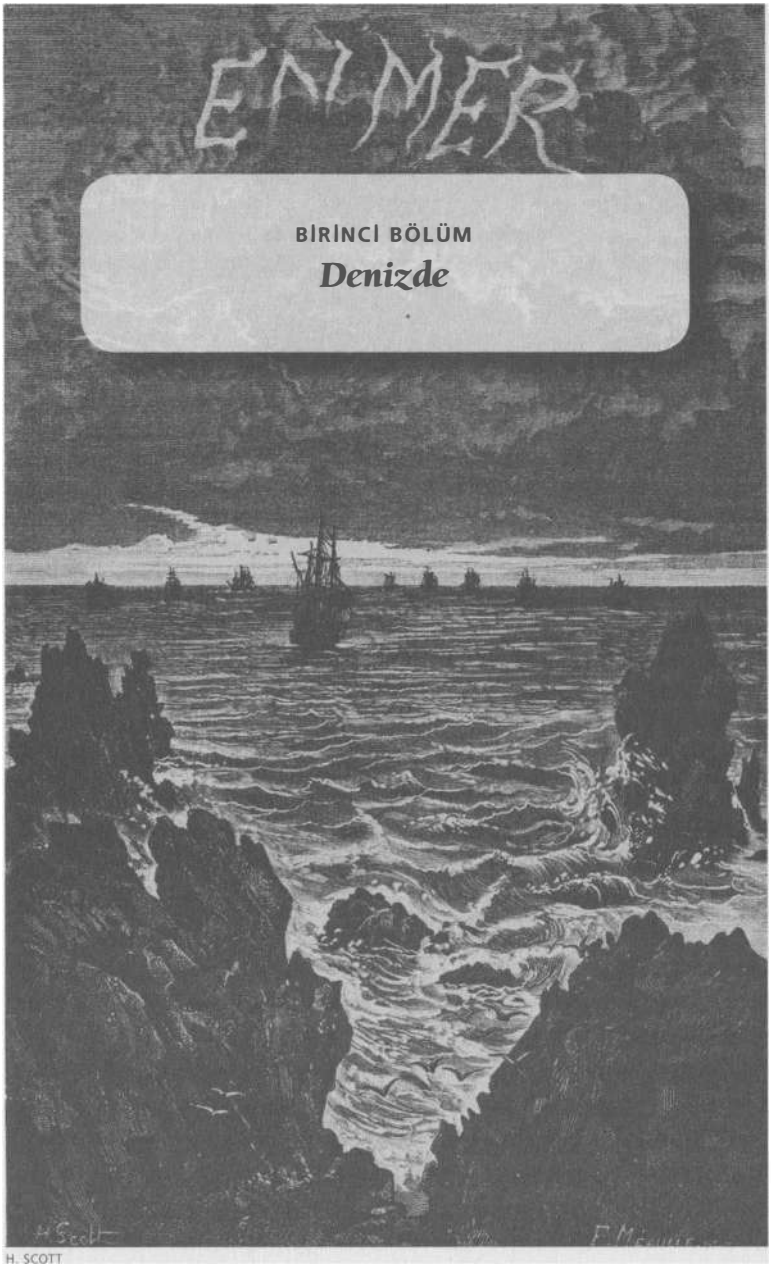
* * *

1878'de geçirdiği inmeden sonra Hugo eski edebi üretkenliğine bir daha erişemedi. Ama okur kitlesi bunun asla dışarıya yansıdığını görmemiştir. Dosyalarında o kadar çok yayımlanmamış eser vardı ki, "yeni" eserleri de aynı sıklıkta basılmaya devam edilebilirdi: 1880'de *Religions et*

Religion, 1881'de *Les Quatre Vents de l'esprit* ve 1883 yılında *La Légende des siècles*'in "son cildi" yayımlandı. Bu derlemelerin her birinde kimi 1850'lerden, kimi 1870'lerden kalma şiirler de vardı.

Hugo 1885 yılında öldüğünde, eserlerinin çoğu müsvedde halindeydi. Edebi mirasçıları (özellikle de uzun yıllar beraber çalıştığı Paul Meurice) bu eserlerin çoğunu ölümü ile doğumunun yüzüncü yılı (1902) arasında yayımladı. Günlüklerinden alıntılar (1887 ve 1900'de) iki cilt halinde *Choses vues* (Görülen Şeyler) adında yayımlandı; gerçek hayattan edindiği bazı gözlemleri Hugo bu alıntılara şahsen eklemişti. 1891 yılında *Dieu* (Tanrı) adlı epik şiir geldi. Daha kısa şiirleri *Toute la Lyre* (Bütün Lir, 1888-97) ve *Derniére Gerbe* (Son İzlenimler, 1902) kitaplarında, seyahat yazıları ise *Alpes et Pyrénées*'de (Alpler ve Pireneler, 1890) toplanmıştı. 1902'ye gelindiğinde şiirlerin büyük çoğunluğu yayımlanmıştı ama edebiyat dışı düzyazılarının önemli bir kısmı 1950'ye kadar yayımlanmadı. Hugo'nun günlükleri ve defterlerinden bazı eserler bugün bile yayımlanmayı beklemektedir.

Çeviren EMRAH SERDAN

EMER
BİRİNCİ BÖLÜM
Denizde
H. Scott

BİRİNCİ KİTAP

Saudraie Ormanı

Mayıs 1793'ün son günleriydi. Santerre'in bir Paris taburu Bretagne'a gelmiş, Astillé'deki ürkütücü Saudraie Ormanı'nı arıyordu. Sayıları ancak üç yüz kadardı; çünkü çetin savaş taburu kırıp geçirmişti. Argonne, Jemmapes ve Valmy muharebeleri sonunda, altı yüz mevcutlu Birinci Paris Gönüllü Taburu'nun yirmi yedi, İkinci Tabur'un otuz üç, Üçüncü Tabur'un da elli yedi mevcuda düştüğü günlerdi. Epik kavga günleri.

Paris'ten Vendée'ye gönderilen taburlarda toplam dokuz yüz on iki asker vardı. Her tabura üçer top verilmişti. Çabucak yola koyulmuşlardı. 25 nisanda, Gohier adalet, Bouchotte da savaş bakanıyken, Bon-Conseil seksiyonu, Vendée'ye gönüllü taburu gönderilmesini önermiş, Lubin Komünü üyesi de bu konuda rapor hazırlamıştı; Santerre 1 Mayıs'ta on iki bin asker, otuz top ve bir topçu taburuyla yola çıkmaya hazırdı. Taburlar öyle çabuk ama öyle iyi tertip edilmişti ki bu yapıdan günümüzde bile yararlanılır: Cephe birliği oluştururken onların yöntemi örnek alınır. Değişiklik, yalnızca er ve astsubayların sayısal oranındadır.

Paris Komünü 28 Nisan'da Santerre gönüllülerine şu emri vermişti: "Bağışlamak yok, tutsak almak da!" Mayıs sonunda Paris'ten yola çıkanların sekiz bini ölmüştü.

Saudraie Ormanı'nda görevlendirilen tabur büyük bir temkinle

ilerliyordu. Kesinlikle acele etmiyorlardı. Sağa sola, öne arkaya bakıp duruyorlardı. Kléber şöyle demişti: "Askerin sırtında bile gözü vardır." Uzun süredir yürüyorlardı. Saat kaçtı acaba? Günün hangi vaktinde idiler? Yanıtlamak çok güçtü. Çünkü böyle sık ve el değmemiş ormanlarda her an akşamdır ve gün asla ışımaz.

Saudraie acılı olaylara sahne olmuş bir ormandı. Kasım 1792'den sonra, iç savaş kurban almaya önce orada başlamış; Mousqueton, o korkunç topal işte bu ormanın karanlıklarından çıkmıştı. İnsanın tüylerini diken diken edecek kadar çok cinayet işlenmişti burada. Daha ürkütücü bir yer olamazdı. Askerler büyük bir ihtiyatla, her tarafı çiçekle kaplı ormanın içlerine doğru ilerliyordu. Çevrelerinde dallardan oluşan kıpır kıpır bir duvar vardı: Yapraklardan tatlı bir serinlik yayılıyordu. Güneşin ışıkları bu yeşil karanlığı orasından burasından deliyordu. Glayöller, bataklık süsenleri, nergisler, güzel havaların yakında olduğunu müjdeleyen küçük çiğdemler, ilkyaz safranları kalın bir halı gibi toprağı süslüyordu. Bunların arasında da türlü türlü kara yosunu vardı; kimi tırtılı, kimi de yıldızları çağrıştıran. Askerler dalları usulca aralayarak, sessizce ve adım adım ilerliyordu. Süngülerin hemen üstünde kuş cıvıltıları duyuluyordu.

Eskiden, savaştan önceki günlerde Saudraie'de kuş avına çıkılırdı. Geceleri kuş avlanırdı buralarda. Şimdiyse insan avlanıyordu.

Her taraf karaağaç, gürgen ve meşeyle kaplıydı. Toprak düzdü. Yosun ve kalın bitki örtüsü adamların yürürken çıkardığı gürültüyü en aza indiriyordu. Bitki örtüsü patika izlerini tümüyle silmişti. Böğürtlenler, yabani erik fidanları, süpürge otları, sığırkuyrukları, dikenler boy boydu: On adım ötedeki birini bile görmek mümkün değildi.

Arada bir, çalıların arasından bir balıkçıl ya da bir su tavuğu havalanıyordu: Yakınlarda bir bataklık olmalıydı.

Yürüyorlardı. Kaygıyla ve aradıklarını bulmaktan korkarak, sonu belirsiz bir maceraya ilerliyorlardı.

Zaman zaman kamp izlerine rastlıyorlardı. Yanmış, çiğnenmiş otlar, haç biçimli sopalar, kanlı dallar görüyorlardı. Şurada çorba pişirilmiş, burada dua edilmiş, orada vurulanların yaraları sarılmıştı. Ama bütün banları yapanlar ortadan kaybolmuştu. Neredeydiler? Belki çok uzakta, belki oracıkta bir yerde; ellerinde sün-

güleri, çalıların arasına saklanmışlardı. Orman iyiden iyiye ıssız görünüyordu. Tabur tepeden tırnağa ihtiyat kesilmişti. Issızlık tekinsizlikle eşanlamlıydı çünkü. Ortalıkta kimse görünmüyor, bu da askerlerin kaygısını iyice arttırıyordu. Bu adı kötüye çıkmış ormanla işleri vardı doğrusu.

Pekâlâ bir tuzakla karşılaşabilirlerdi.

Otuz askerden oluşan keşif kolu birliğin epey önünden gidiyordu. Başlarında bir çavuş vardı. Tabur bakkalı kadın da yanlarındaydı. Bakkal kadınlar, hemen her tarafta, öncü kola gönüllü katılıyordu. Bu kuşkusuz tehlikeliydi ama bir şeyler görebilme umudu da vardı. Merak, kadın cesaretinin türlü biçimlerinden biridir.

Keşif kolundaki askerler birden tepeden tırnağa titredi. Peşine düştükleri hayvanın iniyle karşı karşıya gelen avcılara da böyle olur. Bir çalılığın içinde birinin nefes aldığını duyar gibi olmuşlardı. Ayrıca yapraklar da kıpırdamıştı sanki. Çalıyı birbirlerine gösterdiler.

Arama tarama görevine giden keşif kollarına subayların müdahale etmesi gerekmez: Onlar ne yapmak gerektiğini bilir zaten.

Kıpırtının olduğu yeri bir anda çevirdiler. Tüfeklerin namluları çalılığı kuşatıverdi. Çalılığın karanlıkta kalan merkezine dört bir yandan nişan aldılar. Askerler, parmakları tetikte, gözlerini kuşkulu hedefe dikmişti. Yaylım ateşi açmak için çavuşun komutunu bekliyorlardı.

O ara bakkal kadın büyük bir cesaretle çalıların oraya bakmaya gitti. Ve tam çavuş "Ateş!" diye bağırmak üzereydi ki, "Durun!" diye haykırdı. Sonra askerlere döndü:

"Ateş etmeyin yoldaşlar!"

Ve çalının içine daldı. Askerler de onu izledi.

Gerçekten de birileri vardı.

Çalılığın en sık olduğu yerde, ağaç kökleri yakılarak odunkömürü ocağı haline getirilen ve çevresi dallarla beslenip bir tür üstü açık odacığa benzetilen bir kovuk vardı. Kovuğun kıyısında, yosunların üstünde oturan bir kadın gördüler. Kucağındaki çocuğu emziriyordu. Yanında saman saçlı iki çocuk daha vardı. Başlarını kadının dizlerine dayamış, uyuyorlardı.

Kuşkulandıkları tuzak, işte buydu.

"Burada ne işiniz var?" diye bağırdı bakkal kadın.

Kadın başını kaldırdı.

Bakkal kadın öfkeyle sürdürdü:

"Deli misiniz siz, burada ne işiniz var?"

Sonra ekledi:

"Az kalsın ölüp gidecektiniz!"

Derken askerlere döndü:

"Bu bir kadın."

"Bunu biz de görebiliyoruz Pardine," dedi askerlerden biri.

Bakkal kadın yeniden söze girdi:

"Sen kalk kendini öldürtmek için ormana gel, aptallığın bu kadarı da olmaz!"

Kadın şaşırmış, ürkmüş, korkmuş, çevresine bakınıp duruyordu. Tüfeklerde, kasaturalarda, süngülerde, yabani suratlarda geziyordu gözleri: Düşteydi sanki.

O ara çocuklar da uyandı ve bağırmaya başladılar:

"Acıktım," dedi biri.

"Korkuyorum," dedi öteki.

Küçükse anasının memesini emmeye devam ediyordu. Bakkal kadın küçüğe seslendi:

"Her şey senin hakkın!"

Ananın korkudan dili tutulmuştu.

Çavuş bağırdı:

"Korkmayın, biz Kırmızı-Bere Taburu'yuz."

Kadın tepeden tırnağa titredi. Çavuşa, kaş, bıyık ve kor gibi yanan iki adet gözden ibaret bu sert çehreye baktı.

"Eski soylu Kızıl-Haç Taburu," diye ekledi bakkal kadın. Çavuş sürdürdü:

"Sen kimsin bayan?"

Kadın, dehşete kapılmış, ona bakıyordu. Paçavralar içinde, zayıf, genç, soluk tenli bir kadındı. Başında Bröton köylü kadınlarınınki gibi bir kukuleta vardı. Omuzlarına attığı yün atkıyı düşmesin diye sicimle boynuna bağlamıştı. Açık göğsünden memeleri görünüyordu. Ama o, dişi bir hayvan kayıtsızlığıyla, buna aldırış bile etmiyordu. Ayakları kan içindeydi. Ne çarığı ne de çorabı vardı.

"Zavallının biri bu," dedi çavuş.

Bakkal kadın askerce ama kadınsı sesiyle usulca söze girdi:

"Adınız nedir?"

Kadın ne dediği anlaşılmaz bir kekelemeyle mırıldandı:

"Michelle Fléchard."

Bakkal kadınsa bir yandan, kocaman eliyle meme emen çocuğun başını okşuyordu:

"Bu yavrucak kaç yaşında?" diye sordu.

Ana soruyu anlamadı. Bakkal kadın üsteledi:

"Size yaşını sordum."

"Ha! On sekiz aylık," dedi ana.

"Bayağı büyükmüş," dedi bakkal kadın. "Artık memeden kesmeli. Senin sütün onu doyurmaz ki. Biz ona çorba veririz."

Ana artık onlara güvenmeye başlamıştı. İyiden iyiye uyanmış olan iki çocuk korkudan çok merakla bakıyordu. Askerlerin beresindeki tüyleri seyrediyorlardı hayran hayran.

"Ah! Çocuklar çok aç," dedi ana.

Ve ekledi:

"Benim de sütüm kalmadı."

"Onlara yiyecek bir şeyler veririz," diye bağırdı çavuş, "sana da. Ama sorun bununla bitmiyor. Siyasi düşüncen nedir?"

Kadın çavuşa baktı ama yanıt vermedi.

"Soruyu duydun mu?"

Kadın kekeledi:

"Beni daha çok küçükken manastıra koydular. Ama sonra evlendim; yani rahibe değilim. Manastırda Fransızca konuşmayı öğrettiler. Derken köyümüzü yaktılar. O kadar apar topar kaçtık ki çarığımı giyecek fırsatım olmadı."

"Ben sana siyasi düşüncenin ne olduğunu sordum?"

"Bunun ne demek olduğunu bilmiyorum ki."

Çavuş sürdürdü:

"Çünkü her tarafta casuslar var. Ve casusları kurşuna dizerler. Bunu anlıyorsun değil mi. Haydi konuş, çingene olmayasın sakın? Memleketin neresi?"

Kadın hiçbir şey anlamadığını belirten bir yüz ifadesiyle bakmaya devam etti. Çavuş yineledi:

"Memleketin neresi?"

"Bilmiyorum," dedi kadın.

"Nasıl yani, memleketinin neresi olduğunu bilmiyor musun?"

"Ha! Memleketim mi? Biliyorum tabii."

"İyi öyleyse, memleketin neresi?"

Kadın yanıtladı:

"Siscoignard Çiftliği. Azé Kilisesi'ne bağlı."

Şaşırmak sırası bu kez çavuşa gelmişti. Biraz düşünüp yeniden sordu:

"Ne dedin?"

"Siscoignard."

"Bu memleket değil ki."

"Benim memleketim orası."

Kadın bir an düşündükten sonra ekledi:

"Şimdi anlıyorum Mösyö! Siz Fransa'dansınız, bense Bretagne'danım."

"Yani?"

"İkisi aynı memleket değil."

"Kim demiş?" diye bağırdı çavuş. "İkisi de vatan."

Kadın yeni ve kısa bir yanıtla yetindi:

"Ben Siscoignard'danım."

"Pekiyi, Siscoignard'dan ol," dedi çavuş. "Ailen oralı mı?"

"Evet."

"Ne iş yaparlar?"

"Hepsi öldü. Artık hiç kimsem yok."

Konuşmaya biraz fazla düşkün bir adam olan çavuş sorgulamayı sürdürdü:

"Herhalde akrabandan birileri vardır canım! Ya da en azından daha önce vardı. Kimsin sen? Haydi konuş."

Kadın, insan ağzından çıkan sözden çok hayvan çığlığını andıran bu "En azından daha önce vardı," lafını sersemleyerek dinledi.

Neden sonra, bakkal kadın araya girme gereği duydu. Meme emen çocuğun başını okşamaya koyuldu yeniden. Öteki iki çocuğun yanaklarına da birer fiske attı.

"Bu memedeki çocuğun adı ne?" diye sordu. "Yanılmıyorsam, kız bu."

Ana yanıtladı:

"Georgette."

"Ya büyüğünki? Bu yumurcak da erkek olmalı."

"René-Jean."

"Küçüğünki ne? Galiba bu da erkek, topuz da bir şey!"

"Gros-Alain," dedi ana.

"Güzel yavrular," dedi bakkal kadın. "Şimdiden koca adam olmuşlar."

O arada çavuş yeniden üsteledi:

"Konuş bakalım bayan. Evin var mı?"

"Eskiden vardı."

"Neredeydi?"

"Azé'de."

"Neden evinde değilsin?"

"Yaktılar da ondan."

"Kim yaktı?"

"Bilmiyorum. Savaşta yandı."

"Nereden geliyorsun?"

"Oradan."

"Nereye gidiyorsun?"

"Bilmiyorum."

"Sadede gel. Kimsin sen?"

"Bilmiyorum."

"Kim olduğunu bilmiyor musun?"

"Biz canımızı kurtarmaya çalışan insanlarız."

"Hangi partidensin?"

"Bilmiyorum."

"Mavilerden misin, Beyazlardan mı? Kimin yanındasın?"

"Ben çocuklarımın yanındayım."

Kısa bir sessizlik oldu. Sonra bakkal kadın araya girdi:

"Benim hiç çocuğum olmadı. Çünkü buna zamanım yoktu."

Çavuş yeniden başladı:

"Pekiyi ya akrabaların! Haydi bayan, akrabalarınla ilgili bilgi ver. Örneğin, benim adım Radoub, çavuşum, Cherche-Midi Sokağı'ndanım, anam babam da orada otururdu. Gördüğün gibi, ben akrabalarımdan söz edebiliyorum. Sen de seninkileri anlat. Akrabalarının kimler olduğunu söyle bize."

"Akrabalarım Fléchardlardı. Hepsi bu."

"Tamam, Fléchard olmasına Fléchardlar. Tıpkı Radoubların Radoublar olması gibi. Ama herkesin uğraştığı bir şey olur. Senin akrabalar ne iş yapardı? Neyle uğraşırlardı? Ya da şimdi neyle uğraşıyorlar? Ne halt karıştırdı bu senin Fléchardlar?"

"Çiftçiydiler. Babam sakat olduğundan çalışamazdı. Yediği dayak sakat etmişti onu. Günün birinde bir tavşan tutmuş, ölüm cezasına çarptırılacağını bile bile. Senyör, onun senyörü; bizim senyörümüz, iyi bir insan olduğu için şöyle demişti: 'Yüz sopa atın yeter.' Ve babam da bu yüzden sakat kalmıştı."

"Sonra?"

"Büyükbabam Protestan'dı. Bizim papaz onu küreğe, sürgüne yollattı. Ben o zamanlar çok küçüktüm."

"Başka?"

"Kayınpederim kaçakçıydı. Kral da onu astırdı."

"Pekiyi ya kocan, o ne yapardı?"

"Şu son günlere kadar savaşırdı."

"Kimin adına?"

"Kral adına."

"Sonra?"

"Senyörü için elbette."

"Başka?"

"Ve tabii saygıdeğer papazımız için."

"Hay Allah bin kere belalarını versin o pis heriflerin," diye bağırdı askerlerden biri.

Kadın korkudan sıçradı.

"Görüyorsunuz bayan," dedi bakkal kadın tatlı bir sesle, "biz Parisliyiz."

Kadın ellerini kavuşturup haykırdı:

"Oh Tanrım, İsa Efendimiz!"

"Bırak bu batıl inançları," dedi çavuş.

Bakkal kadın ananın yanına oturdu ve çocuklardan büyük olanı dizlerinin arasına aldı. Çocuk karşı koymadı. Çocuklar gariptir. Nedendir bilinmez, ne kadar çabuk korkuya kapılırlarsa o kadar çabuk da yatışıverirler. Kimbilir hangi içgüdülerle davranırlar.

"Ah, bu ülkenin iyi yürekli ama yoksul kadını ne de güzel yav-

ruların var. Yaşlarını kestirmek zor değil. Büyüğü dört, küçüğü de üç yaşında olmalı. Hele şu meme emen o kadar sevimli ki. Ah, küçük canavar! Anneni yiyip bitirmeyi bırak artık! Gördünüz ya bayan, artık korkmayın. Siz de benim gibi yapın, tabura girin. Benim adım Houzarde, bir lakap bu. Ama annem gibi 'Matmazel Bicorneau' diye çağrılmaktansa Houzarde adını yeğlerim. Kantinciyim, senin anlayacağın, birbirlerine kurşun sıkar, savaşırken onlara içecek bir şeyler veririm. Karmaşık işler geçiyor başımızdan. İkimizin de ayağı aşağı yukarı aynı büyüklükte; sana çarıklarımdan veririm. 10 Ağustos'ta Paris'teydim. Westermann'ın suyunu ben verdim. Daha bir sürü şey oldu. XVI. Louis'nin giyotine gittiğini gördüm; ona Louis Capet de derler. Ölmek istemiyordu. Elbette istemez, bir düşün: Daha 13 Ocak'ta ailesiyle birlikteydi ve keyfi tıkırında, gülüp eğleniyordu; giyotine zorla yatırdıklarında ne üstünde elbise ne de ayağında ayakkabı vardı. Gömlek, pike yelek, kül rengi çuha pantolon ve yine aynı renkte ipek çoraptan başka bir şey yoktu üstünde. Bütün bunları gördüm ben. Giyotine götürdükleri araba yeşile boyalıydı. Haydi, siz de bizimle gelin, taburda iyi çocuklar var. Siz de iki numaralı kantinci olursunuz: Size işi öğretirim. Çok kolay bir iştir! Eline bidonu tası alıp hengâmenin içine dalacaksın. Düşen top güllelerinin, kurşun yağmurunun, bütün o hırgürün ortasında bağıracaksın; Su içmek isteyen var mı çocuklar? Şu durumundan daha sıkıntılı bir iş değil kesinlikle. Ben herkese su veririm. İnan doğru söylüyorum. Mavilere de, Beyazlara da. Kendim Mavilerden, hem de sıkı Mavilerden olsam da herkese su veririm. Çünkü yaralılar çok susar. Ölürken farklı görüşte olmanın pek bir anlamı yoktur. İnsanlar ölürken birbirleriyle el sıkışmalı bence. Savaş ne aptalca bir şey! Bizimle gelin. Ölürsem yerime geçersiniz. Gördünüz, işte böyle bir kadınım ben. Hem iyi bir kadın hem de yürekli bir erkeğim. Hiçbir şeyden korkmayın artık."

Bakkal kadının konuşması bitince, ana usulca mırıldandı:

"Komşumuz kadının adı Marie-Jeanne, hizmetçimizinki de Marie-Claude'du."

Çavuş da o ara, az önce bağıran askeri azarlıyordu:

"Kapa çeneni. Bayanı korkutuyorsun. Kadınların önünde sövüp saymak da neyin nesi."

"Bu kadar vahşeti namuslu bir adamın sağduyusu kaldıramaz," diye yanıtladı asker. "Sanki Çin'deki yamyamlar arasındayız. Senyörün sakat bıraktığı kayınpeder, papazın küreğe yolladığı büyükbaba, kralın astırdığı baba. Hergeleliğe bak! Ve sonra bütün bu adamlar senyör, papaz ve kral için ayağa kalksın, onun için dövüşsün!"

Çavuş bağırdı:

"Bölük sessiz ol!"

"Susuyoruz çavuş," dedi asker. "Ama bu, bu kadar güzel bir kadının rezil bazı heriflerin güzel gözünün hatırına dara düşmesini engellemiyor ki."

"Asker, burada edebiyat kulübünde değiliz," dedi çavuş. "Belagatini kendine sakla."

Sonra kadına döndü:

"Ya kocan ne oldu bayan? Ne yapıyor? Şimdi ne durumda?"

"Hiçbir şey yapmıyor. Çünkü öldürüldü."

"Nerede öldürüldü?"

"Çitin orada."

"Ne zaman oldu bu?"

"Üç gün önce."

"Kim yaptı?"

"Bilmiyorum."

"Nasıl yani, kocanı kimin öldürdüğünü bilmiyor musun?"

"Hayır."

"Beyazlar mı Maviler mi öldürdü?"

"Öldüren bir tüfek mermisiydi."

"Üç gün oldu mu demiştin?"

"Evet."

"Nereden geldiler?"

"Ernée tarafından. Kocam vurulup düştü. Hepsi bu."

"Peki, kocan öldüğünden bu yana ne yaptın?"

"Çocuklarımı kaçırıyorum."

"Nereye kaçırıyorsun onları?"

"Önüme neresi çıkarsa oraya."

"Nerede yatıyorsun?"

"Yerde."

"Ne yiyip içiyorsun?"

"Hiçbir şey."

Çavuşun yüzüne öyle askerce ve somurtkan bir ifade yerleşmişti ki, burnu bıyıklarına değiyordu:

"Hiçbir şey mi?"

"Yani erik, böğürtlen falan. Bir de geçen yıldan kalan ayı üzümü taneleriyle ağaç filizleri."

"Evet. Bu da hemen hiçbir şey yememişsin demektir zaten."

Büyük çocuk sanki konuşulanları anlamış gibi haykırdı:

"Karnım aç!"

Çavuş cebinden bir tayın parçası çıkardı ve anaya uzattı. Ana ekmeği iki parçaya bölüp çocuklara verdi. Küçükler ekmeği büyük bir iştahla ısırdı:

"Kendine bir şey ayırmadı," diye mırıldandı çavuş.

"Karnı tok olduğu için," dedi askerlerden biri.

"Hayır," dedi çavuş, "ana olduğu için."

Çocuklar sözünü kesti.

"Susadım," dedi biri.

"Susadım," diye yineledi öteki.

"Bu Allah'ın cezası ormanda dere de mi yok," diye bağırdı çavuş.

Bakkal kadın belindeki tasın yanında asılı duran bakır maşrapayı çıkardı. Omuzundan aşağı sarkan bidonun kapağını açtı. Maşrapaya az bir şey koyarak çocukların dudaklarına yaklaştırdı.

Birinci çocuk içti ve yüzünü buruşturdu. İkinci de içti ve tükürdü.

"Ama bu o kadar kötü değil ki," dedi bakkal kadın.

"İçki mi verdin?" diye sordu çavuş.

"Evet, hem de en iyisinden," diye söylendi bakkal kadın. "Ama bunlar köylü, anlamazlar ki."

Sonra maşrapanın içini kuruladı.

Çavuş anaya döndü yeniden:

"Demek kaçıp kurtulmaya çalışıyordun bayan?"

"Başka çarem yoktu."

"Nereye gittiğini bilmeden, rastgele, öyle mi?"

"Canımı dişime takıp koşuyordum önceleri, derken yürümeye başladım. Sonra da yıkılıp kaldım işte."

"Zavallı kadın," dedi bakkal kadın.

"İnsanlar dövüşüp duruyor," dedi kadın. "Nereye dönsem tüfek sesiyle karşılaştım. İnsanların ne istediğini bilmiyorum. Kocamı öldürdüler. Tek bildiğim bu."

Çavuş tüfeğinin dipçiğini hırsla yere vurup haykırdı:

"Ne aptalca bir savaş! Allah belasını versin!"

Kadın konuşmayı sürdürdü:

"Geçen gece bir ağaç kovuğunda yattık."

"Dördünüz de mi?"

"Dördümüz de."

"Yattınız mı?"

"Yattık."

"Herhalde ayakta uyumuşsunuzdur," dedi çavuş.

Sonra askerlere döndü:

"Görüyorsunuz yoldaşlar, tek bir kişinin ancak sığabileceği yaşlı bir ağaç gövdesine dördü birden girmiş. Ne yapsınlar istiyordunuz yani? Onlara kimse Paris'e gelin, demedi ki!"

"Ağaç kovuğunda yatmak ha," diye söylendi bakkal kadın. "Hem de üç çocukla!"

Çavuş konuşmayı sürdürdü:

"Hele bir de çocukların ağladığını gözünüzün önüne getirin. Düşünün bir kere; insanlar önünden geçtikleri ağacın 'anacığım, babacığım' diye ağladığını duyuyor. Bu epey komik olmalı."

"Bereket versin ki yaz aylarındayız," diye içini çekti ana. Uğradığı onca felaketin şaşkınlığı gözlerinde, kaderine boyun eğmiş, yere bakıyordu.

Askerler bu acıklı tabloyu sessizce çevrelemişti.

Dul bir kadın, üç küçük yetim, kaçış, terk ediliş, baktığı her yerde sürüp giden bir savaş, açlık, susuzluk. Ottan başka besinin, gökyüzünden başka başını sokacak damın olmadığı bir yaşam.

Çavuş kadına yaklaştı ve gözlerini meme emen çocuğa dikti. Küçük kız memeyi bırakıp başını usulca ona çevirdi. Erik iriliğindeki mavi gözlerini çavuşun ürkütücü, sert, kıllı suratında gezdirdi. Gülümsedi.

Çavuş doğruldu. Göz pınarlarından aşağı iri bir damla yaş yuvarlandı. İnci tanesi gibi, bıyığının ucuna asılı kaldı. Sesini yükseltti:

"Yoldaşlar, bütün bunlardan çıkardığım sonuç şu ki, bütün tabur bu yavrulara babalık etmek istiyor. Anlaştık mı? Bu üç yavruyu evlat ediniyor muyuz?"

"Yaşasın Cumhuriyet," diye haykırdı keşif kolunun askerleri.

"Öyleyse tamam," dedi çavuş.

Ellerini kadınla çocukların başının üstüne doğru uzattı.

"Kırmızı-Bere Taburu'nun evlatlarısınız artık," diye bağırdı.

Bakkal kadın keyifle sıçradı.

"Bir berede üç baş," diye haykırdı.

Derken zavallı dul kadına sarıldı ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

"Senin küçük kız daha şimdiden çapkınlığa başladı, değil mi?"

"Yaşasın Cumhuriyet," diye yineledi askerler.

Ve çavuş anaya döndü:

"Haydi gel yurttaş."

İKİNCİ KİTAP

Claymore Korveti

I
İNGİLTERE VE FRANSA'DA KARIŞIKLIKLAR

1793 Baharı'nda, dört bir yandan saldırıya uğrayan Fransa'da Jirondenlerin içler acısı düşüşü yaşanırken, Manş Denizi adalarında da bir şeyler oluyordu.

Jersey'de, küçük ve ıssız Bonnenuit Körfezi'nde günlerden 1 Haziran'dı ve güneş batımına daha bir saat vardı. Denizde seyretmekten çok kaçmayı kolaylaştıran alacakaranlıkta, bir korvet yelken açmaya hazırlanıyordu. İngiliz filosunun adanın doğu ucunda nöbete koyduğu gemilerden biriydi ama mürettebatı tümüyle Fransız'dı. İngiliz filotillasına Bouillon hanedanından Tour-d'Auvergne Prensi kumanda ediyordu. Korvete ivedi ve özel bir görev için filotilladan ayrılması emrini de o vermişti: The Claymore adıyla Trinity-House'a kayıtlı gemi görünüşte yük gemisi ama aslında savaş korvetiydi. Ağırbaşlı ve sakin bir ticaret gemisini andırsa da görünüşe aldanmamalıydı. İnşasında iki amaç güdülmüştü: Kurnaz ve güçlü olmak. Mümkünse aldatacak, gerekirse savaşacaktı. O geceki görevi nedeniyle güverte altındaki yükünü boşaltmış, yerine büyük çaplı otuz top konmuştu. Bu otuz top, fırtına çıkması durumunda doğabilecek tehlikelerden sakınmak için ama daha çok da

geminin zararsız görüntüsünü korumak amacıyla içeri çekilmiş ve birkaç kat zincirle sıkı sıkı bağlanmıştı. Ambarın ağzı bezlerle beslenmiş, toplar da buraya dayanmıştı. Dışarıdan hiçbir şey görünmüyordu. Lumbar örtülmüş, ambar kapakları kapanmıştı: Geminin üstüne maske geçirilmişti sanki. Refakat gemilerinde toplar köprünün üstündedir; ama bunda, karşıdakileri şaşırtmak ve tuzak kurmak amacıyla, köprünün üstünde silah nâmına hiçbir şey yoktu. Köprü, altında büyük bir top bataryası taşıyabilecek biçimde inşa edilmişti. Claymore kısa ve enli bir gemiydi ama iyi yol yapıyordu: İngiliz bahriyesinin en sağlam gemisiydi. Savaşta neredeyse fırkateyn kadar iş yapabilirdi. Kıç direği küçük bir yelkenli serenden ibaret bile olsa, iyi bir savaş gemisiydi: Eşi bulunmayan eğik iskarmozuyla usta işi olduğu belli dümeni Southampton tersanesinde yapılmış ve tam elli İngiliz sterlinine mal olmuştu.

Tümü Fransız mürettebat göçmen subay ve tayfalardan oluşuyordu. Hepsi özel olarak seçilmiş adamlardı. Aralarında iyi denizci, iyi asker ve iyi kralcı olmayan tek kişi yoktu. Gemiye, kılıca ve krala aşırı düşkün insanlardı.

Mürettebata gereğinde çıkartma yapmak üzere yarım tabur kadar da deniz piyadesi eklenmişti.

Claymore'un kaptanı, Saint-Louis şövalyelerinden Kont Boisberthelot idi. Eski Kraliyet Donanması'nın en iyi subaylarındandı. İkinci kaptan Şövalye La Vieuville ise eskiden Fransız Muhafız Alayı'na komuta etmişti. O komutanken Hoche henüz çavuştu. Geminin kılavuzu da Jersey'in en usta denizcisi Philip Gacquoil idi.

Herkes gemide olağandışı bir şeyler olduğu düşüncesindeydi. Gerçekten de gemiye maceraya atıldı atılacak izlenimi uyandıran bir adam binmişti. Uzun boylu, dimdik yürüyen, sağlam yapılı biriydi. Ağır başlı bir havası vardı, bu yüzden yaşını kestirmek pek kolay değildi. Genç de olabilirdi, yaşlı da: Kır saçları alnının üstüne dökülmüş, şimşek bakışlı, güç ve deneyimi bir arada adamlar vardır, onlardandı. Fiziksel güç açısından kırk, çevresindekiler üzerinde bıraktığı otoriter tavırla da seksen yaşındaydı. Korvete bindiğinde üstünde önü yarı açık bir denizci paltosu vardı. Paltonun altından *bragubras* denen geniş bir pantalonla uzun konçlu çizmeler görünüyordu. Bir de üstü ipek şeritlerle bezenmiş, içi

keçe, keçi derisinden ceketi vardı. Tepeden tırnağa Bröton köylüleri gibi giyinmişti. Bu eski Bröton ceketleri çok amaçlı bir kullanım için dikilir: Günlük olarak da, bayram günlerinde de giyebilirsiniz. Duruma göre ceketi tersyüz etmek de mümkündür; isterseniz kıllı, isterseniz tabaklanmış tarafını giyebilirsiniz. Keyfinize kalmıştır. Bu yaşlı adamın giydiği köylü giysisi ise özellikle böyle seçilmişti sanki: Çok uzun süre kullanılmışcasına, diz ve dirsekleri yenikti. Kalın kumaştan denizci paltosu ise balıkçı yağmurluğunu andırıyordu. Başında zamanın modası yuvarlak, yüksek ve geniş siperlikli bir şapka vardı. Siperlikler aşağı indirildiğinde köylü havası veren, yukarı kaldırılıp kenarına kurdelalı kokart iliştirildiğinde ise ilk bakışta askerleri çağrıştıran türden bir şapkaydı bu. Adam bu kısa tüylü şapkayı kafasına köylüler gibi geçirmiş, kurdela ve kokart da takmamıştı.

Bu adamı, ada valisi Lord Balcarras ve Tour-d'Auvergne Prensi getirmiş, gemiye bizzat yerleştirmişlerdi. Eskiden Kont Artois'nın muhafızı olup şimdi prenslerin gizli ajanlığını yapan Gélambre, adamın odasını eliyle düzenlemişti. O kadar saygılı ve nazik davranmıştı ki, bavullarını bile kendisi taşımıştı. Gélambre karaya inerken bu köylü kılıklı adama derin bir selam sarkıtmış, Lord Balcarras ise şöyle demişti: "İyi şanslar generalim." Tour-d'Auvergne de eklemişti: "Görüşmek üzere kuzenim."

Köylü. Gemi mürettebatı yolcuya hemen bu adı takmıştı. Aralarındaki ufak tefek konuşmalarda ondan böyle söz ediyorlardı: Ama pek bir şey bilmeseler de, köylünün sıradan bir köylü, geminin ise yük gemisi olmadığını pekâlâ anlayabiliyorlardı.

Hemen hiç rüzgâr yoktu. Claymore Bonnenuit'den ayrılıp Boulay Körfezi önünden geçti. Bir süre adadan görünecek şekilde yol alıp sonra da gecenin karalığına daldı, gözden kayboldu.

Bir saat sonra, Saint-Hélier'deki evine dönmüş olan Gélambre, York Dükü'nün genel karargâhındaki Kont Artois'ya, Southampton ekspresiyle şu üç satırlık notu gönderdi:

> "Monsenyör. Yola çıkma işi tamam. Başarıdan kuşkunuz olmasın. Sekiz gün içinde Granville'den Saint-Malo'ya kadar bütün kıyı ateş içinde kalacak."

Dört gün önce ise, Cherbourg kıyıları ordusunda görevli olan ve o sırada geçici olarak Granville'de bulunan temsilci Prieur de la Marne, gizli ulakla gelen bir mektup almıştı. Yukarıdaki notun sahibince kaleme alındığı belli olan mesajda şunlar yazılıydı:

> Milletvekili yurttaş, Claymore korveti, topları gizlenmiş olarak, 1 Haziran günü denizin kabardığı saatlerde Fransa kıyılarına doğru yola çıkacak ve eşkali aşağıda belirtilen kişiyi kıyıya bırakacaktır: Uzun boylu, yaşlı, kır saçlı ve köylü giyimli. Elleri tipik aristokrat elidir. Yarın daha ayrıntılı bilgi göndereceğim. Gemi Fransa kıyılarına 2 Haziran sabahı varacak. Kıyı koruma gemisini olaydan haberdar ediniz. Korveti yakalayıp adamı giyotine gönderiniz.

II
GEMİDE BİR GECE VE YOLCU

Korvet güneye, Sainte-Catherine'e yöneleceği yerde, önce kuzeye, sonra da batıya dönmüş, sonunda Serk ile Jersey arasındaki kıstağa girmişti. Buranın adı Deroute Geçidi idi. O zamanlar boğazın iki kıyısında da fener yoktu.

Güneş artık iyice batmıştı. Gece, herhangi bir yaz gecesi için olağan sayılamayacak kadar karanlıktı. Gerçi mehtap vardı ama bulutlar o kadar kocamandı ki gökyüzünü tümüyle kaplamışlardı. Birkaç gün sonra geceyle gündüzün eşit olacağı söylense kimse inanmazdı. Anlaşılan, ayı ancak batarken görmek mümkün olacaktı. Bazı bulutlar denize kadar sarkmış, her tarafı sis kaplamıştı.

Bu karanlık işlerine yarıyordu.

Kılavuz Gacquoil'in niyeti Jersey'i solda, Guernesey'i de sağda bırakmak ve biraz cüretkârca da olsa, Hanois ve Douvresler arasından hızla geçerek, Saint-Malo kıyılarındaki herhangi bir koya girmekti. Bu, Minquiers yolundan daha uzun ama daha güvenilir bir yoldu. Çünkü Fransız kıyı koruma gemisi Saint-Hélier ile Granville arasında düzenli olarak devriye geziyordu.

Gacquoil, rüzgâr izin verir de terslik çıkmazsa, korvetin yelken sarıp gün doğarken Fransa kıyılarına ulaşabileceğini umuyordu.

Her şey yolundaydı; korvet az önce Büyük Burun'u geçmişti. Sa-

at dokuza doğru, denizcilerin deyimiyle, "hava biraz yüzünü astı". Rüzgâr arttı, deniz kabardı. Ama bu rüzgâr işlerine geliyordu. Daha fazla hırçınlaşmazsa, denizden de yakınmaları söz konusu olamazdı. Bununla birlikte birkaç dalga darbesi korvetin burnunu yukarı kaldırdı.

Lord Balcarras'ın *general*, Tour-d'Auvergne Prensi'nin "kuzenim" dediği "köylü" çekirdekten yetişme bir denizci kadar sakin, güvertede volta atıyordu. Geminin adamakıllı sallandığının farkında değildi sanki. Arada bir ceketinin cebinden bir parça çikolata çıkartıyor, kopartıp ağzına atıyordu. Saçları beyaz olmasına beyazdı ama hiç eksik dişi yoktu.

Bazen kaptana bir iki kelime bir şey sormanın ötesinde kimseyle konuşmuyordu. Kaptan sorulara, sanki asıl kumandan oymuş gibi saygıyla yanıt veriyordu.

Ustaca yönetilen Claymore, sisin onu görünmez kılmasından da yararlanarak, Jersey'in kuzey kıyılarını kolay geçti. Kıyıya yakın seyretmeye özen gösteriyordu. Çünkü Serk ile Jersey arasındaki kıstakta gemiler için tehlike oluşturan Pierres-de-Leeq kayalığı vardı. Gacquoil dümenin başına geçmiş, Grève-de-Leeq, Büyük-Burun, Plémont kayalarını tek tek gösteriyor, kaya silsilelerinin arasından korveti yağdan kıl çeker gibi geçiriyordu. Biraz el yordamıyla oluyordu ama kılavuz Okyanus'un içinde neler olduğunu öyle iyi biliyordu ki, hiç yanılmıyordu. Evindeymişcesine rahattı. Çok sıkı denetlenen bu sularda görünmek işlerine gelmediği için, Claymore'un burnunda fener yoktu. Sis işlerine yarıyordu. Derken Grande-Etaque'ı geçtiler. Sis öyle yoğundu ki Pinancle'ın yüksek siluetini zor seçebildiler. O sırada Saint-Ouen çan kulesinin saat onu vurduğu duyuldu. Bu, rüzgârın arkada kaldığı anlamına da geliyordu. İşler yolunda görünüyordu: Denizin çalkantısı artmıştı, demek Corbière yakınlarındaydılar.

Saat onu biraz geçmişti ki Kont Boisberthelot ve Şövalye Vieuville köylü kılıklı adamı kamarasına götürdü. Aslında kaptanın kamarasıydı. İçeri girerken adam onları usulca uyardı:

"Biliyorsunuz beyler, sırrımız çok önemli. Harekete geçinceye kadar susmak zorundayız. Adımı burada bir siz biliyorsunuz."

"Bu sırrı mezara götüreceğiz," diye yanıtladı Boisberthelot.

"Ben de, ölümle burun buruna gelsem bile bu konuda kimseye bir şey söylemeyeceğim," diye sürdürdü yaşlı adam ayrılırken.

Sonra odasına girdi.

III
SOYLULAR VE SOYLU OLMAYANLAR

Komutan ve yardımcısı güverteye çıkıp volta atmaya başladı. Bir yandan da konuşuyor, kuşkusuz gemideki yolcudan söz ediyorlardı. Boisberthelot sesini alçaltıp Vieuville'in kulağına bir şeyler fısıldıyordu. Rüzgârın alıp karanlığa götürdüğü diyalog aşağı yukarı şöyleydi:

"Bakalım iyi bir önder olabilecek mi?"

Vieuville yanıtladı:

"Bu adam prens olmalı."

"Onun gibi bir şey."

"Fransa'da soylu ama Bretagne'da prens."

"La Trémoillelar, Rohanlar gibi."

"Onların akrabasıdır."

Boisberthelot sürdürdü:

"Fransa'da ve kralın arabasında ise marki. Tıpkı benim kont, senin şövalye olman gibi."

"Kraliyet arabaları artık çok uzakta kaldı," diye haykırdı Vieuville. "Şimdi cenaze arabasındayız."

Bir süre sustular.

Sonra Boisberthelot yeniden söze girdi:

"Fransız prens bulamayınca Bröton prensle yetinmek zorunda kaldılar."

"Koyunun olmadığı yerde keçiyle... Hayır, kartalın olmadığı yerde kargayla yetinmek gibi."

"Akbaba olmasını yeğlerdim," dedi Boisberthelot.

Vieuville yanıtladı:

"Elbette! Hem gagası hem de pençeleri var ne de olsa."

"Neyse, göreceğiz bakalım."

"Evet," dedi Vieuville, "biri başımıza geçmeli artık. Ben, Tinténiac gibi düşünüyorum: "Bir önder ve bol miktarda barut!" Bakın

komutanım; önder olabilecek ve olamayacakların hemen hepsini tanırım. Hiçbiri savaşta baş olamaz; ne dünküler, ne bugünküler, ne de yarınkiler. Bu Vendée cehenneminde bize öyle bir general lazım ki, aynı zamanda savcı da olsun: Düşmanı zora koşsun; her değirmen, her hendek, her çalı, her çakıltaşı için tek tek boğuşsun, her türlü çamurluğa başvurmaktan çekinmesin, her fırsattan yararlansın, her şeye dikkat kesilsin, ibret olsun diye durmadan adam öldürsün, durmak dinlenmek acımak bilmeden dövüşsün. Oysa şimdi bu köylü ordusunda kahraman var ama yüzbaşı yok. D'Elbée bir hiç, Lescure hasta, Bonchamps'ın işi gücü bağışlamak; iyi adam ama aptal. La Rochejacquelein harikûlade bir subay ama altı üstü asteğmen, Silz olsa olsa meydan savaşlarında işe yarar, çete savaşı onun işi değil; Cathelineau saf bir arabacı, Stofflet hilebaz bir orman korucusu, Bérard yeteneksizin teki, Boulainvilliers soytarı, Charette ise felaket. Berber Gaston'un sözünü bile etmeye değmez. Çünkü katlanılır gibi değil. Hem soyluları birtakım perukacıların komutasına verdikten sonra, cumhuriyetçilerle aramızda ne fark kalır, biz ne akla hizmet İhtilal'e karşı savaşıyoruz ki?"

"Nedeni şu ki, ihtilal denen kancık illet bize de bulaşıyor."

"Desene, Fransa topyekûn uyuza yakalanıyor!"

"Evet, Tiers-Etat uyuzu," dedi Boisberthelot. Bizi bu dertten yalnızca İngiltere kurtarabilir."

"Kuşkunuz olmasın kaptan, mutlaka kurtaracaktır."

"Ama durumumuz hiç iyi değil."

"Doğru, her tarafı budala kaplamış; Maulevrier'nin bekçi köpeği Stofflet'nin başkomutanı olduğu bir monarşinin, Dük Castries'nin kapıcısının oğlu Pache'ı nâzır yapan bir cumhuriyeti kıskanması kadar abes bir şey olamaz. Şu Vendée Savaşı ne garip bir buluşmaya tanıklık ediyor: Bir tarafta meyhaneci Santerre, öbür tarafta berber Gaston!"

"Azizim Vieuville, Gaston yine de değerli bir adam benim gözümde. Guéménée'yi yönetirken hiç de fena değildi. Üç yüz Mavi'yi mezarlarını kendilerine kazdırıp kurşuna dizdirmek, ancak ustaların becerebileceği bir iştir."

"Ha şöyle! Ama yerinde olsam ben de aynı şeyi yapardım."

"Elbette, kuşkum yok. Hem ben de aynı şeyi yapardım."

"Savaşta büyük hareketleri ancak soylular yapabilir," dedi Vieuville. Bunlar şövalyelerin işidir, perukacıların değil.

"Tiers-Etat içinde de değerli adamlar var," dedi Boisberthelot. Örneğin şu saatçi Joly: Flandre alayında çavuştu, Vendéelilere komutan oldu; kıyıda çete yönetiyor. Oğlu cumhuriyetçiydi; baba Beyazların, oğul Mavilerin hizmetinde. Karşılaşıp dövüştüler. Baba oğulu tutsak edip beynini kendi eliyle dağıttı."

"Esaslı adammış," dedi Vieuville.

"Kralcı bir Brutus," dedi Boisberthelot.

"Ama hiçbiri Coquereau, Jean-Jean, Moulins, Focart, Bouju, Chouppes gibilerin bize komuta etmesinin katlanılmaz olduğu gerçeğini değiştirmiyor ki!"

"Aziz şövalye, karşıdakileri öfkelendiren de bu. Bizde ne kadar çok burjuva varsa, onlarda da o kadar çok soylu var. Sanıyor musun ki Kont Canclaux, Vikont Miranda, Vikont Beauharnais, Kont Valence, Marki Custine, Dük Biron'un komutası altında olmak cumhuriyetçilerin hoşuna gidiyor!"

"Amma pis iş!"

"Ya Chartres Dükü'ne ne demeli?"

"Eşitlik Çocuğu. Hem, o ne zaman kral olacak?"

"Hiçbir zaman."

"Giderek tahta tırmanıyor. Yolunu da işlediği cinayetler açıyor."

"Ahlâksızlığı da yolunu kapatıyor," dedi Boisberthelot.

Bir süre sustular. Sonra Boisberthelot söze girdi:

"Ama barışmak istedi. Kralı görmeye geldi. Ense köküne tükürdüklerinde ben orada, Versailles'daydım."

"Büyük merdivenin başından tükürdüler değil mi?"

"Evet."

"İyi yapmışlar."

"Biz ona Çamurlu Bourbon derdik."

"Hem kel hem de kocaman çıbanları var. Üstelik de kral katili."

Ve Vieuville ekledi:

"Ben onunla Ouessant'da birlikteydim."

"Saint-Esprit gemisinde mi?"

"Evet."

"Amiral Orvilliers'nin rüzgârı tut uyarısına uysaydı İngilizlerin geçmesini önleyebilirdi."

"Kesinlikle."

"Ambarın oraya saklandığı doğru mu?"

"Hayır. Ama öyle bilinmesinde yarar var."

Vieuville kahkahayı bastı.

Boisberthelot yeniden söze girdi:

"Çevremiz aptal dolu. Örneğin, şu sözünü ettiğiniz Boulainvilliers'yi ele alalım Vieuville. Onu tanırım, hem de çok yakından. Başlangıçta köylülerin mızraktan başka silahı yoktu. Mızraklı askerî birlikler oluşturma düşüncesi onun fikri değil mi? Öne arkaya mızrak eğitimi yaptırmak için az uğraşmadı onlarla. Bu vahşileri saf düzeninde savaşan askerlere dönüştürme derdine düşmüştü. Köşeleri yuvarlatılmış kareler oluşturup ilerlemeyi, merkezi boş bırakıp saldıran taburlar oluşturmayı öğretmeye çabalıyordu. Kafa göz yara yara, eski askerî terminolojiye alıştırmaya çalışıyordu: 'Onbaşı' değil, XIV. Louis dönemindeki gibi 'mangabaşı' demeyi öğretiyordu. Bütün bu orman kaçaklarından düzenli alaylar oluşturacağım diye çırpınıp durdu. Birtakım birlikler kurmuştu ve bu birliklerin çavuşları her akşam çember biçiminde içtima yapardı: Hiyerarşiye uygun ve alçak sesle tekmil verirlerdi. Albayın karısının çavuşu yanında bulunan teğmenin çavuşuna, o yanındakine, o yanındakine; derken kulaktan kulağa sonuncuya kadar ulaşılırdı. Bir gün, çavuşlardan birinin tekmilini ayakta ve başı açık dinlemedi diye bir subayın kafasını kırmıştı. Bütün bunları ne ölçüde başardığını kolayca kestirebilirsiniz sanırım. Bu beyinsiz köylülerin köylü gibi yönetilmek istediğini, orman adamından garnizon askeri çıkmayacağını bir türlü anlamıyordu. Evet, dediğim gibi, bu Boulainvilliers'yi ben de tanıdım."

Her biri apayrı şeyler düşünerek birkaç adım attı.

Sonra konuşma yeniden başladı:

"Ha, aklıma gelmişken, Dampierre'in öldürüldüğü doğru mu?"

"Evet komutanım."

"Condé önlerinde mi?"

"Pamars karargâhında; top güllesiyle."

Boisberthelot içini çekti:

"Kont Dampierre. İşte bizden olup da onlara hizmet eden biri daha!"

"Uğurlar olsun," dedi Vieuville.

"Ya kralın kızkardeşleri? Onlar nerede?"

"Trieste'te."

"Hâlâ mı?"

"Hâlâ."

Vieuville haykırdı:

"Ah, şu Cumhuriyet! Şu beş para etmez şeyin nelere mal olduğuna bakın! Hele ihtilalin birkaç milyon bütçe açığı yüzünden patladığı düşünüldüğünde!"

"Küçük de olsa bir başlangıç noktasıydı," dedi Boisberthelot. "Böyle şeylere meydan vermemek gerekir."

"Her şey kötüye gidiyor," dedi Vieuville.

"Evet Rouarie öldü, Dresnay aptalın teki. Yönetimin piskoposların eline kalmış olması ne hazin. Şunlara bak; Rochelle Piskoposu Coucy, Poitiers Piskoposu Beaupoil Saint-Aulaire, Luçon Piskoposu Mercy. Üstelik de Madam de l'Eschasserie'nin âşığı..."

"Ona Servanteau dendiğini biliyorsunuz, değil mi komutanım? l'Eschasserie bir yer adı."

"Ya şu sözde Agra Piskoposu'na ne demeli! Nerenin papazı olduğu bile belli değil."

"Dol'ün. Adı da Guillot de Folleville. Altı üstü yürekli bir adam, iyi dövüşür, hepsi o."

"Bize asker lazımken karşımıza papazlar çıkıyor! Piskopos olmayan piskoposlar! General olmayan generaller!"

Vieuville, Boisberthelot'nun sözünü kesti:

"Komutanım, kamaranızda *Moniteur* var mı?"

"Var."

"Pekiyi, bu aralar Paris'te neler oynuyor?"

"Adèle ve Paulin ile *Mağara."*

"Görmek isterdim."

"Göreceksiniz. Bir ay içinde Paris'te olacağız."

Boisberthelot bir an düşündü, sonra ekledi:

"En geç bir ay. Mr. Windham, Milord Hood'a öyle dedi."

"Ama komutanım, desenize durum o kadar kötü değil?"

"Elbette, her şey yoluna girecek. Yeter ki şu Bretagne Savaşı iyi yönetilsin."

Vieuville başını salladı:

"Komutanım, deniz piyadelerini karaya çıkartacak mıyız?"

"Kıyı bizdense evet, değilse hayır. Savaşın bazen kapıdan paldır küldür girmesi, bazen içeri sızması gerekebilir. İç savaşın cebinde hep bir maymuncuk olmalı. Mümkün olan neyse yapılmalı. Önemli olan kimin komuta ettiği."

Boisberthelot düşünceli düşünceli, ekledi:

"Vieuville, Şövalye Dieuzie hakkında ne düşünürsünüz?"

"Genç olan mı?"

"Evet."

"Komutanlık için mi?"

"Evet."

"Bildiğim, meydan savaşlarında ve düzenli ordu çatışmalarında iyi bir subay olduğu. Makinin dilindense ancak köylü anlar."

"Öyleyse General Stofflet ve General Cathelineau ile yetinin."

Vieuville bir an düşündü ve konuştu:

"Bir prens, bir Fransa prensi, şecereli biri gerek bize. Gerçek bir prens."

"Neden? Benim bildiğim, prens demek..."

"...korkak demektir. Bunu ben de biliyorum," komutanım. "Ama halkın bakış açısından ötürü böyle konuşuyorum."

"Aziz şövalye, prensler gelmek istemiyor."

"Biz de onları yok sayarız."

Boisberthelot, içindeki düşünceyi dışarı çıkarmak istercesine, mihaniki bir hareketle elini alnına bastırdı. Sonra yeniden konuştu:

"Neyse, bir kez de bu generali sınayalım."

"Büyük bir soyludur."

"Sizce bu yeterli mi?"

"İyisi olmak koşuluyla," dedi Vieuville.

"Acımasız, demek istiyorsunuz sanırım," dedi Boisberthelot.

Kont ve şövalye bakıştılar.

"Tam üstüne bastınız Mösyö Boisberthelot. Evet, acımasız. İşte bize lazım olan bu. Bu, bağışlamanın söz konusu olmadığı bir savaş: Zaman kıyıcıların, kan dökücülerin zamanı. Kral katilleri

XVI. Louis'nin başını kesti. Biz de onların kolunu bacağını kopartacağız. Evet, bize gereken, bağışlamayı bilmeyen bir general. Anjou'daki, Yukarı Poitou'daki komutanlar şefkat ve merhamete batmış, işler bu yüzden yürümüyor, Marais ve Retz'dekiler ise acımasız davranıyor ve her şey yolunda. Charette, acımasız olduğu için Parrein'e kafa tutabiliyor. Sırtlana karşı sırtlan."

Boisberthelot'un Vieuville'e yanıt vermeye fırsatı olmadı. Vieuville'in lafı umutsuz bir çığlıkla kesildi ve şimdiye kadar duyduklarına hiç benzemeyen bir gürültü işitildi. Çığlık ve gürültüler geminin içinden geliyordu.

Kaptan ve yardımcısı güverte ağzına doğru koştular ama içeri giremediler: Bütün topçu erleri kendinden geçmiş, yukarıya kaçıyordu.

Korkunç bir şey olmuştu.

IV
TORMENTUM BELLI[1]

Bataryanın yirmi dörtlük toplarından biri bağlarını koparmıştı.

Denizde patlak verebilecek olayların belki de en kaygı verici olanı budur. Açık denizde seyir halindeki savaş gemisinde daha tehlikeli hiçbir şey olamaz.

Bağlarını koparan top birden doğaüstü, kimsenin tanımlayamayacağı bir canavara dönüşür. Demirden yapılmış, saldırgan bir hayvandır artık o: Bilardo topu gibi hareket edip tekerleklerinin üstünde koşar, geminin yalpasına göre eğilip sağa sola dalar, gider, gelir, durur; bir an düşünür gibi yapıp yeniden koşmaya başlar; yayından fırlamış ok gibi gemiyi boydan boya kat eder, döner, kaçar, bükülür, çarpar, deler, öldürür, yok eder. Eğlence olsun diye tahta duvara tos atıp duran koç gibidir. Ama bir farkla: Buradaki koç demirdendir. Maddenin özgürlüğe kavuşmasıdır bu. İnsanın, ezeli tutsağının öç almaya başladığını düşünesi gelir. Cansız eşya dediklerimizden birinin ruhundaki kötülük kabından çıkmış, bir anda ortalığa yayılmıştır. Sabrı taşmış ve karanlık, korkunç bir intikam peşine düşmüştür. Hiçbir şey cansız bir varlığın öfkesin-

1 (Lat.) Savaş makinesi.

den daha acımasız olamaz. Bu demirden kütle panter kadar çevik, fil kadar ağır, fare kadar kıvrak, balta kadar inatçı, büyük bir deniz dalgası kadar sürpriz dolu, şimşek kadar sarsıcı, mezar kadar ürkütücüdür. On bin kilo çeker ama çocukların oynadığı küçük bir top gibi zıplar. Dik açılar çizerek döner, döner. Ne yapmalı? Nasıl durdurmalı? Fırtına olsa diner, tayfun olsa geçip gider, rüzgâr olsa hafifler, kırılan direk olsa yerine yenisi konur, delikten dolan su olsa delik tıkanır, yangın olsa söndürülür; ama bu tunçtan canavara ne yapılır? Ne önlem alınabilir? Köpeği sakinleştirebilir, boğayı şaşırtabilir, yılanı kandırabilir, kaplanı korkutabilir, aslanı yumuşatabilirsiniz; ama bağlarını koparan bir topa, bu canavara karşı hiçbir çareniz yoktur. Öldüremezsiniz, çünkü zaten ölüdür; ama yaşamaktadır da. Sonsuzdan getirdiği uğursuz bir yaşamdır onunki. Altında onu sağa sola sallayan bir döşeme vardır. Döşemeyi gemi, gemiyi deniz, denizi de rüzgâr oynatmaktadır. Bu öldüren, yok eden nesne yalnızca bir oyuncaktır. Gemi, dalga, rüzgâr; hepsi onun yanında yer almıştır ve dehşet verici yaşamının kaynağı da budur. Bu çarka karşı ne yapılabilir? Böyle bir deniz kazası nasıl önlenebilir, bu kadar canavar bir mekanizma nasıl durdurulabilir? Bu gidiş gelişleri, dönüşleri, duruşları, darbeleri önceden kestirmek mümkün mü? Darbelerden bir teki bile gemiyi batırabilir. Bu dehşet verici dönüşleri önceden nasıl keşfetmeli? Düşünen ama sık sık fikir değiştirerek bir anda yönünü değiştiren bir mermiyle karşı karşıyasınızdır. Önünden kaçmaktan başka şey düşünemeyeceğiniz bir şeyi nasıl durdurabilirsiniz? Korkunç top çırpınır, ilerler, geri çekilir, bir sağa bir sola vurur, kaçar, geçer, bekleyenleri şaşırtır, engelleri parçalar, insanları sinek gibi ezer. Döşeme oynayıp durur, en dehşet verici yanı da budur. Biteviye kapris yapan kaygan bir yüzeye nasıl hâkim olabilirsiniz? Geminin karnında kaçıp kurtulmaya çalışan tutsak bir yıldırımdır sanki. Depremle sarsılan toprağın üstünde sağa sola koşan bir yıldırım.

Gemi mürettabatı bir anda ayaklandı. Kaza topçubaşının ihmalkârlığından doğmuştu. Zinciri tutan cıvatayı iyi sıkmamış, topun dört tekerleğini sabitleyen zinciri de iyi bağlamamıştı. Bu yüzden tablalar birbirinden ayrılmış, top kundağı dağıtmıştı. Siper de kırılmıştı. Topun sağa sola kaymasını engelleyen sabit kundak o za-

manlar henüz icat edilmemişti. Geminin bordasına iri bir dalganın vurmasıyla, iyi bağlanmamış top geri geri gitmiş ve zinciri koparıp güverte altında korkunç bir biçimde yuvarlanmaya başlamıştı.

Bu müthiş kayışın nasıl bir şey olduğu hakkında fikir edinmek istiyorsanız, camın üstünde yuvarlanan bir su damlası gelsin gözünüzün önüne.

Top bağlarını kopardığında topçu erleri batarya başındaydı. Kimileri tek tek, kimi grup halinde oturmuş, olası bir deniz çatışmasına karşı hazırlık yapıyordu. Top, arkadan vuran dalganın da etkisiyle ilerledi ve bu insan yığınının arasında gedik açıp ilk ağızda dört kişiyi ezdi. Sonra geri çekildi ve bu kez de yandan gelen bir dalga hareketiyle zavallı bir beşinci askerin gövdesini bacaklarından ayırdı. İskele tarafındaki duvara çarpıp bir başka topu daha devirdi ve üstüne çıktı. Duyulan çığlıkların nedeni işte buydu. Herkes merdivene koşuştu. Göz açıp kapayıncaya kadar bataryanın başında kimse kalmadı.

Kocaman top tek başına kaldı. Hem kendisinin hem geminin hâkimiydi artık. Canı ne isterse yapabilirdi. Savaş sırasında bile gülmeye alışmış bütün bu insanlar tir tir titriyordu. Duydukları korkuyu tasvir etmek mümkün değildi.

Kaptan Boisberthelot ve yardımcısı Vieuville, bu iki gözü pek adam bile merdivenin başında çakılıp kalmıştı. Benizleri solmuş, dilleri tutulmuştu. Kaygıyla güverte altına bakıyorlardı. Biri aralarına dalıp dirsekleriyle kendine yol açtı ve aşağı indi.

Bu, az önce kendisinden söz ettikleri yolcu, "köylü"ydü. Merdivenin son basamağına indi ve orada durdu.

V
VIS ET VIR[2]

Top güverte altında gidip geliyordu. Kıyametin canlı arabasıydı sanki. Buna, bataryanın üstünde salınıp duran gemici fenerinin baş döndüren ışık-gölge oyunları da ekleniyordu. O kadar hızlı hareket ediyordu ki topun şekli bir türlü seçilemiyordu: Işıkta kapkara, loşlukta ise beyazlar içinde görünüyordu.

2 (Lat.) Şiddet ve insan.

Gemiyi hırpalamaktan bir türlü vazgeçmiyordu. Şimdiden toplardan dördünü parçalamış, geminin çeperinde de iki delik açmıştı. Neyse ki, delikler su kesiminin üstündeydi. Ama fırtınada geminin oradan su alması işten değildi. Top çılgınlar gibi geminin iskarmozlarına çullanıyordu. Son derece dayanıklı, özel seçilmiş tahtalardan yapılmış kaburga direniyordu. Ama bu devasa kütlenin biteviye ve delirmiş gibi yinelediği darbeler yüzünden o bile çatırdamaya başlamıştı. Darbeler öyle bir iki yere değil, çeperin her noktasına iniyordu. Bir kurşun bilyeyi şişenin içine atıp sallasanız, o bile bu kadar çabuk ve bu kadar öldürücü darbeler indiremez. Topun dört tekerleği askerlerin cesetlerinin üstünden bir daha, bir daha geçiyor, parçalıyor, lime lime ediyordu. Beş ceset belki yirmi parçaya bölünmüş, bataryanın her tarafına dağılmıştı. Ölülerin kafaları çığlık çığlığaydı sanki. Geminin yalpalarıyla birlikte döşemenin üstünde küçük kan derecikleri oluşmuştu. Birçok noktasından delinen döşeme ha açıldı, ha açılacaktı. Geminin her yanını büyük bir gürültü kaplamıştı.

Neden sonra, kaptan soğukkanlılığı ele aldı. Verdiği emirle, topun dizginsiz koşusunu durdurmak için güvertede ne varsa hepsi aşağı atıldı. Hiç değilse darbelerin etkisi azaltılmalıydı. Şilteler, hamaklar, yedek yelkenler, halatlar, mürettebat torbaları ve sahte banknot balyaları. Gemi ağzına kadar bu balyalarla yüklüydü. Yeri gelmişken, İngiliz kurnazlığı ürünü bu sahteciliğe, iyi savaşmak adına pek sık başvurulurdu.

Ama bütün o paçavralar ne işe yarayacaktı ki? Kimse aşağı inip onları gereği gibi yerleştirmeye cesaret edemedi ve birkaç dakika içinde hepsi hurdaya döndü.

Denizde ancak böyle bir kazanın patlak vermesine izin verecek kadar dalga vardı. Fırtına çıksa belki çok daha iyiydi; hiç değilse topu devirebilirdi. Dört tekerlek bir kez havaya dikilince hâkim olmak kolaylaşırdı. Bu arada tahribat daha da büyüyordu. Bazı direklerde berelenme, hatta kırıklar meydana gelmişti. Oysa omurgadaki yuvalarına oturtulan ve katların ortasından geçen direkler, geminin aksamını birbirine bağlayan vazgeçilmez dayanaklardı. Topun art arda darbeleriyle mizana direği çatlamış, ortadirek yerinden oynamıştı. Batarya darmadağındı: Otuz toptan onu sa-

vaş dışı kalmış, çeperdeki deliklerin sayısı çoğalmış, gemi su almaya başlamıştı.

Güverte altına inen yaşlı yolcu merdivenin en alt basamağında taş bir heykeli andırıyordu. Sert bakışları içerideki hengâmeye dikilmişti. Hiç kıpırdamıyordu. Topların olduğu yere bir adım bile atmak mümkün değildi.

Serbest kalmış topun her hareketi gemiyi batmaya daha da yaklaştırıyordu. Az sonra suyun dibini boylaması kaçınılmaz olacaktı.

Ölmek ya da bu duruma son vermek seçenekleriyle karşı karşıya idiler. İkisinden birini seçmeleri gerekiyordu ama hangisini?

Ne müthiş bir savaşçıydı bu top!

Bu dehşetengiz deli durdurulmalıydı.

Bu şimşek yakalanmalıydı.

Bu yıldırım yere çalınmalıydı.

Boisberthelot, Vieuville'e seslendi:

"Tanrı'ya inanır mısınız şövalye?"

Vieuville yanıtladı:

"Evet. Hayır. Bazen."

"Ya fırtına sırasında?"

"Evet. Hele böyle zamanlarda."

"Artık bizi bu beladan ancak Tanrı kurtarabilir," dedi Boisberthelot.

Herkes topu yaptığı yıkımla baş başa bırakmış, susuyordu. Dışarıda dalgalar, içeride ise top gemiye sürekli darbe indiriyorlardı. Birbirlerini yanıtlayan karşılıklı iki çekiç gibiydiler.

Birden, bağlarını koparmış topun hoplayıp zıpladığı ve girmenin yasak olduğu bu sirkte, elinde demir bir çubukla bir adam göründü. Bu, topu bağlamayı ihmal ederek kaza ve felakete neden olan topçubaşıydı. Yaptığı hatayı telafiye çalışıyordu. Bir eline bir top manivelası, ötekine ilmikli bir halat almış, yukarıdaki delikten güverte altına atlamıştı.

Böylece müthiş, muazzam bir seyirlik oyun başladı. Bu topun topçubaşıyla, maddenin akılla, şeyin insanla düellosuydu.

Adam, manivela ve halatı iki elinde, sırtını direğe verip bir köşeyi tutmuştu. Çelikten iki sütunu andıran bacaklarının üstünde

dimdik duruyordu. Yüzü biraz sararmıştı. Sakin ve trajik bir ifadesi vardı. Döşemeye kök salmış gibiydi, bekliyordu.

Topun yanından geçmesini bekliyordu.

Topunu iyi tanıyordu. Ona sorarsan, top da kendisini iyi tanıyor olmalıydı. Uzun süredir birlikte yaşıyorlardı. Elini kaç kez onun ağzına sokmuştu! Onun evcilleştirilmiş canavarıydı top. Köpeğiyle konuşur gibi konuşmaya başladı:

"Gel," diyordu. Belki onu seviyordu da.

Gerçekten de ona doğru gelmesini ister gibiydi.

Ama ona gelmek, üstüne gelmek demekti. İşte o zaman mahvolurdu. Ezilmekten nasıl kurtulacaktı? Bütün sorun buydu. Herkes dehşetle izliyordu.

İki savaşçının kahramanı olduğu güverte altındaki bu feci olayın en yakın tanığı yaşlı adam dışında, kimsenin rahat soluk alıp verdiği söylenemezdi.

Top onu da ezip geçebilirdi. Ama yerinden bile kıpırdamıyordu.

Altlarında ise kör dalgalar vardı; savaşı onlar yönetiyordu.

Bu göğüs göğüse savaşa gönüllü giren topçubaşı topu kışkırtadursun, dalgalı denizdeki ani bir durulma, sanki şaşırmış gibi, topu da bir an duraklattı. "Gel haydi," dedi adam. Top da dinliyor gibiydi.

Birden adamın üstüne atıldı. Topçubaşı darbeyi savuşturdu.

Ve savaş başladı. Bir sağırlar savaşıydı bu. Dokunsan kırılacak olanın, yaralanması bile mümkün olmayanla savaşı. Etten kemikten bir gladyatörün gök katından inen tunçtan bir hayvanla boğuşması. Bir yanda güç, öte yanda ruh.

Bütün bunlar alacakaranlıkta oluyordu. Belli belirsiz seçilen bir mucize gibi.

Ruh garip bir şeydir. Nitekim topun da ruhu olduğu söylenebilir ama kin dolu, kudurmuş bir ruh. Gören bir kör gibi. Canavar adamı arıyor gibiydi. İnsan o koca kütlenin kurnazlık peşinde olduğunu bile sanabilirdi. Fırsat kolluyordu: Şeytanî iradeli, demirden, devasa bir böcek gibi. Bu kocaman çekirge arada bir bataryanın bulunduğu döşemeyi sarsıyor, sonra pençelerinin üstüne düşen kaplan gibi dört tekerleğiyle döşemeye çakılıyor ve yeniden adamın peşine takılıyordu. O ise çevik, hareketli ve becerikliydi.

Bu yıldırım topunun saldırılarına yılan kıvraklığıyla yanıt veriyordu. Bütün saldırılardan kaçınmayı biliyordu. Ama saldırıların zararı gemiye oluyor, korvetteki tahribat büyüyordu.

Zincirin kırık parçalarından biri her nasılsa topa asılı kalmıştı. Ve o zincir parçası, yine nasıl olmuşsa, dipçik tarafındaki vidaya sarılmıştı. Zincirin bir ucu da namluya bağlıydı. Serbest kalan öteki uç topun çevresinde dönüp duruyor, saldırıya daha bir güç katıyordu. Vida, kapalı bir el gibi, onu bir türlü bırakmıyordu. Zincir, topun çevresinde kasırgalar yaratarak, tunç elin savurduğu demir kırbaç gibi sürekli şaklıyordu. Savaşı kazanmak o zincirle daha da zordu.

Ama adam savaşmayı sürdürüyordu. Üstelik, saldırı sırası arada ona da geçiyordu. Elinde demir ve halatıyla geminin bordası boyunca sürünüyordu. Ama top, sanki tuzak kurulacağını anlamış gibi, kaçıveriyordu. Adamsa onu izliyordu; muhteşem bir şeydi.

Böyle şeyler uzun süre devam etmez. Top sonunda "Haydi bu işe bir son verelim," dedi ve birden durdu. Artık sona gelindiği hissediliyordu. Top müthiş bir şey tasarlıyor olmanın kararsızlığını yaşıyor ya da öyle görünüyordu. Öyle ya, o da canlı değil miydi? Birden topçubaşının üstüne atıldı. O ise kenara çekilip geçmesine izin verdi ve ardından gülerek bağırdı: "Yeniden gel!" Top, çıldırmış gibi, yanı başındaki başka bir topa vurdu ve kundağını dağıttı. Sonra, yeniden o görünmez sapana girip geminin sancak tarafına, adamın olduğu yere atıldı. Topçubaşı kaçmayı başardı. Bu saldırı üç topu daha zedeledi. Topun gözleri artık iyice kararmıştı ve ne yaptığını bilmez haldeydi. Sırtını adama dönüp ileri geri gitti ve geminin pruva çeperinde bir delik açtı. Adam merdivenin dibine, olaya tanık olan yaşlı adamın birkaç adım ötesine sığındı. Demir manivela elindeydi. Top onu yeniden fark edince, geri dönmeye bile gerek duymadan, savrulan bir balta gibi adamın üstüne çullandı. Geminin bordasına yaslanmış durumdaki topçubaşının artık işi bitikti. Mürettebat çığlığı bastı.

Ama o zamana kadar kıpırdamadan duran yaşlı yolcu, ondan beklenmeyecek bir hızla ileri atıldı. Ezilmeyi de göze alıp bir sahte banknot balyası kaptı ve onu topun tekerleklerinin arasına atmayı başardı. Durosel'in *Deniz Topu Manevrası* kitabını okumamış ve

orada belirtilenleri daha önce uygulamamış biri, bu kadar kesin ve tehlikeli bir hareketi mümkünü yok başaramazdı.

Balya tam bir tampon etkisi yaptı. Bir çakıltaşı bir kaya blokunu durdurabilir, bir ağaç dalı bir çığın yolunu değiştirebilir. Nitekim top tökezledi. Topçubaşı da fırsatı kaçırmadı. Duraklamadan yararlanıp elindeki demir çubuğu arka tekerlekleri birbirine bağlayan okun altına soktu. Top durdu.

Canavar eğildi. Adam bir manivela hareketiyle onu yerinden oynattı. Ağır kütle, gümbürtüyle devrilen bir çan gibi, yıkıldı. Adam yenik gövdenin üstüne atıldı. Halatının ilmiğini tunç canavarın boynuna geçirdi. Terden sırılsıklamdı.

Savaş bitmiş, adam yenmişti. Karınca filin hakkından gelmiş, cüce yıldırımı tutsak almıştı.

Askerler ve gemiciler el çırptı: Mürettebat kablo ve zincirlerle ileri atıldı ve top bir anda kıskıvrak bağlandı.

Topçubaşı yolcuyu selamladı.

"Sağolun bayım," dedi, "hayatımı kurtardınız."

Yaşlı adam yeniden o kayıtsız tavrını takınmıştı. Yanıt vermedi.

VI
TERAZİNİN İKİ KEFESİ

Bu savaştan zaferle çıkan, insandı. Ama top için de aynı şey söylenebilirdi. Belki kısa sürede batmayacaklardı ama kurtulmuş da sayılmazlardı. Gemi onarılamayacak kadar büyük hasara uğramış görünüyordu. Biri ön tarafta olmak üzere, bordada beş delik açılmıştı. Otuz toptan yirmisi işe yaramaz hale gelmişti. Yakalanıp zincire vurulan top da kullanılamaz durumdaydı. Dipçik tarafındaki gez fazla zorlanmıştı, bu yüzden nişan almak olanaksızdı. Bataryadaki top sayısı böylece dokuza inmişti. Sintine su alıyordu. Zaman geçirmeden onarıma başlamak, bir yandan da tulumbaları çalıştırmak gerekiyordu.

Mürettebat artık güverte altına bakmaktan korkmuyordu; içerisi berbattı. Azgın bir fil kafesi bile bundan daha çok yıkıma uğrayamazdı.

Gözlerden uzak olmak, korvet için bir zorunluluktu. Ama daha

da zorunlu bir şey vardı, kurtarma çalışmalarına başlamak. Bordaya asılan birkaç fenerle güverteyi aydınlatmak gerekti.

Gemi mürettebatı aşağıdaki trajik savaşa kapılıp gittiği için korvetin dışında neler olup bittiğinden kimsenin haberi yoktu. Sis daha da yoğunlaşmış, hava değişmiş, rüzgâr da gemiyi istediği yöne sürüklemişti. Rotadan çıkmışlardı. Jersey'le Guernesey açıklarına, olmaları gerekenden çok daha güneye, denizin oldukça çalkantılı olduğu bir yere gelmişlerdi. Koca koca dalgalar gelip korvetin açık yaralarını elliyordu. Tehlikeli öpücüklerdi bunlar. Dalgalar da tehditkâr bir hal almıştı. Esinti poyraza dönüşmüştü. Bora, hatta fırtına alametleri vardı. Dört kürek ötesi görünmüyordu.

Mürettebat elden geldiğince ambarın yaralarını süratle onarmaya, su alan delikleri tıkamaya, felaketten paçasını kurtarmış topları hale yola koymaya çalışırken yaşlı yolcu da güverteye çıktı.

Gidip ortadireğe yaslandı.

Gemi güvertesi bayağı hareketliydi ama o bununla ilgilenmiyordu bile. Şövalye Vieuville büyük direğin iki yanına iki sıra deniz askeri dizmiş ve savaş nizamına geçirmişti. Lostromonun bir ıslığıyla da tayfalar işlerini bırakıp serenlere sıralanmıştı.

Kont Boisberthelot yolcuya doğru ilerledi.

Arkasında da üstü başı perişan, şaşkın bakışlı bir adam yürüyordu. Soluk soluğa ama neşeli görünüyordu.

Bu, tam zamanında yetişip topun hakkından gelen topçubaşıydı.

Kont, köylü kılıklı yaşlı adama asker selamı verdi ve açıklama yaptı:

"Generalim, işte adam bu."

Topçubaşı gözlerini yere indirmiş, hazır olda bekliyordu. Kont Boisberthelot yeniden söz aldı:

"Generalim, bu adamın yaptığı hizmetlere karşılık önderlerinin de onun için bir şeyler yapması gerekmez mi sizce?"

"Gerekir sanırım," dedi yaşlı adam.

"Öyleyse emir veriniz," dedi Boisberthelot.

"Emir vermek size düşer. Siz kaptansınız."

"Ama siz de generalsiniz," dedi Boisberthelot.

Yaşlı adam topçubaşına baktı.

"Yaklaş," dedi.

Topçubaşı bir adım attı.

Yaşlı adam Kont Boisberthelot'ya döndü, kaptanın göğsündeki Saint-Louis Haçı nişanını söküp aldı ve topçubaşının ceketine taktı.

"Hurra," diye haykırdı tayfalar.

Deniz piyadeleriyse silahlarıyla selam durdu.

Neden sonra, yaşlı yolcu, mest olmuş topçubaşıyı parmağıyla işaret ederek yeniden konuştu:

"Şimdi de bu adamı kurşuna dizsinler."

Alkışlar yerini şaşkınlığa bıraktı.

O zaman, yaşlı adam bu mezar sessizliğinin ortasında sesini yeniden yükseltti:

"Bir ihmal gemiyi tehlikeye attı. Şimdi bile kurtulmuş sayılmayız. Denizde olmak, her an düşmanla karşı karşıya olmak demektir. Sefere çıkan gemi savaşa giren orduya benzer. Fırtına saklanır ama yok olmaz. Deniz başlı başına pusudur. Düşman karşısında yapılan her hatanın cezası ölümdür. Onarılabilir hata yoktur. Cesaret ödüllendirilmeli ama ihmal de cezalandırılmalıdır."

Meşe ağacına indirilen darbeler gibi, yaşlı adamın ağzından teker teker bu sözler dökülüyordu: Yavaş yavaş, etkili, acımasız.

Yaşlı adam askerlere bakarak ekledi:

"Dediğimi yapın!"

Ceketinde Saint-Louis Haçı nişanı yakamozlanan adam başını önüne eğdi.

Kont Boisberthelot'nun işareti üzerine tayfalardan ikisi güverte altına indi ve hamaklardan birini kefen olarak kullanmak üzere yukarı çıkardılar. Yola çıkıldığından beri kamarasında dua etmekten başka şey yapmayan gemi papazı da arkalarındaydı. Çavuşlardan biri müfrezedeki askerlerden on ikisini ayırdı, altışar altışar bir tarafa dizdi. Topçubaşı tek laf etmeden karşılarına geçti. Papaz, elinde haçı, ilerledi ve onun yanında durdu. "Marş!" dedi çavuş. Manga ağır ağır, öne birkaç adım attı. Kefeni taşıyan iki tayfa da onları izliyordu.

Birkaç dakika sonra gemide bir ışıltı, ardından karanlığın içinde bir patlama oldu. Sonra her şey sustu. Derken bir insan vücudunun denize düşerken çıkardığı ses duyuldu.

Yaşlı yolcu sırtını direğe verip kollarını çapraz kavuşturmuş, düşünüyordu.

Boisberthelot sol elinin işaret parmağını ona doğru uzatıp Vieuville'in kulağına fısıldadı:

"Vendée'nin artık bir önderi var."

VII
KİM Kİ YELKEN AÇAR, KUMAR OYNAR

Ya korvet ne olacaktı? Bütün geceyi dalgalarla kucak kucağa geçiren bulutlar artık o kadar alçalmıştı ki, ufuk bile görünmüyordu. Denizi kalın bir örtü kaplamıştı. Sis, her yerde sis vardı. Durum hâlâ tehlikeli idi: Böylesine yüklü bir gemi için bile.

Sise bir de yalpalar eklenmişti.

Zamanı değerlendirmeye çalıştılar. Gemiyi hafifletmek için, zincirini koparan topun yarattığı enkazdan topladıklarını denize attılar: İşe yaramaz hale gelmiş toplar, kırık namlular, kırılmış ya da eğilmiş pimler, tahta ya da demir parçaları... Geminin yan kapaklarını açıp muşambalara sardıkları ezilmiş cesetleri tahtaların üstünden kaydırıp dalgalara bıraktılar.

Deniz giderek sertleşiyordu. Oysa fırtına, hatta sert bir rüzgâr bile yoktu. Tersine, kasırganın uğultusu ufka doğru uzaklaşmış, bora ise kuzeye yönelmişti. Ama yine de dalgalar çok yüksekti. Bu, deniz dibinin pek de iyi olmadığının işaretiydi. Korvetin de yaralı olduğu ve sarsıntılara uzun boylu direnemeyeceği düşünülürse, bu kadar büyük dalgalar kötü sonuçlar doğurabilirdi.

Gacquoil dümenin başındaydı ve oldukça düşünceli görünüyordu.

Deniz ustalarının bir âdeti, kötü havalarda neşeli olmaktır.

Felaket anında bile neşesini kaybetmeyen türde bir adam olan Vieuville, Gacquoil'e yaklaştı.

"Hadi bakalım kılavuz," dedi, fırtına dağılıyor. Aksırıp durmasına bakma sen. Bu işten yakamızı sıyıracağız. Biraz rüzgâr olacak. Hepsi o kadar."

Gacquoil ciddiyetini bozmadan yanıtladı:

"Rüzgâr oldu mu dalga da olur."

Ne güler ne de kederlenir; işte denizci böyledir. Yanıtta insanı kaygılandıran bir şeyler vardı. Su alan bir gemi için dalganın bir tek anlamı olabilir: O gemi çabucak dolar. Gacquoil kaşlarını hafifçe çatarak işte bu kötü olasılığa işaret ediyordu. Peş peşe gelen top ve topçubaşı felaketinden sonra, Vieuville bu tür keyifli ve havai laflar etmek için biraz acele etmişti belki de. Bazı şeyler vardır, açık denizdeyken insana felaket getirir. Deniz gizem doludur. Neler sakladığını kimse kestiremez. Temkinli olunmalıdır.

Vieuville yeniden ciddiyetini takınma gereği duydu.

"Neredeyiz acaba, kılavuz?" diye sordu.

Kılavuz yanıtladı:

"Tanrı'nın iradesinde."

Geminin hâkimi kılavuzdur; dilediğini yapmada ve genellikle dilediğini söylemede onu serbest bırakmak gerekir.

Zaten bu tür adamlar az konuşur. Vieuville oradan uzaklaştı.

Vieuville'in kılavuza sorduğu sorunun yanıtı uzaklardan, ufuktan geldi.

Denizin üstü ansızın açılıverdi. Sis de dağıldı. Dalgaların o karanlık oynaşı siliniverdi ve yerini yarı-aydınlık bir tan yerine bıraktı. Manzara şöyleydi:

Gökyüzü yine bulutla kaplıydı ama bulutlar artık denize kadar sarkmıyordu. Doğuda gün doğumuna işaret eden bir beyazlık vardı. Batıda da ayın batmakta olduğuna işaret eden bir başka beyazlık. Karşı karşıya duran bu iki beyazlık ufukta, karanlık denizle karanlık gökyüzü arasında soluk ve ince iki şerit oluşturuyordu.

Bu aydınlık şeritlerin üstünde de dimdik ve kımıltısız kara şekiller vardı.

Batıda, ay ışığının aydınlattığı gökyüzünü üç yüksek kaya silueti kesiyordu. Kelt mezarları gibi dimdiktiler. Doğuda ise, sabahın solgun ufkuna sıra sıra ve kaygı verici bir biçimde dizilmiş sekiz yelkenli vardı.

Üç kaya gölgesi büyük bir tehlikeyi, sekiz yelkense bir filoyu işaret ediyordu.

Arkalarında kötü ünlü Minquiers kayalıkları, önlerinde Fransız filosu vardı. Batıda dipsiz uçurum, doğuda kaçınılmaz boğaz-

laşma; ya kayalara çarpmak ya da savaşmak gibi iki seçenekle karşı karşıya idiler.

Kayalıkları seçecek olurlarsa gemide su alan delikler, işe yaramayan gereçler, kökünden oynamış direkler; savaşı seçecek olurlarsa da yirmi biri battal olmuş otuz toplu bir batarya vardı ellerinde. En iyi topçular da ölmüştü.

Gün daha yeni yeni ışıyordu. Önlerindeki alacakaranlık henüz tümüyle kalkmamıştı. Yüksek, yoğun ve derin bir kubbeyi andıran bulutların varlığı nedeniyle bu loşluk daha uzun bir süre devam edebilirdi.

Denize yakın bulutları dağıtmış olan rüzgâr gemiyi de Minquiers kayalıklarına sürüklüyordu.

Korvet öyle hırpalanmış, öyle bitkindi ki dümene boyun eğmiyordu artık. Denizde seyretmekten çok yuvarlanıyordu. Kendini dalgalara bırakmış gibiydi.

Gemiler için büyük tehlike demek olan Minquiers kayalıkları o zamanlar bugünkünden daha da sarptı. Bugün bu uçurum kalesinin birçok kulesi, denizin bitmek tükenmek bilmeyen saldırıları nedeniyle çoktan ufalanıp gitmiştir. Kayaların heybetli görüntüsü zamanla değişir. Nitekim dalgaların bıçak ağzına benzetilmesi de boşuna değildir. Deniz her yükselişinde kayalara testereninkine benzeyen izler bırakır. Ama o zamanlar Minquiers kayalıklarına yaklaşmak mahvolmakla eşanlamlıydı.

Filoya gelince, başında Duchesne'nin bulunduğu Cancale filosuydu bu. Duchesne sonraları oldukça ünlü bir adam oldu ve Lequinio ona "Duchêne Baba" adını taktı.

Durum çok ciddiydi. Zincirini koparan topla uğraşılırken korvet istemeden rotadan ayrılmış, Saint-Malo'ya yöneleceği yerde Granville'in yolunu tutmuştu. Bundan sonra ne kadar hız yaparsa yapsın durum değişmeyecekti: Minquiers kayalıkları Jersey'e geri dönüş, donanma ise Fransa yolunu kapatmıştı.

Öte yandan fırtına iyiden iyiye dinmişti. Ama kılavuzun dediği gibi, deniz yine de dalgalıydı. Sert rüzgâr ve deniz dibinin berbatlığı suları azgınlaştırmıştı.

Denizin ne yapacağı hiç belli olmaz. Örneğin girdapta neler saklı olduğunu kimse bilemez. Böyle bir durumda beklenmedik bir tu-

zakla bile karşılaşabilirsiniz. Her yerde olduğu gibi denizde de süreçler yaşanır. Sular ilerler, çekilir, harekete geçer ya da durulur. Bakarsınız bir kasırga tasarlamıştır ama sonra ondan cayar. Bir girdap yaratmaya niyetlenir ama bir de bakmışsınız ondan da vazgeçmiş. Kuzeyden tehdit eder ama güneyden vurur, Claymore korveti bütün geceyi sisin içinde geçirmiş ve fırtınadan çekinmişti. Denizse sürekli değişmişti. Bora tasarlar gibi yapmıştı ama şimdi kayalıkları gösteriyordu. Bu ötekinden daha aşağı kalır bir felaket değildi.

Ve kayalara çarpma sonucu doğacak kayıplara şimdi de savaşta hepten yok olma tehlikesi eklenmişti. Düşmanlardan biri ötekinin eksik bıraktığını tamamlamaya hazırlanıyordu.

Vieuville yürekli bir kahkahanın ardından haykırdı:

"Burada denizin dibini boylama tehlikesi, karşıda savaş! Neresinden bakarsan bak, çinko!"

VIII
9=380

Korvet artık enkazdan farksızdı.

Giderek yayılan solgun aydınlıkta, bulutların karanlığında, sürekli değişkenlik gösteren ufuktaki karmaşada, dalgaların gizemli kıvranışında bir mezar haşmeti vardı. Düşmanca soluyan rüzgâr dışında her şey susuyordu. Girdabın olduğu yerden heybetle felaket yükseliyordu. Saldırıyor olmaktan çok zuhur ediyor gibiydi. Kayalarda bir tek kıpırtı yoktu, gemilerde de öyle. Ne olduğu kestirilemeyen görkemli bir suskunluktu bu. Bütün bunlar gerçek miydi? Denizin üzerinden geçip giden bir düşle karşı karşıya idiler sanki. Böyle şeylerin söylencelerde de yeri vardır: Korvet şeytan kayası ile ecinni filosu arasına sıkışmış gibiydi âdeta.

Kont Boisberthelot Vieuville'e fısıltı halinde bazı emirler verdi. O da bataryanın oraya indi. Kaptansa büyük dürbününü alıp kılavuzun arkasında bir yere yerleşti.

Gacquoil'in tek amacı korveti dalgalara karşı tutabilmekti. Çünkü dalgaları ve rüzgârı yandan yiyecek olurlarsa alabora olmaktan kurtulamazlardı.

"Kılavuz, neredeyiz?" diye sordu kaptan.

"Minquiers üstünde."

"Neresinde?"

"En kötü tarafında."

"Dip nasıl?"

"Sivri sivri kayalar var."

"Dibe oturabilir miyiz?"

"Ölmenin bir sürü yöntemi var," diye yanıtladı kılavuz.

Kaptan dürbünü batıya tuttu ve Minquiers kayalıklarını inceledi uzun uzun. Sonra doğuya dönüp karşıdaki yelkenlilerin neler yapabileceğini kestirmeye çalıştı.

Kılavuz kendi kendine konuşur gibi sürdürdü:

"Bunlar Minquiers kayalıkları. Kara martı Hollanda'dan göçerken gelip burada dinlenir."

Kaptan da o arada gemileri saymıştı.

Gerçekten de karşılarında tam anlamıyla savaş düzenine geçmiş sekiz gemi vardı. Gövdelerinin su seviyesinin üstünde kalan bölümü açıkça belli oluyordu. Tam ortalarında üç katlı, iri gövdeli bir gemi vardı.

Kaptan kılavuza sordu:

"Bu yelkenlileri tanıyor musunuz?"

"Elbette," diye yanıtladı Gacquoil.

"Neyin nesidir?"

"Bir filo."

"Fransız mı?"

"Kesinlikle."

Bir sessizlik oldu. Sonra kaptan yeniden söze girdi:

"Bütün filo bu mu?"

"Hepsi değil."

Gerçekten de, Valazé 2 Nisan'da on fırkateynle altı büyük savaş gemisinin Manş Denizi'nde seyrettiğini bildirmişti Konvansiyon'a. Kaptan birden bunu anımsadı.

"Doğru," dedi. "Filonun tamamı on altı parça. Burada yalnız sekiz gemi var."

"Gerisi bütün kıyı boyunca devriye gezip bilgi topluyor," dedi Gacquoil.

Kaptan dürbününü gözlerinden ayırmadan, mırıldandı:

"Üç güverteli bir gemi, ikisi birinci sınıf, beşi ikinci sınıf yedi fırkateyn."

"Ben de onları gözetledim," diye homurdandı Gacquoil.

"Güzel gemiler," dedi kaptan. "Hepsinde biraz kumandanlık yaptım."

"Onları ben de yakından gördüm," dedi Gacquoil, hiçbirini ötekiyle karıştırmam. "Bütün özelliklerini belleğime kazıdım."

Kaptan dürbünü kılavuza verdi.

"Kılavuz, yüksek bordalı gemiyi seçebiliyor musunuz?"

"Evet, kumandanım. Bu Côte-d'Or gemisi."

"Adını değiştirmişler," dedi kaptan. "Eskiden adı Etats-de-Bourgogne idi. Yeni bir gemi. Yüz yirmi sekiz topu var."

Cebinden bir defterle kurşunkalem çıkardı. Deftere "128" rakamını yazdı.

Sürdürdü:

"Kılavuz, soldaki ilk yelkenli hangisi?"

"O Experimentée."

"Birinci sınıf fırkateyn. Elli iki topu var. İki ay önce Brest'te donattılar."

Kaptan defterine bir de "52" rakamı yazdı.

"Kılavuz, soldan ikinci yelkenli hangisi pekiyi?" diye sordu yeniden.

"Dryade."

"Birinci sınıf fırkateyn, on sekizlik kırk topu var. Daha önce Hindistan'daydı. İyi bir askeri şöhreti var."

"52" rakamının altına "40" rakamını kaydetti. Sonra kafasını kaldırdı:

"Şimdi de sancak tarafındakiler."

"Kumandanım, onların tümü ikinci sınıf fırkateyn. Hepsi beş tane."

"Birincisi hangisi?"

"Résolue."

"On sekizlik otuz iki top. Ya ikincisi?"

"Richemont."

"Aynı güçte. Sonra?"

"Athée."

"Deniz için oldukça garip bir ad. Sonra?"

"Calypso."

"Sonra?"

"Preneuse."

"Her biri otuz iki topluk beş fırkateyn."

Kaptan üstteki rakamların altına "160" ekledi.

"Onları iyi tanıyorsunuz kılavuz," dedi.

"Siz de iyi tanıyorsunuz," diye yanıtladı Gacquoil, "hepsini tanıyorsunuz kumandanım. Tanımak iyidir de, bilmek daha da iyidir."

Kaptan gözlerini deftere dikmiş dişlerinin arasından toplama yapıyordu.

"Yüz yirmi sekiz, elli iki, kırk, yüz altmış."

O sırada Vieuville güverteye çıkıyordu.

"Şövalye buraya bakın," diye bağırdı kaptan. "Tam üç yüz seksen parça topla karşı karşıyayız."

"Ne yapalım," dedi Vieuville.

"Siz aşağıda teftiş ettiniz Vieuville; kesin bir şey söyleyebilir misiniz, toplardan kaçı ateş edebilecek durumda?"

"Dokuzu."

"Ne yapalım," dedi Boisberthelot bu kez.

Kılavuzun elinden dürbünü alıp ufka doğru baktı.

Sekiz sessiz ve kara gemi hiç kıpırdamıyor görünüyor ama giderek büyüyorlardı.

Hissettirmeden yaklaşıyorlardı.

Vieuville kaptanı askerce selamladı:

"Kumandanım, işte raporum. Benim bu Claymore korvetine hiç güvenim yoktu. İnsanın kendisini sevmeyen ve tanımayan bir gemiye öyle birdenbire binmek zorunda kalması çok can sıkıcı. Fransızlara ihanet etmiş bir İngiliz gemisi. O Tanrı'nın cezası top da bunu ispatladı zaten. Her tarafı kolaçan ettim. Çıpalar iyi. Yalnızca yuvarlak demirden ibaret değil. Demiri döküm çubuklara, onları da şahmerdana kaynaklamışlar. Çıpa zincirleri de sağlam. Halatlar mükemmel. Uzunlukları yeterli, yüz yirmi kulaç kadar. Aşağı kolayca salınabilir. Cephane bol. Topçulardan altısı öldü. Top başına yüz yetmiş bir atış yapabiliriz."

"Çünkü topu topu dokuz top var," diye mırıldandı kaptan.

Boisberthelot dürbününü bir kez daha ufka doğrulttu. Filo usul usul yaklaşmaya devam ediyordu.

Topçuların bir avantajı vardı: Her topu üç kişi rahatça kullanabilirdi. Ama dezavantajları da vardı: Uzun menzilli toplar değildi bunlar ve ötekilere göre daha düşük isabet yüzdesine sahiptiler. Bu yüzden filonun top menziline girmesine izin vermek gerekiyordu.

Kaptan sesini fazla yükseltmeden birtakım emirler verdi. Gemiye sessizlik hâkimdi. Ortalık telaşa verilmiyordu ama gereken de hemen yapılıyordu. Korvetin yalnızca insanlarla değil, dalgalarla bile savaşacak hali yoktu. Bu gemi kalıntısından ne yapmak mümkünse onu yapmaya çalıştılar. Sarsılan, yerinden oynayan direkleri elden geldiğince ayakta tutabilmek için ellerinin altında ne varsa hepsini güverteye yığdılar. Yaralıların konacağı yeri düzenlediler. O zamanın denizci geleneğine göre, güllelere karşı önlem olsun diye güverteyi yelken bezleriyle sardılar. Bu mermiye karşı işe yarayabilirdi ama gülleye vız gelirdi. Çaplarını tutturmak biraz güç oldu ama yine de cephanenin tümünü hazırladılar. Ne yapsınlar, bu kadar sorun çıkacağını önceden bilemezlerdi ki. Tayfaların her birine birer fişeklik verildi. Kemerlerine ikişer tabanca, birer de kama soktular. Brandalar katlandı, toplar hedefe doğrultuldu, yaylım ateşine hazırlanıldı. Çengeller, kancalar el altında bir yere kondu. Gülle, kumbara, barut hazneleri açıldı. Herkes görev yerine geçti. Bütün bunlar tek kelime edilmeden ve sanki bir ölü odasındaymış gibi yapılıyordu. Her şey çabucak ve matem havasında yapıldı.

Sonra korvet demir attı. Fırkateynlerinki gibi altı çıpası vardı. Altısını da denize bıraktılar. Birini önden, birini arkadan, bir üçüncüyü açık denize bakan taraftan, dördüncüyü kayalıklara bakan taraftan, beşinciyi sancak tarafından, en büyük çıpayı da iskele tarafından denize saldılar.

Hayatta kalan dokuz topçu topların dokuzunu da aynı tarafa, düşmanın bulunduğu tarafa çevirdi.

En az korvet kadar sessiz hareket eden filo da manevrasını tamamlamıştı. Sekiz gemi şimdi bir yarım çember oluşturmuştu. Minquiers kayalıkları da bu çemberin iki açık ucunu birleştiren kiriş işlevi görüyordu. Kendisini olduğu yere çıpalarla zaten mıhla-

mış olan Claymore bu yarım çemberin tam ortasında sırtını kayalıklara, yani girdaba vermişti.

Av köpeklerinin kuşattığı bir yabandomuzunu andırıyordu. Sesini çıkartmıyor ama dişlerini gösteriyordu.

Her iki taraf da karşıdakinin harekete geçmesini bekler gibiydi.

Claymore'un topçuları toplarının başındaydı.

Boisberthelot Vieuville'e fısıldadı:

"Ateşe ben başlayacağım."

"Siz bilirsiniz," dedi Vieuville.

IX
BİRİLERİ KAÇIYOR

Yolcu güverteden ayrılmamıştı. Sakin sakin olup biteni izliyordu.

Boisberthelot yanına yaklaştı:

"Bayım, hazırlıklarımız tamam. İşte kendimizi mezarımıza zincirledik. Artık bundan kurtuluş yok. Ya filoya ya da kayalıklara tutsak olacağız. Düşmana teslim olmak ya da kayalara çarpıp yok olup gitmek; başka seçeneğimiz yok. Tek bir çıkış yolumuz var, ölmek. Savaşmak, girdaba kapılıp gitmekten daha iyi. Boğulmaktansa kurşuna dizilmeyi yeğlerim. Ölüm kaçınılmaz olduğuna göre, ateşi suya tercih ederim. Ölmek bizim görevimiz ama sizin böyle bir göreviniz yok. Prenslerin seçtiği bir insansınız siz, büyük bir iş üstlendiniz; Vendée Savaşı'nı yöneteceksiniz. Sizi yitirmek belki de monarşiyi yitirmek olacaktır. Bu nedenle siz yaşamalısınız. Bizim onurumuz burada kalmayı, sizinki ise çıkıp gitmeyi gerektiriyor. Generalim, gemiyi terk edeceksiniz. Size bir adam, bir de kayık vereceğim. Dolaşarak kıyıya ulaşmak hiç de olanaksız değil. Daha gün doğmadı, dalgalar da yüksek. Üstelik deniz de oldukça karanlık. Kaçabilirsiniz. Bazen kaçmak yenmek demektir."

Yaşlı adam ağırbaşlı bir tavırla başını salladı ve kabul ettiğini belirtti.

Kont Boisberthelot sesini yükseltti:

"Askerler, tayfalar," diye bağırdı.

Her şey bir anda durdu ve geminin dört bir yanından kafalar uzandı. Herkes kaptana baktı.

Boisberthelot sürdürdü:

"Aramızdaki bu kişi kralı temsil ediyor. O bize emanet edildi, bize de onu kollamak düşer. Fransa tahtı için gerekli biri o: Bir prens bulamazsak Vendée ordusunun başına o geçecek. Büyük bir general o. Bizimle Fransa'ya çıkması gerekiyordu, artık bizsiz çıkacak. Başı kurtarmak her şeyi kurtarmaktır."

"Evet! Evet! Evet," diye bağırdı tüm mürettebat.

Kaptan konuşmayı sürdürdü:

"Onu da bir sürü tehlike bekliyor. Kıyıya çıkmak o kadar kolay değil. Kayık, denizle başa çıkabilmek için büyük, donanmaya görünmemek için ise küçük olmak zorunda. Güvenilir bir yere çıkması, Coutances'a gitmektense Fougères yolunu tutması gerekiyor. Güçlü kuvvetli, iyi kürek çeken, iyi yüzen, bölgeyi tanıyan, geçeceği yolu iyi bilen bir tayfa lazım. Hava henüz iyice aydınlanmadı. Bu nedenle kayığın korvetten ayrıldığı fark edilmeyebilir. Biraz sonra da dumandan göz gözü görmeyeceği için saklanması kolay olur. Küçük olduğu için dipteki kayalara çarpma tehlikesi de yok. Panter yakalanabilir ama gelinciğin kaçma şansı var. Bizim için çıkış yolu yok ama o hâlâ kaçıp kurtulabilir. Kayık küreğe kuvvet uzaklaşacak, düşman gemileri de onu göremeyecektir. Hem zaten, o sırada biz onları oyalıyor olacağız. Anlaşıldı mı?"

"Evet! Evet! Evet," diye bağırdı mürettebat.

"Yitirecek bir dakikamız bile yok," diye üsteledi kaptan. "Gönüllü var mı aranızda?"

Karanlığın içindeki tayfalardan biri sıradan bir adım öne çıktı:

"Ben varım."

X
KAÇABİLDİ Mİ?

Çok geçmeden, yu-yu denen ve özel olarak kaptanların hizmetine ayrılan o küçük kayıklardan biri gemiden ayrıldı. Kayıkta iki kişi vardı. Yaşlı yolcu arkada, "gönüllü" tayfa da önde oturuyordu. Hava hâlâ zifiri karanlıktı. Tayfa, tam da kaptanın istediği gibi, Minquiers kayalıklarına doğru hırsla kürek çekiyordu. Zaten başka çare de yoktu.

Sandala bir iki şey atmayı ihmal etmemişlerdi: Bir torba peksimet, bir parça füme sığır dili ve bir varil de su.

Yu-yu denize indirilirken, en kötü anlarda bile neşeyi elden bırakmayan Vieuville küpeşteden aşağı sarkmış ve sandaldakilere ilginç bir biçimde veda etmişti:

"Kaçmak için iyi, boğulmak için daha da iyi bir kayık bu!"

"Bayım, gülmenin sırası değil," diye söylenmişti kılavuz.

Kayık kısa sürede uzaklaştı ve göz açıp kapayıncaya kadar gemiyle arasına esaslı bir mesafe koydu. Rüzgâr ve dalgalar kürek çekmeyi kolaylaştırıyordu. Bu nedenle küçük sandal hızla yol alıyor, dalgaların iri kıvrımlarından ve alacakaranlıktan yararlanarak görünmemeyi başarıyordu.

Deniz yüzeyinde ne olduğu pek anlaşılamayan garip bir bekleyiş vardı.

Birden, Okyanus'un bu engin ve karmaşık sessizliği içinde, borunun içinden geçtiği için daha da büyüyen bir ses yükseldi. İnsanüstü, Antikçağ trajedilerindeki tunç maskeden çıkarmışcasına heybetli bir sesti bu.

Konuşan kaptan Boisberthelot idi:

"Kralın denizcileri," diye bağırdı. "Beyaz bayrağı büyük direğe çekin! Güneşimizin son kez doğduğunu o zaman göreceksiniz."

Ve bir top mermisi korvetten ok gibi fırladı.

"Yaşasın Kral," diye haykırdı mürettebat.

Tam o sırada, ufkun öteki ucundan muazzam, uğultulu ama yine de seçilebilen bir başka haykırış duyuldu:

"Yaşasın Cumhuriyet!"

Ve okyanusun derinliklerinden, üç yüz şimşek gürültüsüne eşdeğer bir gümbürtü koptu.

Savaş başlıyordu.

Denizin üstü ateş ve dumanla kaplandı.

Gülleler denize düştükçe havaya fışkıran köpükler dalgaları delerek yeniden suya gömülüyordu.

Claymore karşıdaki sekiz geminin üstüne ateş püskürtüyordu. Aynı anda, Claymore'un çevresinde yarımay oluşturan filo da bütün bataryasını ateşledi. Ufuk yanıyordu. Denizden bir volkan fışkırıyordu sanki. Rüzgâr nedeniyle, denizin üstünü kaplayan ateş

ve duman arada bir aralanıyor, gemiler hayalet gibi bir görünüp bir kayboluyordu. Bu kızıl fonun hemen önünde korvetin kara iskeleti göze çarpıyordu.

Büyük direğin tepesinde kralın zambak desenli beyaz bayrağı dalgalanıyordu.

Kayıktaki iki adam susuyordu.

Minquiers kayalıklarının çevresinde üçgen biçimindeki bir alana yayılan ve bir denizaltı canavarını andıran dip kayaları vardı. Burası bütün Jersey Adası'ndan daha büyüktü. Deniz bu kayaların üstünü örtüyordu. Bunun ortasında daha yüksek, kayalık bir alan vardı. Bunun kuzeydoğusunda ise geniş kaya kütlesinden ayrı gibi duran ve düz bir çizgi halinde uzanan altı güçlü kaya vardı. Boylu boyunca uzanan yüksek bir duvarı andırıyorlardı. Düzlükle altı kaya arasındaki geçitten ancak su kesimi derin olmayan küçük kayıklar geçebilirdi. Bu boğazdan sonra da engin denize çıkılıyordu.

Kayığı selamete ulaştırma görevi verilen tayfa bu dar geçide yöneldi. Böylece, Minquiers kayalıkları savaşla kayığın arasına girmiş oldu. Kayık, sancak ve iskele tarafındaki kayalardan kaçınarak dar geçit boyunca ilerliyordu. Şimdi daha rahat hareket ediyordu, çünkü kayalar onu çatışan gemilerden gizliyordu. Uzaklaştıkça, ufkun kızıllığı ve top gümbürtüleri de azalıyordu. Ama gümbürtülerin sürüyor olması korvetin hâlâ dayandığını ve yüz yetmiş bir gülleyi tüketmeye kararlı olduğunu ortaya koyuyordu.

Az sonra kayık kendisini kayalıklardan, savaştan ve top menzilinden uzakta, görece güvenceli sularda buldu.

Deniz giderek aydınlanıyordu. Karanlıkların içinden doğan ışıltılar büyüyor, dalgalar artık gün ışığında yakamozlanıyordu. Dalgaların yüzeyi daha bir duruydu. Gün doğmuştu.

Kayık artık düşmanın saldırı menzilinin dışına çıkmıştı. Ama asıl güçlük bundan sonraydı. Top mermilerinden kurtulmuştu ama denizin dibini boylama tehlikesi sürüyordu. Fındık kabuğu gibi küçücük bir teknede ve açık denizdeydiler. Ne dümen vardı, ne yelken, ne direk, ne de pusula. Okyanusa ve fırtınaya karşı elde kürekten başka bir şey yoktu. Devlerin insafına sığınmış zerrecik gibiydiler.

Bu uçsuz bucaksız engin denizle, bu korkunç yalnızlıkla henüz karşı karşıya kalmışlardı ki öndeki adam sabah ışıklarının solgunlaştırdığı yüzünü kaldırıp gözlerini arkadakine dikti ve ağır ağır konuştu:

"Ben gemide kurşuna dizdirdiğiniz adamın kardeşiyim."

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Halmalo

I
KONUŞMAK YAPMAKTIR

Yaşlı adam yavaşça başını kaldırdı. Otuz yaşlarında biriydi karşısındaki. Deniz tenini esmerleştirmişti ve gözleri garip bakıyordu. Saf bir köylünün elmacık kemikleri üstüne oturmuş keskin denizci gözleriydi bunlar. İki eliyle kürekleri sıkı sıkı kavramıştı. Ama yine de uysal bir tavrı vardı.

Belinde bir bıçak, iki tabanca, bir de tespih görülüyordu. Yaşlı adam sordu:

"Kimsiniz siz?"

"Şimdi söyledim ya."

"Benden ne istiyorsunuz?"

Adam kürekleri bıraktı. Kollarını kavuşturarak yanıtladı:

"Sizi öldürmek."

"Keyfiniz bilir," dedi yaşlı adam.

Karşıdaki sesini yükseltti:

"Hazırlanın öyleyse."

"Neye hazırlanayım."

"Ölmeye."

"Niçin?" diye sordu yaşlı adam.

Bir an sessizlik oldu. Adam bu soru üzerine şaşaladı. Sonra yeniden konuştu:

"Sizi öldüreceğimi söyledim ya."

"Ben de size niçin, diye soruyorum?"

Gemicinin gözlerinden bir pırıltı geçti:

"Çünkü siz kardeşimi öldürdünüz."

Yaşlı adam sakin sakin yanıtladı:

"Ama önce onun hayatını kurtardım."

"Burası doğru. Önce kurtardınız, sonra da öldürdünüz."

"Onu ben öldürmedim."

"Kim öldürdü öyleyse?"

"Kendi hatası."

Tayfa şaşkın şaşkın yaşlı adama baktı. Sonra öfkeyle kaşlarını çattı.

"Sizin adınız ne?" diye sordu yaşlı adam.

"Adım Halmalo. Ama sizi öldüreceğim için ille de adımı bilmeniz gerekmiyor."

O sırada güneş iyice yükselmişti. Bir güneş ışını tayfanın bütün yüzünü aydınlattı. Yabani çehresi ışık içinde kaldı. Yaşlı adam dikkatle süzdü onu.

Top seslerini hâlâ duyuyorlardı. Ama sesler can çekişen bir insanınki gibi arada bir kesiliyor, sonra yeniden duyuluyordu. Ufku geniş bir duman kaplamıştı. Artık kimse kürek çekmediği için kayık akıntıyla sürükleniyordu.

Tayfa belindeki tabancalardan birini sağ eline, tespihi de sol eline aldı.

Yaşlı adam ayağa kalktı:

"Tanrı'ya inanıyor musun?" diye sordu.

"O bizim gökyüzündeki Babamız," diye yanıtladı tayfa. Ve istavroz çıkardı.

"Anan var mı?"

"Var."

Tayfa bir kez daha istavroz çıkardı. Sonra yeniden konuştu:

"Dediğimi yaparım. Size yalnızca bir dakika veriyorum, Monsenyör."

Ve tabancanın horozunu kaldırdı.

"Neden bana Monsenyör diyorsun?"

"Çünkü siz bir senyörsünüz. Bu halinizden belli oluyor."

"Senin senyörün var mı?"

"Evet. Hem de büyük bir senyör. Senyörsüz yaşanır mı?"

"Şimdi nerede?"

"Bilmiyorum. Memleketten ayrıldı. Lantenac Markisi, Fontenay Vikontu ve Bretagne Prensi'dir o. Sept-Forêts'nin senyörüdür. Gerçi kendisini hiç görmedim ama bu benim efendim olmasına engel değil yine de."

"Onu görseydin, dediklerine boyun eğer miydin?"

"Elbette! Eğer onun isteklerine boyun eğmezsem dinsiz olurum. Tanrı'ya, onun vekili Kral'a ve onun da vekili Senyör'e boyun eğmek boynumuzun borcu. Ama şimdi konu bu değil. Siz benim kardeşimi öldürdünüz, ben de sizi öldüreceğim."

Yaşlı adam yanıtladı:

"Bir kere kardeşini öldürmekle iyi yaptım."

Tayfanın tabancayı kavrayan eli kasıldı:

"Haydi," dedi.

"Pekâlâ," dedi yaşlı adam.

Ve sakince ekledi:

"Hani, papaz nerede?"

Tayfa bakakaldı:

"Ne papazı?"

"Papaz işte. Ben senin kardeşine papaz getirttim. Sen de benim için papaz getirmek zorundasın."

"Papazım yok ki," dedi tayfa.

Ve ekledi:

"Denizin ortasında papaz mı olurmuş?"

Savaşan topların sesi giderek uzaklaşıyordu.

"Orada ölenlerin papazı var ama," dedi yaşlı adam.

"Doğru," diye mırıldandı tayfa. "Onların papazı var."

Yaşlı adam sürdürdü:

"Sen benim ruhumu öldürüyorsun, bu büyük günahtır."

Tayfa düşünceli düşünceli, başını öne eğdi.

"Ve benim ruhumu öldürmekle kendi ruhunu da öldürüyorsun," diye üsteledi yaşlı adam. "Dinle. Sana acıyorum. Canın ne

istiyorsa onu yap. Ben az önce üzerime düşeni yaptım: Kardeşinin hayatını kurtarırken de, onu öldürürken de. Ve şimdi, ruhunu kurtarmaya çalışarak sana karşı ödevimi yerine getiriyorum. İyice düşün. Bu senin sorunun. Şu top seslerini duyuyor musun? Orada hayatını kaybeden insanlar, can çekişen yaralılar, bir daha karılarını göremeyecek kocalar, çocuklarını göremeyecek babalar ve tıpkı senin gibi bir daha kardeşlerini göremeyecek kardeşler var. Bütün bunlara kimin hatası yol açtı? Tabii ki kardeşinin. Sen Tanrı'ya inanıyorsun, değil mi? Öyleyse şu anda Tanrı'nın acı çektiğini de biliyorsundur. Tanrı, Çocuk İsa gibi çocuk olan, gerçek-Hıristiyan olan ve şu anda Temple Kulesi'nde tutuklu olan Fransa Kralı için acı çekiyor. Tanrı Bretagne Kilisesi için acı çekiyor. Tanrı kirletilmiş katedralleri için acı çekiyor. Yırtılan İncilleri, kutsallığı saldırıya uğramış tapınakları için acı çekiyor. Ve Tanrı öldürülen papazları için acı çekiyor. Biz ise şu anda can çekişen o gemiyle nereye gidiyorduk? Tanrı'nın yardımına koşmaya. Kardeşin Tanrı'nın iyi bir kulu olsaydı ve akıllı ve yararlı bir adam gibi görevini sadakatle yapsaydı o top belası olmayacak, korvet de yara almayacaktı. Yolunu şaşırmayacak, bu düşman filosunun ortasına düşmeyecekti. Biz de şu sırada Fransa'ya varmış olacaktık. Hepimiz karada da denizde de korkusuz birer savaşçı olduğumuz için, elimizde kılıç, başımızın üstünde dalgalanan beyaz bayrakla karaya çıkacak, neşeli, yaptığı işten hoşnut ve kalabalık bir savaşçı topluluğu olarak Vendée'nin kahraman köylülerinin, Fransa'nın, Kral'ın ve Tanrı'nın yardımına koşacaktık. İşte yaptıklarımız ve yapacaklarımız bunlardı. Ve işte, geriye kalan tek kişi olarak, ben de bunları yapmaya gelmiştim. Ama sen buna karşı koyuyorsun, imansızların din adamlarına, kral katillerinin Kral'a, Tanrı'ya karşı savaşında şeytanın yanında yer alıyorsun. Şeytanın birinci yardımcısı kardeşindi. İkincisi de sen oluyorsun. O başladı, sen tamamlıyorsun, Taht'a karşı kral katillerinin, Kilise'ye karşı dinsizlerin yanında yer alıyorsun. Tanrı'yı son çaresinden mahrum ediyorsun. Çünkü, ben ki Kral'ı temsil ediyorum, ölecek olursam, köyler yanmaya, aileler ağlamaya, papazlar katledilmeye, Bretagne acı çekmeye, Kral hapiste çile çekmeye devam edecek. İsa da umutsuzluğa düşecek. Ve bütün bunlara kim neden olacak? Sen. Haydi o zaman,

ne yapacaksan yap. Ben de seni bambaşka bir insan sanıyordum. Yanılmışım. Ha evet, haklısın; senin kardeşini öldürdüm. Kardeşin yürekliydi, bu nedenle onu ödüllendirdim. Ama suçluydu da, bu yüzden onu cezalandırdım. O görevini yerine getirmedi, ben ise üzerime düşeni yaptım. Ne yaptıysam, aynısını bir kere daha yaparım. Ve bizi gözeten Azize Anne d'Auray üzerine sana yemin ederim ki, o durumda, kardeşine ne yaptıysam aynısını oğluma da yaparım. Şimdi efendi sensin. Evet, sana acıyorum. Kaptanına yalan söyledin. Hıristiyan'ım diyorsun ama dinsizin tekisin; Bröton'um diyorsun ama onursuz bir adamsın. Beni senin vicdanına emanet ettiler ama sen bana ihanet etmeyi düşünüyormuşsun. Beni sağ salim teslim etmen gereken insanlara ölü mü götüreceksin? Bu işte kim kaybediyor biliyor musun? Sen. Kral için gerekli olan hayatımı alıyor, kendi ölümsüzlüğünü de şeytana teslim ediyorsun. Haydi, işle cinayetini, hiç durma. Cennetteki yerini çok ucuza sattın. Sayende kazanan şeytan olacak. Sayende kiliseler yıkılmaya devam edecek. Dinsizler çanları eritip onlardan silah yapmaya senin sayende olanak bulacak. İnsanları, onların ruhlarını kurtaran şeylerle öldürecekler. Belki de, şimdi ben seninle konuşurken, senin vaftizini haber veren çan anneni öldürüyordur. Haydi, şeytana elini uzat. Hiç durma. Evet, ben kardeşini mahkûm ettim ama şunu iyi bil ki, ben Tanrı'nın eliyim. Ha, demek ki sen Tanrı'nın yeryüzündeki aracılarını yargılayacaksın, öyle mi? Demek gökteki yıldırımı mahkûm edeceksin? Zavallı adam, bilmiyorsun ki asıl sen yargılanacaksın. Yapacağın şeyin sana nelere mal olacağını aklından çıkarma. Hem bakalım benim tövbekâr olup olmadığımı biliyor musun? Hayır. Ama yine de dilediğini yap bakalım. Canın ne istiyorsa onu yap. Beni de, benimle birlikte kendini de cehenneme atmakta özgürsün. İkimizin giyeceği hüküm de senin elinde. Tanrı katında sorumluluk sana ait olacak. Uçurumun karşısında yalnız ve karşı karşıyayız. Devam et, bitir işini, öldür beni. Ben yaşlıyım sense gençsin. Ben silahsızım seninse silahın var. Haydi, öldür beni."

Yaşlı adam, dalgaların sesini bile bastıran bir gümbürtüyle bunları söylerken ayakta duruyor, dalga vurdukça bazen gölgede kalıyor, bazen de gün ışığına çıkıyordu. Tayfa ise bitkin haldeydi. Alnında iri iri ter damlacıkları birikmişti. Yaprak gibi titriyordu. Ara-

da bir tespihini dudaklarına götürüyordu. Yaşlı adam konuşmasını bitirince tabancasını fırlatıp attı ve diz üstü çökerek adamın ayaklarına kapandı:

"Bağışlayın beni Monsenyör! Acıyın bana," diye haykırdı. "Sözleriniz bana güzel Tanrımın kelâmı gibi geldi. Yanılmışım. Kardeşim de yanılmış. Onun işlediği cinayeti bağışlatmak için elimden geleni yapacağım. Her istediğinizi yaparım. Yeter ki siz buyurun. Hemen yerine getireceğim."

"Seni bağışlıyorum," dedi yaşlı adam.

II
KÖYLÜNÜN BELLEĞİ KAPTANIN BİLGİSİNE DENKTİR

Sandala konan yiyecekler işe yaradı.

Dolambaçlı yollardan geçmek zorunda kalan iki kaçak, kıyıya tam otuz altı saatte varabildi. Geceyi denizde geçirdiler. Ama güzel bir geceydi. Bununla birlikte, gözlerden ırak kalmaya çalışan insanlar için gereğinden çok mehtaplıydı.

Önce Fransa kıyılarından uzaklaşmaları ve Jersey'e doğru açık denize çıkmaları gerekti.

O ara, iyiden iyiye yaralanmış olan korvetin son top atışlarını işittiler. Ormanda avcılarca öldürülen aslanın canhıraş feryadını andırıyordu bu sesler. Sonra denizin üstüne sessizlik egemen oldu.

Claymore korvetinin ölümü de Vengeur'ünki gibi oldu. Ama eksik olan bir şey vardı, o da onurdu. Kendi vatanına karşı savaşanlar için kahramanlık söz konusu olamaz.

Halmalo gerçekten de usta bir denizciydi. El çabukluğu ve hızlı kavrayış konusunda mucizeler yarattı. Kayaların, dalgaların ve düşmanın olanca dikkatinin önünden sıyrılıp kaçması herkesin elde edebileceği türden bir başarı değildi. Rüzgâr artık azalmış, denize boyun eğdirmek de daha kolay hale gelmişti.

Halmalo, Minquiers kayalıklarından uzak durmayı ustaca başardı ve Chaussée-aux-Boeufs yönünü tutturarak küçük bir koya girdi. Kuzeyde, denizin oldukça sığ olduğu bir kıyıdaki bu koy birkaç saat dinlenmek için bulunmaz bir yerdi. Sonra güneye doğru

indi adam ve nasıl yapıp ettiyse, Granville ve Chausey kulelerine görünmeden Granville ve Chausey adalarının arasından geçmenin yolunu buldu. Sonra Saint-Michel Körfezi'ne girdi. Fransız filosunun demirlediği Cancale'a o kadar yakındı ki, buraya girebilmek büyük cesaret isterdi.

İkinci günün akşamı, güneşin batmasına hemen hemen bir saat kala, Saint-Michel Dağı'nı ardında bırakarak, gemiler için tehlikeli olduğundan her zaman ıssız olan kıyıya baştankara etti.

Neyse ki deniz yüksekti.

Halmalo kayığı elinden geldiğince ileri iterek sağlam bir kumluğa oturttu. Kendisi de karaya atladı.

Arkasından yaşlı adam da karaya çıktı ve uzun uzun ufka baktı.

"Couesnon Deresi denize buradan dökülür, Monsenyör," dedi Halmalo. "İşte sancak tarafında Beauvoir, iskele tarafında da Huisnes köyleri. Karşımızda çan kulesinin göründüğü yer de Ardevon."

Yaşlı adam kayığın içine eğildi ve oradan bir peksimet alarak cebine attı. Sonra Halmalo'ya döndü:

"Gerisini de sen al."

Halmalo et ve peksimetin kalanını çuvala doldurdu, çuvalı da omuzuna vurdu. Bütün bunları yaptıktan sonra sordu:

"Monsenyör, önden mi gideyim yoksa sizi mi izleyeyim?"

"İkisini de yapma."

Halmalo şaşkın şaşkın yaşlı adama baktı.

Adam sürdürdü.

"Burada birbirimizden ayrılacağız Halmalo. İki kişi olmak işe yaramaz. İnsan ya bin kişiyle birlikte ya da yalnız olmalı."

Sustu. Ceplerinin birinden yeşil ipekten, düğüm düğüm bir bez parçası çıkardı. Bir kokarta benziyordu. Ortasına altın yaldızla bir zambak deseni işlenmişti. Halmalo'ya sordu:

"Okuman var mı?"

"Hayır."

"Bu iyi. Okuma yazması olan adamın başı derde girer. Belleğin güçlü müdür?"

"Evet."

"İyi öyleyse. Dinle Halmalo. Sen sağ tarafa, ben de sola gideceğiz. Ben Fougères yönüne. Sense Bazouges. Çuvalını sakın elin-

den bırakma, çünkü sana köylü havası veriyor. Silahlarını sakla. Çalıların oradan kendine bir değnek kes. Ekinlerin yüksek olduğu yerlerden geç. Hendeklere dalmaya bak. Tarlaların arasından yürüyebilmek için çitlerin üstünden atla. Yoldan geçenlerin yanına yaklaşma. Yol ve köprülerden uzak dur. Pontorson'a girme. Ha, Couesnon Deresi'ni geçmen gerekecek. Nasıl yapacaksın bu işi?"

"Yüzerek."

"Pekâlâ. Hem orada bir de geçit vardır. Yerini biliyor musun?"

"Ancey ile Vieux-Viel arasında."

"İyi. Sen gerçekten de buralısın."

"Ama neredeyse gece olacak. Monsenyör nerede yatacak?"

"Ben başımın çaresine bakarım. Ya sen nerede yatacaksın?"

"İleride mağaralar var. Ben denizci olmadan önce rençperdim."

"O gemici kasketini çıkart at. Seni ele verebilir. Köylülerinki gibi bir şey bul bir yerlerden."

"Öylesini her tarafta bulabilirim. İlk karşılaştığım balıkçı bana kendisininkini satar."

"Pekâlâ. Şimdi dinle. Ormanları iyi tanır mısın?"

"Hepsini."

"Bütün yörenin ormanlarını da mı?"

"Noirmoutier'den Laval'e kadar hepsini."

"Adlarını da bilir misin?"

"Ormanları da bilirim, adlarını da. Hepsini bilirim."

"Söyleyeceklerimi unutmazsın değil mi?"

"Asla."

"Pekâlâ. Şimdi dikkatle dinle. Günde ne kadar yol alabilirsin?"

"On, on beş, on sekiz, gerektiğinde yirmi kilometre."

"Gerekecek. Söyleyeceklerimin bir kelimesini bile aklından çıkarma. Saint-Aubin Ormanı'na gideceksin."

"Lamballe'in oradakine mi?"

"Evet. Saint-Rieul'le Plédéliac arasındaki derenin kıyısında büyük bir kestane ağacı var. Orada duracaksın. Kimseyi görmeyeceksin."

"Ama herhalde oralarda birileri vardır. Böyle şeyleri bilirim."

"İşaret vereceksin. İşaret vermek nedir, biliyor musun?"

Halmalo yanaklarını şişirip deniz tarafına döndü ve baykuşunkine benzer bir ses duyuldu.

İnsan sesin gecenin derinliklerinden geldiğini sanırdı. Taklit kusursuz ve korkunçtu.

"Güzel," dedi yaşlı adam. Becerebiliyorsun.

Yeşil ipekten muskayı Halmalo'ya uzattı:

"İşte bu kumandanlığımın alameti. Al onu. Kimsenin adımı bilmemesi çok önemli. Hiç değilse şimdilik. Ama bu alamet yeterli. Buradaki zambak çiçeğini Temple Hapishanesi'nde Kraliçe hazretleri işledi."

Halmalo bir dizini yere koydu. Zambak çiçekli muskayı titreyerek eline aldı ve dudaklarına götürdü. Sonra öpmekten korkarak durdu:

"Öpebilir miyim?"

"Evet. Kutsal Haç'ı öptüğüne göre bunu da öpebilirsin."

Halmalo zambak çiçeğini öptü.

"Ayağa kalk," dedi yaşlı adam.

Halmalo ayağa kalktı ve muskayı göğsüne yerleştirdi.

Yaşlı adam sürdürdü:

"Şimdi iyi dinle. İşte emir: 'Ayaklanınız. Tutsak almak yok.' Öyleyse Saint-Aubin Ormanı kıyısında işaret vereceksin. Üç kez yapacaksın bunu. Üçüncüde yerden bir adam çıktığını göreceksin."

"Ağacın altında bir delik var tabii. Bunu da bilirim."

"O adam Planchenault'dur. Ona Kralın Yüreği de derler. Bu muskayı ona göstereceksin. O anlar. Sonra bir yolunu bulup Astillé Ormanı'na gideceksin. Orada lakabı Mousqueton olan pasaklı bir adam göreceksin. Çok acımasız biridir. Ona kendisini sevdiğimi ve adamlarını ayaklandırmasını istediğimi söyleyeceksin. Ardından Ploërmel'e bir kilometre uzaklıktaki Couesbon Ormanı'na gideceksin. Orada da baykuş taklidi yapacaksın, delikten biri çıkacak. O adamın adı Mösyö Thuault'dur. Ploërmel'in yargıcıdır. Kurucu Meclis dedikleri şeyin üyesidir ama bizdendir. Ona şimdi sürgünde bulunan Guer Markisi'nin şatosunu, Couesbon Şatosu'nu silahlandırmasını söyle: Yol üstünde akarsu yatakları, küçük korular vardır. Bazen çukurlarla, bazen de tepelerle karşılaşırsın, böylece tehlikelerden uzak kalırsın. Mösyö Thuault mert

ve akıllı bir adamdır. Sonra Saint-Ouen-les-Toits'ya gideceksin ve orada Jean Chouan'la konuşacaksın. Bana sorarsan o gerçek bir önderdir. Ardından Ville-Anglose Ormanı'na gidip Saint-Martin de denen Guitter'yi göreceksin. Courmesnil adındaki adamı gözden kaçırmamasını söyle ona. Bu Courmesnil ihtiyar Goupil de Préfeln'in damadıdır ve Argentan'daki Jakoben Kulübü'nü yönetir. Söylediklerimi aklından çıkarma. Hiçbir şey yazmıyorum çünkü yazılı hiçbir belge bulunmamalı. La Rouarie bir liste hazırladı ve her şeyi berbat etti. Sonra Rougefeu Ormanı'na gideceksin. Orada Miélette diye biri var. Ayağına yüksek sırıklar geçirip hendekleri kolayca aşar."

"Ona cambaz ayaklığı deriz."

"Kullanmasını bilir misin?"

"Bilmesem Bröton köylüsü olabilir miydim? Cambaz ayaklığı bizim en yakın dostumuzdur. Kolumuzun bacağımızın uzunluğunu ona borçluyuz."

"Böylece düşmanı küçülttüğü gibi yolu da kısaltır ha. İyi akıl doğrusu."

"Bir keresinde, bu cambaz ayaklığı sayesinde bıçaklı üç kişiye kafa tuttum."

"Ne zaman oldu bu?"

"On yıl önce."

"Kralın kumandası altında mı?"

"Elbette."

"Yani kralın ordusunda mı savaştın?"

"Elbette."

"Kime karşı?"

"Ne bileyim? Ben..."

"Pekâlâ."

"Tahsildarlara karşı savaştığımızı söylüyorlardı. Tahsildarla kral aynı kişi mi?"

"Evet. Hayır. Ama bütün bunları anlaman gerekmiyor."

"Soru sorduğum için Monsenyörün beni bağışlamasını dilerim."

"İşimize dönelim. Tourgue'u bilir misin?"

"Bilmez miyim! Ben oralıyım."

"Nasıl?"

"Evet, çünkü ben Parignéliyim."

"Doğru. Tourgue, Parigné'ye çok yakındır."

"Tourgue'u bilmez miyim! Oradaki yuvarlak kocaman şato benim senyörümün şatosu! Yeni binayı eskisinden ayıran kocaman demir bir kapısı vardır ki, top bile delemez. Saint Barthélemy üzerine yazılan ve insanların görmeye can attığı kitap da yeni binadadır. Bahçedeki otlar arasında kurbağalar olur. Küçükken o kurbağalarla oynardım. Ve bir de yeraltı geçidi! Onu da bilirim. Hatta belki de onu benden başka bilen de yoktur."

"Ne yeraltı geçidi? Ben böyle bir şey bilmiyorum."

"Bu geçit eskiden, Tourgue kuşatıldığı zaman yapılmış. İnsanlar bu geçitten geçerek ormana çıkar, kurtulurdu."

"Jupellière, Hunaudaye şatolarında, Champéon Kulesi'nde gerçekten de buna benzer yeraltı geçitleri var ama Tourgue'da böyle bir şey yok."

"Var, Monsenyör. Monsenyörümün sözünü ettiği öteki yeraltı geçitlerden haberim yok. Ben yalnızca Tourgue'dakini biliyorum. Çünkü benim memleketim orası. Hem sonra o geçidi benden başka bilen de yok. Kimse böyle bir şeyin varlığından söz etmezdi. Eski savaşlardan birinde Mösyö de Rohan şatodan bu yolla kaçıp kurtulmuştu. Bu yüzden geçidin adını anmak yasaktı. Ama babam bu sırrı biliyordu ve bana da göstermişti. Nereden girilip nereden çıkılacağını bilirdim. Ormandaysam göz açıp kapatıncaya kadar şatoda, şatodaysam şıpınişi ormanda olurdum. Kimse de beni görmezdi. Örneğin, düşman içeri girecek olsa, şatoda kimseyi bulamaz. İşte Tourgue Şatosu böyledir. Evet, orayı iyi bilirim."

Yaşlı adam bir an sustu.

"Yanılıyorsun," dedi, "bundan hiç kuşkum yok. Böyle bir şey olsa ben bilirdim."

"Monsenyör, adım gibi biliyorum. Orada dönen bir taş var."

"Aman canım! Siz köylüler yok musunuz. Dönen, şarkı söyleyen, geceleri dereye inip su içen taşlara inanırsınız hep. Bir sürü masal."

"Ama ben o taşı döndürdüm..."

"Başkalarının da taşın şarkı söylediğini duyduğu gibi, değil mi? Tourgue güvenilir, sağlam, kolay savunulan bir kaledir, arkadaş.

Ama oradan kurtulmak için bir yeraltı geçidine bel bağlamak biraz çocukça bir şey."

"Ama Monsenyör..."

Yaşlı adam omuzlarını silkti:

"Zaman kaybetmeyelim. İşimize dönelim biz."

Bu buyurucu ses tonu Halmalo'nun daha fazla üstelemesine engel oldu.

Yaşlı adam sürdürdü:

"Devam edelim. Dinle beni. Rougefeu'den Montchevrier Ormanı'na gideceksin. On ikilerin önderi Bénédicité oradadır. O da iyi adamdır. İnsanları kurşuna dizerken Bénédicité duası ettiğinden adı böyle kaldı. Savaşta duygusallığa yer yok. Montchevrier'den de..."

Birden durdu:

"Parayı unutuyordum."

Cebinden bir keseyle bir cüzdan çıkartıp Halmalo'ya verdi:

"Al, bu cüzdanda kâğıt para olarak otuz bin frank var. Altın frank olarak üç buçuğa yakın bir şey. Kâğıt paraların sahte olduğunu bilmelisin ama gerçeğinin değeri de daha fazla değil. Bu keseye ise dikkat et; bunda yüz Louis altını var. Neyim var neyim yok hepsini sana veriyorum. Burada bunlara ihtiyacım olmayacak. Ayrıca üstümde para bulmamaları daha iyi. Devam ediyorum: Montchevrier'den Antrain'e gideceksin. Orada Mösyö de Frotté'yi göreceksin. Daha sonra da Jupellière'e gidecek ve Mösyö de Rochecotte'u göreceksin. Jupellière'den sonra da Noirieux'nün yolunu tutacaksın. Orada da Papaz Baudouin'i bulacaksın. Bütün bunları hatırlayabilir misin?"

"*Pater*'im gibi hatırlarım."

"Saint-Brice-en-Cogle'da Mösyö Dubois-Guy'ü, Morannes'da Mösyö de Turpin'i göreceksin. Morannes sağlam bir kasabadır. Château-Gonthier'de de Talmont Prensi'ni bulacaksın."

"Bir prens benimle konuşur mu?"

"Ben konuşuyorum ya."

Halmalo şapkasını çıkardı.

"Hanımefendi'nin zambak çiçeğini gören herkes seni iyi karşılayacak. Unutma, dağ köylüleri arasına karışman lazım. Kılığı-

nı da değiştireceksin. Burası kolaydır. Bu cumhuriyetçiler o kadar aptal ki sırtına mavi bir elbise, kafana üç köşeli şapka geçirip bir de üç renkli kokart taktın mı, aşamayacağın engel yoktur. Onlarda ne alay ne üniforma var. Birliklerine de numara vermezler. Herkes istediği kılığa girer. Sonra Saint-Mhervé'ye gideceksin. Orada Büyük Pierre diye tanınan Gaulier'yi göreceksin. Oradan da Parné karargâhına gidersin. O karargâhta herkes yüzünü siyaha boyar. Tüfeklerine mermi yerine çakıltaşı, çok gürültü yapsın diye de iki atımlık barut koyarlar. İyi de yaparlar. Ama onlara şunu söylemeyi unutma: 'Öldüreceksiniz, öldüreceksiniz, durmadan öldüreceksiniz.' Vache-Noire kampına da gideceksin. Bu kamp Charnie Ormanı'nın ortasında, yüksekçe bir yerdedir. Oradan da Avoine, Vert ve Fourmis kamplarına. Grand-Bordage'a da gideceksin. Buraya Haut-du-Prè de derler. Orada dul bir kadın var. Kızı, İngiliz diye çağrılan Treton'la evli. Grand-Bordage Quelaines kilise çevresine bağlıdır. Epineux-le-Chevreuil'ü, Sillé-le-Guillaume'u, Parannes'ı gidip göreceksin. Yalnız onları da değil; bu ormanlarda bunlara benzer kim varsa hepsini ziyaret edeceksin. Birçok dostun olacak. Onları Yukarı ve Aşağı Maine kıyısına gönderirsin. Vaisgés kilise çevresinde Jean Treton'u, Bignon'da Acımasız'ı, Bonchamps'da Chambord'u, Maisoncelles'de Corbin kardeşleri, Saint-Jean-sur-Erve'de Küçük Korkusuz'u göreceksin. Küçük Korkusuz'un adı Bourdoiseau'dur. Bütün bunları yaptıktan ve 'Ayaklanınız. Tutsak almak yok,' emrini her tarafa ulaştırdıktan sonra büyük orduya, Katolik Kraliyet ordusuna katılırsın. Artık onunla nerede karşılaşırsan. Mösyö d'Elbée'yi, de Lescure'ü, de La Rochejaquelein'i, kumandanlardan hangisi yaşıyorsa onları görürsün. Onlara kumandanlık alametimi gösterirsin. Ne yapacaklarını biliyorlar. Gerçi sen enikonu bir tayfasın ama Cathelineau da alt tarafı arabacı. Onlara tarafımdan şunları söyleyeceksin: 'İki savaşı birlikte yürütme zamanı geldi; küçüğünü de büyüğünü de. Büyük savaş çok gürültü koparır ama küçüğün de bize çok yararı olacak. Vendée iyidir, Chouannerie ise kötünün kötüsü. Ve iç savaş sırasında en iyiye ulaşmak için kötünün kötüsü olmak gerekir. Bir savaşın iyi bir savaş olup olmadığı, kötülükleriyle ölçülür.'"

Sustu.

"Halmalo. Bütün bunları sana anlatıyorum. Sözcükleri anlamıyorsun ama anlatmak istediklerimi anlıyorsun. Sana daha kayığı yönetirken gördüğüm anda güvendim. Geometri bilmiyorsun ama denizde kimsenin yapamayacaklarını yapıyorsun. Kayık yönetmeyi bilen biri ayaklanma da yönetebilir. Denizin kurduğu tuzaklara nasıl karşı koyduğunu gördüğüm için, söylediklerimi hakkıyla yapacağına da güveniyorum. Tekrarlıyorum: Öyleyse bütün bunları elinden geldiğince ve beş aşağı beş yukarı önderlere söyleyeceksin ve işler yoluna girecek. Ova savaşlarındansa orman savaşlarını yeğlerim. Yüz bin köylüyü mavi askerlerin mitralyözlerinin ve Mösyö Carnot'nun bataryasının karşısına dizmeyi hiçbir zaman istemem. Bir aya kalmadan ormanlarda öldürmeye hazır beş yüz bin silahlı adam istiyorum. Cumhuriyet ordusu benim avım. Kaçak avlanmaksa savaşmak demek. Ben çete savaşı uzmanıyım. Stratejistim ben. İşte anlayamayacağın bir sözcük daha. Önemi yok. Ama şunu anlıyorsun: 'Tutsak almak yok! Ve her taraftan ateş edilecek!' Vendée'den çok Chouannerie yöntemini kullanacağım. İngilizlerin de yanımızda olduğunu eklemeyi unutma. 'Cumhuriyeti iki ateş arasına alalım. Avrupa bize yardım ediyor. İhtilalin de, Cumhuriyet'in de işini bitirelim. Krallar Cumhuriyet'e karşı mutlakiyet için savaşacak, bize de yerel savaşlara girişmek düşüyor.' Bütün bunları söyleyeceksin. Anladın mı?"

"Evet. Her şeyi ateş ve kana boğmak lazım."

"İşte bu."

"Tutsak almak yok."

"Evet, hiç kimseyi."

"Her tarafa gideceğim."

"Kendini kolla. Çünkü buralarda çok kolay adam öldürürler."

"Ölüm umurumda bile değil. Hamama giren terler. Öyle ya, her işin bir ceremesi var."

"Sen yürekli bir adamsın."

"Pekiyi, ya bana Monsenyörümün adını soracak olurlarsa?"

"Bunun şimdilik bilinmemesi gerekiyor. Onlara bilmediğini söylersin. Doğrusu da bu zaten."

"Monsenyörümü bir daha nerede görebileceğim?"

"Nerede olursam."

"Bunu nasıl öğreneceğim?"

"Çünkü herkes öğrenecek. Sekiz güne kalmadan herkes benden söz etmeye başlayacak. İbret olacak şeyler yapacağım. Kralın ve dinimizin öcünü alacağım. Böylece sen de benden söz edildiğini anlayacaksın."

"Anlıyorum."

"Hiçbir şeyi unutma."

"Gönlünüz rahat olsun."

"Şimdi yola çık. Tanrı sana yol göstersin. Haydi git."

"Dediklerinizin hepsini yapacağım. Gideceğim. Konuşacağım. İtaat edeceğim ve buyuracağım."

"Güzel."

"Başaracak olursam..."

"Seni Saint-Louis Şövalyesi yapacağım."

"Kardeşime yaptığınız gibi. Ve başaramazsam beni kurşuna dizdireceksiniz."

"Kardeşine yaptığım gibi."

"Anlaşıldı Monsenyör."

Yaşlı adam derin bir düşe dalarcasına başını önüne eğdi. Kafasını kaldırdığında yanında hiç kimse yoktu. Halmalo ufka doğru giderek küçülen küçük bir kara noktadan ibaretti.

Güneş batmak üzereydi.

Martılar ve balıkçıllar geri dönüyordu: Deniz onların asıl mekânı değildi.

Havada gecenin bastırmak üzere olduğunu haber veren garip bir tedirginlik vardı. Yeşil kurbağalar vıraklıyor, su tavukları ıslık çalarak su birikintilerinden havalanıyordu. Tarlakuşları, alakargalar, kıyının bütün kuşları çığrışmaya, her akşamki şamataya başlamışlardı ama insana ait bir tek ses duyulmuyordu. Çevreye derin bir ıssızlık egemendi. Ne körfezde tek bir yelkenli ne de tarlalarda tek bir köylü vardı. Issızlık göz alabildiğine uzanıyordu. İri devedikenleri titreşip duruyordu. Gurubun aydınlattığı gökyüzünden kumsala loş bir ışık yansıyordu. Uzakta, karanlık ovanın orasında burasında su birikintileri, gölcükler vardı. Toprağın üstüne yayılmış düz kalay levhaları andırıyorlardı. Açık denizin üstünde esen rüzgârın soluğu duyuluyordu.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Tellmarch

I
KUM TEPESİNİN ÜSTÜNDE

Yaşlı adam gözden yitinceye kadar Halmalo'yu izledi. Sonra denizci paltosuna sıkı sıkı sarınıp yola koyuldu. Ağır adımlarla yürüyordu. Düşünceli görünüyordu. Halmalo, Beauvoir yönüne giderken, o Huisnes yolunu tutmuştu.

Arkasında devasa kara bir üçgen biçimindeki Saint-Michel Dağı yükseliyordu. Keops Piramidi çölde nasıl heybetli duruyorsa Saint-Michel'in Okyanus karşısındaki konumu da oydu. Dağın yamacında biri yuvarlak öteki kare biçiminde iki kulesi ile yükselen bir kale vardı. Köy ve kilisenin ağırlığını omuzlamakta dağa yardım eder gibiydiler: Katedral ise dağın başına oturtulan bir tacı andırıyordu.

Saint-Michel koyunun kumları öyle hızlı hareket eder ki, kum tepecikleri sürekli ve göz açıp kapayıncaya kadar yer değiştirir. O zamanlar Huisnes ile Ardevon arasında oldukça yüksek bir kum tepesi vardı ama bugün artık silinip gitmiştir. Gün-tün eşitliğinin bir darbesiyle yerle bir olan bu tepenin eskiliğinin bir kanıtı olarak, tam tepesinde bir mil taşı vardı: Bu taş 12. yüzyılda, Saint Thomas de Cantorbéry'nin katillerine karşı Avranches'ta top-

lanan konsilin anısına dikilmişti. Bu tepenin en yüksek noktasından yörenin her tarafı görülebilir ve insan gideceği yönü buradan belirleyebilirdi.

Yaşlı adam yürüyüp kum tepesine tırmandı.

Tepeye vardığında sırtını mil taşına dayadı. Her biri ayrı bir yön gösteren köşelerden birinin üstüne çöktü. Ayaklarının altında uzanan manzaradan daha detaylı bir haritayı asla bulamazdı. İncelemeye koyuldu. Tanıdık bir ülkede tanıdık bir yol arar gibiydi. Gurup vakti olması nedeniyle hafifçe gölgelenmiş olan bu geniş manzarada en çok göze çarpan, gökyüzünün açık rengini sınırlayan kararmış ufuktu.

Küçüklü büyüklü on bir köye ait çatı kümeleri görünüyordu. Çok uzakta olmalarına karşın yörenin bütün çan kuleleri seçilebiliyordu. Denizdeki insanların nerede olduklarını saptamaya yardımcı olsun diye çan kulelerini yüksek yapmak âdettendi.

Çok geçmeden, yaşlı adam bu yarı karanlığın içinde aradığını bulur gibi oldu. Bakışları bir ağaç, duvar ve çatı kümesi üstünde durdu. Burası ovanın ortasındaki çiftliklerden biriydi ve hayal meyal seçilebiliyordu. "Orası olmalı," dedi kendi kendine ve halinden hoşnut bir tavırla başını salladı. Parmağını boşlukta gezdirerek tarlaların, ekinlerin arasından geçeceği yolu hesaplamaya koyuldu. Çiftliğin en yüksek yapısının çatısında şekilsiz, henüz tam anlamıyla seçemediği bir kıpırtı vardı. Bakışları arada bir ona kayıyor ve görmeye çalışıyordu. "Bu ne ki?" diye soruyordu kendi kendine. Hava karanlık olduğu için, gördüğü nesnenin hatları seçilemiyordu. Rengi de belirsizdi. Bir rüzgâr gülü olamazdı, çünkü salınıyordu. Bayrak da olamazdı, çünkü oraya bayrak asılmasının anlamı yoktu.

Yaşlı adam bitkindi. Tünediği çıkıntıya oturmuş kalmıştı. Hani yorgun insanlar dinlenmek için uzandıkları yerde ilk anda kendinden geçer gibi olur ya, işte ona da öyle bir hal gelmişti.

Günün hiçbir sesin işitilmediği bir saati vardır. Bu dinginlik saati tam da gurup vaktine denk düşer. Şimdi de öyle bir andı. Bu sessizliğin tadına varıyor, bakıyor, dinliyordu. Neyi? Sükûneti. En öfkeli insanların bile melankoliye kapıldığı bir an olur. Birden birilerinin sesi duyuldu. Ama bu, huzurunu kaçırmak bir yana, daha da arttırdı: Kadın ve çocuk sesleriydi. Bu tür gürültülerin gölgesinde

bazen umulmadık sevinçler saklıdır. Çalılar yüzünden sesleri kimin çıkardığı kesinlikle görülmüyordu ama bu insanların kum tepesinin eteğinden geçip orman ve ova tarafına gittiği belliydi. Sesler öyle net ve öyle yakından geliyordu ki dalgın adamın kulaklarına kadar ulaşıyordu. Adam konuşulan her şeyi duyuyordu.

Bir kadın sesi şöyle diyordu:

"Acele edelim Flécharde. Buradan mı gideceğiz?"

"Hayır, şuradan."

Biri yüksek perdeden, öteki çekingen iki ses arasındaki diyalog böylece sürüp gidiyordu:

"Şimdi oturduğumuz çiftliğin adı ne?"

"L'Herbe-en-Pail."

"Daha çok uzak mı?"

"Çeyrek saatlik yolumuz var."

"Acele edelim de çorbaya olsun yetişelim."

"Geç kaldık, gerçekten."

"Koşsak iyi olurdu. Ama senin yavrular çok yorgun. Biz iki kadın üç çocuğu taşıyamayız. Hem Flecharde, sen zaten birini kucakta taşıyorsun. Kurşun gibi de ağır. Bu ufaklığı sütten kestin sonunda ama hâlâ kucağında. Bu kötü bir alışkanlık. Artık bırak da yürüsün. Eh, ne yapalım, çorba soğuyacak."

"Ah! Bana verdiğiniz ayakkabılar öyle güzel ki! Sanki tastamam ayağıma göre yapılmış."

"Çıplak ayakla dolaşmaktan iyidir en azından."

"Haydi acele et, René-Jean."

"Zaten bizi de o geç bıraktı. Karşılaştığımız bütün küçük köylü kızlarıyla sohbete daldı. Sanki pek lazımmış gibi. Daha şimdiden erkeklik taslıyor."

"Halbuki daha beş yaşında."

"Şöyle bana René-Jean, köydeki o küçük kızla neden konuştun?"

Bir çocuk, bir erkek çocuğu sesi yanıtladı:

"Çünkü onu tanıyorum."

Kadın üsteledi:

"Nasıl, tanıyor musun?"

"Evet," diye yanıtladı çocuk. "Çünkü bu sabah bana böcek verdi o."

"İşe bak," diye bağırdı kadın. Buralara geleli henüz üç gün oldu ama bu yumruk kadar çocuk şimdiden sevgili buldu!

Sesler uzaklaştı. Gürültü tümüyle kesildi.

II
AURES HABET VE NON AUDIET[1]

Yaşlı adam kıpırdamadan duruyordu. Düşünmekten çok düş kuruyordu. Çevresinde her şey sükûnet, huzur, güven ve yalnızlıkla örtülüydü. Tepenin üstü henüz aydınlıktı ama ovada gece olmak üzereydi. Orman ise geceye tümüyle teslim olmuştu. Doğudan yavaş yavaş ay yükseliyordu. Yıldızlar gökyüzünün soluk maviliğini orasından burasından delmeye başlamıştı. Kafası son derece zalimce düşüncelerle dolu olan bu adam sonsuzluğun tanımlanması zor sarhoşluğuna kaptırmıştı kendini. Bu şafak karanlığında bütün benliğini bir tür umut kapladığını hissediyor gibiydi. Tabii bu iç savaştan beklediklerini umut olarak tanımlamak ne kadar yerindeyse. Hiç değilse şimdilik şuna inanıyordu: Denizin onca eziyetinden kurtulup karaya ayağını basınca tehlike de sona ermişti. Adını kimse bilmiyordu, üstelik yalnızdı, ardında hiçbir iz bırakmadan düşmanın elinden kaçmıştı. Çünkü denizin üstünde hiçbir iz kalmaz. Hiç kimse onun varlığından bile kuşkulanamazdı. Garip bir rehavete kapılmıştı. Neredeyse uyuyakalacaktı.

Geçirdiği saatler gerek içten gerekse dıştan onca sarsıntıya uğramış bu adama garip denecek ölçüde sevimli görünüyordu. Yeryüzü kadar gökyüzü de derin bir sessizlik içindeydi.

Yalnızca denizden gelen rüzgârın sesi duyuluyordu. Ama rüzgâr sesi çok pes perdeden bir sestir ve devam edecek olursa alışkanlık haline gelir ve artık gürültü bile sayılmaz.

Yaşlı adam birden ayağa kalktı.

Bir şey dikkatini çekmişti. Ufka doğru baktı. Sanki bir şey özel olarak bakışlarını o yöne çekiyordu.

Baktığı yer ovanın sonundaki Cormeray çan kulesiydi. Tam karşıdaydı. Gerçekten de o çan kulesinde olağanüstü bir şeyler oluyordu.

---

1 (Lat.) Kulakları var ama duymayacak.

Kulenin silueti oldukça belirgindi. Kaide üzerinde yükselen kule ve kuleyle kaide arasındaki çan kafesi kolayca görülebiliyordu. O zamanki Bretagne modası uyarınca çan kafesinde rüzgârlık olmazdı; her tarafı açık olurdu.

Oysa şimdi bu kafesin ön yüzünde sanki bir perde vardı. Düzenli aralıklarla bir açılıp bir kapanıyordu. Yüksek pencere kâh beyaz kâh siyah görünüyordu. Arkadaki gökyüzü boşluğu bir görünüp bir gözden kayboluyordu. Bir aydınlık oluyordu, bir karanlık. Ve bu açılıp kapanma, çekicin örse inmesi gibi büyük bir düzenle sürüp gidiyordu.

Cormeray çanı yaşlı adamın tam önünde, aşağı yukarı iki kilometre uzaklıktaydı. Sonra sağındaki Baguer-Pican çanına baktı. O da aynı doğrultudaydı. Bu çanın kafesi de tıpkı Cormeray çanınınki gibi bir açılıp bir kapanıyordu.

Solundaki Tanis çanına döndü. Onun kafesinde de aynı şeyler oluyordu: Bir açılıp bir kapanıyordu.

Ufuk çizgisi boyunca uzanan çanların hepsine sırayla baktı. Solda Courtils, Précey, Crollon ve La Croix-Avranchin, sağda Razsur-Couesnon, Mordrey, Pas; tam karşıda Pontorson çanları vardı. Hepsinin kafesi bir kararıp bir beyazlaşıyordu.

Bu ne anlama geliyordu?

Bir tek şekilde açıklanabilirdi; çanların hepsi çalıyordu.

Böyle bir kaybolup bir göründüklerine göre birileri onları deliler gibi çalıyordu.

Bu neden olabilirdi? Kuşkusuz birileri yardım istiyordu.

Birileri çanı yardım istemek için çalıyordu; her yerde, bütün çan kulelerinde, bütün kilise çevrelerinde, bütün köylerde çanlar çalıyordu. Ama bir tek çan sesi bile duyulmuyordu.

Demek ki çanlar sesleri buraya ulaşamayacak kadar uzaktaydı. Ayrıca rüzgâr ters yönde, denizden karaya esiyordu. Böylece kıyıdaki bütün sesleri ufka taşıyordu.

Dört bir yanda imdat çanları çalsın ama hiçbiri duyulmasın; daha korkunç bir şey olamazdı.

Yaşlı adam bakıyor ve dinliyordu.

Yardım istendiğini duymuyor ama görüyordu. İmdat istendiğini görmek garip bir duyguydu doğrusu.

Bu çanlar kimin için çalıyordu?
Kime karşı yardım isteniyordu?

III
BÜYÜK HARF KULLANMANIN YARARLARI

Hiç kuşkusuz birinin başı dertteydi. Onu arıyorlardı.

Kimdi acaba?

Bu çelik gibi adam bir ürperti geçirdi.

Kendisini arıyor olamazlardı. Geldiğini kimse bilmiyordu çünkü. Yöredeki görevli temsilcilere de haber verilmiş olamazdı çünkü daha karaya yeni çıkmıştı. Korvetin battığından ve kimsenin kurtulmadığından emindi. Hem korvette de Boisberthelot ve Vieuville'den başka adını bilen yoktu.

Çan kuleleri o insanı ürküten oyunu sürdürüyordu. Mekanik bir biçimde onların hareketini inceliyor ve sayıyordu. Muhayyilesi bir olasılıktan ötekine gidip geliyor, böylece bazen derin bir güvenlik duygusuna kavuşur gibi oluyor, derken korkunç bir kaygıya kapılıyordu. Bununla birlikte, çanların yardım çağrısının birçok açıklaması olabilirdi. "Sonuç olarak, buraya geldiğimi kimse bilmiyor, ayrıca adımı da bilen yok," düşüncesini kafasına yerleştirmeye, kendisini rahatlatmaya çalıştı.

Bir süredir arkasında ve başının üstünde hafif bir gürültü peydah olmuştu. Bu, daha çok, sallanan bir yaprağın hışırtısına benziyordu. Önce önemsemedi ama gürültü bir türlü kesilmeyince dönüp baktı. Bu gerçekten de bir yapraktı ama kâğıt yaprağı. Rüzgâr sırtını dayadığı mil taşına yapıştırılan büyük bir afişin köşesini sökmüştü. Afiş duvara yapıştırılalı çok olmamıştı anlaşılan çünkü daha kurumamıştı. Onunla oynamak isteyen rüzgâr da bunu fırsat bilmiş ve bir tarafını kaldırmıştı.

Yaşlı adam kum tepesine öteki taraftan çıktığı için, gelirken bu afişi görmemişti.

Oturduğu çıkıntının üstüne çıktı ve kâğıdın sökülmüş köşesini eliyle tuttu. Gökyüzü sakindi, haziran aylarında gurup vakti oldukça uzun sürerdi; kum tepesinin etekleri alacakaranlığa gömülmüştü ama tepe aydınlıktı. Afişteki yazılardan bir bölümü büyük

harflerle yazılmıştı ve yazılanları okuyabilmek için yeterince ışık vardı: Afişte şöyle yazıyordu:

> BİR VE BÖLÜNMEZ FRANSIZ CUMHURİYETİ
> "Biz, Côtes-de-Cherbourg ordusu nezdinde görevli halk temsilcisi, Prieur de la Marne olarak emrediyoruz:
>
> Granville kıyısına kaçak olarak çıkan ve Bretagne Prensi olduğunu ileri süren sabık Lantenac Markisi, Fontenay Vikontu yasadışı ilan edilmiştir. Başına ödül konmuştur. Kendisini ölü ya da diri olarak teslim edene, banknot değil, altın olarak altmış bin frank verilecektir. Côtes-de-Cherbourg ordusuna bağlı bir tabur, sabık Lantenac Markisi'ni karşılamak ve aramak üzere hemen yola çıkarılacaktır. Komünler bu tabura yardımcı olmakla yükümlüdür. Granville Belediyesi, 2 Haziran 1793." İmza: "MARNE MANASTIRI YÖNETİCİSİ."

Altta başka bir imza daha vardı. Ama küçük harfle yazıldığı ve hava da artık iyice karardığı için okunmuyordu.

Yaşlı adam şapkasını gözlerine kadar çekti, sırtındaki gemici paltosunun yakasını çenesine kaldırdı ve hızla tepeden aşağı indi. Bu yarı aydınlık tepede oyalanmanın artık hiçbir yararı yoktu.

Hatta belki de gereğinden fazla kalmıştı: Çevrede karanlığa gömülmeyen tek yer kum tepesiydi.

Aşağı, karanlığa indiğinde adımlarını yavaşlattı.

Yerini saptadığı çiftliğe doğru ve yukarıdayken belirlediği yoldan yürüyordu. Başka bir yolu değil de bu yolu seçmesinin nedeni güvenlik kaygısı olmalıydı.

Her yer ıpıssızdı. Bu saatte yollarda kimse olmazdı zaten.

Bir çalılığın arkasında durdu, paltosunu çıkardı, ceketini ters yüz ederek tüylü tarafını giydi. Paltosunu katlayıp sardı ve iple sırtına bağladı. Sonra yeniden yola koyuldu.

Mehtap vardı.

Bir yol ağzına ulaştı sonunda. İki yolun kesiştiği köşede eski, taş bir çarmıh vardı. Çarmıhın yere gömülü gövdesinde kare biçiminde bir beyazlık vardı. Az önce okuduğu afişin bir eşiydi bu. Yaklaştı.

"Nereye gidiyorsunuz?" diye sordu bir ses.

Döndü:

Çalıların orada kendisi gibi uzun boylu bir adam vardı. Yine kendisi gibi yaşlı ve ak saçlıydı. Üstelik giysileri de yine kendisininki gibi yırtık pırtıktı. Sanki ikiz kardeşiyle karşılaşmıştı.

Adam uzunca bir değneğe yaslanmıştı.

"Size soruyorum, nereye gidiyorsunuz?" diye üsteledi adam.

"Her şeyden önce, neredeyim," dedi yaşlı adam, sakin ve tepeden bakan bir ses tonuyla.

Öteki adam yanıtladı:

"Tanis Senyörlüğü topraklarındasınız. Ben buranın dilencisiyim, siz de Senyörüsünüz."

"Ben mi?"

"Evet, siz. Lantenac Markisi!"

IV
DİLENCİ

Artık adını vermemizde bir sakınca kalmamış olan Lantenac Markisi vakur bir ses tonuyla yanıtladı:

"Öyle olsun. Haydi beni ele verin."

Adam sürdürdü.

"İkimiz de burada kendi yurdumuzdayız. Siz şatonuzda, bense çalılarımın arasında."

"Uzatmayalım. Ne yapacaksanız yapın. Ele verin beni," dedi marki.

Ama adam yeniden sordu:

"Herbe-en-Pail çiftliğine gidiyordunuz, değil mi?"

"Evet."

"Oraya kesinlikle gitmeyin."

"Neden?"

"Çünkü orada Maviler var."

"Ne zamandan beri?"

"Üç gündür."

"Çiftliktekiler karşı koydu mu?"

"Hayır. Kapıları ardına kadar açtılar."

"Ya," dedi marki.

Adam parmağıyla ağaçların üstünde bir yer gösterdi. Gösterdiği

yerde, bulundukları noktadan biraz uzakta çiftlik binasının damları görünüyordu.

"Çatıyı görüyor musunuz marki?"

"Evet."

"Üstündekini de görüyor musunuz?"

"Dalgalanan şeyi mi?"

"Evet."

"Bu bir bayrak."

"Hem de üç renkli," dedi adam.

Tepede oturduğu sırada markinin dikkatini çeken ve ne olduğunu anlayamadığı şey buydu.

"Tehlike çanı çalınıyor, değil mi?" diye sordu marki.

"Evet."

"Neden?"

"Kuşkusuz sizin için."

"Ama sesi duyulmuyor?"

"Rüzgâr ters yönden esiyor da ondan."

Adam sürdürdü:

"Afişinizi gördünüz mü?"

"Evet."

"Sizi arıyorlar."

Çiftlik tarafına kaçamak bir bakış fırlattıktan sonra ekledi:

"Orada yarım tabura yakın asker var."

"Cumhuriyetçiler mi?"

"Parisliler."

"Pekâlâ," dedi marki. "Gidelim."

Ve çiftliğe doğru bir adım attı.

Adam kolundan tuttu.

"Oraya gitmeyin."

"Pekiyi nereye gideyim, istiyorsunuz?"

"Benim evime."

Marki dilenciye baktı.

"Beni dinleyin aziz marki. Evim güzel değil ama güvenlidir. Mahzenden daha basık bir kulübe. Döşeme niyetine kuru ot yatağı, tavan olarak da yapraklar ve ağaç dalları var. Benimle gelin. Çiftlikte sizi kurşuna dizerler. Benim evimdeyse uyursunuz. Yor-

gun olmalısınız. Hem yarın sabah Maviler buradan ayrılacak. O zaman istediğiniz yere gidersiniz."

Marki adamı uzun uzadıya süzdü:

"Siz hangi taraftansınız? Cumhuriyetçi misiniz, kralcı mı?"

"Ben yoksul bir adamım."

"Yani ne kralcı ne de cumhuriyetçi öyle mi?"

"Hiçbirine inanmıyorum."

"Pekiyi, kralın yanında mı, karşısında mısınız?"

"Bu konuda düşünecek zamanım olmadı."

"Olup bitenler hakkında ne düşünüyorsunuz?"

"Hayatta kalmaya çalışıyorum."

"Ama yine de bana yardım ettiniz."

"Yasayla başınızın dertte olduğunu gördüm. Bu yasa denen şey ne demekse. İnsan onun dışına düşebiliyor demek ki. Gerçi bu işlerden anlamam. Bana gelince, yasanın içinde miyim, dışında mı? Hiç bilmiyorum. Açlıktan ölmek yasanın içinde olmak mıdır?"

"Ne kadar zamandır açlıktan ölüyorsunuz?"

"Doğduğumdan beri."

"Ve beni kurtardınız?"

"Evet."

"Ama neden?"

"Çünkü şöyle dedim kendime: İşte benden daha yoksul biri. Ben hiç değilse soluk alma hakkına sahibim, o ondan da yoksun."

"Evet bu doğru. Ve bu yüzden beni kurtardınız?"

"Kuşkusuz. İşte şimdi kardeşiz Monsenyör. Ben ekmek istiyorum, sizse hayat, ikimiz de dilenciyiz."

"Ama başıma ödül konduğunu biliyor musunuz?"

"Evet."

"Nereden biliyorsunuz?"

"Afişi okudum."

"Okuma yazma biliyor musunuz?"

"Evet. Hem okur hem de yazarım. Neden cahil olayım ki?"

"Okuma yazma bildiğinize ve afişi de okuduğunuza göre, beni teslim edenin altmış bin frank kazanacağını da biliyorsunuz?"

"Biliyorum."

"Üstelik banknot da değil bu para."

"Evet, biliyorum, altın."

"Pekiyi altmış bin frankın bir servet olduğunu da biliyor musunuz?"

"Evet."

"Beni kim teslim ederse bu servete sahip olacak onu da biliyorsunuz, değil mi?"

"Evet, ne olmuş?"

"Ama bu büyük bir servet!"

"İşte ben tam da bunu düşündüm. Sizi görünce kendi kendime dedim ki: Şu adamı biri görüp yakalayacak olursa altmış bin frank kazanacak. Onu hemen saklayayım."

Marki yoksul adamı izledi.

Oldukça sık bir fundalığa daldılar. Dilencinin ini oradaydı. Bu, yaşlı bir meşe ağacının içine girip otursun diye adama bağışladığı, oda benzeri bir şeydi. Ağacın kökleri kazılarak yapılmış, üstüne de ağaç dalları örtülmüştü. Karanlık, basık ve gözlerden uzaktı. İçeride yalnızca iki kişilik yer vardı.

"Konuğum olabileceğini tahmin etmiştim," dedi dilenci.

Bu tür yeraltı evlerine Bretagne'da sanıldığından da çok rastlanır. Köylü dilinde bunlara *carnichot* denir. Duvarların içindeki gizli barınaklara da bu ad verilir.

İçeride birkaç çanak, kuru ot ya da yıkanıp kurutulmuş yosundan bir yatak, kalın ve yırtık pırtık bir yorgan, bir yağ kandili ve bir kavla kibrit niyetine kullanılan birkaç çıra vardı.

İkisi birden eğilip içeri girdi. Ağacın iri kökleri odanın içinde garip bölmeler oluşturmuştu. Yatak işi gören kuru ot yığınının üstüne oturdular. Kapı yerine geçen iki kök arasındaki boşluktan içeriye biraz ışık giriyordu. Gerçi gece bastırmıştı ama göz ne kadar olsa görevini yapar. İnsanın karanlığın içinde bile bir şeyler görebilmesi mümkündür. Ay ışığının bir huzmesi kapıya kadar yansıyordu. Odanın bir köşesinde bir su testisi, mısır galetası, birkaç tane de kestane vardı.

"Yemek yiyelim," dedi dilenci.

Kestaneleri paylaştılar. Marki cebinden çıkardığı peksimeti adama verdi. Kara buğdaydan somunu da yediler ve sırayla testiden su içtiler.

Sonra sohbete başladılar.

Marki adamı sorguya çekmeye başladı:

"Demek hiçbir şey umurunuzda değil, öyle mi?"

"Öyle sayılır. Siz senyör sınıfındansınız, biz değiliz. Bu olup bitenler sizin işiniz."

"Ama yine de olup bitenler..."

"Olup bitenler bizim üstümüze vazife değil, bunlar bizi aşan şeyler."

Sonra ekledi:

"Bir de daha da yukarıda olup bitenler var; güneşin doğuşu, ayın büyümesi ya da küçülmesi gibi. Ben bu işlerle ilgilenirim."

Testideki sudan bir yudum daha aldı:

"Su da ne güzelmiş!"

Sonra sürdürdü:"

"Siz nasıl buldunuz suyu, Monsenyör?"

"Adınız nedir?" diye sordu marki.

"Adım Tellmarch. Caimand derler."

"Bilirim. Caimand bu yöreye özgü bir sözcüktür."

"Dilenci anlamına gelir. Moruk da derler bana."

Sonra ekledi:

"Tam kırk yıldır moruk derler."

"Kırk yıl ha! Ama oldukça genç görünüyorsunuz?"

"Hiçbir zaman genç olmadım. Genç olan sizsiniz, Monsenyör. Yirmi yaşında bir adamın bacakları var sizde. O kum tepesine nasıl da kolay çıkıyorsunuz. Ben ise artık neredeyse yürüyemez oldum. On beş dakika yürüyecek olsam bitkin düşüyorum. Gerçi ikimiz de aynı yaştayız. Ama zenginlerin bize göre bir avantajları var: Her gün yemek yiyebiliyorlar. Yemek insanın gücünü koruyor."

Kısa bir sessizlik oldu. Sonra dilenci yeniden anlatmaya başladı:

"Yoksullar ve zenginler. Bu korkunç bir iş. Bütün felaketlerin nedeni bu. En azından bana öyle geliyor. Yoksullar zengin olmak istiyor, zenginlerse yoksullaşmak istemiyor. Öyle sanıyorum ki sorun biraz buradan kaynaklanıyor. Ben bu işlere pek bulaşmam. Olaylar benim için yalnızca olaylardır. Ne borçlunun ne de alacaklının yanındayım. Bildiğim bir şey varsa, borç varsa ödenir. Hepsi bu. Kralı öldürmemiş olsalardı daha çok sevinirdim ama nedenini

kolay açıklayamam. Böyle deyince de bana şu yanıtı veriyorlar: Eskiden insanları durup dururken ağaçlara asarlardı. Böyle bir olaya ben bile tanık oldum. Kralın keçilerinden birine kurşun sıktı diye, evli, yedi çocuklu bir adamı asıverdiler. Aslında her iki taraf için de söylenecek çok şey var."

Yine bir an sustuktan sonra ekledi:

"İşte görüyorsunuz. Her şeyi yeterince kavramış değilim. Geliyorlar, gidiyorlar, birtakım işler oluyor. Bana gelince, yıldızların altına oturmuş seyrediyorum."

Tellmarch bir an düşünceye dalar gibi oldu ama sonra konuşmayı sürdürdü:

"Ben biraz kırık çıkıktan, hekimlikten anlarım. Bütün otları tanırım. Özelliklerini bilirim. Köylüler beni zerrece önemsemedikleri şeylerle uğraşırken görür. Bu yüzden büyücüymüşüm gibi davranırlar. Çok düşündüğüme bakarak her şeyi bildiğimi sanırlar."

"Buralı mısınız?"

"Buradan hiç ayrılmadım ki."

"Beni tanır mıydınız?"

"Elbette. Sizi son gördüğümde buradan geçiyordunuz. İki yıl önceydi. Buradan İngiltere'ye gittiniz: Az önce kum tepesinin üstünde bir adam gördüm. Uzun boylu bir adam. Burada uzun boylu adama çok seyrek rastlanır. Bretagne küçük insanların ülkesidir. Dikkatle baktım. Afişi okumuştum. 'Bak sen,' dedim kendi kendime. Aşağı indiğinizde ise mehtap vardı ve sizi tanıdım."

"Ama ben sizi tanımıyorum."

"Siz beni gördünüz ama görmediniz."

Ve dilenci Tellmarch ekledi:

"Ben sizi görüyordum. Dilenci ile geçip giden dağlının bakışları bir değildir."

"Daha önceleri sizinle hiç karşılaştık mı?"

"Sık sık. Çünkü ben sizin dilencinizim. Şatonuzun altındaki yolun fakiri bendim. Birçok kez sadakanıza mazhar oldum. Veren adam bakmaz bile ama alan adam inceler ve gözler. Dilenci demek casus demektir. Ama ben, ne kadar büyük sıkıntı içinde olsam da kötü bir casus olmamak için çok çaba harcadım. Elimi uzatıyordum ve siz o elden başka bir şey görmüyordunuz. Akşam açlıktan ölme-

mek için kazanmak zorunda olduğum sabah sadakasını bırakıp gidiyordunuz. Öyle anlar olur ki insan yirmi dört saat ağzına hiçbir şey koyamaz. Yine öyle zamanlar olur ki tek bir metelik hayat demektir. Ben size hayat borçluyum ve şimdi onu iade ediyorum."

"Doğru, beni kurtarıyorsunuz."

"Evet, kurtarıyorum, Monsenyör."

Ve Tellmarch'ın sesi birden ciddileşti:

"Ama bir koşulla."

"Nedir?"

"Eğer buraya kötü bir şey yapmaya gelmediyseniz."

"Buraya iyi şeyler yapmak için geldim," dedi marki.

"Öyleyse uyuyalım," dedi dilenci.

Kuru ot yatağın üstüne yan yana yattılar. Dilenci hemen uykuya daldı. Marki ise, ölesiye yorgun olmasına karşın, bir süre düşüncelere daldı gitti. Sonra, karanlıkta uyuyan dilenciye baktı ve yattı. Bu yatakta yatmakla toprağın üstünde yatmak arasında hiçbir fark yoktu. Fırsattan istifade kulağını toprağa dayadı ve dinledi. Toprağın altından derin bir uğultu geliyordu. Bilindiği gibi, ses toprağın içinde ta uzaklara kadar yayılır. Duyduğu sesler çan sesleriydi.

İmdat çanları çalmaya devam ediyordu.

Marki uyudu kaldı.

V
İMZA: GAUVAIN

Uyandığında gün doğmuştu.

Dilenci ayaktaydı. Ama kulübenin içinde değil, kapının eşiğinde; içeride dik durmanın mümkünü yoktu. Bastonuna yaslanmıştı. Yüzüne güneş vuruyordu.

"Tanis çanı sabahın dördünü vurdu az önce, Monsenyör," dedi Tellmarch. "Dört kez vurduğunu duydum. Demek ki rüzgâr yön değiştirdi; bu karadan esen rüzgâr. Başka da herhangi bir ses duymuyorum. İmdat istemekten vazgeçtiler herhalde. Herbe-en-Pail Köyü'nde ve çiftlikte ortalık süt liman. Maviler ya uyuyor ya da çiftliği terk ettiler. Tehlikenin en büyüğü geçti. Ayrılmamız akıllıca bir iş olur. Benim için de çıkıp dolaşmanın zamanı geldi."

Ufukta bir noktayı gösterdi:

"Şu taraftan gideceğim."

Sonra ters yönü gösterdi eliyle:

"Siz de bu taraftan gideceksiniz."

Dilenci markiyi saygıyla selamladı.

Eliyle yiyecek artıklarını göstererek ekledi:

"O kestaneleri götürün acıktıysanız."

Göz açıp kapayıncaya kadar ağaçların arasında kayboldu.

Marki de yatağından doğrulup Tellmarch'ın gösterdiği yönde yürüdü.

Eski Normandiya köylü ağzıyla "sabah çiçeği" denen tatlı bir hava vardı. Tarla kuşlarının ve çalı serçelerinin cıvıltıları duyuluyordu. Marki akşam geldikleri patika yolu takip etti. Korudan çıktı ve taş çarmıhın bulunduğu iki yol ağzına vardı. Afiş hâlâ oradaydı. Beyaz ve sabah güneşi kadar da neşeliydi. Afişin alt taraflarında akşam harflerin küçüklüğü ve ışığın da çok zayıf olması yüzünden okuyamadığı bir şey olduğunu hatırladı. Gerçekten de afiş, MARNE MANASTIRI YÖNETİCİSİ imzasının altında küçük harfle yazılmış şu iki satırla bitiyordu:

> "Sabık Lantenac Markisi kimliğinin kesinlikle saptanması halinde hemen kurşuna dizilecektir. İmza: Tabur ve Keşif Kolu Komutanı, GAUVAIN."

"Gauvain," dedi marki.

Gözünü afişe dikerek uzun uzun düşündü:

"Gauvain," diye yineledi.

Yeniden yola koyuldu. Sonra dönüp yeniden afişe baktı. Gerisin geriye yürüyerek afişi bir kez daha okudu.

Sonra ağır adımlarla uzaklaştı. O sırada yanında biri olsaydı, onun birkaç kez "Gauvain," diye mırıldandığını duyardı.

Çiftlik sol tarafında kalmıştı ve indiği dere yatağından artık çatılar görünmüyordu. Üstü çiçek açmış dikenlerle örtülü sarp bir tepenin eteklerini izledi. Tepenin doruğu yörede "kafa" diye anılan gözetleme noktalarından biriydi. Tepenin eteklerinde ise sık ağaçlar yüzünden hemen hiçbir şey görmek mümkün değildi. Yapraklar ışık içindeydi. Doğa sabahın olanca keyfini yaşıyordu.

Birden, manzara korkunç bir hızla değişti. Sanki birileri pusu kurmuştu. Az önce ışık içindeki koru ve tarlalar, daha ne olup bittiğini anlayamadan, çığlık ve tüfek sesleriyle çınlamaya başladı. Ortalık kıyamet yeri gibiydi. Derken, çiftliğin bulunduğu taraftan yer yer alevlerin yaladığı devasa bir duman peydah oldu. Köy ve çiftlik koca bir saman yığını gibi yanıyordu. Sessizlikten bu korkunç gürültüye o kadar çabuk geçilmişti ki böyle bir şeyi algılamak bile mümkün değildi. Cehennemî bir patlama oldu sanki. Herbe-en-Pail'ın orada çatışma başlamıştı. Marki durdu.

Böyle durumlarda ne olup bittiğini öğrenmek istemeyecek bir kişi bile düşünülemez. Merak tehlikeyi bile göz ardı edecek kadar güçlü bir duygudur. İnsan öleceğini bilse ne olup bittiğini anlamak ister. Marki tepenin eteklerinden, dere yatağından yukarı doğru yürüdü. Oradan onu görebilirlerdi ama o da ne olup bittiğini görürdü. Birkaç dakika içinde doruğa tırmandı. Aşağı baktı.

Gerçekten de yaylım ateşi açılmış ve yangın çıkmıştı. Bağırtı çağırtıyı duyuyor, ateşi görüyordu. Ne olduğunu anlayamadığı felaketin merkezi çiftlikti. Ne olmuş olabilirdi? Herbe-en-Pail çiftliği saldırıya mı uğramıştı? İyi de saldıran kimdi? Bu bir çatışma mıydı, yoksa askerler katliam mı yapıyordu? Maviler ihtilalin verdiği yetkiye dayanarak, kendilerine karşı çıkan çiftlikleri, köyleri ateşe veriyordu. Sık sık giriştikleri bu cezalandırmalar sırasında yol açmayan, yasalarca salınan erzakı vermeyen, cumhuriyet süvari alaylarının geçişini kolaylaştırmak üzere sık ormanlardaki ağaçları kesmeyen köyleri, çiftlikleri, ibret olsun diye yakıyorlardı. Kısa süre önce yine bu nedenle, Ernée yakınlarındaki Bourgon'u yerle bir etmişlerdi. Herbe-en-Pail da mı aynı şeyle karşı karşıyaydı yoksa? Yöre halkı yasalara uymadığı, Tanis koruluğundaki, Herbe-en-Pail çalılığındaki yolları açmadığı için cezalandırılıyor muydu? Çiftliği işgal eden öncü birlik yeni bir emir mi almıştı? Yoksa bu öncüler halkın "cehennem tümenleri" adını taktığı imha tümenlerinden birine mi bağlıydı?

Markinin aşağıyı gözetlediği tepenin her tarafını sık ve yabani bir çalılık sarmıştı. Herbe-en-Pail Korusu diye bilinen çalıların her biri ağaç boyundaydı ve çiftliğin oralara kadar uzanıyorlardı. Bretagne'daki bütün ormanlarda olduğu gibi, burada da bir sürü pa-

tika, dereyolu ve hendek vardı. Labirenti andıran bu bitki örtüsü çiftlikteki cumhuriyetçileri görmesini engelliyordu.

Bu bir temizleme hareketiyse çok korkunç bir şey olmalıydı çünkü çok kısa sürdü. Acımasız her şey gibi, çabucak olup bitti. Böyle bir vahşet her iç savaşta yaşanır. Marki bütün olasılıkları kafasında sıralar, aşağı inip inmemekte tereddüt ederek sağı solu dinlerken, her şeyi silip süpüren tarraka birden kesiliverdi. Daha doğrusu dağılıp gitti. Ağaçların altında insana ürküntü veren bir kaynaşma oldu. İnsanlar kendilerini çiftlikten ormana atıyordu. Hücum trampetleri çalıyor ama artık tüfek patlamıyordu. Sanki bir şeyler arar gibiydiler. Sağa sola koşuyor, her tarafı dolaşıyorlardı. Birini aradıkları kesindi. Bir hengâmedir gidiyordu. Öfke ve zafer naralarının birbirine karıştığı bir uğultudan başka bir şey duyulmuyordu. Söylenenleri anlamak mümkün değildi. Birden, tıpkı dumanın içinde beliren bir çizgi gibi, çığlıklardan biri netleşmeye başladı. Bu bir isimdi. Binlerce sesin yinelediği bir isim. Marki çığlığı bu kez açıkça duydu:

"Lantenac! Lantenac! Lantenac Markisi!"

Onu arıyorlardı.

VI
İÇ SAVAŞIN BEKLENMEDİK OLAYLARI

Birden, dört bir yandan tüfek, süngü ve kılıçlarla kuşatılıverdi. Üç renkli bayrak karanlıktan çıktı. "Lantenac," kulaklarını doldurdu. Ayaklarının dibinde, dallarla köklerin arasında korkunç çehreler peydah oldu.

Marki tepede tek başına duruyordu ve korunun her tarafından onu görmek mümkündü. O adını ünleyenleri zor görebiliyor ama herkes onu görüyordu. Ormanda, bin tüfek varsa hepsinin namlusu üstüne çevrilmişti. Çalıların arasından görebildiği tek şey, kıvılcımlar saçarak ona bakan binlerce gözdü.

Şapkasını çıkardı, siperliğini yukarı doğru kaldırdı. Yanındaki çalıdan kuru, uzun bir diken kopardı. Cebinden çıkardığı beyaz bir kokartı o diken yardımıyla şapkasının kenarına iliştirdi. Sonra şapkayı yeniden kafasına geçirdi. Siperliği yukarı kalktığı için, ko-

kartı ve alnını ta uzaktan görmek mümkündü. Yüksek sesle, sanki tüm ormana sesleniyormuş gibi bağırdı:

"Aradığınız adam benim. Ben Lantenac Markisi'yim: Fontenay Vikontu, Bretagne Prensi, Kral'ın ordularının başkomutan vekiliyim. Artık bu işi bitirelim. Nişan al! Ateş!"

Keçi derisi ceketinin önünü iki eliyle açarak çıplak göğsünü gösterdi.

Gözlerini aşağı indirip üzerine çevrilen silahlara bakmak istediğinde, insanların diz üstü çökerek çevresini sardığını gördü.

Kocaman bir haykırış yükseldi: "Yaşasın Lantenac! Yaşasın Monsenyör! Yaşasın General!"

Bu arada şapkalar havaya atılıyor, kılıçlar keyifle sallanıyordu. Ormanın her tarafından ucuna binlerce kara yün bere asılmış sopalar yükseldi.

Çevresini alanlar bir Vendée çetesinin savaşçılarıydı.

Ve çete onu görünce dizlerine kapanmıştı.

Söylencelere göre, Thuring ormanlarında insandan çok daha güçlü ama ondan çok daha zayıf canlılar yaşardı. Romalılar onları korkunç birer hayvan gibi görür, Cermenler ise duruma göre, tapınılacak ya da yok edilecek tanrısal yaratıklar olarak algılardı.

Bir canavar olarak öldürülmeyi beklerken birden Tanrı gibi karşılanınca, markinin kafasında da bu söylencedekine benzer şeyler çağrıştı.

Ürkütücü ışıltılarla dolu bütün bu gözler markiye yabansı bir tür sevgiyle, aşkla bakıyordu.

Kalabalık; tüfeklerle, kılıç, balta ve sopalarla silahlanmıştı. Hepsinin başında beyaz kokart iliştirilmiş büyük şapkalar ya da kara yün bereler, üstlerinde dizleri yenmiş bol pantolonlar, keçi kılı kazaklar, meşin tozluklar vardı. Bellerinde tespihler, boyunlarında muskalar asılıydı. Ayakları çıplak, saçları uzundu. Bazıları acıma nedir bilmez bir yüz ifadesiyle bakıyor ama hepsinin gözlerinden saflık akıyordu.

Genç ve endamlı bir adam diz çökmüş insanların arasından geçti ve kocaman kocaman adımlar atarak markinin yanına çıktı. O da öteki köylüler gibi, önü beyaz kokartlı büyük bir şapka geçirmişti kafasına. Yine köylüler gibi keçi kılı kazak giymişti. Ama el-

leri narin, gömleği incecikti. Ayrıca boynuna beyaz ipek bir eşarp geçirmişti. Eşarpın ucunda da altın yaldız kabzalı bir kılıç asılıydı.

Tepeye varınca şapkasını çıkardı, eşarbını çözdü, bir dizini yere dayadı. Eşarpla kılıcı markiye sundu ve konuştu:

"Gerçekten sizi arıyorduk. Sonunda bulduk. İşte komutanlık kılıcı. Bu adamlar bundan böyle size ait. Daha önce komutanları bendim. Ama şimdi bir derece terfi ettim ve sizin askeriniz oldum. Saygılarımızı sunmamıza izin veriniz, Monsenyör. Emirlerinizi bekliyoruz, generalim."

Sonra işaret verdi. Üç renkli bayrağı taşıyan adamlar korudan çıkıp markinin yanına kadar geldi ve bayrağı ayaklarının dibine bıraktılar. Ağaçların arasından şöyle bir gördüğü bayrak buydu.

"Generalim, bu bayrağı Herbe-en-Pail çiftliğini işgal eden Mavilerden aldık," dedi kılıç ve eşarbı sunan genç adam. "Benim adım Gavard, Monsenyör. La Rouarie Markisi'nin hizmetindeydim."

"Pekâlâ," dedi marki.

Ve sakin, vakur bir tavırla eşarbı kuşandı.

Sonra kılıcı kınından çekti, başının üstünde salladı:

"Ayağa kalkınız," diye bağırdı. "Yaşasın Kral!"

Herkes ayağa kalktı.

Ve ormanın derinliklerinde coşkulu, muzaffer bir uğultu duyuldu: "Yaşasın Kral! Yaşasın markimiz! Yaşasın Lantenac!"

Marki Gavard'a döndü:

"Kaç kişisiniz?"

"Yedi bin."

Hep birlikte tepeden aşağı inmeye başladılar. Köylüler markinin önüne çıkan dikenleri elle söküyordu. Gavard sürdürdü:

"Monsenyör, aslında olay çok basit. Hepsi tek bir sözcükte özetlenebilir. Bir kıvılcım bekleniyordu. Cumhuriyetçilerin yapıştırdığı ve geldiğinizi müjdeleyen afişler bütün yöre halkını Kralımız için ayağa kaldırdı. Adamımız olan Granville Belediye Başkanı sizi el altından uyarmıştı. Papaz Olivier'yi de o kurtardı. Bu gece imdat çanı bu yüzden çalındı."

"Kimin için?"

"Sizin için elbette."

"Ya," dedi marki."

"Ve işte buradayız," dedi Gavard."

"Ve yedi bin kişisiniz, öyle mi?"

"Şimdilik. Yarın on beş bin olacağız. Burası verimli bir yöredir. M. Henri de la Rochejaquelein Katolik ordusuna katıldığında yine böyle imdat çanı çalınmış ve bir gecede tam altı kilise çevresinden, Isernay, Corqueux, les Echaubroignes, les Aubiers, Saint-Aubin ve Nueil'den on bin adam ona koşmuştu. Cephane diye bir şey yoktu. Duvarcının birinde altmış kilo kadar lağım barutu bulmuş, yola onunla çıkmışlardı. Ormanda bir yerde olduğunuzu kuvvetle tahmin ediyor, sizi arıyorduk."

"Ve Herbe-en-Pail çiftliğindeki Mavilere saldırdınız, öyle mi?"

"Rüzgâr imdat çanının sesini duymalarına engel oldu. Hiçbir şeyden kuşkulanmadılar: Köy halkı ödlek olduğundan onları iyi karşıladı. Bu sabah çiftliği kuşattık. Maviler uyuyordu. Ve her şey göz açıp kapayıncaya kadar olup bitti. Benim bir atım var. Onu size vermek şerefini bana bağışlar mısınız, generalim?"

"Pekâlâ."

Köylünün biri süvarilerinki gibi eğerlenmiş beyaz bir atı yanlarına getirdi. Marki, Gavard'ın sunduğu yardıma ihtiyaç bile duymadan, atın üstüne sıçradı.

"Hurra," diye bağrıştı köylüler. Manş adalarıyla olan sürekli ticaret nedeniyle, Bretagne-Normandiya kıyılarında İngilizler gibi sevinç çığlığı atmak adettendir.

Gavard onu askerce selamladı ve sordu:

"Monsenyör, genel karargâhınız neresi olacak?"

"Önce Fougères Ormanı."

"Bu, size ait yedi ormandan biri, aziz marki."

"Bize bir papaz gerek."

"Papazımız var."

"Kimdir?"

"Chapelle-Erbrée Kilisesi'nin başpapazı."

"Tanırım. Jersey'e gelmişti."

Askerlerin arasından bir papaz çıkıp seslendi:

"Hem de üç kez."

Marki başını çevirdi:

"Günaydın aziz peder. Size çok iş düşecek."

"Hay hay, aziz marki."

"Birçok kişi günah çıkarmak isteyecek. Kendiliğinden isteyenler, elbette. Kimse buna zorlanamaz."

"Gaston, Guéménée'de cumhuriyetçileri günah çıkarmaya zorluyor aziz marki," dedi papaz.

"O bir perukacı," dedi marki. "Ama insanlar özgürce ölebilmeli."

Adamlarına bazı talimatlar vermek için bir süre yanlarından ayrılan Gavard geri geldi:

"Generalim, emirlerinizi bekliyorum."

"Önce, buluşma yerimiz Fougères Ormanı. Herkes dağılsın ve oraya gitsin."

"Başüstüne."

"Herbe-en-Pail'daki köylülerin Mavileri güleryüzle karşıladığını söylemiştiniz, yanılmıyorsam?"

"Evet, generalim."

"Çiftliği yaktınız mı?"

"Evet."

"Köyü de yaktınız mı?"

"Hayır."

"Onu da yakın."

"Maviler karşı koymaya çalıştı ama yüz elli kişiydiler, biz ise yedi bin."

"Nerenin Mavileri bunlar?"

"Santerre'in Mavileri."

"Kralın başı kesilirken trampet çaldıran herif değil mi o? Öyleyse bu tabur Paris'ten geldi?"

"Yarım tabur."

"Adı ne taburun?"

"Generalim, bayrağın üstünde yazıyor: Kırmızı-Bere."

"Vahşi hayvanlar."

"Yaralıları ne yapalım?"

"Öldürün."

"Ya tutsakları?"

"Kurşuna dizin."

"Aşağı yukarı seksen kadar tutsak var."

"Hepsini kurşuna dizin."

"İki de kadın var."
"Onları da."
"Üç de çocuk."
"Onları getirin. Ne yapacağımızı sonra düşünürüz."
Ve marki atı topukladı.

VII
BAĞIŞLAMAK YOK (Komün'ün Parolası)
TUTSAK ALMAK YOK (Prenslerin Parolası)

Tanis yakınlarında bunlar olup biterken, dilenci de Crollon taraflarında bir yerdeydi. Geniş korulara, derin hendeklere dalıp çıkıyordu. Hiçbir şeyle ilgilenmiyor, her şeyle ilgileniyordu. Dediği gibi, düşünmekten çok düş kuruyordu. Çünkü düşünen bir adamın bir amacı vardır. Düş kuranın ise hiçbir amacı yoktur. Geziyor, dolaşıyor, yürüyor, duruyor, şurada burada rastladığı yabani asma filizlerinden yiyor, pınarlardan su içiyordu. Uzaktan gelen gürültülere kulak kabartıyor, sonra yeniden, doğanın büyüleyici güzelliğine dalıyordu. Üstündeki paçavraları güneşin yakıcılığına sunuyordu. İnsanların gürültüsünü de belki işitiyordu ama asıl kuşların cıvıltısını dinliyordu.

Yaşlı ve hantal bir adamdı. Lantenac Markisi'ne de söylediği gibi uzaklara gidemiyordu. Çeyrek saat yürüyünce bitkin düşüyordu; Croix-Avranchin'e doğru kısa bir tur attı ve geri döndüğünde akşam olmuştu bile.

Takip ettiği patika yol onu Macey'in az ötesinde bir yere, yüksekçe ve ağaçsız bir düzlüğe çıkardı. Buradan çok uzakları bile görebiliyor, batıya döndüğünde denize kadar tüm ufku seyredebiliyordu.

Bir duman dikkatini çekti.

Bir dumandan daha hoş ve daha ürkütücü bir şey olamaz. Uysal dumanlar olduğu gibi öldürücü dumanlar da vardır. Duman! Bir dumanın kalınlığı ya da renginin farklılığı birçok şey yansıtır: Barış ve savaş, kardeşlik ve kin, konukseverlikle mezar, hayatla ölüm arasındaki fark gibi. Ağaçların arasından yükselen bir duman yeryüzünün en sevimli şeyi aile ocağını da simgeleyebilir, en korkunç

şey olan yangını da. Ve bazen insanın bütün mutluluğu da, bütün üzüntüsü de rüzgârda dağılan bu uçucu nesneye bağlıdır.

Tellmarch'ın dikkatini çeken duman gerçekten de insanı ürkütecek cinstendi.

Durup durup kızıllaşan kara bir dumandı. Sönmek üzere iken yeniden canlanan bir kor yatağından çıkıyordu sanki. İşin kötüsü, Herbe-en-Pail'dan yükseliyordu.

Tellmarch adımlarını sıklaştırdı ve dumanın çıktığı yere doğru yürüdü. Ölesiye yorgundu ama ne olup bittiğini de öğrenmek istiyordu.

Köyle çiftliğin yaslandığı tepeye çıktı.

Ama artık ne köy vardı ne de çiftlik.

Aşağıda alevler içinde yıkıntılar vardı ve burası Herbe-en-Pail'dı.

Bir saray yangınına tanık olmaktan daha yürek paralayıcı bir şey varsa o da bir kulübenin yanmasına tanık olmaktır. Yanan bir kulübe görüntüsü dayanılmazdır. Yoksulluğun üstüne çöken felaket; solucanın üstüne çullanan akbaba gibi bir şeydir. Her ikisinde de insanın yüreğini daraltan bir karşıtlık vardır.

Kutsal kitaptaki söylenceye göre yangın seyreden biri o saat heykel kesilirmiş. Ve Tellmarch bir an heykel kesildi. Gözlerinin önündeki manzara onu olduğu yere mıhlamıştı. Bunca yıkım derin bir sessizlik içinde olup bitiyordu. Bir tek çığlık duyulmuyordu. Bu dumana bir tek insan soluğu karışmıyordu. Bu cehennem, köyü yalayıp yutmak için olanca hızıyla çalışıyordu. Doğrama ve saman çıtırtılarından başka hiçbir ses duyulmuyordu. Arada bir, duman yırtılır gibi oluyor, çökmüş çatıların altındaki yanmış odalar, kıpkırmızı korlar, kızıla kesmiş iskemle ve masalar görünüyordu. Tellmarch felaketin korkunçluğu karşısında donup kalmıştı.

Evlerin hemen yakınındaki birkaç kestane ağacı da ateş almış, yanıyordu.

Bir ses, bir çağrı, bir çığlık duymaya çalıştı. Ama alevler dışında kıpırdayan hiçbir şey yoktu. Yangın dışında her şey susuyordu. Yoksa herkes kaçmış mıydı?

Herbe-en-Pail'ın o canlı, çalışkan insanları neredeydi? O küçük halk ne olmuştu?

Tellmarch bayır aşağı indi.

Korkunç bir muammaydı gözlerinin önündeki. Dikkatle bakıyor, acele etmeden yaklaşıyordu. Harabeye doğru bir gölge yavaşlığıyla ilerliyor, kendisini bu mezarda bir hayalet gibi hissediyordu.

Eskiden çiftlik kapısının olduğu yere ulaştı sonunda. Duvar namına hiçbir şey kalmadığı için köyle iç içe geçmiş avluya baktı.

O ana kadar gördükleri hiçbir şey değildi. Henüz yalnızca müthişi görmüştü ki korkunçla karşılaştı.

Avlunun ortasında kapkara bir yığın vardı. Bir yandan yangınla, bir yandan da ay ışığıyla aydınlanan bu yığın, bir insan yığınıydı. Hepsi ölmüştü.

Yığının çevresindeki büyükçe bir gölcükten belli belirsiz duman tütüyordu. Alevler göle yansıyordu. Ama suyun kızıllaşmak için ateşin yardımına ihtiyacı yoktu; içinde su olduğunu sandığı bu gölcük, silme kandı.

Tellmarch yaklaştı. Sırtüstü yatan bu insanları teker teker yokladı. Hepsi artık kadavra haline gelmişti.

Ay ışığı manzarayı aydınlatıyordu, yangın da öyle.

Bunlar asker cesediydi. Hepsinin ayağı çıplaktı. Botlarını çekip almışlardı. Silahlarını da almışlardı. Mavi üniformaları hâlâ sırtlarındaydı. Parçalanmış kol ve bacakların arasında, şurada burada delik şapkalar görülüyordu. Önlerine renkli kokartlar iliştirilmişti. Cumhuriyetçiydiler. Daha bir gece önce capcanlı olan ve Herbeen-Pail çiftliğinde karargâh kuran Parislilerdi bunlar. Yere simetrik bir biçimde düşmüş olmaları kurşuna dizildiklerini ortaya koyuyordu. Hepsini özenle yan yana dizmiş, sonra da taramışlardı. Hepsi ölmüştü. Koca yığından tek bir hırıltı çıkmıyordu.

Tellmarch tekini bile atlamadan, cesetleri tek tek yokladı. Delik deşiktiler.

Bunları kurşuna dizenlerin çok acelesi olmalıydı ki gömmeye bile zaman bulamamışlardı.

Tam dışarı çıkmaya hazırlanıyordu ki, gözleri avludaki yıkık bir duvara takıldı. Duvarın altından iki çift ayak uzanıyordu.

Bu ayaklar pabuçluydu ve önce gördüklerinden küçüktüler. Tellmarch yaklaştı. Bunlar kadın ayağıydı.

Duvarın öteki tarafında yan yana iki kadın yatıyordu. Onlar da kurşuna dizilmişti.

Tellmarch üzerlerine eğildi. Üstünde bir tür üniforma ve yanında da kırık bir testi olanı taburun kantincisi olmalıydı. Kafasında tam dört kurşun deliği vardı. Çoktan ölmüştü.

Ötekini yokladı sonra; bir köylü kadınıydı. Teni bembeyaz, ağzı yarı açıktı. Gözleriyse kapalıydı. Başında yara yoktu. Çok kullanılmaktan lime lime olmuş giysileri yere düşerken yukarı doğru kalkmış, bedeninin yarısını çıplak bırakmıştı. Tellmarch kadınları birbirlerinden ayırmaya çalışırken köylü kadının omuzunda kocaman bir mermi deliği gördü; köprücük kemiği kırılmıştı. Morarmış göğüslerine baktı sonra:

"Ana," diye mırıldandı, "hem de emziren bir ana."

Kadına dokundu. Daha soğumamıştı.

Kırık köprücük kemiğinden ve omuzundaki mermi deliğinden başka yarası yoktu.

Elini kadının kalbine dayadı ve cılız kalp atışlarını hissetti. Henüz ölmemişti.

Hemen doğruldu ve korkunç bir sesle bağırdı:

"Kimse yok mu burada?"

"Sen misin dilenci?" diye yanıtladı belli belirsiz duyulan bir ses.

Aynı anda enkazın arasındaki delikten bir kafa uzandı. Sonra, başka bir yıkıntının içinden bir kafa daha çıktı.

Bu iki köylü saklanmayı başarmıştı. Bir onlar yaşıyordu koca köyde.

Dilencinin tanıdık sesi onlara güven vermiş ve saklandıkları yerden çıkmışlardı.

Tellmarch'a yaklaştılar. Hâlâ tir tir titriyorlardı.

Tellmarch bağırabilmişti ama konuşacak hali yoktu. Öyle derin bir heyecan içindeydi.

Ayaklarının dibinde yatan kadını gösterdi eliyle.

"Hâlâ yaşıyor mu?" diye sordu köylülerden biri.

Tellmarch başıyla evetledi.

"Öbür kadın da yaşıyor mu?" diye sordu öteki köylü.

Tellmarch, "Hayır," dedi kafasını sallayarak.

Dışarı ilk çıkan köylü söze karıştı:

"Ötekilerin hepsi öldü, değil mi? Olup biteni gözlerimle gördüm. Mahzendeydim. İnsan böyle zamanlarda ailesi olmadığı için

Tanrı'ya nasıl da şükrediyor! Evim yanıyordu. Ya Rabbim! Herkesi öldürdüler. Şu kadının çocukları vardı. Üç çocuk! Üç küçük çocuk! Onlar "Anne," diye, kadın da "Yavrularım," diye bağırıyordu. Kadını vurdular, çocukları da götürdüler. Ve ben hepsini gördüm, ah Tanrım! Aman Tanrım! Aman Tanrım! Herkesi öldürdükten sonra çekip gittiler. Hallerinden pek memnundular. Çocukları götürüp anneyi öldürdüler. Ama ölmemiş değil mi, ölmemiş daha? Söyle bana dilenci, onu kurtarabileceğine inanıyor musun? Kulübene götürürken sana yardım edelim, ister misin?"

Tellmarch başıyla evetledi.

Koru çiftliğin hemen yanı başındaydı. Süpürge otlarıyla ağaç dallarından çabucak bir sedye yaptılar. Hâlâ hareketsiz yatan kadını sedyenin üstüne yatırdılar ve çalıların yolunu tuttular. Sedyeyi köylüler taşıyordu. Biri baş, öteki ayak tarafına geçmişti. Tellmarch ise kadının kolunu tutmuş, nabzını yokluyordu.

Ay ışığı kanlar içindeki kadının soluk tenini aydınlatıyordu. Yolda köylüler aralarında konuşmaya koyuldu. Dehşet içindeydiler:

"Hepsini öldürdüler!"

"Her şeyi yaktılar!"

"Ah, Tanrım! Bundan sonra hep böyle mi olacak?"

"O yaşlı, uzun boylu adam istemiş böyle yapmalarını."

"Evet, onları o yönetiyordu."

"Ateş edilirken onu aralarında görmedim. O da burada mıydı?"

"Hayır. Gitmişti. Ama ne fark eder ki, onları o yönetiyordu."

"Öyleyse her şeyin sorumlusu odur."

"Şöyle demiş: 'Öldürün! Yakın! Tutsak almak yok!'"

"Markiymiş demek."

"Evet, hem de bizim markimiz."

"Adı neymiş?"

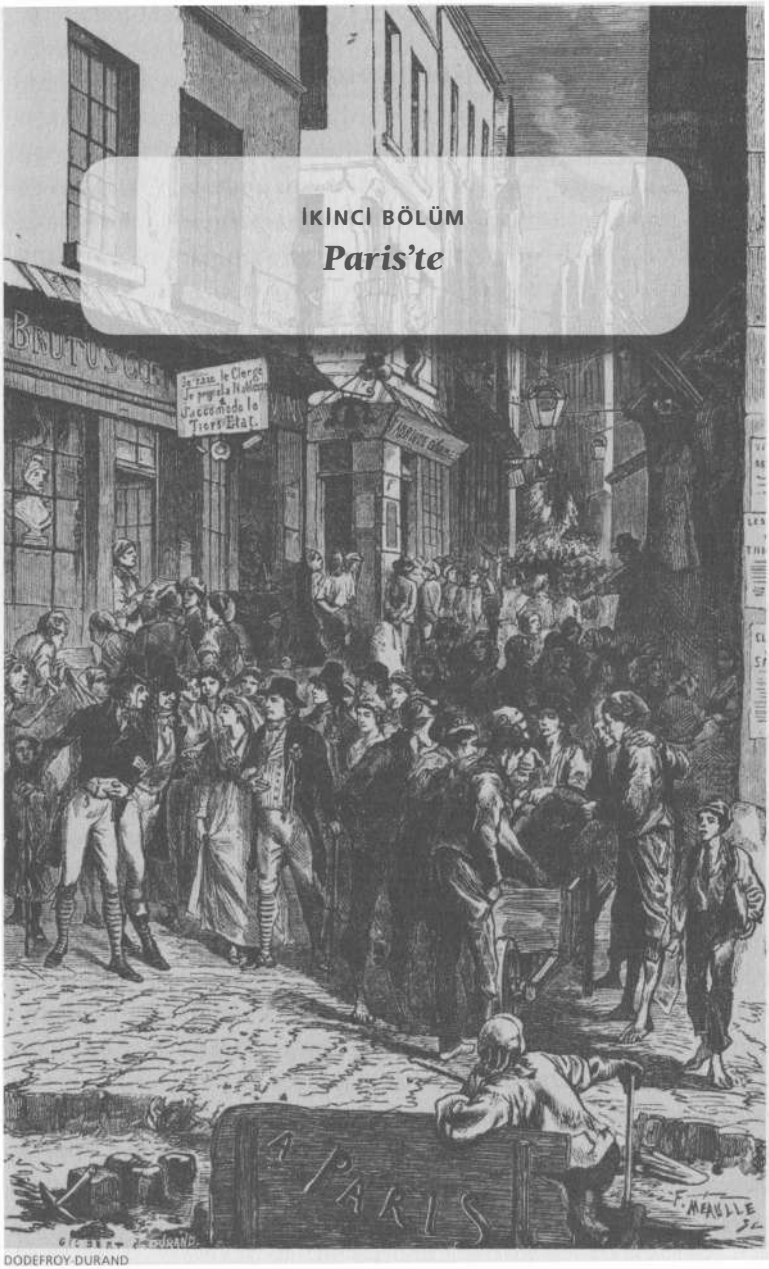
"Lantenac Markisi."

Tellmarch gözlerini gökyüzüne kaldırdı ve dişlerinin arasından mırıldandı:

"Böyle olacağını bilseydim!"

İKİNCİ BÖLÜM

Paris'te

DODEFROY-DURAND

BİRİNCİ KİTAP

Cimourdain

I
O ZAMANKİ PARİS SOKAKLARI

Toplu halde yaşanıyordu. Kapıların önüne konan masalarda yemek yeniyordu. Kadınlar kiliselerin taş merdivenlerine oturup yaralılar için sargı bezi hazırlıyor, "Marseillaise" söylüyordu. Monceaux Parkı ile Lüksemburg Bahçesi manevra sahası haline getirilmişti. Bütün mahallelerdeki silah atölyeleri aralıksız çalışıyordu. Yoldan el çırparak geçen yolcuların gözleri önünde binlerce tüfek yapılıyordu. Bütün insanların dudaklarından tek bir sözcük dökülüyordu: "Sabır." "Şimdi ihtilalle uğraşıyoruz." Herkesin dudağında yiğit bir gülümseme vardı. Tıpkı Peloponez Savaşları sırasında Atina'da olduğu gibi tiyatroya gidiliyor, sokak köşelerine afişler yapıştırılıyordu: *Thionville Kuşatması - Alevlerden Kurtarılan Kadın - Kaygısızlar Kulübü - Kadın Papa Jeanne'ın Büyük Kızı - Asker Filozoflar - Köyde Sevmek Sanatı*. Almanlar kapıdaydı. Prusya kralının Opera'da loca ayırttığı söylentisi dolaşıyordu ortalıkta. Korkulacak pek çok şey vardı ama kimse korkmuyordu. Merlin de Douai ürünü başlı başına bir cinayet olan ve Kuşkulu Kişiler Hakkında Yasa adını taşıyan o meşum yasa yüzünden, herkesin başının üstünde giyotin dolaşıyordu. Ele verilen Séran adlı savcı, ayağında terlikle-

ri, sırtında robdöşambrı, evine gelip onu tutuklamalarını bekliyordu. Tedirginliğini bastırmak için de penceresinin önüne geçmiş flüt çalıyordu. Hiç kimsenin hiçbir şey yapmaya zamanı yokmuş gibi görünüyordu. Herkesin acelesi vardı. Kokartsız bir tek şapka yoktu. Kadınlar, "Kırmızı bere ile ne kadar da güzeliz," diyordu. Bütün Paris taşınıyordu sanki. Eskici dükkânları taçlarla, papaz serpuşlarıyla, zambak deseni işlenmiş yaldız kaplamalı ceviz bastonlarla, hanedana ait eski püskü eşyayla doluydu. Bütün bunlar geçip giden monarşinin yıkıntılarıydı. Porcherons ve Ramponneau'da eşeklere rahip göğüslükleri ve kutsal kumaşlar giydirip eğleniyorlardı. Birtakım adamlar papazların, piskoposların giysilerini sırtlarına geçirip bu süslü eşeklere biniyor, katedrallerde kutsanmış şarap verilen kupalarla meyhane şarabı içiyordu. Gezgin bir ayakkabı satıcısı Saint-Jacques Sokağı'nda durduruluyor, toplanan paralar ona veriliyor ve satın alınan on beş çift ayakkabı da erkeklere verilsin diye Konvansiyon'a gönderiliyordu. Oysa bunu yapanların hepsi yalın ayaktı. Her taraf Franklin, Rousseau, Brutus – bu arada Marat– büstleriyle doluydu. Marat'nın Cloche-Perce Sokağı'ndaki büstünün altına camlı bir çerçeve asılmıştı. Çerçevenin içinde Malouet ile ilgili suçlamanın belgeleri vardı. Altında da iki satırlık bir yazı: "Bütün bu belgeleri Sylvain Bailly'nin metresinden aldım. Kendisi iyi bir yurttaştır, ayrıca bana da iyi davrandı. İmza: MARAT." Palais-Royal Meydanı'ndaki çeşmenin "Quantos effundit in usus!" kitabesinin üstüne tutkallı boya ile yapılmış iki tablo asılmıştı. Biri Arles Paçavracılar Derneği'ni Millet Meclisi'ne ihbar eden Gerville Dosyası'yla ilgiliydi; öteki ise XVI. Louis'nin kraliyet arabasının içinde Varennes'den getirilmesini tasvir ediyordu. Arabanın altına bir tahta bağlanmış, tahtanın üstüne de süngülü iki muhafız oturmuştu. Büyük mağazaların çok azı açıktı. Sokaklarda arabalarının üstüne sergi açmış gezgin satıcılar dolaşıyordu. Arabaları her zamanki gibi atlar değil, kadınlar çekiyordu. Bu sergiler akşamları mumla aydınlatılıyordu. Mumlar eriyip sergilenen malları lekeliyor ama buna kimse aldırmıyordu. Sergilerin çoğunu sarı perukalı, rahibe kılıklı insanlar düzenliyordu. Kontesler küçücük dükkânlarda çorap onarıyor, markizler terzilik yapıyordu. Madam de Boufflers saklandığı tavan arasından uzaktaki konağını

seyrediyordu. Gazete satıcıları "Yeni havadis," diye avazlarının çıktığı kadar bağırarak, koşuşturup duruyordu. Atkılarını krallık dönemindeki gibi çenelerini gizleyecek şekilde boyunlarına saranlarla çıbanlı diye alay ediliyordu. Sayısız sokak şarkıcısı vardı. Halk kral taraftarı şarkıcı Pitou'yu yuhalıyordu ama adam yine de yürekli biriydi. Çünkü tam yirmi iki kez tutuklanmıştı. "Yurttaşlık" derken elini kıçına vurduğu için de ihtilal mahkemesinin önüne çıkmıştı. Kellesinin tehlikede olduğunu görünce de, "ama suçlu olan başım değil ki; onun zıddı olan nahiye neresiyse orası suçlu!" diye bağırarak yargıçları bile güldürmüş ve paçayı kurtarmıştı. O aralar Latin ve Eski Yunan adları bayağı moda olmuştu. Bu Pitou işte bu modayla alay ediyordu. Taşlamalarından özellikle biri çok tutuluyordu. Taşlama kahramanı eskiciye Cujus, karısına da Cujusdam adını takmıştı. Sokaklarda karmanyola yapılıyor, insanlar birbirine "kavalye" ya da "dam" değil, "yurttaş" ya da "kadın yurttaş" diye hitap ediyordu. Mihraplar kandille aydınlatılıyor, salibin iki ucuna mumlar dikiliyor, manastır yıkıntılarının ya da mezarların üstünde dans ediliyordu. Mavi tiran ceketi giyiliyordu. Başlarına "özgürlük beresi" dedikleri serpuşları geçiriyor, üstüne de beyaz, mavi ve kırmızı taşlı gömlek iğneleri iliştiriyorlardı. Richelieu Sokağı'nın adı Yasa Sokağı; Saint-Antoine Mahallesini'nki Şan Mahallesi olmuştu. Bastille Meydanı'na da Doğa heykeli dikilmişti. Herkes yanından yöresinden geçen tanıdık simaları birbirine gösterip fikir yürütüyordu. Bu tanıdık simalar arasında marangoz Duplay'in kapısını aşındıran Chatelet, Didier, Nicolas ve Garnier-Delaunay; hiçbir idamı kaçırmamak için mahkûm götüren arabaların arkasına takılan ve bütün bunları "kızıl âyin" diye tanımlayan Voullant; yeminli bir ihtilalci olan ve kendisine 10 Ağustos dedirten Marki Montflabert de vardı. Askerî okul öğrencileri hemen her gün geçit resmi yapıyordu. Konvansiyon kararıyla Ecole de Mars'a subay adayı olarak kabul edilen bu gençlere halk "Robespierre'in devşirmeleri" adını takmıştı. Fréron'un hazırladığı ve "işbirlikçi" olduğundan kuşkulanılanların adını duyuran ilanlar elden ele geziyordu. Belediye binalarının önünde toplanan işsiz güçsüz birtakım züppeler medeni nikâhla evlenenlerle alay ediyor, arkalarından "belediye çiftleri" diye bağırıyorlardı. Invalides'deki

aziz ve kral heykellerinin başına kırmızı külahlar geçirilmişti. İnsanlar köşe başlarına kümelenip iskambil oynuyordu. Oyun kâğıtları bile devrimcileşmişti: Papazlar akıl tanrısı, kızlar özgürlük, valeler de eşitlik meleği olmuştu. Aslar ise adalet tanrısıydı. Parklar sürülüp ekiliyordu. Tuilerie Sarayı bahçelerinde sabanlar çalışıyordu. Her şey birbirine karışmıştı. Özellikle yenik taraf hayatından bezmiş görünüyordu. Gururlu bir bezginlikti bu. Adamın biri Fouquier-Tinville'de şöyle yazmıştı: "Biriniz gelin beni bu hayattan kurtarma lütfunda bulunun. İşte adresim." Champcenetz, Palais-Royal'in orta yerinde "Türkiye'de ne zaman ihtilal olacak? Cumhuriyeti Babıali'de de görmek istiyorum," diye bağırdığı için tutuklanmıştı. Gazeteler elden ele geziyordu. Berber çırakları sokak ortasında kadın peruğu yapıyor, ustaları da yüksek sesle *Moniteur* okuyordu. Kimileri de el kol sallaya sallaya Dubois-Crancé'nin *Birbirimizi Anlayalım* gazetesindeki ya da *Bellerose Baba'nın Trompeti*'ndeki yazıları açıklamaya çalışıyordu. Bazı berberler kasaplığa da soyunmuştu: Saçları özenle yapılmış altın saçlı bir bebeğin yanı başına jambonlar, sucuklar asılmıştı. Sokak ortasında "göçmen şarabı" satılıyor, kimi meyhaneciler elli iki tür şarap satmakla övünüyordu. Köşe başlarında lir biçiminde saatler, düşes somyaları satılıyordu. Bir berber durumu şöyle özetliyordu: "Papazların sakalını kesiyor, soyluların saçını tarıyor, Tiers-Etat'yı da rezil ediyorum." Sık sık Martin'e fal baktırmaya gidiliyordu. Martin, önceki adı Dauphine olan Anjou Sokağı 173 numarada otururdu. Ekmek yoktu, kömür yoktu, sabun yoktu. Taşradan sürüler halinde süt ineği getiriliyordu. Kuzu etinin kilosu on beş franka satılıyordu. Komün'ün bir afişinde on günde bir adam başı bir kilo et verileceği ilan ediliyordu. Dükkânların önü kuyruktan geçilmiyordu. Kuyruklardan birinin uzunluğu yıllarca dillerden düşmedi: Petit-Carreau Sokağı'ndaki bir bakkal dükkânının kapısının önünden başlıyor, Montorgueil Sokağı'nın ortasına kadar uzanıyordu. Kuyruğa girmeye "ipi tutmak" deniyordu: İnsanlar sıralarını yitirmemek için önden arkaya doğru uzanan bir ipe yapışıyor, arka arkaya diziliyorlardı. Bu sefalet tablosunun en uysal ve en yürekli insanları kadınlardı. Fırın kapılarında sabahlara kadar sıra bekliyorlardı. İhtilal işin kolayını bulmuştu: Bu büyük sıkıntıyı

yok etmek için tehlikeli iki yöntem icat etmişti: Banknot ve tavan fiyat. Kâğıt para kaldıraç, fiyat haddi de kaldıracın destek noktasıydı. Ve bu ampirizma Fransa'yı kurtardı. Düşman; Londra'daki düşmandan arta kalır yanı olmayan Coblentz'deki düşman banknot üzerinden borsa oyunları düzenliyordu. Kimi kızlar lavanta, jartiyer ve asma kilit satıyor görüntüsü altında karaborsacılık yapıyordu. Vivienne Sokağı'ndaki Perron karaborsacıları gibi çamurlu ayakkabılı, kirli saçlı, tilki kürkü şapkalı adamlar dışında, bir karaborsacı tipi daha vardı: Valois Sokağı'nın boyalı ayakkabılı, ağzı kürdanlı, şık şapkalı karaborsacıları. Kızlar hepsine "sen" diye hitap ediyordu. Halk, kralcıların "aktif yurttaşlar" dediği hırsızlara olduğu gibi, zaman zaman bu karaborsacılara da saldırıyordu. Aslında bunun dışında pek hırsızlık da olmuyordu. Amansız bir yoksulluk ve mütevekkil bir dürüstlük. Çıplak ayaklı, boş mideli insanlar Palais-Egalité'deki kuyumcu dükkânlarının önünden başlarını vakurca eğerek geçiyordu. Antoine Müfrezcsi'nin Beaumarchais'nin evinde yaptığı arama sırasında kadının biri bahçeden bir çiçek koparmış, bu yüzden sille tokat dayak yemişti. Odunun çekisi dört yüz gümüş franktı. Sokaklarda karyolalarının ahşap kısımlarını söken insanlara rastlanıyordu: Kış olduğu için çeşmelerdeki su donmuştu. Bir maşrapa suyun fiyatı yirmi metelik olduğundan herkes suculuk yapıyordu. Bir Louis altını üç bin dokuz yüz elli frank ediyordu. Yaylıya binip bir tur atmanın fiyatı altı yüz franktı. Gün boyu arabayla dolaştıktan sonra arabacıyla yolcu arasında şöyle bir diyalog geçiyordu:

"Arabacı, borcum ne kadar?"

"Altı bin frank."

Bir manavın günlük cirosu yirmi bin franktı. Adamın biri şöyle dileniyordu: "Tanrı için acıyın bana! Ayakkabı alabilmem için daha iki yüz otuz frank lazım!" Köprü başlarında David'in yontup boyadığı heykellere rastlanıyordu. Mercier bunlarla, "kocaman tahta soytarılar," diye alay ediyordu. Bu büyük heykeller yerle bir edilmiş federalizmi ve koalisyonu simgeliyordu. Halkta bıkkınlıktan, bezginlikten eser yoktu. Herkeste tahtı alaşağı etmenin gölgeli sevinci vardı. İnsanlar koşa koşa, göğüslerini düşmana siper etmeye geliyordu. Her sokaktan bir tabur asker çıkıyordu. Orada bu-

rada dalgalanan her bir alay sancağında ayrı slogan vardı. Capucin Alayı'nın sancağında "Kimse bizim sakalımızı kesemez!" yazıyordu. Bir başkasında "Yüreğimizdekinden başka asalet tanımıyoruz!" sloganı vardı. Bütün duvarlarda, irili ufaklı, yeşilli beyazlı, sarılı kırmızılı, taşbaskılı el yazmalı afişlerin üstünde şu çığlık okunuyordu: "Yaşasın Cumhuriyet!" Küçücük çocuklar "Başaracağız" şarkısını söylemeye çalışıyordu peltek dilleriyle.

Bu küçük çocuklar o büyük geleceği temsil ediyordu.

Derken, o fecaat kenti sefahat kentine dönüşüverdi. Paris sokakları ihtilalin birbirinden çok farklı iki çehresini sergiliyordu artık: 9 Thermidor öncesini ve sonrasını. Saint-Just'ün Parisi yerini Tallien'in Parisi'ne bıraktı. Ve Tanrı'nın kalıcı antitezleri işte buradaydı: Sina Dağı'nın hemen ardında Courtille peydah oldu.

Genel bir çılgınlık krizi yaşanıyordu ve bu her yerde görülüyordu. Seksen yıl önce de böyle olmuştu. İnsanlar, derin bir soluk alır gibi XIV. Louis döneminden nasıl çıkmışsa, Robespierre döneminden de öyle çıkıyordu. Yüzyılı açan Rejans gibi, noktalayan Direktuvar da böyle doğdu. İki terör dönemi sonrasında doğan iki bayram şenliği gibi. Fransa, boyunduruktan kurtulmuş bir ulusun olanca keyfiyle, monarşi manastırından olduğu gibi bağnazların manastırından da azad oldu.

9 Termidor'dan sonra Paris şaşkın bir sevinç yaşadı. Taşkın, hastalıklı bir sevinçti bu. Ölüm tutkusu yaşama tutkusuna dönüştü ve o eski büyüklük silinip gitti. Grimod de la Reynière denen Trimalcion diye biri çıktı ve bizim bir *Oburlar Almanağımız* oldu. Palais-Royal'in zemin katlarında mızıka şamatalarının, boru ve trampet çalan kadın orkestralarının eşliğinde akşam yemekleri yendi. Müzisyenler, etlerinde keman yayı, gezinip durur oldu. Meot'da koku saçan buhurdanların arasında "şark usulü" çorba içildi. Ressam Boze on altı yaşındaki masum, sevimli kızların "giyotinin altından geçmiş" yani kırmızı dekolte gömlekli resimlerini çizdi. Kilise yıkıntılarındaki o dehşetengiz dansları Ruggieri, Luquet, Wenzel, Mauduit, la Montansier baloları izledi. Yaralılar için sargı bezi hazırlayan ağır başlı kadın yurttaşların yerini sultan, amazon, deniz perisi kılıklı kadınlar aldı. Çıplak ayaklı, üstü başı kan ve toz içinde askerler yerini çıplak ayakları elmaslarla süslenen ka-

dınlara bıraktı. Derken ahlâksızlık ve sahtekârlık da peydah oldu: Yukarıdakilere tüccar, aşağıda aynı işi yapanlara "dolandırıcı" deniyordu. Binlerce hırsız ve yankesici Paris'e doldu. Herkes kendi "rızkını" yani kesesini düşünmek zorundaydı: En iyi vakit öldürme yöntemlerinden biri Adalet Sarayı Meydanı'na gidip bankta oturan, etekleri bellerine kadar çekilmiş hırsız kadınları seyretmekti. Tiyatro çıkışında küçücük veletler insanların önüne dikilip onları arabalara buyur ediyordu: "Bay ve Bayan Yurttaşlar, arabada iki kişilik yer var!" Sokaklarda artık *Vieux Cordelier* ya da *Halkın Dostu* değil; *Soytarının Mektubu* ya da *Veletlerin Maruzatı* gibi mizah gazeteleri satılıyordu. Vendôme Meydanı'ndaki Pique Seksiyonu'nu Marki de Sade yönetiyordu. Tepki şen şakrak ama acımasızdı: 92'nin "Özgürlüğün Atlıları" şimdi "Hançerin Şövalyeleri" adı altında yeniden doğuyordu. Jocrisse'in çadır tiyatrolarında ortaya çıkışı da tam bu sırada oldu. "Harikalar"a, dahası "aklın almayacağı şeyler"e böyle ulaşıldı. Onun *paole victimée*'si ve *paole verte*'i ile and içilir oldu. Mirabeau'dan Bobèche'e kadar geri gidildi. Paris, uygarlığın devasa rakkası gibi, bir o uca bir bu uca, bir Termopylae'ye bir Gomore'ye gidip geliyordu. '93'ten sonra ihtilal garip bir seyir izledi. Yüzyıl başlamayı bilmiş ama bitmeyi unutmuş gibiydi sanki. Araya kimsenin anlayamadığı bir sefahat girmiş, hatta ön plana geçmişti. O korkunç kıyameti geriye itip olanca ölçüsüzlüğüyle sahneye çıkıvermişti. Korkuyu kahkaha bastırmış; trajedi komedinin arkasında kaybolmuştu. Ufukta peydah olan karnaval dumanı, Medusa'nın çehresini silivermişti.

Ama hâlâ '93 yılı yaşanıyordu ve Paris sokakları en başlardaki haşmetli görünümünü koruyordu. Tekerlekli barakasıyla dolaşan, arada yukarı tırmanıp halka nutuk atan Varlet gibi konuşmacılar henüz ortadan kaybolmamıştı. "Demir sopaların kaptanı" diye çağrılan kahramanlar, o gözde insanlar hâlâ oradaydı. *Rougiff* taşlamasının yazarı Guffroy da öyle. Bütün bu popüler adamların bir bölümü zararlı, bir bölümü faydalı insanlardı. İçlerinde biri vardı ki, hem namuslu hem de uğursuzdu. Bu, Cimourdain'di.

II
CIMOURDAIN

Cimourdain saf ama karmaşık vicdanlı bir adamdı. Mutlaka olan düşkünlüğü yaradılıştandı. Eskiden papazlık yapmıştı ki bu önemliydi. Tıpkı gökyüzü gibi, insan da huzuru karanlıkta bulabilir. Yeter ki geceye ulaşmanın yolunu bilsin. İşte Cimourdain geceye papaz olarak ulaşmıştı. Kim ki papazlık yapmıştır, onda mutlaka bu karanlık vardır.

Geceyi bize getiren neyse, yanında yıldızları da getirir. Cimourdain erdem ve gerçekle dopdoluydu ama bu hasletler ancak karanlıkta parlıyordu.

Aslında hakkında anlatılacak öyle fazla uzun boylu bir şey de yoktu: Köy papazlığı yapmış ve büyük bir ailenin yanında öğretmen olarak çalışmıştı. Sonra küçük çapta bir mirasa konup özgürlüğüne kavuşmuştu.

Her şeyden önce çok inatçı bir adamdı. Düşünce onun için kıskaç gibiydi. Hiçbir düşünceyi sonuna kadar ulaştırmadan terk etme hakkını kendinde görmüyordu. Ve düşünmek denen edimi de büyük ihtirasla yapıyordu. Avrupa'da konuşulan bütün dilleri bilirdi. Ötekileri de bir parça anlardı. Durmak dinlenmek bilmeksizin okurdu. Saflığını biraz da böyle koruyordu ama içedönüklük kadar tehlikeli bir şey yoktur, bunu da bilmek gerekir.

Papazlık yaptığı sürece gerek rastlantı sonucu, gerekse ruh yüceliği ve gururu sayesinde imanda kusur etmemişti. Ama gün gelmiş inancını yitirmişti. Bilim imanını zayıflatmış, benimsediği dogmalar yıkılıp gitmişti. O zaman kendisini şöyle bir yoklamış ve bir yerlerinden yara aldığını hissetmişti. Papaz olamayacağını anlayınca insan olmaya çalışmıştı. Ama bunu oldukça katı biçimde yapmıştı: Onu ailesinden koparmışlar, o da ailenin gönlündeki yerine vatanı koymuştu. Bir kadınla evlenmesini yasaklamışlar, o da insanlıkla evlenmişti. Böylece eksikliklerini giderdiğini sanıyordu. Ama bu devasa bütünlük aslında boşluktan başka bir şey değildi.

Köylü olan ailesi papaz olmasını sağlayıp ona sınıf atlatmak, böylece onu yoksulluktan kurtarmak istemişti. Şimdi yeniden halkın arasına dönmüş oluyordu.

Ve büyük bir hırsla girdi onların arasına. Acı çekenlere insanı kuşkulandıracak ölçüde sevecen davranıyordu. Papazlıktan düşünürlüğe, düşünürlükten de atletliğe yönelmişti. Cimourdain'in kendini iyiden iyiye cumhuriyetçi hissetmeye başladığı dönemde XV. Louis henüz yaşıyordu. Nasıl bir cumhuriyetti özlediği? Platon'un cumhuriyeti belki; ya da Dracon'unki.

Sevmek ona yasaklanınca o da nefret etmeye koyulmuştu: Yalan söyleyenlerden, monarşiden, din ağırlıklı yönetimden, giydiği papaz cübbcsinden nefret ediyordu. Yaşadığı çağdan iğreniyor, avaz avaz geleceği çağırıyordu. Onun yaklaştığını hissediyor, gelişini görür gibi oluyordu. Korkunç ve harikulade bir şey olarak düşlüyordu geleceği. Onun insanlığın karşılaştığı bu dayanılmaz yoksulluğun öcünü alacağına, ardından da onu kurtaracağına inanıyordu. Uzaktan uzağa felakete tapıyordu.

Felaket 1789'da gelip çattığında o hazırlıklıydı. Cimourdain insanlığın bu topyekûn yenilenişine mantıkla, yani muhakemesinden beklendiği üzere ihtirasla atıldı. Herkes de bilir ki mantık bağışlamaz. Cimourdain o büyük ihtilal yıllarının hepsini yaşadı ve sarsıntıların hepsinde tepeden tırnağa titredi: '89'da Bastille düşer ve halkın acıları son bulurken; 19 Haziran '90'da feodalite sona ererken; '91'de krallık Varennes'de noktalanırken; '92'de Cumhuriyet ilan edilirken. İhtilalin nasıl şahlandığını görmüştü ve o tür devlerden korkacak bir adam değildi. Korkmak bir yana, her şeyde görülen büyüme ve gelişme yaşlılığın sınırına gelen –elli yaşındaydı– bu adamı yeniden canlandırmıştı. Papazlar herhangi birinden daha hızlı yaşlanır. Buna karşın o, büyümeye bile başlamıştı. Olayların yıldan yıla büyüdüğünü gözlemiş ve onlarla birlikte kendisi de büyümüştü. Önceleri ihtilalin başarısız olacağından kaygılanıyor, onu sürekli gözlüyordu. Haklı bir hareketti bu ve o ihtilalin yalnızca haklı değil aynı zamanda başarılı olmasını istiyordu. Ve ihtilal korku saldıkça onun da başarıya olan güveni artıyordu. Geleceğin yıldızlarıyla taçlanmış bu Minerva'nın kendisini bir maskeyle yılandan koruyan Pallas olmasını da istiyordu. İhtilalin ilahi gözleri gerektiğinde şeytanlara cehennem ateşi yağdırmalı ve teröre terörle yanıt vermeliydi.

Böylece '93'e ulaştı.

'93 Avrupa'nın Fransa'ya, Fransa'nın da Paris'e karşı savaşıydı. Pekiyi ihtilal neydi? O da Fransa'nın Avrupa'ya, Paris'in de Fransa'ya karşı zaferi. O korkunç anın, '93'ün yüzyılın bütününden bile büyük olmasının nedeni işte buradaydı.

Avrupa'nın Fransa'ya, Fransa'nın da Paris'e saldırmasından daha trajik bir şey olamazdı. Bu destansı bir dramdı.

'93 çok yoğun bir yıldır. Fırtına bütün öfkesi ve haşmetiyle hüküm sürmektedir orada. Cimourdain de huzuru işte bunda buluyordu. Bu uçsuz bucaksız, vahşi ama muhteşem ortam durumuna çok uygun düşüyordu. Tıpkı bir deniz kartalı gibiydi: iç huzurunun tarifi mümkün değildi, öte yandan dış tehlikelerden de alabildiğine tat alıyordu. Kimi kuşlar vardır; hem sakin hem de çok yırtıcıdırlar ve sanki büyük rüzgârlar için yaratılmışlardır. Fırtınanın ruhudurlar sanki.

Her şeye rağmen acıma olarak tanımlanabilecek bir duygu da taşıyordu Cimourdain ama yalnızca yoksullara karşı. Başkalarında dehşet duygusu uyandıran ıstıraplar karşısında kendini feda etmekten kaçınmazdı. Hiçbir şey onu iğrendiremezdi. İşte böyle bir iyilik anlayışı vardı. Tanrısal ama aynı zamanda iğrenç denecek ölçüde yardımseverdi. Neredeyse öpecek yara arardı. En güzel davranışlar görülmesi çirkin, yapılması da zor olanlardır. Bir gün Hôtel-Dieu'de bir adam ölmek üzereydi. Boğazında korkunç, irin dolu ve belki de bulaşıcı bir çıban vardı ve adamı boğmak üzereydi. Çıbanı hemen boşaltmak gerekiyordu. Cimourdain de oradaydı. Ağzını çıbana yapıştırdı, emdi, ağzı irinle doldukça tükürdü ve çıbanı boşalttı, adamı kurtardı. O zamanlar henüz papaz cübbesini sırtından çıkarmadığı için adamın biri şöyle dedi: "Bunu krala yapmış olsaydınız başpiskopos olurdunuz." "Krala yapmazdım," diye yanıtladı Cimourdain. Bu davranış ve bu yanıt onu Paris'in yoksul mahallelerinde üne kavuşturdu.

Acı çeken, ağlayan, tehdit eden insanlara öyle iyi davranırdı ki onlara her istediğini yaptırırdı. Halkın karaborsacılara nefret ve öfke dolu olduğu dönemde, Saint-Nicolas İskelesi'ndeki sabun yüklü bir geminin yağmalanmasını tek hareketiyle engelleyen, Cimourdain'di. Saint-Lazare barikatında arabaları durduran çılgın kalabalığı da o dağıttı.

10 Ağustos'tan iki gün sonra kralların heykellerini alaşağı etmek için halkı peşinden sürükleyen de yine o oldu. Vendôme Meydanı'ndaki heykeller yıkılırken ölenler oldu: Reine Violet diye bir kadın boynuna ip takıp devirmeye çalıştığı XIV. Louis heykelinin altında kaldı ve ezildi. XIV. Louis'nin bu heykeli yüz yıldır ayaktaydı: 12 Ağustos 1692'de dikilmişti ve 12 Ağustos 1792'de de devrildi. Concorde Meydanı'nda Guinguerlot adında biri heykel yıkmaya çalışanlara "Alçaklar," diye bağırınca, XV. Louis heykelinin kaidesi üzerinde öldürüldü. Heykel de parça parça edildi. Daha sonra kalan parçaları eritip bozuk para yaptılar. Yalnızca kollarından biri kurtulabildi: Bu, XV. Louis'nin Roma imparatorları gibi azametle ileri uzattığı sağ koluydu. Halk, Cimourdain öyle istediği için bu kolu geri verdi ve aralarından seçtikleri bir kurul onu Latude'e, tam otuz yedi yıl Bastille'de yatan adama götürdü. Latude boğazında halka, belinde zincir, heykeli bütün Paris'e yukardan bakan bu kralın emriyle zindanda yatarken, günün birinde bu mezardan çıkacağı ve onun yerine monarşinin içeri gireceği, heykelin yıkılacağı, hapis hükmünü imzalamış bu tunç ele Latude'ün sahip olacağı ve bu çamur kraldan geriye sadece bir el kalacağı kimin aklına gelirdi!

İşte Cimourdain o içindeki sese kulak veren ve o sesin emirlerine bütünüyle uyan adamlardandı. Bu tür adamlar çok dalgın insanlar oldukları izlenimi bırakır çevrede ama alakası yoktur; son derece dikkatlidirler.

Cimourdain her şeyi bilir ama hiçbir şey de bilmezdi. Bilime ilişkin her şeyi bilir ama yaşama ilişkin hiçbir şey bilmezdi. Katılığının nedeni de buydu. Gözleri Homeros'un Themis'i gibi bantlıydı. Hedeften başka bir şey görmeyip bütün amacı oraya varmak olan kör oklar gibiydi. İhtilalde düz bir çizgiden daha kaygı verici bir şey olamaz. Cimourdain burnunun dikine giderdi ki felaket de buradaydı.

Cimourdain sanırdı ki toplumsal bir oluşumun en sağlam yeri en ucudur. Bu aklı kenara bırakıp mantığıyla davrananlara özgü bir hataydı. Konvansiyon'u aşıyor, Komün'ü aşıyor ve Evêché ile birlikte hareket ediyordu.

Eski Episkoposluk Sarayı salonlarından birinde toplandığı için Evéché adını alan topluluk, dernekten çok bir insan karmasıy-

dı. Orada da tıpkı Komün'de olduğu gibi, anlamlı bir sessizlikle görüşmeleri izleyenler vardı. Garat'nın dediği gibi "Bu insanların ceplerinin sayısı kadar tabancası vardı." Evéché garip bir karmaydı. Kozmopolit ama yine de Parisli bir karma. Bu iki ögenin bir arada bulunması çelişmiyordu çünkü Paris bütün halkların yüreğinin çarptığı bir yerdi. Ezilenlerin en büyük ateşi orada yanıyordu. Evéché'nin yanında Konvansiyon oldukça soğuk, Komün ise ılık kalırdı. Volkan benzeri ihtilal merkezlerinden biriydi Evéché. Her şey vardı orada: Cehalet, budalalık, namus tutkusu, kahramanlık, öfke ve de polis. Brunswick'in orada ajanları vardı. Ispartalı savaşçılar ve kürek cezasına çarptırılmaları bile hafif kalacak insanlar bir aradaydı. Büyük çoğunluğu coşkulu ve dürüsttü. Gironde, Konvansiyon'un o anki başkanı Isnard'ın ağzından müthiş bir laf etmişti: "Parisliler, dikkatli olunuz! Kentinizde taş üstünde taş kalmayacak ve bir gün gelecek, insanlar birbirlerine Paris'in nerede olduğunu sorar olacak." İşte bu söz, Evéché'nin de varoluş nedeni oldu.

İnsanlar, az önce de söylediğimiz gibi, bütün uluslardan insanlar Paris'in etrafında toplanmak, omuz omuza vermek gereğini duydu. Cimourdain de o grupta yerini aldı.

Grup gericilere tepki duyuyordu. İhtilallerin en kaygı verici ve gizemli yönü kamu şiddeti gereksinimidir ki, Evéché de işte bu gereksinimden doğmuştu. Bundan aldığı güçle Evéché ihtilalde yerini ve payını almakta gecikmedi. Paris'teki karışıklıklarda topu Komün ateşliyor, tehlike çanını ise Evéché çalıyordu.

Cimourdain, benliğindeki o olanca saflıkla, eşitlikten yana her davranışın gerçeğe hizmet ettiğine inanırdı. Bu onu bütün aşırı uçlarda öne çıkarmıştı. Reziller onun dürüst bir adam olduğunu hissediyordu ve bundan hoşnuttular. Caniler kendilerini namuslu birinin yönetmesinden mutluluk duyuyordu. Bu biraz canlarını sıkıyordu ama hoşlarına da gidiyordu. Bastille'in yıkılmasından kendine okkalı bir pay çıkaran ve zindanın taşlarını okutup satan, badana ettirmekle görevlendirildiği XVI. Louis'nin kapatıldığı daireye yersiz bir işgüzarlıkla parmaklık, zincir ve demir halkalar resmeden mimar Palloy; Saint-Antoine Mahallesi'nin kuşkulu hatibiyken sonradan üzerinde krala ait para makbuzları bulunan Gon-

chon; Lafayette'den para aldığı halde 17 Temmuz'da Lafayette'e kurşun sıkan Amerikalı Fournier; Bicêtre Hapishanesi'nden çıktıktan sonra general olup toplarını Konvansiyon'a çevirmezden önce uşaklık, hokkabazlık, hırsızlık ve casusluk yapan Henriot; Chartres Kilisesi'nin başpapazı iken dua kitabını *Duchesne Baba* ile değişen La Reynie; bütün bu adamlar Cimourdain'in karşısında gık bile diyemiyordu. Zaman zaman daha da kötü işler yapmaya kalktıklarında, bu inatçı ve saf adamın karşılarında dimdik durduğunu hissetmek, bundan vazgeçmek için onlara yetiyordu. Saint-Just Schneider'i işte böyle korkutuyordu. Bu arada Evéché'nin yoksul ve öfkeli insanlardan oluşan büyük çoğunluğu Cimourdain'e inanıyor ve onu izliyordu. Bunlar iyi insanlardı her şeye rağmen. Cimourdain bu çoğunluğun isteğine uymuş, kendisine yardımcılık ve yaverlik yapmak üzere bir başka cumhuriyetçi papazı, Danjou'yu seçmişti. Halk, uzun boyundan ötürü ona "Altı Ayak Papaz" diyordu. Çok sevilirdi. Cimourdain "Maça Generali" diye bilinen bu yürekli önderi, Madam de Lamballe'ı kolundan tutup cesetlerin üstünden atlatarak kurtarmaya çalışan Büyük-Nicolas lakaplı o gözü pek Truchon'u dilediği gibi yönetiyordu: Bu Truchon berber Charlot'nun o korkunç şakası olmasa Madam Lamballe'ı gerçekten de kurtaracaktı.

Komün Konvansiyon'u, Evéché de Komün'ü denetliyordu. Entrikadan nefret eden ve özü sözü bir bir adam olan Cimourdain, Beurnonville'in "kara adam" adını taktığı Pache'ın bazı karanlık işlerine el atmıştı. Cimourdain, Evéché'de herkesle aynı düzeydeydi. Dobsent ve Momoro ona danışırdı. Gusman'la İspanyolca, Pio ile İtalyanca, Arthur'la İngilizce, Pereyra ile Flamanca, bir prensin piçi olan Avusturyalı Proly ile Almanca konuşurdu. Bütün bu insanlar arasındaki anlaşmazlıklara hep bir çözüm bulurdu. Karanlık ve güçlü konumunun kaynağı buralarda aranmalıydı. Hébert ondan çekinirdi.

Cimourdain o günlerde ve o trajik gruplar arasında bağışlamak nedir bilmeyenlerin gücüne sahipti. Hiç yanılmazmış izlenimi veren, kusursuz bir adamdı. Kimse ağladığını görmemişti. Yanına varılamayacak kadar erdemli ve buz gibi soğuktu. Ve korkunç denecek kadar da dürüst.

İhtilalde bir papaz ortada bir yerde duramaz. Böyle olağanüstü ve aşikâr bir maceraya ya en aşağılık dürtülerle ya da en yüce hasletlerle katılmaktan başka çaresi yoktur. Ya çok vakur ya da çok müptezel bir adam olmalıdır. Cimourdain vakurdu. Ama yalnızlıkların, ulaşılması olanaksız sarp kayalıkların vakarıydı onunki. Uçurumlarla çepeçevre kuşatılmış bir vakar. Yüksek dağların bekâreti, ulaşılmazlığı işte böyle ürkütücüdür.

Cimourdain onunla ilk karşılaşanların üzerinde sıradan bir adam izlenimi bırakırdı. Ne bulursa geçirirdi üstüne. Herhangi yoksul birine benzerdi. Gençliğinde saçları seyrekti. Yaşlandığında ise iyice kel olmuştu. Kafasındaki tek tük saçlar da kırlaşmıştı. Geniş bir alnı vardı ve dikkatli bir göz, buradaki işareti görebilirdi. Kesin, tutkulu ve gösterişli bir konuşma tarzı vardı. Sesi tok, şivesi iddialıydı. Dudaklarında sürekli acı ve hüzünlü bir ifade gözlenirdi. Derin ve yakıcı bakışları vardı. Özellikle, insanlara gücenmiş gibi bir yüz ifadesiyle dolaşırdı.

İşte Cimourdain böyle bir adamdı.

Bugün onun adını kimse bilmez. Ama tarihte böyle müthiş insanlar da vardır.

III
YUMUŞAK KARIN

Böyle bir insan, insan olabilir miydi? Kendisini insan neslinin hizmetkârlığına adayan bir adam sevebilir miydi? Ruhtan bir de yürek olmasını beklemek, ondan çok şey istemek olmaz mıydı? Herkese ve her şeye açılan bu devasa kucak bir tek kişiye hasredilebilir miydi? Cimourdain sevebilir miydi? Öyleyse söyleyelim: Evet.

Gençliğinde prenslerinkini andıran bir konakta öğretmendi. Evin oğlu ve mirasçısı olan çocuğun hocasıydı ve onu seviyordu. Bir çocuğu sevmek çok kolaydır. Nelerini bağışlamayız ki. Senyör, prens, hatta kral olmasını bile. Yaşının masumiyeti insana soyunun işlediği cinayetleri; çelimsizliği de bulunduğu o yüksek yeri unutturuverir. O kadar küçüktür ki büyük olması bile mazur görülür. Köle onun kendisine efendilik yapmasını hoş karşılayabilir. Yaşlı bir siyahın beyaz yumurcağı taparcasına sevdiği olur. Ci-

mourdain öğrencisini tutkuyla seviyordu. Çocukta öyle anlatılması zor bir şey olur ki insan onu her türlü sevginin ötesinde sevebilir. Cimourdain'deki sevgilerin tümü, deyim yerindeyse bu çocuğa duyduğu sevgiye yenik düşmüştü. Bu tatlı ve masum yaratık, yalnızlığa mahkûm edilen bu yürek için bir tür av olmuştu. Onu sevginin her türüyle seviyordu; baba, ağabey, dost ya da benzeri olmayan bir yapıt veren yaratıcı gibi. Bu onun oğluydu. Teninden değil, ruhundan doğan bir oğul. Babası değildi, hatta onu yaratan da o değildi. Ama çocuğun ustasıydı ve çocuk da onun başyapıtı. Bu küçük soyludan bir adam yapmıştı. Kimbilir? Belki de büyük bir adam. İşte düşler hep böyledir. Ailesinden habersiz bir zekâ, bir irade ya da bir vicdan dürüstlüğü yaratmak için, izin almak şart mıdır? Onda gelişen ne varsa, hepsini bu genç vikonta, öğrencisine aktarmıştı: Benliğindeki o korkunç erdem virüsünü çocuğa bulaştırmış; bilincini, idealini, benimsediği tutumu damarlarına aşılamış; halkın ruhunu onun aristokrat beynine boşaltmıştı.

Ruh emzirir, zekâ ise bir tür memedir. Çocuğuna süt veren ana ile öğrencisine düşünce aşılayan öğretmen arasındaki benzerlik eksiksizdir. Öğretmenin kimi zaman babadan daha çok baba olması gibi, emziren kadın da anadan daha çok anadır.

Bu derin manevi babalık duygusu Cimourdain'i öğrencisine iyice bağlamıştı. Çocuğu görür görmez yumuşayıveriyordu.

Şunu da ekleyelim: Babanın yerini almak da kolaydı çünkü baba yoktu, çocuk yetimdi. Baba da, anne de ölmüştü. Ona gözleri görmeyen bir nine ve çoğu kez yanlarında bulunmayan bir büyük amca bakıyordu. Derken nine öldü. Ailenin reisi olan büyük amca ise büyük bir senyör ve savaş adamı olduğu için, saraydaki görevlerini yerine getirmek için sık sık bu eski aile ocağından ayrılmak zorunda kalıyor, zamanının büyük bölümünü Versailles'da geçiriyordu. Kimi zaman da savaşa gidiyor, yetim yavruyu şatoda tek başına bırakıyordu. Demek ki öğretmen, sözcüğün her anlamında çocuğun ustası, efendisiydi.

Eklenecek bir nokta daha: Cimourdain öğrencisi çocuğun doğumuna da tanık olmuştu. Daha küçücükken yetim kalan çocuk ağır bir hastalığa yakalanmış, bu ölümle kucak kucağa yaşadığı dönemde, Cimourdain gece gündüz çocuğun başında beklemişti. İnsa-

nı hekim tedavi eder ama kurtaran hastabakıcıdır. Ve Cimourdain çocuğun hastabakıcısı, kurtarıcısı olmuştu. Bu yüzden, öğrencisi yalnızca eğitim-öğrenimini, bilgiyi değil, hastalıktan kurtuluşunu ve sağlığını da ona borçluydu. Kendisine yalnızca düşünmeyi öğrettiği için değil, yeni bir hayat verdiği için de borçlu. Bize her şeylerini borçlu olanlara taparız; Cimourdain de çocuğa tapıyordu.

Beklenen ayrılık vakti sonunda geldi çattı. Eğitim bitince, Cimourdain artık genç bir delikanlı olan çocuktan ayrılmak zorunda kaldı. Nasıl da soğuk ve acımasız olur bu veda anları! Aileler, düşünme biçimini, düşüncesini çocuklarının kafasında bırakan öğretmene, sütünü onların kursağında bırakan sütanneye nasıl da kolayca yol verir! Parası ödenen Cimourdain de kapının önüne bırakılıverdi. Böylece yüce bir dünyadan çıkıp en alttaki fani dünyaya iniverdi. Küçüklerin büyüklere ulaşmasını sağlayan kapı kapanmıştı. Doğuştan subay olan ve hızla yüzbaşılığa terfi eden genç senyör, garnizonlardan birine doğru yola çıktı. Yüreği çoktandır isyan halinde olan mütevazı öğretmen ise apar topar, Kilise'nin o karanlık bodrum katına indiriliverdi. Artık ikinci sınıf bir papazdı. Cimourdain öğrencisini böylece gözden kaybetti.

İhtilal patlak verdiğinde onun adam ettiği canlı yaratığın anısı yaşamayı sürdürdü. Halk hareketinin o inanılmaz büyüklüğü karşısında bir ölçüde geride kaldı ama sönmedi.

Bir heykel yapmak ve ona can vermek güzeldir; bir zekâyı biçimlendirmek ve ona gerçeği vermek ise daha da güzel. Cimourdain bir ruhun Pygmalion'uydu.

Bir ruhun çocuğu olabilir.

Bu öğrenci, bu çocuk, bu yetim yeryüzünde sevdiği tek varlıktı.

Ama birini bu kadar derin bir tutkuyla sevse de böyle bir adam zayıflık gösterir mi?

Göreceğiz.

İKİNCİ KİTAP

Paon Sokağı'ndaki Meyhane

I
MINOS, EAQUE VE RHADAMENTE

Paon Sokağı'nda kafe olarak anılan bir meyhane vardı. Bugün artık tarih olan meyhanenin arkasında da bir oda: Güçlü ama güçlü oldukları ölçüde de gözetim altındaki kimi adamlar, halkın önünde konuşmaktan çekindiklerinden, neredeyse gizlice bu odaya gelir, burada görüşürdü. Montagne ile Gironde arasındaki o ünlü kucaklaşma da 23 Ekim 1792'de burada gerçekleşmişti. Her ne kadar *Anılar*'ında bundan söz etmiyorsa da. Garat, o müthiş gece Clavière'i Beaune Sokağı'nda emin bir yere bıraktıktan sonra bilgi edinmek üzere buraya gelmiş, arada Pont-Royal'de arabasını durdurup tehlike çanlarını dinlemişti.

28 Haziran 1793'te bu arka odadaki masanın çevresinde üç kişi bir araya gelmişti. İskemleleri birbirine değmiyordu. Her biri masanın bir tarafına oturmuş, dördüncü kenar boş kalmıştı. Saat akşamın sekiziydi. Sokak henüz aydınlıktı ama arka odada gece bastırmıştı bile. Masayı tavana asılmış olan ve o zamanların lüksü sayılan bir idare lambası aydınlatıyordu.

Üç kişiden biri soluk yüzlü, genç, ciddi bir adamdı. Dudakları incecik, bakışları soğuktu. Yanağında sinirli bir tik vardı. Gülüm-

semesine engel oluyor olmalıydı. Yüzünü özenle pudralamış, saçlarını taramıştı. Elleri eldivenliydi. Ceketinin bütün düğmelerini iliklemişti. Açık mavi renkli giysisinde tek bir kırışıklık yoktu. Külot pantolon ve bembeyaz çoraplar vardı ayağında. Göğsüne büyük bir kravat ve pileli bir göğüslük takmıştı. Ayakkabılarının tokası gümüştendi. Öteki iki adamdan biri bir devi, öteki ise cüceyi andırıyordu. İri yarı olanının sırtında cart kırmızı bol bir giysi vardı. Kravatı çözülmüş, göğüslüğünün altına düşmüştü, boynu çıplaktı. Düğmeleri kopuk olduğu için ceketinin önü de açıktı. Ayağında devrik konçlu çizmeler vardı ve saçları darmadağındı. Yine de kısa süre önce berbere gitmiş olduğu anlaşılıyordu. Peruğunun altında yele gibi duruyordu saçları. Yüzü çiçek bozuğuydu. İki kaşının arasında bir öfke çizgisi, dudağının ucunda iyi huyluluğunu ortaya koyan bir kıvrım görülüyordu. Dudakları kalın, dişleri iri, gözleri parlak, elleri ise bir hamalınki kadar kocamandı. Ufak tefek olan ise sarışındı. Oturduğu yerde hiçbir şeye benzemiyordu; başını geriye atmıştı. Gözleri kan çanağına dönmüştü. Yüzünde morartılar vardı. Yağlı düz saçlarına bir mendil bağlamıştı. Alnı yok gibiydi. Ağzı ise kocaman ve korkunç görünüşlüydü. Ayağında uzun bir pantolon ve terlik benzeri ayakkabılar vardı. Sırtına beyaz satenden dikildiği izlenimi veren bir yelek, üstüne de ceket giymişti. Ceketin üstünden görülen sert ve düz kıvrım altında bir hançer olduğunu ortaya koyuyordu.

Birinci adamın adı Robespierre'di. İkincinin Danton; üçüncününse Marat.

Odada yalnızdılar. Danton'un önünde bir bardak ve tozlu bir şarap şişesi vardı. Bardak Luther'in bira kupasını anımsatıyordu. Marat'nın önünde bir tas kahve, Robespierre'in önünde ise bir miktar kâğıt görülüyordu.

Kâğıtların hemen yanı başında o kurşun mürekkep hokkalarından biri duruyordu. Bu yüzyıl başında öğrenci olanlar o yuvarlak ve oluklu hokkaları iyi anımsar. Yazı takımının yanına da bir tüy bırakılmıştı. Kâğıtların üzerine iri, bakır bir ağırlık konmuştu. Üzerinde *Palloy fecit* yazısı okunuyordu. Bastille'in bakırdan yapılmış minyatür modeliydi.

Masanın ortasına bir Fransa haritası yayılmıştı.

Kapının dış tarafında Marat'nın muhafız köpeği, Cordeliers Sokağı 18 numaranın hamalı şu Laurent Basse duruyordu. Ki bu Basse 13 Temmuz'da, 28 Haziran'dan yaklaşık on beş gün sonra Charlotte Corday adında bir kadının kafasına iskemle indirecekti. Kadın ise bu toplantının yapıldığı sırada Caen'deydi ve kafasında bir şeyler kuruyordu. *Halkın Dostu*'nun en usta dağıtıcısı Laurent Basse'tı. O akşam ustası onu Paon Sokağı'ndaki meyhaneye götürmüş ve Danton, Robespierre ve Marat içerdeyken odaya kimseyi sokmaması talimatını vermişti. Halkın Selameti Komitesi, Komün ya da Evêché'den biri gelmediği sürece kapıyı kimseye açmayacaktı.

Robespierre Saint-Just'e, Danton Pache'a, Marat da Gusman'a kapıyı kapalı tutmak istememişlerdi.

Toplantı saatlerdir sürüyordu. Toplantı konusu masanın üstünde duran ve Robespierre'in içeriğini ötekilere okuduğu kâğıtlardı. Sesler giderek yükselmeye başlamıştı. Öfkeye benzer bir şey üç adamın arasında gezinip duruyordu. Arada sırada yüksek sesle söylenen birkaç söz dışarıdan da duyuluyordu. O dönemlerde kürsülerde söylev çekmek adet olduğundan, herkes dinlemeyi bir hak olarak görüyordu. Fabricius Pâris'in Halkın Selameti Komitesi'nin neler yaptığını anahtar deliğinden gözetlediği günlerdi. Yeri gelmişken, bu gözetleme bütünüyle yararsız da değildi; çünkü Danton'u 30'u 31 Mart 1794'e bağlayan geceden haberdar eden de bu Pâris olmuştu. Laurent Basse, Marat, Danton ve Robespierre'in bulunduğu arka odanın kapısına kulağını yapıştırmıştı. Marat'ya hizmet ediyordu ama Evêché'nin adamıydı.

II
MAGNA TESTANTUR VOCE PER UMBRAS[1]

Danton iskemlesini sertçe çekerek ayağa kalktı.

"Dinleyin beni," diye bağırdı. "Bir tek acil konu var, o da Cumhuriyet'in tehlikede olması. Ben bir tek şey bilirim; Fransa'yı düşmandan kurtarmalıyız. Bunun için bütün çareler kabulümdür. Hepsi! Hepsi! Hepsi! Ben tehlikenin her türlüsüyle karşı karşıya kalınca çarelerin de her türlüsüne başvururum; ve yine her şeyden

1 (Lat.) Karanlıkta yankılanan o gür sesleri tanıktır ki...

nasıl korkarsam, her şeyi de göze alırım. Benim düşüncem dişi bir aslana benzer. Yarım iş yok. İhtilalde yarım yamalak önlem olmaz. Nemesis de bağnaz bir iffet düşkünü değildi. Korkunç ama yararlı işler yapalım. Fil hiç ayağını bastığı yere dönüp bakar mı? Düşmanı ezelim."

Robespierre uysal bir ses tonuyla yanıtladı:

"Bunu ben de istiyorum."

Ve ekledi:

"Sorun, düşmanın nerede olduğunu bilmekte."

"Düşman dışarıda," dedi Danton, "ve ben onu kovdum."

"Hayır, içeride ve ben onu gözetliyorum," dedi Robespierre.

"Ve onu bir kez daha kovacağım," diye üsteledi Danton.

"İçerideki düşman kovulmaz."

"Ya ne yapılır?"

"Ortadan kaldırılır."

"Ona da peki," dedi Danton.

Ve üsteledi:

"Robespierre, ben size diyorum ki düşman dışarıda."

"Danton, ben de size diyorum ki içeride."

"Hayır, Robespierre, sınırda."

"Hayır, Danton. Vendée'de."

"Sakin olun," dedi üçüncü bir ses, "o her yerde; ve siz kaybettiniz."

Konuşan Marat'ydı.

Robespierre Marat'ya baktı ve sükûnetle yanıtladı:

"Genelleştirmeyi bırakalım. Ben kesin konuşuyorum. İşte olaylar."

"Ukala," diye homurdandı Marat.

Robespierre önünde yayılmış kâğıtların üstüne elini koydu ve sürdürdü:

"Size Prieur de la Marne'ın yazdıklarını okudum. Şu Gélambre'in verdiği tüm bilgileri aktardım. Danton, dinleyin; dış düşmanla savaş hiçbir şey değildir. Ama iç savaş her şeydir. Yabancıyla savaş insanın dirseğindeki bir çizik gibidir; ama iç savaş yüreğinizi kemiren bir yaraya benzer. Bütün bu size okuduklarımdan bir tek sonuç çıkıyor: Bugüne kadar birçok komutanın yönetimine rağ-

men darmadağınık olan Vendée, artık birleşmiştir. Bundan böyle yalnızca bir tek komutanın emriyle hareket edecektir..."

"Merkezî bir haydut," diye mırıldandı Danton.

"Bu komutan 2 Haziran'da Pontorson yakınlarına çıkan adamdır," diye sürdürdü Robespierre. "Ne olduğunu gördünüz. Şuna da dikkat ediniz ki özel görevli halk temsilcilerinin tutuklanmasıyla onun karaya çıkışı aynı tarihe rastlıyor. Côte-d'Or ve Roma yöneticileri Bayeux'de, Calvados'un bu kahpe ilçesinde aynı tarihte, 2 Haziran'da tutuklandı."

"Caen Şatosu'na gönderilmeleri de aynı tarihte oldu," dedi Danton.

Robespierre sürdürdü:

"Acil raporları özetlemeye devam ediyorum. Ormanlarda son derece geniş çaplı bir çete savaşı hazırlığı yapılıyor. Öte yandan İngilizler asker çıkarmaya hazırlanıyor. Vendéelilerle İngilizlerin birliği, Bretagne ile Britanya'nın birliği demektir. Finistère'in dangalaklarıyla Cornouailles'ın hıyarları aynı dili konuşur. Puisaye'den ele geçirilmiş bir mektubu gözünüzün önüne serdim. Mektupta şöyle diyor: 'İsyancılara yirmi bin kırmızı urba dağıtılması yüz bin kişiyi birden ayağa kaldırır.' Köylü ayaklanması gerçekleştiğinde İngiliz askerleri de Fransa kıyılarına çıkacaktır. İşte plan; haritanın üzerinden izleyin."

Robespierre parmağını haritanın üstüne koyup sürdürdü:

"İngilizler Cancale'dan Paimpol'a kadar olan bölgede çıkartma için uygun bir yer seçecektir. Craig, Saint-Brieuc koyunu, Comwallis ise Saint-Cast koyunu yeğleyecektir. Bunlar ayrıntı. Loire Irmağı'nın sol kıyısı Vendée ordusunun elinde. Ancenis ile Pontorson arasındaki yirmi sekiz fersahlık açık araziye gelince, Normandiya'daki kırk köyün halkı buraya yapılacak çıkartmaya yardım etmek için söz vermiş. Çıkartma üç noktadan, Plérin, Ifiniac ve Pléneuf'ten yapılacak: Plérin'den Saint-Brieuc'e, Pleneuf'ten Lamballe'a gidecekler. İkinci gün dokuz yüz İngiliz tutsağın olduğu Dinan'a ulaşacaklar. Aynı anda Saint-Jouan ve Saint-Méen'i de işgal edecekler. Üçüncü gün, süvarileri orada bırakıp biri Jouan'dan Bédée üzerine, öteki de Dinan'dan Becherel üzerine olmak üzere iki kol halinde ilerleyecekler. Becherel doğal bir müstahkem

mevki, bataryalardan ikisini orada bırakacaklardır. Dördüncü gün Rennes'de olacaklar. Rennes, Bretagne'ın anahtarı. Rennes'i eline geçiren her şeyi eline geçirir. Rennes alınınca Châteauneuf ve Saint-Malo da düşecektir. Rennes'de bir milyon kartuş ve elli sahra topu var..."

"Her şeyi soyup soğana çevirecekler," diye mırıldandı Danton.

Robespierre sürdürdü:

"Bitiriyorum: Rennes'den sonra biri Fougères, biri Vitré, öteki de Redon üzerine olmak üzere üç koldan saldıracaklar. Köprüler yıkıldığı için düşman yanında direkler, kalaslar getirecektir, bundan kuşkunuz olmasın. Yine yanlarında süvarilere yol gösterecek kılavuzlar olacaktır. Fougères'den Avranches'a, Redon'dan Ancenis'e, Vitré'den de Laval üzerine yürüyeceklerdir. Nantes teslim olacak, ardından Brest teslim olacak. Redon Vilaine yolunu, Fougères de bütün Normandiya yolunu açar. Vitré ise Paris yolunu. On beş gün içinde tam üç yüz bin kişilik bir haydut ordusuna kavuşacaklar ve bütün Bretagne Fransa kralının olacak."

"Yani İngiltere kralının," dedi Danton.

"Hayır, Fransa kralının."

Robespierre ekledi:

"Fransa kralı daha da kötü. Yabancı bir düşmanı kovmak için on beş gün yeter ama monarşiyi tasfiye etmek için tam on sekiz yüzyıl beklemek gerekti."

Yeniden iskemlesine oturmuş olan Danton dirseklerini masaya dayadı, başını ellerinin arasına aldı ve düşlere daldı.

"Tehlikeyi gördünüz," dedi Robespierre. "Vitré bütün Paris yolunu İngilizlere açıyor."

Danton başını kaldırdı ve yumruk gibi sıktığı o iki iri elini örse vururcasına haritanın üstüne indirdi:

"Robespierre?" diye sordu, Verdun de Paris yolunu Prusyalılara açmıyor muydu?

"Ne olmuş?"

"Olacağı şu, Prusyalıları nasıl kovduysak İngilizleri de kovarız."

Ve yeniden ayağa kalktı.

Robespierre soğuk elini Danton'un ateş gibi yanan yumruğunun üstüne koydu:

"Danton, Champagne Prusyalılardan yana değildi; Bretagne ise İngilizleri tutuyor. Verdun'ü almak dış ülkeyle savaştır ama Vitré'yi almak iç savaş."

Sonra soğuk ve derinden gelen bir ses tonuyla mırıldandı:

"İkisinin arasında ciddi farklar var."

Sonra yeniden sürdürdü:

"Oturun Danton ve yumruk atıp duracağınıza haritaya iyice bakın."

Ama Danton bütün bütün başka şeylere dalmıştı:

"Ama bu kadarı da fazla," diye bağırdı. "Doğudaki belayı batıda aramak da ne demek oluyor. Robespierre, İngiltere'nin Atlantik üzerinden topraklarımıza baktığı konusunda sizinle aynı fikirdeyim. Ama İspanya da Pirenelerden bakıyor, İtalya Alplerden, Almanya da Ren lrmağı'nın öte tarafından bakıyor. O koca Rus ayısı da daha geriden bakıyor. Robespierre tehlikeyi bir çember gibi, bizi de bu çemberin içinde düşünün. Dışarıda ittifak, içeride ihanet. Güneyde Servant Fransa'nın kapısını İspanya kralına aralıyor. Kuzeyde Dumouriez düşmanın safına geçiyor. Aslında, her zaman Hollanda'dan çok Paris'i tehdit etmiştir. Nerwinde Jemmapes ve Valmy'yi çökertiyor. Filozof Rabaut Saint Etienne, onun gibi bir hain Protestan'dan beklendiği üzere, saray dalkavuğu Montesquieu ile mektuplaşıyor. Ordunun mevcudu iyice azalmış. Mevcudu dört yüz askerin üstünde bir tek tabur yok. O yiğit Deux-Ponts alayında yalnızca yüz elli asker var. Pamars karargâhı teslim olmuş. Givet'de beş yüz çuvaldan fazla un yok. Landau'ya doğru çekiliyoruz. Wurmser Kléber'i sıkıştırıyor. Mayence kahramanca, Condé ise alçakça eziliyor. Valenciennes de öyle. Bütün bunlar Valenciennes'i savunan Chancel'le Condé'yi savunan yaşlı Féraud'nun birer kahraman olmasını yadsımıyor. Mayence'ı savunan Meunier'nin de öyle. Ama ötekilerin hepsi ihanet ediyor. Dharville Aix-la-Chapelle'de, Mouton Brüksel'de, Valence Bréda'da, Neuilly Limbourg'da, Miranda Maëstricht'te ihanet ediyor. Stengel hain, Lanoue hain, Ligonnier hain, Menou hain, Dillon hain. Dumouriez'nin iğrenç maşası. Bunlara birer ibret dersi gerek. Custine'in karşı harekâtı bana kuşkulu görünüyor. Daha yararlı Coblentz'i almak yerine daha kârlı Frankfurt'u almasından kuşkulanıyo-

rum. Frankfurt dört milyon savaş tazminatı ödeyebilirmiş; olsun. Kaçakların sığınağı haline gelen bir yerin ezilmesinin yanında bunun ne önemi var? İhanet, diyorum ben bütün bunlara. Meunier 13 Haziran'da öldü. İşte Kléber yalnız. Bu arada Brunswick güçleniyor ve ilerliyor. Ele geçirdiği Fransızlara ait her yere Alman bayrağı çekiyor. Brandebourg Dükü bugün Avrupa'nın hakemi oldu. Topraklarımızı cebine atıyor. Gün gelecek Belçika'yı da alacak, göreceksiniz. Sanki işi gücü bırakmış, Berlin için çalışıyoruz. Ve bu böyle sürerse, kendimize çekidüzen vermezsek, Fransız ihtilali Potsdam'ın gönlü olsun diye yapılmış olacak, bilesiniz. İhtilalin biricik sonucu II. Friedrich'in minik devletini büyütmek olacak. Ve biz de Fransa kralını Prusya kralının hatırı için öldürmüş olacağız."

Ve Danton korkunç bir kahkaha attı.

Danton'un kahkahası Marat'yı da gülümsetti:

"İkinizin de birer umacısı var: Danton sizin karşınızda Prusya; Robespierre sizin karşınızda da Vendée. Ben de doğru bildiklerimi söyleyeyim öyleyse. Gerçek tehlikeyi göremiyorsunuz ama o burada; kafe ve meyhanelerde. Choiseul kafe Jakoben, Patin kafe kralcı, Rendez-Vous kafe Ulusal Muhafızlara saldırıyor, Porte-Saint-Martin kafe ise onları savunuyor. Régence kafe Brissot'ya karşı, Corazza kafe ondan yana, Procope kafe Diderot diyor başka bir şey demiyor. Théâtre-Français kafe ise Voltaire'ci, Rotonde'da banknotlar yırtılıyor, Saint-Morceau kafeleri öfkeden kuduruyor, Manouri kafe un sorununu kurcalıyor, Foy kafe gürültü patırtıdan geçilmiyor, Perron da maliye dedikoduları kol geziyor. İşte asıl sorun buralarda."

Danton artık gülmüyordu. Marat ise sürekli gülümsüyordu. Cücenin gülümsemesi devinkinden çok daha kötüdür.

"Alay mı ediyorsunuz Marat?" diye homurdandı Danton. Marat birden, çırpınır gibi kalçalarını silkti. Bu hareket onun alametifarikası gibiydi o günlerde. Yüzündeki gülümseme siliniverdi:

"Hah, işte sizi yeniden buldum yurttaş Danton. Konvansiyon'un orta yerinde bana 'Marat denen herif,' diye seslenen siz değil miydiniz? Dinleyin şimdi. Sizi bağışlıyorum. Kötü bir dönem yaşıyoruz. Ha, 'Alay mı ediyorsun,' diye sordunuz. Önce, ben kimim?

Chazot'yu ihbar ettim. Pétion'u ihbar ettim. Kersaint'i ihbar ettim. Moreton'u ihbar ettim, Dufriche-Valazé'yi ihbar ettim, Ligonnier'yi ihbar ettim. Menou'yu ihbar ettim. Gensonné'yi ihbar ettim. Biron'u ihbar ettim. Lidon ve Chambon'u ihbar ettim. Haksız mıydım? Hainin kokusunu daha ihanet ederken alırım. Ve cinayeti işlenmeden önce ihbar etmek bence daha hayırlıdır. Sizin ertesi gün söyleyeceğiniz şeyi ben bir gün önce söylerim; böyle bir alışkanlığım var. Meclis'e ceza yasaları konusunda mükemmel bir plan sunmuş adamım ben. Ne yaptım şimdiye kadar? İhtilale uygun bir örgütlenme yaratmak için bölgeler oluşturulması fikrini ortaya ben attım. Otuz iki evrak dolabının üstündeki mühürleri ben söktürdüm. Roland'a emanet edilen elmasları ben istettim. Brissotinlerin Genel Güvenlik Komitesi'ne açık tutuklama müzekkereleri verdiğini ben kanıtladım. Lindet'nin Capet'nin cinayetlerine ilişkin raporunda unutulan noktalara ben işaret ettim. Kralın idamı kararını yirmi dört saat içinde ben kabul ettirdim. Mauconseil Taburu'nu ve Cumhuriyetçi Taburu ben savundum. Narbonne ve Malouet'nin mektuplarının okunmasını ben engelledim. Yaralı askerlere yardım yapılmasını ben sağladım. Altılar Komisyonu'nu ben dağıttırdım. Mons olayında Dumouriez'nin ihanetini ilk sezen bendim. Düşmanın yakaladığı temsilcilerimize karşılık kaçaklardan yüz bininin ailesinin rehin alınmasını ben önerdim. Sınır ötesine geçen her temsilcinin hain ilan edilmesi önerisi de benden geldi. Marsilya'daki olaylarda Roland'ın parmağı olduğunu ben ortaya çıkardım. Oğul Egalité'nin başına ödül konmasında üsteleyen de yine bendim. Bouchotte'u ben savundum. Isnard'ı koltuğundan attırmak için oylamanın ad okunarak yapılmasını da ben istedim. Parislilerin vatanın şükranına mazhar oldukları duyurusunu da ben yaptırdım. Louvet'nin beni kuklalıkla suçlamasının nedeni de budur. Finistère sürülmemi, Loudun kenti kovulmamı, Amiens kenti ağzıma tasma takılmasını, Cobourg tutuklanmamı, Lecointe-Puiraveau Konvansiyon'un beni deli ilan etmesini bütün bunlardan dolayı istiyor. Ah yurttaş Danton, niyetiniz düşüncelerimi öğrenmek değildiyse beni toplantınıza neden çağırdınız? Gelmeyi ben mi istedim? Hiç alâkası yok. Robespierre'le sizin gibi karşıdevrimcilerle oturup kaynatmaktan zerre kadar haz almıyorum. Üste-

lik böyle olacağını önceden bilmeliydim. Beni anlamadınız. Robespierre'in sizi, sizin de Robespierre'i anlamadığınız gibi. Yani şimdi burada bir tek devlet adamı yok mu? Size politikayı heceletmek, i'lerin üstüne basa basa söyletmek mi gerek ille de? Size anlatmaya çalıştığım şu: İkiniz de yanılıyorsunuz. Tehlike ne Robespierre'in sandığı gibi Londra'da ne de Danton'un sandığı gibi Berlin'de; tehlike Paris'te. Tehlike birliğin olmamasında, herkesin işi kendisine yontma hakkına sahip olduğunu sanmasında. Önce ikinizden başlayalım: Tehlike düşüncelerin unufak edilmesinde. Tehlike bu irade anarşisinde..."

"Anarşi mi?" diye kestirip attı Danton, "Siz olmayasınız bunu yapan?"

Ama Marat susmadı:

"Robespierre, Danton; tehlike bu bir yığın kafeden, bir yığın meyhaneden, kulüpten geliyor. Karalar Kulübü, Federeler Kulübü, Kadınlar Kulübü, Clermont-Tonnerre'den kalan ve 1790 monarşisine ait Tarafsızlar Kulübü, gazeteci Prudhomme'un kurduğu Yün Bereliler Kulübü, vesaire vesaire. Tehlike işte buralarda. Robespierre daha sizin Jakobenler Kulübü'nü ve Danton, sizin Cordelierler Kulübü'nü saymadım. Tehlike açlıktan geliyor. Öyle ki hamal Blin, Palu çarşısının fırıncısı François Denis'i belediyenin önündeki fenere bu yüzden astı. Ve adaletin fırıncı Denis'i astığı için hamal Blin'i asmasının nedeni de bu. Tehlike günden güne değer yitiren kâğıt paradan geliyor. Temple Sokağı'nda yüz franklık bir banknot yere düşmüş de yolcunun biri, sıradan bir vatandaş şöyle demiş: "Toplamaya bile değmez." Üçkâğıtçılar, karaborsacılar: İşte tehlikenin kaynağı bunlar. Belediyenin önüne kara bayrak çekmek ha; güzel başlangıç doğrusu! Baron de Trenck'i de tutukluyorsunuz ama yetmez. Vurun o eski zindan düzenbazının boynunu. Demek Konvansiyon'un başkanı Jemmapes'ta kırk bir kılıç darbesi yiyen Labertèche'in kafasına yurttaşlık tacı geçirecek, Chénier bu işe ön ayak olacak ve siz de yakayı kurtaracaksınız öyle mi? Komedi ve hokkabazlıktan başka bir şey değil bu. Ah! Siz Paris'i görmüyorsunuz! Ah! Burnunuzun dibine gelen tehlikeyi nerelerde arıyorsunuz. Sizin polisiniz ne işe yarar Robespierre? Çünkü sizin Komün'de Payan, İhtilal Mahkemesi'nde Coffinhal, Genel Güvenlik

Komitesi'nde David, Halkın Selameti Komitesi'nde Couthon gibi ajanlarınız var. Görüyorsunuz, hepsini biliyorum. Öyleyse şunu iyi anlayın: Tehlike başınızın üstünde, ayaklarınızın altında. Her yerde fesat, her yerde fesat, her yerde fesat. Sokaklarda insanlar gazetelerin satır arasını okuyup birbirlerine baş sallıyor. Dışarı kaçanların tam altı bini yurttaşlık belgesi falan olmadan yeniden Paris'e dönmüş; mahzenlerde, tavan aralarında, Palais-Royal'in ahşap tünellerinde saklanıyorlar. Fırınların önünde upuzun kuyruklar var. Bir sürü zavallı kadın kapılarının önüne çıkıp ellerini kavuşturuyor ve yalvarıyor; ne zaman barış olacak? Siz istediğiniz kadar Daimi Konsey salonunda toplanın ve aranızda istediğiniz kadar konuşun! Nasıl olsa konuştuklarınızın hepsi biliniyor. Kanıt isterseniz Robespierre, alın size kanıt; önceki akşam Saint-Just'e 'Barbaroux'nun karnı büyümeye başladı, kaçarken bayağı sıkıntı çekecek,' demediniz mi! Evet tehlike hemen her yerde ama özellikle merkezde. Eski rejimin adamları Paris'te komplo hazırlıyor, yurtseverlerin ise ayakları çırılçıplak. 9 Mart'ta tutuklanan aristokratlar çoktan serbest bırakıldı. Sınırda top çekmesi gereken o gösterişli soylu atları sokaklarda üstümüze zifos sıçratıyor. Bir okka ekmeğin fiyatı üç frank on iki metelik. Tiyatrolarda ahlâkdışı oyunlar oynanıyor. Ve Robespierre sonunda Danton'un kafasını uçuracak."

"Uf," dedi Danton.

Robespierre dikkatle önündeki haritaya bakıyordu.

"Gerekli olan bir diktatör," diye bağırdı Marat birden. "Robespierre, benim diktatör istediğimi biliyorsunuz sanırım."

Robespierre başını kaldırdı:

"Biliyorum Marat, ya siz ya ben."

"Ben ya da siz," dedi Marat.

Danton dişlerinin arasından homurdandı:

"Diktatörlükmüş. Şuna da bakın!"

Marat, Danton'un kaşlarını çattığını gördü:

"Durun," dedi yeniden. "Son bir şey daha. Anlaşalım. Durumun kötülüğü bu sıkıntıya katlanmayı zorunlu kılıyor. Daha önce 31 Mayıs için de anlaşmamış mıydık? Bugünkü durumun vahameti yanında Jirondenlik işi ayrıntı kalır. Söylediklerinizde gerçek payı var. Ama gerçek, asıl gerçek, gerçeğin de gerçeği benim söyledikle-

rim. Güneyde federalizm, batıda kralcılık, Paris'te Konvansiyon'la Komün düellosu, sınırlarda Custine'in ricati ve Dumouriez'nin ihaneti. Bütün bunlar neden oluyor? Parçalandığımız için. Bize gereken ne? Birlik. Tek çare bu ama acele etmeliyiz. Paris'in İhtilal'in yönetimini üstlenmesi gerek. Bir saat yitirecek olursak yarın Vendéeliler Orléans'da, Prusyalılar da Paris'te olabilir. Danton, Robespierre, dediklerinizi kabul ediyorum. Öyle olsun. Ama yine de bundan çıkan şu: Bize diktatör lazım. İhtilali üçümüz temsil ediyoruz; alalım diktatörlüğü ele. Cerbère'in üç başı bizleriz. Bu üç baştan biri konuşur, yani siz Robespierre; biri gürler, yani siz Danton..."

"Öteki de ısırır," dedi Danton. "Yani siz Marat."

"Üçü de ısırır," dedi Robespierre.

Bir sessizlik oldu. Sonra, tedirgin ihtilaçlarla konuşma yeniden başladı:

"Dinleyin Marat. Evlenmeden önce tanışmak gerekir: Dün Saint-Just'e söylediklerimi nasıl öğrendiniz?"

"Bu beni ilgilendirir Robespierre."

"Marat!"

"Bilgi edinmek görevim; öğrenmek de işim."

"Marat!"

"Öğrenmeyi severim."

"Marat!"

"Robespierre sizin Saint-Just'e ne söylediğinizi bildiğim gibi, Danton'un Lacroix'ya ne söylediğini de biliyorum. Théatins rıhtımında göçmen kızlarının geldiği Labriffe'in konağında neler olup bittiğini de biliyorum. Eski posta bakanı Valmerange'a ait olan, bir zamanlar Maury ve Cezalès'in gittiği, daha sonra Sieyès ve Vergniaud'un gidip geldiği, şimdilerde ise birilerinin hiç değilse haftada bir kez ziyaret ettiği Gonesse yakınlarındaki Thilleslerin evinde neler döndüğünü bildiğim gibi."

Marat "birileri" derken Danton'a baktı.

Danton haykırdı:

"Elimde azıcık güç olsa, korkunç şeyler olurdu."

Marat sürdürdü:

"Neler söylediğinizi biliyorum elbette Robespierre. XVI. Louis Temple Kulesi'nde besiye çekilirken neler olup bittiğini bildiğim

gibi. Hem öyle iyi biliyorum ki yalnızca eylülde kurt, dişi kurt ve yavru kurtlar tam seksen altı sepet şeftali yedi. Halk ise aynı günlerde açlıktan kırılıyordu. Bunu Roland'ın Harpe Sokağı'nda bir evin arka avlusuna bakan kuytuda saklandığını bildiğim gibi, altı yüz 14 Temmuz mızrağını Orléans Dükü'nün çilingiri Faure'un hazırladığını bildiğim gibi biliyorum. Sillery'nin metresi Saint-Hilaire'in evinde neler olup bittiğini, balo verilen günlerde Neuvedes-Mathurins Sokağı'ndaki evin sarı salonunun parkelerini bizzat Sillery'nin parlattığını, Buzot ve Kersaint'nin kimi akşam yemeklerini orada yediğini bildiğim gibi. Ayın 27'sinde Saladin akşam yemeğinde oradaydı. Yanında kim vardı biliyor musunuz Robespierre? Dostunuz Lasource."

"Boş laf bunlar," diye mırıldandı Robespierre. "Lasource dostum falan değil."

Sonra dalgın dalgın ekledi:

"Yeri gelmişken, Londra'da tam on sekiz matbaada sahte banknot basılıyor."

Marat sakin bir ses tonuyla konuşmayı sürdürdü. Ama şimdi insana ürküntü veren hafif bir titreme almıştı vücudunu:

"Birçok önemli şey sizin başınızın altından çıkıyor. Saint-Just istediği kadar bunları "devlet suskunluğu" olarak nitelendirsin, her şeyi biliyorum..."

Marat ses tonuyla bu sözcüğün altını çizdi, Robespierre'e baktı ve sürdürdü:

"Lebas zaman zaman sözlüsü ve müstakbel baldızınız Elisabeth Duplay'e ziyafet sofrası hazırlatıyor ve David'i yemeğe çağırıyor. Bu yemekte masanızda konuşulduğunu da biliyorum Robespierre. Halkın o devasa gözüyüm ben. Çekildiğim köşeden çevreyi gözleyip duruyorum. Evet görüyorum, evet işitiyorum, evet biliyorum. Ufacık şeylerden tatmin oluyorsunuz. Kendinize tapıyorsunuz. Robespierre Madam de Chalabre'ın, şu ünlü Marki de Chalabre'ın kızının önünde caka satıyor. O marki ki, Damiens katliamının yapıldığı gece XV. Louis ile whist oynuyordu. Evet başınızı dik tutmak sizin için önemlidir öyle anlarda. Saint-Just kravat takar. Legendre yeni ceketi ve beyaz yeleğiyle kusursuzdur. Üstüne bir de kalın palto geçirip önlüğünü unutturmak ister gibidir. Robespierre

Kurucu Meclis'te zeytin rengi redingot, Konvansiyon'da gök mavisi giyer. Ve tarihin onu bu kılığıyla anacağını düşler durur. Odasının bütün duvarlarında kendi portreleri asılıdır..."

Robespierre onunkinden daha sakin bir ses tonuyla Marat'nın sözünü kesti:

"Sizin portreleriniz ise bütün lağımları süslüyor Marat."

Konuşmayı bu minvalde sürdürdüler. Öyle ağır ağır konuşuyorlardı ki bu, yanıtların ve karşı yanıtların şiddetini daha da arttırıyordu. Tehdit ve alay iç içeydi.

"Robespierre, tahtları yıkmak isteyenleri de 'insan neslinin Donkişotları' olarak nitelendirmiştiniz."

"Siz de Marat, 4 Ağustos sonrasında, *Halkın Dostu'*nun 559. sayısında, ha, sayıyı aklımda tuttum çünkü gerekliydi, soylulara unvanlarının geri verilmesini önermiştiniz. Şöyle diyordunuz: 'Bir dük her zaman düktür.'"

"Robespierre, siz de 7 Aralık oturumunda Viard'a karşı Roland'ın karısını savunmuştunuz."

"Jakobenler Kulübü'nde saldırıya uğradığınızda kardeşimin sizi savunduğu gibi. Bu neyi kanıtlar ki? Hiçbir şeyi."

"Robespierre, Tuileries Sarayı'nda bir odada Marat'ya 'Bu İhtilalden bunaldım,' dediğiniz de biliniyor."

"Marat, siz de 29 Ekim'de bu meyhanede Barbaroux'yu öptünüz."

"Robespierre, Buzot'ya 'Cumhuriyet dediğiniz de nedir?' diye sorduğunuz da biliniyor."

"Marat, siz de üç Marsilyalı ile bu meyhanede yemek yediniz."

"Robespierre, yanınızda sürekli sopalı bir hamal dolaştırıyorsunuz."

"Ve siz Marat, 10 Ağustos'tan bir gün önce seyis kılığında Marsilya'ya kaçmak için Buzot'dan yardım istediniz."

"Eylül yargılamaları sırasında saklandınız, Robespierre."

"Sizse ortaya çıktınız Marat."

"Robespierre, kızıl bereyi yere çaldınız."

"Evet, çünkü onu bir hain kafasına geçirmişti. Dumouriez'yi süsleyen şey Robespierre'i kirletir."

"Robespierre, Châteauvieux'nün askerleri geçerken XVI. Louis'nin başının örtülmesine karşı çıktınız."

"Örtmekten daha iyisini yaptım; kestirdim."

Danton araya girdi ama yangını söndürmekten çok körükledi:

"Robespierre, Marat. Sakin olun."

Marat adının ikinci sırada anılmasından hoşlanmazdı. Ona döndü:

"Danton neden karışıyor?"

"Neden mi karışıyorum? Şundan: Kardeş kavgasına gerek yok. Halka hizmet eden iki kişi dövüşmemeli. Yabancı düşmanla uğraştığımız, iç savaşla uğraştığımız yetmiyormuş gibi, bir de evin içinde mi kavga edeceğiz? İhtilali ben yaptım ve birilerinin onu ortadan kaldırmasını istemiyorum. İşte karışmamın nedeni bu."

Marat sesini yükseltmeden yanıtladı:

"Siz kendi hesabınızı verirken karışın lafa."

"Benim hesabım mı?" diye bağırdı Danton. "Bunu Argonne geçitlerine, kurtarılan Champagne topraklarına, fethedilen Belçika'ya, göğsümü tam dört kez düşmana siper ettiğime tanık olan ordulara sorun! İhtilal Meydanı'na, 21 Ocak infazına, yere çalınan tahta, giyotin denen o dul kadına sorun bütün bunları..."

Marat, Danton'u susturdu:

"Giyotin kız oğlan kızdır. Üstüne yatılır ama döl verilmez."

"Siz ne anlarsınız," diye yanıtladı Danton. "Ben onu döllerim!"

"Görürüz," dedi Marat.

Ve gülümsedi.

Danton bu gülümsemeyi fark etti:

"Marat, işiniz gücünüz saklanmak sizin," diye bağırdı. "Ben ise açıklıkların, gündüzlerin adamıyım. Sürüngen gibi yaşamaktan nefret ederim. Kapalı kapılar ardında yaşamak benim işim değil. Siz mahzende oturursunuz, ben ise sokakta. Siz hiç kimseyle görüşmez, konuşmazsınız. Bana gelince, her canı isteyen beni görebilir ve benimle konuşabilir."

"Güzel çocuk," diye homurdandı Marat. "Bana da gelir misin?"

Sonra gülümsemeyi kesip bitirici bir ses tonuyla sürdürdü:

"Danton, siz önce Montmorin'in kral adına verdiği doksan dokuz bin gümüş frankın hesabını verin. Hani Châtelet savcılığı yaptığınız sırada tazminat bâbından aldığınız paranın."

"Ben 14 Temmuz adamıyım," dedi Danton böbürlenerek.

"Ya Versailles'da mobilyaların konduğu odanın hesabı, ya tacın elmaslarının hesabı?"

"6 Ekim'i ben hazırladım."

"Ya Belçika'daki *bendeniz* Lacroix'nın hırsızlıkları?"

"20 Haziran da benim işim."

"Ya Montansier'ye verilen borçlar?"

"Varennes dönüşü halka dağıttım."

"Ya verdiğiniz parayla inşa edilen opera binası?"

"Paris bölgelerini silahlandırdım."

"Ya adalet bakanlığının örtülü ödeneğindeki yüz binin hesabı?"

"10 Ağustos'u ben yaptım."

"Ya Meclis'in gizlice harcadığı ve dörtte birini aldığınız iki milyon?"

"İlerleyen düşmanı durdurdum ve kralların ittifak yolunu tıkadım."

"Orospu!" diye bağırdı Marat. Danton ürküntü verecek biçimde yerinden doğruldu:

"Evet, ben bir kerhane karısıyım," diye bağırdı. "Kendimi sattım ama dünyayı kurtardım."

Robespierre tırnaklarını kemirmeye koyulmuştu. Ne gülebilir ne de gülümseyebilirdi. Danton'un gürleyen kahkahası ve Marat'nın insanı delip geçen gülümsemesi onda yoktu. Danton yeniden söze girdi:

"Okyanus gibiyim ben. Bende med de var cezir de. Sular alçaldığında dibimi, yükseldiğinde de dalgalarımı görürsünüz."

"Köpüklerimi demek istiyorsunuz herhalde," dedi Marat.

"Hayır, fırtınamı demek istiyorum," dedi Danton. Danton'la birlikte Marat da ayağa kalkmıştı. O da gürledi. Yılan birden ejderhaya dönüşmüştü:

"Ah," diye bağırdı. "Ah, Robespierre! Ah, Danton! Beni dinlemek istemiyorsunuz! Öyleyse şimdiden söyleyeyim, kaybettiniz. Politikanızda imkânsız o kadar çok şey var ki daha ileri gitmeniz mümkün değil. Hiçbir çıkışınız yok. Ve öyle şeyler yapıyorsunuz ki önünüzdeki bütün kapıları kapatıyorsunuz. Açık bıraktığımız tek kapı mezarın kapısı."

"Bu büyüklüğümüzden geliyor," dedi Danton. Ve omuzlarını silkti.

Marat sürdürdü:

"Danton, ayağını denk al. Vergniaud'nun da ağzı kocaman, dudakları kalın, kaşları çatıktı. Vergniaud'nun da yüzünde seninki gibi, Mirabeau'nunki gibi çiçek bozukları vardı. Ama hiçbiri 31 Mayıs'a engel olamadı. Ah! Şimdi omuz silkiyorsun. Bazen omuz silkmenin bedeli kelleyi kaybetmekle ödenir. Danton, bak sana söylüyorum: O kalın sesin, gevşek kravatın, yumuşak çizmelerin, gece yarısı yemek atıştırmaların, hovardalığın yalnızca Louisette'in ilgisini çeker, başkasının değil."

Louisette, Marat'nın sevimli kılmak için giyotine taktığı addı.

Sürdürdü:

"Sana gelince Robespierre; ılımlı bir adamsın ama bu hiçbir işine yaramayacak. Git pudralan, taran, süslen, caka sat, giyin, kuşan, saçlarını maşalattır, ister kıvırttır, ister perçem düşür; ne yaparsan yap, Grev Meydanı'ndan öteye gidemeyeceksin. Brunswick'in bildirisini iyi oku; rejimi yıkan Damiens'ten daha iyi muamele görmeyeceksin. Ve iki dirhem bir çekirdek, tabuta konmayı bekleyeceksin."

"Coblentz'ın yankısı," dedi Robespierre dişlerinin arasından.

"Robespierre, hiç kimsenin yankısı değilim ama halkın çığlığıyım. Ah! Henüz ne kadar gençsiniz. Danton sen kaç yaşındasın? Otuz dört. Ya sen kaç yaşındasın Robespierre? Otuz üç. Bana gelince, uzun süredir yaşıyorum; hep yaşadım ben. İnsanlığın kadim ıstırabıyım ve tam altı bin yaşındayım."

"Doğru," diye yanıtladı Danton. "Taşın içinde yaşayan kurbağa gibi, Kabil de tam altı bin yıl yaşadı. Ama onu koruyan içindeki hınçtı. Derken taş parçalandı ve Kabil insanların arasına daldı. İşte o, Marat'ydı."

"Danton," diye bağırdı Marat. Gözlerinde birden mor bir kıvılcım çaktı.

"Ne var?" dedi Danton.

Bu üç muhteşem adam işte böyle konuşuyorlardı. Şimşeklerin savaşıydı bu.

III
DERİNLERDEKİ TELLERİN TİTREŞİMİ

Tartışma bir an kesildi. Devler düşünceye daldı.

Aslan sırtlandan ürker. Robespierre'in yüzü solmuş, Danton'sa kıpkırmızı kesilmişti. İkisi de titriyordu. Marat'nın gözlerindeki o vahşi pırıltı sönmüştü. Yüzüne sükûnet, yeniden derin bir sükûnet gelip yerleşmişti. Başkalarını korkutanlar şimdi kendileri korkuyordu.

Danton yenildiğini hissediyor ama kabullenmek istemiyordu. Yeniden söze girdi:

"Marat diktatörlük ve birlikten söz ederken pek yüksekten atıyor ama gücü bir tek şeye yetiyor, dağıtıp güçsüz kılmaya.."

Robespierre ince dudaklarını aralayarak ekledi:

"Ben de Anacharsis Cloots gibi düşünüyorum ve şöyle diyorum: 'Ne Roland' ne de Marat.'"

"Ben ise şöyle diyorum," diye yanıtladı Marat: "Ne Danton ne de Robespierre."

Gözlerini onların yüzüne dikti ve ekledi:

"Durun size bir öğüt vereyim Danton: Âşıksınız, yeniden evlenmeyi düşünüyorsunuz. Bu yüzden aklınızı başınıza toplayın ve politikaya bulaşmayın."

Çıkmak için kapıya doğru bir adım geriledi ve dokunaklı bir sesle selamladı onları:

"Elveda baylar."

Danton ve Robespierre bir an ürperdiler.

Tam o sırada salonun dip tarafında bir yerden bir ses yükseldi:

"Haksızsın Marat."

Hepsi döndü. Marat'nın öfke patlaması sırasında birisi, kimseye fark ettirmeden dipteki kapıdan içeri girmişti.

"Sen misin, yurttaş Cimourdain," dedi Marat. "Merhaba."

Gerçekten de Cimourdain'di.

"'Haksızsın,' dedim Marat," dedi yeniden.

Marat yemyeşil oldu. Onun yüzü böyle sararıyordu.

Cimourdain ekledi:

"Sen yararlısın ama Danton'la Robespierre de gerekli. Onla-

rı tehdit etmek niye? Birlik! Birlik, yurttaşlar! Halk birleşilmesini istiyor."

Bu giriş soğuk duş etkisi yapmıştı. Tıpkı bir yabancının bir aile kavgasının ortasına düşmesi gibi, çatışma, temelde değilse bile yüzeyde tatlıya bağlandı.

Cimourdain masaya doğru ilerledi.

Danton ve Robespierre onu tanıyordu. Halkın gönülden selamladığı bu güçlü ve gizemli adamı Konvansiyon'un izleyici localarında birçok kez görmüşlerdi. Yine de formalitelere düşkün bir adam olan Robespierre sormadan edemedi:

"Buraya nasıl girdiniz yurttaş?"

"O Evêché'den," diye yanıtladı Marat. Ses tonunda nedeni tam kestirilemeyen bir saygı seziliyordu.

Marat Konvansiyon'a meydan okur, Komün'ü yönetir ama Evêché'den korkardı.

Bu bir yasaydı.

Mirabeau'nun Robespierre'den korkusunun ucu bucağı yoktu. Aynı şekilde Robespierre Marat'dan, Marat Hébert'den, Hébert de Babeuf'ten çekinirdi. Yeraltı ne kadar sakinse politikacı o kadar kolay ilerler. Ama istediği kadar sıkı ihtilalci olsun, her politikacının yeraltında da bir dayanağı olur. Ve en yüreklisi bile, başının üstünde yarattığı hareketin sarsıntısını ayaklarının altında hissetti mi, kaygıyla duraklayıverir.

Kişisel çıkar kaynaklı hareketlerle ilkesel olanları birbirinden ayırmayı bilmek gerekir. Birine karşı dövüşürken ötekini desteklemek; büyük ihtilalcilerin erdem ve dehası işte buradadır.

Danton Cimourdain'in Marat'yı dize getirdiğini gördü ve için için sevinerek elini uzattı:

"Oh! Yurttaş Cimourdain yabancımız değil."

Sonra:

"Haydi, durumu Cimourdain yurttaşa açıklayalım," dedi. "Tam üstüne geldi. Ben Montagne'ı temsil ediyorum; Robespierre Halkın Selameti Komitesi'ni, Marat Komün'ü, Cimourdain ise Evêché'yi. O bizim sorunumuzu çözer."

"Pekâlâ," dedi Cimourdain ciddi ve mütevazı bir tavırla. "Sorun nedir?"

"Vendée," diye yanıtladı Robespierre.

"Vendée ha," diye yineledi Cimourdain.

Ve sürdürdü:

"Bu büyük bir tehdit bizim için. İhtilal ölecekse, bu Vendée yüzünden olacak. Bir Vendéeli on Alman'dan daha tehlikeli. Fransa'nın yaşaması için Vendée'nin ölmesi gerek."

Bu birkaç sözcük Robespierre'i onun yanına çekti.

Ama Robespierre yine de sormadan edemedi:

"Siz eskiden papaz değil miydiniz?"

Ondaki din adamı havası Robespierre'in gözünden kaçmamıştı. Dış görünüşe bakıp içindekini anlayan insanlardandı o.

Cimourdain yanıtladı:

"Evet, yurttaş."

"Ne olmuş?" diye bağırdı Danton. "Papazın iyisi insanların tümünden değerlidir. İhtilalde her şey değişir, kilise çanları nasıl bakır para ve topa dönüşüyorsa papazlar da yurttaş olur. Danjou papaz, Daunou papaz, Thomas Lindet Evreux piskoposu. Robespierre, Konvansiyon'da Beauvais piskoposu Massieu ile dirsek dirseğe oturuyorsunuz. 10 Ağustos'taki ayaklanma komitesinde başpapaz Vaugeois da vardı. Chabot ise Kapusen. Jeu de Paume yeminini dom Gerle ettirdi. Milli Meclisi'nin kraldan üstün olduğunu ilan eden de papaz Audran'dı. XVI. Louis'nin tahtındaki sayvanın kaldırılmasını Kurucu Meclis'e öneren de yine papaz Goutte oldu. Krallığın yıkılmasını ise papaz Grégoire sağladı."

"Soytarı Collot-d'Herbois'nın desteğiyle yaptı," diye araya girdi Marat. "İkisi elbirliği etti: Biri tahtı devirdi, öteki kralı aşağı yuvarladı."

"Vendée konusuna dönelim," dedi Robespierre.

"Pekâlâ," dedi Cimourdain, "ne oluyor? Ne yapıyormuş bu Vendée?"

Robespierre yanıtladı:

"Şunu yapıyor: Artık bir önderi var. Giderek daha tehlikeli olacak."

"Kimmiş bu önder, yurttaş Robespierre?"

"Sabık Lantenac Markisi. Kendisini Bretagne Prensi ilan etmiş."

Cimourdain başını salladı:

"Tanırım," dedi. "Yanında papazlık yaptım."

Bir an düşünüp sürdürdü:

"Savaştan çok kadınlara düşkün bir adamdı."

"Eskiden Lauzun olan Biron gibi," dedi Danton.

Cimourdain düşünceli, ekledi:

"Evet, eskiden keyfine düşkün bir adamdı. Herhalde şimdi çok korkunç olmalı."

"Korkunç da ne demek?" dedi Robespierre'e. "Köyleri yakıyor, yaralıları öldürtüyor, tutsakları topluca katlediyor, kadınları kurşuna diziyor."

"Kadınları mı?"

"Evet. Başka birçok kadının yanı sıra üç çocuklu bir anayı da kurşuna dizdirmiş. Çocukların ne olduğunu bilen yok. Dahası, iyi bir komutan. Savaşın ne demek olduğunu iyi biliyor."

"Doğrudur," diye yanıtladı Cimourdain. "Hannover Savaşı'nda da o vardı ve askerler şöyle derdi: 'Richelieu üst, Lantenac asttı ama asıl komutan Lantenac'tı.' Onu dostunuz Dussaulx'dan sorun."

Robespierre bir an düşünceye daldı, sonra yeniden Cimourdain'le konuşmaya başladı:

"Neyse, yurttaş Cimourdain. İşte bu adam şimdi Vendée'de."

"Ne zamandır?"

"Üç haftadan beri."

"Onu yasadışı ilan etmeli."

"Yapıldı."

"Başına ödül koymalı."

"Yapıldı."

"Yakalayıp getirene çok para vermeli."

"Öyle yapacağız."

"Kâğıt para değil ama."

"Elbette."

"Altın para."

"Elbette."

"Ve kafasını kesmeli."

"Öyle yapacağız."

"Kim yapacak?"

"Siz."

"Ben mi?"

"Evet. Halkın Selameti Komitesi'nin tam yetkili delegesi olacaksınız."

"Kabul," dedi Cimourdain.

Robespierre seçimini çabuk yapardı. İyi devlet adamı olduğunun göstergesiydi bu. Önündeki dosyadan beyaz bir kâğıt aldı. Kâğıtta matbu olarak şöyle yazıyordu: FRANSA CUMHURİYETİ, BİR VE BÖLÜNMEZ HALKIN SELAMETİ KOMİTESİ.

"Evet, kabul ediyorum," diye sürdürdü Cimourdain. "Dehşete karşı dehşet. Lantenac insafsız bir adam; o halde ben de öyle olacağım. Bu adamla ölümüne savaşacağım. Tanrı'nın yardımıyla Cumhuriyet'i ondan kurtaracağım."

Durakladı. Sonra yeniden sürdürdü:

"Ben papazım, bu demektir ki Tanrı'ya inanırım."

"Tanrı yaşlandı artık," dedi Danton.

"Ben Tanrı'ya inanırım," dedi Cimourdain, aldırış etmeden.

Robespierre kederli bir baş işaretiyle onayladı.

Cimourdain yeniden söze girdi:

"Kimin nezdinde delege olacağım?"

Robespierre yanıtladı:

"Özel olarak Lantenac'a karşı gönderilen tümen komutanı nezdinde. Yalnız sizi önceden uyarmalıyım, o da bir soyludur."

Danton haykırdı:

"İşte beni zerre kadar ilgilendirmeyen bir şey daha. Soylu ha? Ne olmuş? Ne soylular var; tıpkı demin sözünü ettiğim papazlar gibi. Kimse iyi bir soyludan daha mükemmel olamaz: Soyluluk bir önyargı. Ama onu şu ya da bu anlamda kullanmanın, bazen yanında bazen de karşısında olmanın anlamı yok. Pekiyi Robespierre, Saint-Just de soylu değil mi? Florelle de Saint-Just değil mi tam adı? Anacharsis Cloots ise baron. Cordeliierlerin tek bir oturumunu bile kaçırmayan dostumuz Charles Hesse prens ve üstelik Hesse-Rothenbourg Dükü'nün de kardeşi. Marat'nın en yakın dostu Montaut da Montaut Markisi. İhtilal mahkemesi üyelerinden biri papaz Vilate, biri de Montflabert Markisi soylu Leroy. Ama ikisi de güvenilir adamlar."

"İhtilal jürisinin başkanını unuttunuz," diye ekledi Robespierre.

"Antonelle mi?"

"Marki Antonelle," dedi Robespierre.

Danton sürdürdü:

"Condé önünde kendini Cumhuriyet için ölümün kucağına atan Dampierre de soyluydu. Verdun'ün kapısını Prusyalılara açmaktansa beynine bir kurşun sıkmayı yeğleyen Beaurepaire de öyle."

Marat homurdanarak araya girdi:

"Ama Condorcet 'Gracquelar soylu insanlardı,' dediğinde 'Mirabeau'dan başlayıp sende bitmek kaydıyla bütün soylular haindir,' diyen de sizdiniz Danton."

Cimourdain'in vakur sesi duyuldu:

"Yurttaş Danton, Yurttaş Robespierre, belki siz güvenmekte haklısınız. Ama halk onlara güvenmiyor ve güvenmemekte de haklı. Hele soyluyu denetleme görevi de papaza verilirse sorumluluk iki kat artar. Bu nedenle o papaz dimdik biri olmalı."

"Kesinlikle," dedi Robespierre.

Cimourdain ekledi:

"Ve acımasız."

Robespierre sürdürdü:

"Haklısınız yurttaş Cimourdain. Yanına gideceğiniz komutan genç bir adam. Ondan iki kat daha yaşlı olduğunuz için üzerinde büyük etkiniz olacak. Onu yönetmek gerekir ama korumak da gerekir. Yetenekli bir asker olduğu anlaşılıyor. Hakkındaki raporların hepsi bu yönde. Vendée'ye gitmek üzere Ren ordusundan ayrılan bir kuvvete komuta ediyor. Daha önce sınırdaydı ve olağanüstü yürekli ve zekice işler yaptı. Özel tümeni çok iyi yönetiyor. On beş gündür yaşlı Lantenac Markisi'ni iyice sıkıştırdı. Yakaladıkça vuruyor, önüne katıp kovalıyor. Sonunda deniz kıyısına sıkıştırıp dalgaların ortasına atacak. Lantenac yaşlı bir generalin bilebileceği bütün hile ve kurnazlıkları biliyor. Ama ötekinde de genç bir önderin gözü pekliği var. Birçok kişi onu kıskanmaya başladı, şimdiden bir sürü düşmanı var. General Léchelle onu öyle kıskanıyor ki..."

"Bu Léchelle denen adam başkomutan olmak istiyormuş," diye araya girdi Danton. "Hatta ses benzerliğinden yararlanıp bir de

sözcük oyunu yapıyor, 'Charette'in üstüne çıkmak için Léchelle gerekir'[2] diyormuş. Oysa habire Charette'e yenilip duruyor."

"Kendisinden başka hiç kimsenin Lantenac'ı yenmesini istemiyor," dedi Robespierre. "Vendée Savaşı'ndaki talihsizliklerde bu rekabetin büyük payı var. Kötü yönetilen kahramanlar. Askerlerimizin hali bu. Sıradan bir süvari yüzbaşısı, Chérin, borazancıya "Ça ira" çaldırıp Saumur'e dalıyor ve kenti alıyor. İlerleyip Cholet'yi de alabilir ama kimse böyle bir emir vermediğinden durmak zorunda kalıyor. Vendée'deki bütün yönetim kademelerini yeniden gözden geçirmek gerek. Muhafız kıtalarını dağıtıyor, güçleri bölüyorlar. Parçalanmış bir ordu felç olmuş bir ordudur. Unufak edilmiş bir kayayı andırır o haliyle. Paramé karargâhında şimdi artık çadırlardan başka bir şey yok. Tréguier ile Dinan arasında ise hiçbir işe yaramayan tam yüz bölük var. Oysa onlarla tam bir tümen kurulup bütün kıyı hattı denetim altına alınabilir. Léchelle, Parein'den yüz buluyor ve güney kıyılarını koruma altına alacağım diye kuzey kıyılarını boşaltıyor. Böylece İngilizlere Fransa'nın yolunu açıveriyor. Yarım milyon köylüyü ayaklandırıp İngilizlerin Fransa'ya çıkartma yapmasını sağlamak; Lantenac'ın planı bu. Léchelle kendisine böyle bir emir vermemiş de olsa, genç tümen komutanı kılıcını Lantenac'ın böbreklerine dayayıp onu sıkıştırıyor, dövüyor. Léchelle de emri altındaki birinin kendisinden habersiz böyle şeyler yapmasından rahatsız olduğu için onu ihbar ediyor. Genç adam hakkında farklı görüşler var. Léchelle kurşuna dizdirmek istiyor. Prieur de la Marne'ın gönlünde ise onu başkomutan yardımcısı olarak görmek yatıyor."

"Bana kalırsa bu genç oğlan nitelikli bir asker," dedi Cimourdain.

"Ama bir kusuru var!"

Araya giren Marat'ydı.

"Nedir?" diye sordu Cimourdain.

"Merhamet," dedi Marat.

---

2 Fransızca'da *charette* "yük arabası," *l'échelle* ise "merdiven" anlamına gelir. Dolayısıyla, iki özel ismin yer aldığı yukarıdaki cümlede bu sesteşlikten yararlanılan bir aşağılama var – ç.n.

Sonra sürdürdü:

"Savaşta çok sıkı ama sonra yumuşayıveriyor. Bağışlıyor, yumuşak davranıyor, kadın erkek din adamlarını koruyor, soyluların kızlarını karılarını kurtarıyor, tutukluları serbest bırakıyor, papazlara özgürlüklerini geri veriyor."

"Büyük kusur," diye mırıldandı Cimourdain.

"Cinayet," dedi Marat.

"Bazen," dedi Danton.

"Çoğu zaman," dedi Robespierre.

"Hemen her zaman," dedi Marat.

"Söz konusu olan ülkenin düşmanlarıysa, her zaman," dedi Cimourdain.

Marat, Cimourdain'e döndü:

"Tutukladığı kralcı komutanı serbest bırakan cumhuriyetçi komutana, sen olsan ne yaparsın?"

"Ben de Léchelle'in düşündüğünü yaparım; kurşuna dizdiririm."

"Ya da kafasını kestirirsin," dedi Marat.

"Hangisini seçerse," dedi Cimourdain.

Danton gülmeye başladı:

"Ben ikisini de severim."

"İkisinden birine nasıl olsa kavuşacaksın, emin ol," diye homurdandı Marat.

Ve bakışlarını Danton'dan aşırıp Cimourdain'e dikti:

"Yani yurttaş Cimourdain, işini aksatan cumhuriyetçi komutanın kafasını kestireceksin, öyle mi?"

"Hem de yirmi dört saat içinde."

"Öyleyse ben de Robespierre'e katılıyorum," dedi Marat: "Kıyı ordularında görevli özel tümen komutanı nezdine yurttaş Cimourdain'i yollamalı. Hem de Halkın Selameti Komitesi delegesi olarak. Bu komutanın adı neydi?"

Robespierre yanıtladı:

"Eski bir soylu."

Ve önündeki dosyayı karıştırmaya başladı.

"Soyluyu papazın koruması altına verelim," dedi Danton. "Ben yalnız bırakılan bir papaza güvenmem. Yalnız bırakılan bir soylu-

ya da güvenmem. Ama ikisi birlikte olursa korkmam. Biri ötekini denetler ve işler yürür."

Cimourdain'in kaşları daha da çatıldı. Bu öfkelendiğinin belirtisiydi. Ama bu yaklaşımı temelde doğru bulduğu için, Danton'a hiç bakmadan, o vakur sesini yükseltti:

"Bana emanet edilen cumhuriyetçi komutan hata işlerse cezası ölümdür."

Robespierre, gözleri önündeki dosyada, konuştu:

"İşte adı: Yurttaş Cimourdain, üzerinde tam yetkiye sahip olacağınız komutan sabık bir vikont. Adı Gauvain."

Cimourdain sarardı.

"Gauvain mi?" diye haykırdı.

Marat, Cimourdain'in benzinin solduğunu fark etti.

"Evet," dedi Robespierre.

"Ne oldu?" dedi Marat gözleri Cimourdain'e dikerek.

Bir an çıt çıkmadı. Marat sürdürdü:

"Yurttaş Cimourdain, bizzat kendinizin belirttiği bu koşullarda, Komutan Gauvain nezdinde delege olarak görev almayı kabul ediyor musunuz? Tamam mı bu iş?"

"Tamam," diye yanıtladı Cimourdain.

Rengi daha da sararmıştı.

Robespierre yanı başındaki tüyü eline aldı. Yavaş ve düzgün yazısıyla, HALKIN SELAMETİ KOMİTESİ anteti taşıyan beyaz kâğıda dört satırlık bir yazı yazdı ve imzaladı. Sonra kâğıdı Danton'a uzattı, o da imzaladı. En son da Marat imza attı. Marat, Cimourdain'in morarmış çehresinden gözlerini bir an olsun ayırmıyordu.

Robespierre kâğıdı yeniden eline aldı, tarih attı ve okusun diye Cimourdain'e verdi:

> CUMHURİYETİN II. YILI
>
> Yurttaş Cimourdain, tam yetkili Halkın Selameti Komitesi delegesi olarak, Kıyı Orduları Özel Seyyar Tümen Komutanı Yurttaş Gauvain nezdinde gönderilmiştir.
>
> ROBESPIERRE - DANTON - MARAT

Ve aşağıda da imzalar vardı:

28 Haziran 1793

Medeni takvim olarak bilinen İhtilal takvimi o zamanlar henüz resmen yürürlükte değildi. Takvim, Romme'un Konvansiyon'a önerisi üzerine, 5 Ekim 1793'te kabul edilecekti.

Cimourdain yazıyı okurken Marat ısrarla ona bakıyordu.

Marat alçak sesle, kendi kendine konuşur gibi bir şeyler söyledi:

"Bu işi Konvansiyon yasası ya da Halkın Selameti Komitesi'nin özel kararnamesiyle kesinleştirmek gerekir. Daha yapılacak işler var."

"Yurttaş Cimourdain nerede oturuyorsunuz?" diye sordu Robespierre.

"Ticaret Bakanlığı'nın orada."

"Bak sen," dedi Danton. "Ben de orada oturuyorum. Komşuyuz desenize."

Robespierre sürdürdü:

"Yitirecek bir dakikamız bile yok. Yarın Halkın Selameti Komitesi üyelerinin imzasını taşıyan resmî görev belgesini alacaksınız. Bu, size görev verilmesini tasdik eden ve Phillipeaux, Prieur de la Marne, Lecointre, Alquier ve öteki temsilciler nezdinde akredite eden özel bir belge olacak. Sizin kim olduğunuzu biliyoruz. Yetkileriniz sınırsız. Gauvain'i general de yapabilir, giyotine de gönderebilirsiniz. Belgeyi yarın saat üçte alacaksınız. Ne zaman hareket edebilirsiniz?"

"Dörtte," dedi Cimourdain.

Ve ayrıldılar.

Marat eve dönünce Simonne Evrard'ı uyarıp ertesi gün Konvansiyon'a gideceğini söyledi.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Konvansiyon

I
KONVANSİYON

I.

En yüksek tepeye yaklaşıyoruz.

İşte Konvansiyon.

Bu tepeyi görünce, bakışlar bir noktada sabitleşir.

İnsanlık ufkunda bundan daha yüksek hiçbir şey olmamıştır.

Böyle bir Himalaya var, bir de Konvansiyon.

Konvansiyon, belki de tarihin en yüce noktası.

Konvansiyon yaşarken –çünkü meclisler yaşar– ne olduğu tam olarak kestirilemiyordu. Çağdaşlarının gözünden kaçan en önemli şey, büyüklüğüydü. Korku, hayranlık duymalarını engelliyordu. Her büyük şeyde kutsal bir dehşet vardır. Sıradan insanlara ya da alçak tepelere hayran olmak kolaydır. Ama çok yüce bir şey, bu bir dağ, bir deha ya da bir başyapıt olduğu gibi bir meclis de olabilir, yakından bakıldığında insanı ürkütür. Her dorukta bir ölçüsüzlük olur. Tırmanmak insanı yorar. Yokuşta soluğunuz kesilir, ayağınız kayar, uzaktan güzel görünen sarplık oranızı buranızı zedeler. Çılgın gibi akan seller derin uçurumların habercisidir; tepe-

ler bulutların içine saklanır. Tırmanmak insanın içine korku salar, tıpkı düşmek gibi. Burada artık hayranlığın yerini korku almıştır. Büyükten kaçmak olarak tanımlayabileceğimiz o garip duygunun kaynağı budur. Uçurumu görür, doruğu görmezsiniz; canavarı görür harika olanı görmezsiniz. İşte, Konvansiyon önce böyle değerlendirildi. Kartalların temaşasına sunulmak için yaratılan Konvansiyon, sonuçta miyopların incelemesine tâbi tutuldu.

Bugün artık derinliğine görebiliyoruz; o, trajik ve huzurlu derin göklerin ufkunda Fransız İhtilali'nin devasa profilini simgeliyor.

II.

14 Temmuz kurtarmıştı.

10 Ağustos yıldırımlar yağdırmıştı.

21 Eylül kurdu.

21 Eylül; gün-tün eşitliği, denge. Libra. Terazi. Romme'un verdiği işareti izleyerek ve Eşitlik ve Adalet simgeleriyle birlikte, Cumhuriyet işte böyle kuruldu. Müjdeyi bir yıldız kümesi verdi.

Konvansiyon halkın ilk büyük serüveniydi. İlk büyük ve yeni yaprak Konvansiyon'la açıldı ve bugüne uzanan gelecek böyle başladı.

Her düşüncenin görünen bir kılıfı, her ilkenin bir biçimi olmalıdır. Kilise, dört duvar arasındaki Tanrı'nın ta kendisidir. Her inanca bir tapınak gerekir. Konvansiyon'la birlikte çözülmesi gereken ilk sorun da ortaya çıktı: Bu Konvansiyon'un nereye yerleştirileceğiydi.

Önce Manège, sonra da Tuileries uygun görüldü bunun için. Camlı bir tavan yapıldı, bir dekor oluşturuldu. David büyük bir duvar resmi yaptı. Simetrik sıralar kondu, kare biçiminde bir kürsü kuruldu. Paralel ayaklar, örs kütüğüne benzeyen kaideler, dik ve uzun pruvalar, insanların içine yığıldığı ve halk locası adı verilen dikdörtgen petekler oluşturuldu. Romalılarınki gibi tenteler, Yunan tiyatrolarındaki gibi çuhalar bulunup getirildi. Ve bütün bu dik açı ve düz çizgilerin ortasına Konvansiyon yerleşti. Tapınak bütün bu geometrinin üstünde oluştu. Kürsüye gri ton üstüne kırmızı bir bere çizildi. Kralcılar bu kırmızı gri bereyle, uydurma

salonla, karton yapıyla, çiğnenmiş kâğıttan yapılmış gibi duran bu tapınakla, çamur ve tükürükten ibaret bu Panteon'la alay etmeye başladı. Bütün bunların ortadan kalkması ne kadar çabuk, ne kadar kolay olacaktı! Sütunlar fıçı tahtasından, sütun başlıkları çamdan, rölyefler sakızağacından, pervazlar köknardan, heykeller alçıdandı. Mermerler boyanmış, duvar yerine de bez gerilmişti. İşte, Fransa bu iğreti şeylerle sonsuza, ölümsüze ulaştı.

Konvansiyon'un ilk oturumlarını yaptığı Manège salonunun duvarları, kral Varennes'de yakalanıp Paris'e getirildiği sırada sokakları dolduran afişlerin benzerleriyle kaplıydı. Birinin üzerinde şunlar yazılıydı: "Kral geri dönüyor. Kim onu alkışlarsa dövülecek; kim ona söverse asılacak." Bir başkasında "Ses yok. Şapkalar kafalardan çıkmasın. O yargıçların karşısına çıkacak," sözleri okunuyordu. Başka birinde "Kral tüfeğinin namlusunu ulusa doğrulttu ve ateş etti, şimdi tetiği çekme sırası ulusta," diye bir yazı vardı. Yine bir başkasında "Yaşa! Yaşa!" diye haykırılıyordu. İşte Konvansiyon XVI. Louis'yi bu duvarların arasında yargıladı.

Konvansiyon'un 10 Mayıs 1793'te ilk toplantısını yaptığı ve Ulusal Saray adını taktığı Tuileries'de toplantı salonu, Birlik Köşkü adı verilen Horloge Köşkü ile Özgürlük Köşkü adı verilen Marsan Köşkü arasındaki bütün alanı kaplıyordu. Flore Köşkü'nün adı da Eşitlik Köşkü olmuştu. Toplantı salonuna o büyük Jean Bullant merdiveninden çıkılıyordu: Meclisin bütünüyle işgal ettiği giriş katının altında, zemin katta muhafız alayı koğuşu vardı. Her sınıftan askerin mızrakları ve kamp yatakları uzunca bir salona sıralanmıştı. Konvansiyon'a bunlar göz kulak oluyordu. Meclisin, "Konvansiyon Hassa Alayı" diye bilinen bir de onur kıtası vardı.

Üç renkli bir kurdela şatoyu halkın gelip geçtiği bahçelerden ayırıyordu.

III.

Toplantı salonunun nasıl bir şey olduğunu da anlatalım ve tabloyu tamamlayalım. Bu dehşet yatağı herkesin ilgisini çeker.

İçeri girerken daha ilk bakışta dikkati, iki geniş pencere arasına yerleştirilen büyük bir özgürlük heykeli çekiyordu.

Kralın tiyatrosunun boyutları devasaydı: Uzunluğu kırk iki metre, eni on metre, yüksekliği de on bir metre. Ve burası artık İhtilal tiyatrosuydu. Vigarani'nin içinde dalkavuklar dolaşsın diye inşa ettiği o zarif, harikûlade salon, '93'te halkın ağırlığını taşısın diye yapılan barbar yapılarla kaybolup gitmişti. Dinleyici localarının üstüne oturtulduğu bu yapının anılmadan geçilemeyecek bir ayrıntısı daha vardı ki o da tek bir direğe yaslanıyor olmasıydı. Bu direk tek parçadan oluşuyordu ve boyu on metreydi. Pek az sütun bu direk kadar işe yaramıştır; yıllar boyu İhtilal'in dayanılmaz yükünü, baskısını o çekti. Alkışlara, taşkınlıklara, sövgülere, gürültülere, kargaşaya, o muazzam öfke kaoslarına, isyanlara dayanan oydu. Bel vermedi. Konvansiyon'dan sonra da Eskiler Konseyi'ne tanıklık etti. Ama 18 Brumaire[1] bu direği ortadan kaldırdı.

Percier bu tahta ayak yerine mermer sütunlar yerleştirdi ama onların ömrü daha kısa oldu.

Kimi mimarların garip tutkuları vardır. Rivoli Sokağı mimarının tasarımının odak noktası bir top mermisinin atış seyriydi. Carlsruhe mimarınınki ise bir yelpaze. Konvansiyon'un 10 Mayıs 1793'te toplandığı salonu yapan mimar ise tasarımda dev bir komodin çekmecesini temel almıştı. Bu yüzden salon, uzun, yüksek ve dümdüzdü. Paralelkenarın uzun kenarlarından birine geniş bir yarım çember oturtulmuştu. Buraya temsilciler için amfiteatr biçiminde banklar dizilmişti. Ne masa ne de sıra vardı. Kalemi elinden bırakmayan türden bir adam olan Garan-Coulon kâğıdını dizlerinin üstüne koyarak yazıyordu. Bankların karşısında kürsü, kürsünün önünde Lepelletier-Saint-Fargeau'nun büstü vardı. Kürsünün arkasına da başkan koltuğu yerleştirilmişti.

Büstün baş kısmı kürsünün hizasını biraz geçiyordu. Bu yüzden bir süre sonra onu oradan kaldırdılar.

Amfiteatrda giderek yükselen, yarı çember biçiminde on dokuz bank vardı. Ayrıca, her iki uca küçük banklar eklenmişti.

Aşağıda, kürsünün at nalı biçimli ayağında muhafızlar dururdu.

Kürsünün bir başka köşesinde, karaağaçtan bir çerçeve içinde dokuz ayak yüksekliğinde ve iki sayfa halinde bir kâğıtta İnsan Hakları Bildirgesi asılıydı. Öteki köşede ise önceleri hiçbir şey

1 Fransız devrim takvimine göre 21 Ekim'den 19 Kasım'a kadar olan dönem – ç.n.

yoktu. Ama Cumhuriyet'in ikinci yılında buraya, benzer bir çerçeve içinde Anayasa metni kondu ve iki sayfanın tam ortasına, bunları birbirinden ayıran bir de hançer yerleştirildi. Kürsünün ve konuşmacının tam üstünde üç renkli üç dev bayrak dalgalanıyordu. Bayraklar, halkın tıklım tıklım doldurduğu iki büyük bölmenin arasından ve neredeyse yatay bir biçimde çıkıyordu. Onları tutan mihrapta tek bir sözcük yazılıydı: "YASA." Mihrabın arkasında, konuşma özgürlüğünün bekçisi gibi, dev bir Romalı mızrağı duruyordu. Bir sütun kadar yüksek bir mızraktı bu. Duvara yapışmış gibi duran dev heykeller temsilcilerin tam karşısındaydı. Başkanın sağında Lycurgue, solunda Solon heykelleri vardı. Montagne'a ayrılan bölümün tam üstünde de Platon heykeli.

Heykellerin mütevazı birer kaidesi vardı ve hepsi, salonu çepeçevre dolaşarak dinleyicileri meclisten ayıran setin üstüne oturtulmuştu. İzleyiciler bu sete yaslanırdı.

İnsan Hakları Bildirgesi'nin siyah çerçevesi setin oraya kadar yükseliyordu ve düz çizgiyi kırarak başlığın desenini bozuyordu. Bu da Chabot'nun homurdanmasına, Vadier'ye dönüp "Ne kadar da çirkin," diye söylenmesine yol açıyordu.

Heykellerin başına sırayla, çınar ve defne yaprağından taçlar yerleştirilmişti.

Aynı taçlar yeşile boyanmış kalın çuha üzerine daha koyu yeşille resmedilmişti. Kumaş kalın kıvrımlar halinde setten aşağı doğru ve çepeçevre uzanıyor, meclisin toplantı salonunun döşemesini boydan boya kaplıyordu. Çuhanın üstünde kalan duvar beyaz badanalı ve soğuk görünüşlüydü. Duvarda gelişigüzel oyulmuş gibi duran, süssüz bezeksiz dinleyici locaları vardı. İki kat sıralanan localardan alttakiler kare biçimli, üsttekiler ise yuvarlaktı. Zamanın geleneklerine uygun bir yapı tarzıydı bu. Çünkü Vitruve daha gözden düşmemiş ve mimaride baştabanlar henüz arşivoltların yerini alamamıştı. Salonun her iki uzun kenarında onar loca vardı. Kısa kenarlardaki ikişer loca ile toplam yirmi dört loca ediyordu. İnsanlar buralarda otururdu.

Alt localardaki dinleyiciler kenar platformlarından aşağı taşar ve mermer kabartmaların üstüne sarkardı. Her bankın arkasına ve sırt hizasına konan kalın demirden çubuk korkuluklar dinleyi-

cileri üstten gelecek baskıya karşı koruyordu. Bu demir çubuklar merdivenlerdeki hayhuya karşı da güvenceydi. Ama bir keresinde, adamın biri, meclisin oraya ineyim derken Beauvais piskoposu Massieu'nün üstüne düşmüştü. Neyse ki hayatta kalmış ve hayretle haykırmıştı: "Vay canına! Papazlar işe de yararmış demek!"

Konvansiyon'un toplantı salonu iki bin, hele ayaklanma günlerinde üç bin kişi alabilirdi.

Konvansiyon her gün iki oturum yapardı; biri gündüz, biri de akşam.

Başkan koltuğunun arkalığı yuvarlak, perçinleri altın yaldızlıydı. Masasının ayakları kanatlı, tek ayaklı dört canavarı çağrıştırırdı. Sanki İhtilal'e tanık olmak için Kıyamet gününden kopup gelmişlerdi. Ezekiel'in arabasından çözülmüş de Samson'unkine koşulmuş gibiydiler.

Başkanın masasında iri bir çan, büyük bir mürekkep hokkası ve parşömen kâğıtlarından oluşan bir yığın vardı. Bu, oturum tutanaklarını içeren ciltti.

Bu masada mızraklara geçirilip gezdirilen kesik başların kanı vardı.

Kürsüye dokuz basamaklı merdivenle çıkılırdı. Basamaklar yüksek, dar ve dik olduğundan çıkmak zor olurdu. Bir gün tırmanmaya çalışan Gensonné'yi bile tökezletmişlerdi. O "Darağacı merdivenine benziyor?" diye söylenince, Carrier de "Alışasın diye koymuşlar," diye bağırmıştı.

Mimar salonun köşelerine, duvarın iyice çıplak göründüğü yerlere, süs olsun diye mızraklar, yukarı kalkmış baltalar yerleştirmişti.

Kürsünün sağ ve solunda, on iki ayak yüksekliğinde iki şamdan vardı. Tepelerine dörder çift lamba yerleştirilmişti. Her dinleyici locasında da bunun gibi birer şamdan dururdu. Şamdan kaidelerinde halkın giyotin gerdanlığı adını taktığı çemberler bulunurdu.

Meclis sıraları dinleyici localarını ayıran sete kadar yükseliyordu. Temsilci ve dinleyiciler aralarında konuşabilirdi.

Dinleyici localarının arka kapıları, bir sürü koridordan oluşan bir labirente açılıyordu. Burada gürültüden geçilmezdi.

Konvansiyon sarayı bütünüyle işgal ettiği gibi, yandaki bazı

köşklere de taşmıştı. Bunların arasında Longueville Köşkü, Coigny Köşkü gibi köşkler vardı. Lord Bradford'un yazdığı bir mektuba inanılacak olursa, 10 Ağustos'tan sonra sarayın eşyaları işte bu Coigny Köşkü'ne taşınmıştı. Tuileries'nin boşaltılması ise tam iki ay sürmüştü.

Komiteler salonun çevresine yerleşmişti. Eşitlik Konağı'na Yasama; Özgürlük Konağı'na ticaret, deniz, sömürgeler, maliye ve Halkın Selameti; Birlik Konağı'na da savaş komitesi yerleşmişti.

Genel Güvenlik Komitesi ile Halkın Selameti Komitesi doğrudan haberleşebiliyordu. Arada iyiden iyiye karanlık olduğu için gece gündüz fenerle aydınlatılan bir koridor vardı. Bütün partilerin casusları orada dolaşıp dururdu. Bu yüzden, açık vermemek için kimse orada bir şey konuşmazdı.

Konvansiyon'u ayıran bölme birkaç kez yer değiştirmişti. Ama genellikle başkanın sağında bir yerdeydi.

Salonun iki ucunda amfiteatrın özekdeş yarım çemberlerini sağ ve soldan kapatan iki bölme vardı. Duvarla bu bölmeler arasında iki dar koridor bulunuyordu ki bu koridorlara da kare biçimli kasvetli iki kapı açılıyordu. İçeriye buradan girip çıkılırdı.

Temsilciler Feuillants terasına açılan bir kapıdan dosdoğru salona girerdi.

Salonda nedeni tam kestirilemeyen kasvetli bir hava olurdu. Gündüzleri pencerelerden bayağı solgun bir ışık girdiği için içerisi yeterince aydınlık olmaz, grupta ise ışık daha da cılızlaşır ve ortalık iyiden iyiye kararırdı. Bu yarı aydınlık havaya bir de akşamın karanlığı eklenirdi. Lamba ışığındaki oturumlar hepten kasvetliydi. Kimse birbirini göremezdi. İnsanlar salonun bir ucundan öteki ucuna, sağından soluna bakıp belli belirsiz gördükleri çehrelere söver dururdu. Karşı karşıya geldiklerinde bile birbirlerini tanıyamazlardı. Bir gün, Laignelot kürsüye çıkmak için koridorda koşarken birilerine çarpmış ve "Pardon Robespierre," demişti. Karşısındaki tok ses "Sen beni kim sandın," diye çıkışınca da düzeltmişti: "Pardon Marat."

Aşağıda başkanın sağ ve solunda iki özel loca vardı. Çünkü, gariptir, Konvansiyon'un da ayrıcalıklı dinleyicileri olurdu. Çuha kaplı biricik localar onlardı. Halkın girebildiği dinleyici localarında ise örtü namına bir şey yoktu.

Bütün bu atmosfer vahşi, ürkütücü ama düzenliydi. Düzenle iç içe geçmiş bir vahşet; ihtilalin bütünü biraz böyleydi. Konvansiyon salonu, sanatçıların sonradan "Messidor Mimarisi" adını taktığı tarzın en mükemmel örneğiydi: Büyük ve cansız. Simetri, o dönemin yapı ustaları için başlıca güzellik ölçüşüydü. Rönesans'ın adı son kez XV. Louis döneminde anılmış ve ona karşı da tepki doğmuştu. Soyluluğu yavana, saflığı ise can sıkıntısına kadar götürmüşlerdi. Mimaride aşırı bir ihtiyat vardı. 18. yüzyılın biçim ve renk savrukluğundan sonra, sanat perhize girmişti. Düz çizgiden başka hiçbir şeye yer verilmiyordu. Bu tür bir gelişme de sonunda gelip çirkinliğe dayanmıştı. Sanatın iskeletle sınırlı olması; olay buydu. Bu tür yaklaşım ve kısıtlamaların işte böyle bir kusuru var. Biçim öyle yalındır ki sıskalaşıverir.

Bütün siyasal heyecanın ötesinde, yalnızca bu salonun mimarisine bakmak bile insanda ürküntü yaratmaya yetiyordu. Eski tiyatro çiçek süslü locaları, mavi-kırmızı tavanları, kristal avizeleri, elmas parıltılı şamdanları, güvercingöğsü duvar kaplamaları, aşk ve su perisi resmedilmiş perde ve örtüleri, zarif yontuları ve yaldızlarıyla artık hayal meyal hatırlanıyordu. Onun o gülümseyen yüzünün yerine bu ciddi çehrenin, dik ve katı açıların, çelik gibi soğuk ve keskin çizgilerin yerleştiğini görmek; bu, David'in Boucher'yi giyotine göndermesi gibi bir şeydi.

IV.

İnsan, Meclis'i gördükten sonra artık salonu aklına bile getirmezdi. Drama tanık olan artık tiyatroyu düşünmezdi. Bundan daha yüce ve daha şekle şemale sığmaz bir şey olamazdı. Bir sürü kahraman ya da bir yığın ödlek. Dağdaki vahşiler ya da bataklık sürüngenleri. Bugün artık hepsi birer hayalet olan bütün bu savaşçılar orada kaynaşıp duruyor, birbirlerini dirsekliyor, kışkırtıyor, tehdit ediyor, dövüşüyor ve yaşıyordu.

Sayılamayacak kadar çok dev bir aradaydı.

Sağda düşünürler grubu Gironde; solda ise pazusuna güvenenler grubu, yani Montagne. Bastille'in anahtarlarını teslim alan Brissot, Marsilyalıların bir dediğini iki etmediği Barbaroux, karargâhı

Saint-Marceau mahallesinde olan Brest taburunu avucunun içinde tutan Kervélégan, temsilcilerin generallerden daha üstün olduğunu kabul ettiren Gensonné, bir gece Tuileries'de uyuyan veliahtı görmesine kraliçenin iradesiyle izin verilen ve çocuğu öptükten sonra babasının kafasını kestiren uğursuz Guadet, Montagne'la Avusturya arasında ilişki olduğunu ihbar eden Salles, sağ kanadın topalı Sillery, sol kanadın kötürümü Couthon, kendisine haydut diyen bir gazeteciye "Allah'tan haydutun 'bizim gibi düşünmeyen adam' dernek olduğunu biliyorum," yanıtı veren ve onu yemeğe çağıran Lause-Duperret, *1790 Almanağı*'na "İhtilal bitmiştir," cümlesiyle başlayan Rabaut-Saint-Etienne, XVI. Louis'yi alaşağı edenlerden Quinette, ruhban sınıfı hakkında medeni kanunu hazırlarken bir yandan da Paris Başpiskoposundan keramet bekleyen ve her gece odasının duvarına çivilediği yedi ayak yüksekliğindeki haçın önüne geçip dua eden Jansenist Camus, Camille Desmoulins'le birlikte 14 Temmuz'u yapan papaz Fauchet, Brunswick'in "Paris yakılacak," dediği sıralarda "Paris yıkılacak," deme gafletinde bulunan Isnard, "ben dinsizim," diye ilk haykıran ve Robespierre'den "dinsizlik soylulukla aynı şey," yanıtı alan Jacob Dupont, katı, akıllı ve yürekli bir Bröton olan Lanjuinais, Euryale Boyer-Fonfrède, Ducos, Pylade de Barbaroux, Rebecqui; Robespierre hâlâ giyotine gönderilmediği için istifa eden Rebecqui, seksiyonların kalıcı kılınmasına karşı çıkan Richaud, "Vefalı milletlere lanet olsun," gibi garip bir beddua okuyan ve giyotinin önünde Montagnardlara "Ölüyoruz çünkü millet uyuyor ve siz öleceksiniz çünkü millet uyanacak," gibi onurlu bir slogan haykırıp önceki söylediklerini yalanlamak zorunda kalan Lasource, temsilcilere dokunulmazlık verilmesini engelleyen yasayı çıkartan ve böylece farkında olmadan kendi kafasını kesen giyotinin bıçağını bileyen Biroteau, "bıçakların gölgesinde oy kullanmam" tepkisi göstererek vicdanını temize çıkartan Charles Villatte, eseri sonradan Palais-Royal'de kırtasiye dükkânına düşecek ve Lodoïska ile birlikte kasadarlık yapacak olan *Faublas*'nın yazarı Louvet, *Paris'in Tablosu*'nun yazarı olan ve "bütün krallar 21 Ocak'ı enselerinde hissetti," diye haykıran Mercier, sürekli "eski sınırların özlemi"yle yaşayan Marec, giyotinin altına çıktığında cellada "ölmek canımı sıkıyor, çün-

kü sonrasını da görmek isterdim," diyen gazeteci Carra, İkinci Mayenne-et-Loire taburu askeri olmakla övünüp dinleyici locasından tehdit edildiğinde "localardan bir kez daha homurtu gelirse topluca çekilmeyi ve yalın kılıç Versailles'a yürümeyi öneriyorum," diye bağıran Vigée, açlıktan ölmeye mahkûm Buzot, kendi hançeriyle ölecek olan Valazé, cebinde Horatius'un kitabını taşıdığı ihbar edilen ve sonradan Bourg-Egalité adını alan Bourg-la-Reine'de öldürülecek olan Condorcet, 1792'de halk tarafından taparcasına sevilirken 1793'te kurtlara yem olacak olan Pétion ve daha yirmi kişi, Pontécoulant, Marboz, Lidon, Saint-Martin, *Juvenal*'i çeviren ve Hannover Savaşı'na katılan Dussaulx, Boilleau, Bertrand, Lesterp-Beauvais, Lesage, Gomaire, Gardien, Mainvielle, Duplantier, Lacaze, Antiboul ve hepsinin başında, Vergniaud adıyla da bilinen Barnave diye biri. Bir tarafta bunlar vardı.

Başka bir tarafta ise solgun benizli, basık alınlı, düzgün çehreli, esrarengiz gözlü, her zaman hüzünlü, yirmi üç yaşında genç bir adam olan Antoine-Louis-Léon Florelle de Saint-Just, Almanların "ateş şeytanı" dediği Merlin de Thionville, şüpheliler yasasını kaleme alan Merlin de Douai, Paris halkının daha ilk Prairial'de general olmasını istediği Soubrany, kutsanmış su saçtığı elinde şimdi kılıç tutan eski papaz Lebon, geleceğin yargıçlarının neler yapacağını kestirip "hâkim değil hakem" diyen Billaud-Varennes, yüce bir ilhamla "Marsellaise"i yazan Rouget de Lisle benzeri sevimli bir buluş gerçekleştirip Cumhuriyet takvimini hazırlayan –Rouget de Lisle gibi o da sabıkasızdır– Fabre d'Eglantine, Komün'ün savcısı olan ve "kralın ölmesi nüfus eksilmesi sayılmaz," diyen Manuel, Tripstadt, Newstadt ve Spire ele geçirildiği sırada Prusya ordusunun kaçtığına tanık olan Goujon, avukatken general olan ve 10 Ağustos'tan altı gün önce Saint-Louis Şövalyesi yapılan Lacroix, Fréron-Zoïle'in oğlu Fréron-Thersite, demir dolapların altını üstüne getirip kaderini Cumhuriyet'in kaderine bağlayan ve onun öldüğü gün intihar eden Rulh, şeytan ruhlu, ceset suratlı Fouché, Guillotin'e "sen Feuillants Kulübü'ndensin, kızınsa Jakobenler Kulübü'nden," diyen Duchesne Baba'nın dostu Camboulas, tutukluların çıplak bırakılmasından yakınanlara acımasızca "cezaevi taştan yapılmış bir elbisedir," yanıtı veren Jagot, Saint-Denis'teki

mezarları açtıran korkunç Javogues, insanları sürgün etmekle görevlendirilen ama sürgüne gidecek Madam Charry'yi evinde saklayan Osselin, başkanlığı sırasında alkışlasınlar ya da yuhalasınlar diye dinleyici localarına işmar eden Bentabolle, "ne Robespierre ne de Marat evime gelir, Robespierre bir gün canı çekecek gelecek ama Marat asla" diye yazan Matmazel Kéralio'nun kocası gazeteci Robert, İspanya XVI. Louis'nin yargılanmasına müdahale ettiğinde gururla Meclis'in bir kralın başka bir kral için yazdığı mektubu okumaya tenezzül etmemesini öneren Garan-Coulon, Kilise'nin ilkel dönemlerine yakışan bir piskoposken Kont Grégoire olarak cumhuriyetçi Grégoire'ı silip alan başpapaz Grégoire, "Herkes XVI. Louis'yi mahkûm ediyor. O halde temyizi kim yapacak, başka gezegenlerdekiler mi?" diye soran Amar, "bir kralın başı yere düşerken başka bir adamın başından daha çok ses çıkaramaz, buna hakkı yoktur," deyip 21 Ocak'ta Pont-Neuf'ten top atılmasına karşı çıkan Rouyer, André'nin kardeşi Chénier, kürsüye çıktığında tabancasını masanın üstüne koyanlardan Vadier, Momoro ile aralarında "Marat ve Robespierre evimde, soframda kucaklaşsın isterdim!" "Nerede oturuyorsun? Charenton'da." "Başka yerde olsa şaşardım," yollu bir konuşma geçen Panis, İngiliz ihtilalinin kasabı Pride gibi Fransız ihtilalinin kasaplığını yapan ve Lanjuinais'ye "Gel, seni öldüreyim," diye bağırdığında "önce sığır olduğumu kanıtla," yanıtı alan Legendre, yüzünde eski Yunan aktörleri gibi biri evet, öteki hayır diyen iki ağızlı maske olan, biriyle göklere çıkardığını ötekiyle yerin dibine batıran, Nantes'ta Carrier'yi karalayan, Lyon'da Chalier'ye meydan okuyan, Robespierre'i darağacına, Marat'yı da Panteon'a gönderen kederli aktör Collot d'Herbois, üstünde *Şehit XVI. Louis* madalyası ele geçen herkesin ölüm cezasına çarptırılmasını öneren Génissieux, evini Mont-Juralı ihtiyara veren ilkokul öğretmeni Léonard Bourdon, gemici Topsent, avukat Goupilleau, tüccar Laurent Lecointre, doktor Duhem, heykeltraş Sergenti, ressam David, Prens Joseph Egalité. Ve başkaları: Marat'nın "bunadığı"nın kararname ile ilan edilmesini isteyen Lecointe Puiraveau, İhtilal komiteleri adı verilen ve başı Genel Güvenlik Komitesi'ni temsil ederken yirmi bir bin koluyla da Fransa'yı sarıp sarmalayan ahtapotun yaratıcısı ürkütücü Robert Lindet, Gi-

rey-Dupré'nin *Sahte Yurtseverlerin Noeli* adlı yapıtında hakkında "Leboeuf Legendre'ı gördü ve böğürdü" dizesini yazdığı Leboeuf, merhametli Amerikalı Thomas Payne, milyoner ate, Hébertçi Alman baronu saf Anacharsis Cloots, Duplay'in dostu dürüst mü dürüst Lebas, kötülüğü kötülük olsun diye yapan ender insanlardan –çünkü sanatı sanat için yapanların sayısı oldukça fazladır– Rovère, soylulara "siz" diye hitap edilmesini isteyen Charlier, 9 Thermidor'u aşkla yapan şair ruhlu ve zalim Tallien, daha sonra prens olan savcı Cambacérès, sonraları çok acımasız bir adam olan Carrier, bir gün "tehlike topunun bir an önce atılmasını istiyorum," diye haykıran Laplanche, ihtilal mahkemelerindeki jürilerin kararlarını aleni olarak isteyen Thuriot, Chambon'u düelloya kışkırtan, Paine'i ihbar eden ve kendisi de Hébert tarafından ihbar edilmiş olan Bourdon de l'Oise, Vendée'ye her yanı kundaklayacak bir ordu gönderilmesini isteyen Fayau, 13 Nisan'da Montagne'la Gironde arasında neredeyse çöpçatan rolü oynayan Tavaux, Montagnard ve Jironden önderlerinin birer nefer gibi savaşmasını isteyen Vernier, Mayence'a kapanan Rewbell, Saumur alınırken altındaki atı ölen Bourbotte, Cherbourg Kıyı Ordusu'nu yöneten Guimberteau, Rochelle Kıyı Ordusu'nu yöneten Jard-Panvilliers, Cancale filosunu yöneten Lecarpentier, Rastadt'da pusu kuran Roberjot, bulunduğu her karargâhta eski çavuş apoletini taşıyan Prieur de la Marne, Saint-Amand taburu komutanı Serrent'ı tek bir sözcükle intihara sürükleyen Levasseur de la Sarthe, Reverchon, Maure, Bernard de Saintes, Charles Richard, Lequinio. Ve bu grubun tepesinde, Danton denen bir Mirabeau.

Bu iki kanat dışında, ikisinden de saygı gören biri vardı; Robespierre.

V.

Aşağıda, pekâlâ asalet diye tanımlanabilecek bir dehşet ve statüsü daha aşağıda olan korku hüküm sürerdi. İhtirasın, kahramanlığın, özverinin, çılgınca öfkelerin altında kimden kaynaklandığı tam kestirilemeyen uğultulu bir hareket olurdu. Meclis'in dip köşelerine Yayla adı veriliyordu. Salınan, devinen her şey oradaydı;

kuşkulu insanlar, ikircikliler, geri çekilenler, işi uzatanlar, sürekli birilerinden korkanlar. Gironde bir seçkinler topluluğuydu. Montagne da öyle. Ama Yayla sıradan insanlar kalabalığıydı; Yayla Sieyès'de özetleniyor, onda yoğunlaşıyordu.

Sieyès diplerdeyken hiçlik çukuruna düşmüş biriydi. Tiers-Etat'da kalmış, halka yükselememişti. Yarı yolda kalmaya mahkûm kimi insanlar vardır; onlardan o. Robespierre'e kaplan, o da Sieyès'e köstebek derdi. Bu metafizikçi kafa akla değil, ihtiyata ulaşabilmişti ancak; ihtilalin hizmetkârı değil, dalkavuğuydu. Eline kazma alır, Alexandre de Beauharnais ile aynı arabaya koşulmuş olarak, halkla birlikte Champ de Mars'a çalışmaya giderdi. Herkese enerjisini kullanmasını öğütler, kendisi hiçbir şey yapmazdı. Jirondenler'e "Sırtınızı sağlam yere dayayın," derdi. Bazı düşünürler vardı ki, onlar savaşırlardı. Vergniaud'nun yanındaki Condorcet, Danton'un yanındaki Camille Desmoulins gibi. Kimi düşünürlerin derdi ise yaşamaktı. Onlar Sieyès'in yanında yer alırdı.

En yüksek verim elde edilen fıçıda bile tortu olur. Nitekim Yayla'nın altında da bir yer vardı ve orası Bocage'dı. Bencilliği bütün çıplaklığıyla ortaya koyacak saydamlıkta bir lağımdı burası. İşleri güçleri titremek olanların sessiz bekleyişi egemendi Bocage'a. Daha pespaye bir şey de düşünülemezdi. Her türlü pislik vardı ama utanmanın zerresi yoktu. Gizli bir öfke; uşaklığın altında isyan hazırlığı. Tiksinti verecek kadar korkaktılar. Alçaklık konusunda her türlü cesareti gösterirlerdi: Gironde'u yeğler ama Montagne'ı seçerlerdi. Her şey onlara bağlıydı; kim başarılıysa onun yanında yer alırlardı. XVI. Louis'yi Vergniaud'ya, Vergniad'yu Danton'a, Danton'u Robespierre'e, Robespierre'i Tallien'e teslim ederlerdi. Marat'yı yaşarken öldürmeye, öldükten sonra da tanrılaştırmaya çalışmak onlardaydı. Önlerine çıkan her şeye destek olurlardı, ta ki onu da devirinceye kadar. Sendeleyen bir şeye son darbeyi indirmek onlar için içgüdüsel bir dürtüydü. Onların gözünde desteklenebilir olmak için sağlam olmak gerekirdi. Sendelemeyi kendilerine ihanet sayarlardı. Sayı, güç ve korkuyu temsil ediyorlardı. Alçaklıklarındaki cüret de buradan geliyordu.

31 Mayıs, 11 Germinal ve 9 Thermidor da buradan doğdu; devlerin attığı trajedi düğümlerini cüceler çözdü.

VI.

İhtirasla dolu bu insanların arasına düş yüklüler de karışmıştı. Ütopyanın binbir biçimi vardı; darağacının varlığını kaçınılmaz sayan tehlikeli ütopyadan ölüm cezasına karşı çıkan masum ütopyaya kadar. Kralcılar açısından bakınca hortlak, halk açısından bakınca melek. Savaşan ruhlar, doğuran ruhlar. Kimilerinin kafasında savaş, kimilerininkinde ise barış vardı. Carnot'nun beyni on dört ordu kurmayı tasarlıyor, Jean Debry'nin beyni ise evrensel demokratik federasyon düşlüyordu. Bu çılgınca gevezeliklerin, uluyan homurdanan seslerin arasında doğurgan sessizlikler de oluyordu. Lakanal susuyor ve kafasında milli eğitim projeleri geliştiriyordu. Lanthenas susuyor ve ilkokulları yaratıyordu. Revellière-Lépeaux susuyor ve felsefeyi dinin saygınlığına eriştirmeyi düşlüyordu. Ötekilerse daha ayrıntıda, daha küçük ve daha pratik sorunlarla uğraşıyordu. Guyton-Morveau hastane koşullarının nasıl düzeltilebileceği konusunu inceliyor, Maire uşaklık kurumunu gerçek anlamda tasfiye etmenin yollarını arıyor, Jean-Bon-Saint-André borçluya hapis cezası verilmesini ve dayağı önlemek için çaba harcıyordu. Romme, Chappe'ın önerisini hayata geçirmenin, Duboë arşivleri düzene koymanın, Coren-Fustier anatomi çalışmalarını derlemenin ve bir doğa tarihi müzesi kurmanın, Guyomard akarsu ulaşımının ve Escaut barajını yapmanın peşindeydi. Sanatın da düşkünleri, hatta çılgınları vardı: 21 Ocak'ta monarşinin başı İhtilal meydanına düşerken, Oise temsilcisi Bézard, Saint-Lazare Sokağı'nda bir izbede ele geçen bir Rubens tablosunu görmeye gitmişti. Sanatçılar, hatipler, ermişler. Danton gibi dev adamlar ve Cloots gibi çocuk-adamlar, gladyatörler ve düşünürler; herkes aynı amaca, ilerlemeye yürüyordu. Hiçbir şey onları şaşırtmıyordu. İnsanların hiçbir şey yok dediği yerde gerçeği arayıp bulmak; Konvansiyon'un büyüklüğü buradaydı. Uçlardan birinde duran Robespierre gözünü haklara, öteki uçta duran Condorcet ise ödevlere dikmişti.

Condorcet bir düş ve ışık adamıydı. Robespierre ise icracıydı. Bazen, artık yaşlanmış olan toplumların son bunalımlarında icra ve imha eşanlamlıdır. İhtilaller iki noktaya akar; çıkışa ve inişe.

Ve bu kaygan yüzeylerde buzdan çiçeğe, bütün mevsimler vardır. Bu yüzeylerin her bölgesi kendi iklimine uygun insanı yaratır. Güneşte yaşayanlardan yıldırım ve şimşek altında yaşayanlara kadar.

VII.

Robespierre'in Clavière'in dostu Garat'nın kulağına eğilip "Clavière soluk aldığı her yerde fesat planlamıştır," ürkütücü cümlesini ettiği o sol koridordaki köşeyi herkes birbirine gösterir dururdu. Fiskoslara ve alçak sesli öfkeli konuşmalara pek elverişli olan o köşede Fabre d'Eglantine Romme'la kavga etmiş ve takviminde Fervidor'u Thermidor'a çevirdiği için ona çatmıştı. Herkes yedi Haute-Garonne temsilcisinin dirsek dirseğe oturduğu yeri de sık sık birbirine gösterirdi. XVI. Louis hakkında görüş beyan etmeye ilk onlar çağrılmıştı ve arka arkaya şunları söylemişlerdi: Mailhe, ölüm; Delmas, ölüm; Projean, ölüm; Calès, ölüm; Ayral, ölüm; Julien, ölüm; Desaby, ölüm. Bütün tarihi dolduran bu ölümsüz karar, insani adaletin başladığı günden bu yana mahkeme duvarlarına mezar yankısı taşımıştır. O trajik oyları veren insanların salonda belli belirsiz seçilen yüzleri parmakla gösterilirdi; Paganel: "Ölüm. Bir kral ancak ölerek faydalı olabilir." Millaud: "Bugün ölüm diye bir şey olmasaydı yaratmak gerekirdi." Yaşlı Raffon du Trouillet: "Hemen ölüm!" Goupilleau: "Derhal darağacı. Gecikme ölümü daha da zorlaştırır." Sieyès, hüzünlü bir netlikle: "Ölüm." Buzot'nun halkın oyunun istenmesi yolundaki önerisini reddeden Thuriot: "Ne, ihtiyar heyetleri mi! Kırk dört bin mahkeme mi! Bu davanın sonu gelmez. XVI. Louis'nin başı düşmeden önce saçları ağarır." Augustin-Bon Robespierre, ki bu Robespierre'in kardeşiydi: "Halkları boğazlayan bir insanlığı ben tanımıyorum, zalimleri bağışlayanı da. Ölüm! Gecikmek, halkın değil zalimlerin oyuna başvurmaktır." Bernardin de Saint-Pierre'in yerine gelen Foussedoire: "Ben insan kanı dökmekten nefret ederim. Ama kral kanı dökmek insan kanı dökmek değildir. Ölüm." Jean-Bon-Saint-André: "Zorba ölmedikçe halk özgür olamaz." Bu da Lavicomtrie'nin formülü: "Zorba soluk aldıkça özgürlük boğulur. Ölüm." Châteauneuf-Randon: "Sonuncu Louis'ye ölüm!" Guyardin'in dileği:

"Devrik duvarın sahibi de ölsün!" Kastettiği devrik duvar, taht-tı. Tellier: "XVI. Louis'nin başının çapında bir top döksünler, onu gülle diye düşmana atalım." Bağışlayanlara gelelim. Gentil: "Oyumu hapis cezası için kullanıyorum. Yeni bir I. Charles yaratmak yeni bir Cromwell yaratmak olur." Bancal: "Sürgün. Yeryüzünde ilk kez bir kralın karnını doyurmak için meslek sahibi olmaya mahkûm edildiğini görmek istiyorum." Albouys: "Sınır dışı edilsin. Bu canlı hortlak tahtların etrafında dolanıp dursun." Zangiacomi: "Kalebentlik. Capet'yi korkuluk gibi canlı koruyalım." Chaillon: "Yaşasın. Roma'nın aziz ilan edeceği bir ölü yaratmayalım." Bütün bu sözcükler o katı dudaklardan dökülüp birer birer tarihe aktarılırken, dinleyici localarındaki şık ve açık saçık giyinmiş kadınlar da ellerinde liste, kürsüye çıkanları sayıyordu. Her oyun altına iğnelerini batırarak işaret koyuyorlardı.

Trajedinin girdiği her yerde dehşet ve merhamet de olur kalır.

Hangi döneminde olursa olsun Konvansiyon'u görmek son Capet'nin yargılanmasını görmek demektir. 21 Ocak efsanesi bütün bu hareketlerin karışımıydı sanki. Bu ürküntü verici meclis, on sekiz yüzyıldır yanan monarşi ateşini söndüren öldürücü bir sürü solukla dolmuştu. Bir kralın kişiliğinde yürütülen krallıkların nihai davası, onun geçmişe karşı yürüttüğü büyük savaşın hareket noktasıydı. İnsan, Konvansiyon'un hangi oturumunu izlerse izlesin, XVI. Louis'nin giyotin gölgesinin gelip oraya yerleştiğini görebilirdi. Oturumları izleyenler Kersaint ve Roland'ın istifasını, Deux-Sèvres temsilcisi Duchâtel'in hasta olduğu için kendisini meclise yatağıyla taşıtmasını ve ölüm döşeğindeyken kralın yaşaması için oy vermesini birbirlerine aktarır dururdu. Bu olay Marat'yı nasıl da güldürmüştü. Ve gözler, otuz yedi saat aralıksız görüşmeden sonra çok yorulup oturduğu bankta uyuyup kalan ve sıra kendisine gelip de görevlilerce uyandırıldığında, gözlerini belli belirsiz açıp "Ölüm!" dedikten sonra yeniden uykuya dalan ve bugün artık adı bile unutulan temsilciyi arardı. XVI. Louis'yi ölüme mahkûm ettiklerinde Robespierre'in daha on sekiz ay, Danton'un on beş ay, Vergniaud'nun dokuz ay, Marat'nın beş ay üç hafta, Lepelletier-Saint-Fargeau'nun ise bir günlük ömrü vardı. İnsanların son nefesi ne kadar da kısa ve korkunçtur!

VIII.

Dinleyici locaları Konvansiyon'un halka her zaman açık olan penceresiydi. Bu yetersiz kalınca kapı da açılıyor ve sokak, meclise doluşuyordu. Senato binasındaki halk işgalleri tarihteki en şaşırtıcı olaylardandır. Genellikle içten bir taşkınlıktı bu. Sokağın fildişi koltukla yarenliğiydi. Ama günün birinde ve üç saat içinde Invalides kışlasının toplarını ve kırk bin tüfeği ele geçiren halkın içtenliği, insana ürküntü veren bir içtenliktir. Her an yeni bir nümayiş oturumları kesintiye uğratırdı. Dilek komisyonuna gelen temsilciler, saygı gösterileri, armağan sunmalar. Bir bakardınız, Saint-Antoine mahallesinin arması kadınların elinde içeri süzülüverirdi. Ya da İngilizler çıplak ayaklı askerlerimize yirmi bin çift ayakkabı armağan ederdi. *Moniteur*'de bir haber çıkardı: "Drôme taburu komutanı ve Aubignan papazı yurttaş Arnoux, bugünkü görevinin üstünden alınmasını ve cepheye gönderilmeyi istiyor." Bölge delegeleri, paçavralar içinde yüzen halkın vatana armağanı olarak kiliselerin altın, gümüş takımlarını getirir, karşılığında bir tek şey isterdi; Konvansiyon önünde dans etmek, karmanyola yapabilmek. Chenard ve Narbonne, Montagne'ın onuruna şarkılar söylerdi. Mont-Blanc bölgesi Lepelletier'nin büstünü getirir, bir kadın onu öpen birinin başına kırmızı bir bere geçirirdi. "Mail seksiyonu kadın yurttaşları" ellerindeki çiçekleri "yasa yapan" temsilcilerine atar, "vatanın evlatları," önlerinde bando, "yüzyıla huzur getirdiği için" Konvansiyon'a teşekküre gelirdi. Fransız Kadın Muhafızları gül sunar, Champs-Elysées seksiyonu kadınları çınar yaprağından çelenk armağan ederdi. Temple kadınları "cumhuriyetçilerden başka kimseyle evlenmeyeceklerine" dair and içerdi. Molière seksiyonu da, karar alıp, özgürlük heykeline takılmak üzere bir Franklin madalyası getirirdi. Cumhuriyet'in Çocukları olarak benimsenen bulunmuş çocuklar grubu ulusal giysilerle geçit resmi yapar, uzun beyaz elbiseleriyle Doksan İki seksiyonunun genç kızları arzı endam ederdi. Ve ertesi günün *Moniteur*'ünde şu satırlar yer alırdı: "Başkan güzel ve genç bir kızın masum elleriyle uzattığı buketi kabul etti." Hatipler sokaktan gelen kalabalığı selamlar, över, göklere çıkarırlardı: "Sen yorulmazsın; yanına yaklaşılama-

yacak kadar yüce bir varlıksın sen." Halkın hep çocuksu bir yanı vardır; şekerlemeyi pek sever. Kimi zaman azgın bir kitle halinde meclise girer, yatışmış olarak çıkarlardı. Bu, bulanık Rhône Irmağı'nın Léman Gölü'ne dalıp arı bir su olarak çıkması gibiydi.

Kolay kolay yatıştırılamadıkları da olurdu; Henriot, içerdekileri hizaya getirmek için öfkeli kalabalıkları Tuileries'nin kapısına yığardı.

IX.

İhtilalin ürünü olan bu meclisin kendisi de bir yandan uygarlık üretiyordu. Hem fırın hem de demirci ocağıydı. İçinde terör kaynayan bu fıçıda ileri bir toplum da mayalanıyordu. Hüzünlü bulutlar bu gölgeler kaosunda çekip giderken, ölümsüz yasalara paralel muazzam ışık demetleri de ortaya çıkıyordu. Halkları kuşatan gökyüzünden asla silinmeyecek olan ufukta sürekli parlayacak ışık demetleriydi bunlar. Biri adaleti, biri hoşgörüyü, biri iyiliği, biri hakkı, biri gerçeği, bir başkası da sevgiyi temsil ediyordu. Konvansiyon'un temel ilkesi şuydu: Bir yurttaşın özgürlüğü başka bir yurttaşın özgürlüğünün başladığı yerde biter. Bütün insanlığın toplumsal gerçeği bu iki satırda özetleniyordu. Yoksulluk ve güçsüzlük kutsal sayılıp görme, konuşma ve işitme özürlüler devletin kanatları altına alınmıştı. Analık kutsal sayılmış, horlanıp küçük görülmeksizin, gayri meşru çocuk doğuran anaların elinden tutulmuştu. Çocukluk kutsal sayılmış, bütün öksüzler koruma altına alınmıştı. Masumiyet kutsal sayılmış, suçsuzluğu kanıtlanan sanıklara tazminat ödenmesi karar altına alınmıştı. Siyah insan ticareti yasaklanmış, kölelik kaldırılmıştı. Bütün yurttaşların eşit olduğu kabul edilmiş, eğitimin parasız olması kararlaştırılmıştı. Paris'te bir öğretmen okulu, il merkezlerinde ortaokullar, küçük belediyelerde ise ilkokullar açılması öngörülmüştü. Konservatuvarlar, müzeler açılıyordu. Ölçü ve tartı birimlerinde, buna benzer bütün kurallarda birlik sağlanması yoluna gidiliyordu. Hesaplamada ondalık sisteme geçiliyordu. Fransız maliyesi yeniden yaratılıyordu. Monarşi döneminde iflas etmiş yapı düzeltiliyor, kamu bankacılığının devamı sağlanıyordu. Telgraf dolaşıma sokuluyor,

yaşlılar için düşkünler evi, hastalar için temiz hastaneler, öğretimi geliştirmek için politeknik okulu, bilim adamları için gözlem evi, insan zekâsını geliştirecek enstitüler açılıyordu. Meclis milli olduğu kadar kozmopolitti. Konvansiyonun on bir bin iki yüz on yasasının üçte biri politik, geriye kalan üçte ikisi insani amaçlıydı. Evrensel ahlâkı toplumun, evrensel vicdanı yasanın temeli sayıyordu. Ve konvansiyon bütün bunları; her türlü köleliğin tasfiyesini, kardeşlik ilanını, insanın koruma altına alınmasını, doğru bir vicdan anlayışının oluşturulmasını, çalışmayı hak saymayı, milli serveti güçlendirmeyi, çocukları eğitip gözetmeyi, edebiyat ve bilimi yaymayı, bütün tepelere meşaleler dikmeyi, yoksulların imdadına koşmayı, kısaca bütün temel ilkeleri hazırlama sürecini, Vendeé denen yılan onu sarmışken ve Avrupa kralları kaplan sürüsü gibi omuzlarına çökmüşken gerçekleştirdi.

X.

Devasa bir mekan. İnsanlar, insan dışılar, insan üstüler; hepsi orada. Epik bir çelişkiler yumağı. David'den çekinen Guillotin, Chabot'ya söven Bazire, Saint-Just ile alay eden Guadet, Danton'u aşağılayan Vergniaud, Robespierre'e saldıran Louvet, Egalité'yi ihbar eden Buzot, Pache'ı suçlayan Chambon ve hepsinin nefret ettiği Marat. Ve anılması gereken daha pek çok isim! Sürekli kırmızı bir bere ile dolaştığı için "Kızıl Bere" adı verilen ve Robespierre'in dostu olduğu halde denge uğruna "XVI. Louis'den sonra Robespierre'in de giyotine gönderilmesini" isteyen Armonville, Lamourette'in ahbabı hatta neredeyse ikizi olan ve bir buse uğruna unvanını bırakan papaz Massieu, Bröton papazlarını suçlayan Lehardy du Morbihan, çoğunlukların adamı olup XVI. Louis hakkında hüküm verildiğinde başkan olan ve Louvet Lodoïska'da iken kendisi Paméla'da olan Barère, "Zaman kazanalım," diyen hatip Daunou, Marat'nın yanına yaklaşan herkese kulak kesilen Dubois-Crancé, Châteauneuf Markisi, Laclos, "Topçular, top başına," diye haykıran Henriot'nun önünden kaçan Hérault de Séchelles, Montagne'ı Termopylae'yle karşılaştıran Julien, yalnızca kadınlara ait dinleyici locası isteyen Gamon; Konvansiyon'a geldiğinde papaz şapkasını

çıkartıp kafasına kırmızı bere geçiren papaz Gobel onuruna tören düzenleten Laloy, "Demek sıra papazlıktan ayrılmaya geldi," diye bağıran Lecomte, Boissy-d'Anglas kendisine selam verdiği için tarihe "Boissy-d'Anglas başını yani kurbanı mı selamladı, yoksa mızrağı yani katilleri mi?" sorusunu bırakan Féraud, biri Montagnard öteki Jironden olan ve tıpkı Chénier kardeşler gibi birbirlerinden nefret eden Duprat kardeşler.

O izleyici sıralarında öyle çılgınca laflar ediliyordu ki, kimi, o lafları edenlerin bile aklına gelmedik biçimde ihtilal düşmanlığı olarak yorumlanıyor ve ardından patlak veren somut olgular nedeni tam kestirilemeyen bir hoşnutsuzluk ve öfke doğuruyordu. İnsanlar işittikleri her sözü aşağılama ve kötüleme diye yorumlar olmuştu. Sanki bütün o korkunç belalar edilen birtakım laflar yüzünden patlak vermişti. Nitekim dağda edilen bir söz, çığı da yerinden oynatıyordu. Tek bir laf daha edilse her şeyin sonu gelecekti sanki. Oysa, konuşulmuş olmasa bunların hiçbiri yapılamazdı. Olayların, gelişmelerin böyle merhametsiz bir yanı olur bazen.

Ve nitekim, Madam Elisabeth'in başı da böyle, bir hatibin ağzından kazara çıkan ve yanlış anlaşılan bir laf yüzünden yere düşüverdi.

Taşkın dil kullanmak Konvansiyon'un kuralı olmuştu.

Tartışmalarda, bir yangının içinde uçuşan ve birbirleriyle çarpışan kıvılcımlar gibi, tehditler birbirini kovalıyordu. – PETION: Robespierre, sadede gelin. – ROBESPIERRE: Sadet sizsiniz. Pétion. Oraya da geleceğim ve göreceksiniz. – BİR SES: Marat'ya ölüm! – MARAT: Marat'nın öldüğü gün Paris diye bir şey olmayacak ve Paris'in öldüğü gün Cumhuriyet de olmayacak. – Billaud-Varennes ayağa kalkıp konuşuyor: Biz istiyoruz ki... – Barère sözünü kesiyor: Kral gibi konuşuyorsun. – Bir başka gün, PHILLIPPEAUX: Bir üye bana kılıç çekti. – AUDOUIN: Başkan, katili yola getirin. – BAŞKAN: Bekleyin. PANIS: Başkan, ben bizzat sizi yola gelmeye davet ediyorum. – Ve bazen kahkahayla karışık gülüşmeler olurdu: LECOINTRE: Chant-de-Bout papazı kendisine evlenmeyi yasak eden piskopos Fauchet'den yakınıyor. – BİR SES: Bir sürü metresi olan Fauchet'nin başkalarının karı koca olmasına neden en-

gel olduğunu anlamıyorum doğrusu. – BİR BAŞKA SES: Papaz, evlen! – Konuşmalara zaman zaman dinleyici locaları da karışıyordu, Meclis'le senli benli konuşuyorlardı. Bir gün, Ruamps temsilcisi izleyici sıralarına çıktı. Kalçasının iki yanağından biri ötekinden epeyce iriydi. Dinleyicilerden biri haykırdı: – O tarafını sağa doğru çevir, çünkü kıçın David'in yanağına benziyor! – Halkın Konvansiyon'daki özgürlüğü işte böyle bir özgürlüktü. Bununla birlikte bir gün, 11 Nisan 1793'teki kargaşalı bir toplantıda başkan dinleyiciler arasında söze karışan birini tutuklattı.

Bir gün, yaşlı Buonarotti'nin de tanık olduğu bir oturumda Robespierre söz aldı ve tam iki saat konuştu. Bazen dik dik Danton'a bakıyordu, ki bu tehlikeliydi; bazen da yan yan süzüyordu, ki bu daha da tehlikeliydi. Çekinmeden, fütursuzca saldırıyordu. Konuşmasını ağır bir dille ve öldürücü sözcüklerle bitirdi: "Komploculari tanıyoruz. Bozguncuları ve bozguna uğrayanları tanıyoruz. Hainleri tanıyoruz; hepsi bu mecliste. Bizi işitiyorlar, biz onları görüyoruz ve gözlerimizi bir an olsun onlardan ayırmıyoruz. Başlarını kaldırıp baksınlar, yasanın hançerini görecekler. Vicdanlarına baksınlar, alçaklıklarını görecekler. Ayaklarını denk alsınlar." Robespierre sözlerini tamamladığında Danton'un gözlerini yumar gibi yapıp yüzünü tavana çevirdiği görüldü. Kolunu bankın yanından aşağı sarkıtıp arkaya kaykıldı ve şu iki dizeyi mırıldandı:

> Küçük Roussel nutuk atar
> Diyeceği olmayınca kısa atar.

Karşılıklı küfürleşmeler de olurdu: Komplocu! Katil! Cani! Rezil! Gerici! Brutus'un meclisteki büstüne gönderme yapılırdı. Paylamalar, sövgüler, meydan okumalar. Bir uçtan ötekine fırlatılan öfkeli bakışlar, yumruk göstermeler, açıkta bırakılan tabancalar, yarı çekilmiş hançerler. Localarda muazzam bir taşkınlık. Sırtını giyotine dayamışçasına konuşan insanlar. Sağa sola sallanan ürkütücü, dehşet verici başlar. Montagnardlar, Jirondenler, Feuillantlar, Moderantistler, Teröristler, Jakobenler. Cordelierler; kral katili on sekiz papaz.

Bütün bu adamlar her yöne dağılan dumanlara benzerdi!

XI.

Rüzgâra yem olmuş ruhlar.

Ama bu, mucizeler yaratan da bir rüzgârdı.

Konvansiyon'da üye olmak, okyanusta dalga olmak gibiydi. Bu, özellikle en büyükler için geçerliydi. İtici güç yukarıdan geliyordu. Konvansiyon'da herkeste olan ama aynı zamanda hiç kimsede olmayan bir irade vardı. Bu irade bir düşünce, göklerin en yüksek noktalarından esen dizginsiz bir düşünceydi. Biz buna İhtilal diyoruz. Bu düşünce ilerlerken birini yıkıp bir başkasını yüceltiyordu: Birini köpüklere sarıp götürürken bir başkasını kayalara çarpıp parçalıyordu. Nereye gittiğini bilen ve önündeki uçurumu yolundan uzaklaştıran bir düşünceydi bu. İhtilalle insanlar arasında denizle dalgalar arasındakine benzeyen bir ilişki olur.

İhtilal, Bilinmeyen'in eylemidir. Geçmiş ya da gelecekten yana olma durumuna göre, ona kötü ya da iyi bir eylem diyebilirsiniz; ama bu işi asıl onu yapanlara bırakın. İlk bakışta büyük olayların, büyük kişiliklerin ortak ürününe benzer ama aslında, olayların bir sonucudur o. Olaylar tüketir, insanlar öder. Olaylar dayatır, insanlar imzalar. 14 Temmuz'u Camille Desmoulins, 10 Ağustos'u Danton, 2 Eylül'ü Marat, 21 Eylül'ü Grégoire, 21 Ocak'ı Robespierre imzaladı: Ama ne Desmoulins, ne Danton, ne Marat, ne Grégoire ve ne de Robespierre, hiçbiri birer kâtipten başka bir şey değildi. Bu büyük sayfaların büyük yazarının adını aramak gerekirse, o Tanrı'ydı. Yüzündeki maskesi ise Kader. Ve Robespierre Tanrı'ya inanırdı. Bu kesin!

İhtilal bizi her yönden baskı altına alan ve kendi iç dinamiği olan bir olaydır, ki biz ona zorunluluk deriz.

Bu gizemli acı ve mutluluklar karmaşasının önünde de tarihin "Neden," sorusu yükselir.

"Çünkü." Hiçbir şey bilmeyenin de her şeyi bilenin de yanıtı budur.

Uygarlığı bir yandan yıkıp bir yandan yeniden kuran bu felaketlerin varlığı bilindiğinde, insan ayrıntıları yargılarken duraksar. Sonuçlar yüzünden insanları yermek ya da övmek, toplam sayı nedeniyle sayıları yerip övmek gibi bir şey. Geçmesi gereken geçer,

esmesi gereken rüzgâr eser. Sonsuz sükûnet bu tür poyrazlardan etkilenmez. İhtilallerin sonunda egemen olan gerçek ve adalettir. Tıpkı yıldızlı gökyüzünün fırtına sonrası egemenliği gibi.

XII.

Ölçü tanımaz Konvansiyon işte buydu. Aynı anda bütün karanlıkların saldırısına uğrayan insanoğlunun müstahkem kampı; kuşatılmış bir fikir ordusunun gece ateşleri, uçurum kenarına kurulmuş devasa bir düşünce sığınağı. Hem senato hem avam, hem meclis hem sokak, hem seçkinlerin hem de halkın kürsüsü, hem mahkeme hem sanık; tarihte bununla karşılaştırılabilecek başka hiçbir yapı yok.

Konvansiyon her zaman rüzgâra açıktı. Ama bu rüzgâr halkın dudakları arasından doğan bir rüzgârdı ve Tanrı'nın da soluğuydu.

Ve bugün, geçen seksen yıldan sonra, zihninde Konvansiyon beliren herkes, ister tarihçi olsun ister düşünür, duraklar ve buna kafa yormak zorunda kalır. Bu büyük gölgeler resmigeçidine ilgisiz kalmak olanaksızdır.

II
MARAT KULİSTE

Marat, Simonne Evrard'ı uyardığı üzere, Paon Sokağı randevusu ertesinde, Konvansiyon'a gitti.

Konvansiyon'da Marat yanlısı bir marki vardı. Sonradan Konvansiyon'a Marat'nın büstüne monte edilmiş ve ondalık sisteme göre yapılmış bir duvar saati armağan edecek olan kişi oydu.

Marat içeri girerken Chabot da Montaut'nun yanına geldi:

"Sabık..." dedi.

Montaut gözlerini kaldırdı:

"Neden bana sabık diyorsun?"

"Çünkü öylesin."

"Ben mi?"

"Çünkü markiydin."

"Asla."

"Yok canım!"

"Babam askerdi, büyük babamsa dokumacı."

"Sen neler anlatıyorsun Montaut?"

"Benim adım Montaut değil."

"Ne öyleyse?"

"Benim adım Maribon."

"Neyse," dedi Chabot. "Benim için fark etmez."

Ve dişlerinin arasından ekledi:

"Yakında hiç marki kalmayacak."

Marat soldaki koridorda durmuş, Montaut ile Chabot'ya bakıyordu.

O ne zaman içeri girecek olsa Konvansiyon'da bir mırıldanma olurdu ama Marat'dan uzak bir yerde. Çevresindekilerin tümü susardı. Marat buna aldırış etmezdi. O "bataklıktaki kurbağa vıraklamaları"nı aşağılardı.

Aşağıdaki karanlık sıraların orada Conpé de l'Oise, Prunelle, daha sonra Fransız Akademisi'ne üye seçilen piskopos Villars, Boutroue, Petit, Plaichard, Bonet, Thibaudeau, Valdruche birbirlerine parmaklarıyla onu gösteriyordu.

"İşte Marat!"

"Hasta değil öyleyse?"

"Tersine, hasta; robdöşambrıyla geldiğine göre."

"Robdöşambrıyla mı?"

"Gerçekten öyle!"

"O her şeyi yapar!"

"Bu kılıkla Konvansiyon'a gelmeye cüret etmek ha!"

"Daha önce kafasında defne dallarıyla geldiğine göre pekâlâ robdöşambrla da gelebilir!"

"Yüzü bakır gibi, dişleri de pas yeşili."

"Robdöşambr yeni görünüyor"

"Kumaşı ne acaba?"

"Reps."

"Çizgili de."

"Yakalarına bakın hele."

"Deri."

"Kaplan derisi."

"Hayır, ermin kürkü."

"Ama taklit."

"Uzun konçlu çoraplarına da bakın!"

"Garip."

"Ayakkabıları da tokalı."

"Hem de gümüş!"

"Camboulas'nın saboları onu asla affetmez."

Öteki sıralardakiler ise Marat'yı görmezden geliyor, başka şeylerden söz ediyorlardı. Santhonax, Dussaulx'ya yaklaştı:

"Dussaulx, biliyor musunuz?"

"Neyi?"

"Şu sabık Brienne Kontu'nu?"

"Sabık Villeroy Dükü ile birlikte hapiste olan mı?"

"Evet."

"İkisini de tanırım, ne olmuş?"

"O kadar çok korkuyorlardı ki önlerine çıkan her kırmızı bereliye, hatta zindancılara bile selam veriyorlardı. Hatta bir gün, iskambillerin üstünde kral ve kraliçe resmi olduğu için kâğıt oynamayı bile reddetmişlerdi."

"Eh, ne olmuş?"

"Dün ikisinin de kafası kesildi."

"İkisinin de mi?"

"İkisinin de."

"Hapiste nasıl davranıyorlardı genel olarak?"

"Kendilerini koyvermişlerdi."

"Pekiyi ya idama giderken?"

"Yürekli davrandılar."

Dussaulx'nun ağzından ister istemez şu sözler döküldü:

"Ölmek yaşamaktan daha kolay."

Barère bir rapor okumakla meşguldü. Rapor Vendée ile ilgiliydi: Morbihanlı dokuz yüz adam, Nantes'ın yardımına koşmak için toplarıyla yola çıkmıştı. Köylüler Redon'u tehdit ediyordu. Paimboeuf saldırıya uğramıştı. Çıkartmayı engellemek için Maindrin'de bir deniz üssü kurulmuştu. Ingrande'dan Maure'a kadar, Loire'ın bütün sol kıyısı kralcıların bataryalarıyla doluydu. Üç bin köylü Pornic'e el koymuştu. "Yaşasın İngilizler," diye bağırıyorlardı.

Santerre'in Konvansiyon'a yazdığı ve Barère'in okumakta olduğu mektup şöyle bitiyordu: "Yedi bin köylü Vannes'a saldırdı. Onları püskürttük ve dört toplarını bize bıraktılar."

"Kaç tutsak almışlar?" diye araya girdi bir ses.

Barère sürdürdü:

"Mektubun son cümlesi şu: 'Elimizde tutsak yok. Çünkü artık tutsak almıyoruz.'"

Marat kıpırdamadan duruyor, konuşulanları dinlemiyordu. Çok daha önemli bir şey düşünüyor gibiydi.

Elinde bir kâğıt vardı ve parmaklarının arasında buruşturup duruyordu. Biri açıp okuyacak olsa Momoro'nun elinden çıkan satırları görebilirdi. Bunlar Marat'nın sorduğu bir sorunun da yanıtıydı, kuşkusuz:

> Komiser delegelerin, özellikle de Halkın Selameti Komitesi delegelerinin olağanüstü yetkilerine karşı bir şey yapılamaz. 6 Mayıs oturumunda Génissieux ne de güzel söylemişti: "Delegelerin her biri kraldan daha güçlü." Ama bunun hiçbir etkisi olmadı. Yaşatmak ve öldürmek yetkisi onlarda. Angers'deki Massade, Saint-Amand'daki Trullard, General Marcé nezdindeki Nyon, Sables ordusundaki Parrein, Niort ordusundaki Millier; hepsi çok güçlü. Jakobenler Kulübü Parrein'i neredeyse tugay komutanı yapmış. Her şey darmadağın. Halkın Selameti Komitesi'nin bir delegesi başkomutana bile boyun eğdiriyor.

Marat kâğıdı buruşturmayı bıraktı. Cebine atıp ağır ağır Montaut ile Chabot'ya yaklaştı. Onlar aralarında tartıştıkları için Marat'nın geldiğini görmemişlerdi.

Chabot şöyle diyordu:

"Maribon ya da Montaut, iyi dinle: Halkın Selameti Komitesi'nden geliyorum."

"Ne yapıyorlar?"

"Bir soyluyu bir papazın gözetimine veriyorlar."

"Ya!"

"Senin gibi bir soylunun..."

"Ben soylu değilim," dedi Montaut.

"...gözetimini bir papaza.."

"Yani senin gibi birine."

"Ben papaz değilim," dedi Chabot.

İkisi birden gülmeye başladı.

"Hikâyeyi tamamla," diye üsteledi Montaut.

"İşte hepsi bu. Cimourdain adında bir papazı tam yetkiyle Gauvain diye bir soylunun, bir vikontun yanına gönderiyorlar. Bu vikont kıyı ordusunun seyyar bir tümenine komuta ediyor. Yapmak istedikleri soylunun hile yapmasını, papazın da ihanet etmesini önlemek."

"Bunu yapmak kolay," diye yanıtladı Montaut. "İşin içine ölümü karıştırmak yeter."

"Ben de bunun için geldim," dedi Marat.

Başlarını kaldırdılar.

"Merhaba Marat," dedi Chabot. "Oturumlara pek sık gelmiyorsun."

"Doktorum sık sık banyo almamı salık verdi," diye yanıtladı Marat.

"Banyodan uzak durmalı," dedi Chabot. "Seneca da banyoda ölmüştü."

Marat gülümsedi:

"Chabot, burada Neron yok ki."

"Sen varsın ya," dedi dik bir ses.

Bu, yanlarından geçip sırasına oturan Danton'du.

Marat dönüp bakmadı.

Kafasını Montaut ve Chabot'nun arasına soktu:

"Dinleyin, size ciddi bir şey söylemek istiyorum. Bugün üçümüzden birinin Konvansiyon'a bir karar tasarısı önermesi gerekiyor."

"Bu ben olamam," dedi Montaut. "Beni kimse dinlemiyor çünkü markiyim."

"Ben de olamam," dedi Chabot. "Beni de dinlemiyorlar çünkü papazım."

"Ben de olamam," dedi Marat. "Beni de dinlemiyorlar çünkü Marat'yım."

Bir an sessizlik oldu.

Kafası meşgul olduğunda Marat'ya herhangi bir şey sormanın mümkünü yoktu. Montaut yine de sormadan edemedi:

"İstediğin karar tasarısı nedir, Marat?"

"Tutsak aldığı bir isyancının kaçmasına engel olmayan askerî yöneticilerin ölüm cezasına çarptırılmasını öngören bir karar tasarısı."

Chabot araya girdi:

"Böyle bir karar var. Geçen Nisan'da oylandı."

"Demek ki bir işe yaramıyor," dedi Marat. "Her yerde, Vendée'nin her tarafında tutsakların kaçmasına göz yumanların, onları saklayanların hepsi cezasız kalıyor."

"Marat bunun nedeni kararın miadını doldurmuş olması."

"Onu yeniden yürürlüğe koymak gerek Chabot."

"Buna hiç şüphe yok."

"Ve bu yüzden Konvansiyon'da bundan söz etmek gerek."

"Konvansiyon'a gerek yok, Marat. Halkın Selameti Komitesi yeterli."

"Halkın Selameti Komitesi kararını Vendée'nin bütün bucaklarında duvara asıp ilan eder, birkaç da ibret dersi verirse amacımıza ulaşmış oluruz," dedi Montaut.

"Özellikle büyük başların, generallerin başı kesilmeli ibret için," diye ekledi Chabot.

Marat homurdandı:

"Evet. Gerçekten de bu yeter."

"Halkın Selameti Komitesi'ne bizzat sen söylemelisin Marat," dedi Chabot."

Marat kaçamak bir bakış fırlattı. Chabot'yu bile rahatsız edecek bir bakıştı bu:

"Halkın Selameti Komitesi demek Robespierre'in mekânı demek Chabot," dedi. "Bense Robespierre'in ayağına gitmem."

"Ben giderim," dedi Montaut.

"Pekâlâ," dedi Marat.

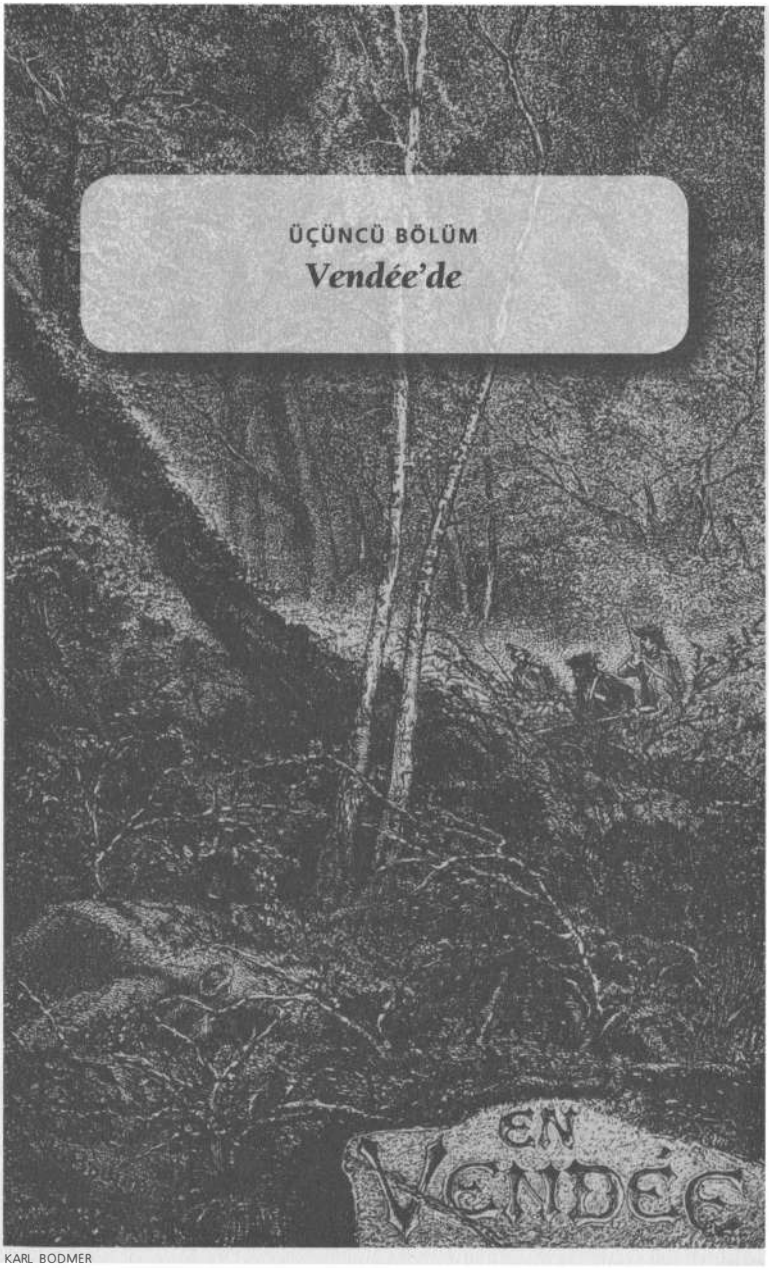
Ertesi gün Halkın Selameti Komitesi'nin emri her tarafa ulaştırıldı: Tutsakları kaçıranlar ya da kaçmalarına yardımcı olanlar ölüm cezasına çarptırılacak ve hüküm hemen infaz olunacaktı. Ve bu emir Vendée'nin bütün kent ve köylerinde duvara asılarak ilan edilecekti.

Bu karar yalnızca ilk adımdı. Konvansiyon'un daha da ileri git-

mesi gerekecekti. Birkaç ay sonra II. Yıl'ın 11 Brumaire'inde (Kasım 1793), Laval bütün Vendée kaçaklarına kapılarını açtığında, isyancılara hoşgörülü davranan bütün kentlerin baştan başa yakılıp yıkılması karar altına alındı.

Öbür tarafta da Avrupalı prensler harekete geçti. Orléans Dükü vekili ve Linnon Markisi kaçak ve sığınmacıların baskısıyla bir bildiri kaleme aldı. Bildiri Brunswick Dükü adına yayınlanıp her tarafa duyuruldu: Silah taşıyan her Fransız kurşuna dizilecek, kralın saçının teline zarar gelecek olsa Paris'in kökü kazınacaktı.

Barbarlığa karşı vahşet.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Vendée'de

KARL BODMER

BİRİNCİ KİTAP

Vendée

I
ORMANLAR

O zamanlar Bretagne'da yedi muazzam orman vardı. Vendée, papazların isyanıydı. İsyanın baş yardımcısı ise ormandı. Karanlıklar nasıl da birbirine omuz verir.

Bretagne'ın yedi Kara-Ormanı, Dol ve Avranches yolunu kesen Fougères, çevre uzunluğu sekiz fersah olan Princé, uçurum ve ırmaklarla dolu Baignon tarafında hiç geçit vermezken kralcı Concornet kasabası yakınlarında nisbeten kolay yol alınan Paimpont, cumhuriyetçi köylerden gelen çan seslerinin –ki kentlere yaklaştıkça bunların sayısı iyice çoğalır– duyulduğu Rennes, ki Puysaye orada Focard'ı perişan etmiştir, vahşi hayvan yerine Charette'i barındıran Machecoul, Trémoillelara, Gauvainlere ve Rohanlara ait Garnache, perilerin ülkesi Brocéliande ormanlarıydı.

Bretagne soylularından birinin unvanı da Yedi-Orman Senyörü idi. Bu, Fontenay Vikontu bir Bröton prensiydi.

Çünkü Fransız prens dışında bir de Bröton prensi vardı. Örneğin Rohanlar Bröton prensiydi. Garnier de Saintes II. Yıl 15 Nivôse'da[1] Konvansiyon'a raporunda Talmont Prensi'ni şöyle tanımlıyordu: "Maine ve Normandiya hükümdarı, haydutların Capet'si."

1 Fransız devrim takvimine göre 21 Aralık'tan 19 Ocak'a kadar olan dönem – ç.n.

Bröton ormanlarının 1792'den 1800'e uzanan tarihi başlı başına yazılabileceği gibi, Vendée serüveninin bir öğesi, bir söylence gibi de anılabilir.

Tarih gibi söylencenin de bir gerçeği olur. Ancak söylence gerçeği ile tarihsel gerçeklik arasında yapısal bir farklılık var. Söylence gerçeği, sonucu gerçeklik olan bir yaratımdır. Bunun dışında tarih ve söylence aynı amaca yönelirler; gelip geçen insanda ebedi insanı anlatmak.

Söylence tarihi tamamlamadıkça Vendée yeterince iyi anlatılmış olamaz; bütün için tarihe, ayrıntılar için de söylencelere bakmak gerekir.

Teslim etmeliyiz ki Vendée bu zahmete değer. Bir mucizedir Vendée.

Aptalca ama son derece yüce, iğrenç ama muhteşem bir savaş olan bu Cahiller Savaşı Fransa'yı hem kedere garketmiş hem de onurlandırmıştır. Vendée hem kanayan yara hem de şandır.

İnsanlık için her şeyin bilmece olduğu anlar vardır. Bilgeler bu bilmeceleri ışıkla, cahiller ise karanlık, şiddet ve barbarlıkla çözer. Felsefeci şunu ya da bunu suçlamakta tereddüt eder. Daha çok sorunların yarattığı kargaşaları göz önünde tutar. Hiçbir sorun yere gölgesini bırakmadan geçip gitmez, tıpkı bulutlar gibi.

Vendée'yi anlamak için bu zıtlık gözden kaçırılmamalı: Bir yanda Fransız İhtilali, öte yanda Bröton köylüsü. Bu benzersiz olayların, gönencin o muazzam tehdidinin, uygarlığın öfkeli sıçrayışının, çılgınca ilerleme taşkınlığının, ölçüsüz ve anlaşılmaz gelişmenin karşısına o ağırbaşlı yabaniyi koyun: Uzun saçlı, parlak gözlü, süt ve kestane ile karnını doyuran, sazdan kulübesine, çitine hendeğine bağlanıp yakındaki her köyü kilise çanının sesinden tanıyan, suyu yalnızca içmek için kullanan, sırtına ipek işlemeli deri bir ceket geçiren, yüzüne dövme yaptıran Kelt dedeleri gibi giysilerini keyfince süsleyen, girdiği cenderede efendisine sonsuz saygılı, çoktan ölmüş bir dili konuşmakta inat eden ve bu tutumuyla kafasına bir mezar yerleştiren, sığırlarını dürten, tırpanını bileyen, karabuğdayını harmanlayıp somununun hamurunu yoğuran, sabanının yeri ninesinden önce gelen, Kutsal Bakire'ye nasıl inanıyorsa ormandaki Beyaz Hanımefendi'ye de öyle inanan, kilisenin

mihrabı onun için ne kadar kutsalsa ovanın ortasındaki o gizemli taş da öyle olan, kıyıda balıkçı, ormanda kaçakçı, kralını, senyörünü, papazını ve bitini seven, çoğu kez hiç kıpırdamadan saatlerce denizi seyreden o düşünceli adamı.

Ve kendinize sorun; böyle bir kör, bu ışığa nasıl katlanabilir!

II
İNSANLAR

Köylünün iki dayanağı var: Onu doyuran tarla ve içinde saklandığı orman.

Bröton ormanlarının ne menem şeyler olduğunu kestirmek zordur. Kentlere benzerler. Hiçbir şey bu birbirine sarılmış çalılar kadar sağır, dilsiz ve yabani olamaz. Girilmesi zor, görünüşü korkunç ormanlardır. Ölüm ve mezarı bu kadar çok anımsatan bir başka yalnızlık düşünülemez. Mümkün olsa da bu ağaçlar tıpkı bir yıldırım gibi tek bir darbeyle kesilebilse, insan birden, bu gölgenin içinde binlerce köylünün kaynaştığını görür.

Dışarıdan ağaçlarla, kayalarla, çalılarla örtülmüş; yuvarlak ağızlı ve ters bir huni gibi aşağı inildikçe genişleyen, karanlık odalara, mahzenlere dönüşen kuyular. Cambyse Mısır'da ne bulduysa, Westermann da Bretagne'da aynı şeyleri bulmuştu. Orada çölde, burada ormanlarda. Mısır'daki dehlizlerde ölüler vardı, Bretagne'dakilerde ise canlılar. Garip bir kalabalığın gelip gittiği, dolaşıp durduğu, kaynaştığı galeriler, odalar ve dehlizlerle dolu Misdon Ormanı'nın en vahşi açıklığına "Büyük kent" deniyordu. Üstü en az onun kadar ıssız, altı en az onun kadar kalabalık bir başka açıklığa da "Kral Meydanı" adı takılmıştı.

Bu yeraltı yaşamı kendimizi bildik bileli Bretagne'ın bir parçası. İnsan oralarda hep başka insanlardan kaçmıştır. Ağaç altındaki sürüngen kovukları daha o zamanlarda oyuldu. Kelt rahipleriyle çağdaş; kimi dehizler ise dolmenlerden bile daha eski. Söylencelerin kurtçukları ve tarihin bütün canavarları bu kara ülkenin üstünden geçip gitti. Teutatès, Sezar, Hoël, Néomène, İngiltereli Geoffroy, Demir Eldiven Alain, Pierre Mauclerc, Fransız Blois sülalesi, İngiliz Montfort sülalesi, krallar ve dükler, Bretagne'ın dokuz baronu,

Grands-Jours yargıçları, Rennes kontlarıyla savaşan Nantes kontları, yağmacılar, haydutlar, büyük çeteler, II. René, Rohan Vikontu, kral adına hükmeden valiler, "iyi yürekli" diye tanındığı halde köylüleri Madam de Sévigné'nin penceresinin altında kılıçtan geçiren Chaulnes Dükü, 15. yüzyıldaki senyör vahşeti, 16 ve 17. yüzyılların din savaşları, 18. yüzyılda insan avı için yetiştirilmiş otuz bin köpek; bütün bu ürkütücü olay ve süreçler yüzünden halk çözümü kaçmakta, gözden ırak kalmakta bulmuştu. Sırasıyla Keltlerden kaçmak için Trogloditler, Romalılardan kaçmak için Keltler, Normanlardan kaçmak için Brötonlar, Katoliklerden kaçmak için Protestanlar, orman kolcularından kaçmak için kaçakçılar, önce ormana sonra da yeraltına sığınmıştı. Bu ancak hayvanların katlanabileceği bir yaşam biçimiydi. İşte zorbalık ulusları bu hale düşürür. İstila, derebeylik, bağnazlık, vergi, zorbalığın her türlüsü bu yoksul ve şaşkın Bretagne'ı iki bin yıldır eziyordu. Sanki acımasız, hiçbir duygudan nasibini almamış bir sürgün avı düzenleniyordu bu halkı yakalamak için; biri bitiyor, öteki başlıyordu. Ve insanlar bu yüzden hep yeraltındaydı.

İnsan ruhlarına her zaman öfkenin bir türü olan dehşet hâkimdi. Ve Fransız İhtilali patlak verdiğinde ormanlardaki kovukların üstü açıktı. Bretagne birdenbire doğan bu güç karşısında kendisini saldırıya uğramış hissederek ayaklanıverdi. Tutsaklara özgü bir nefret duygusuyla.

III
İNSANLARLA ORMANLARIN İŞBİRLİĞİ

O acıklı Bröton ormanları eski rollerini yeniden üstlenip bu isyanda da yerini aldı. Önceki insanlara yaptıkları gibi, isyanın yardakçısı ve hizmetkârı oldular.

Bu ormanlardan bazılarının altı, her yöne uzanan yollar, odalar, mağaralar, dehliz ve galerilerle birer labirent, sığınaktı. Hava deliği bile olmayan dehlizlerin her birinde beş altı kişi barınırdı. Buralarda en zor şey soluk almaktı. Bu yaygın köylü isyanındaki güçlü örgütlenmeyi anlayabilmek için şaşırtıcı sayılar var: Ille-et-Vilaine'de, Talmont Prensi'nin sığınağı Pertre Ormanı'nda değil in-

san sesi tek bir soluk bile duyulmazken, Focard yönetiminde tam altı bin kişi barınıyordu. Morbihan'da Meulac Ormanı'nda da görünürde kimse yoktu ama burada da sekiz bin kişi vardı: Kaldı ki bu iki orman, Pertre ve Meulac, Bretagne'nın büyük ormanları sayılmazdı. Bu aldatıcı ıssızlıkta, köstebek yuvası gibi yeraltında her yöne uzanan yollarda pek çok savaşçı saklanmıştı. Ve bunların üstünde, bu pusularda yürümek korkunçtu. Büyük, kara bir süngeri andırıyordu insanın bastığı yer: İhtilal iri, güçlü ayağını nereye basacak olsa, oradan iç savaş fışkırıyordu.

Gözün görmediği taburlar oralarda fırsat kolluyordu. Varlığını kimsenin sezemediği bu ordular Cumhuriyet ordularının ayakları altında yılan gibi kıvrılarak dolaşıyor, birden yeraltından çıkıp sonra yeniden çıktığı yere giriyor, bir görünüp bir kayboluyordu. İşlerini bazen topluca, bazen de tek tek harekete geçerek görüyor, bazen yüksek bir dağdan yuvarlanan çığ kadar ürkütücü, bazen de toz gibi unufak oluyorlardı. İstediği zaman küçülebilen devleri andırıyorlardı. Savaşmak için pehlivan, gözden kaybolmak içinse cüce oluveriyorlardı. Köstebek huylu jaguarlar gibi.

Yalnızca ormanlar değildi dikkat edilmesi gereken, korular da öyleydi. Kentlerin altında nasıl köyler varsa, ormanların altında da çalılıklar vardı hesaba katılması gereken. Ormanları birbirine her tarafa dağılmış bu korular bağlıyordu. Eski şatoların her biri birer kale, köyler karargâh, çiftlikler pusu ve tuzak yatağı; tarla, hendek ve ağaç öbekleri birer tabyaydı. Cumhuriyet ordularını yakalamak için kurulmuş bir ağın gözenekleriydi hepsi.

Baltalık denirdi bunlara.

Başlıcaları şunlardı; ortasında bir gölcük olan ve Jean Chouan'a ait Misdon baltalığı, Taillefer'in Gennes Korusu, Gougele-Bruant'ın malı Huisserie çalılığı, Havari Saint Paul diye anılan Vache-Noire ordusu komutanı Courtillé-le-Bâtard'ın Charnie Korusu, kim olduğu ve ne yaptığı pek anlaşılamayan ve sonraları Juvardeil mağarasında ölen o esrarengiz Mösyö Jacques'ın Burgault Korusu, Châteauneuf'te Cumhuriyet taburlarınca kuşatılmışken askerlerle sarmaş dolaş olup onları tutsak eden Pimousse ve Petit-Prince'in Charreau Korusu, Longue-Faye birliğinin bozgununa tanıklık eden Heureuserie Korusu, Rennes ile Laval arasındaki yolu kontrol

eden Aulne Korusu, Trémoille prenslerinden birinin *boule*[2] oyununda kazandığı Gravelle Korusu, Charles de Boishardy'nin Bernard de Villeneuve'den sonra hüküm sürdüğü Côtes-du-Nord'daki Lorges Korusu, Lescure'ün beşe karşı bir olduğu halde Chalbos'la dövüşmeye razı olduğu Fontenay yakınındaki Bagnard Korusu, Dazlak Charles'ın oğlu Hérispoux ile Alain le Redru'nün bir türlü paylaşamadığı Durondais Korusu, Coquereau'nun tutsakların boynunu kopardığı ovanın sınırındaki Croqueloup Korusu, Jambed'Argent'la Morière arasındaki Homerosvari taşlamalara tanık olan Croix-Bataille Korusu, en başta bir gönüllü Paris taburunun araştırma yaptığını gördüğümüz Saudraie Korusu. Ve daha bir sürü koru.

Büyüklü küçüklü ormanların çoğunda toprak sahibinin etrafında kümelenmiş yeraltı köyleri değil sadece, ağaçların altına gizlenmiş küçük mezralar ve buralarda yaşayan boylar, klanlar da vardı. Bu mezralar bazen ormanı kaplayacak kadar çoğalırdı. Onları çoğu kez tüten dumanlar ele verirdi. Misdon Ormanı'ndaki bu tür mezralardan ikisi uzun süre akıllarda kaldı. Létang yakınındaki Lorrière ve Saint-Ouen-les-Toits tarafındaki Rue-de-Bau kulübe topluluğu.

Kadınlar kulübelerde, erkeklerse yeraltı dehlizlerinde yaşardı. Savaşta peri galerilerini ve eski Kelt çukurlarını kullanırlardı. Kadınlar yerin altındaki erkeklere yiyecek taşırdı. Aralarında unutulanlar, açlıktan ölenler olurdu. Bu yeraltı mağaralarında açlıktan ölenler aslında, kapıyı açmayı beceremeyenlerdi. Dehlizlerin girişleri ağaç dalı ve yosunlarla öyle ustaca örtülmüştü ki bu hileyi dışarıdan anlamak mümkün değildi. Buna karşın giriş kapılarını içeriden açıp kapamak çok kolaydı. Kuyu ve dehlizler kazılırken çıkan toprak da yakındaki göle atıldığından, yerlerini belli edecek hiçbir iz görülmezdi. İçleri süpürge otu ve yosunla kaplıydı. Bunlar nemi emen bitkilerdi. Bu odalara loca denirdi. Neredeyse hiç gün yüzü görmeden, ateş yakmadan, ekmek yemeden ve hava almadan oturdukları halde, orada keyifleri yerindeydi.

Önlem almadan, gereksiz yere ya da uygunsuz zamanda dışarı çıkmak tehlikeliydi. Yukarıdan geçip giden bir ordunun ayaklarının altına düşmek pekâlâ olasıydı. İnsana ürküntü veren korular,

2 Avuç içini dolduracak büyüklükte demir toplarla oynanan bir tür misket oyunu – ç.n.

çifte kapaklı tuzaklar. Maviler içeri girmeye, Beyazlarsa dışarı çıkmaya kolay kolay cesaret edemezdi.

V
YERALTINDAKİ YAŞAM

Bu hayvan inlerindeki insanların sıkıldığı da olurdu. Kimi geceler her türlü tehlikeyi göze alıp dışarı çıkar, yakındaki açıklık alanda dansa giderlerdi. Ya da vakit öldürmek için dua ederlerdi. Bourdoiseau "Jean Chouan bize her gün tespih çektirirdi," der.

Zamanı geldiğinde Aşağı-Mainelileri Başak Şenliği'ne gitmek için yeraltından çıkmaktan kimse alıkoyamazdı. Kimileri kendince önlem alırdı. Dağ-Delen diye bilinen Denys, tiyatro oyunu seyretmek için Laval'e giderken kadın kılığına girer, sonra usulca deliğine dönerdi.

Bir anda, önlem almadan çıkıp hayatından olanlar olurdu; böylece inden çıkıp mezara girmiş olurlardı.

Bazen çukurlarının kapağını açıp savaşın sürüp sürmediğini anlamaya çalışırlardı. Sürüyorsa uzaktan sesleri dinler, silah seslerine göre olayın nasıl geliştiğini izlerlerdi. Cumhuriyetçilerin silah sesi düzenli olurdu, kralcılarınki ise dağınık. Sonucu buradan çıkartabilirlerdi. Düzgün ateş birden kesilirse Brötonların zafer kazandığı, dağınık sesler giderek azalırsa cumhuriyetçilerin ağır bastığı hükmüne varırlardı. Beyazlar sürekli saldırır ve kovalar, buna karşılık, bütün bölge onlara karşı olduğu için cumhuriyetçiler kaçanları izlemezdi.

Bu yeraltı savaşçılarının istihbaratının üstüne yoktu. Bundan daha hızlı, daha esrarengiz bir haber alma servisi olamazdı. Bütün köprüleri atmış, bütün arabaları bozmuşlardı. Böyle iken bile birbirlerine haber ulaştırmak, her şeyi bildirmek onlar için sıradan bir işti. Ormandan ormana, köyden köye, çiftlikten çiftliğe, çalılıktan çalılığa posta merkezleri kurmuşlardı.

Dışarıdan budalanın teki gibi görünen bir köylü elindeki boş bastonun içinde mektup taşıyor olurdu.

Kurucu Meclis'in eski üyelerinden biri, Boétidoux onlara Bretagne'ın bir ucundan öteki ucuna gidebilmeyi sağlayan yepyeni

cumhuriyetçi pasaportları sağlıyordu. Bu hain nasıl yapmışsa, isim hanesi boş binlerce pasaport ele geçirmişti. Bu yüzden onları yakalamak mümkün değildi. Hiç gafil avlanmazlardı. Puysaye "Dörtyüz bin kişinin bildiği sırlar kutsal emanet gibi saklanıyor, kimseye duyurulmuyordu," der.

Güneyde Sables'dan Thouars'a, doğuda Thouars'dan Saumur'e ve Thoué Irmağı'na, kuzeyde Loire Irmağı'na, batıda da Atlas Okyanusu'na kadar uzanan dörtgenin içinde kalan alan tek bir makine gibi çalışıyordu. Sarsıntı tek bir noktada bile olsa, bütün toprağı sallamadan dinmiyordu. Noirmoutier'den Luçon'a herkes, kaşla göz arasında her şeyden haberdar oluyordu. La Loué karargâhı Croix-Morineau birliğinin ne yaptığını hemen o saat öğreniveriyordu. Sanki kuşlar taşıyordu haberleri. Hoche III. Yıl 7 Messidor'da[3] şöyle yazıyordu: "Neredeyse telgraf kullandıklarına inanacaktık."

İskoçya'da olduğu gibi, bunların her biri birer klandı. Her din çevresinin ayrı komutanı vardı. Bu savaşa babam da katılmıştı, bu nedenle bundan söz edebilirim.

V
SAVAŞ YAŞANTISI

Birçoğunun yalnızca mızrağı vardı. Ama kaliteli av tüfeği sayısı da az değildi. Yeryüzünde kaçak Bocage avcıları ya da Loroux kaçakçıları gibi attığını vuran kimse yoktur. Garip, korkunç ve yürekli savaşçılardı hepsi. Üç yüz bin kişinin katıldığı isyan kararı altı yüz köyde çan çalınıp her tarafa duyurulmuştu: Yangın her yerde ve aynı anda başladı. Poitou ve Anjou aynı gün patladı. İlk hareket 10 Ağustos'tan bir ay kadar önce, 1792 Temmuzu'nun sekizinde Kerbader topraklarında başladı. La Rochejaquelein ve Jean Chouan'a bugün artık adı unutulmuş olan Alain Redeler öncülük etti. Kralcılar eli silah tutan herkesi ölümle tehdit edip kendilerine katılmaya zorluyordu. Atları, arabaları zorla alıyor, yiyeceğe el koyuyorlardı. Kısa süre içinde Sapinaud üç bin, Cathelineau on bin, Stofflet yirmi bin asker topladı. Charette, Noirmoutier'yi ele geçirdi.

3 Fransız devrim takvimine göre 21 Haziran'dan 19 Temmuz'a kadar olan dönem – ç.n.

Scépeaux Vikontu Yukarı-Anjou'yu, Dieuzie Şövalyesi Entre-Vilaine-et-Loire'ı, Tristan-l'Hermite Aşağı-Maine'i, berber Gaston Guéménée kentini, papaz Bernier ise kalan bölgeleri ayağa kaldırdı. Halk yığınlarını ayaklandırmak için az bir çaba yetiyordu. Kilisedeki ayin sırasında *yeminli papaz*ın yanındaki dolaba iri bir kara kedi kapatırlar, kedi ayin sırasında birden dışarı fırlardı. Bunu gören köylüler "Şeytan bu!" diye bağrışır ve bütün bölge isyana katılırdı. Bütün müminler ateş soluyordu. Mavileri kuşatmak, dere ve hendekleri aşmak için on beş ayak yüksekliğinde cambaz ayakları kullanırlardı. Hem kovalamak hem de kaçmak için kullanılan bir silahtı bu. Cumhuriyet askerleriyle savaşırken, çatışmanın en şiddetli anında, bulundukları yerde haç ya da kilise görecek olsalar, hepsi birden savaşı bırakıp diz çöker ve dua etmeye başlardı. Gülle ve mermi yağmuru altında dualarını ettikten sonra, sağ kalanlar ayağa kalkar ve yeniden saldırıya geçerdi. Heyhat, hepsi birer devdi! Tüfeklerini koşarken doldururlardı. Bu onlara vergi bir beceriydi. İstediğiniz her şeye inandırabilirdiniz onları; papazlar başka bazı papazların boyunlarını iple sıkıp morartır, sonra da şöyle derdi: "Bunları cumhuriyetçiler giyotinle öldürdü ama İsa onlara yeniden can verdi." Şövalyece davranıştan hoşlanırlardı: Gövdesi parça parça olduğu halde elindeki bayrağı bırakmayan cumhuriyetçi Fesque'i saygıyla anarlardı. Kimi şeyleri alaya aldıkları da olurdu. Evli cumhuriyetçi papazlar için şöyle derlerdi: "Önce takkesizdi, şimdi donsuza dönmüş." Başta toptan korkuyorlardı ama sonra topun üstüne sopayla atılır oldular. Birkaçını da bu yolla ele geçirdiler. Ellerine geçen güzel bir tunç topa Misyoner adını vermişlerdi. Katolik savaşlarından kalma, üstünde Meryem tasviri ile Richelieu'nün arması bulunan bir başka topa da Marie-Jeanne. Fontenay'i yitirdiklerinde Marie-Jeanne'ı da yitirdiler. Bu topu kaptırmak istemeyen ve bu yüzden başında bekleyen köylülerden altı yüzü kırıldı. Sonra, sırf Marie-Jeanne'ı geri almak amacıyla Fontenay'i yeniden zaptettiler ve topu kralın bayraklarıyla, çiçeklerle süsleyip götürdüler. Gelip geçen kadınlara öptürdüler. Ama iki top çok azdı. Marie-Jeanne'ı Stofflet almıştı. Bunu kıskanan Cathelineau, Pin-en-Mange'dan yola çıkıp Jallais'ye saldırdı ve üçüncü bir top ele geçirdi. Dördüncü topu Saint-Florent'a saldıran

Forest aldı. Başka iki komutan, Chouppes ve Saint-Pol daha da başarılıydı: Kesilmiş ağaçlardan top maketi, mankenlerden de topçu yapıp Mavileri Mareuil'de püskürttüler. Hem eğlendiler hem de zafer kazandılar. Bu onların en şaşaalı dönemiydi. Chalbos bir zaman sonra Marsonnière'i bozguna uğratıp kaçırdığında, köylüler İngiliz armalı otuz iki topu savaş meydanında bıraktı. İngiltere o zamanlar Fransız prenslerine para veriyordu. Nantiat 10 Mayıs 1794'te bu konuda şöyle yazıyordu: "Monsenyöre belli bir fon ayrılmıştı, çünkü birileri Mösyö Pitt'i bunun çok soylu bir tutum olacağı konusunda ikna etmişti." Mellinet ise 31 Mart tarihli raporunda şöyle diyordu: "Asilerin başlıca çığlığı şu; 'Yaşasın İngilizler!'" Köylüler yağmadan da uzak durmuyordu. Bu sofu insanlar aynı zamanda hırsızdı. Vahşilerin kendilerine göre kusurları vardır. Zamanı geldiğinde uygarlık onları bu yanlarından yakalar. Puysaye şöyle yazar: "Plélan kasabasını birçok kez yağmadan kurtarmışımdır." Daha sonra, kitabının 434. sayfasında da Montfort'a girmek istemediğini belirtir: "Jakobenlerin evlerini yağmadan korumak için kente girmedim ve çevresinden dolandım." Cholet'yi soydular. Challans'ı baştan sona yağmaladılar. Granville'i ele geçiremedikleri için Ville-Dieu'yü soydular. Mavilerin safına geçen köylülere "Jakoben yığınları" adını takıp herkesten çok onları ezdiler. Askerler gibi dövüşmeye ve haydutlar gibi katliam yapmaya bayılıyorlardı. "Şişkolar"ı yani burjuvaları kurşuna dizmeyi pek seviyor, bunu "eğlenmek" olarak tanımlıyorlardı. Nitekim, Fontenay'deki kralcı papazlardan Barbotin yetmişlik bir adamı kasatura darbesiyle indirmişti. Saint-Germain-sur-Ille'deki komutanlardan biri de soylu bir savcıyı kurşunlayıp öldürmüş, saatini almıştı. Machecoul'daki cumhuriyetçileri ise, her gün otuz kişi olmak üzere, sistemli bir biçimde öldürdüler. Bu tam beş hafta sürdü. O gün temizlemeyi düşündükleri otuz kişiyi sıraya dizer, buna "tespih" derlerdi. Bu sırayı önceden kazılmış hendeğin kıyısına getirir, kurşuna dizerlerdi. Vurulanlardan bazıları çukura canlı düşer ve öyle gömülürdü. Joubert adında bir yargıcın iki elini de testereyle kesmişlerdi. Mavilerden alınan tutsakların bileğine, özel olarak bu iş için yapılmış, bıçak gibi keskin kelepçe takarlardı. Tutukluları meydanlarda boru çalarak öldürürlerdi. Tıpkı Marat gibi kaşlarının üs-

tüne başlık niyetine mendil bağlayan ve mendile "Kardeşlik; Şövalye Charette" diye imza atan Charette, Pornic kentini evlerin içinde oturanlarla birlikte ateşe vermişti. Aynı günlerde Carrier de dehşet saçıyor, şiddete şiddetle yanıt veriliyordu. Bröton asileri Yunan isyancılarını andırıyorlardı: Kısa ceket, eteği andıran geniş dizlik giyer, omuzlarına astıkları tüfeklerle Kleftlere benzerlerdi. Henri de La Rochejaquelein elinde sopa ve belinde iki tabancayla savaşa katıldığında yirmi bir yaşındaydı. Vendée ordusu yüz elli dört tümene ayrılmıştı. Kuşatmalar düzenli bir biçimde sürdürülüyordu. Bressuire kentini tam üç gün kuşatma altında tutmuşlardı. Sables ise kutsal bir cuma günü on bin köylü tarafından topa tutuldu. Montigné'den Courbeveilles'e kadar on dört cumhuriyetçi köyü bir gün içinde yıkıldı. Thouars'da, yüksek kale duvarlarının üstünde komutan La Rochejaquelein'le bir köylü arasında şöyle bir konuşma geçmişti: "Carle! – Buyurun. – Omuzlarını getir de üstüne çıkayım. – Başüstüne. – Tüfeğini ver. – Başüstüne." Rochejaquelein duvarı böyle aşıp Dugueslin'in kuşattığı kente girmiş, kent ele geçirilmişti. Bir kartuşu bir Louis altınına değişmezlerdi. Köylerinin çan kulesi görünmez olunca hüngür hüngür ağlarlardı. Kaçmak onlar için basit, sıradan bir şeydi. Komutanlarının böyle durumlar için emri şöyleydi: "Çarıklarınızı atın ama silahlarınızı elden bırakmayın!" Cephane bitince tespih çekip dua ederek gider, cumhuriyetçilerin cephane sandığından çalarlardı. D'Elbée sonraları bu gereksinimini İngilizlerden karşılar oldu. Düşman yaklaşınca, varsa yaralılarını buğday tarlalarına, otların arasına saklar, muharebe bitince gidip onları bıraktıkları yerden alırlardı. Üniformaları yoktu. Giysileri paramparçaydı. Soylular da, köylüler gibi, ne bulurlarsa onu giyerdi. Roger Mouliniers sarık sarar, La Flèche Tiyatrosu'nun kostüm deposundan aldığı şalvarı giyerdi. Şövalye Beauvilliers savcı cübbesi giyer, başındaki yün berenin üstüne de bir kadın şapkası geçirirdi. Hepsi beyaz fular ve beyaz kuşak bağlardı. Komutanların rütbeleri bu beyaz kumaşların üstündeki rozetlerden anlaşılırdı. Stofflet'nin rozeti kırmızı, La Rochejaquelein'inki siyahtı. Sonuçta Normandiya'yı hiç terk etmemiş bir yarı-Jironden olan Wimpfen, Caen onbaşılarının tek pırpırlı kol şeridinden takardı. Aralarında kadınlar da vardı. Sonradan Madam de

la Rochejaquelein olan Madam de Lescure, yakalandığında şeflerin adının yazılı olduğu listeyi yakan La Rouarie'nin metresi Thérèse de Mollien, köylüleri Puy-Rousseau Şatosu'nun büyük kulesinin altına toplayıp elde kılıç komut yağdıran genç ve güzel Madam de La Rouchefoucauld, yakalandığı sıradaki yürekli tutumuna duyulan saygı nedeniyle ayakta kurşuna dizilen ve Şövalye Adams denen Antoinette Adams. Destansı ama acımasız bir dönemdi. Herkes çıldırmıştı. Madam de Lescure savaş dışı kalıp yerde yatan cumhuriyetçilerin üstüne mahsus atını sürer, sonra da "Hepsi ölmüş," derdi. Kimbilir belki içlerinde yaralılar da olurdu. Erkekler bazen ihanet ederdi ama kadınlardan hiç hain çıkmadı. Bir tek Théâtre-Français oyuncusu Fleury adlı genç kız La Rouarie'yi terk edip Marat'ya kaçmıştı ama aşkı yüzünden. Komutanların çoğu erler kadar cahildi. Sapinaud doğru dürüst yazmayı bilmezdi. Sözcükleri yazılması gerektiği gibi değil, ağızdan çıktığı gibi yazardı. Şefler birbirlerinden nefret ederdi. Bocage yüzbaşıları "Yukarıdakiler kahrolsun!" diye bağırırdı. Pek az süvarileri vardı ve böyle bir birliği oluşturmak çok zordu. Puysaye "İki oğlunu keyifle sunan bir adamdan atlarından birini istesem bana buz gibi davranırdı," diye yazar. Orak, yaba, tırpan, eski ve yeni tüfekler, avcı bıçakları, şiş, ucuna demir takılmış sopa, çivili topuz; silahları işte bunlardı. Bazıları sırtlarında ölü kemiğinden yapılmış haçlar taşırdı. Çığlıklar atarak saldırır, ormanlardan, tepelerden, hendeklerden, çukurlardan, derelerden, her yerden ve birdenbire ortaya çıkarlardı. Düşmanın çevresini alır, öldürür, kurşun yağdırır, onu darmadağın ederlerdi. Cumhuriyetçi bir köy ya da bir kasabadan geçecek olsalar, oradaki Özgürlük Ağacı'nı kesip yakar, ateşin önünde de dans ederlerdi. Yalnızca geceleri yürürlerdi. Birdenbire ve hiç beklenmedik bir yerden görünüvermek; Vendéelilerin yöntemi işte buydu. Yol üstündeki küçücük otları bile ezmeden, sessizce yetmiş beş kilometre yol yürürlerdi. Her akşam şefler arasında toplanan savaş kurulunda, ertesi gün neredeki Cumhuriyet askerlerine baskın düzenleneceği kararlaştırılırdı. Sonra tüfeklerini doldurur, dualarını eder, çarıklarını çıkarır, çalıların arasından, yosunların üstünden, uzun ve gürültüsüz sıralar halinde yürüyüp gider ve hiç konuşmazlardı. Tıpkı karanlıkta yürüyen kediler gibi.

VI
TOPRAĞIN RUHU İNSANA GEÇER

İsyan halindeki Vendée erkeği, kadını ve çocuğuyla beş yüz bin kişiyi aşkındı. Yarım milyon savaşçı; Tuffin de La Rouarie'nin verdiği sayı buydu.

Onlara federalistler yardım ediyordu. Vendée Gironde'u yedeğine almıştı. La Lozère Bocage'a otuz bin kişi gönderiyordu. Beşi Bretagne'da, üçü de Normandiya'da olmak üzere sekiz bölge ittifak yapmıştı. Caen'le birleşen Evreux'nün isyandaki temsilcisi belediye başkanı Chaumont ve eşraftan Gardembas'tı. Buzot, Gorsas ve Barbaroux Caen, Brissot Moulins, Chassan Lyon, Rabaut-Saint-Etienne Nismes, Meillan ve Duchâtel Bretagne temsilcisiydi. Ateşi işte bu ağızlar körüklüyordu.

İki Vendée vardı. Ormanlarda savaşan büyük Vendée ve çalılıklarda savaşan küçük Vendée. Charette'i Jean Chouan'dan ayıran da buydu. Küçük Vendée saftı, büyüğünün ise ahlâkı bozulmuştu. Küçük daha değerliydi. Charette markiliğe yükseldi, kral orduları başkomutanı oldu, büyük haçlı Saint-Louis nişanı aldı. Jean Chouan ise Jean Chouan olarak kaldı, Charette haydutlarla, Jean Chouan ise başıboş şövalyelerle birleşti.

Soylu şeflere; Bonchamps, Lescure ve La Rochejaquelein'e gelince, onlar yanıldı. Büyük Katolik ordusu boş ve aptalca bir çabaydı. Felaket kaçınılmazdı. Bir köylü fırtınasının Paris'e saldırması, birtakım köylerin birleşip Panteon'u kuşatması, Noel ilahilerinin gürültü patırtısının "Marseillaise"i bastırması, çarıklı insan yığınının düşünen insan topluluğunu alt etmesi mümkün müydü? Le Mans ve Savenay de bu deliliği cezalandırdı. Loire'ı aşmak Vendée için olanaksızdı. Her şey yapabilir ama bu kadar sıçrayamazdı. Bu iç savaş asla kazanılamazdı. Ren'i geçmek Sezar'ı bütünler, Napoléon'u yüceltir ama Loire'ı geçmek La Rochejaquelein'i öldürür.

Gerçek Vendée, olduğu yerdeki Vendée'dir. Orada vurulamaz, yakalanamaz. Vendéeli kendi memleketinde kaçakçı, çiftçi, asker, çoban, kaçak avcı, iyi nişancı, keçi avcısı, çan çalıcı, köylü, casus, katil, papaz ve orman canavarıdır.

La Rochejaquelein ancak Akhilleus'tur, Jean Chouan ise Proteus.

Vendée başaramadı. Başka isyanlar, örneğin İsviçre başarılı oldu. İsviçre'ninki gibi bir dağlı ayaklanmasıyla Vendée gibi orman isyanı arasında durum ve ortamdan kaynaklanan belirleyici bir fark olur. Biri idealleri için, öteki önyargılar için savaşır. Biri uçar, öteki sürünür. Biri insanlık, öteki ise bir başınalık için dövüşür. Biri özgürlüğün, öteki ise tecrit olmanın peşindedir. Biri Komün'ü, öteki din çevresini savunur. Morat'nın kahramanları "Komün! Komün!" diye haykırırdı. Birinin derdi uçurumlarsa, ötekininki toprak çukurlardır. Biri sellerin, köpüklerin adamıdır, öteki sıtma yapan durgun suların, bataklıkların. Birinin başının üstünde lacivert gökyüzü, ötekininkinde çalılar vardır. Biri tepede, öteki gölgededir.

Tepelerdeki eğitimle dip bucak köşelerdeki eğitim elbette ki aynı değildir.

Dağ kaledir, ormansa pusu. Biri cesareti ve kahramanlığı, öteki pusu kurmayı öğretir. Antikçağ'da tanrılar dağların yüksek tepelerine, satirler ormanlara yerleşirdi. Satir vahşidir; yarı insan, yarı hayvan. Özgür ülkelerinse Apeninleri, Alpleri, Pireneleri ve Olimposları vardır. Parnasse bir dağdır. Giyom Tell'in en büyük yardımcısı ise Mont Blanc. Hint destanlarını dolduran ruhların karanlıklara karşı yüce savaşında ve bu savaşın üstünde Himalaya görünür. Yunanistan, İspanya, İtalya ve İsviçre'ye baktığınızda dağları görürsünüz, Kimmerya, Cermanya ve Bretagne'a baktığınızda gördüğünüz şey ormandır. Ve orman barbarlıktır.

Topraktaki oluşum biçimleri insana hareket edebileceği birçok yön gösterir. İnsanın üstünde sanıldığından çok daha fazla etkilidirler. Kimi vahşet dolu manzaraların varlığı insanda görme bozukluğu yaratır ve yaratılışı suçlamaya kalkışırız. Bu tür manzaralarda doğanın ağır tahrikiyle karşılaşmış gibi oluruz. Çöl bazen bilince, özellikle de yarı-aydın insan bilincine zarar verir. Bu gürül gürül bir bilinçse ortaya Sokrates ya da İsa çıkar, cılız bir bilinç ise ancak Atreus'u ya da Yahuda'yı yaratır. Bilincin cılızı çabucak sürüngene dönüşür. Karanlık orman, çalılık, dikenli alan, ağaç altı bataklıkları gibi sığınaklar onun için kaderdir. Oralarda kötülü-

ğün gizli gücüne teslim olunur. Görme bozukluğu, nedeni bilinmeyen seraplar, zaman ve mekânın ürkütücülüğü insanı yarı dinsel, yarı hayvani bir korkuya sürükler ve o da sıradan dönemlerde çürük insanı, şiddetin egemen olduğu dönemlerde ise vahşeti doğurur. Katilin yolunu aydınlatan meşaleyi tutan yanılsamalar olur. Haydutun başı döner. Eşsiz doğanın iki yönü vardır; yüce ruhları aydınlığa boğar, vahşi ruhları ise kör eder. İnsan cahil, çöl de serap dolu olunca yalnızlığın karanlığı zekânın karanlığına eklenir. İnsanın içinde uçurumlar açılması da işte bundandır. Kimi kayalar, kimi hendekler, kimi bataklıklar; kimi vahşi görünüşlü ağaçlık alanların akşam karanlığı insana delice, acımasız şeyler yaptırır. İnsanın neredeyse, bazı mekânların kötülük yaptırdığına inanası gelir.

Bilseniz, Baignon ile Plélan arasındaki o meşum tepe ne acıklı olaylara tanık olmuştur!

Geniş ufuklar insanı bütünlüklü düşünmeye yöneltir. Dar ufuklarsa bölük pörçük düşüncelerin ilham kaynağıdır. Bu da bazen büyük yürekleri küçük ruhlu insanlar olmaya mahkûm eder. Örnek, Jean Chouan.

Küçük ve bölük pörçük düşünceler büyük ve bütünlüklü düşüncelerden nefret eder; bu ilerleme için verilen savaşın ta kendisidir.

Memleket ve vatan; bütün Vendée Savaşı'nın özeti bu iki sözcüktür. Yerel düşüncenin evrensel düşünceyle kavgası. Yurttaşa karşı köylü.

VII
VENDEE BRETAGNE'I BİTİRDİ

Bretagne kadim asilerdendi. İki bin yıldır kalkıştığı her isyanda haklıydı. Ama bu kez yanılmıştı. Bununla birlikte, aslında ister ihtilale karşı olsun ister monarşiye, ister ihtilal delegelerine karşı olsun ister dük ve kont valilere, ister değersiz kâğıt paralara karşı olsun ister o acımasız tuz vergisine, ya da savaşın tarafları kimler olursa olsun; Nicolas Rapin, François de La Noue, Yüzbaşı Pluviaut ya da La Garnache'ın karısı, Stofflet, Coquereau ve Lechandelier de Pierreville; ister Rohan yönetiminde krala kar-

şı olsun ister La Rochejaquelein yönetiminde kral uğruna, Bretagne'ın savaşı hep aynı savaştı; yerel düşüncenin merkezî düşünceyle savaşı.

Bu eski taşra yöreleri durgun sulara, bataklıklara benziyordu. Koşmak bu durgun suları iğrendirirdi. Esen rüzgâr onları canlandırmaz, kaynatmazdı. Finisterre; Fransa işte orada bitiyordu. İnsanın önüne açılan yolun bitmesi, ilerleyen kuşakların durması gibi. "Dur," diye bağırıyordu okyanus karaya. Aynı komutu barbarlık da uygarlığa veriyordu. Başkent, Paris ne zaman bir hamle yapacak olsa ki bu hamle kralcı ya da cumhuriyetçi, özgürlük ya da zorbalık yönünde olabilirdi, sonuçta yeni bir şeydi ve Bretagne buna direniyordu: Bizi rahat bırakın. Ne istiyorlar bizden? Orman tırpanını, Bocage karabinasını eline alıyordu. Yasalarda ya da eğitimdeki bütün yenileştirme çabalarımız, ansiklopedilerimiz, felsefelerimiz, dehalarımız, şan ve onurumuz Houroux'nun önünde sıfıra iniyordu. Bazouges'un çanları Fransız İhtilali'ni tehdit ediyor, Faou Ovası fırtınalı meydanlarımızın karşısına dikiliyor, Haut-des-Prés çanı Louvre Kulesi'ne savaş açıyordu.

Bu korkunç bir sağırlıktı.

Vendée isyanı böyle korkunç bir nefretin ürünüydü.

Tarihe ünlü ve kara bir "Vendée" sözcüğü armağan etmekten başka sonuç vermeyen büyük ve apansız muharebeler, Titanların savaşı, ölçüsüz isyanlar, insanların olmayan birileri için kendini öldürmesi, bencilliğe körükörüne sadâkat, alçaklığa görkemli bir kahramanlık sunacağım diye onca zamanı boşa harcamak, hesapsızlık, stratejisizlik, taktiksizlik, amaçsızlık, başsızlık, sorumsuzluk, iradenin her zaman ve her derde deva olamayacağının açık ispatı, şövalyece ve vahşi bir biçimde ama aptalca bir şahlanış, ışıktan korunmak için karanlığın gereçlerine sarılmak, cehaletin gerçeğe, adalete, hakka, akla, kurtuluşa karşı soyluca, uzun uzun ama aptalca direnmesi, korku dolu sekiz yıl, yıkılan on dört vilayet, tahrip olan tarlalar, çiğnenen ürünler, yakılan köyler, yıkılan kentler, yağmalanan evler, öldürülen kadın ve çocuklar, evlerin altına sokulan kundak, yürekleri delen kılıç, uygarlığa duyulan korku, Mösyö Pitt'ten medet umma; bu, işte böyle bir savaştı. Ana babayı vicdansızca öldürmeye çalışmak gibi bir şey.

Sonuç olarak, kadim Bröton heyûlasını delik deşik etmenin ve ışığın bütün oklarını bu çalılığın üstüne salmasının ne kadar hayatî olduğunu göstermesi bakımından, Vendée'nin ilerlemeye, gelişmeye katkısı oldu. Felaketlerin bazen, işleri hale yola koymak gibi tuhaf işlevleri olur.

İKİNCİ KİTAP

Üç Çocuk

I
PLUS QUAM CIVILIA BELLA[1]

1792 yazı çok yağışlıydı. 1793 yazı ise çok sıcak. İç savaş Bretagne'da yol denecek bir şey bırakmamıştı. Ama oranın yazı öyle güzeldi ki yine de gelip giden oluyordu. En iyi yol kuru topraktır.

Huzurlu bir temmuz gününün akşamında, güneş battıktan bir saat kadar sonra, Avranches yönünden gelen bir atlı Croix-Branchard hanının önünde durdu. Han Pontorson'un girişindeydi ve son yıllara kadar kapısında şöyle bir yazı vardı: "Ağzınıza layık elma şarabı." Gün boyu çok sıcak olmuştu ama rüzgâr da yavaş yavaş canlanıyordu.

Atlı etekleri atın sağrısına kadar uzanan bir paltoya sarınmıştı. Başında büyük, geniş ve üç renkli kokardı olan bir şapka vardı. Nefretin ve mermilerin cirit attığı böyle bir bölgede nişangâh niyetine kullanılan bir kokart taşımak büyük cüretti doğrusu. Boynundan düğmelediği palto aşağı doğru giderek açılıyor ve kollarını serbest bırakıyordu. Altından yine üç renkli bir kemer ve kemerde de iki tabanca kabzası seçiliyordu. Belindeki uzun kılıç ise paltonun altından görünüyordu.

1 (Lat.) İç savaştan daha fazlası.

Atın ayak seslerinin kapının önünde kesildiği duyulunca hanın kapısı açıldı ve hancı dışarı çıktı. Elinde lamba vardı. Ortalık ne tam aydınlık ne de tümüyle karanlıktı. Dışarıda vakit gündüzdü ama içeriye gece inmişti bile. Hancı kokarda baktı:

"Yurttaş, burada mı konaklayacaksınız?" diye sordu.

"Hayır."

"Nereye gidiyorsunuz öyleyse?"

"Dol'e."

"Bu durumda ya Avranches'a dönün ya da Pontorson'da kalın."

"Neden?"

"Çünkü Dol'de çatışma var."

"Ya," diye yanıtladı atlı.

Ve sürdürdü:

"Atıma yulaf verin."

Hancı tekneyi getirip içine bir çuval yulaf boşalttı. At soluya soluya yemeye koyuldu.

Konuşma sürdü:

"Yurttaş, bu at beylik mi?"

"Hayır."

"Sizin mi?"

"Evet. Satın aldım ve parasını da ödedim."

"Nereden geliyorsunuz?"

"Paris'ten."

"Dosdoğru değil herhalde?"

"Hayır."

"İyi bilmişim. Yollar kesildi. Ama yine de posta iyi işliyor."

"Yalnızca Alençon'a kadar. Postayı orada bıraktım."

"Ya! Yakında Fransa'da posta falan kalmayacak. Zaten at da yok. Üç yüz franklık bir ata altı yüz frank veriyorlar. Yem fiyatları ise iyice aldı başını gidiyor. Ben posta sahibiydim, şimdi ise aşçılık yapıyorum. Benim gibi bin üç yüz on üç kişiden iki yüzü işi bıraktı. Yurttaş yeni tarifeye göre mi yolculuk yaptınız?"

"Bir Mayıs'a göre. Evet."

"Yaylı için yirmi metelik, araba için on iki metelik, yük arabası içinse beş metelik. Atı Alençon'da mı satın aldınız?"

"Evet."

"Bütün gün yolda mıydınız?"

"Şafaktan beri."

"Ya dün?"

"Dün de, önceki gün de."

"Domfront ve Mortain yoluyla gelmiş olmalısınız."

"Ve Avranches."

"Bana güvenin ve dinlenmenize bakın yurttaş. Yorgun olmalısınız? Çünkü atınız yorgun görünüyor."

"Atların yorulmaya hakkı vardır ama insanların asla."

Hancının bakışları yeniden yolcunun üstüne durdu. Ağırbaşlı, sakin bir çehresi vardı. Kır saçları yüzünü çevreliyordu.

Hancı göz alabildiğine ıssız yola kaçamak bir bakış fırlatıp sordu:

"Hep böyle yalnız mı yolculuk yapıyorsunuz?"

"Muhafızlarım da var."

"Neredeler?"

"Kılıcım ve tabancalarım."

Hancı gidip bir kova su getirdi ve ata içirdi. Bir yandan da yolcuyu süzüyor ve kendi kendine konuşuyordu:

"Benim için fark etmez ama yine de papaza benziyor."

Yolcu sordu:

"Dol'de çatışma var mı dediniz?"

"Evet. Bu aralar başlamış olması gerekir."

"Kiminle kim çatışıyor?"

"Sabık bir aristokratla başka bir sabık aristokrat."

"Nasıl yani?"

"Demek istediğim, cumhuriyetçi bir eski aristokrat kralcı bir eski aristokratla dövüşüyor."

"Ama artık kral yok ki."

"Ama veliaht var. İşin garibi, bu eski aristokratlar akraba."

Atlı yolcu dikkatle dinliyordu. Hancı sürdürdü:

"Biri genç, öteki ise yaşlı. Küçük yeğen büyük amcaya karşı dövüşüyor. Amca kralcı, yeğense yurtsever. Amca Beyazlara komuta ediyor, yeğen Mavilere. Ah! Birbirlerine zerre acımıyorlar. Ölümüne bir savaş."

"Ölümüne mi?"

"Evet yurttaş. Durun, birbirlerine ne kadar nazik davrandıkları-

nı görmek ister misiniz? Bu afişi bir yolunu bulup her tarafa ihtiyar yapıştırttı. Bütün evlerin duvarlarına, bütün ağaçlara. Benim kapıma bile bir tane yapıştırdılar."

Hancı elindeki feneri kapının kanatlarından birine yapışmış kare biçimindeki kâğıda yaklaştırdı. Afişteki yazı büyük harflerle yazıldığı için yolcu atın üstünden bile okuyabiliyordu:

> «Lantenac Markisi küçük yeğeni Vikont Gauvain'e bildirmekten onur duyar ki, kendisini ele geçirme mazhariyetine erişirse Vikont hazretlerini hemen kurşuna dizdirecektir."

"Ve işte yanıtı," diye sürdürdü hancı.

Geri döndü, elindeki lambayı kapının öteki kanadına tuttu. Ötekiyle aynı hizada başka bir afiş de oradaydı. Yolcu okudu:

> «Gauvain, yakalarsa kendisini kurşuna dizdireceğini Lantenac'a bildirir."

"Dün kapıma birinci afişi yapıştırmışlardı, bugün de ikincisini," dedi hancı. "Yanıtı hiç geciktirmediler."

Yolcu alçak sesle, kendi kendine konuşurmuş gibi mırıldandı. Hancı adamın söylediklerini duydu ama pek bir şey anlamadı:

"Evet, bu vatan uğruna savaşın ötesinde, bir aile savaşı. Böyle olması da gerekiyordu zaten, iyi oldu. Toplumların topluca yenilenmesinin bedeli böyle olur."

Ve yolcu elini şapkasına götürüp gözlerini ikinci afişe dikti, onu selamladı.

Hancı sürdürdü:

"Görüyorsunuz yurttaş, işler böyle. Biz kent ve büyük kasabadakiler ihtilalden yanayız, kırdakiler ise karşı. Başka bir deyişle, kentler Fransız'sa köyler Bröton. Bu kentlilerle köylüler arasında bir savaş. Onlar bize muhallebi çocuğu diyor, biz de onlara tarla kuşu. Soylular ve papazlar da onların yanında."

"Hepsi değil," diye susturdu atlı yolcu.

"Kuşkusuz yurttaş. Nitekim burada da markinin karşısında bizim de vikontumuz var."

Sonra kendi kendine konuşur gibi ekledi:

"Ve sanıyorum, karşımdaki de bir papaz."

Atlı yolcu sürdürdü:

"Kim daha üstün görünüyor?"

"Şimdilik vikont. Ama onun da işi zor. İhtiyar pek yaman adam. Bunlar, buraların soylusu Gauvain ailesinden. Ailenin iki kolu var. Büyük kolun başında Lantenac Markisi var, küçük kolunkinde Vikont Gauvain: Bugün bu iki kol savaş halinde. Ya da iki dal. Ama böyle şeyler ancak insanlar arasında olur, ağaçlar arasında değil. Bu Lantenac Markisi Bretagne'da çok güçlü. Köylülerin gözünde bir prens. Kıyıya çıktığı gün bir anda sekiz bin adam toplayıverdi. Bir hafta içinde de üç yüz bucağı ayaklandırdı. O kıyıda küçücük bir parça eline geçirebilse İngilizler çıkartma yapacaktı. Ama Allah'tan, kaderin cilvesi, markinin küçük yeğeni Gauvain oradaydı. Cumhuriyetçilerin komutanı oydu ve amcasının önünü kesti. Yine Allah'tan, Lantenac karaya çıkar çıkmaz birçok tutsağı katlettirdi, iki de kadın öldürttü. Kadınlardan birinin üç küçük çocuğu vardı ve Paris'ten gelen bir tabur onları evlat edinmişti. Katliamdan sonra bu tabur korkunç bir şeye dönüştü. Adı Kırmızı Bere Taburu. O Parislilerin çoğu şimdi hayatta değil ama hepsi son derece gözü pek insanlar. Gauvain'in tümenine katıldılar. Kimse onlara direnemiyor. Kadınların öcünü almak, çocukları kurtarmak istiyorlar. İhtiyarın o çocukları ne yaptığını bilen de yok. Parisli gönüllüleri delirten de bu oldu. Sizin anlayacağınız, çocuklar bu işe karışmamış olsaydı savaş da böyle gelişmezdi. Vikont iyi yürekli ve cesur bir genç. Ama ihtiyar da ürkütücü bir marki. Köylüler buna Saint Michel'in Belzébuth'la savaşı, diyor. Belki bilirsiniz, Saint Michel yöre halkının koruyucu meleği. Körfezde, denizin ortasında bir dağ var, Saint Michel şeytanı o dağın tepesinden düşürüp başka bir dağın, buraya çok yakın Tombelaine'in altına kapattı, diye inanılır."

"Evet," diye mırıldandı atlı. "Tumba Beleni, yani Belenus'un mezarı. Belus'un, Bel'in, Bélial'in ya da Belzébuth'un mezarı."

"Görüyorum ki epey bir şeyler biliyorsunuz."

Hancı kendi kendine mırıldandı:

"Hiç kuşkum kalmadı, Latince de bildiğine göre, bu adam kesinlikle papaz."

Sonra sürdürdü:

"İşte böyle yurttaş. Köylüler için bu savaş yeniden başladı. Söylemeye gerek yok ki Saint Michel kralcıların, Belzébuth da cumhuriyetçilerin komutanı onlara göre. Ama bana sorarsanız, Lantenac'tan daha iyi şeytan olmaz ve melek diye bir şey varsa, o da Gauvain'dir. Bir şey içmez misiniz, yurttaş?"

"Bir parça ekmeğim ve suyum var. Ama Dol'de ne olup bittiğini bana hâlâ söylemediniz."

"Olan şu: Gauvain kıyıdaki seyyar tümeni yönetiyor. Lantenac'ın amacı ise her tarafı ayaklandırıp Aşağı-Bretagne ile Aşağı-Normandiya'yı bir araya getirmek. Kapıyı Pitt'e açmak ve büyük Vendée ordusuna yirmi bin İngiliz ve iki yüz bin köylüyle destek sağlamak. Gauvain bu planı başa çıkardı. Kıyıyı elinde tutuyor ve Lantenac'ı iç kesimlere, İngilizleri de denize sürüyor: Lantenac burayı almıştı ama Gauvain onu oradan attı. Pont-au-Beau'yu geri aldı, Avranches'tan kovaladı, Villedieu'den kovdu ve Granville'e girmesini engelledi. İhtiyarı Fougères Ormanı'na sokup etrafını kuşatmak için harekât yapıyor. Dün her şey yolundaydı, Gauvain tümeniyle buralardaydı. Birden bir haber geldi: Usta ihtiyar bir çıkış yapmış ve Dol üstüne yürümüş, diye. Dol'ü alır da Dol Dağı'na top bataryası yerleştirirse, İngilizler'e çıkartma yapabilecekleri bir kıyı sağlamış olacak ve her şey bitecek. Bu nedenle Gauvain yitirecek bir dakika bile olmadığını görüp emir falan beklemeden toplan borusu çaldırdı, toplarını hazırlattı. Lantenac Dol üstüne atılırken, Gauvain de onun üstüne çullandı, akıllı adam çünkü. Bu iki Bröton kafa Dol'de tokuşacak. Epey gürültü kopacak. Ve işte şimdi oradalar."

"Dol'e ne kadar zamanda gidilebilir?"

"Yanında yük arabaları olan askerî bir birlik bu yolu en az üç saatte alabilir. Ama artık varmışlardır."

Yolcu kulak kabarttı ve konuştu:

"Gerçekten de öyle. Top seslerini duyar gibiyim."

Hancı da dinledi:

"Evet yurttaş. Tüfek sesleri de var. Yelken bezi yırtılır gibi bir ses. Geceyi burada geçirmelisiniz. Şimdi orada yapabileceğiniz bir şey yok."

"Duramam. Yola devam etmeliyim."

"Yanılıyorsunuz, göreviniz nedir bilmiyorum ama tehlike çok

büyük. Sizin için dünyada her şeyden daha değerli bir şey yoksa orada..."

"Dediğin gibi gerçekten; benim için her şeyden daha değerli bir şey var orada."

"Örneğin oğlunuz falan mı..."

"Onun gibi bir şey," dedi atlı.

Hancı başını kaldırıp baktı ve kendi kendine söylendi:

"Oysa bu yurttaş bana papaz gibi görünmüştü nedense."

Bir an düşünüp içinden sürdürdü:

"Ama papazların da çocuğu olabilir artık."

"Atımı gemleyin," dedi yolcu. "Borcum ne?"

Ve ödedi.

Hancı kova ve tekneyi duvarın dibine koyup geri geldi:

"Madem gitmeye karar verdiniz, öyleyse öğüdümü dinleyin. Saint-Malo'ya gittiğiniz açık. Öyleyse hiç değilse Dol yolundan gitmeyin. İki yol vardır: Dol yolu, bir de sahil yolu. İkisi de aynı uzaklıkta. Sahil yolu Saint-Georges de Brehaigne, Cherrueix ve Hirel-le-Vivier'den geçer. Dol güneyinizde, Cancale ise kuzeyde kalır. Yurttaş, ileride bir yol ağzı göreceksiniz. Soldaki Dol yoludur, sağdaki ise Saint-Georges de Brehaigne yolu. Şimdi beni iyi dinleyin: Dol yönüne giderseniz kıyametin ortasına düşersiniz. Bu yüzden soldakine değil, sağdaki yola girin."

"Sağol," dedi yolcu.

Ve atını topukladı.

Karanlık basmıştı; gecenin içinde kayboldu.

Hancı bir an sonra onu göremez oldu.

Yolcu yol ağzına geldiğinde uzaktan bağıran hancının sesini duydu:

"Sağdaki yoldan gidin!"

Ama soldaki yolu tuttu.

II
DOL

Eski kayıtların belirttiğine göre Fransa'nın Bretagne bölgesinde bir İspanyol kenti olan Dol, kentten çok sokağı andırıyordu. Ortada

geniş, eski gotik bir cadde vardı. Caddeyi sağlı sollu, fil ayaklarına ve kemerlere yaslanan, dirsek ve köşeler oluşturan, düzensiz evler sınırlıyordu. Kentin öbür bölümleri, ırmağa dökülen küçük akarsular gibi, o caddede son bulan küçük sokaklardan ibaretti. Kapısız, sursuz, açık bir yapı kümesi olan kent Dol Dağı'na sırtını vermişti ve herhangi bir kuşatmaya dayanacak durumda değildi. Ama sokağa gelince, o bir değil birkaç kuşatmaya dayanabilir, kendini savunabilirdi. Elli yıl öncesine kadar ayakta olan evlerin çıkıntıları, sokağı iki yönden sınırlayan fil ayaklı galerilerle çok sağlam, dayanıklı bir muharebe alanıydı. Ne kadar çok ev varsa o kadar çok kale var, demekti. Bu yüzden hepsini teker teker ele geçirmek gerekiyordu. Eski çarşı bu sokağın hemen hemen tam ortasındaydı.

Croix-Branchard'daki hancı doğru söylemişti: O öğütlerini sürdürürken Dol çılgınca bir muharebenin içindeydi. Sabah kente gelen Beyazlarla akşam onlara saldıran Maviler arasında gece düellosu başlamıştı. Güçler eşit değildi; Beyazlar altı bin, Maviler ise bin beş yüz kişi idi. Ama her ikisinin savaşı kazanma azmi eşitti. İşin garibi, saldıran altı binlik değil, bin beş yüzlük güçtü.

Bir tarafta yığınlar, öteki tarafta seçme bir birlik. Bir tarafta deri ceketlerinin altında İsa'nın yüreğini taşıyan altı bin köylü vardı: Beyaz şeritli yuvarlak şapkaları, kütüklerinde dinî vecizeler, kemerlerinde tespihler, ellerinde kılıçtan çok tırpan ve süngüsüz karabinalar. Toplarını urganla çeken, hırslı ama disiplinsiz altı bin köylü. Öteki tarafta ise cumhuriyetçiler: Üç renkli kokartlı üçgen şapkaları, geniş yakalı geniş kollu giysileri, göğüslerinde çapraz asılmış fişeklikleri, bakır saplı çakmaklı ve uzun süngülü tüfekleriyle. Eğitimli, yürekli, yönetmeyi ve yönetilmeyi bilen, giysileri paramparça, ayakkabısız bin beş yüz kişi. Onlar da gönüllü ama İsa'nın değil yurt savunmasının gönüllüleri. Yani, krallık için savaşan başıboş köylüler ve cumhuriyet için savaşan çıplak ayaklı kahramanlar. Her iki birliğin komutanı aynı zamanda onların ruhu: Kralcıların başında yaşlı bir adam, cumhuriyetçilerin başında ise bir delikanlı. Bir tarafta Lantenac, ötekinde Gauvain.

İhtilal genç simalı Danton, Saint-Just, Robespierre gibi devlerin tarafındaydı. Ya da Hoche ve Marceau gibi delikanlıların. Gauvain de o genç simalardan biriydi.

Gauvain otuz yaşındaydı. Herkül gibi iri ve sağlam yapılı, aziz kadar ağırbaşlı ve bir çocuk kadar güleç. Tütün ve şarap içmez, hiç sövmezdi. Savaşta bile tuvalet takımını yanından ayırmazdı. Tırnaklarına, dişlerine, esmer ve gür saçlarına büyük özen gösterirdi. Mola anlarında mermilerden delik deşik, tozdan da bembeyaz olmuş komutanlık üniformasını kendi elleriyle silkelerdi. Savaşın en tehlikeli, en hırgürlü yerlerine koşturup durduğu halde bir kez olsun yara almamıştı. Tatlı sesi gerektiğinde komutanlara özgü bir sertlikle dikleşirdi. Yağmur, kar, rüzgâr demeden, paltosuna sarınır ve güzel başını taşa dayayıp yatardı. Böylece askerlerine örnek olurdu. Kahraman ve masum bir ruhtu o. Kadın kadar zarifti ama savaş anında korkunç olurdu.

Bütün bu özellikleriyle kafalı, filozof, bilge bir genç adamdı. Görenlerin gözünde Alkibiadis, dinleyenler için Sokrates'ti.

Fransız İhtilali olarak zuhur eden o büyük anın doğumu sırasında, bu genç adam da bir anda, savaş önderi mertebesine ulaşmıştı.

Bizzat kurduğu tümen tastamam bir orduyu, bir Roma lejyonunu andırıyordu. Piyade ve süvarilerden oluşmuştu. Keşif kolları, öncüleri, baltacıları, istihkâm birlikleri, Roma lejyonundaki gibi köprücüleri ve topçuları vardı. Mükemmel atların koşulduğu üç top birliğin yürüyüşünü zorlaştırmak bir yana, ona güç katıyordu.

Lantenac da savaş adamıydı, hem de daha gözükara bir savaş adamı: Ötekinden daha ihtiyatlı ama aynı zamanda daha cüretkâr. Gerçek ihtiyar kahramanlar gençlerden çok daha soğukkanlıdır. Çünkü şafak artık iyice uzaktadır. Daha yüreklidirler çünkü ölüme iyice yaklaşmışlardır. Ne kaybedeceklerdir ki? Hemen hemen hiç. Lantenac'ın ustaca ve inatçı manevralarının kaynağı buydu. Ama bu yaşlı ve genç iki adam her karşı karşıya geldiklerinde, sonuçta ve hemen hemen her zaman, ağır basan hep Gauvain olurdu. Bu daha çok şans işiydi. Her türden mutluluk, hatta ürkütücü olanlar bile gençliğe yakın durur. Zafer, biraz, genç bir kıza benzer.

Lantenac, Gauvain'e çok öfkeliydi. Önce yenildiği, sonra da akrabası olduğu için. Hangi akla hizmetle Jakoben olmuştu? "Ah şu Gauvain! Ah şu yaramaz!" Üstelik onun mirasçısıydı çünkü markinin çocuğu yoktu. Küçük yeğen, torun gibi bir şeydi onun gözünde!

"Ah! Onu bir elime geçirsem köpek gibi öldürürüm," diye homurdanıyordu bu yarı büyükbaba.

Aslında Cumhuriyet bu Marki Lantenac'tan çekinmekte haksız değildi. Kıyıya çıkar çıkmaz ortalığı tir tir titretmeye başlamıştı. Adı Vendée isyanının üstünde barut ateşi gibi yayılmış, sonunda da isyanın beyni olmuştu. Herkesin birbirini kıskandığı, herkesin bir hendeğe, çalılığa sahip olduğu bu tür bir isyanda birdenbire ortaya çıkan büyük bir baş, büyük yetkilere sahip bir adam, birbirleriyle olan ama dağınık duran öteki önderleri bir araya toplar, birleştirir. Nitekim hemen bütün ormanlardaki komutanlar Lantenac'a katılmış, ister yakın olsunlar ister ırak, emri altına girmişlerdi. Yalnızca biri onu terk etmişti ki o da ona ilk katılan Gavard'dı. Çünkü güvenilir adamdı. Eski iç savaş usullerinin hemen her sırrını bilirdi. O bunları uygularken Lantenac gelmiş, hemen hepsini değiştirip yeni yöntemler kullanmaya başlamıştı. İnanılan, güvenilen bir adamdan miras devralınmazdı. Nitekim La Rouarie'nin pabucu Lantenac'ın ayağına uymadı. Gavard da gidip Bonchamp'a katıldı.

Lantenac bir savaş adamı olarak II. Friedrich okulundandı. Büyük savaşı küçüğüyle birleştirmeye çalışıyordu. Ne kralın büyük katolik ordusu gibi düşmanını ezmekten başka şey bilmeyen karışık yığınlardan yanaydı ne de orman ve hendeklere dağılmış durumdaki, yıpratan ama devirmeyi beceremeyen küçük birliklerden. Ona göre çete savaşı sonuç vermezdi ya da verdiği sonuçlar kötü olurdu. Cumhuriyet'e saldırmakla başlar, posta arabası soygunuyla biterdi. Lantenac bu Brötonlara özgü kavgayı anlamıyordu; La Rochejaquelein'in düz ovadan başka muharebe alanı tanımayan savaşı ya da Jean Chouan'ın yalnızca ormanı bellemiş çatışma tarzı ona göre değildi. Ne Vendée ne de Chouan Savaşı. O, köylülerden yararlanan ama askere dayanan gerçek savaş istiyordu. Strateji için çeteler, taktik için alaylar. Bir anda toplanıp dağılan köylü ordusunu saldırı, pusu ve şaşırtma eylemleri için mükemmel buluyordu. Ama bunlar bir türlü ele avuca da gelmiyordu. İnsanın elinden akıp giden suya benziyorlardı. Oysa o dalgalanıp duran bu karmaşık savaş için sağlam bir dayanak noktası yaratma peşindeydi. Ormanların yabani ordusuna düzenli bir birlik eklemek istiyordu ki köylülerin saldırılarını yönetsin. Bu derin

ve ürkütücü bir fikirdi. Başarabilseydi Vendée isyanını bastırmak mümkün olmazdı.

Ama böyle düzenli bir birliği, o askerleri nereden bulacaktı? Hani neredeydi o alaylar? Böyle eğitimli bir ordu nereden bulunabilirdi? İngiltere'den! Lantenac'ın sabit fikri işte buydu: İngilizleri karaya çıkartmak. Tarafların vicdanı işte böyle teslim alındı; beyaz kokart artık kırmızı urbayı göstermez oldu. Lantenac'ın bir tek düşüncesi vardı: Kıyının bir kesimini ele geçirip Pitt'e teslim etmek. Bu nedenle, Dol'ü savunmasız görünce üstüne atılmıştı. Orayı ele geçirip Dol Dağı'nı, dağı ele geçirip kıyıyı alacaktı.

Doğrusu iyi yer seçmişti. Dol Dağı'na yerleşecek toplar hem Fresnois'yı, hem Saint-Brelade'i dövecek, Cancale filosunu kıyıya yaklaştırmayacak, Raz-sur-Couesnon'dan Saint-Mêloir-des-Ondes'a bütün kıyı hattını çıkartmaya elverişli hale getirecekti.

Lantenac bu girişimden sonuç almak için, emrindeki en yürekli ve en işe yarar altı bini aşkın köylüyü, bütün toplarını –on adet on altılık, bir sekizlik, bir adet de dört kiloluk gülle atan alay topu– yanında getirmişti. Amacı Dol Dağı'na güçlü bir batarya yerleştirmekti. On topla atılan bin gülle beş topla atılan bin beş yüz gülleden daha etkilidir ilkesiyle hareket ediyordu.

Zafer kesin gibiydi. Altı bin kişiydiler. Avranches yönünde korkulacak bir şey yoktu. Orada Gauvain'in yalnızca bin beş yüz askeri vardı. Léchelle'in bulunduğu Dinan yönü de zararsızdı. Léchelle'in yirmi beş bin askeri vardı ama yüz kilometre uzaktaydılar. Lantenac rahattı; Léchelle'in güçleri kalabalık ama uzak, Gauvain yakın ama zayıftı. Ayrıca şunu da eklemeli ki Léchelle bir aptaldı. Nitekim daha sonra emrindeki yirmi beş bin askeri Croix-Bataille ovasında kırdıracaktı. Bu yenilginin bedelini de intihar ederek ödedi.

Lantenac kendisini tam anlamıyla güvende hissediyordu. Dol kentine girişi çok ani ve sert oldu. Lantenac Markisi katılığıyla ün yapmıştı, acımasızlığını herkes bilirdi. Bu yüzden halk kendini savunmaya kalkmadı. Fena halde korkmuş ve şaşırmışlardı; hemen evlere kapandılar. Altı bin köylü o kendine özgü kargaşayla kente neredeyse yerleşti: Hemen hepsi pazar yerinde kümelendi. Yemeklerini düzensiz biçimde açıkta pişiriyor, kiliselere dalıp çıkıyorlar-

dı. Tüfeği bırakıp ellerine tespih almışlardı. Lantenac yanına birkaç topçu subayı alıp savaşa hazırlık amacıyla apar topar Dol Dağı'na çıktı. Yerine de yardımcılığına atadığı Gouge-le-Bruant'ı bıraktı.

Bu Gouge-le-Bruant tarihte belli belirsiz bir iz bırakmıştır. İki lâkabı vardı. Biri, çok sayıda cumhuriyetçi öldürdüğü için "Mavi-Kıran," öteki, olağanüstü çirkin olduğu için "Imânus". Imânus, Immanis'ten türemiş eski bir Aşağı-Normandiya sözcüğüdür. Görülmemiş, insanüstü, neredeyse şeytani çirkinliği tanımlamak için kullanılır. Dehşeti ifade ederken ise şeytan, cin anlamına gelir. Eski yazmalardan biri şöyle der: *D'mes daeux iers j'vis l'Imânus.* Bocage'ın bugünkü ihtiyarları için Gouge-le-Bruant ya da Mavi-Kıran adı pek bir şey ifade etmez. Ama hayal meyal de olsa Imânus adını hatırlarlar. Oralardaki yerel masallarda geçer bu ad. Trémorel ve Plumaugat'da, Gouge-le-Bruant'ın uğursuz ayak izinin olduğu bu iki köyde hâlâ Imânus'tan söz edilir. Vendée'deki ötekiler vahşiyse eğer, Gouge-le-Bruant barbardı. Bir barbar kabile şefi gibi. Vücudunda haç ve zambak dövmeleri vardı. Yüzünde hiçbir insan ruhunda olmayan türden, nerede ise doğaüstü bir ruhun parıltıları görülürdü. Savaşta zebaniler kadar yürekli, savaştan sonra ise yine onlar kadar zalimdi. Her fedakârlığı yapmaya hazır, her şiddeti uygulamaya meyyal bir yürek taşırdı. Düşünür müydü? Evet. Ama tıpkı sarmal sürünen yılanlar gibi. Kahramanlıktan yola çıkar, sonunda cinayete varırdı. Öyle korkunç şeyler yapardı ki kimi muhteşem çözümlerinin kaynağını kestirebilmek mümkün değildi. Beklenmedik ve korkunç ne varsa, hepsini yapacak yetenekteydi. Epik bir gaddarlıktı onunki.

İşte "Imânus" adı da buradan geliyordu.

Lantenac Markisi onun kıyıcılığından emindi.

Zalimlikse evet; Imânus'un bu alanda üstüne yoktu. Ama strateji ve taktiğe gelince, pek öyle usta değildi. Ve Lantenac Markisi onu yardımcılığına getirmekle belki de yanılmıştı. Her neyse, yerini doldurmak ve her şeye vaziyet etmek üzere, Imânus'u orada bıraktı.

Aslında askerden çok savaşçı olan Gouge-le-Bruant, kenti korumaktan çok insanlarını boğazlamaya yatkındı. Yine de kent çevresinde birtakım koruma önlemleri aldı.

Akşam, Lantenac Markisi topları yerleştireceği yeri belirleyip kente dönmeye hazırlanırken birden top sesleri duydu. Dikkatle sesin geldiği yöne baktı. Büyük caddeden kızıl bir duman yükseliyordu. Bu beklenmedik olay karşısında şaşırdı, afalladı: Kentte çatışma vardı.

Kolay kolay şaşırmayan biri olduğu halde, bu kez şaşkına döndü. Hiç böyle bir şey beklemiyordu. Kim olabilirdi? Kuşkusuz, Gauvain değildi. Kimse dörde karşı bir denecek bir güçle saldırmazdı. Léchelle miydi? Ama bu kadar hızlı ilerleyebilir miydi? Léchelle ihtimal dışı, Gauvain ise imkân dışıydı.

Lantenac atını topukladı. Yolda kentten kaçanlarla karşılaştı. Onları sorguya çekmek istedi ama hepsi korkudan çıldırmış gibiydi. Haykırıyorlardı: Maviler! Maviler! Vardığında durumun hiç de parlak olmadığını gördü.

Bakın neler olmuştu.

III
KÜÇÜK ORDULAR VE BÜYÜK SAVAŞLAR

Daha önce de görüldüğü gibi, köylüler Dol'e varınca kente dağılmıştı. Herkes bildiğini okuyordu, çünkü "sadâkatin temelinde dostluk var"dı – ki bu Vendéelilerin bir lafıdır. Bu tür sadâkatten kahraman çıkar ama düzenli asker çıkmaz. Köylüler de top bataryasını eşyalarıyla birlikte eski çarşının kubbesinin altına yığıp yorgun argın, karmakarışık, büyük cadde boyunca yerlere uzanmışlardı. İçiyor, yiyor, tespih çekiyorlardı. Orayı korumaktan çok işgal etmişlerdi. Akşam olduğu için de bir bölümü kafalarını torbalarının altına sokup uyuklamaya başlamıştı. Bazılarının karısı da yanındaydı. Çünkü bazı köylü kadınlar savaşa kocalarıyla birlikte katılırdı. Gebe kadınların başlıca görevi casusluk olurdu. Tatlı bir temmuz gecesiydi. Gökyüzünün lacivert siyah derinliğinde yıldızlar pırıl pırıldı: Ordugâhtan çok kervan konağını andıran kalabalığın büyük bir bölümü az sonra uykuya daldı. Birden, gurup alacakaranlığında şaşırtıcı bir şey oldu. Henüz uykuya dalmamış olanlar büyük cadde girişine üç topun yerleştirildiğini gördü.

Gelen Gauvain'di. Kent dışındaki savunma mevzilerine baskın yapmış ve işte kente girmişti. Tümeniyle sokağın başını tutuyordu.

Köylülerden biri doğrulup "Kim o?" diye bağırdı. Ve ateş etmeye başladı. Buna yanıt top atışıyla geldi. Ardından delice bir yaylım ateşi başladı. Uykuya dalmış karmakarışık yığınlar yerlerinden sıçradı. Çok sert sarsıldılar; yıldızların altında uykuya dalmış ve mitralyöz ateşi altında uyanmışlardı.

İlk dakikalar çok korkunçtu. Üstüne ateş açılan kalabalıktaki kargaşadan daha trajik bir şey olamaz. Köylüler silahlarına doğru hamle etti. Bağırıyor, koşuyor, daha çok da düşüyorlardı. Baskına uğrayan insanlar ne yapacağını bilmiyor, birbirlerini vuruyorlardı. Evlerden bir sürü şaşkın insan çıkıp geri çekiliyor, sonra yeniden çıkıyor, kargaşanın arasında dolanıp duruyordu. Evlerden birbirlerine sesleniyorlardı. Kadınların, çocukların birbirine karıştığı korkunç bir çatışmaydı. Islık çalan mermiler karanlıkta ışık saçıyorlardı. Her taraf kargaşa ve duman içindeydi. Birbirine girmiş yük arabaları, furgonlar zorluğu daha da arttırıyordu. Atlar kişniyordu. İnsanlar yaralıların üstüne basarak dolaşıyordu. Yerden iniltiler yükseliyordu. Bir tarafta dehşet, bir tarafta şaşkınlık. Askerler, subaylar birbirlerini arıyordu. Bütün bunların arasında ilgisiz, kayıtsız gölgeler de vardı. Kadının biri yıkık bir duvara oturmuş, yeni doğmuş bebeğini emziriyordu. Yanında oturan kocası ayağından yaralanmıştı. Bacağından akan kana aldırış etmeden, sakin sakin tüfeğini dolduruyor, rastgele ateş edip önüne çıkanı vuruyordu. Birtakım adamlar yüzükoyun yere yatmış, arabaların tekerleklerinin arasından ateş ediyordu. Arada bir gök gürültüsünü andıran sesler duyuluyordu. Topun o büyük gümbürtüsü bütün sesleri bastırıyordu. Ürkmemek elde değildi.

Ağaçlar budanıyordu sanki; insanlar birbirlerinin üstüne düşüyordu. Gauvain pususunu kurmuş, hedef gözeterek yaylım ateşi açtırıyor ve çok az kayıp veriyordu.

Her şeye karşın, köylüler ilk anın düzensizliğini atlatıp savunma önlemi almaya çalıştı. Çarşının oraya, o loş ve geniş mekâna çekildiler. Burası bir fil ayağı ormanını andırıyordu. İlk kez burada doğrulabildiler. Girdikleri yerin ormanı andırıyor olması onlara güven veriyordu. Imânus elden geldiğince Lantenac'ın yokluğunu te-

lafi etmeye çalışıyordu. Topları vardı ama bir türlü kullanamıyorlardı ve buna da Gauvain şaşırıyordu. Çünkü topçu subayları keşif için Lantenac'la birlikte Dol Dağı'na çıkmıştı. Köylüler ise top kullanmayı bilmiyordu. Yine de top ateşi açan Mavileri kurşun yağmuruna tutuyorlardı. Yaylım top atışına karşı tüfek mermisi. Artık onlar da sipere girmişti. Arabaları, sedyeleri, eski çarşı içinde buldukları her şeyi üst üste yığıp yüksek bir barikat oluşturmuşlardı. Bunların arasında bıraktıkları gözetleme deliklerine karabinalarını yerleştirmiş, oralardan ateş ediyorlardı. Bu mazgallı barikatlardan açılan ateş son derece etkiliydi. Bütün bunları çok kısa sürede yaptılar. Çeyrek saat içinde, çarşı ele geçirilmesi olanaksız bir cephe durumuna getirilmişti.

Durum Gauvain için kaygı verici olmaya başlamıştı. Çarşının birden kaleye dönüştürülmesi onun beklemediği bir şeydi. Köylüler kalabalık, sağlam bir cephe oluşturmuştu. Gauvain başarılı bir baskın yapmış ama köylü ordusunu bozamamıştı. Atından indi ve kollarını göğsünde kavuşturup durumu incelemeye koyuldu. Elinden hiç bırakmadığı kılıcı koltuğunun altındaydı. Bataryasını aydınlatan meşalelerin ışığında karşısındaki gölge yığınını izliyordu.

Işığın içindeki uzun boyuyla köylüler için mükemmel bir hedefti. Ama o bunu düşünmüyordu bile.

Barikattan çıkan mermiler Gauvain'in sağına soluna saplanıyordu. O ise düşünceye dalmıştı.

Ama bütün bu karabinalara karşı onun da topları vardı. Eninde sonunda ağır basacak olan oydu. Top kimdeyse zafer onundu. Topların iyi kullanılıyor olması üstünlüğünün de güvencesiydi.

Birden, o ana kadar karanlığa gömülü duran çarşının ortasında bir ışık parladı. Ateşlenen barut sesine benzer bir ses duyuldu ve bir top mermisi Gauvain'in hemen başının üstünden geçip yakındaki bir evin duvarında delik açtı.

Barikat topa topla yanıt veriyordu.

Ne oluyordu? Durumda değişiklik olmuştu. Artık topu olan sadece kendisi değildi.

Birinci top mermisini ikincisi izledi ve Gauvain'in hemen yanı başındaki bir duvara gömüldü. Üçüncü mermi ise şapkasını başından uçurdu.

Bunlar büyük kalibreli top mermileriydi. On altılık bir topla ateş ediliyordu.

"Size ateş ediyorlar komutanım," diye bağırdı topçu erleri.

Ve meşaleyi söndürdüler. Düşüncelere dalıp gitmiş olan Gauvain eğilip şapkasını yerden aldı.

Gerçekten de biri Gauvain'e ateş ediyordu. Bu, Lantenac'tı.

Marki arkadan dolaşıp barikata ulaşmıştı.

Imânus ona koşup haber vermişti:

"Monsenyör, baskına uğradık."

"Kimin baskınına?"

"Bilmiyorum."

"Dinan yolu açık mı?"

"Sanıyorum."

"Çekilmeye başlamalıyız."

"Başlandı. Çoğu kaçtı."

"Kaçmak değil, geri çekilmek lazım. Neden topu kullanmıyorsunuz?"

"Ne yapacağımızı şaşırdık. Ayrıca topçu subayları da burada değildi."

"Ben oraya gidiyorum."

"Monsenyör, elimden geldiği kadar yükün büyük bölümünü, kadınları, gereksiz her şeyi Fougères'e gönderdim. O üç küçük tutukluyu ne yapalım?"

"Ha, şu çocuklar mı?"

"Evet."

"Onlar bizim rehinemiz, Tourgue'a gönder onları."

Marki bunları söyleyip barikata yürüdü. Şef gelince her şey değişti. Barikat topları yerleştirmeye imkân verecek biçimde kurulmamıştı. Yalnızca iki topluk yer vardı. Marki on altılık iki topun yerleştirilmesinden sonra, nişan almak için bir topun başına geçti. Üstüne yatıp nişan almak için karşıya bakarken Gauvain'i gördü.

"İşte o," diye bağırdı.

Barut ve fitili bizzat eliyle hazırladı. Topu doldurdu ve nişan alıp ateş etti.

Üç kez Gauvain'e doğrulttu namluyu ama tutturamadı. Üçüncü mermi ancak şapkasını uçurabilmişti.

"Ne beceriksizlik," diye mırıldandı Lantenac. "Biraz daha aşağı nişan almış olsam kafasını kopartacaktım."

Birden karşıdaki meşale söndü ve karanlıktan bir şey göremez oldu.

"Olsun," dedi.

Köylülerden oluşan topçulara dönerek haykırdı:

"Yaylım ateşi açın!"

Gauvain'e gelince, o da daha az sıkıntılı durumda değildi. Durum giderek ağırlaşıyor, savaş yeni bir aşamaya giriyordu. Şimdi barikatta da top ateşi başlamıştı. Savunmadan saldırı durumuna geçmeyeceklerini kim bilebilirdi? Ölüler ve kaçaklar dışarıda bırakılacak olsa bile, Gauvain'in önünde yine de beş bini aşkın köylü vardı. Kendi komutası altında ise işe yarayanların sayısı bin iki yüz kadardı. Düşman sayılarının azlığını anlayacak olursa ne hale düşerlerdi. Roller tersine döner, düşmanı basmışken basılabilirlerdi. Barikat bir yeni hamle daha yapacak olsa biterlerdi.

Ne yapmalıydı? Barikata cepheden saldırmak olacak şey değildi. Güçlü bir saldırı hayaldi. Bin iki yüz kişinin beş bin kişiyi mevzilerinden söküp atması olanaksızdı. Saldırı olanaksız, beklemek ise felaketti. İşi bir an önce bitirmek gerekiyordu. Ama nasıl?

Gauvain buraların yerlisiydi. Kenti bilirdi: Vendéelilerin sığınıp içinden ateş açtığı eski çarşının arkasında birtakım dar ve girintili çıkıntılı sokaklar olduğunu da hatırlıyordu.

Yardımcısı yüzbaşı Guéchamp'a döndü. Bu Guéchamp daha sonra Jean Chouan'ın memleketi Concise Ormanı'nı temizleyerek Chaîne bataklığına giden yolu kapatacak ve Bourg-neuf'ün işgalini önleyerek ün kazanacaktı.

"Guéchamp komutayı size bırakıyorum," dedi. Elinizden geldiğince ateşi sürdürün. Barikatı top mermileriyle delik deşik edin. Bu herifleri oyalayın.

"Anlaşıldı," dedi Guéchamp.

"Bütün tümeni toplayın. Hepsi silahlarını doldursun ve saldırıya hazır beklesinler."

Guéchamp'ın kulağına bir şeyler fısıldadı.

"Anlaşıldı," dedi Guéchamp yeniden.

Gauvain sürdürdü:

"Trampetçilerin hepsi hayatta mı?"

"Evet."

"Bildiğim kadarıyla dokuz trampetçimiz var. İkisi sizde kalsın, geri kalan yedisini bana verin."

Yedi trampetçi sessizce gelip Gauvain'in önüne sıralandı.

Sonra Gauvain bağırdı:

"Kırmızı Bere Taburu yanıma gelsin!"

Başlarında çavuşları, kalabalığın içinden on iki asker çıktı.

"Bütün taburu istiyorum," dedi Gauvain.

"Hepimiz bu kadarız," diye yanıtladı çavuş.

"On iki kişisiniz!"

"On iki kişi kaldık."

"Pekâlâ," dedi Gauvain.

Bu çavuş, Saudraie Ormanı'nda rastladıkları üç çocuğu tabur adına evlat edinen iyi yürekli ve sert asker Radoub'tu.

Hatırlanacağı gibi taburun yarısı Herbe-en-Paille çiftliğinde yok edilmişti. Şans eseri, çavuş Radoub o sırada çiftlikte değildi.

Hemen oracıkta bir saman arabası vardı. Gauvain eliyle çavuşa arabayı gösterdi.

"Çavuş, bu samanları ip gibi eğirip namlularınıza sarın ki silahlar birbirine çarptığında ses çıkmasın."

Bir dakika geçti geçmedi, komutanın emri büyük bir sessizlik ve gizlilik içinde yerine getirildi.

"Yaptık komutanım," dedi çavuş.

"Askerler, çarıklarınızı çıkartın," dedi Gauvain.

"Çarığımız yok ki," dedi çavuş.

Yedi trampetçiyle on dokuz etmişlerdi. Gauvain'le yirmi oluyorlardı.

Bağırdı:

"Tek sıra olun. Beni izleyin. Trampetçiler arkama geçsin. Tabur da onun arkasına. Çavuş, tabura siz komuta edeceksiniz."

Birliğin başına geçti ve bu yirmi adam, karşılıklı top atışı sürerken gölge gibi kayarak, ıssız sokakların içinde kayboldu.

Bir süre böyle evlerin duvarları boyunca sürünerek ilerlediler. Kentte hiç canlı yoktu sanki. İnsanlar evlerin mahzenlerine kapanmıştı. Arkasına yük dayanmamış tek bir kapı, kanadı sıkı sıkı-

ya kapatılmamış bir tek pencere yoktu. Hiçbir yerden ışık sızmıyordu.

Buradaki sessizliğe karşın ana caddede büyük bir tarraka kopuyordu. Karşılıklı top atışı sürüyor, cumhuriyetin bataryasıyla kralcıların barikatı birbirine gülle yağdırıyordu.

Yirmi dakika kadar dolambaçlı yollardan ilerledikten sonra ana caddeye çıkan bir sokağın başına vardılar. Gauvain birliğinin başında sessiz ve ihtiyatlıydı. Böylece çarşının arkasına çıkmışlardı.

Durum şimdi tersine dönmüştü. Bu tarafta herhangi bir engel yoktu. Bu barikat kuranların her zamanki ihtiyatsızlığıdır. Çarşının bu tarafı açıktı. Fil ayaklarının arasından içeri kolayca sızabilirlerdi. Önlerinde harekete hazır birkaç araba dışında hiçbir şey yoktu. Beş bin Vendéeli, Gauvain ve on dokuz adamının hemen önündeydi ama bu kez onlara yüzlerini değil sırtlarını dönmüşlerdi.

Gauvain alçak sesle çavuşa birtakım emirler verdi. Tüfeklerin namlusundaki samanları söktüler. On iki asker küçük sokağın köşesine sırtlarını vererek silahlarını hazırlayıp savaş nizamına geçti. Yedi trampetçi, bagetler havada, bekliyordu.

Top atışı arada bir seyreliyordu. Gauvain iki patlama arasında kılıcını kaldırıp bir boru sesi kadar gür sesiyle karanlığı yırttı:

"İki yüz kişi sağdan, iki yüz kişi soldan; geri kalanlar ortadan! İleri marş!"

On iki tüfek patladı, yedi trampet hücum vurmaya başladı.

Ve Gauvain Mavilerin o insana ürküntü veren narasını patlattı:

"Süngü tak! Hücum!"

Sonuç beklenmedik ölçüde etkili oldu.

Bütün bu köylü yığını arkadan saldırı olduğunu görünce başka bir ordunun sırtlarına dayandığını sandı. Caddenin başını tutan ve Guéchamp'ın komuta ettiği tümen de trampet seslerini duyunca harekete geçti. Onlar da trampetle hücum vurmaya başladı. Koşar adım barikata doğru atıldılar. Köylüler kendilerini iki ateş arasında buldu. Panik her şeyi büyütür. İnsan paniğe kapıldığında tabanca sesini top sesi, köpek havlamasını aslan kükremesi, her uğultuyu hayalet sanır. Şunu da eklemek gerekir; köylünün korkusu saz-

lığın ateş almasına benzer. Sazlıkta ateş nasıl kolayca yangına dönüşürse köylünün korkusu da anında bozguna dönüşür. Bu yüzden anlatılması imkânsız bir kaçışma başladı.

Çarşı birkaç dakika içinde boşaldı. Subaylar şaşkına dönen askerlerin kaçışmasına karşı hiçbir şey yapamadı. Imânus nafile yere kaçaklardan üçünü dördünü öldürdü. "Canını seven kendini kurtarsın!" çığlığından başka ses duyulmaz olmuştu. Orman askerleri yeraltı yollarına bir anda nasıl dağılıverirse, onlar da kentin her tarafına kaçışıverdi. Birçoğu da sert bir fırtınanın önüne takılan bulutlar gibi kırlara doğru sürüklendi.

Bir bölümü Châteauneuf, bir bölümü Plerguer, kalanı da Antrain yönüne kaçtı.

Lantenac Markisi bütün bu bozguna tanık oldu. Topların kamalarını kendi elleriyle söktü. Sonra, en sona kendisi kalarak soğukkanlı biçimde ve ağır ağır çekildi. Bir yandan da söyleniyordu: Gerçekten de bu köylülerle olmuyor. Bize İngiliz askeri lazım.

IV
BU, İKİNCİ KEZ OLUYOR

Bu tam bir zaferdi.

Gauvain, Kırmızı Bere taburu askerlerine döndü:

"On iki kişisiniz ama bin kişiye bedelsiniz!"

O zamanlar komutanın bir tek sözü Şeref Haçı demekti.

Gauvain'in emriyle, kent dışına yollanan Guéchamp kaçakları izledi ve birçoğunu yakaladı.

Meşaleler yakıldı ve kentte arama yapıldı.

Kaçamayanlar teslim oldu. Ateşler yakıldı, ana cadde aydınlatıldı. Cadde ölü ve yaralı doluydu. Savaşın sonu insanı hep uğraştırmıştır. Bazıları orada burada umutsuzca kendini savunmaya çalışıyordu. Yandan da sarılınca silahlarını atmak zorunda kaldılar. Bunca hengâme arasında biri Gauvain'in dikkatini çekmişti. Sağlam, çevik yapılı bir adam başkalarının kaçmasını kolaylaştırıyor ama kendisi bir türlü kaçmıyordu. Elindeki karabinayı son derece ustaca kullanmış, namlusundan ateş edip kundağıyla birçok aske-

rin kafasını kırmıştı. Sonunda tüfeği de paramparça olmuştu. Şimdi bir elinde tabanca, ötekinde kılıç tutuyordu. Ona kimse yaklaşamıyordu. Gauvain onun birden sallanıp fil ayaklarından birine yaslandığını gördü. Yaralanmıştı. Ama tabancasıyla kılıcı hâlâ elindeydi. Gauvain kılıcını koltuğunun altına kıstırarak ona doğru yürüdü.

"Teslim ol," dedi.

Adam dikkatle baktı. Giysisinin altındaki yara sürekli kanıyordu. Ayaklarının dibinde daha şimdiden bir gölcük oluşmuştu.

"Sen benim tutsağımsın," dedi Gauvain.

Adam hiç sesini çıkarmadı.

"Adın ne senin?"

Adam yanıtladı:

"Adım Gölge-Dansı."

"Sen yürekli bir adamsın," dedi Gauvain.

Ve elini ona uzattı.

Adam yanıtladı:

"Yaşasın kral!"

Ve kalan gücünü toplayarak iki elini birden kaldırdı. Tabancasıyla Gauvain'in kalbine ateş etti, kılıcını da kafasına doğru savurdu.

Bütün bunları bir kaplan çevikliğiyle yapmıştı ama birisi ondan daha çevik davrandı. Bu oraya birkaç saniye önce gelen bir atlıydı, kimse ona dikkat etmemişti. Vendéelinin tabanca ve kılıcını kaldırdığını görünce Gauvain'le onun arasına atıldı. Bu adam olmasa Gauvain ölmüş olacaktı. Tabancadan çıkan mermi ata isabet etti. Adamın payına da kılıç darbesi düştü. İkisi birden yere yuvarlandı. Bütün bunlar bir çığlık süresi içinde olup bitti.

Vendée köylüsü de olduğu yere yıkılmıştı.

Kılıç atlı adamın tam yüzüne inmişti. Baygın, yerde yatıyordu. At ise ölmüştü.

Gauvain yaklaştı:

"Kim bu adam?" diye sordu.

Yaklaşıp tanımaya çalıştı. Kan, kızıl bir maske gibi adamın bütün yüzünü kaplamıştı. Çehresini seçmek imkânsızdı. Yalnızca kırlaşmış saçları görülebiliyordu.

"Bu adam hayatımı kurtardı," diye sürdürdü Gauvain. "Burada onu tanıyan kimse yok mu?"

"Komutanım, bu adam kente az önce girdi," dedi askerlerden biri. "Onu gelirken gördüm. Pontorson yönünden geliyordu."

Tümenin baş cerrahı aletleriyle koşarak geldi. Yaralı hâlâ kendine gelememişti. Cerrah iyice yokladıktan sonra düşüncesini söyledi:

"Önemsiz bir yara. Bir şey olmaz. Dikilebilir. Sekiz gün içinde de ayağa kalkar. Temiz bir kılıç yarası."

Yaralının sırtında uzun palto, belinde üç renkli kemer vardı. Kemere de kılıç ve tabancalar sıralanmıştı. Onu bir sedyeye yatırdılar. Soydular. Bir kova soğuk su getirdiler ve cerrah yarayı iyice yıkadı. Yüzü yavaş yavaş seçilmeye başladı. Gauvain büyük bir dikkatle ona bakıyordu.

"Üzerinde kimlik benzeri bir şey var mı?" diye sordu.

Cerrah adamın yan ceplerini yokladı. Bir cüzdan bularak Gauvain'e uzattı.

Bu arada yaralı da soğuk suyun etkisiyle kendisine geliyordu. Belli belirsiz kirpiklerini kırpıştırmaya başladı.

Gauvain cüzdanı karıştırdı. Dörde katlanmış bir kâğıt buldu açtı, okudu:

"Halkın Selameti Komitesi. Yurttaş Cimourdain..."

Bir çığlık attı:

"Cimourdain!"

Bu çığlık yaralının gözlerini açmasını sağladı.

Gauvain şaşkınlıktan donakalmıştı:

"Cimourdain! Sizsiniz demek! İkinci defadır hayatımı kurtarıyorsunuz."

Cimourdain, Gauvain'e baktı. Kanlı yüzünü tarifsiz bir sevinç ışığı aydınlatıyordu.

Gauvain yaralının önünde diz çöküp haykırdı:

"Hocam!"

"Baban," dedi Cimourdain.

V
SOĞUK SU DAMLASI

Yıllardır görüşmemişlerdi. Ama yürekleri birbirinden hiç kopmamıştı. Nitekim daha dün ayrılmış gibi senli benliydiler.

Dol belediye binasında geçici hastane kurulmuştu. Cimourdain'i bir yatağa yatırıp küçük bir odaya götürdüler. Yan tarafta öteki yaralıların kaldığı büyük salon vardı. Cerrah yarayı dikti ve bu iki adam arasındaki coşkulu muhabbete son verdi. Cimourdain'in uyuması gerektiğini söyleyip komutanı odadan çıkardı. Zaten zafer sonrası birçok sorun ve iş Gauvain'i bekliyordu. Cimourdain yalnız kaldı ama uyuyamadı. Ateşten cayır cayır yanıyordu. İki tür ateşti bu: Biri aldığı yaradan, öteki de sevinçten.

Uyuyamadı ama ona pek uyanıkmış gibi de gelmiyordu. Bu mümkün müydü? Düşü gerçekleşmişti. Cimourdain kadere inanmayanlardandı. Ama işte karşısına çıkmış, Gauvain'i yeniden bulmuştu. Onu çocuk olarak bırakmış, erkek olarak bulmuştu. Yürekli, insanda korku ve saygı uyandıran olgun bir erkek. Muzaffer, halkın davasında muzaffer olmuş bir adamdı karşısındaki. Gauvain ihtilalin Vendée'deki dayanağıydı. Ve bu dayanağı cumhuriyete o, Cimourdain hazırlamıştı. Bu zafer kazanmış adam onun öğrencisiydi. Bu genç çehrede ışıldadığını gördüğü şey, bu cumhuriyet panteonuna özgü ışık Cimourdain'in düşüncesiydi; ona aitti. Öğrencisi, ruhunun çocuğu şimdiden bir kahramandı. Ve belki bir süre sonra şan ve şeref simgesi olacaktı. Kendi ruhu bir dehaya dönüşmüş gibi geliyordu Cimourdain'e, Gauvain'in nasıl savaştığını gözleriyle görmüştü. Tıpkı Akhilleus'un savaşına tanık olan Kheiron gibi. Papazla yarı insan yarı ay söylence kahramanı Sentor arasında nasıl da gizemli bir ilişki vardı. Çünkü ne de olsa papaz da yarı bedenli bir insandı.

Yarasının verdiği uyuşukluk bu serüvenin bütün rastlantılarıyla hemhal oluyor, Cimourdain'i gizemli bir sarhoşluğa sürüklüyordu. Harikûlade ve yepyeni bir sonuç doğuyordu ve sevincini daha da derinleştiren, bu harikûlade sonuca bütünüyle hükmediyor olmasıydı. Cumhuriyetin ordularından birini Gauvain'e emanet etmesi için Cimourdain'in bir tek kelime yetecekti. Hiç-

bir şey, her şeyin başarıyla yürüdüğünü görmenin şaşırtıcılığından daha göz kamaştırıcı olamaz. Öyle bir dönemde yaşanıyordu ki herkesin gönlünde askerî bir düş yatıyordu. Herkes bir general yaratmak istiyordu. Danton Westermann'ı, Marat Rossignol'ü, Hébert Ronsin'i general yapmak istiyor, Robespierre ise bunların hepsini önlemeye çalışıyordu. "Bu neden Gauvain olmasın," diye düşünüyordu Cimourdain ve düşlere dalıyordu. Sınırsızlık işte önündeydi; bir varsayımdan ötekine geçiyor, bütün engeller gözünün önünden silinip gidiyordu. İnsan ayağını bir kez bu merdivenin basamağına koydu mu, artık duramaz ve tırmanış sonsuza dek sürer. İnsanla başlar, yıldızlara ulaşırsınız. Büyük general ordu komutanından başka bir şey değildir. Büyük komutan ise ideolojik önderdir de. Ve Cimourdain Gauvain'i büyük komutan olarak düşlüyordu. Bir düşten ötekine çok çabuk geçildiği için Gauvain'i kâh orada, kâh burada canlandırıyordu gözünde: Okyanusta İngilizleri kovalıyor, Ren'de Kuzey krallarını dize getiriyor, Pirenelerde İspanya'yı püskürtüyor, Alpler'de ayaklansın diye Roma'ya işmar çakıyordu. Cimourdain'de iki kişilik bir arada yaşıyordu. Biri sevecen öteki karanlık, iki kişilik. İkisi de durumdan hoşnuttu. Şiddeti ideal edindiği için Gauvain'i ulaşılmaz ve müthiş buluyordu. Cimourdain bir şeyi yapmaya girişmeden önce yıkılması gerekenlere kafa yorar ve yumuşak davranmanın âlemi yok diye düşünürdü. Gauvain o zamanların yaygın deyimiyle "gereken yükseklikte" olacaktı ona göre. Cimourdain, Gauvain'i ışıklarla hârelenmiş olarak, karanlıkları ezerken düşlüyordu. Alnında bir meteor ışığı, elinde kılıç olacaktı. Adalet, akıl ve ilerlemenin ideal kanallarını açan bir melek; ama önce her şeyi silip süpüren bir melek.

Bu düşün en yoğun noktasında, âdeta huşu içindeyken, kapı aralığından yandaki büyük salonda birilerinin konuştuğunu duydu. Gauvain'in sesini tanıdı. Aradan onca yıl geçmiş ama bu ses kulağından hiç çıkmamıştı. O küçük çocuğun sesi şimdi, olgun bir erkeğin sesinde yeniden hayat buluyordu. Dinledi. Ayak sesleri de duydu. Askerler konuşuyordu:

"Komutanım, bu az önce size ateş eden adam. Kimse ilgilenmediği için sürüne sürüne bir mahzene girmiş. Orada bulduk."

Cimourdain, Gauvain'le sözü geçen adam arasındaki konuşmayı dinledi daha sonra:

"Yaralı mısın?"

"Kurşuna dizilebilecek kadar iyi hissediyorum kendimi."

"Bu adamı bir yatağa yatırın. Yaralarını sarın, tedavi edin, iyileştirin onu."

"Ben ölmek istiyorum."

"Yaşayacaksın. Sen beni kralın adına öldürmek istedin, ben ise seni Cumhuriyet adına bağışlıyorum."

Cimourdain'in alnından bir gölge geçti. Gördüğü düşten sıçrayarak uyanmış gibiydi. Ürküntü veren bir hüzünle mırıldandı:

"Gerçekten de merhametli bir adammış."

VI
İYİLEŞEN GÖĞÜS, KANAYAN YÜREK

Kılıç yarası çabuk iyileşir. Ama başka bir yerde, yarası Cimourdain'inkinden daha ağır biri vardı. Bu, dilenci Tellmarch'ın Herbeen-Pail çiftliğindeki büyük kan gölünde bulduğu ve içinden çekip çıkardığı kurşuna dizilmiş kadındı.

Michelle Fléchard'ın durumu Tellmarch'ın sandığından daha tehlikeliydi. Göğsündeki kurşun yarasının tam arkasında, kürek kemiği üstünde bir başka delik daha vardı. Mermilerden biri köprücük kemiğini kırmış, bir başkası da omuzunu parçalamıştı. Ama mermiler ciğere değmediğinden iyileşebilecekti. Tellmarch "filozof"tu. Bu sözcük köylüler için biraz doktorluk, biraz cerrahlık, biraz da sihirbazlık demekti. Yaralı kadını hayvan inini andıran kulübesine getirdi, süpürge otuyla doldurulmuş yatağına yatırdı. "Basit şeyler" dediği kendine özgü ve ottan yapılmış ilaçlarla onu tedavi etti. Ve sayesinde kadın yaşadı.

Köprücük kemiğindeki kırık kaynadı, göğüs ve omuzundaki kurşun delikleri kapandı. Kadın birkaç hafta içinde de iyileşmeye başladı.

Bir sabah Tellmarch'a yaslanarak kulübeden çıktı ve ağaçların altına kadar gidip güneşe karşı oturdu. Tellmarch onun hakkında pek az şey biliyordu. İnsanın göğsünde yara olunca konuşma-

ması gerekir. İyileşinceye kadarki o tehlikeli dönemde ancak birkaç cümle bir şey söyleyebilmişti. Ne zaman konuşmak istese Tellmarch onu susturuyordu. Ama kadına ısrarlı bir dalgınlık hâkimdi. Tellmarch, Fléchard'ın gözlerinde yanıp sönen o yürek paralayıcı düşünceleri görebiliyordu. O sabah oldukça güçlüydü. Öyle ki yalnız başına yürümek bile istemişti. İnsan hasta birini iyileştirince sanki ona babalık ediyormuş gibi bir duyguya kapılır. Tellmarch, mutluluk dolu gözlerle ona bakıyordu. Bu tatlı ihtiyar gülümsemeye bile başlamıştı. Derken konuştu:

"Eh, artık ayağa kalktık. Yaralarımız da iyileşti."

"Yürektekinden başka," dedi kadın.

Ve sonra sürdürdü:

"Demek siz onların nerede olduklarını bilmiyorsunuz?"

"Kimlerin?" diye sordu Tellmarch.

"Çocuklarımın."

Bu "demek" sözcüğü bütün bir düşünce âlemini tanımlıyordu. Anlamı şuydu: "Değil mi ki bana onlardan söz etmiyorsunuz, değil mi ki bunca zamandır birlikte olduğumuz halde ağzınızı açıp bana tek laf etmediniz, değil mi ki ne zaman konuşmak istesem beni susturdunuz, değil mi ki onlardan söz etmemden çekiniyorsunuz, öyleyse bana söyleyecek hiçbir şeyiniz yok." Pek çok kez, özellikle de ateş nöbetleri sırasında sayıklarken çocuklarını çağırmış, onları aramıştı. Ve o haldeyken bile Tellmarch'ın kendisini yanıtlamadığını sezmişti.

Doğrusu Tellmarch da ne diyeceğini bilmiyordu. Bir anaya çocuklarının kaybolduğunu söylemek öyle kolay bir şey değildir. Hem sonra ne biliyordu ki? Hiç. Bütün bildiği şuydu: Bir ana kurşuna dizilmiş ve kendisi o kadını yerde yatarken bulmuştu. Kulübesine götürdüğünde cesetten farksız olan bu kadının üç çocuğu vardı ve Lantenac Markisi, anayı kurşuna dizdirdikten sonra çocukları alıp gitmişti. Bilgisi burada sona eriyordu. Çocuklar ne olmuştu? Hâlâ yaşıyorlar mıydı? Onlar hakkında da birinin kız, ötekilerin erkek olması dışında hiçbir şey bilmiyordu. Bu şanssız aile hakkında kendi kendine yığınla soru soruyor ama yanıtlayamıyordu. Sorguya çekmeye çalıştığı çevre köylüleri başlarını sallamaktan öte bir şey yapmıyordu. Lante-

nac Markisi hakkında çok şey bilinen, çok konuşulan adamlardan değildi ki.

Ayrıca, köylüler Lantenac'tan söz etmekten olduğu kadar Tellmarch'a bir şey söylemeye de çekiniyordu. Ondan garip şekilde kuşkulanıyorlardı. Tellmarch'ı sevmiyorlardı. Dilenci Tellmarch onları ürkütüyordu. Neden hep gökyüzüne bakıp dururdu? Ne yapar, saatlerce kıpırdamadan otururken neler düşünürdü? Kuşkusuz garip bir adamdı. Savaşan, fıkır fıkır kaynayan, ateş saçan bu memlekette herkesin işi tek ve aynıydı; evleri yakmak, aileleri boğazlamak, posta soymak, köyleri tahrip etmek, pusu kurmak, birbirlerini tuzağa düşürmek, öldürmek. Bütün bu işler dururken kendini doğaya vermek, kendini sonsuz bir huzura kaptırıp otlar, fidanlar toplamak, yalnızca kuşlarla, çiçeklerle ve yıldızlarla ilgilenmek elbette tehlikeliydi. Akıllı bir adam olmadığı ilk bakışta anlaşılıyordu: Ne kimseye pusu kuruyor ne de kimseye ateş ediyordu. Bu nedenle çevresinde kaygı uyandırıyordu.

"Bu adam delinin teki," derdi yoldan geçenler.

Tellmarch yalnız olmaktan çok kendisinden kaçılan bir adamdı.

Kimse ona bir şey sormaz, kimse sorduğu soruya yanıt vermezdi. Bu nedenle, o kadar istediği halde hiçbir şey öğrenememişti. Savaş başka yerlere yayılmış, insanlar savaşmak için daha uzaklara gitmiş, Lantenac Markisi ufuktan silinmişti. Oysa Tellmarch yapısında birinin savaşı görebilmek için onu bütün ağırlığıyla üstünde hissetmesi gerekirdi.

"Çocuklarım" sözcüğünü duyunca Tellmarch'ın yüzündeki gülümseme dondu. Ana da düşünceye daldı. Neler olup bitiyordu bu kadının ruhunun derinliklerinde? Zavallı, derin bir uçuruma yuvarlanmış gibiydi. Birden Tellmarch'a baktı ve neredeyse öfkeyle, yeniden haykırdı:

"Çocuklarım!"

Tellmarch suçlu gibi başını eğdi.

Lantenac Markisi'ni düşünüyordu. Kuşkusuz, o kendisini çoktan unutmuştu. Şimdi her şeyi anlıyor ve kendi kendine şöyle diyordu: Bir senyör eğer tehlikedeyse sizi tanır ama tehlike geçmişse unutuverir.

Kendi kendine soruyordu:

"Pekiyi ama ben senyörü neden kurtardım?"

Sonra yanıtlıyordu:

"İnsan olduğu için."

Bunun üzerine biraz düşünüp yeniden soruyordu:

"Bundan emin miyim?"

Ve o acı söz bir kez daha dilinden dökülüyordu:

"Böyle olacağını bilseydim!"

Bütün bu olup bitenler onu eziyordu. Çünkü yaptıklarında bilinemeyen bir şeyler seziyordu. Acıyla düşünüyordu: İyi bir şey kötü bir şey de olabilirmiş demek ki. Kurdu kurtaran kuzuları öldürür, kartalın kırık kanadını iyileştiren onun pençelerinden de sorumlu olurmuş.

Kendisini gerçekten suçlu hissediyordu. Ana bilinçsiz de olsa ona öfkelenmekte haklıydı.

Bununla birlikte, anayı kurtarmış olmak markiyi kurtarmış olmaktan duyduğu pişmanlığı biraz olsun azaltıyordu.

Ama ya çocuklar?

Ana da düşünüyordu. Bu iki düşünce çakışıyordu. Birbirlerine bir şey söylemeseler de düşlerin karanlığında ikisinin düşüncesi yan yana geliyor olmalıydı.

Bu arada ana, derinliklerine gecenin egemen olduğu bakışlarını yeniden Tellmarch'a dikti:

"Böyle süremez herhalde," dedi.

"Sus," dedi Tellmarch parmağını dudaklarına götürerek.

Ama kadın sürdürdü:

"Beni kurtarmakla iyi etmediniz. Bu yüzden size dargınım. Keşke ölmüş olsaydım. Çünkü o zaman onları mutlaka görürdüm. Nerede olduklarını bilirdim. Onlar beni göremezdi ama yanlarında olurdum. Ölüler yavrularını koruyabilmeli."

Tellmarch kadının kolunu tutup nabzını yokladı.

"Sakin olun," dedi. "Yeniden ateşiniz çıkacak."

Kadın neredeyse kaba denebilecek tarzda sordu:

"Buradan ne zaman gidebilirim?"

"Gitmek mi?"

"Evet. Yürüyüp gitmek."

"Aklınızı başınıza toplamazsınız hiçbir zaman. Uslu durursanız, yarın."

"Uslu durmak ne demek sizce?"

"Tanrı'ya güvenmek."

"Tanrı'ya mı? Çocuklarımı ne yaptı o pekiyi?"

Kendinden geçmiş gibiydi. Sesi uysallaşmıştı:

"Anlayın beni," dedi. "Böyle bekleyip duramam. Sizin çocuğunuz olmamış ama benim oldu. Aramızdaki fark bu. İnsan ne olduğunu bilmediği bir şey hakkında fikir yürütemez. Çocuğunuz olmadı değil mi?"

"Hayır," diye yanıtladı Tellmarch.

"Benimse çocuklarımdan başka bir şeyim olmadı. Çocuksuz neyim ben? Çocuklarımın neden yanımda olmadığını birinin bana açıklamasını öyle çok isterim ki. Bir şey anlamasam bile bazı şeyleri sezebiliyorum. Kocamı öldürdüler, beni kurşunladılar. Önemi yok. Yeter ki anlayayım bütün bunların neden olduğunu."

"Haydi," dedi Tellmarch. "Yine ateşiniz çıktı. Artık konuşmayın."

Kadın ona baktı ve sustu.

O günden sonra da bir daha hiç konuşmadı.

Hiç istemese de Tellmarch ona dediğini yaptırdı. Eski ağaçların altına oturur, saatlerce dalgın dalgın düşünür, susardı. Sessizlik derin acısı olan basit ruhlar için bir tür sığınaktır. Artık anlamaktan vazgeçmiş gibi görünüyordu. Belli bir noktadan sonra umutsuzluk, umudunu yitiren biri için anlaşılmaz olur çünkü.

Tellmarch heyecanla onu inceliyordu. Böyle derin bir ıstırap yaşlı adamı kadın gibi düşünmeye zorluyordu. Evet, diyordu kendi kendine, dudakları değil ama gözleri konuşuyor. Kafasında sabit fikir var, besbelli. Ana olmak, sonra analıktan çıkmak! Emzirmek, sonra emziremez hale gelmek! Buna bir türlü razı olamıyor. Daha dün emzirmekte olduğu bebeği düşünüyor, düşünüyor, düşünüyor. Aslında küçük pembe bir ağzın ruhunuzu bedeninizden çektiğini hissetmek, sizin hayatınızla yeni bir hayat kurduğunu görmek çok tatlı olmalı!

Tellmarch o büyük ezikliğin altında sözün ne kadar yetersiz kaldığını anlıyor, kendi köşesinde o da susuyordu. Sabit bir fikrin suskunluğu müthiştir. Hele bir ananın sabit fikrine sağduyu na-

sıl ulaştırılır ki? Analık bir saplantıdır. Onunla tartışılmaz. Anayı yüce kılan şey onun bir tür hayvan olmasıdır. Ve analık içgüdüsü ilahî olarak hayvani bir şeydir. Ana artık kadın değil, dişidir.

Çocuk da onun yavrusu.

Anada sağduyudan çok daha yüce ama aynı zamanda ondan çok daha aşağılık bir şeyler olması da bundandır. Bir tür koku alma yeteneği vardır anada. Yaradılışın o devasa iradesi ondadır ve onu yönetir. Ferasetle körlük iç içedir onda.

Tellmarch artık bu mutsuz kadını konuşturmaya çalışıyor ama başaramıyordu. Bir keresinde şöyle dedi:

"Ne yazık ki yaşlı bir adamım ve artık yürüyemiyorum. Yolun sonuna gelmeden gücümün sonuna geldim. Bir çeyrek saat yürüyecek olsam bacaklarım bana boyun eğmez oluyor ve mutlaka durup dinlenmem gerekiyor. Böyle olmasaydı size eşlik ederdim. Aslında belki de böylesi daha iyi, yani sizinle gelemem. Yarardan çok zararım dokunur, size yük olurum. Bana burada göz yumuyorlar; Mavilerin gözünde köylü, köylülerin gözünde ise büyücü olarak kuşkulu bir adamım."

Onun yanıt vermesini bekledi. Ama kadın gözlerini bile yerden kaldırmadı.

Sabit fikir ya deliliğe ya da kahramanlığa varır. Ama zavallı bir köylü kadının kahramanlığı ne olabilir ki? Ana olabilir ama hepsi o kadar. Gün geçtikçe daha derin düşlere dalıyor, Tellmarch ise onu sürekli göz önünde tutmaya çalışıyordu.

Tellmarch onu oyalayacak bir şeyler aradı önce. İplik, iğne, yüksük getirdi. Gerçekten de zavallı dilenciyi sevindiren şeyler oldu; kadın dikiş dikmeye koyuldu. Yine düşünüyordu ama artık çalışıyordu da. Bu sağlık belirtisiydi. Gücü yavaş yavaş yerine geliyordu. Yaşlı adamın çamaşırlarını, giysilerini, kunduralarını onardı. Ama gözbebeklerindeki donuk ifade bir türlü değişmiyordu. Dikiş dikerken, alçak sesle hüzünlü şarkılar söylüyordu. Birtakım adlar –büyük olasılıkla çocuklarının adıydı– mırıldanıyordu. Ama sesi çok yavaş çıktığından Tellmarch anlamıyordu. Derken birdenbire susup sanki kendisine verilecek haberleri varmış gibi kuşları dinliyordu. Bazen havanın nasıl olduğuna dikkat kesiliyor, dudaklarını kıpırdatıyordu. Alçak sesle kendi kendine konuşuyordu. Bu

arada bir çanta yaptı ve içine kestane doldurdu. Tellmarch bir sabah onun yola koyulduğunu gördü. Gözlerini ormanın derinliklerine rastgele dikmiş, yürüyordu. Arkasından bağırdı:

"Nereye gidiyorsunuz?"

Kadın yanıtladı:

"Onları aramaya."

Tellmarch engellemeye çalışmadı.

VII
GERÇEĞİN İKİ KUTBU

İç savaşın kargaşasıyla dolu birkaç haftadan sonra, Fougères çevresinde, birbirlerinin tümden zıddı oldukları halde aynı işi yapan, büyük ihtilal için yan yana savaşan iki kişinin dışında kimsenin adı anılmaz oldu.

Vahşi Vendée düellosu sürüp gidiyor ama Vendée ordusu sürekli geriliyordu. İsyan, özellikle Ille-et-Vilaine'de, bütün bütün sönmemiş olsa da ezilmiş, dar bir alanla sınırlı kalmıştı. Bunda, bin beş yüz fedaisiyle tam zamanında Dol'e yetişen ve altı bin kralcı askeri dağıtan genç komutanın ustalığının büyük payı vardı. Bunu izleyen birkaç başarıdan sonra ise ortaya yepyeni bir durum çıktı.

Olayların çehresi değişmiş, ancak bu kez yeni ve acayip bir güçlük ortaya çıkmıştı.

Vendée'nin bu bölgesinin hemen her tarafında cumhuriyet ağır basıyordu, kuşkusuz. Ama hangi cumhuriyet? Büyüyen zaferde iki tür cumhuriyet vardı; biri terörün, öteki merhametin cumhuriyeti. Biri şiddete başvurarak, öteki ise bağışlayarak zafer kazanmaya çalışıyordu. Hangisi başaracaktı? Bu iki tarzı, şiddet ve merhameti, her biri ayrı ayrı etkili ve yetkin iki insan temsil ediyordu. Biri askerî komutan, öteki ise sivil delegeydi. Duruma hangisi hâkim olacaktı? Bu iki adamdan birinin, delegenin, insana ürküntü veren dayanakları vardı: Elinde Paris Komünü'nün Santerre taburlarına gönderdiği tehdit dolu "acımak yok, tutsak almak yok" emri vardı. Ayrıca her türlü yetkiyi elinde tutmasını sağlayan ve "ayaklanmanın önderlerinden birini serbest bırakan ya da elinden kaçıran, kim olursa olsun idam edilecek" hükmünü taşıyan bir Kon-

vansiyon kararıyla gelmişti. Halkın Selameti Komitesi'nin verdiği tam yetki ve ROBESPİERRE, DANTON, MARAT imzalarını taşıyan özel belge de elindeydi. Öbürüne, askere gelince, onun elinde bir tek güç vardı: Merhamet.

Düşmanı yenen güçlü kollarından ve bağışlayan yüreğinden başka bir şeyi yoktu. Muzaffer olmanın yenileni bağışlama hakkını da kendisine verdiğini sanıyordu.

Bu nedenle, bu iki adam arasında gizli ama derin bir çatışma başladı. İkisi de bambaşka bulutların üstündeydi. İkisi de isyancılara karşı savaşıyordu ve ikisinin kendine ait yıldırımı vardı: Birininki zafer, ötekininki terör.

Bocage'da yalnızca onlardan söz ediliyordu. Herkesin gözü onlara çevrilmişti. Birbirine bu kadar zıt bu iki adamın her yerde birlikte olması insanları şaşkınlıktan şaşkınlığa sürüklüyordu. Aslında, düşünce olarak bu derece uzlaşmaz bu iki adam birbirlerinin en yakın dostuydu. İki yüreği böylesine birbirine bağlayacak daha yüce ve derin bir sevgi olamazdı. Katı olan merhametlinin hayatını kurtarmıştı. Ve yüzünde bu olayın yara izini taşıyordu. İki adamdan biri ölümün, öteki ise yaşamın simgesiydi. Biri dehşet ve korkuyu, öteki huzuru temsil ediyordu. Ama yine de birbirlerini çok seviyorlardı. Ne anlaşılmaz bir durumdu bu. Merhametli Orestes ile acımasız Plyades'i yan yana tasavvur etmek ya da Arimanus'u Ormus'un kardeşi olarak düşlemek gibiydi. Şunu da eklemeli ki, "zalim" olarak adlandırılan aynı zamanda insanların en iyi yürekliisiydi de. Vurulanların yarasını kendi eliyle sarar, hastaları yoklar, gecesini gündüzünü gezici hastanelerde geçirir, çıplaklara üzülür, varını yoğunu onlarla paylaşırdı. Savaşa birliklerin başında katılır, çatışmanın en yoğun olduğu yerlerde dolaşırdı. Silahlıydı çünkü belinde kılıç ve iki tabanca vardı. Silahsızdı çünkü ne tabancalarına ne de kılıcına bir kez olsun el sürmüştü. Kurşuna ve top mermilerine göğsünü siper eder ama karşılık vermezdi. Vaktiyle papaz olduğu söyleniyordu.

Bu iki adamdan biri Gauvain, öteki Cimourdain'di.

Dostluk bu iki adam, düşmanlık ise ilkeleri arasındaydı. Birden ikiye bölünmüş bir ruh gibi tıpkı. Gauvain gerçekten Cimourdain'in ruhunun yarısını almıştı. Ama merhametli yarısını. Sanki

beyaz tarafı almış, kara tarafı Cimourdain'e bırakmıştı. Aralarındaki gizli anlaşmazlık da buradan doğuyordu. Bu sağır savaşın bir gün açığa çıkacağı kesindi. Ve bir sabah, çatışma başladı.

Cimourdain Gauvain'e şöyle dedi:

"Neredeyiz?"

Gauvain yanıtladı:

"Bunu siz de en az benim kadar biliyorsunuz. Lantenac'ın sürülerini dağıttım. Yanında birkaç adam kaldı. İşte Fougères Ormanı'na sıkıştı kaldı. Sekiz gün içinde iyice kuşatılmış olacak."

"Ya on beş gün içinde?"

"Ele geçmiş olacak."

"Ya sonra?"

"Afişimi okudunuz mu?"

"Evet. Ne olmuş?"

"Kurşuna dizilecek."

"Yine merhamet. Onu giyotine göndermeli."

"Ben askerce ölümden yanayım," dedi Gauvain.

"Ben de ihtilalin öngördüğü ölümden yana," diye yanıtladı Cimourdain.

Gauvain'e baktı dosdoğru ve sürdürdü:

"Saint-Marc-le-Blanc Manastırı'ndaki rahibeleri neden serbest bıraktın?"

"Ben kadınlarla savaşmıyorum," diye yanıtladı Gauvain.

"Bu kadınlar halktan nefret ediyor. Ve nefret eden bir kadın on erkeğe bedeldir. Louvigné'de yakalanan o yaşlı fanatik papaz sürüsünün ihtilal mahkemesine gönderilmesine neden karşı çıktın pekiyi?"

"Ben yaşlılarla da savaşmıyorum."

"Yaşlı bir papaz genç bir papazdan beterdir. Ak saçlıların kışkırttığı bir isyan daha tehlikelidir. Yılların yüzlerinde bıraktığı çizgiler böyle zamanlarda çok inandırıcıdır. Sahte merhamete gerek yok, Gauvain. Kralı özgürlükçüler infaz etti. Gözünü Temple zindanından ayırma."

"Temple zindanı! Bana kalsa o yetimi de oradan çıkartırdım. Çocuklarla da savaşmıyorum ben."

Cimourdain'in bakışları sertleşti:

"Gauvain şunu iyi bilmelisin, bir kadının adı Marie-Antoinette ise onunla dövüşmek gerekir. Bir ihtiyarın adı VI. Pie ve kendisi Papa ise onunla dövüşmek gerekir. Bir çocuğun adı Louis Capet ise onunla da dövüşmek gerekir."

"Hocam, ben siyaset adamı değilim ki."

"Tehlikeli bir adam da olma. Cossé saldırısı sırasında isyancı Jean Treton sarılıp mahvolmanın eşiğine gelmişken, elinde kılıcıyla tek başına tümeninin üstüne yürüdü ve sen de 'yolu açın, bırakın geçsin,' diye emir verdin. Neden?"

"Çünkü bir kişiyi öldürmek için bin beş yüz kişiye gerek yok."

"Cailleterie d'Astillé'de yaralanıp yerlerde sürünen Vendéeli Joseph Bézier'yi askerler öldürecekti, sen engel oldun ve 'siz ilerleyin, ben icabına bakarım,' dedin. Ama tabancanı havaya boşalttın. Neden?"

"Çünkü yerde sürünen bir adam öldürülmez."

"Ama yanıldın. İkisi de bugün iki çetenin çete reisi. Joseph Bézier'nin adı Bıyıklı, Jean Treton'unki ise Gümüş-Bacak. Bu iki adamı kurtarıp cumhuriyete iki düşman daha kazandırdın."

"Ama aslında ben cumhuriyete düşman değil, dost kazandırmak istiyordum."

"Landéan zaferinde tutsak aldığın üç yüz köylüyü niye kurşuna dizdirmedin?"

"Çünkü Bonchamp cumhuriyetçileri bağışlamıştı. Ben de cumhuriyetin de kralcıları bağışlayabileceğini göstermek istedim."

"Lantenac'ı yakalarsan, onu da bağışlayacak mısın?"

"Hayır."

"Neden? Üç yüz köylüyü bağışladın ya?"

"Köylüler masum. Ama Lantenac ne yaptığını biliyor."

"Ama Lantenac senin akraban?"

"Fransa ondan da yakın akrabam."

"Lantenac yaşlı bir adam üstelik."

"Lantenac benim için yabancı. Ve onun yaşı olmaz. O İngilizleri çağırdı. Lantenac demek, istila demek. Lantenac vatanın düşmanı. Onunla aramızdaki düello ya onun ya da benim ölümümle biter."

"Gauvain bu söylediklerini iyi hatırla."

"Evet, bunları ben söylüyorum."

Bir an susup bakıştılar.

Ve Gauvain sürdürdü:

"Bu içinde olduğumuz '93 kanlı bir yıl olacak."

"Kendini kolla," diye bağırdı Cimourdain. "Korkunç görevlerimiz var daha. Suçu olmayana da sanık muamelesi yapma. Hastalık ne zamandan beri doktorun suçu oldu? Evet, bu büyük yılın özelliği acımasız bir yıl olması. Neden? Çünkü büyük ihtilal yılı. İçinde olduğumuz yıl ihtilale yeniden can veriyor. İhtilalin bir düşmanı var; eski dünya. Ve o, bu düşmana acımasız davranıyor. Tıpkı cerrah kangrene karşı nasıl acımasızsa, öyle. Krallığı kralda, soyluluğu soylularda, zorbalığı askerde, batılı papazda, barbarlığı yargıçta; tek kelimeyle özetlersek, ne kadar zulüm varsa hepsini zalimde yok ediyor. Bu korkunç bir ameliyat ve ihtilalin eli hiç mi hiç titremiyor. Arada kaç sağlıklı hücre telef oluyor merak ediyorsan, onu da Boerhave'a sor. Hangi tümör kesilir de kan kaybına yol açmaz? Hangi yangın tutuşmayan bazı binaların da yıkılmasını gerektirmez? Bu korkunç zorunluluklar başarının da temel koşulu. Cerrah kasaba benzer. Bir kurtarıcı da cellât izlenimi bırakabilir. İhtilal kaderi olan esere sadakatle sarılıyor. Sakatlıyor belki ama onu kurtarıyor. Ne demek yani! Ondan virüsü bağışlamasını istiyorsunuz! Kendisini zehirleyenlere karşı bağışlayıcı olmasını istiyorsunuz! O sizi dinlemeyecek. Geçmişi yakalamış bir kere, onu öldürecek, bu kaçınılmaz. O uygarlığa köklü bir ameliyat yapıyor. Bundan insanlık için esenlik doğacak. Bu size acı mı veriyor? Elbette verecek. Daha ne kadar sürecek? Ameliyat bitene kadar. Sonra yaşayacaksınız. Şimdi dünyanın hastalıklı organlarını kesiyor ihtilal. '93 kanamasının nedeni de bu."

"Cerrah sakin olur," dedi Gauvain. "Oysa gördüğüm adamların hepsi telaşlı, sert ve acımasız."

"İhtilalin ona yardım edecek acımasız işçilere ihtiyaç var," dedi Cimourdain. "Titreyen her eli iter. Ancak sağlam ve dayanıklı olana güvenir. Danton müthiştir, Robespierre eğilip bükülmek nedir bilmez, Saint-Just verdiği karardan dönmez, Marat acımasızdır. Gauvain bunlara dikkat et. Saydıklarım son derece gerekli insanlar. Her biri ordulara bedel bizim için. Avrupa'yı onlar sindirecek."

"Ve belki geleceği de," dedi Gauvain.

Bir an durakladı, sonra sürdürdü:

"Ayrıca, bence hata yapıyorsunuz hocam; ben kimseyi suçlamadım. Bana sorarsanız, ihtilalin gerçek bakış açısı sorumsuzluk. Kimse masum değil ama yine kimse suçlu da değil. XVI. Louis aslanların ortasına atılan koyundu. Kaçmak, kurtulmak istiyor, kendisini savunmaya çalışıyordu. Becerebilirse ısırıyordu da. Ama her isteyen aslan olamaz ki. Gevşeklik, tereddüt cinayet sayılıyor. Bir koyun öfkeden diş gösteriyor, hemen "Hain!" diye üstüne saldırıyor aslanlar ve onu yiyor. İşleri bittikten sonra da bu kez aralarında dövüşmeye başlıyorlar."

"Koyun bir hayvan."

"Ya aslan, o ne?"

Bu yanıt Cimourdain'i biraz düşündürdü. Sonra başını kaldırıp konuştu:

"Aslan vicdandır. Düşüncedir o. İlkedir."

"Ama Terör yapıyor."

"Gün gelecek, ihtilal bu Terör'ün haklı olduğunu gösterecek."

"Korkarım, gün gelecek, bu Terör ihtilalin suçlanmasına neden olacak."

Sonra sürdürdü:

"Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik; bunlar barış ve uyumun temel ilkeleri. Neden korkutucu bir çehre verelim ki onlara? Ne istiyoruz biz? Halkları evrensel bir cumhuriyete kazanmak değil mi? Öyleyse onları korkutmayalım. Ürkek davranmalarına yol açmak kime ne sağlar? Yalnızca kuşlar değil, insanlar da korkuluktan hoşlanmaz. İyiye ulaşmak için kötülük yapmak gerekmez. Biz o tahtı idam sehpasını ayakta tutmak için devirmedik. Krallara ölüm, uluslara hayat. Taçları düşürelim ama kafaları koruyalım. İhtilal birlik demek, korku değil. İyi fikirler merhametsiz insanlarca kötüye kullanıldı. Bağışlama, benim için, insanlığın dilindeki en güzel sözcük. Ben ancak hayatım tehlikedeyse kan dökerim. Aslında, ben yalnızca askerim ve savaştan başka şey de bilmem. Ama bağışlamayı bilmezseniz, yenmek için çekilen onca zahmetin anlamı olmaz. Muharebe sırasında düşmanımızın düşmanı olalım ama zaferi kazandıktan sonra onları kardeş bilelim."

"Kendini kolla," diye yineledi Cimourdain üçüncü kez. "Gauvain, sen benim için oğuldan da ötesin, kolla kendini!"

Ve düşünceli düşünceli, ekledi:

"Böyle dönemlerde merhamet bir tür ihanet bile sayılabilir."

Bu iki adamı o sırada biri dinleyecek olsa, kılıçla balta konuşuyor sanabilirdi.

VIII
DOLOROSA[2]

Bu arada ana da yavrularını arıyordu.

Önüne neresi çıkarsa oraya yürüyordu. Nasıl yaşıyordu?

Bunu söylemek mümkün değildi. Aslında kendisi de bilmiyordu. Günler, geceler boyu yürüyordu. Dilendi, ot yedi, toprağın üstünde, çalıların arasında, yıldızların altında geceledi. Kimi zaman yağmur altında soğuk rüzgâra sırtını vererek yattığı oldu.

Köyden köye, çiftlikten çiftliğe dolaşıyor, haber almaya çalışıyordu. Kapıların eşiğinde duruyordu. Giysileri paramparça olmuştu. Onu bazen misafir ediyor, bazen de kapıdan kovuyorlardı. Evlere giremediği zaman koruya gider yatardı.

Siscoignard ve Azé din çevresi hariç bölgeyi hiç tanımıyordu. Nereye gideceği konusunda önceden verilmiş kararı yoktu. Gittiği yerden geri geliyor, geçtiği yolu bir daha geçiyor, boşu boşuna dolaşıyordu. Bazen kaldırımları, bazen araba izlerini, bazen patikaları takip ediyordu. Bu başıboş hayat giysilerini iyiden iyiye giyilmez kılmıştı. Önceleri ayağında ayakkabı vardı. Sonra çıplak ayak yürümeye başladı. Sonunda ayakları kan içinde kaldı ama yine de yürüyordu.

Savaşın içinden, tüfek seslerinin arasından yürüyor, hiçbir şey duymuyor, hiçbir şey görmüyor, kimseden sakınmıyor, çocuklarını arıyordu. Memleketin her yanı ayaklanmıştı; ne jandarma ne belediye başkanı vardı. Hükümet diye bir şey kalmamıştı. Ancak yoldan geçenlere derdini anlatabiliyordu.

Onlarla konuşuyor, soruyordu:

"Geldiğiniz yerde üç küçük çocuk gördünüz mü?"

2 (Lat.) Kederli.

Yolcular başlarını kaldırıp bakıyordu.

"İkisi erkek biri kız," diyordu.

Sürdürüyordu:

"René-Jean, Gros-Alain, Georgette? Onları görmediniz mi?"

Devam ediyordu:

"En büyüğü dört buçuk yaşında, en küçüğü yirmi aylık."

Ekliyordu:

"Nerede olduklarını biliyor musunuz? Onları benden aldılar da."

Yolcular yüzüne bakıyordu ama hepsi o.

Bir şey anlamadıklarını görünce açıklama yapma gereği duyuyordu:

"Çünkü onlar evlatlarım. Aramamın nedeni bu."

İnsanlar yollarına devam ediyordu. O zaman susuyor, tırnaklarıyla göğsünü parçalıyordu.

Bununla birlikte günlerden bir gün köylünün biri onunla ilgilendi. Söylediklerini dinledi ve biraz düşündü.

"Hele durun," dedi. "Üç çocuk dediniz, değil mi?"

"Evet."

"İkisi erkek miydi?"

"Evet, biri de kız."

"Siz şimdi onları mı arıyorsunuz?"

"Evet."

"Senyörün birinin bir yerde üç çocuk yakalayıp yanında dolaştırdığını duymuştum."

"Bu adam nerede?" diye haykırdı. "Neredeler?"

Köylü yanıtladı:

"Tourgue'a gidin."

"Yavrularımı orada mı bulacağım?"

"Evet, belki."

"Neresi demiştiniz..."

"Tourgue."

"Bu Tourgue dediğiniz nedir?"

"Bir yer."

"Köy mü, şato mu, çiftlik mi?"

"Bilmem, hiç gitmedim."

"Uzak mı?"

"Yakın sayılmaz."

"Ne tarafta?"

"Fougères yönünde."

"Oraya nereden gidilir?"

"Şimdi Ventortes'dasınız," dedi köylü. "Ernée'yi solunuza, Coxelles'i sağınıza alın; Lorchamps ve Leroux'dan geçin."

Köylü elini kaldırıp batıyı gösterdi:

"Hep güneşin battığı yöne doğru gideceksiniz."

Köylü daha kolunu indirmeden kadın yola düşmüştü bile.

Arkasından bağırdı:

"Ama kendinizi kollayın. Orada savaş var."

Yanıtlamak için arkasına bile dönmedi. Yürüdü gitti.

IX
TAŞRADA BİR BASTİL

I. Tourgue

Kırk yıl önce olsa, Laignelet yönünden Fougères Ormanı'na girip Parigné yönünden çıkan bir yolcu, bu yoğun ve derin ağaçlığın tam kıyısında uğursuz görünüşlü bir şeyle karşılaşırdı. Ağaçların arasından çıkar çıkmaz Tourgue'u karşısında bulurdu.

Ama yaşayan değil, ölü Tourgue'du bu. Duvarları yıkılmış, delik deşik olmuş, bazı bölümleri harabeye dönmüş Tourgue. Hortlakla insan arasındaki yakınlık ne kadarsa, harabeyle sağlam yapı arasındaki de o kadardır. Görünümü Tourgue'dan daha kasvetli bir şey düşünülemez. Ormanın kenarında görüp göreceğiniz, haydut gibi dikilip duran tek bir kuleydi. Büyük ve yalçın bir kayanın üstünde dimdik duran bu yapı öyle sağlam görünüşlüydü ki, Romalılardan kaldığı izlenimi verirdi. Bu devasa kütlede güç ve yıkım fikri iç içe geçmişti sanki. Tourgue gerçekten de biraz Roma tarzı bir yapıydı. Çünkü Romalılar zamanında yapılmıştı. 9. yüzyılda başlayan inşaat 12. yüzyılda, Üçüncü Haçlı Seferi'nden sonra tamamlanmıştı. Üstü açık bölümlerdeki kemerler yaşını ortaya koyuyordu. İnsanlar onu böyle görünce yaklaşır, dik ve sarp yokuşu tırmanır, karşısında büyük bir gedik görünce, cesaretle içeri girer-

di. İçerisi bomboştu. Yere dikine konmuş taş bir borazanın içi gibi. Yukarıdan aşağıya bir tek girinti çıkıntı yoktu. Ne dam, ne tavan, ne döşeme, ne kubbe, ne de şömine vardı. Bazı sütun izleri, çeşitli yüksekliklerde kordon benzeri granitler, dikine uzanmış birkaç sütun yapının katlarına, daha doğrusu daha önce kat olan yerlere işaret ediyordu. Bu sütunların üstünde gece kuşlarının yuvaları; temele doğru on beş, tepeye doğru ise on iki ayak kalınlığında olan büyük duvarın şurasında burasında da eskiden kapı ya da pencere olduğunu gösteren delik ve yarıklar vardı. Duvarın karanlık köşelerinde kimi merdivenler görülürdü. Gece oraya giren biri yarasaların, farelerin, baykuşların, puhu kuşlarının, özetle böyle bir yıkıntıda barınabilecek ne kadar yaratık varsa hepsinin sesini duyardı. Ayaklarının dibinde dikenler, taş kümeleri, sürüngenler görürdü. Başını kaldırdığında ise epeyce yüksek bir yerdeki, kulenin üst bölümü olan ve kuyu ağzına benzeyen yuvarlak siyahlığın arasından yıldızları seyredebilirdi.

Bölgede ağızdan ağıza yayılan bir söylenceye göre, eskiden kulenin üst bölümlerinde Yahudi kral mezarlarındaki kapılara benzeyen gizli kapılar varmış. Bir eksen üzerinde hareket ederek kendi kendine açılıp kapanan ve kapandığında duvarda görünmez olan iri, taş kapılarmış bunlar. Haçlılar bu kapılardaki mimarî tarzı Filistin'den getirmiş. Gotik sivri kemerleri de getirdikleri gibi. Bu tür kapılara Doğu Lübnan'ın gizemli kentlerinde, Tiberius yönetimi sırasındaki depremden kurtulan on iki kentin yıkıntılarında bugün bile rastlanır.

II. Gedik

Bu yıkıntının içine girmeye izin veren gedik bir lağım deliğiydi. Bu işten anlayan ve Errard, Sardi ve Pagan'ın yakını olan birine göre bu lağım son derece ustaca hazırlanmıştı. Papaz külahı biçimindeki ateş deliği yıkacağı kulenin ya da yaracağı duvarın direnci hesaplanarak hazırlanmıştı. İki kental barut yerleştirilmiş olmalıydı. Oraya dolambaçlı bir kanalla giriliyordu ki bu, düz bir kanala göre çok daha iyiydi. Barutun tutuşturulmasıyla yarılan duvarda lağımı ateşleyen fitilin yolu açıkça görülüyordu. Yol tam usulüne göre,

tavuk yumurtası çapındaydı. Patlama duvarda, kuşatmacıların içeri rahatça girmesini sağlayacak geniş bir yarık açmış ve duvarı yıkmıştı. Duvarlarda çeşitli dönemlere ait olduğu bilinen birçok gülle ve mermi izi vardı. Bu, kulenin farklı dönemlerde birçok kez kuşatıldığını ve hepsine karşı koyduğunu gösteriyordu. Her merminin kendisine özgü etkisi olur, her biri duvarda farklı hasar bırakır. Kule duvarlarında 14. yüzyılın taş güllelerinden 18. yüzyılın demir güllelerine, her tür mermi izi görülüyordu.

Gedikten zemin kat olması gereken bölüme giriliyordu. Gediğin tam karşısında, kulenin duvarında kayaya oyulmuş bir mahzen girişi görülüyordu. Mahzene giden geçit, kulenin temelleri arasından dolaşıp zemin katın altına iniyordu.

Bernaylı antikacı Auguste Le Prévost 1855'te, dörtte üçü enkazla dolu olan bu yolu ve mahzeni temizletti.

III. Kuyulu Zindan

Bu mahzen, kuyulu zindandı. Her kulede böyle bir yer olurdu. Aynı dönemin bütün yeraltı zindanları gibi, bu mahzen de iki katlıydı. Duvardaki geçitten girilen birinci kat kubbeli, zemin katla aynı genişlikte bir odaydı. Odanın karşılıklı iki duvarında enine ve boyuna iki iz vardı. İzler kubbenin orada iyice derinleşiyor ve her iki duvardaki izlerin buluşma noktası o kubbe oluyordu. Araba tekerleği izini andırıyordu. Gerçekten de öyleydi. Bu izleri iki büyük tekerlek bırakmıştı. Eskiden, derebeylik döneminde idam cezaları insanlar parçalanarak infaz edilirdi ve bu iş bu odalarda yapılırdı. İnsanın kol ve bacakları dört ayrı ata bağlanıp koşturulan atlar tarafından dört parçaya ayrılmasından daha gürültüsüz bir yöntemdi bu. Odada hem kubbeye hem de duvarlara değecek kadar büyük, iki güçlü tekerlek olurdu. Suçlunun bir kol ve bacağı tekerleklerden birine, öteki kol ve bacağı ikinci tekerleğe bağlanır ve tekerlekler ters yönlere çevrilirdi. Böylece adam iki parçaya ayrılırdı. Bu iş için güç gerekirdi. İşte tekerleklerin dönüşüyle taşlarda oluşan izlerin nedeni buydu. Böyle bir oda bugün Vianden'de de görülebilir.

Odanın altında bir başka oda daha vardı. Asıl kuyu orasıydı. Oraya kapıdan girilmez, delikten inilirdi. Suçlu çırılçıplak soyulur,

koltuklarının altından ip geçirilir ve üst kattaki odanın tam ortasındaki hava deliğinden aşağı sarkıtılırdı. Yaşamakta ısrarlı olursa yiyeceği de yine o delikten atılırdı. Bugün Bouillon Şatosu'nda da böyle bir delik var.

Hava akımı bu delikten girerdi. Birinci katın altına kazılan bu bölme, odadan çok bir kuyuydu. Su seviyesine kadar indiğinden, içerisi buz gibi soğuktu. Aşağıdaki tutukluyu öldüren bu soğuk hava akımı yukarıdaki tutuklunun hayatta kalmasını sağlardı. Çünkü zindanı soluk alınabilir hale getirirdi. Aslında oraya giren ya da düşen bir daha çıkmazdı. Yukarıdaki tutuklu karanlıkta kendini kollamak, delikten aşağı düşmemek için dikkatli olmak zorundaydı. Bir yanlış adım, kayan bir ayak yukarıdaki tutukluyu aşağının mahkûmu haline getiriverirdi. Bu, kendi bileceği işti. Yaşamak istiyorsa, delik onun için tehlike, yok ölmek istiyorsa, kurtuluştu. Üst kat zindan, alt kat mezardı. O zamanki toplumsal katmanlaşmanın yansıması gibi.

Dedelerimizin "mezarın dibi" dediği yer burasıydı. Bütün bunlar çoktan kaybolup gittiği için, adının bizim için pek bir anlamı yok. İhtilal sayesinde bu tür adların kullanımına karşı kayıtsız kalabiliyoruz.

Duvarın dışında, kırk yıl önce biricik giriş kapısı olan gediğin üstünde öteki mazgallardan daha büyük bir açıklık vardı. Orada yerinden sökülmüş demir bir parmaklık asılıydı.

IV. Şato-Köprü

Gediğin tam karşı tarafında, üç kemerli, taş bir köprü kuleye bağlanıyordu. Eskiden üstünde var olan yapıların bir bölümünün kalıntıları hâlâ duruyordu. Üstündeki izlerden yandığı anlaşılan bu yapılardan geriye, yalnızca kararmış duvarlar kalmıştı. Hortlakla iskelet ilişkisi neyse, aralardan gün ışığı sızan bu delik deşik yapı kalıntısının kuleyle ilişkisi de oydu.

Bu harabe bugün bütünüyle yıkılmış, izi bile kalmamıştır. Yüzyıllarca çaba harcanarak ve birçok kral tarafından inşa edilenlerin bozulup yıkılması için bir gün ve bir köylünün eli yetebiliyor.

Tourgue, köylülerin dilindeki kısaltmaydı. Jupellière'nin "Jupel-

le," kambur çete reisi Pinson-le-Tortu'nün "Pinson-le-Tort" olması gibi, o da aslında Tour-Gauvain'i tanımlıyordu.

Kırk yıl önce bir yıkıntı, bugün ise artık bir gölge olan Tourgue, 1793'te muhkem bir kaleydi. Batıda Fougères ormanlarının girişini –bugün küçük bir bataklığa dönüşmüş olan o büyük ormanı– elinde tutan Gauvain ailesine aitti.

Bu kule, devler tarafından ormanların, çalıların arasına rastgele fırlatılmış izlenimi veren büyük granit kayalardan birinin üstüne oturtulmuştu. Bugün Mayenne ile Dinan arasında böyle birçok kaya var.

Kule başlı başına bir kaleydi. Altında kaya, kayanın kıyısında da bir çay vardı. Çay ocak ayında taşar, haziranda ise kururdu.

Uzun lafın kısası, bu kale Ortaçağ'da ele geçirilmesi olanaksız yapılardan biriydi. Sonradan eklenen köprü onun direncini azaltmıştı. Gotik çağdaki Gauvainler burayı köprüsüz yapmıştı. O zamanlar kuleye tek bir balta darbesiyle yıkılabilen tahta bir geçitten girilirdi. Gauvainler vikontken kulenin yapısında bir değişiklik olmadı. Yapının o halini pek beğenirlerdi. Ancak marki olup da saraya gitmek için kulübeden çıktıklarında derenin üstüne üç kemer atıp üstüne de köprü oturttular. Artık ova yönünden kuleye yanaşmak o kadar zor değildi. Nedeni de Gauvainlerin krala yaklaşmış olmasıydı. 17 ve 18. yüzyılın markileri "ele geçirilmez" olmaya artık o kadar önem vermiyordu. Ata geleneğini sürdürmenin yerini Versailles'a öykünmek almıştı.

Kulenin önünde batıda, ovaya açılan yüksek bir plato vardı. Plato kulenin dibine kadar uzanıyordu. Ama Couesnon'un bir kolu olan kalenin dibindeki çay, bu platoyu bir hendekle sınırlıyordu. Platoyu kuleye bağlayan köprü fil ayakları üstüne oturtulmuştu ve çok yüksekti. Köprünün üstüne de, Chenonceaux'da olduğu gibi, Mansard üslûbunda ve ikâmetgâh olmaya kuleden çok daha elverişli bir yapı inşa edilmişti. Ama gelenekler hâlâ çok katıydı. Senyörler kulenin zindan benzeri odalarında oturma alışkanlığını bir türlü terk etmiyordu. Bir tür küçük şato olan köprünün üstündeki yapı ise avlu işlevi gören uzun bir koridorla donatılmıştı ve oraya muhafız salonu adı veriliyordu. Üstünde bir kütüphane vardı. En üstte de bir ambar. Yüksek pencerelerde küçük kesilmiş Bohemya

camları, pencerelerin arasında yarımayaklar, duvarlarda oyma madalyonlar vardı. Böylece üç katlı bir yapıydı söz konusu olan: Altta tüfek ve kılıçlar, ortada kitaplar, en üstte de yulaf ve arpa çuvalları duruyordu. Kaba saba sayılabilecek görüntüsüne rağmen, bütün bu düzen soyluluğu simgeliyordu.

Yalçın ve dimdik kule hemen yanı başındaydı. Kasvetli cesametiyle öteki narin yapıya hâkim durumdaydı. Platformdan ateş açılıp köprü yerle bir edilebilirdi.

Biri sarp ve dik, öteki narin ve güzel bu iki yapı kaynaşmaktan çok birbirleriyle çatışır gibiydi. Üsluplar uyumsuzdu. Nasıl ve nerede olursa olsun bir yarım çember başka bir yarım çemberin eşidir, diye düşünülebilir; oysa klasik bir kemer bentle Roma tarzı bir çember kemer kadar birbirine benzemeyen pek az şey vardır. Bu ormanlara layık kule, Versailles'a yakışan köprünün yanı başında garip bir komşu gibi duruyordu. Alain Barbe-Torte'un XVI. Louis ile kol kola girmesi gibi bir şey. Bu birliktelik ürkütücüydü. Birbirine karışan bu iki güçten tanımlanması zor, yırtıcı bir şey doğuyordu.

Köprü askerî açıdan –bunda ısrar ediyorum– kuleyi hemen düşmana teslim edecek gibi duruyordu. Görünümü güzelleştiriyor ama savunmayı zorlaştırıyordu. Kule bu köprü nedeniyle süslemede kazanmış ama güçte kaybetmişti. Orman tarafından asla zaptedilemez olan kule, ova tarafından artık kolayca vurulabilirdi. Önceleri platoya kule hâkimdi. Ama şimdi plato ona hâkim olmuştu. Oraya yerleşen düşman köprüyü kolayca ele geçirebilirdi. Kütüphane ve ambar kuşatmacı gücün lehine, kalenin ise aleyhineydi. Kütüphane ile ambar arasında önemli bir benzerlik vardır; kitap da saman da kolay yanar. Yangını silah olarak kullanan kuşatmacı bir güç için Homeros'un yapıtlarını yakmakla bir balya ot yakmak arasında hiç fark yoktur. Önemli olan ikisinin de yanıcı olmasıdır. Fransızlar Heidelberg Kütüphanesi'ni yakarak Almanlara, Almanlar da Strasbourg Kütüphanesi'ni yakarak Fransızlara bunu kanıtlamıştır. Bu nedenle Tourgue Kulesi'ne eklenen bu köprü stratejik açıdan yanlıştı. Ama 17. yüzyılda, Colbert ve Louvois döneminin Gauvain prensleri, en az Rohan ve Trémoille prensleri kadar inanmıştı ki artık saldırıya uğramayacaklardı. Ama köprüyü yapanlar yine de bazı önlemler almıştı. Yangın olasılığını düşünüp iki kat

boyunca yükselen bir kurtarma merdiveni yapmışlardı. Merdivenin asıldığı çengeller elli yıl öncesine kadar görünür durumdaydı. Ayrıca, muhtemel bir düşman saldırısını hesaba katarak, kaleyi köprüden kalın ve ağır bir demir kapıyla ayırmışlardı. Kapı iki kat demir çemberle, iri başlı çivilerle tahkim edilmişti. Kapının anahtarının yerini yalnızca Senyör bilirdi. Ve kapı bir kere kapatıldı mı, artık mancınık, hatta gülle bile vız gelirdi.

Kapıya varmak için köprüyü aşmak, kuleye girmek için de kapıdan geçmek gerekirdi. Başka giriş yoktu.

V. Demir Kapı

Köprüdeki yapının ikinci katı, köprünün ayakları da çok yüksek olduğundan, kulenin ikinci katıyla aynı hizadaydı. Yüksekte olacağı ve güvenliği böylelikle daha iyi sağlayacağı için, demir kapı oraya konmuştu. Köprü tarafında kütüphaneye, kule tarafında ise ortası fil ayaklı, kubbeli, geniş bir salona açılıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi kulenin ikinci katında olan bu salon, yine bu özelliğinden dolayı yuvarlaktı. Kırlara bakan uzun ve dar mazgallardan ışık alırdı. Kulenin dış yüzü ise çıplaktı. Titiz bir simetriyle döşenen taşların üstünde hiçbir şey yoktu. Salona duvarın içinden dolaşan bir merdivenle çıkılırdı. Duvar on beş ayak kalınlığında olduğu için, merdiveni yapmak zor olmamıştı. Ortaçağ'da kentleri sokak sokak, sokakları ev ev, evleri de oda oda zaptederlerdi. Kaleler ise kat kat kuşatılırdı. Bu bakımdan Tourgue ustaca düzenlenmişti. Bir kattan ötekine, duvarın içinde dolaşan merdivenlerle çıkılıyordu. Kapılar adam boyundan daha alçak olduğu için içeri ancak eğilerek girilebiliyordu. Oysa, başın eğilmesi kopması demekti. Ve her kapıda, kuşatanı kuşatılan beklerdi.

Yuvarlak, fil ayaklarına yaslanan salonun altında, iki oda halinde ve salona çok benzeyen zemin ve birinci katlar, üstte de üç oda vardı. Kule, bu altı odanın üstünde platform oluşturan taş bir kapakla örtülmüştü. Oraya da dar bir nöbetçi kulübesinden çıkılıyordu.

Demir kapıyı oraya yerleştirmek için on beş ayak kalınlığındaki duvarı delmek zorunda kalmışlardı. Kapı kalın duvarda uzun bir

dehlize yerleştirilmişti. Öyle ki, kapı, kapalıyken, kule ve köprü tarafında altı yedi ayak derinlikte birer sundurmanın altında kalıyordu. Açıkken ise bu iki sundurma birleşip uzun, kubbeli bir giriş oluşturuyordu.

Köprü tarafındaki sundurmanın altında gizli bir kapı vardı. Bu kapı kütüphanenin altında duvar kalınlığı boyunca uzanan bir sofaya açılıyordu. Kuşatan güç açısından bir başka zorluk da buydu. Köprünün üstündeki yapı plato tarafında dik bir duvarla son buluyor, köprü orada kesiliyordu. Platoyla köprünün ilişkisini alçak bir kapıya yaslanmış bir asma köprü sağlıyordu. Platonun yüksekte olması nedeniyle sürekli köprüye doğru eğimli duran bu asma köprü, muhafız salonu adı verilen uzun koridora açılıyordu. Kuşatan güç bu uzun koridoru ele geçirse bile, ikinci kata ulaşmak için, o gizli ve dolambaçlı merdiveni dövüşerek alması gerekecekti.

VI. Kütüphane

Kütüphaneye gelince, köprü ile aynı uzunluk ve genişlikte, dikdörtgen biçimli bir salondu. Tek giriş yeri, kuleye açılan demir kapıydı. Açmak için şöyle bir itmenin yeterli olacağı ve yeşil çuhayla kaplı sahte bir kapı daha vardı. Kulenin kütüphane tarafından girişindeki kemer kovanını örtüyordu. Kütüphane duvarları döşemeden tavana, camlı dolaplarla kaplıydı. 17. yüzyılın eşsiz doğramacılık ürünleriydi hepsi. Kütüphaneyi her iki yanda üçer olmak üzere, altı büyük pencere aydınlatıyordu. Pencerelerden her biri bir kemerin üstüne gelecek biçimde yerleştirilmişti. Kulenin üstünden ya da platodan bakan biri kütüphanenin içini rahatlıkla görebilirdi. Her pencere arasında meşe ağacı kaidelere oturtulmuş altı mermer büst vardı: Bizanslı Ermolaos, Naucratisli gramerci Athenaeus, Suidas, Casaubon, Fransa Kralı Clovis ve aslında Clovis ne kadar kralsa kendisi de o kadar şansölye olan, şansölyesi Anachalus.

Kütüphanedekiler sıradan kitaplardı ama biri pek ünlenmişti. Bu, eski, içinde taş baskı gravürler olan ve dört sayfalık formalardan oluşan bir kitaptı ve üstünde başlık olarak, iri harflerle "Saint Barthélemy" yazıyordu. Başlığın altında da şöyle bir yazı var-

dı: "Saint Barthélemy İncili. Başında Hıristiyan felsefeci Pantoenus'un bu İncil düzmece midir ve Saint Barthélémy ile Nathanael aynı adam mıdır, konulu bir incelemesi var." Tek nüsha olduğuna inanılan bu kitap kütüphanenin ortasındaki bir rahlenin üstünde duruyordu. Son yüzyılda çok sayıda meraklı bu kitabı gidip gördü.

VII. Ambar

Ambara gelince, burası da kütüphane gibi dikdörtgen biçimliydi ve ahşap çatılı bir tavan arasından ibaretti. Saman ve kuru otla doluydu ve tavandaki altı pencereyle aydınlanıyordu. Kapının üstündeki oyma Aziz Barnabeus tasvirinden başka süsü yoktu. Tasvirin altında şu dize yer alıyordu:

Barnabus sanclus falcem jubet ire per herbam[3]

Toplamda altı katlı, orasında burasında mazgal delikleri olan, yüksek ve geniş bir kule. Dışarıya açılan demir bir kapı, onun bağlandığı bir köprü ve onun ucunda da bir asma köprü. Kulenin arkasında bir orman. Önünde kuleden daha alçak ama köprüden daha yüksek bir plato. Platoyla kule arasında kışın coşkun sular, baharda çay, yazın da kuru ve taşlı bir çukur olan derin bir hendek. İşte Tourgue diye bilinen Tour-Gauvain böyle bir yerdi.

X
REHİNELER

Temmuz geçti, ağustos geldi. Fransa'nın üstünde destansı ama korkutucu bir rüzgâr esiyordu. İki hayal ufka doğru uzaklaşmıştı; böğrüne saplanmış bir bıçakla Marat ve başı kesilmiş Charlotte Corday. Her şeyin boyutları giderek büyüyordu. Vendée ise büyük savaşta yenilince küçük savaşa sığınmıştı. Söylediğimiz gibi, bu daha korkunç bir savaştı. Ormanlara yayılan dağınık bir boğazlaşmaya dönüşmüştü artık. Katolik ve kralcı denen büyük ordunun felaket günleri gelip çatmıştı. Mayence ordusu bir Konvansiyon kararnamesiyle Vendée'ye gönderilmişti. Ancenis'te sekiz bin Ven-

3 (Lat.) Aziz Barnabeus kötülüğü çayıra doğru sürüp uzaklaştırır.

déeli ölmüştü, cumhuriyetçiler Vendéelileri Nantes'tan püskürtmüş, Montaigu'den çıkarmış, Thouars'tan temizlemiş, Noirmoutier'den kovmuş: Cholet, Mortagne ve Saumur'den atmıştı: Vendéeliler Parthenay'i boşaltmak, Clisson'u bırakmak, Châtillon'dan kaçmak zorunda kalmışlardı. Saint-Hilaire'de alay sancağını kaptırdılar; Pornic, Sables, Fontenay, Doué, Château-d'Eau ve Pontsde-Cé'de yenildiler. Luçon'da bozguna uğradılar, Châtaigneraye'de geri çekildiler, Roche-sur-Yon'dan kaçtılar. Ama bir yandan Rochelle'i tehdit ediyorlardı, öte yandan da General Craig komutasında bir İngiliz filosu Guernesey açıklarında dolaşıyordu. Filoda Fransız ordusunun en seçkin subayları ve birkaç alay İngiliz askeri vardı. Kıyıya çıkmak için Lantenac Markisi'nin işaretini bekliyorlardı. Çıkartma kralcıların isyanını zaferle sonuçlandırabilirdi. Esasen Pitt kendi ülkesine karşı da ihanet içindeydi. Nasıl ki hançersiz silah takımı olmazsa ihanetsiz de politika olmaz; Pitt ülkemizi hançerleyerek kendi ülkesine de ihanet ediyordu. Bu, ülkesinin onurunu zedelemekten öte, gerçek bir ihanetti. İngiltere onun yönetiminde ve bizzat onun yürüttüğü kalleş bir savaşa girişmişti. Casusluk yapıyor, hilelerle uğraşıyor, yalan söylüyordu. Kaçakçılığın, sahtekârlığın onun tiksinip uzak durduğu şeyler olduğu söylenemezdi. Bile isteye, iğrençliğin en alt basamaklarına kadar inmişti. Kilosu beş franga yükselen içyağ karaborsasını eline geçirmişti. Lille'de bir İngiliz'in üstünde bir mektup yakalanmıştı. Pitt'in Vendée'deki ajanı Prigent'ın imzasını taşıyan mektupta şöyle deniyordu: "Parayı sakınmayınız, rica ederim. Cinayetlerin titizlik ve ivedilikle gerçekleştirileceğini umuyoruz. Bu iş için en uygun kişiler kılık değiştirmiş papazlar ve kadınlardır. Rouen'a altmış bin, Caen'e de elli bin lira gönderin." Barère bu mektubu 1 Ağustos'ta Konvansiyon'da okudu. Bu ihanetlere yanıt Parain'in, sonra da Carrier'nin vahşetiyle verildi. Midi ve Metz cumhuriyetçileri isyancıların üstüne yürümek için izin istedi. Konvansiyon da bir kararnameyle Bocage bölgesindeki bütün çitleri, köylü kulübelerini ateşe vermek üzere yirmi dört istihkâm bölüğü oluşturdu. Görülmemiş bir kriz vardı. Savaş bir yerde bitiyor, başka bir yerde alevleniyordu. "Bağışlamak yok! Tutsak almak yok!" İki tarafın temel sloganları bunlardı. Tarih korkunç bir gölgeyle örtülmüştü.

Tourgue, işte o ağustos ayında kuşatıldı.

Bir akşam, yıldızlar doğdu doğacaktı. Alacakaranlık sessizliğinde ormanda tek yaprak kıpırdamıyor, ovada bir tek ot salınmıyordu. İnmek üzere olan gecenin suskunluğu içinde bir avcı borusu sesi duyuldu. Ses kulenin tepesinden geliyordu.

Bu sese bir borazan sesi karşılık verdi. O ses de aşağıdan geliyordu.

Kulenin tepesinde silahlı bir adam vardı. Aşağıda, gölgede ise askerî bir birlik.

Karanlıkta, Tour-Gauvain'in çevresinde birtakım karaltılar hareket halindeydi. Belli belirsiz seçilebiliyorlardı. Bu, o askerî birlikti. Ormanda ağaçlar, platoda çalılar arasında orada burada ateşler yanıyor, gece karanlığını bu ateşler deliyordu. Sanki toprak gökyüzünün yıldızlarını kıskanmıştı da, kendi yıldızlarını yaratmaya çalışıyordu. Platodaki birlik ovalara, orman yönündeki ise sık ağaçlara kadar uzanıyordu. Tourgue çepeçevre sarılmıştı.

Kuşatmacı güçlerin yayılma düzeni çok sayıda asker olduğunu gösteriyordu.

Kaleyi sıkıca kuşatmış, kule tarafında kayalıklara, köprü tarafında ise hendeğe kadar sokulmuşlardı.

Avcı borusunun sesi ikinci kez duyuldu. Bunu borazanın yeni yanıtı izledi.

Avcı borusu soruyor, borazan yanıtlıyordu.

Kuledeki boru aşağıdaki birliğe soruyordu: Konuşabilir miyiz? Kuşatmacıların borazanı ise yanıtlıyordu, evet.

O dönemde Konvansiyon Vendéelileri düzenli ordu saymadığı, haydutlarla elçi teatisinde bulunmak da yasak edildiği için, iç savaşta yasak, normal bir savaşta ise kabul edilebilir olan elçi göndermek konusunda duruma göre hareket ediliyordu. İşte gerektiğinde başvurulan avcı borusu-borazan görüşmesinin nedeni de buydu. İlk çağrıyla konuya giriliyor, ikincisiyle de sorun ortaya konuyordu: Dinlemek istiyor musunuz? Borazan bu ikinci çağrıya susarsa ret, yanıt verirse kabul demekti. Bunun anlamı, kısa bir süre için ateşkes yapıyoruz idi.

Borazan ikinci çağrıya yanıt verince kulenin tepesindeki adam konuşmaya başladı. Şunları söyledi:

"Hey, beni dinleyenler. Ben, Mavi-Kıran diye tanınan Gouge-le-Bruant'ım. Lâkabım bu çünkü sizden birçok adam öldürdüm. Öteki lâkabım da Imânus çünkü öldürdüklerimden daha fazlasını şimdi öldüreceğim. Granville saldırısında tüfeği tutan parmaklarımdan biri kılıç darbesiyle uçtu. Laval'da anamı, babamı, ayrıca on sekiz yaşındaki kız kardeşim Jacqueline'i giyotine gönderdiniz. İşte ben o adamım.

Sizinle Monsenyör Marki Gauvain de Lantenac, Fontenay Vikontu, Bretagne Prensi, yedi ormanın senyörü efendim adına konuşuyorum.

Şunu önce iyi bilin, Monsenyör Marki kuleye kapanırken savaşı yönetme görevini altı yardımcısı arasında paylaştırdı: Brest ve Entrée yolu arasındaki bölge Delière, Roë ile Laval arası Treton, Yukarı Maine hattı Taillifer diye bilinen Jacquet, Château-Gondier Grand-Pierre diye bilinen Gaulier, Craon Lecomte, Fougères Mösyö Dubois-Guy, tüm Mayenne bölgesi de Mösyö Rochambeau yönetimine verildi. Bu yüzden, bu kaleyi ele geçirdiğinizde her şey bitmiş olmayacak. Monsenyör Marki ölse bile, Tanrı ve Kral'ın Vendéesi ölmez.

Yine şunu da bilin ki bu söylediklerim size uyarı olsun diyedir. Monsenyör burada, yanımda. Ben onun sözlerini aktaran ağızdan başka bir şey değilim. Ey bizi kuşatanlar, susun.

Duymanız gereken en önemli şey de şu: Unutmayın ki bize karşı giriştiğiniz savaşın hiçbir haklı yanı yok. Biz kendi topraklarında oturan ve dürüst savaşan insanlarız. Tanrı'nın inayetiyle kırağı altındaki otlar kadar saf ve temiziz. Saldırgan olan biz değil, Cumhuriyet. Gelip kırlarda kargaşayı o yarattı. Evlerimizi, ürünümüzü yaktı. Çiftliklerimizi topa tuttu. Kadınlarımız ve çocuklarımız daha kış kuşları ötüyorken yalın ayak ormanlara kaçmak zorunda kaldı.

Ey, burada beni dinleyenler. Bizi ormanda sıkıştırıp bu kulede de kuşattınız. Bize katılanları öldürdünüz ya da dağıttınız. Toplarınız var. Ayrıca Mortain, Barenton, Teilleul, Landivy, Evran, Tinteniac, Vitré garnizon ve birlikleri de tümeninize katıldı. Böylece dört bin beş yüz kişiyle saldırabilccek duruma geldiniz. Oysa biz, kendini savunan on dokuz kişiyiz sadece.

Yiyecek içeceğimiz ve cephanemiz var.

Lağım patlatıp kayayla duvarın bir bölümünü havaya uçurmayı başardınız.

Böylece kulenin dibinde gedik açtınız ve bu delikten içeri girebilirsiniz. Tabii bu o kadar kolay olmayacak. Çünkü kule hâlâ güçlü ve ayakta. Şimdi saldırıya hazırlanıyorsunuz. Başta Bretagne Prensi ve Sainte-Marie de Lantenac Manastırı Mütevellisi –ki orada her gün yapılan ayinler Kraliçe Jeanne'la birlikte başlamıştır– Monsenyör Marki ve sonra kulenin öteki muhafızları; savaşta Grand-Francoeur diye bilinen rahip Turmeau, Camp-Vert komutanı arkadaşım Guinoiseau, Avoine karargâhı komutanı arkadaşım Chante-en-Hiver, Fourmis karargâhı komutanı arkadaşım la Musette ve ben, içinden Moriandre çayı geçen Daon'da doğan köylü, hepimiz size bir şey söylemek istiyoruz.

Kulenin dibindeki herkes dinlesin. Üç tutsağımız var. Üç çocuk. Bu çocukları sizin taburlarınızdan biri evlat edinmiş. Dolayısıyla sizin çocuklarınız. Bu çocukları size geri vermeyi öneriyoruz. Ama bir koşulla.

O koşul da buradan serbestçe çıkmamız.

Kabul etmeyecek olursanız, o zaman kulağınızı dört açın. Bize iki biçimde saldırabilirsiniz. Orman yönündeki gedikten ya da plato yönündeki köprüden. Köprünün üstündeki yapı üç katlıdır. Sizinle konuşan ben, yani Imânus alt kata altı fıçı katran ve yüz balya kuru ot koydurdum. Üst katta da yine saman ve kuru ot var. Orta katta ise kitap ve kâğıtlar. Köprü ile kule arasındaki demir kapı kapalı. Anahtarı da Monsenyör'ün yanında. Kapının altında küçük bir delik açtım. O delikten geçirdiğim, kükürde bulanmış fitilin bir ucu katran fıçılarından birine sokuldu. Öbür ucu da kulede elimde. İstediğim zaman ateşleyebilirim. Çıkmamıza izin vermezseniz bu üç çocuğu ikinci kata, yani katranın olduğu alt katla saman dolu olan üst katın arasına bırakıp demir kapıyı üstlerinden kilitleyeceğiz. Köprü tarafından saldırırsanız yapıyı siz ateşe vermiş olursunuz. Gedikten saldıracak olursanız bu defa köprü üstündeki yapıyı biz ateşe vereceğiz. Hem köprüden hem de gedikten saldırırsanız, ateşlemeyi karşılıklı yapmış olacağız. Ama bu üç çocuk her durumda telef olacak.

Şimdi ister kabul edin, ister reddedin.
Kabul ederseniz, çıkar gideriz.
Reddederseniz, çocuklar ölür.
Söyleyeceklerim bu kadar."

Kulenin tepesinden konuşan adam sustu.

Aşağıdan biri bağırdı:

"Reddediyoruz."

Bu ses kesin ve sertti. Daha az sert ama yine aynı kesinlikte ikinci bir ses eklendi:

"Teslim olmanız için size yirmi dört saat mühlet."

Bir an sessizlik oldu. Sonra aynı ses yeniden duyuldu:

"Yarın bu saatte hâlâ teslim olmamış olursanız saldıracağız."

Birinci ses ekledi:

"Ve o zaman tutsak almak da yok!"

Bu katı ve sert sesi kulenin tepesinden başka bir ses yanıtladı. Uzun boylu bir adamın iki mazgal arasından aşağı sarktığı görüldü. Yıldızların yarım yamalak aydınlattığı gece Lantenac Markisi'nin o korkunç çehresini seçilir kıldı. Bakışları aşağıdaki karaltıların arasında birini arar gibiydi. Bağırdı:

"Bak sen! Papaz, sen misin?"

"Evet benim, hain," diye yanıtladı aşağıdaki katı ses.

XI
ANTİK ÇAĞ'DAKİ KADAR ÜRKÜTÜCÜ

O acımasız ses Cimourdain'e aitti gerçekten. Daha genç ve daha az katı olanı ise Gauvain'e.

Lantenac Markisi yanılmamış, papaz Cimourdain'in sesini tanımıştı.

İç savaşın kana buladığı bu bölgede Cimourdain'in ünü birkaç hafta içinde her tarafa yayılmıştı. Ama daha kötü bir ün olamazdı. Şöyle diyordu insanlar: Paris'te Marat, Lyon'da Châlier, Vendée'de Cimourdain. Papaz Cimourdain'e eskiden ne kadar saygı gösteriliyorsa, şimdi aynı ölçüde tiksiniliyordu ondan. Papaz giysisini ters çevirip giymenin sonucuydu bu. Cimourdain dehşet sa-

çıyordu. Sert yapılı insanlar talihsizdir de; davranışlarına bakanlar onları mahkûm eder ama vicdanlarının sesini dinleyecek olsalar belki de bağışlayacaklardır. Kendini ifade edememiş bir Lykurgos'u Tiberius'tan ayıramazsınız. Her neyse, nefret terazisinin iki kefesini bu iki adam, Lantenac Markisi ve Cimourdain dengede tutuyordu. Kralcıların Cimourdain'e olan nefreti cumhuriyetçilerin Lantenac Markisi'ne duyduğu nefrete denkti. İkisi de karşı taraf için birer canavardı. Bu kendini öyle garip biçimde ortaya koyuyordu ki, Prieur de la Marne, Granville'de Lantenac Markisi'nin başına ödül koyarken Charette aynı şeyi Noirmoutier'de Cimourdain için yapmıştı.

Şunu da söyleyelim ki, bu iki adam, marki ve papaz bir yerde aynı insandılar. İç savaşın tunç maskesinin iki profili vardı. Biri geçmişe dönük, öteki geleceğe. Ama hiçbiri ötekinden daha az trajik değildi. Profillerden birincisi Lantenac'tı, ikincisi Cimourdain. Ne var ki, Lantenac'ın acıyla aralanan ağzını gece ve gölge örtmüştü. Cimourdain'in öldürücü alnında ise şafağın pırıltısı vardı.

Bununla birlikte, kuşatılan Tourgue bir ölçüde soluklanmış oldu.

Gauvain'in az önceki girişimiyle yirmi dört saatlik ateşkeste anlaşılmıştı.

Aslında Imânus, Cimourdain'in infazları sayesinde öğrenmesi gereken her şeyi öğrenmişti. Gauvain'in emrinde dört bin beşyüz asker vardı. Bir bölümü ulusal muhafız, bir bölümü ise nizami ordu birliğiydi. Lantenac'ı bunlarla sarmıştı Tourgue'da. Kalenin karşısına on iki top yerleştirmişti. Altısını orman kıyısına, kule tarafına gömmüş; altısını da platoya, köprü tarafına yerleştirmişti. Köprüyü bunlarla tehdit ediyordu. Ayrıca lağım patlatıp kulenin dibinde bir gedik açmıştı.

Böylece, yirmi dört saatlik ateşkes sonunda savaş şu koşullarda başlayacaktı:

Plato ve ormanda dört bin beş yüz asker.

Kulede ise on dokuz.

Tarih araştırılırsa, yasadışı ilan edilenleri duyuran afişlerde bu on dokuz kişinin hepsinin adı bulunabilir. Oralarda bunlara rastlayabiliriz.

Cimourdain, neredeyse bir ordu gücündeki bu dört bin beşyüz

kişiye komuta etmesiyle ilgili olarak Gauvain'e ısrarcı olmuş, kendisini tümgeneralliğe terfi ettirmesi konusunda uyarmıştı. Ama Gauvain reddedip şöyle demişti: "Hele Lantenac'ı ele geçirelim de. Ben henüz böyle bir şeyi hak etmedim."

Mütevazı rütbelerle savaş yönetmek, komutanlık yapmak cumhuriyetçilere özgü bir gelenekti. Nitekim bir süre sonra Bonaparte topçu binbaşısıyken İtalya ordusunda başkomutanlık yapacaktı.

Tour-Gauvain tuhaf bir kaderle karşı karşıyaydı: Bir Gauvain saldırıyor, başka bir Gauvain kaleyi savunuyordu. Bununla birlikte, saldırıdaki ölçülülüğe karşın savunmada durum böyle değildi. Çünkü Lantenac Markisi zaten hiçbir konuda sınır tanımayan, hiçbir şeyi sakınmayan biriydi. Üstelik yıllarını özellikle Versailles'da geçirdiği için Tourgue'la ilgili hiçbir anısı yoktu. Onu şöyle böyle tanıyordu. Buraya başka bir yer bulamadığı için sığınmak zorunda kalmıştı, hepsi o. Burayı hiç çekinmeden yerle bir edebilirdi. Gauvain ise çok daha fazla değer veriyordu.

Kalenin en zayıf noktası köprüydü. Ama üstündeki kütüphanede aile arşivi vardı. Buradan saldırması halinde köprüde yangın çıkması kaçınılmazdı. Oysa arşivi yakmak atalarının anısına saldırmak gibi geliyordu Gauvain'e. Tourgue, Gauvain'in aile ocağıydı. Nasıl ki saltanat bir zamanlar Louvre Kulesi'nden bütün Fransa'ya yayılıyorsa, Bretagne'a da Tourgue'dan yayılıyordu. Gauvainlerin aile anıları hep oradaydı. Nitekim Gauvain bile orada doğmuştu. Hayatın garip cilvesi onu, çocukken kendisini korumuş olan bu surlara saldırmak zorunda bırakıyordu. Onu yakıp kül edecek kadar vefasız olabilir miydi? Belki kendi beşiği bile kütüphanenin deposunda bir yerdeydi. Bazı anılar insanı duygulandırır. Bu eski aile ocağını karşısında görmek Gauvain'i heyecanlandırmıştı. İşte bu yüzden köprüye dokunmadı. Buradan kaçmayı olanaksız kılacak önlemleri almayı ihmal etmemiş ve köprünün karşısına hâkim konumda bir batarya yerleştirmiş ama saldırı için ters tarafı seçmişti. Lağımın ve kulenin dibinde açılan gediğin sebebi hikmeti buydu.

Cimourdain onun böyle davranmasına ses çıkarmamıştı. Bundan dolayı da kendine kızıyordu. Çünkü doğasındaki sertlikten ötürü, ne zaman bu eski gotik şeylerden görecek olsa, kaşları ça-

tılırdı. Ne insanlara ne de yapılara karşı hoşgörülü olmak yanlısıydı. Ona göre bir şatoyu yıkmaktan kaçınmak merhamet belirtisiydi. Ve merhamet Gauvain'in en zayıf yanıydı. Bildiğimiz üzere, Cimourdain ona göz kulak oluyor ve felaket olduğunu düşündüğü bu yokuşta onu frenliyordu. Ama Tourgue'u gördüğünde o bile ürpermekten kendini alıkoyamamıştı ve bunu kendisine itiraf ettiğinde de ister istemez öfkeleniyordu. Gauvain'e okuttuğu ilk kitapların olduğu salona bakınca içi cız etmişti. Komşu köyün Parigné'nin papazıydı o sırada ve uzun süre köprü üstündeki çatı katında oturmuştu. Alfabeyi heceleyen küçük Gauvain'i bu kütüphanede dizlerinin üstüne oturtmuş, sevgili öğrencisinin, ruhunun çocuğunun bir erkek olarak büyüdüğünü, bir ruh olarak geliştiğini bu dört duvar arasında görmüştü. Bu kütüphaneyi, bu tavanarasını, çocuğa okuduğu dualarıın sindiği bu duvarları yıkacak, topa tutacak mıydı? Hayır, onları bağışlıyordu. Ama büyük bir acıyla.

Bu nedenle Gauvain'in saldırı hazırlığını ters tarafta yapmasına göz yumdu. Tourgue'un iki cephesi vardı. Biri kule, vahşi cephe. Öteki uygar cephe, yani kütüphane. Cimourdain Gauvain'in yalnızca vahşi cepheye saldırmasına izin vermişti.

Ayrıca bir Gauvain'in saldırıp başka bir Gauvain'in savunduğu şato bu haliyle, ihtilalin tam ortasında feodal geleneğe rücu etmiş gibiydi. Ortaçağ tarihi, akraba savaşlarının tarihidir, Eteokles ve Polyneikesler Yunanlı olduğu kadar gotiktir de. Orestes Argos'ta ne yapıyorsa, Hamlet de Elsinore'de onu yapar.

XII
KURTARMA HAREKÂTI BAŞLIYOR

İki taraf da geceyi hazırlıkla geçirdi. O karşılıklı acımasız konuşmadan sonra Gauvain'in ilk işi yardımcısını çağırmak oldu.

Burada yardımcısından, Guéchamp'tan biraz söz etmeliyiz. Guéchamp ikinci planda bir adamdı. Namuslu, yürekli, vasat ama kavrayışsızlığı görev bilecek kadar zeki, vicdan çürüten rüşvete de, adaleti sarsan merhamete de çok uzak, dayanıklı biriydi ve komutanından daha iyi bir askerdi. Yürek ve ruhu iki ışıldakla aydınlanıyordu: Disiplin ve emir. At gözlüğü takmış beygir gibiydi ve an-

cak o gözlüklerin izin verdiği bir görüş alanında yol alabiliyordu. Dümdüz yürüyordu ama yürüdüğü yol çok dardı.

Öte yandan güvenilir bir adamdı. Komutada katı, itaatte kusursuzdu.

Gauvain heyecanla Guéchamp'ı yanına çağırdı:

"Guéchamp, bir merdiven bul."

"Komutanım, merdivenimiz yok."

"Bir yerden bulmalısın."

"Tırmanmak için mi?"

"Hayır, kurtarmak için."

Guéchamp bir an düşünüp yanıtladı:

"Anlıyorum. Ama dediğiniz işi görmesi için epey yüksek bir şey olmalı."

"En az üç kat yüksekliğinde."

"Evet komutanım, en az o kadar olmalı."

"Hatta üç katı da geçmeli. Çünkü başarı kesin olmalı."

"Kuşkusuz."

"Nasıl oluyor da merdivenimiz yok?"

"Komutanım Tourgue'u plato yönünden kuşatmayı uygun bulmadınız, o tarafta yalnızca önlem aldınız. Köprü değil kule tarafından saldırmayı seçtiniz. Lağımdan başka şeyle uğraşmadığımız için tırmanmayı hiç düşünmedik. Merdiven olmamasının nedeni bu."

"Hemen bir tane yaptırın."

"Üç katlı bir merdiven hemen yapılamaz ki."

"Birkaç kısa merdiveni birbirine eklet."

"Bunun için de kısa merdiven gerek."

"Bul öyleyse."

"Bulamayız. Köylüler bütün merdivenleri parçalamış. Arabaları söktükleri, köprüleri yıktıkları gibi."

"Doğru, Cumhuriyet'i elsiz ayaksız bırakmak istiyorlar."

"İstiyorlar ki araba kullanamayalım, dere geçemeyelim, duvar aşamayalım."

"Bana yine de merdiven lazım."

"Düşünüyorum komutanım, Fougères yakınlarında, Javené'de büyük bir marangozhane var. Belki orada bulabiliriz."

"Kaybedecek bir dakikamız bile yok."

"Merdiveni ne zamana kadar istiyorsunuz?"

"En geç yarın bu saatlere kadar."

"Şimdi Javené'ye bir süvari gönderirim dörtnala. Müsadere emrini de götürür. Javené'de süvari refakat birliği var. Merdiven yarın güneş batmadan burada olur."

"İyi. O zamana kadar gelsin, bana yeter," dedi Gauvain. "Haydi öyleyse, çabuk olun."

On dakika sanra Guéchamp geri geldi ve Gauvain'e tekmil verdi:

"Komutanım, posta Javené'ye doğru yola çıktı."

Gauvain platoya tırmandı ve uzun süre köprüyü, üstündeki yapıyı seyretti. Asma köprüye giden o basık giriş dışında binalarda başka kapı yoktu. Köprünün ayaklarına ulaşmak için uçurumun sarp yokuşundan dereye inmek gerekiyordu. Çalıdan çalıya geçilebilse bu o kadar zor bir şey değildi. Ama hendeğe bir kere inilince askerler bütün katlardan yağacak mermi yağmuruna açık hale gelecekti. Gauvain bütün bunları düşünüp orman tarafındaki gedikten saldırmak gerektiğine bir kez daha kanaat getirdi.

Kaçışı olanaksız kılacak tüm önlemleri aldı. Tourgue çevresindeki kuşatma hattını iyice daralttı. Taburlar öyle bitişik düzene geçti ki aralarından kimsenin sızması mümkün değildi. Gauvain ve Cimourdain, bitirici hamle konusunda görev bölüşümü yaptı: Gauvain orman tarafını aldı ve plato tarafını Cimourdain'e bıraktı. Bu durumda Gauvain, yardımcısı Guéchamp'la gedikten saldırırken Cimourdain de ateşe hazır durumda köprü ve hendeği kontrol edecekti.

XIII
MARKİ NE YAPIYORDU

Dışarıda her şey saldırıya hazır hale getirilirken, içeride de aynı şey savunma için yapılıyordu.

Bir kulenin fıçıya benzetilmesinde gerçek payı yok değildir. Bazen, fıçının dibine küsküyle vurulduğu gibi kulenin dibinde de bir lağım patlatılır ki kule fıçı gibi deliniverir. Tourgue'un başına gelen buydu.

İki üç kental barutla vurulan küskü, o devasa duvarı içeriden dı-

şarı delivermişti. Bu gedik kule zemini sınırından zemin kat salonuna uzanan bir koridor oluşturmuştu sanki. Kuşatmacılar saldırıyı daha da kolaylaştırmak için gediği top mermileriyle daha da büyütmüştü.

Gediğin açıldığı zemin kat, kulenin en geniş salonuydu. Yuvarlak bir zemini vardı ve ortasında kubbeyi tutan bir fil ayağı vardı: Nereden bakılırsa bakılsın, çapı kırk ayaktan az değildi. Kulenin öteki katlarında da böyle salonlar vardı ama onlar hem daha küçük hem de mazgallıydı. Mazgallardan içeri ışık sızıyordu. Zemin kat salonunda ise mazgal ya da hava deliği gibi bir şey olmadığından, içerisi mezar kadar havasızdı ve ışık almıyordu.

Kuyulu zindanın demir kapısı işte bu kattaydı. Salonun başka bir kapısı ise yukarıdaki odalara çıkan merdivene açılıyordu. Bütün merdivenler o kalın duvarın içindeydi.

Kuşatmacıların açılan gedikten içeri girebileceği tek yer, işte bu basık salondu. Bir kere burayı aldılar mı, kuleyi ele geçirmek işten bile değildi.

Bu basık salonda nefes almak imkânsızdı. Burada yirmi dört saat geçirip de hayatta kalabilen kimse olmamıştı. Şimdi ise, o gedik sayesinde, burası yaşanabilir bir yer haline gelmişti.

Bu yüzden içeridekiler gediği kapatmaya çalışmamıştı.

Hem kapatmanın ne yararı olurdu ki? Bir top mermisi gediği yeniden açardı.

Duvara demirden bir meşale ayağı çakıp meşale yaktılar. Zemin katı böylece aydınlattılar.

Şimdi burayı nasıl savunacaklardı?

Duvardaki deliği örmek kolay ama faydasızdı. Siper kazmak daha uygundu. Dik açılı bir tür barikat olacaktı bu. Açının merkezi ortadaki fil ayağı olacak, açının uçları gediğin her iki kıyısıyla birleşecekti. Böylece açının her iki kıyısından ve barikatın arkasından yoğun ateş açmak ve saldırganları çapraz ateşe almak mümkün olacaktı. Ellerinde yeterince malzeme vardı. Tüfek namlularının geçeceği kadar delikler açtıkları bir barikat yaptılar. Sonra uygun yerlerde mevzilendilcr.

Her şeyi marki yönetiyordu. Akıl veren, emreden, öncülük yapan bir usta. Efendi. Korkunç bir ruh.

Lantenac yaşının seksen olmasına bakmadan kent kurtaran 18. yüzyıl savaşçılarındandı. Yüz yaşındayken Polonya kralını Riga'dan kovan Alberg Kontu gibi.

"Cesaret dostlarım," diyordu marki. "Bu yüzyılın başında XII. Charles 1713'te Bender'de bir eve kapanıp üç yüz İsveçli'yle yirmi bin Türk'e kafa tuttu."

Alttaki iki kata barikatlar kurdular, odaları tahkim ettiler. Pencereleri kapatıp kapıların arkasına büyük direkler dayadılar. Mazgalları temizleyip savunmaya elverişli hale getirdiler. Bir tek, duvarın içini dolaşan o sarmal merdivene dokunmadılar. Çünkü bina içinde dolaşabilmek için o merdivene ihtiyaçları vardı. Kuşatmacılar girmesin diye merdiveni tıkamak kendi yollarını da tıkamak olurdu. Mekân savunmasının hep böyle zayıf bir yanı olur.

Yorulmak nedir bilmeyen marki delikanlı dinçliğiyle direkleri kaldırıyor, taş taşıyor, herkese örnek oluyordu. Yardım gereken her yere yetişiyor, yönetiyor, yardım ediyor, hepsine kardeşçe davranıyordu. Bu vahşi klanla birlikte gülüyor, şakalaşıyordu. Ama her şeye rağmen, o bir senyördü. Yüce, soylu, zarif ve acımasız.

Ona karşı çıkılamazdı. Şöyle diyordu: "Yarınız bana karşı ayaklanacak olsa, öteki yarınızla onları kurşuna dizdirir ve bulunduğum yeri geri kalanlarla savunurum." Bir önderi taparcasına sevdiren bütün bunlardır.

XIV
IMÂNUS NE YAPIYORDU?

Marki gedik ve kuleyle, Imânus da köprüyle uğraşıyordu. Kuşatma başladığında, o güne kadar bina dışında duran ve ikinci kat pencerelerinin altına kadar uzanan kurtarma merdiveni markinin emriyle içeri çekilmişti. Imânus onu kütüphanenin içinde bir yere yatırmıştı. Gauvain'in yenisini bulmaya çalıştığı merdiven belki de buydu. Muhafız salonu denen hemzemin alt katın pencerelerinde üç kat demir parmaklık vardı ve oradan girmek de çıkmak da olanaksızdı.

Kütüphanenin pencerelerinde parmaklık yoktu ama orası da çok yüksekti.

Imânus kendisi gibi her şeyi yapabilecek, her şeyi göze alabilecek cinsten üç adam almıştı yanına; Branche-d'Or diye bilinen Hoisnard'la Pique-en-Bois kardeşleri. Imânus ışığını gizleyerek eline bir fener aldı ve köprü üstündeki üç katı inceden inceye gözden geçirdi. Kardeşlerinden birini cumhuriyetçiler öldürdüğü için, Hoisnard Branche-d'Or da Imânus kadar acımasız biriydi.

Imânus ağzına kadar saman ve kuru otla dolu üst katı kolaçan etti. Sonra alt kata indi. Katran fıçılarının yanına birkaç mangal getirtti. Saman balyalarını katran fıçılarına değecek biçimde üst üste yığdırdı. Bir ucu köprüde, öteki ucu kulede olan kükürtlü fitilin iyi durumda olup olmadığına baktı. Bir katran fıçısını açtırarak fıçıların ve saman balyalarının altına biraz katran döktürdü ve fitilin ucunu bu katran göletinin içine daldırdı. Sonra katran dolu alt katla saman dolu üst katın arasına, kütüphaneye gitti ve René-Jean, Gros-Alain ve Georgette'in yattığı beşikleri buraya taşıttı. Üçü de derin bir uykuya dalmıştı. Uyandırmamak için çocukların beşiklerini büyük bir dikkatle taşıdılar.

Köylerde kullanılan cinsten, ince dallarla örülmüş birer sepet biçimindeydi beşikler. Anaları bunları yere bırakır, kenarları alçak olduğu için de çocuklar beşikten kendi kendilerine çıkabilirdi. Imânus her beşiğin yanına birer tas çorba ve tahta kaşıklar koydurdu. Çengellerinden sökülen kurtarma merdiveni kütüphanenin içine, duvarlardan birine dayanmıştı. Imânus merdivenin karşısındaki duvar dibine de bu üç beşiği yan yana dizdirdi. Sonra hava akımının işe yarayacağı düşüncesiyle kütüphanenin altı büyük penceresini ardına kadar açtırdı. Bir yaz gecesiydi. Ilık ve masmavi.

Pique-en-Bois kardeşleri gönderip alt ve üst katların pencerelerini de açtırdı. Yapının doğu tarafında kurumuş uzun bir sarmaşık dalı dikkatini çekti. Köprünün bütün katlarını örtüyor ve pencereleri sarıyordu. Ondan zarar gelmeyeceği kanaatine vardı. Her tarafı bir kez daha gözden geçirdikten sonra, dört adam köprüden çıkıp kuleye döndü. Imânus ağır demir kapıyı bizzat kapatıp anahtarı kilitte iki kez çevirdi. Büyük, dev sürgüyü inceden inceye gözden geçirdi. Sonra tatmin olmuşcasına başını sallayarak, kapının altına açtığı delikten geçen kükürtlü fitili yokladı. Köprü ile kule arasındaki tek bağ buydu. Fitil yuvarlak odadan başlayıp demir

kapının altındaki delikten geçerek kemerin altına giriyor, köprünün zemin kat merdivenlerini iniyor, sarmal biçimde basamaklarda sürünüyor, hemzemin koridorda ilerliyor ve kuru saman balyalarının altındaki katran göletinde son buluyordu. Imânus şöyle bir hesap yaptı, fitilin kulede ateşlenip kütüphanedeki katran göletini tutuşturmasına kadar on beş dakikalık bir süre gerekeceği sonucuna vardı. Bütün düzenlemeler yapılıp bütün denetlemeler yerine getirildikten sonra, demir kapının anahtarını Lantenac Markisi'ne getirdi. O da anahtarı cebine koydu.

Kuşatmacıların hareketlerini izlemek çok önemliydi. Imânus avcı borusunu beline takıp kulenin tepesine çıktı, platformdaki gözetleme yerine yerleşti. Bir gözü ormanda, bir gözü platodaydı. Yanı başında, gözetleme yerindeki oyukta bir torba barutla içi saçma dolu bir başka torba vardı. Ayrıca eski gazeteler. Onları yırtıp yırtıp tüfeği için fişek yapıyordu.

Güneş doğduğunda, ormanda bellerinde kasatura, sırtlarında kütüklük, tüfekleri süngülü, saldırıya hazır sekiz tabur asker vardı. Plato tarafında cephane ve gülle yedeğiyle bir topçu bataryası. Kalede ise geniş ağızlı karabinaları, çakmaklı tüfekleri, çakaralmaz tabancalarıyla on dokuz adam. Ve beşiklerinde uyuyan üç de çocuk.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Saint Barthélemy Katliamı

I

Çocuklar uyandı.

İlk uyanan, en küçükleriydi.

Çocukların uykudan uyanması çiçeğin açması gibidir. O taze ruhlardan bir tür koku saçılır sanki.

Georgette, yirmi aylık olan, yani içlerinde en son doğan, daha Mayıs ayına kadar meme emen bu yavrucak küçücük başını kaldırdı. Yerinden doğruldu. Ayaklarına baktı, sonra cıvıldamaya başladı.

Beşiğine sabah ışığı vurmuştu. Hangisi daha pembeydi; Georgette'in ayağı mı, şafak mı? Cevabı zordu.

Ötekiler daha uyuyordu. Eh, erkeklerin uykusu ağır olur. Georgette, şen ve keyifli, kendi kendine mırıldanıyordu.

René-Jean esmer, Gros-Alain kumral, Georgette ise sarışındı. O yaşlarda böyle saç rengi farklılıkları olur ama büyüdükçe değişebilir de. René-Jean küçük bir Herkül'ü andırıyordu. Yüzükoyun yatmış, yumruklarını gözlerine dayamıştı. Gros-Alain'in ise bacakları yatağın dışına taşmıştı.

Üçü de paçavralar içindeydi. Kızıl Bere Taburu evlat edindiğinde tepeden tırnağa giydirmişti onları ama giysiler çoktan param-

parça olmuştu. Sırtlarındakine gömlek bile denemezdi. İki oğlan nerede ise çırılçıplaktı. Georgette'i önceleri etek olduğu anlaşılan bir paçavraya sarmışlardı. Bu çocuklara kim bakıyordu? Bunun yanıtı kolay verilemez. Anaları yoktu.

Bu yabani ve savaşçı köylüler onları peşleri sıra ormandan ormana sürüklüyor, çorbalarının azıcığını onlara veriyorlardı. Hepsi o kadar. Çocuklar kendi kendine yuvarlanıp gidiyordu. Herkes onların efendisiydi ama hiçbiri babaları değildi. Üstlerindeki paçavralar ışıklar içindeydi. O kadar sevimliydiler ki.

Georgette cıvıldayıp duruyordu.

Kuş nasıl şakırsa, çocuklar da cıvıldaşır. İkisi de aynı ilahidir. Anlaşılmayan, kekelenen, derin bir ilahi. Kuştan farklı olarak çocuğun önünde insana özgü karanlık bir yazgı olur. Şen şakrak cıvıldayan çocukları dinleyenlerin hüzünlenmesinin nedeni budur. Yeryüzünde duyulabilecek en uhrevi şarkı, insan ruhunun bir çocuğun dudakları arasında kekelemesidir. Henüz içgüdü sayılacak bir düşüncenin bu belirsiz fısıltısı, ebedi adalete bilinç altında yapılan çağrı gibidir. Bu, belki içeriye girmeden hemen önce, eşikte yapılan bir protestodur. Mütevazı ama acı bir protesto. Durmadan gülümseyen bu silahsız ve zayıf varlığın bihaberliği, ona biçilen yazgı konusunda yaradılışa yöneltilen bir suçlamadır. Mutsuzluğu gelip çattığında yaşanan, o güvenin istismarıdır.

Çocuğun mırıltısı tam bir konuşma sayılmaz ama aynı zamanda, ondan daha da güçlü bir anlatım tarzıdır. Nota değildir ama yine de şarkıdır. Hece değildir ama başlı başına bir dildir: Bu mırıltı daha gökyüzünde başlamıştır ve yeryüzünde de sona ermeyecektir. Doğumdan önce de vardır ve sürecektir. Bu kekeleme çocuğun melekken söylediklerinden olgun insanken söyleyeceklerinden oluşur. Nasıl mezarın bir Yarın'ı varsa, beşiğin de Dün'ü olur. Bu yarın ve dün, bu belirsiz cıvıltıda kendilerindeki bilinmezi kaynaştırır. Ve hiçbir şey, Tanrı'nın varlığını, sonsuzu, sorumluluğu, talihin ikili yapısını bu pembe ruhtaki harikûlade gölge kadar kanıtlayamaz.

Georgette'in kekeledikleri onu üzecek şeyler değildi anlaşılan. Çünkü o güzel yüzü kocaman bir gülümseme ile kaplanmıştı. Ağzı gülümsüyor, gözleri gülümsüyor, gamzeleri gülümsüyordu. Bu

gülümsemede sabahı gizemli bir biçimde karşılama vardı, seziliyordu. Ruh ışığa inanır. Gökyüzü maviydi, hava sıcak, güzeldi. Bu güçsüz yaratık hiçbir şey bilmeden, hiçbir şeyi tanımadan, hiçbir şey anlamadan, daldığı düşlerin içinde hiçbir şey düşünmeden, kendisini doğada güvende hissediyordu: Bu dürüst ağaçlar, bu içten yeşillik, bu saf ve insana huzur veren kırlar, bütün bu kuş sesleri, su sesleri, sinek vızıltıları ve hepsinin de üstünde parıldayan güneşin o muazzam saflığı ona güven veriyordu.

Georgette'den sonra René-Jean, yaklaşık dört buçuk yaşındaki en büyük kardeş de uyandı. Ayağa kalktı, fütursuzca beşiğinden çıktı. Yanı başındaki çorba tasını fark etti. Bunu sıradan bir olay gibi karşıladı. Yere oturup çorbasını içmeye koyuldu.

Georgette'in cıvıltısı Gros-Alain'i uyandıramamıştı ama tahta kaşığın çorba kâsesindeki takırtısını duyunca o da sıçrayarak dönüp gözlerini açtı. Gros-Alain kardeşlerin üç yaşında olanıydı. Kâsesini gördü, elini şöyle bir uzattı, aldı. Yatağından çıkmaya bile gerek görmeden dizlerinin üstüne çekti, kaşığını eline aldı ve tıpkı René-Jean gibi yapıp çorbasını içmeye başladı.

Georgette onları duymuyordu bile. Kendi sesinin bir alçalıp bir yükselişi ona düşte dinlediği ninni gibi geliyordu. Kocaman gözlerini açmış yukarı bakıyordu. İlahi bir ifade vardı bu gözlerde: Bir çocuğun başının üstündeki ister bir kubbe, ister bir tavan olsun, gözlerinde yansıyan şey, gökyüzüdür.

René-Jean işini bitirdiğinde kaşığıyla tasın dibini sıyırdı, soluklandı ve ciddi bir sesle:

"Ben çorbamı içtim," dedi.

Georgette'i daldığı düşten uyandıran bu oldu.

"Pupup!" dedi.

René-Jean'ın yemeğini bitirdiğini, Gros-Alain'in de bitirmek üzere olduğunu görünce, yanı başındaki tası aldı ve o da çorbasını içti. Ama kaşığı, ağzına götüreceği yerde sık sık kulağına götürüyordu.

Arada bir de uygarlığı bir yana bırakıp parmaklarıyla yiyordu.

Gros-Alain ağabeyinin yaptığı gibi tasın dibini sıyırdıktan sonra ayağa kalktı ve onun peşinden koştu.

II

Birden dışarıda, aşağıda, orman tarafında bir yerde bir borazan sesi duyuldu. Gururlu, tepeden bakan bir sesti. Kulenin tepesindeki avcı borusu onu yanıtladı.

Bu kez çağıran borazan, yanıt verense avcı borusuydu.

Sonra, borazan ve avcı borusunun sesleri bir kez daha duyuldu.

Derken, uzaklardan bir yerden, orman kıyısından kararlı bir ses geldi:

"Haydutlar! Bu bir uyarıdır. Güneş batmadan önce teslim olmazsanız, saldırıya geçeceğiz."

Bir ses, sesten çok homurtuya benzeyen bir ses kule platformundan yanıtladı:

"Saldırın."

Aşağıdaki ses sürdürdü:

"Gün batımından yarım saat önce, son bir uyarı olmak üzere, bir defa top atılacak."

Yukarıdaki ses yineledi:

"Saldırın."

Bu sesler çocuklara kadar ulaşmıyordu. Ama boru ve borazan sesleri daha tizdi; Georgette ilk borazan sesini duyunca kulak kabartmış ve yemeği bırakmıştı. Avcı borusu sesini de duyunca tası ve kaşığı kenara koydu. İkinci borazan sesinde sağ elinin işaret parmağını kaldırdı ve sesin artıp azalmasına göre aşağı indirdi, kaldırdı. Avcı borusu ile borazan sustuktan sonra, parmağı havada biraz düşündü ve alçak sesle mırıldandı: "Mizik."

"Müzik" demek istediğini sanıyoruz.

İki büyük, René-Jean ve Gros-Alain ne avcı borusu ne de borazan sesine dikkat ettiler. Kendilerini başka bir şeye kaptırmışlardı çünkü; içeri bir böcek girmişti, kütüphane boyunca ilerliyordu.

Onu ilk gören Gros-Alain oldu ve haykırdı:

"Bir böcek."

René-Jean koşarak yanına geldi.

Gros-Alain sürdürdü:

"Bu insanı sokar."

"Kötü bir şey yapma ona," dedi René-Jean.

Ve ikisi bu yolcuyu seyretmeye başladı.

Bu arada Georgette çorbasını bitirmişti. Kardeşlerini aradı gözleriyle. René-Jean'la Gros-Alain bir pencere çıkıntısına diz çökmüş, büyük bir ciddiyetle böceğe bakıyorlardı. Başları o kadar eğilmişti ki saçları birbirine karışıyordu. Duralayan, hiç kıpırdamayan, hayranlık gösterilerinden pek de hoşlanmışa benzemeyen böceği seyre dalmışlardı. Onu korkutmaktan çekiniyor, soluk bile almıyorlardı. Hallerinden hoşnuttular.

Georgette kardeşlerini böyle görünce ne olup bittiğini öğrenmek istedi. Ama yanlarına gitmek o kadar kolay değildi. Yine de hamle etti. Yolunun üstünde bir sürü engel vardı. Bir dolu eşya, devrilmiş iskemleler, kâğıt yığınları, çivisi sökülmüş boş ambalaj sandıkları, dolaplar, daha neler neler. Bu adacıkların arasından geçmek gerekiyordu. Ama o bütün bu güçlükleri göze aldı. En önemli adımlardan birini attı ve beşikten çıktı. Sonra kayaların arasına daldı, boğazlardan geçti. Bir iskemleyi itti. Sandıkların arasından emekledi. Çıplak bedeninin küçüklüğünü ve güçsüzlüğünü iyice ele vererek bir kâğıt yığınının bir kenarından çıktı, öbür kenarından aşağı indi. Sonunda, bütün bu güçlükleri aşarak, gemicilerin açık deniz olarak tanımlayabileceği bir yere, yani döşemenin görece engelsiz bölümüne vardı. Dört ayak üzerinde ve bir kedi yavaşlığıyla odayı neredeyse boydan boya geçti ve pencereye ulaştı. Ama burada önemli bir engel vardı; bir merdiven kardeşleriyle onun arasında yarımada gibi duruyordu. Duvara dayanmıştı ve penceredeki çıkıntıyı aşıyor, küçüğün yolunu kesiyordu. Durdu, biraz düşündü. Neden sonra karara varmış olmalı ki pembe parmaklarıyla basamaklardan birine yapıştı. Basamaklar dikine çakılmıştı. Bir tarafına yaslanmış olan merdivenin basamaklarına tutunarak doğrulmaya çalıştı. Düştü. İki defa daha denedi, vazgeçmedi. Üçüncüde başardı; doğruldu, basamaklara tek tek tutunarak merdiven boyunca yürüdü. Ucuna geldiğinde tutunacak bir yer kalmadığı için tökezledi ama küçük elleriyle merdivenin ucunu yakaladı. Yeniden doğruldu, onların tarafına geçtiğinde René-Jean ve Gros-Alain'e baktı. Güldü.

III

Bu sırada René-Jean, böcekle ilgili incelemelerinden tatmin olmuş gibi başını kaldırdı ve fikrini söyledi:

"Bu, dişi bir böcek."

Georgette'in kahkahası René-Jean'ı, René-Jean'ınki de Gros-Alain'i güldürdü.

Georgette kardeşlerine ulaşma harekâtını tamamladı. Böylece yerde küçük bir toplantı oturumu oluştu.

Ama böcek kaybolmuştu.

Georgette'in attığı kahkahadan istifade, döşemedeki deliklerden birine sığınmıştı.

Bunu başka bazı şeyler izledi.

Önce kırlangıçlar geçti.

Büyük olasılıkla yuvaları çatının kenarındaydı. Çocukların varlığından tedirgin olmuş olmalıydılar; büyük çemberler çizerek pencerenin çok yakınında uçuyor, bahara özgü o tatlı çığlıklarını atıyorlardı. Bunun üzerine çocuklar başlarını o yöne kaldırdı ve böceği unuttular.

Georgette parmağıyla kırlangıçları göstererek bağırdı:

"Koko!"

René-Jean bilmiş bilmiş azarladı:

"Küçük hanım, koko değil, kuş denir."

"Zozo," dedi Georgette bu kez.

Üçü de kırlangıçlara dikti gözlerini.

Sonra içeri bir arı girdi.

Pek az şey bir ruha, arı kadar benzeyebilir. Çiçekten çiçeğe dolaşır. Tıpkı ruhun bir yıldızdan ötekine dolaşması gibi. Ve yine tıpkı ruhun ışığı getirmesi gibi, o da bal taşır.

Arı büyük bir gürültüyle içeri girdi. Tiz bir vızıltısı vardı ve sanki şöyle demek istiyordu: "Geldim. Az önce gittim, gülleri gördüm, şimdi de çocukları görmeye geldim. Ne oluyor burada?"

Arılar ev kadınlarına benzer; hem şarkı söyler hem de söylenirler.

Arı bütün bunları yapıyor, çocuklar da bir an gözlerini ondan ayırmıyordu.

Arı bütün kütüphaneyi dolaştı. Köşelerde ani dönüşler yapıyor, canlı bir yaratık olduğunu kanıtlamak istercesine keyifle uçuyor, müziğe benzer sesler çıkararak kanat çırpıyor, bir o dolaba, bir bu dolaba seyirtiyor, camın arkasındaki kitapların adlarına bakıyordu. Bu haliyle gerçekten bir ruhu çağrıştırıyordu.

Ziyareti bitince çıktı gitti.

"Evine dönüyor," dedi René-Jean.

"Hayvan o," dedi Gros-Alain.

"Hayır," dedi René-Jean, "bir sinek."

"Sinik," dedi Georgette.

Gros-Alain o sırada ucu düğümlü bir ip buldu. İpin düğümün ters tarafındaki ucunu başparmağıyla işaret parmağı arasına sıkıştırıp çevirmeye başladı. Böylece bir tür çark yaptı. Derin bir dikkatle ipin hareketini izliyordu.

Georgette ise yeniden dört ayak üstüne düşmüş, döşemenin üstünde nazlı nazlı gidip geliyordu. Üstü kilimlerle kaplı eski bir koltuk keşfetti. Böcekler koltuğu orasından burasından yemiş, kumaşta bir sürü delik açmıştı. Deliklerden saman dökülüyordu. Küçük kız bir koltuğun önünde durakladı; delikleri daha da genişletiyor, samanları çekiştirip duruyordu.

Birden, "Dinleyin," demek ister gibi parmağını kaldırdı.

İki erkek kardeş başını çevirdi.

Dışarıda belli belirsiz bir gürültü vardı, sesler uzaktan geliyordu. Büyük ihtimalle, aşağıda saldırıya hazırlanan güçler ormandaki bazı stratejik noktaları tutuyordu: Atlar kişniyor, trampet çalınıyor, bir şeyler devriliyor, zincirler şakırdıyor, askerî birtakım emirler veriliyor, emirler alınıyordu. Bütün bu vahşi seslerin toplamı armonik bir ses yaratıyordu. Çocuklar da keyifle o sesi dinliyordu.

"Allah baba yapıyor bunları," dedi René-Jean.

IV

Gürültü kesildi. René-Jean düş kuruyordu.

Bu küçük beyinlerde düşünceler nasıl dağılır da sonra yeniden bir araya gelir? Bu kadar bulanık ve deyim yerindeyse kısacık belleği harekete geçiren o gizemli güç nedir? Bu düşünen tatlı kafada bir

Allah baba, dua kavramı oluşmuştu. Eskiden olup da artık olmayan o tatlı gülümsemenin yerini belleğinde kavuşmuş bir el simgesi almıştı. René-Jean farkında olmadan alçak sesle mırıldandı:

"Anne."

"Anne," dedi Gros-Alain.

"Aney," dedi Georgette.

Ve sonra René-Jean hoplayıp zıplamaya başladı.

Gros-Alain, René-Jean'ın bütün hareket ve davranışlarını yeniden üretiyordu. Georgette ise daha farklıydı. Üç yaşındaki, dört yaşındakinin kopyasıdır. Ama yirmi aylık bağımsızlığını yine de korur.

Georgette arada bir tek tük sözcükler mırıldanarak oturduğu yerde oturuyordu. Henüz cümle kurmuyordu.

Düşünürdü o; daha çok simgelerle konuşuyor, tek hecelileri yeğliyordu.

Ama bir süre geçtikten sonra gözünün önündeki örnek onu da etkiledi ve kardeşlerini izledi. Onlar gibi davranmaya çalıştı. Eski, cilalı meşe parkenin üstünde tozlar arasında dans eden, koşuşan, salınan üç çift küçücük ayak peydah oldu böylece. Mermer büstler ciddi gözlerle onları izliyordu. Georgette arada bir, tedirgin gözlerle onlara kaçamak bakışlar fırlatıp mırıldanıyordu:

"Momommm!"

Georgette'in dilinde "momom" insana benzeyen ama insan olmayan bir nesneydi. Varlıklar çocuklara hayalet gibi görünür çoğu kez.

Georgette yürümekten çok sendeleyerek kardeşlerini izliyor ama en çok dört ayak üstünde yürümeyi seviyordu.

Birden, René-Jean pervazlardan birine yaklaşıp başını kaldırdı. Sonra hemen başını eğip pencere çıkıntısının yanındaki duvarın arkasına saklandı. Birinin ona baktığını görmüştü. Platodaki mavi askerlerden biriydi. Verilen mühletten yararlanıp belki de can sıkıntısını gidermek için hendek kıyısına kadar gelmişti nasılsa. Buradan kütüphanenin içi görünüyordu. René-Jean'ın kaçtığını, Gros-Alain'in de kaçıp René-Jean'ın yanına sığındığını gördü. Georgette de arkalarına saklanmıştı. Kıpırdamadan orada sessizce durdular. Georgette parmağını dudaklarına götürmüştü. Bir

an sonra René-Jean yüreklenip başını biraz ileri uzattı; asker hâlâ oradaydı. Hemen çekildi. Üç küçük çocuk soluk almaya bile çekiniyordu. Epey bir süre öyle durdular. Sonunda Georgette'in canı sıkıldı ve cesaretini toplayıp baktı. Asker gitmişti. Yeniden koşup oynamaya koyuldular.

René-Jean'ın iyi bir taklitçisi ve hayranı olsa da, Gros-Alain'in bir özelliği vardı; mucitti. Ağabey ile kızkardeş onun birden arkasında dört tekerlekli bir arabayla peydah olduğunu gördüler. Kimbilir nereden bulmuştu.

Bu bebek arabası yıllar yılı tozların arasında unutulup gitmişti. Dehaların kitaplarına, bilgelerin büstlerine komşuluk yapmıştı. Gauvain'in çocukluğunda oynadığı oyuncaklardan biriydi belki.

Gros-Alain elindeki iple bir de kamçı yapmış, şaklatıp duruyordu. Biraz kendini beğenmiş bir çocuktu. Ee, mucitler öyle olur. Amerika'yı keşfetmeseler de küçük bir arabayı keşfederler. Bu hep böyle olmuştur.

Ama bunu paylaşmak gerekiyordu. René-Jean arabayı çekmek, Georgette de içine oturmak istedi.

Kızcağız arabaya oturmak için epey uğraştı. René-Jean at oldu. Arabacı ise Gros-Alain'di. Ne yazık ki arabacı işini pek bilmiyordu. Mesleği öğreten at oldu.

René-Jean, Gros-Alain'e bağırdı:

"Ho".

"Ho," diye yineledi Gros-Alain.

Araba devrildi. Georgette içinden yuvarlandı. Melekler de bağırır ve Georgette bağırdı.

Sonra derin bir ağlama isteği duydu içinde.

"Küçük hanım çok irisiniz," dedi René-Jean.

"Kocamanım ben" der gibi bir işaret yaptı Georgette.

Pencerelerin altında epey geniş bir düzlük vardı. Platonun sürülmüş arazisinden kalkan tozlar buraya birikmiş, yağan yağmurlar da onu toprak haline getirmişti. Rüzgâr kimi bitki tohumlarını taşımıştı oraya. Nitekim o küçücük toprak parçasında bir böğürtlen çalısı bitmişti. Bu "tilki dutu" diye bilinen ve hiç bakım gerektirmeyen türden bir ağaçtı. Ağustostu ve çalı olgun böğürtlenlerle kaplıydı. Çalının dallarından biri pencereden içeri giriyordu.

Gros-Alain ipi, arabayı keşfettikten sonra şimdi de bu böğürtleni keşfetmişti. Oraya yaklaştı.

Böğürtlenlerden birini koparıp yedi.

"Acıktım," dedi René-Jean.

Ve Georgette, diz ve ellerinin üstünde dörtnala oraya yanaştı.

Üçü dalı iyice eğip bütün böğürtlenleri yediler. Böğürtlenlerin kızıllığı yüzlerine gözlerine bulaşmıştı ve neredeyse sarhoştular. Bu üç küçük melek sonunda üç küçük kır tanrısına dönüşmüştü. Esasen Dante'yi allak bullak eden, Vergilius'u keyiflendiren de buydu. Kahkahalarla gülüyorlardı.

Böğürtlen dikenleri zaman zaman parmaklarına batıyordu. Hiç sırası değildi oysa.

Georgette ucunda küçük kan damlacığı olan parmağını René-Jean'a gösterdi ve çalıyı işaret etti. "Elime battı" demek istiyordu.

Gros-Alain kendi parmağına da batan çalıya baktı ve nefretle homurdandı:

"Hayvan."

"Hayır," diye yanıtladı René-Jean. "O bir sopa."

"Sopa kötü," diye üsteledi Gros-Alain.

Georgette yeniden ağlamaya niyetlendi ama gülmeye başladı.

V

René-Jean ise bu arada, kardeşinin keşiflerini kıskanmış olmalı ki büyük bir proje geliştiriyordu. Bir yandan böğürtlen toplayıp bir yandan parmaklarını dikene ısırttırırken, gözleri de bir süredir, sık sık, bir kaide üstüne oturtulmuş yüksek rahleye kayıyordu. Rahle yalıtılmış bir yapı gibiydi kütüphanenin tam ortasında. Rahlenin üstünde o ünlü *Saint Barthélemy* cildi vardı.

Gerçekten de harikûlade ve anıtsal değeri olan bir el yazmaydı. Bu *Saint Barthélemy*, 1682 İncili'nin ünlü editörü Bloeuw tarafından (Latincesi Coesius) Köln'de basılmıştı. Kitabın basımında kullanılan klişeler öküz sinirinden hazırlanmıştı. Kâğıdı da Hollanda değil, İdrisi'nin de hayranlıkla anlattığı, ipek ve pamuktan üretilmiş o güzel ve hiç sararmayan Arap kâğıdıydı. Kâğıda bakır dore su işlenmişti, köşebentler gümüştü. Kitap kapağı da Paris kâğıt-

çılarının Saint-Mathurin'den başka yerde bulamadığı parşömenle hazırlanmıştı. Kitapta tahta ve bakır levha üzerine çok sayıda gravür ve birçok ülkenin haritası yer alıyordu. İlk başta "deri, bira, deniz ürünü ve kâğıttan vergi almayı" öngören 1635 iradesine karşı çıkan matbaacı, kâğıtçı ve kitapçıların tepkisiyle karşılaşmıştı. Ön kapak iç yüzünde Amsterdamlı Elzévirlerin Lyon'daki Greyfflere ithaf yazısı vardı. Bütün bu nedenlerle, Moskova'daki *Apostol* gibi nadir bulunan bir nüshaydı.

Kitap çok güzeldi, René-Jean'ın ona bakıp durmasının nedeni de belki buydu. Kitabın açık olan sayfasında Saint Barthélemy'yi kendi derisini kollarında taşırken tasvir eden taş baskı gravür vardı. Bu aşağıdan, René-Jean'ın bulunduğu yerden bile görülebiliyordu. Bütün böğürtlenler yenip bittikten sonra, René-Jean bir süre tutkulu bir aşkla onu seyretti. Georgette gözlerini ağabeyinin gözünün dikildiği yere çevirdiğinde o taşbaskıyı gördü. "Resim"i çağrıştıran bir söz çıktı ağzından.

Bu René-Jean'ın ruh halini tanımlayan bir sözcüktü. O da bunun üzerine Gros-Alain'in şaşkın bakışları arasında olağanüstü bir şey yaptı.

Kütüphanenin bir köşesinde büyük bir meşe iskemle vardı. René-Jean iskemleye yürüdü, onu tutup rahle hizasına kadar sürükledi. İskemle rahleye dokunur hale gelince üstüne çıktı ve iki elini kitabın üstüne koydu.

Tepeye varınca, birden "harika bir şey yapmak" isteğiyle üstteki kenarından tutup "resmi" itinayla yırttı. Saint Barthélemy böylece boydan boya ikiye bölünmüştü ama bu René-Jean'ın suçu değildi. Yaşlı Hıristiyan havarinin bir gözünü ve başının üstündeki hârenin bir bölümünü kâğıdın sol tarafında bıraktı. Öteki parçayı Georgette'e sundu. Havarinin öteki yarısı ve derisi bu parçadaydı. Georgette havariyi aldı ve mırıldandı:

"Momomm."

"Bana da," diye bağırdı Gros-Alain.

İlk sayfanın yırtılması ilk kanın dökülmesi gibi bir şeydi. Bu yüzden ona bir daha dokunmadı.

René-Jean sayfayı çevirdi; arkadaki sayfada olayı nakleden Pantoenus vardı. Onu da Gros-Alain'e armağan etti.

Georgette de o ara elindeki büyük parçayı ikiye böldü. O iki parçayı da dörde. Tarih bu olayı kaydedebilecek olsa Saint Barthélemy'nin Ermenistan'dan sonra bir kez de Bretagne'da paramparça edildiğini yazardı.

VI

Parçalama işlemi bitince Georgette, "daha ver" demek ister gibi elini René-Jean'a uzattı.

Havari ve olayı nakledenden sonra sırada ürkütücü çehreleriyle yorumcular vardı. Bunlardan en eskiye tarihleneni de Gavantus'tu. René-Jean onu da kopardı ve Gavantus'u Georgette'in eline verdi.

Saint Barthélemy'nin bütün yorumcuları bu sıradan geçti.

Vermek büyüklüktür. Bu yüzden René-Jean hiçbir şeyi sakınmadı. Gros-Alain ve Georgette ona hayrandı ya, bu yeterdi. Tebanın hayranlığından hoşnuttu doğrusu.

René-Jean büyük bir keyifle ve huşû içinde Fabricio Pignatelli'yi Gros-Alain'e, Peder Stilting'i de Georgette'e sundu. Alphonse Tostat'yı Gros-Alain'e, Cornelius a Lapide'i Georgette'e. Henri Hammond Gros-Alain'in oldu. Georgette Peder Roberti'ye ek olarak, onun 1619'da doğduğu kent olan Douai'nin bir resmine de sahip olmuştu. Bu arada kâğıtçıların protestosu Gros-Alain'e, Greyfflere ithaf Georgette'in payına düşmüştü. Ayrıca haritalar vardı. René-Jean onları da dağıttı. Etiyopya'yı Gros-Alain'e, Likaonya'yı da Georgette'e verdi. Bütün bu işler bittikten sonra da kitabı yere attı.

Bu korkunç bir andı. Gros-Alain ve Georgette, dehşetle karışık bir huşû içinde, René-Jean'ın kirpiklerini kırpıştırıp el yazması kitabı pençeleriyle kavradığını ve onu rahlenin dışına ittiğini gördüler. Görkemli bir şeyin bu kadar gözden düşmesi trajik bir olaydır. Dengesini yitiren ağır kitap bir an sallandı, tereddüt etti, dengesini bulmaya çalıştı, sonra yuvarlandı. Cildi dağılmış, dikişler sökülmüştü. Boylu boyunca döşemeye uzandı. Allah'tan, çocukların üstüne düşmedi.

Önce şaşırdılar. Sonra bir eziklik hissettiler içlerinde. Fetih savaşları her zaman bu kadar iyi sonuçlanmaz.

Bütün şanlı olaylarda olduğu gibi burada da büyük bir gürültü oldu ve bir toz bulutu kalktı.

Kitabı yere indirdikten sonra, René-Jean da iskemleden indi.

Bir an sessizlik ve dehşet hâkim oldu salona. Elde ettikleri zaferle ürkmüşlerdi. Üç küçük çocuk el ele tutuşup biraz uzağa çekilerek parçalanan o büyük kitabı seyretti.

Ama bir anlık bir durgunluktan sonra Gros-Alain keyifle yaklaştı ve kitaba bir tekme attı.

Korku bitmiş, yok etme isteği galebe çalmıştı. René-Jean da tekmeledi kitabı. Sonra Georgette de. Kızcağız bunu yaparken yere bile düştü ama neyse ki oturakaldı. Saint Barthélemy'nin üstüne atılmak için de bu pozisyondan yararlandı. Kitabın bütün prestiji sönmüştü. René-Jean ve Gros-Alain de atıldı. Muzaffer bir edayla ve kendilerini kaybedercesine resimleri yırttılar, sayfaları kopardılar, mühürleri söktüler, cildi parçaladılar, yaldızlı bakır suları, gümüş köşebentleri deldiler. Büyük bir keyifle ve elleriyle, ayaklarıyla, tırnaklarıyla, hatta dişleriyle iş gördüler. Gülüyor, çığlıklar atıyorlardı. Yanakları pembe pembe olmuştu. Kurbanlık bu üç melek, savunmasız bir İsa taraftarını yendi.

Havarinin yaşadığı, gezip gördüğü yerleri, Ermenistan'ı, Yehuda'yı yok ettiler. Sonra belki Barthélemy'nin ta kendisi olan Nathanael'i, Barthélemy-Nathanael'in düzmece havari olduğunu duyuran Papa Gelasius'u, bütün resimleri, haritaları. Kadim kitabı parçalama tutkusu öyle sarmıştı ki onları, yanlarından geçen sıçana karşı bile önlem almadılar.

Bu bir yok etme eylemiydi.

Tarihi, söylenceleri, bilimi, ister doğru olsun ister yanlış mucizeleri, Latin Kilisesi'ni, bağnazlıkları, baskıları, sırları paramparça etmek, bir dini tepeden tırnağa yırtıp atmak: Böyle bir işi ya üç dev ya da üç küçük çocuk yapabilirdi. Saatler boyu bununla uğraştılar. Ama sonunda işi bitirdiler. Saint Barthélemy'den geriye hiçbir şey kalmadı.

Her şey olup bittikten; son sayfa koparılıp son resim yere atıldıktan, koca kitap resim ve yazı parçalarının sallandığı bir cilt iskeletine dönüştükten sonra, René-Jean yerinden doğruldu, yırtık kâğıt parçalarıyla kaplı döşemeye baktı ve ellerini çırptı.

Gros-Alain de ellerini çırptı.

Georgette yerdeki kâğıtlardan birini aldı, ayağa kalktı, çenesinin ancak ulaşabildiği pencereye tutundu ve o koca kâğıdı ufak parçalar haline getirmeye koyuldu.

Bunu gören René-Jean ve Gros-Alain ondan da baskın çıktı. Topladılar yırttılar, yeniden toplayıp yeniden yırttılar. Tıpkı Georgette gibi yapıyorlardı: Küçük kız, sayfa sayfa kâğıt alıyor, sonra onları küçük parmaklarıyla lime lime ediyordu. O koca kadim kitap rüzgârda uçuşmaya başlamıştı. Georgette küçük beyaz kâğıt parçalarının havada bir o yana bir bu yana salındığını görünce bir an düşünüp fikrini açıklayıverdi:

"Kelebekler."

Ve katliam her şeyin mavi gökyüzünde yok olup gitmesiyle sonuçlandı.

VII

İsa'dan sonra '49'da ölüme mahkûm edilen Saint Barthélemy'nin ikinci ölümü böyle oldu.

Bu arada akşam oluyor, hava ısınıyordu. Uyku perisi havada gezinip duruyordu. Georgette'in göz kapakları düşüyordu sık sık. René-Jean beşiğine gitti, yatak görevi yapan saman çuvalını aldı, sürükleyerek pencereye götürdü. Üstüne uzandı ve buyurdu:

"Haydi yatalım."

Gros-Alain başını René-Jean'ın bedenine, Georgette başını Gros-Alain'in bedenine yasladı. Ve üç bozguncu uykuya daldı.

Pencereden içeri ılık bir rüzgâr giriyordu. Yaban çiçeklerinin kokuları yarlardan, tepelerden uçup geliyor, akşamın soluğuna baskın çıkıyordu. Her tarafta tatlı bir sessizlik vardı. Her şey pırıl pırıl, sakindi. Her şey her şeyi seviyor, okşuyordu. Güneşin yaradılışa armağanı da ışıktı. İnsan teninin bütün gözenekleri şeylerin o eşsiz tatlılığını emiyordu. Sonsuzlukta anaç bir şeyler vardı. Yaradılış, gelişip serpilmesinin doruk noktasında tam bir mucizedir. Büyüklüğünü iyilikle bütünler. Sanki bilinmeyen bir güç varlıkların korkunç çatışması sırasında zayıfları güçlüklere karşı koruyacak kimi önlemler alır. Güzeldi de: İhtişam merhametle dengele-

niyordu. Tanımlanamayacak sükûnette bir manzaraydı dışarıdaki. Işık ve gölgeler çay ve ırmakların üstünde yer değiştiriyor, hâreler oluşturuyordu. Hülyanın daha büyük düşlere yükselmesi gibi, dumanlar da bulutlara doğru yükseliyordu. Tourgue'un üstünde kuş sürüleri uçuyordu. Kırlangıçlar pervazlara kadar sokulup sanki çocukların iyi uyuyup uyuyamadıklarını denetliyordu. O kadar narin görünüşlüydüler ki, üst üste yığılmışlardı. Yarı çıplak, sevgi dolu ve sarmaş dolaştılar. Aynı zamanda güzel ve saf. Üçünün toplam yaşı dokuzu bulmuyordu. Dudaklarında hafif bir gülümseme vardı. Belli ki düşlerinde cenneti görüyorlardı. Belki Tanrı kulaklarına bir şeyler fısıldıyordu. İnsanlığın bütün dillerinde zayıf ve kutsal olarak tanımlananlar işte bunlardı. O kadar masumdular ki onlara el bile sürülemezdi. Evrenin başlıca sorunu onların o tatlı göğüslerinden çıkan solukmuş gibi, bütün evren onları dinliyormuş gibi, her şey susuyordu. Yapraklar kıpırdamıyor, otlar hışırdamıyordu. Bütün bu yıldızlarla donanmış dünya, bu melek gibi uyuyan küçükleri rahatsız etmemek için soluğunu tutuyormuş gibi geliyordu insana. Ve hiçbir şey doğanın bu küçüklüğün çevresinde oluşturduğu o büyük saygı çemberinden daha yüce olamazdı.

Güneş batmak üzereydi. Neredeyse ufka değiyordu. Bu derin dinginliğin içinde birden yeni bir şey oldu: Orman tarafında müthiş bir şimşek çaktı ve sonra korkunç bir gürültü oldu. Bir yerlerde top atılmıştı. Yankı, sesi gümbürtüye dönüştürdü. Tepeden tepeye uzayıp giden gürültü korkunçtu. Georgette'i bile uyandırdı.

Kızcağız başını kaldırdı, küçük parmağını havaya dikti, dinledi ve:

"Bum," dedi.

Sonra gürültü kesildi. Her şey yeniden sessizliğe gömüldü. Georgette başını Gros-Alain'in bedenine dayayıp yeniden uykuya daldı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Ana

I
ÖLÜM GEÇİYOR

Nereye gittiğini bilmeden yürüyüp gittiğini öğrendiğimiz ana, o akşam bir an bile durmamıştı. Her gün yaptığı tek şey durmadan ileri doğru yürümek ve bugün olduğu gibi hiç durmamaktı. Bitkin düşüp bir yere yığılıp kalması uyumak sayılamayacağı gibi, oradan buradan yem toplayan kuşlar gibi bir şeyler toplayıp yemesi de beslenme sayılmazdı. Ancak ölmeyecek kadar yiyor, ölmeyecek kadar uyuyordu.

Önceki geceyi bir ambarda geçirmişti. İç savaşlar yaratır böyle barınakları: Issız bir tarlada açık bir kapı ve dört duvarla, yarısı yıkık bir tavan altında biraz saman bulmuştu. Sıçanların kıpırtısını dinleye dinleye, gökyüzünde parıldayan yıldızları çatı aralıklarından seyrede seyrede yatmıştı. Birkaç saat uyumuş; sonra gece yarısı uyanıp gündüz sıcağı basmadan yine yola çıkmıştı. Yazın yürüyerek yola çıkanlar için gece yarısı gündüzden daha uygun bir zamandır.

Ventortes'daki köylünün gösterdiği yönden elinden geldiğince sapmamaya çalışıyor, mümkün olduğu kadar batıya gidiyordu. Yanında biri olsa, durmadan Tourgue sözcüğünü mırıldandığını duyardı. Kafasında çocuklarının adı ve bir de bu Tourgue söz-

cüğünden başka hiçbir şey yoktu. Yürürken düşünüyordu. Yaşadığı serüvenler, çektiği sıkıntılar geliyordu gözünün önüne. Böylece, karşılaştığı şeyleri kafasında yargılamaya çalışıyordu. Umarsız, yani düşmüş bir kadın, düşmüş erkekten çok daha mutsuzdur. Çünkü o bir zevk aracıdır. Çirkin, iğrenç bir yürüyüştü bu. Aradığı yolu göstersinler, bir lokma ekmek versinler diye nelere katlanmış, kendinden neler vermişti bu yürüyüş sırasında. Ama hiçbir şey umurunda değildi. Yeter ki çocuklarını bulsundu. Gerisi vız gelirdi.

Yolu o gün bir köye düştü. Şafak atıyordu. Ama henüz her şey gecenin karanlığından kurtulmamıştı. Yine de köyün en geniş sokağına sıralanan evlerin bazılarının kapısı aralanmış, pencerelerden meraklı başlar uzanmıştı. Halk, çomak sokulmuş arı kovanının şaşkın kızgınlığı içindeydi. Demir seslerinden, tekerlek gıcırtılarından doğan bir rahatsızlıktı bu.

Köy meydanında, kilisenin önünde şaşkın bir grup insan vardı. Yokuştan aşağı inerek yaklaşan acayip şeye bakıyorlardı. Bu, peş peşe beş atın çektiği dört tekerlekli bir yük arabasıydı. Arabanın üstünde birtakım direkler ve hiçbir şeye benzemeyen bir kütle vardı. Kefen benzeri büyük bir bezle örtülüydü. Önde on, arkada on atlı vardı ve arabayı koruyorlardı. Başlarında üç köşeli şapkalar vardı. Omuz hizasında sivri bir şeyler görünüyordu ki bunlar kınından çekilmiş kılıçlardı. Kafile ağır ağır ilerlerken ufukta kara bir leke bırakıyordu. Araba kara, atlar kara, hatta atlılar bile karaydı; onların arkasında da şafağın soluk ışığı seçiliyordu.

Kafile köye girip doğruca meydana ilerledi.

Araba yokuşu inip de meydana varıncaya kadar hava da biraz ışımıştı. Köylüler uzaktan hayalete benzettikleri karaltıyı şimdi daha iyi görüyordu. Bir grup insandı bunlar ama ağızlarından tek sözcük çıkmıyordu.

Atlılar jandarmaydı. Gerçekten de kılıç çekmişlerdi. Örtü ise, sanıldığı gibi siyahtı.

Zavallı ana köye başka taraftan girmiş ve arabayla jandarmalar kilisenin önündeki meydana vardığında o da köylülerin arasına sokulmuştu. Grubun içinde birtakım insanlar fısıldaşıyor, sorular sorup yanıtlar alıyorlardı:

"Bu ne acaba?"

"Ne olacak, giyotin."

"Nereden geliyor ki?"

"Fougères'den."

"Nereye gidiyor?"

"Bilmiyorum. Parigné taraflarında bir şatoya gittiğini söylüyorlar."

"Parigné mi!"

"Nereye giderse gitsin; burada durmasın da!"

Kefenli yüküyle bu büyük araba, bu siyah atlar, jandarmalar, zincirlerin şakırtısı, insanların sessizliği, şafağın atması; bütün bunların yarattığı atmosfer gerçekten de ürkütücüydü.

Kafile köyü boydan boya geçerek uzaklaştı. Köy bir yokuşun başlayıp bir inişin bittiği yere, alçak bir düzlüğe kurulmuştu. Şaşkınlıktan donakalmış köylüler, on beş dakika kadar sonra bu ürkütücü kafileyi batıdaki tepede yeniden gördü. Yollar bozuk olduğu için araba şiddetle sarsılıyor, koşumların zincirleri şakırdıyor; o sırada güneş de doğduğu için, kılıçlar da parlıyordu. Sonunda yolun öteki tarafına döndüler ve hiçbir şey görünmez oldu.

Bütün bunlar Georgette kütüphanede uyanıp pembe ayaklarına günaydın dediği sırada oluyordu. Kardeşleri ise hâlâ uyuyordu.

II
ÖLÜM KONUŞUYOR

Ana bu karanlık nesneye bakmış, hiçbir şey anlamamıştı. Zaten anlamaya da çalışmamıştı. Gözlerinin önünde başka bir görüntü, karanlığın içinde kaybolan çocuklarının görüntüsü vardı.

Önünden geçen kafileden bir süre sonra o da köyden çıktı ve aynı yolu izlemeye koyuldu. Arkadaki jandarma birliğinin biraz gerisinden geliyordu. Birden "giyotin" sözcüğü geldi aklına. "Giyotin." Düşündü biraz. "Vahşi bir şey olmalı," dedi kendi kendine. Ne olduğunu bilmiyordu ama mutlaka kötü bir şey olmalıydı. Neden olduğunu kestiremediği bir titreme sardı içini. Böyle bir şeyin ardından yürümek ürkütücü geldi. Yolu bırakıp sola saptı ve ağaçların arasına girdi. Burası Fougères Ormanı diye bilinen yerdi.

Bir süre dolaştıktan sonra bir çan kulesi ve bazı evlerin damları ilişti gözüne. Orman kıyısındaki köylerden biriydi. Oraya gitti. Acıkmıştı.

Köy cumhuriyetçilerin küçük bir askerî üs haline getirdiği yerlerdendi.

Belediye meydanına kadar ilerledi.

Buradaki halk da heyecanlı ve telaşlıydı. İnsanlar birkaç basamaktan oluşan merdivenin önüne toplanmıştı. Merdivenin başında çevresinde askerler olan ve elinde açılmış bir ferman tutan bir adam duruyordu. Sağında bir trampetçi, solunda da bir afişçi. Afişçinin elinde yapışkan dolu bir kova ve fırça vardı.

Kapının üstündeki balkonda ise boynunda üç renkli fuları ve köylü kılığıyla belediye başkanı duruyordu.

Elinde ferman tutan adam tellaldı.

Omuzunda asılı duran çantadan köyden köye dolaştığı ve her köy halkına söylenecek, duyurulacak şeyleri olduğu anlaşılıyordu.

Michelle Fléchard yaklaştığında tellal elindeki fermanı açmakla meşguldü. Ve okumaya başladı. Yüksek sesle şöyle diyordu:

> "Fransa Cumhuriyeti. Bir ve bölünmez."

Trampet vurdu sonra. Toplulukta bir dalgalanma oldu. İçlerinden bazıları berelerini çıkarırken, bazıları da şapkalarını iyice kafasına yerleştirdi. O zamanlar bu bölgedeki insanların düşüncesini şapkalarının biçiminden anlamak mümkündü. Şapkalılar kralcı, bereliler cumhuriyetçiydi. Mırıltılar, homurtular kesildi. Herkes dinlemeye başladı. Tellal okuyordu:

> "... Yasaların tanıdığı ve Halkın Selameti Komitesi'nin biz delegelere verdiği yetkiler gereğince..."

Trampet bir kez daha çaldı. Tellal sürdürdü:

> "... ve Ulusal Konvansiyon'un aldığı karar uyarınca, silahlı isyana kalkışmış olanlar, onları gizleyen, barındıran ya da kaçmasına yardımcı olanlar en ağır cezaya çarptırılmak üzere..."

Köylülerden biri yanındakine sordu:

"Bu en ağır ceza da nedir?"

Öteki köylü yanıtladı:
"Bilmiyorum."
Tellal fermanı salladı:

"... delegeleri ve onların yardımcılarını isyancılara karşı her türlü önlemi almaya yetkili kılan 30 Nisan tarihli yasanın 17. Maddesi gereğince, yasadışı ilan edilmişlerdir..."

Tellal bir an soluklanıp sürdürdü:

"... aşağıda adları ve lakapları belirtilenler..."

Bütün gruptakiler kulak kesildi.
Tellalın sesi artık gürler gibi çıkıyordu:

"... yasadışı ilan edilmiştir: Lantenac, haydut..."

"Bu bizim monsenyör," diye mırıldandı köylünün biri. Köylülerin arasında bir fısıltı koptu:
"Evet, bu monsenyör."
Tellal sürdürdü:

"...Lantenac, sabık marki, haydut, Imânus, haydut..."

İki köylü bakıştı:
"Bu, Gouge-le-Bruant."
"Evet, Mavi-Kıran."
Tellal listeyi okumayı sürdürdü:

"... Grand-Francoeur, haydut..."

Toplananlar mırıldandı:
"O bir papaz."
"Evet, peder Turmeau."
"Evet, Chapelle Korusu'nun orada bir yerde papazlık yapıyor."
"Ve de haydutluk," dedi bereli bir köylü.
Tellal okudu:

"... Boisnouveau, haydut. Pique-en-Bois kardeşler, haydut. Houzard, haydut..."

"Bu Mösyö de Quélen," dedi bir köylü.

"... Panier, haydut..."

"Bu, Mösyö Sepher."

"... Place-nette, haydut..."

"Bu da Mösyö Jamois."

Tellal yorumlarla hiç mi hiç ilgilenmeden okumayı sürdürüyordu:"

"... Guinoiseau, haydut. Chatenay, haydut. Robi diye de bilinir..."

Köylülerden biri mırıldandı:

"Guinoiseau'nun lâkabı Sarışın, Chatenay'ınki ise Saint-Ouen."

"... Hoisnard, haydut..."

diye sürdürdü tellal.

Kalabalıkta bir ses duyuldu:

"Ruillé'dendir."

"Evet, lâkabı Branche-d'Or."

"Kardeşi Pontorson saldırısında öldürüldü."

"Evet, Hoisnard-Malonnière."

"On dokuz yaşında yakışıklı bir delikanlıydı."

"Dikkat edin," diye uyardı tellal. "İşte listenin sonu:"

"... Belle-Vigne, haydut. La Musette, haydut. Sabre-Tout, haydut. Brin-d'Amour, haydut..."

Gençlerden biri bir kızın dirseğini dürttü. Kız gülümsedi. Tellal sürdürdü:

"... Chante-en-Hiver, haydut. Le Chat, haydut..."

Köylülerden biri açıkladı:

"Bu, Moulard.

"...Tabouze, haydut..."

Bir başka köylü konuştu sonra:

"Bu, Gauffre."

"İki Gauffre var," diye ekledi bir kadın.

"Hangisi ele geçerse," diye homurdandı bir delikanlı.

Tellal fermanı salladı ve trampet bir kez daha vurdu.
Adam okumayı sürdürdü:

> "... Adları okunanlar yakalandıkları yerde ve kimlikleri saptandıktan sonra derhal idam edilecektir."

Bir kıpırdanma oldu.
Tellal sürdürdü:

> "Onları evinde saklayanlar ya da kaçmasına yardım edenler derhal savaş mahkemesine verilecek ve idam edilecektir. İmza."

Suskunluk had safhaya varmıştı.

> "... İmza: Halkın Selameti Komitesi Delegesi, CİMOURDAİN."

"Bir papaz," dedi köylünün biri.
"Eski Parigné papazı," dedi bir başkası.
Bir burjuva ekledi:
"Turmeau ve Cimourdain. Beyaz papaz ve karşısında da Mavi papaz."
"İkisi de kara," dedi bir başka burjuva.
Balkondaki belediye başkanı şapkasını çıkarıp haykırdı:
"Yaşasın Cumhuriyet!"
Trampetin yeni bir uyarısı tellalın işini bitirmediğini duyurdu. Gerçekten de adam eliyle işaret ediyordu.
"Dikkat edin," dedi. "İşte hükümet fermanının son dört satırı. Bu satırları Kuzey Kıyısı seyyar tümeni komutanı, Komutan Gauvain imzaladı."
"Dinleyelim," dedi kalabalıktan bazı sesler.
Ve tellal okudu:

> "...Yukarıdaki emrin uygulamaya konmuş olması dolayısıyla, adı geçen ve şu anda Tourgue'da sarılmış olan yukarıdaki on dokuz asiye yardım etmek kesinlikle yasaktır. Emre uymayanlar ölüm cezasına çarptırılacaktır."

Herkes sustu.
"Ne?" dedi bir ses.
Bu bir kadın sesiydi. Ananın sesi.

III
KÖYLÜLERİN HOMURTUSU

Michelle Fléchard kalabalığın arasına daldı. Konuşulanların hiçbirini dinlememişti. Ama insan bazı şeyleri dinlemeden de duyabilir. Nitekim o Tourgue sözcüğünü duyunca kafasını kaldırıvermişti.

"Ne?" diye yineledi, "Tourgue mu?"

Köylüler dönüp ona baktı. Pek aklı başında birine benzemiyordu. Giysileri iyiden iyiye hırpaniydi. Birkaçı mırıldandı:

"Bu da bir haydut karısına benziyor."

Elinde mısır çöreği sepeti olan bir kadın Fléchard'a yaklaştı ve uyardı:

"Susun!"

Michelle Fléchard alık alık kadına baktı. Yine bir şey anlamamıştı. Sözcük, Tourgue sözcüğü şimşek gibi kafasında çakmış, sonra yine karanlığa gömülmüştü. Bir şey sormaya, öğrenmeye hakkı yok muydu? Neden herkes ona böyle bakıp duruyordu?

O sırada trampet yeniden vurdu. Afişçi okunan fermanı duvara yapıştırdı. Belediye başkanı balkondan ayrıldı. Tellal başka köylere gitmek için yola koyuldu. Halk da dağılmaya başladı.

Duvardaki afişin karşısında birkaç kişi kaldı. Michelle Fléchard yanlarına gitti.

Yasadışı ilan edilenler hakkında konuşuyorlardı.

Köylüler ve burjuvalar vardı. Yani Beyazlar ve Maviler. Köylünün biri söze girdi:

"Önemi yok. Bildiri herkesi kapsamıyor. Hepsi hepsi on dokuz kişi. İçlerinde Priou yok. Benjamin Moulins yok. Andouillé manastır çevresinden Goupil yok."

"Monjean'dan Lorieul de yok," dedi başka biri.

Ötekiler de araya girdi:

"Brice-Denys de yok."

"François Dudouet de."

"Evet, hani şu Laval'deki."

"Launey-Villiers'den Huet de!"

"Grégis de."

"Pilon da."

"Filleul de."

"Ménicent da."

"Guéharrée de."

"Üç kardeş Logeraisler de."

"Mösyö Lechandelier de Pierreville de."

"Aptallar," dedi kır saçlı, ciddi görünüşlü bir ihtiyar. "Lantenac oldu mu hepsi var demektir."

"Ama onu daha yakalayamadılar," dedi genç bir adam.

Yaşlı adam yanıtladı:

"Lantenac yakalandı mı, ruh da yakalanmış demektir. Lantenac öldü mü, Vendée de ölür."

"Bu Lantenac da kim ki?" diye sordu bir burjuva. Başka bir burjuva yanıtladı:

"Sabıklardan biri."

Bir başkası sürdürdü:

"Kadınları kurşuna dizenlerden biri işte."

Michelle Fléchard duydu ve araya girdi:

"Evet, doğru."

Herkes ona döndü.

Kadın ekledi:

"Çünkü beni de kurşuna dizdiler."

Bu söz epey tuhaf kaçtı. Canlı birinin ölü olduğunu ileri sürmesi gibi bir etki yaptı insanlarda. Uzaktan süzmeye başladılar.

Fléchard'ın durumu merak edilmeyecek gibi değildi doğrusu. Her şeyden ürküyor, tir tir titriyor, vahşi bir hayvan gibi çevresine bile bakmıyordu. Öyle korkmuştu ki bu ona korkunç bir hava veriyordu. Umutsuz bir kadının zayıflığı müthiş bir şeydir. İnsan karşısında kaderin ucuna asılmış bir yaratık olduğunu sanır. Ama köylüler de işi hep büyütür. Biri mırıldandı:

"Pekâlâ casus olabilir!"

Az önce onunla konuşan iyi yürekli kadın yeniden Fléchard'a yaklaştı:

"Susun ve çekip gidin buradan!"

Michelle Fléchard yanıtladı:

"Kötü bir şey yapmıyorum ki. Çocuklarımı arıyorum sadece."

İyi yürekli kadın Michelle Fléchard'a bakanlara döndü. Parmağını alnına koyup göz kırptı:

"Safın biri bu."

Sonra yeniden ona döndü ve bir mısır çöreği verdi.

Michelle Fléchard, teşekkür bile etmeden, dalgın dalgın çöreği ısırdı.

"Evet, baksana hayvanlar gibi ısırıyor," dedi köylüler, "gerçekten de saf bu."

Sonunda afişin önünde bekleyen herkes dağıldı. Teker teker çekilip gittiler.

Michelle Fléchard çöreğini bitirip yeniden köylü kadına döndü:

"Tamam, işte yedim. Şimdi, Tourgue nerede?"

"Yine başladık," diye bağırdı kadın.

"Tourgue'a gitmem lazım. Bana oraya nasıl gideceğimi söyleyin."

"Asla," dedi köylü kadın. "Gidip kendinizi öldürtesiniz diye mi? Hem zaten bilmiyorum. Bu kadar mı çılgınsınız gerçekten? Dinleyin beni kadıncağızım. Yorgun görünüyorsunuz. Evime gelip dinlenmek ister misiniz?"

"Hayır, dinlenmem," dedi ana.

"Zavallının ayakları paramparça," diye mırıldandı köylü kadın kendi kendine.

Michelle Fléchard sürdürdü:

"Söylediğim gibi, çocuklarımı benden çaldılar. Bir küçük kızla iki oğlan. Ormandaki ağaç kovuğundan geliyorum. Dilenci Tellmarch'tan sorabilirsiniz beni. Sonra aşağıda, tarlada rastladığım adamdan da sorabilirsiniz. Beni o dilenci iyileştirdi. Sanıyorum kemiklerimden bazıları kırılmış. İşte, başıma gelenler bunlar. Sonra bir de çavuş Radoub var. Onunla da konuşabilirsiniz. Size her şeyi söyleyecektir. Çünkü ormanda onlarla karşılaştık. Üç. Size üç çocuk diyorum. En büyükleri René-Jean. Size kanıtlayabilirim. Öbürü Gros-Alain, en küçüğü Georgette. Kocam öldü. Öldürdüler. Siscognard'da çiftçiydi. Siz iyi bir kadına benziyorsunuz. Bana yolu gösterin. Deli değilim; anayım ben. Çocuklarımı kaybettim. Onları arıyorum. Hepsi bu. Nereden geldiğimi de tam olarak bilmiyorum. Geçen gece bir ambarda samanların üstünde uyudum. Tourgue; gideceğim yer orası. Hırsız değilim. Görüyorsunuz, doğ-

ru söylüyorum. Çocuklarımı bulmam için insanlar bana yardım etmeli. Buralı değilim ben. Beni kurşuna dizdiler ama bunu nerede yaptıklarını da bilmiyorum."

Köylü kadın başını salladı:

"Dinleyin," dedi. "İnsan bu ihtilal günlerinde bilmediği şeyler söylememeli. Bu tutuklanmanıza bile yol açabilir."

"Ama ya Tourgue," diye haykırdı ana. "Madam, Çocuk İsa, Cennet'in Aziz Bakiresi aşkı için. Rica ediyorum, yalvarıyorum, ayaklarınıza kapanıyorum, madam. Tourgue'a nereden gidilir? Söyleyin bana."

Köylü kadın artık kızmıştı:

"Bilmiyorum! Hem bilsem de söylemem. Kötü yerler oralar. Gidilmez."

"Ama ben yine de gideceğim," dedi ana.

Ve yola koyuldu.

Köylü kadın o uzaklaşırken homurdandı:

"Bir şeyler yemesi lazım."

Michelle Fléchard'ın arkasından koşup eline kara buğday galetası tutuşturdu.

"Bunu da akşam yersiniz," dedi.

Michelle Fléchard aldı. Ama ne bir şey söyledi ne arkasını döndü, yoluna devam etti.

Köyden çıktı. Son evlerin oraya vardığında üstü başı yırtık, yalın ayak üç çocuk gördü. Onlara yaklaştı:

"Hayır, bunlar değil. Bunların ikisi kız, biri oğlan."

Ekmeğine baktıklarını görünce elindekini onlara verdi.

Çocuklar aldı ama korktular. O da ormana daldı.

IV
YANILGI

Aynı gün tan yeri ağarmadan, ormanın alacakaranlığında, Javené-Lécousse yolu üstünde şöyle bir olay oldu:

Bocage'da bütün yollar engebelidir. Lécousse yoluyla Javené'den Parigné'ye giden yol hepsinden kötüdür. Üstelik dolambaçlıdır. Yoldan çok akarsu yatağını andırır. Vitré'den gelir ve Madam de

Sevigné'nin arabasını hop hop zıplatma şerefine nail olan da bu yoldur. Sağ ve solunda duvar gibi çalılar yükseldiğinden pusu kurmaya çok elverişlidir.

Michelle Fléchard'ın ilk köyde rastladığı ve jandarmaların koruduğu ölüme benzeyen arabanın köye girmesinden bir saat önce, Couesnon Köprüsü'nün az ilerisinde, Javené yolu üstünde gizlenmiş birtakım adamlar vardı. Dallar hepsini gözlerden saklıyordu. Üstlerinde 6. yüzyılda Bröton krallarının, 18. yüzyılda ise köylülerin giydiği tüylü deriden giysiler vardı. Kimi tüfekli, kimisi ise baltalıydı. Baltalı olanlar ormanın açıklık bir yerinde kuru çalı ve dalları üst üste yığmış, ocağa benzer bir şey hazırlamıştı. Ateş değer değmez tutuşuverecek haldeydi. Tüfeklilerse yolun iki tarafına mevzilenmişti. Birilerini ya da bir şeyin geçmesini bekliyor gibiydiler. Dal ve çalıların arasından onları görmek mümkün olsa, ateşe hazır durumda bekledikleri kolayca anlaşılabilirdi. Tüfeklerini yola doğrultmuşlardı, parmakları tetikteydi.

Alacakaranlıkta alçak sesle bir şeyler söylüyorlardı.

"Emin misin?"

"Elbette, herkes öyle söylüyor."

"Geçecek mi buradan?"

"Bölgeye girdiği söyleniyor."

"Girmiş olsa bile, çıkmamalı."

"Onu yakmalıyız."

"Biz üç köyün halkı bunun için geldik."

"Evet ama ya muhafızlar?"

"Muhafızları öldüreceğiz."

"Pekiyi bakalım bu yoldan mı geçecek?"

"Öyle söyleniyor."

"Öyleyse Vitré'den geliyor?"

"Neden olmasın?"

"Ama Fougères'den geliyor denmişti?"

"Fougères'den ya da Vitré'den; her durumda cehennemden geliyor."

"Öyle."

"Geldiği yere dönmesi lazım."

"Evet."

"Demek Parigné'ye gidiyor?"

"Öyle görünüyor."

"Ama gidemeyecek."

"Hayır."

"Hayır, hayır, hayır!"

"Dikkatli olun."

Artık susmalıydılar, çünkü gün ışımak üzereydi. Birden, pusudaki adamlar soluklarını tuttu. At ve tekerlek sesleri duyulmuştu. Dalların arasından baktılar ve hendeğin ilerisinde uzun bir arabayla atlı muhafızların kendilerine doğru geldiğini belli belirsiz gördüler. Arabada, uzaktan ne olduğu anlaşılamayan bir şey vardı.

"İşte," dedi çete reisi olduğu anlaşılan bir adam.

"Evet," dedi pusudakilerden biri. "Muhafızları da var."

"Kaç muhafız var?"

"On iki."

"Yirmi olduğu söyleniyordu."

"İster yirmi olsun, ister on iki; hepsini öldüreceğiz."

"Biraz bekleyelim de iyice tüfek menziline girsinler."

Araba ve muhafızlar az sonra yolun dönemecinde göründü.

"Yaşasın kral," diye bağırdı köylülerin başı.

Aynı anda yüz tüfek birden patladı.

Duman dağıldığında muhafızlar da dağılmıştı. Atlılardan yedisi yere yıkılmış, beşi kaçmıştı. Köylüler arabaya koştu.

"Bak sen," diye bağırdı köylülerin reisi. "Bu giyotin değil, merdiven."

Gerçekten de arabanın biricik yükü uzun bir merdivendi.

Arabaya koşulan iki at yaralanıp yıkılmıştı. İstemeden arabacıyı da öldürmüşlerdi.

"Fark etmez," dedi reis. "Muhafızların koruduğu bir merdivenden kuşkulanmak gerekir. Parigné yönüne gittiklerine göre bunu Tourgue'a tırmanmak için kullanacaklardı. Bu kesin."

"Merdiveni yakalım," diye bağırdı köylüler.

Ve yaktılar.

Bekledikleri o meşûm arabaya gelince, o başka yoldan gidiyordu. Oradan iki fersah uzakta, başka bir köydeydi. Michelle Fléchard gün doğarken onu orada görmüştü.

V
VOX IN DESERTO[1]

Michelle Fléchard ekmeğini köydeki üç çocuğa verdikten sonra ormanın içinde rastgele yürümeye koyuldu.

Mademki ona yolu göstermek istemiyorlardı, o da kendi yolunu kendisi bulurdu. Arada sırada oturuyor, sonra birden kalkıp iki adım daha atıyor, sonra yeniden oturuyordu. Önce kaslarında başlayan, sonra kemiklerine kadar işleyen korkunç bir yorgunluğa yakalanmıştı. Bu tür bir yorgunluk daha çok zorla çalıştırılan tutsaklarda görülür. Aslında o da tutsaktı. Kaybolan çocuklarının tutsağı. Onları bulup tutsaklıktan kurtulmalıydı. Yitirilen her dakika onları felakete daha da yaklaştırıyor olabilirdi. Böyle bir görev üstlenen birinin hiçbir şeye hakkı olamaz. Soluk almak ya da biraz olsun dinlenmek bile yasaktı ona. Ama dayanılamayacak kadar yorulmuştu. Bu kadar bitkin birinin adım atması bile işkence, sorun olur. Bu yapılabilir bir şey mi? Sabahtan beri yürüyordu. Değil köye, bir kulübeye bile rastlamamıştı. Önce gitmesi gereken yolu tutmuş, sonra başka bir yola sapmıştı. Sonunda da hepsi tıpatıp birbirine benzeyen ağaç dallarının, çalıların arasında yolunu hepten yitirmişti. Hedefe yaklaşıyor muydu? Tutkusu olan şeye ulaşıyor muydu? Istıraplı Yol'daydı ve kendisini son durağa varmış kadar bitkin hissediyordu. Yola düşüp kalacak, son soluğunu orada mı verecekti? Öyle bir an geldi ki artık ilerlemek olanaksız göründü. Güneş batmak üzereydi. Orman daha bir kararıyordu. Otlar arasındaki küçük patikalar kaybolup gitmişti ve artık ne yapacağını bilmiyordu. Tanrı'dan başka kimsesi yoktu. Seslenmeye başladı ama kimseden yanıt gelmedi.

Çevresine bakındı, dalların arasında küçük bir açıklık görür gibi oldu. Oraya yöneldi. Birkaç dakika sonra da kendisini ormanın dışında buldu.

Boğazı andıran dar bir vadi buldu karşısında. Dibinde, taşların arasında parlak, incecik bir su akıyordu. Suyu görünce, fena halde susamış olduğunu fark etti. Suyun yanına gitti, diz çöktü ve içti.

Hazır dizlerinin üstüne çökmüşken duasını da etti.

1 (Lat.) Çölde bir ses.

Ayağa kalkarken çevresine bakınıp gideceği yönü kestirmeye çalıştı.

Çayı geçti, yürüdü.

Suyun öteki tarafında ufak çalılarla örtülü, göz alabildiğine geniş bir plato uzanıyordu. Giderek yükselen düzlük bütün ufku kaplıyordu. Orman ıssızsa, bu plato tam bir çöldü. Ormanda hiç değilse ağaçlar, çalılar arasında bazen birilerine rastlanıyordu. Ama platoda, göz alabildiğine uzanan bu düzlükte tek bir kişi yoktu. Bazı kuşlar kaçışırcasına koruluklara doğru uçuyordu.

Michelle Fléchard, bu muazzam sessizlik karşısında dizlerinin bağının çözüldüğünü hissetti. Bilincini yitirir gibi oldu. Sessizliğin içine doğru garip bir çığlık attı:

"Kimse yok mu?"

Ve yanıt bekledi.

Beklediği yanıtı aldı da.

Birden derin, güçlü bir ses duyuldu. Ses ufuktan geliyor ve geçtiği her yerde dalgalar bırakarak ilerliyordu. Bu bir top sesi değilse eğer, mutlaka gök gürlüyordu. Ananın sorduğu sorunun yanıtı buydu sanki ve "Var," diyordu.

Sonra yeniden sessizlik oldu.

Ana doğruldu, canlanır gibi olmuştu. Demek birileri vardı. Birileriyle konuşabilecekti demek. Su içmiş, dua etmiş ve gücü yerine gelmişti. Uzaktan duyduğu o muazzam sesin geldiği yöne doğru platoyu tırmanmaya başladı.

Birden ufkun üstünde yüksek bir kule gördü. Kule bu vahşi manzaranın ortasında yapayalnızdı. Batan güneşin ışınları onu kızıla bürümüştü. Bulunduğu yerden en az bir fersah uzaktı. Kulenin arkasında, sisin içinde belirsizleşen büyük, derin bir yeşillik vardı ki, orası Fougères Ormanı'ydı.

Kule yanıt veren gürültünün doğduğu yerle aynı noktadaydı sanki. Yoksa ses kuleden mi gelmişti?

Michelle Fléchard platonun en yüksek noktasına ulaşmıştı. Artık önünde sadece, dümdüz bir ova uzanıyordu.

Kuleye doğru yürüdü.

VI
DURUM

Vakit gelmişti.

Korkusuz, acımasızı kapana kıstırmıştı.

Lantenac, Cimourdain'in elindeydi.

Yaşlı kralcı asi kendi yuvasında sıkıştırılmıştı. Kaçması da düşünülemezdi. Cimourdain markiyi orada, kendi yuvasında, toprağında öldürmek istiyordu. Amacı, feodalitenin hüküm sürdüğü bölgenin feodalitenin başının düştüğünü görmesi, bu ibret dersinin uzun yıllar akılda kalacak ölçüde etkili olmasıydı.

Giyotini Fougères'den getirtmesi de bundandı. Onu az önce yolda gördük.

Lantenac'i öldürmek, Vendée'yi öldürmekti. Vendée'yi öldürmek ise Fransa'yı kurtarmak. Cimourdain'in hiçbir konuda tereddüdü yoktu. Bütün bu vahşilikleri üstlendiği görev nedeniyle yapmış olmanın rahatlığı içindeydi.

Markinin işi bitik gibiydi. Cimourdain bu yüzden oldukça sakindi. Ama başka bir nedenden ötürü de tedirgindi. Kuşkusuz korkunç bir kapışma olacaktı. Gauvain esas olarak çatışmayı yönetmekle birlikte, belki çatışmaya katılmak da isteyecekti. Bu genç önder tam bir askerdi. Kendini boğuşmanın içine fırlatıp atacak türden bir adam. Ölmesini engellemek için ne yapmalıydı? Gauvain! Onun çocuğu! Yeryüzünde sevdiği tek varlık. Şimdiye kadar şansı yaver gitmişti Gauvain'in. Ama an gelir, şans da boşlayıverirdi insanı. Cimourdain bunu düşündükçe tir tir titriyordu. Ne kadar garip bir kaderi vardı. İki Gauvain arasında kalmıştı. Birini yaşatmak, ötekini öldürmek istiyordu.

Georgette'i beşiğinde sarsıp uyandıran ve anaya da o yalnızlığın içinde yanıt veren top mermisi başka bir iş daha becermişti. Rastlantı mıydı yoksa topçu bilerek mi nişan almıştı oraya bilinmez, gülle gitmiş, kulenin birinci katındaki büyük mazgalı örtüp koruyan demir parmaklığı delmiş ve neredeyse yerinden sökmüştü. İçeridekiler onu onaracak zaman bulamamıştı.

Kuledekiler biraz üst perdeden atmışlardı. Cephaneleri çok azdı. Ve durum, bunda ısrar ediyoruz, sandıklarından çok daha kö-

tüydü. Yeterli barutları olsaydı kuleyi içeri girecek düşmanla birlikte havaya uçuracaklardı. Bütün düşledikleri buydu. Ama bütün yedekleri tükenmişti. Adam başına ancak otuz fişekleri vardı. Tüfekleri, tabancaları çoktu ama cephane azdı. Ateşi hiç kesmeden sürdürebilmek için bütün silahlarını doldurmuşlardı. Ama ateş ne kadar sürebilirdi ki? Hem sürekli ateş etmek hem de fişek israfından kaçınmak gerekiyordu. Asıl güçlük buradaydı. Ne mutlu ki –bu hayra yorulamayacak bir mutluluktu– çalışma kılıç ve süngüyle, boğaz boğaza olacaktı. Karşılıklı mermi sıkmaktan çok gırtlak gırtlağa dövüşülecekti. Birbirlerini doğrayacaklardı. Bütün umutları bundaydı.

Kule ele geçirilemez gibi görünüyordu. Gediğe açılan basık salonda bir barikat vardı. Lantenac'ın ustaca hazırladığı bu barikat girişi engelliyordu. Arkasında uzun bir masa vardı ve üstü doldurulmuş tüfek ve karabina doluydu. Kılıç, pala ve hançerler de oradaydı. Basık salona açılan kuyulu zindandan ancak kuleyi havaya uçurmak için yararlanılabilirdi. Ancak böyle bir olanak olmadığı için, Lantenac mahzenin kapısını kapattırmıştı. Basık salonun üstünde yuvarlak zeminli birinci kat odası vardı ki oraya ancak dar bir gizli geçitten geçerek varılabilirdi. Burada da basık salondaki gibi bir hazırlık yapılmıştı. Burasının da tek mobilyası, ateşe hazır silahlarla dolu bir masaydı. Ateş etmek için masadaki silahlardan birini almak yetecekti. Masayı büyük bir mazgaldan giren ışık aydınlatıyordu. Az önce gördük, mazgalı koruyan demir parmaklık demin bir top mermisiyle yerinden sökülmüştü. Sarmal bir merdivenle çıkılan daha üstteki oda, yani ikinci katın yuvarlak zeminli odası köprü üstündeki binaya bağlanıyordu. Arada o büyük demir kapı vardı. Bu oda kâh "demir kapılı oda," kâh "aynalı oda" diye anılırdı. Odanın zeminine eski paslı çiviler ve sivri, küçük ayna parçaları yerleştirilmişti. Garip ve vahşice bir buluştu bu. Aynalı oda diye anılmasının nedeni buydu. Daha üstteki odalarda fazlaca bir savunma hazırlığı yoktu. Bu aynalı oda, bir dönemin esaslı savunma uzmanı Mannesson-Mallet'nin "kuşatılanların uzlaşma önerebileceği son nokta" diye tanımladığı cinsten bir yerdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kuşatmacıların buraya ulaşmasını engellemek gerekiyordu.

Bu ikinci katın yuvarlak odası mazgallardan ışık alıyordu ama içeride bir de meşale yanıyordu. Meşale zemin kattakine benzer demir bir ayaklığa oturtulmuştu. Imânus onu yaktıktan sonra götürüp kükürtlü fitilin yanı başına yerleştirmişti. Korkunç bir özenle.

Zemin kattaki basık salonun bir başka köşesine de bir masanın üstüne biraz yiyecek konmuştu. Homeros'un mahzenlerindeki olduğu gibi: Pilav tabakları, söğüş et, haşlanmış buğday, dana kıyması köftesi, börekler, pişmiş meyva, elma şarabı kâseler. İsteyen yiyip içiyordu.

Atılan top mermisi her şeyi durdurdu. Yarım saatlik bir süre kalmıştı.

Imânus kulenin tepesinde, yaklaşan düşmanı gözlüyordu. Lantenac silah kullanılmaması, yaklaşmalarına izin verilmesi emri vermişti. Şöyle demişti:

"Onlar dört bin beş yüz kişi. Ancak içeri girdiklerinde ateş edeceksiniz. Dışarıda öldürmenin bir yararı yok. İçeride ise eşitlik sağlanmış olacak."

Ve gülerek eklemişti:

"Eşitlik, Kardeşlik!"

Düşmanın saldırıyı başlattığını avcı borusuyla Imânus duyuracaktı. Böyle kararlaştırılmıştı.

Barikatın iç tarafına ya da merdiven basamaklarına çekilmiş, sessizce bekliyorlardı. Bir elde tüfek, ötekinde tespih.

Durum az çok belli olmaya başlamıştı ve şöyleydi:

Kuşatmacılar gedikten içeri girmek, barikatı, sonra da uzun uzun uğraşarak üst üste üç salonu ele geçirmek, sarmal iki merdiveni mermi yağmuru altında basamak basamak zapt etmek zorundaydı. Kuşatılanların ise ölmekten başka yapacak şeyi yoktu.

VII
HAZIRLIKLAR

Gauvain o sırada saldırı hazırlığıyla meşguldü. Cimourdain'e ve Guéchamp'a son talimatları veriyordu. Konuşulduğu üzere Cimourdain harekât sırasında köprü karşısındaki platoda olacak, saldırıya katılmayacaktı. Yine Guéchamp da saldırıya katılmayıp

ana birliğin başında ormanda mevzilenecekti. Köprüye yukarıdan bakan bataryayla ormandaki bataryaya, kaçma girişimi olmadıkça ateş etmeme emri verilmişti. Gedikten saldıracak birliğin komutasını ise bizzat Gauvain üstlenmişti. Cimourdain'i kaygılandıran da buydu.

Güneş batmıştı.

Düz ovanın ortasındaki bir kuleyle engin denizdeki gemi arasında hiç fark yoktur. Gemiye nasıl saldırılırsa kuleye de öyle saldırmak gerekir. Bu, saldırıdan çok rampa etmek, yanaşmaktır. Topa gerek yoktur. Faydası olmayacak hiçbir şey yapılmamalıdır. On beş ayak kalınlığındaki duvarları topa tutmanın ne yararı olabilir ki? Çeperde delik açmak; birilerinin oradan içeri girmeye çalışması, ötekilerin de balta, bıçak, tabanca, yumrukla, hatta dişleriyle onu savunmaya çabalaması. İşte olacak olan budur.

Gauvain, Tourgue'u ele geçirmenin başka yolu olmadığını hissediyordu. Hasımların birbirlerinin gözbebeklerini gördüğü bir boğuşma; daha kahredici bir şey olamazdı. Çocukluğunu burada geçirdiği için bu insana ürküntü veren kulenin içini iyi biliyordu.

Derin derin düşünüyordu.

Bu arada yardımcısı Guéchamp elinde dürbün, Parigné yönünde ufku inceliyordu. Birden bağırdı:

"Ah! Sonunda geliyor!"

Bu haykırış Gauvain'i daldığı düşten ayırdı:

"Ne var, Guéchamp?"

"Komutanım, merdiven geliyor."

"Kurtarma merdiveni mi?"

"Evet."

"Nasıl yani? Daha gelmedi mi?"

"Hayır komutanım. Korkuyordum da; Javené'ye gönderdiğim posta geldi çünkü."

"Biliyorum."

"Javené'deki marangozda istediğimiz gibi bir merdiven bulup el koyduğunu, onu bir arabaya yerleştirip yanına da on iki jandarma kattığını söyledi. Arabanın Parigné yönünde yola çıktığını gözleriyle görmüş. Bunun üzerine gönül rahatlığıyla buraya dönmüş."

"Bize de böyle rapor verdi zaten. Arabanın çok sağlam olduğunu

ve sabah ikide yola çıktığına göre güneş batmadan burada olacağını bildiriyordu. Bütün bunları biliyorum. Ee, o halde?"

"Olan şu komutanım, güneş çoktan battığı halde merdiveni taşıyan araba hâlâ gelmedi."

"Böyle bir şey mümkün mü? Saldırmak için ona ihtiyacımız var. Saat de geldi çattı. Biraz daha gecikirsek içeridekiler çekildiğimizi sanacak."

"Saldırıya geçebiliriz komutanım."

"Ama o merdiven bize çok lazım."

"Bundan kuşkum yok."

"Ama merdivenimiz de yok."

"Var komutanım."

"Nasıl yani?"

"'Nihayet geliyor,' diye beni bağırtan da bu. Araba gelmeyince dürbünü alıp Parigné'den Tourgue'a gelen yolu gözlemeye başlamıştım. İyi ki de yapmışım komutanım. Araba orada, muhafızlarıyla geliyor. Şimdi yokuştan aşağı iniyor. Siz de görebilirsiniz."

Gauvain dürbünü alıp baktı:

"Gerçekten de geliyor. İşte orada. Hava karardığı için bütün hatları seçmek mümkün değil ama muhafızları görebiliyorum. Yalnız muhafızların sayısı bana söylediğinizden biraz daha fazla gibi geliyor Guéchamp."

"Bana da öyle geliyor."

"Aşağı yukarı çeyrek fersah uzaktalar."

"Komutanım kurtarma merdiveni on beş dakika sonra burada olur."

"Öyleyse saldırıya geçebileceğiz."

Gerçekten de gelen bir arabaydı ama bekledikleri değil.

Gauvain arkasına döndüğünde çavuş Radoub'un beklediğini gördü. Dimdik, hazır olda duruyordu. Ama gözlerini yere indirmişti.

"Bir şey mi var, çavuş Radoub?"

"Komutan yurttaş, biz Kırmızı-Bere Taburu'nun sizden bir isteği olacak."

"Nedir?"

"Ölmek istiyoruz."

"Ya," dedi Gauvain.

"Bize bu iyiliği yapar mısınız?"

"Ama bir anlat hele."

"Komutanım durum şu; Dol olayından bu yana bizi hep sakınıyorsunuz. Hâlâ on iki kişiyiz."

"Ne olmuş?"

"Bu durum bizi utandırıyor."

"Siz ihtiyatsınız."

"Ama öncü olmak istiyoruz."

"Harekât sonunda kesin başarı için size ihtiyacım var. İhtiyatta tutmamın nedeni bu."

"Gereğinden fazla koruyorsunuz."

"Ne fark eder. Nasıl olsa birliğin içindesiniz. Bizimle birlikte yürüyorsunuz."

"Ama arkada. Paris'in hakkı önde yürümektir."

"Bunu düşünürüm çavuş Radoub."

"Düşüneceksiniz bugün düşünün komutanım. İşte fırsat. Sert bir çatışma olacak; ya kıracak ya da kırılacağız. Tourgue kendine dokunan elleri yakacak. Bundan biz de yararlanmak istiyoruz."

Çavuş bir an duraklayıp bıyıklarını kemirdi, sonra daha alttan alarak sürdürdü:

"Ayrıca bu kulede bizim çocuklarımız var. Taburumuzun evlatları, üç çocuğumuz var. O uğursuz Mavi-Kıran, nâm-ı diğer Gouge-le-Bruant, o şeytanın kardeşi, o Allah'ın cezası herif çocuklarımızı tehdit ediyor. Düşünün komutanım; evlatlarımız, yavrularımız! Dünya yerinden oynasa başlarına bir şey gelsin istemeyiz. Anlıyor musunuz efendim, istemeyiz. Ben az önce platoya gittim ve pencereden onları gördüm. Gerçekten de oradalar. Hendeğin kıyısından görülebiliyor. Onları gördüm ama o en sevdiğim varlıkları korkuttum da; komutanım, eğer onların saçının teline zarar gelecek olsa, ben çavuş Radoub, yemin ederim, kutsal bildiğim her şeyin üzerine yemin ederim ki yapamayacağım hiçbir şey olamaz. Tabur şunu diyor komutanım: 'Ya çocuklar kurtulur ya da hepimiz ölürüz.' Bu bizim hakkımız. Ve şimdi komutanım, sizi saygıyla selamlarım."

Gauvain elini çavuş Radoub'a uzattı ve:

"Çok yürekli insanlarsınız. Saldırıya katılanların içinde siz de olacaksınız. Sizi ikiye ayırıyorum. Altınızı en öne koyuyorum ki durmadan ilerlememizi sağlasınlar. Altınız da arkada olacak. Onlar da geri çekilmeyi önleyecek."

"On ikisine de yine ben mi komuta edeceğim?"

"Elbette."

"Öyleyse teşekkür ederim komutanım. Çünkü bu durumda benim önde olmam gerekir."

Radoub askerce selamını çaktı ve sırasına geçti.

Gauvain saatini çıkarıp baktı. Guéchamp'ın kulağına bir şeyler söyledi ve böylece saldırıya katılacak birlik hazırlanmaya başladı.

VIII
KELÂM VE KÜKREME

O ara, henüz platodaki yerini almamış olan Cimourdain, Gauvain'in yanından biraz uzaklaşıp borazancılardan birinin yanına gitti:

"Borazanı çal," dedi.

Borazan çaldı, ardından da avcı borusunun yanıtı geldi

Sonra yine borazan, ardından yine avcı borusunun sesi.

"Ne oluyor?" diye sordu Gauvain Guéchamp'a. "Cimourdain ne yapmak istiyor?"

Cimourdain elinde beyaz bir mendille kuleye doğru ilerledi.

Sonra sesini yükseltti:

"Kuledekiler, beni tanıyor musunuz?"

Bir ses, Imânus'un sesi kulenin tepesinden yanıtladı:

"Evet."

Ve iki ses konuşmaya başladı. Şöyle bir konuşma oldu:

"Beni buraya Cumhuriyet gönderdi."

"Sen eski Parigné papazısın."

"Ben Halkın Selameti Komitesi delegesiyim."

"Sen papazsın."

"Ben yasanın temsilcisiyim."

"Sen döneksin."

"İhtilalin komiseriyim ben."

"Sen zındıksın."

"Ben Cimourdain'im."

"Sen şeytansın."

"Beni tanıyor musunuz?"

"Senden tiksiniyoruz."

"Elinizin altında olmam sizi memnun eder mi?"

"Biz buradaki on sekiz kişi kellemizi veririz, yeter ki kelleni alabilelim."

"İyi öyleyse, ben de size teslim olmaya geliyorum."

Kulenin tepesinden vahşi bir kahkaha duyuldu ve Imânus bağırdı:

"Gel."

Karargâhta derin ve sessiz bir bekleyiş başladı. Cimourdain sürdürdü:

"Bir koşulum var."

"Nedir?"

"Dinleyin."

"Konuş."

"Benden nefret ediyorsunuz değil mi?"

"Evet."

"Ben ise sizi seviyorum. Sizin kardeşinizim ben."

Kulenin tepesindeki ses yanıtladı:

"Evet hain, öylesin."

Cimourdain bazen yükselen, bazen alçalan garip bir ses tonuyla sürdürdü:

"Sövün ama dinleyin. Ben buraya milletin vekili olarak geldim. Evet, siz kardeşimsiniz. Kandırılmış zavallı adamlarsınız. Ben dostunuzum. Ben ışığım ve saflığınıza, masumiyetinize sesleniyorum. Işık her zaman kardeşlikle el eledir. Zaten hepimiz aynı anadan, aynı vatanın çocukları değil miyiz? Öyleyse, beni dinleyin. Ne yapılıyorsa hepsi yüce yasanın gereği olarak yapılıyor. İhtilalin neyi varsa, onlar ona Tanrı tarafından verildi. Bunu daha sonra öğreneceksiniz. Ya da çocuklarınız, hiç değilse çocuklarınızın çocukları öğrenecek. Bütün vicdanların, hatta sizinkilerin bile yatışmasını, bütün bağnazlıkların, hatta bizimkinin bile ortadan kalkmasını beklerken karanlığın içine düşmesine hiç kimsenin anlayış-

la bakmaması mümkün mü? İşte size geliyor, başımı sunuyorum. Hatta daha fazlasını yapıyor ve elimi uzatıyorum: Sizi kurtarmak için kendimi feda ediyorum. Her türlü yetkiyle donatılmış durumdayım, bu yüzden söz verdiğim her şeyi yaparım. Bu yüce bir an; son bir çaba daha harcıyorum. Evet, sizinle konuşan bir cumhuriyet yurttaşı. Ama o yurttaşın içinde bir de papaz yatıyor. Yurttaş sizinle savaşıyor ama papaz size yalvarıyor. Dinleyin beni. Aranızda birçoğunun karısı, çocukları var. Çocuklarınızı ve karılarınızı savunmayı üstleniyorum. Onları size karşı savunmayı üstleniyorum. Ah, kardeşlerim."

"Git şuradan, geveze papaz," diye homurdandı Imânus.

Cimourdain sürdürdü:

"Kardeşlerim, o iğrenç saatin gelip çalmasına izin vermeyin. Birbirimizi gırtlaklayacağız. Burada karşınızda duranların birçoğu yarın güneşin doğduğunu göremeyecek. Evet, aramızdan birçoğu yok olacak. Ama siz, siz hepiniz öleceksiniz. Hiç değilse kendinize acıyın. Hiç gereği yokken bunca kanı neden dökelim? İki kişinin ölmesi yeterliyken, neden bu kadar çok insan öldürelim?"

"İki kişi mi?" dedi Imânus.

"Evet. İki."

"Kimler onlar?"

"Lantenac ve ben."

Ve Cimourdain sesini yükseltti:

"Hepsi hepsi iki kişi. Lantenac bize, ben size. İşte size bunu sunuyorum. Böylece hepinizin hayatı kurtulmuş olacak. Lantenac'ı verin, karşılığında beni alın. Lantenac giyotine gidecek, siz de bana dilediğinizi yaparsınız."

"Papaz, seni bir elimize geçirsek ateşte yavaş yavaş yakarız," diye uludu Imânus.

"Razıyım," dedi Cimourdain.

Ve sürdürdü:

"Siz, kuleye tıkılıp kalan insanlar, bir saat içinde canlı ve özgür olarak buradan çıkıp gidebilirsiniz. Size kurtuluşu getiriyorum. Kabul ediyor musunuz?"

Imânus patladı:

"Sen yalnızca katil değil, delisin de. İşe bak, neden gelip bizi ra-

hatsız ediyorsun? Gelip bizimle konuş diye sana yalvaran mı oldu? Monsenyörümüzü teslim edeceğiz, ha! Ne demek istiyorsun sen?"

"Onun başını istiyorum. Karşılığında da kendiminki."

"Yani derin. Çünkü elimize geçersen derini yüzeriz papaz Cimourdain. Tıpkı köpeğe yapıldığı gibi. Bu durumda senin derinle onun başı eşdeğer değil. Defol git."

"Çok korkunç bir şey olacak az sonra: Son bir kez düşünün."

Konuşma dışarıda da, içeride de çok net duyuluyor, bu arada gece oluyordu. Lantenac Markisi susuyor, insanları dilediğini yapmakta serbest bırakıyordu. Önderlerde işte böyle uğursuz bir bencillik olur. Sorumluluğun verdiği haklardandır bu.

Imânus sesini Cimourdain'in üstüne fırlatıp atar gibi, bağırdı:

"Bize saldırmaya hazırlanan adamlar, dinleyin. Neler yapacağımızı size söyledik. Söylediklerimizi de yaptık. Hiçbirini değiştirmeye niyetimiz yok. Ya onları kabul edin ya da vay sizin halinize! Koşullarımızı kabul ediyor musunuz? Size buradaki üç çocuğu veriyoruz, karşılığında da hepimiz canlı ve özgür olarak çıkıp gidiyoruz, tamam mı?"

"Hepiniz gidebilirsiniz, buna evet," dedi Cimourdain. Ama bir kişi dışında."

"Kimmiş o?"

"Lantenac."

"Monsenyör! Monsenyörü teslim etmek! Asla."

"Bize Lantenac lazım."

"Asla."

"Ancak bu koşulla anlaşabiliriz."

"Öyleyse elinizden geleni ardınıza komayın."

Sessizlik.

Imânus avcı borusunu çalıp saldırının başladığını aşağıdakilere duyurdu ve aşağı indi. Markinin kılıcı elindeydi. Kuşatılan on dokuz kişi aşağıdaki basık salonda, barikatın arkasında toplanmıştı. Diz üstü çökmüşlerdi. Karanlığın içinde uygun adım kuleye yaklaşan saldırı birliğinin ayak seslerini duyuyorlardı. Gürültü yaklaşıyordu. Birden onu çok yakınlarında hissettiler. Neredeyse gediğin ağzına gelmişlerdi. Bunun üzerine tüfeklerini barikatın içindeki yuvalarına sokup kabzalarını omuzlarına yapıştır-

dılar. İçlerinden biri, sağ elinde kılıç, sol elinde haç, ayağa kalktı. Bu, lâkabı Grand-Francoeur olan papaz Turmeau idi. Ağır ağır konuştu:

"Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına!"

Hepsi aynı anda tetiğe bastı ve boğuşma başladı.

IX
TİTANLAR DEVLERE KARŞI

Bu göğüs göğüse mücadele insanın hayal gücünün ötesinde, müthiş bir olaydı.

Buna benzer başka bir şey aranırsa, Akhilleus'un düellolarına ya da o eski derebeylik döneminin 17. yüzyıla kadar süren ölümüne kavgalarına başvurmak gerekirdi. "Kısa silahlı saldırı" denen bu boğuşmalar sırasında açılan gediklerden yüklenerek siperlere yapılan o saldırılar gerçekten de trajik olaylardı. Alentejo bölgesinden eski bir çavuş bunu şöyle nakleder: "Lağımlar işlevini gördükten sonra, kuşatmacılar küçük kalkanları ve keskin çelik silahlarıyla ilerlerdi. Onlar çok sayıda el bombasıyla saldırıya geçince mevzi ya da siperleri korumaya çalışanlar geri çekilmek zorunda kalır ve yerlerine kuşatmacılar geçerdi."

Saldırının gerçekleştiği yer korkunçtu. Kuşatma ve saldırı sanatında kubbealtı deliği diye tanımlanan bu yer, önce de gördüğümüz gibi, kalın bir duvar bir uçtan öbür uca delinerek açılmıştı ve üstü kapalıydı. Barut bir burgu gibi içeriye işlemişti. Lağım öyle büyük bir etki yapmıştı ki gedik açmakla kalmamış, gediğin tam üstünde kırk ayaktan daha uzun bir yarık açmıştı. Ama bu yüzeysel bir yarıktı. İçinden geçilebilecek gibi olan delik ise, insan bedeninde baltadan çok mızrağın açtığı yarayı andırıyordu.

Yeni açıldığı için çeperlerini düzeltmeye zaman bulunamamış bir kuyu yan yatırılmıştı sanki. On beş ayak derinliğindeki gediğin görünümü böyleydi. İçeri girmek için başınızı çıkıntılara çarpmayı, ayağınızın altındaki döküntülere toslamayı, ancak kedilerin görebileceği bir karanlığa dalmayı göze almak gerekiyordu.

Kuşatmacıların karşısında taş parçalarından oluşmuş bir köpek balığı ağzı vardı. Canavarın dişleri dökülmek üzereydi ve çenesi

içerideki karanlığı ancak gösterecek kadar açılmıştı. Bu deliğe girmek ve oradan çıkmak gerekiyordu.

Deliğe girerken yaylım ateşle, dışarıda da barikatla karşılaşacaklardı. Dışarıdan kasıt, zemin kattaki basık salondu elbette.

Vahşetin, şiddetin böylesi ancak eski deniz savaşlarında görülmüştür; rampa eden iki geminin ambarlarında denizcilerin baltalarla birbirine girdiği deniz savaşlarında. Bir çukurun dibinde boğuşmak; bundan daha dehşet verici şey olamaz. Kuşatmacılar deliğe girdiği anda içerideki barikatın her tarafında şimşek gibi ışıklar parlamıştı. Saldıranların gök gürültüsüne pusudakilerin şimşeği yanıt vermişti. Silahlar karşılıklı patlayıp duruyordu. Gauvain'in sesi yükseldi: "İleri!" Sonra da Lantenac'ın sesi: "Dayanın düşmana karşı!" Sonra Imânus'un sesi: "Buraya gelin alçaklar!" Sonra kılıç şakırtıları. Kılıç kılıca, bıçak bıçağa, fişek fişeğe, birbirlerini kıyasıya öldürerek boğuşuyorlardı. Bütün bu dehşet sahnesi, duvara raptedilen meşale ışığında belli belirsiz seçiliyordu. Hiçbir şey görmek mümkün değildi. Her şey kızıl karanlığa bürünmüştü. İçeri girmeyi başaran anında sağırlaşıp körleşiyordu. Sağırlığın nedeni gürültü, körlüğün nedeni dumandı. Savaş dışı kalanlar enkaza yıkılıyordu. Cesetlerin üstünde yürünüyor, yaralılar eziliyor, kırık organların üstüne basılınca ulumalar yükseliyordu. Yaralıların çoğu ölmeden önce, üstlerinde yürüyenlerin ayağını ısırıyordu. Arada bir, gürültüden daha korkunç bir sessizlik oluyordu. Gırtlak gırtlağa gelindiğinde önce ağızlardan çıkan sıcak soluk duyuluyor, bunu diş gıcırtıları, ihtilaçlar, can çekişme sesleri izliyordu. Sonra gürültü yeniden başlıyordu. Kulenin içinden dışarı ince bir kan sızıyor, karanlığa karışıyordu. Otların üstünde buram buram tütüyordu.

İnsanın kulenin yaralandığını, kanın bu devin yarasından aktığını düşünesi geliyordu.

İşin garibi, dışarıdan hiç ses duyulmuyordu: Gece simsiyahtı ve saldırıya uğrayan kalenin çevresinde, orman ve platoda uğursuz bir sükûnet vardı. İçerisi cehennem, dışarısı mezarlıktı. İçeride, karanlığın içinde olanca kudurganlık, silah sesleri, kılıç şakırtıları, gürültünün tükettiği hava, birbirini boğazlayan insanlar. Gürültünün pek azı dışarı sızıyordu. Çocuklar ise o sırada derin uykudaydı.

Saldırı şiddetleniyor, barikat ise iyi dayanıyordu. Böyle bir barikatı tek sıra halinde zorlamaktan daha umutsuz bir çaba olamazdı. İçeridekiler sayıca daha kalabalık olsaydı, duruma çoktan hâkim olurlardı. Hücum birliği çok adam yitiriyordu. Kulenin eteğinde uzun sıra halinde dizilmişlerdi. Gedikten içeri ağır ağır giriyorlardı ve kuyruk sürekli kısalıyordu. Tıpkı deliğine giren yılan gibi.

Gauvain hemen tüm genç komutanlarda çoklukla görülen bir tedbirsizlikle zemin kat salonuna girmişti: Savaşın en yoğun olduğu yerde kurşun vızıltıları arasında durup duruyordu. Birçok çatışmaya katıldığı halde yara almayan insanlarda bir tür kendine güven ve cesaret oluşur. O da bu durumdaydı.

Birilerine emir vermek için başını çevirdiğinde, yaylım ateşinin ışığı yanı başındaki birinin çehresini aydınlattı.

"Cimourdain," diye bağırdı. "Burada ne arıyorsunuz?"

Gerçekten de Cimourdain'di yanındaki. Yanıtladı:

"Yanında olmak için geldim."

"Ama vurulacaksınız!"

"Ya sen, sen ne yapıyorsun burada öyleyse?"

"Bana burada ihtiyaç var. Ama size yok."

"Sen burada olduğuna göre, ben de olmalıyım."

"Hayır, efendim."

"Evet, oğlum!"

Ve Cimourdain, Gauvain'in yanında kaldı. Ölüler zemin kat döşemesine üst üste yığılıyordu.

Her ne kadar barikat hâlâ ele geçirilemediyse de, sonunda kalabalığın üstün gelmesi kaçınılmazdı. Hücum edenler açıkta, direnenler ise siperdeydi. Ölen bir direnişçiye karşı on kişi yere yıkılıyor ama kuşatmacılar sürekli yenileniyordu. Sayıları artıyor, direnişçilerin sayısı ise azalıyordu.

On dokuz direnişçinin tümü barikatın arkasındaydı. Aralarında ölenler, yaralananlar vardı. Dövüşebileceklerin sayısı on beşe inmişti. En cevvallerinden olan Chante-en-Hiver ağır yara almıştı. Tıknaz, ufak tefek, bin canlı bir Bröton'du. Bir gözü patlamış, çenesi dağılmıştı. Zor yürüyordu. Sürüne sürüne sarmal merdiveni tırmandı ve sonunda üst kata ulaşabildi. Orada dua edip huzurla ölmeyi umuyordu.

Mazgalın yanında duvara dayanıp biraz soluklanmaya çalıştı.

Aşağıda barikatın önündeki kasaplık dehşeti giderek artıyordu. İki ateş arasındaki bir duraklama anında Cimourdain haykırdı:

"Ey, kuşatılanlar! Daha çok kan akıtmanın âlemi var mı? Artık yakalandınız, teslim olun. Düşünün bir kere, dört bin beş yüze karşı on dokuz kişi. Yani adam başına iki yüz kişiden fazla düşüyor. Teslim olun."

"Susturalım bu gevezeyi," diye bağırdı Lantenac Markisi.

Ve yirmi mermi birden aynı anda Cimourdain'e yanıt verdi.

Barikatın yüksekliği kubbeye kadar ulaşmıyordu. Bu da direnişçilere barikatın üstüne çıkıp ateş etme olanağı veriyordu. Ama kuşatmacılar da aynı olanağı yukarı tırmanmak için kullanabilirdi.

"Barikata saldırın," diye bağırdı Gauvain. "Oraya tırmanacak gönüllü var mı?"

"Ben varım," dedi çavuş Radoub.

X
RADOUB

Kuşatmacılar birden şaşkınlığa uğradı. Radoub saldırı birliği içinde gediğe altıncı olarak girmiş ve Paris taburunun öndeki beş askerinden dördü daha ilk anda yere yıkılmıştı. Ve tam o sırada Radoub, komutanın sorusuna "ben" yanıtı vermişti. Ama ilerleyeceği yerde geri çekiliyordu. Yere eğilerek, yılan gibi sürünerek, dövüşenlerin bacaklarının arasından geçerek deliğin ağzına doğru gitti ve dışarı çıktı. Kaçıyor muydu? Böyle bir adamın kaçması mümkün müydü? Bu ne demek oluyordu?

Kulenin dışına vardığında gözlerini oğuşturdu: Gözleri dumandan yanmış, neredeyse göremez olmuştu. Sonra yıldızların cılız ışığında kule duvarına baktı dikkatle. Hoşnut hoşnut kafasını salladı. "Evet, yanılmamışım," anlamına gelen bir baş sallamaydı bu.

Saldırı başlamadan önce, patlamanın duvarda oluşturduğu bir yarığın yukarı doğru uzandığı ve birinci kattaki mazgallı pencerenin dibine kadar ulaştığı Radoub'un dikkatini çekmişti. Uyarı için atılan top mermisi de bilindiği gibi, mazgal ağzındaki demirleri ne-

redeyse kopacak hale getirmişti. Mazgal ağzında bir adam girecek kadar açıklık vardı.

Evet, oradan içeri biri girebilirdi ama oraya nasıl tırmanacaktı? Yarığa tutunarak elbette ama aynı zamanda kedi olmak koşuluyla.

Radoub işte öyle bir adamdı. Pindaros'un "çevik atlet" dediklerinden. İnsan hem yaşlı bir asker hem de genç bir adam olabilir. Nitekim, Radoub da daha önce muhafızlık yapmıştı ve kırk yaşındaydı. Kıvrak bir Herkül'dü deyim yerindeyse.

Tüfeğini yere bıraktı. Fişekliğini, ceketini çıkardı. İki tabancasını pantalonunun beline sokup kılıcını dişlerinin arasına kıstırdı. Kuşağının arasından tabancaların kabzası görünüyordu.

Böylece, gereksiz bütün ağırlıklarından kurtulmuş olarak, henüz saldırıya katılmayan askerlerin şaşkın bakışları arasında, merdiven çıkar gibi yarıktan tırmanmaya başladı. Yalın ayak olmak bu kez işine yaramıştı. Bilindiği gibi çıplak ayakla çok daha kolay tırmanılır. Radoub parmaklarını taşların arasındaki aralıklara sokuyor, asılıp kendini yukarı çekiyor, dizleriyle duvara dayanarak biraz dinleniyordu. Böyle tırmanmak gerçekten çok zordu. Testerenin dişlerine basarak ilerlemek gibi bir şeydi. Tırmanırken bir yandan da düşünüyor, "İyi ki birinci katta kimse yok, yoksa tırmanmama izin vermezdi," diye kendi kendine konuşuyordu.

Radoub'un böyle tırmanmak zorunda olduğu yer kırk ayak yüksekliğindeydi. Yarık yükseldikçe daralıyor, işi zorlaştırıyordu. Yükseldikçe düşme tehlikesi daha da artıyor, uçurum ise daha bir derinleşiyordu.

Sonunda mazgalın kıyısına ulaşmayı başardı. Güllenin söküp kopardığı demirleri eliyle itti, gövdesini sığdıracak genişlikte bir delik hazırladı. Dizini mazgal kıyısına dayadı. Sağ eliyle demir parmaklığı kavradı, solla da duvardaki demirlerden birini tuttu, büyük güç harcayarak, yarı beline kadar mazgalın oraya yükseldi. Kılıcı dişlerinin arasında, kırk ayak yüksekliğindeki uçurumda asılı gibi duruyordu.

Birinci katın salonuna atlamak için artık küçük bir adım atması yetecekti.

Ama bu sırada mazgalda birinin kafası belirdi.

Radoub birden karşısında korkunç, ürkütücü bir şey gördü: Patlak bir göz, kırık bir çene ve kanlı bir surat.

Yalnızca tek gözü kalmış bir maske ona bakıyordu.

Ama bu maskenin yine de iki eli vardı. Bu eller gölgenin içinden çıkıp Radoub'a yöneldi: Biri çavuşun dişlerinin arasındaki kılıcı çekip aldı. Öteki de tek bir hareketle kemerindeki tabancaları kapıverdi.

Radoub artık silahsızdı. Dizi mazgalın eğimli kıyısından aşağı kayıyor, kırk ayaklık uçuruma yuvarlanmasını ancak elleri engelliyordu.

Bu maske ve bu eller, Chante-en-Hiver'e aitti.

Chante-en-Hiver aşağıdan gelen duman yüzünden boğulacak hale geldiği için sürünerek mazgalın dışına kadar ilerlemiş, açık hava onu biraz olsun canlandırmıştı. Gecenin serinliğiyle yüzünden akan kan kurumuş, gücü az çok yerine gelmişti. O ara birden mazgalın kıyısında Radoub'u görmüştü. Elleriyle demirlere asılı adamın düşmeyi göze almaksızın kendini savunamayacağını kavradığından, korkarak da olsa, soğukkanlılıkla ilerlemiş ve belinden tabancalarını, dişlerinin arasından da kılıcını alıvermişti.

Böylece görülmemiş bir boğuşma başladı. Yaralıyla silahsızın düellosu.

Elbette, düelloyu ölmek üzere olan kazanacaktı. Çünkü Radoub'u ayaklarının dibindeki uçuruma göndermek için tek mermi sıkması yetecekti.

Neyse ki Radoub şanslıydı: Chante-en-Hiver, iki tabancayı da aynı elinde tuttuğundan, hiçbirini kullanamadı ve bıçağına davranmak zorunda kaldı. Radoub'un omuzuna doğru hamle yaptı.

Silahsız ama gücü kuvveti yerinde Radoub, omuzundaki kemiklere ancak ulaşan bu yaraya önem vermedi. Sıçrayarak mazgalın içine atladı.

Ve orada, kılıcı atıp tabancaların her birini bir eline alan Chante-en-Hiver'le burun buruna geldi.

Dizlerinin üstüne doğrulan Chante-en-Hiver tabancayı Radoub'un göğsüne doğrultup ateş etmek istediyse de iyice güçsüzleşen kolu titredi ve tetiği çekemedi.

Radoub bu beceriksizliği görünce kahkahayı patlattı:

"Hadi bakalım, uğursuz suratlı herif! Bu öküz kadar açılmış ağzınla beni korkutacağını mı sandın? Hayret, sıfatını da ne kadar güzelleştirmişler."

Chante-en-Hiver o arada Radoub'a nişan alıyordu.

Radoub sürdürdü:

"Söylemesi ayıp ama kurşunlar suratını paçavraya çevirmiş. Zavallı yavrum, çeneni kim bu hale soktu? Haydi, ateş et. Öksürt bakalım o tabancayı."

Yaralı sonunda tetiği çekti. Mermi Radoub'un başını sıyırıp kulağının ucunu kopardı. Chante-en-Hiver öbür tabancayı tuttuğu elini de kaldırıp onu da ateşlemek istediyse de Radoub fırsat vermedi. Bağırdı:

"Kulağımın birini eksiltmiş olman yeterli. Sen beni iki kez yaraladın, şimdi artık sıra bende."

Yaralının üstüne atıldı, kolunu itti ve tam o sırada tabanca patladı, mermi rastgele bir yere saplandı. Radoub adamı yakalayıp bir vuruşta çenesini dağıttı.

Chante-en-Hiver boğuk bir ses çıkartarak bayıldı.

Radoub adamı itip yere devirdi ve üstünden atladı:

"Artık ültimatomumu anlamışsındır umarım. Kıpırdama. Olduğun yerde kal. Seni gebertmeye harcayacak zamanım yok. Yerde istediğin kadar sürün. İstersen geber. Bu nasıl olsa az sonra olacak. Köydeki papazın söylediklerinin hepsinin martaval olduğunu az sonra gideceğin yerde anlayacaksın. Haydi, köylülerin o karanlık dünyasına yürü bakalım."

Bunları söyleyip birinci katın salonuna yürüdü.

"Hiçbir şey görünmüyor," diye homurdandı.

Bu arada Chante-en-Hiver can çekişerek kıvranıyor, avazı çıktığınca acı acı bağırıyordu. Radoub ona döndü:

"Kapa çeneni! Yoksa, hiç canım çekmediği halde bu işi ben yapmak zorunda kalırım. Artık seninle uğraşmak istemiyorum. Seni öldürmek bile tiksindiriyor beni. Beni rahat bırak."

Elini saçlarının arasına daldırıp kaygılı kaygılı düşünceye daldı. Bir yandan da Chante-en-Hiver'i süzüyordu:

"Ah, ne yapacağım şimdi? İşler yolunda gitti buraya kadar ama silahsız kaldım. İki atımlık barutum vardı. Hayvan herif onları

boşu boşuna harcadı. Bu insanın gözünü kör eden duman da cabası!"

O sırada eli kopan kulağına gitti:

"Ay," diye bağırdı.

Sonra yeniden konuşmaya başladı:

"Gördün mü, kulağımın birini götürdün. Neyse, başka şey eksileceğine, böyle bir süs eksik olsun. Hem omuzumu da yaraladın. Ama neyse artık. Geber pis köylü, ben seni bağışladım."

Radoub çevreyi dinledi. Zemin kat salonundaki patırtı insanın tüylerini ürpertiyordu. Çatışma bütün şiddetiyle sürüyordu.

"Aşağıda işler yolunda. İyi. Yaşasın kral," diye bağıra bağıra, soylular gibi ölüyorlar.

Ayakları yerdeki kılıcına çarptı, eğilip aldı. Artık hiç kıpırdamayan, belki de ölmüş olan Chante-en-Hiver'e bakıp söylendi:

"Gördün mü yaptığını orman adamı. Yapacağım şey için, elimde kılıç ha olmuş ha olmamış, ne fark eder. Bana tabancalar lazımdı. Allah cezanı versin! Ne yapacağım şimdi. Bu halde hiçbir işe yaramam."

Radoub sağı solunu görmeye, kapıyı bulmaya çalışarak yürümeye başladı. Salonun ortasındaki fil ayağının arkasındaki köşede büyük bir masa gördü. Karanlıkta masanın üstünde bir şeyler parlıyordu. Eliyle yokladı. Karabina, tabanca, bir sürü silah vardı. İçeridekilerin ikinci aşama için hazırladığı silahlardı bunlar. Yedek silahlar.

Radoub kendini tutamayıp haykırdı:

"Ne mükemmel sofra bu!"

Büyülenmiş gibi masanın üstüne atıldı.

Şimdi müthiş olmuştu. Artık onu kimse tutamazdı.

Alt ve üst katları bağlayan merdivenin kapısı silah dolu masaya çok yakındı ve ardına kadar açıktı. Elindeki kılıcı attı, ellerine ikişer atımlı iki tabanca aldı. Bunları kapıdan aşağı, sarmal merdivene doğru rastgele boşalttı: Sonra bir tüfek alıp bunun da tetiğine bastı. Derken iri saçma dolu, geniş ağızlı bir karabina geçti eline. Onu da boşalttı merdivenden aşağı. On beş saçmayı bir anda boşaltan karabina mitralyöz gibi gümbürtü çıkartıyordu. Derin derin soluklanıp merdivene doğru haykırdı: "Yaşasın Paris!"

Sonra öncekinden de büyük bir karabina aldı, sarmal merdivenin kemerlerine doğru nişan alıp beklemeye başladı.

Zemin kat salonundaki şaşkınlık ve kargaşa anlatılır gibi değildi. Bu şaşkınlık direnişi de darmadağın etmişti.

Radoub'un yaptığı üç atıştan ikisi boşa gitmemişti. Birincisi Pique-en-Bois kardeşlerin büyüğünü, ikincisi de Houzard diye bilinen Mösyö Quélen'i öldürmüştü.

"Yukarıdalar," diye bağırdı marki.

Bu haykırışla birlikte barikatın arkası boşalıverdi. Kuş sürüsü bile bu kadar çabuk dağılamazdı. Merdivene koşan koşanaydı. Yarışıyordular neredeyse. Marki ise koşuşturmayı daha da hızlandırmaya çalışıyordu.

"Çabuk olun," diyordu. "Yiğitlik, şimdi kaçmaktır. Hepimiz ikinci kata çıkalım! Orada yeniden başlarız."

Barikattan en son o çekildi.

Ve onu kurtaran da bu yürekliliği oldu.

Radoub birinci kata çıkan merdivenin başına dikilmiş, parmağı karabinanın tetiğinde, geri çekilenleri gözlüyordu. İlk dönemeci aşanların alnında Radoub'un karabinasından çıkan saçmalar patladı. Anında aşağı yuvarlandılar. Marki de onlarla birlikte kaçsa çoktan ölmüş olacaktı.

Radoub masadan başka bir silah alıp merdiven başına gelinceye kadar, marki ile birlikte birkaç kişi kapının önünden geçip üst kata çıkmayı başardı. Marki arkadan ve hepsinden daha yavaş ilerliyordu. Birinci kat salonunu cumhuriyetçi askerlerle dolu sandıkları için orada hiç duraklamayıp aynalı salona çıktılar. Demir kapı, kükürtlü fitil hep oradaydı. Orada ya teslim olacak ya da öleceklerdi.

Merdivenlerden ateşlenen silahlar hücum edenleri bile şaşırtmıştı. Gauvain yardımın nereden geldiğini bir türlü anlayamamıştı. Ama anlamak için kafa yormaya da gerek görmedi ve yanındaki askerlerle birlikle barikatı aşıp düşmanı birinci kata kadar kovaladı.

Radoub'u orada buldu.

Radoub asker selamı çakarak tekmil verdi:

"Bir dakika komutanım! Bu işi ben yaptım. Dol'de yaptıklarınızı anımsadım ve ben de sizin gibi davrandım. Düşmanı iki ateş arasına aldım."

"Sen iyi bir öğrencisin," dedi Gauvain gülümseyerek.

İnsan belli bir süre karanlıkta kalırsa gözleri, gece kuşlarının gözleri gibi karanlığa alışıverir. Nitekim az sonra, Gauvain Radoub'un kanlar içinde olduğunu gördü.

"Ama arkadaş sen yaralısın!"

"Bunu boş verin komutanım. Ha bir kulak eksik olmuş, ha bir kulak fazla. Ne çıkar? Omuzumdan da yara aldım ama onun da önemi yok. İnsan cam bile kıracak olsa en azından eli kesilir. Ayrıca bu gördüğün kan yalnızca benim kanım değil ki!"

Radoub'un ele geçirdiği birinci kat salonunda biraz soluklandılar. Bir fener getirip masanın üstüne koydular. Cimourdain de yanlarına gelmişti. Durumu değerlendirdiler. Aslında düşünmekte de haksız değildiler. Avuçlarının içine düşenlerin gücün sınırına geldiğinden, cephanesizlikten kırıldıklarından haberdar değildiler. İkinci kat salonu direnişin son durağıydı. Direnişçilerin elinde çok az barut kaldığını bilmediklerinden, merdiven altına lağım kazıldığını sanıyorlardı.

Ama kesin olan bir şey varsa, o da düşmanın artık kaçmasının mümkün olmadığıydı. Hayatta kalmayı başaranlar bu kez de kilit altına girmişti. Lantenac fare kapanına, hem de kendi kapanına sıkışmıştı.

Bundan yeterince emin olunca, en iyi sonucu almak için biraz düşünmek gerektiği kanısına vardılar. Epeyce kayıp vermişlerdi zaten. Bu son saldırıda daha fazla can kaybı vermemeye çalışmalıydılar.

Bu son saldırı çok riskli olabilirdi. Çok şiddetli bir ilk ateşle karşı karşıya kalacaklardı belki de.

Çatışma kesilmişti. Zemin ve birinci katlara hâkim olan kuşatmacılar son saldırı için, devam etmek için önderin emrini bekliyordu. Cimourdain'le Gauvain konuşuyor, Radoub sessizce onları dinliyordu.

Çekinerek bir kez daha hazır ola geçti ve selam verdi:

"Komutanım!"

"Ne var, Radoub?"

"Küçük bir ödülü hak ettim mi acaba?"

"Elbette. Ne istersen iste."

"Yukarı ilk ben çıkmak istiyorum."

Bu istek geri çevrilemezdi. Zaten izin verse de vermese de, o dediğini yapacaktı.

XI
UMUTSUZLAR

Birinci kat salonunda saldırı hazırlıkları görüşülürken, ikinci kat salonunda yine barikat kuruluyordu. Zafer insana taşkınlık yaptırırsa, bozgun da kudurtur. İki kat birbirlerine büyük bir şiddetle çarpacaktı. Zafere dokunmak bir tür sarhoşluktur. Alt katta umut vardı. Umut, insanoğlunun en büyük mutluluğu olabilirdi; tabii umutsuzluk olmasaydı.

Ve umutsuzluk yukarıdaydı.

Sessiz, soğuk, ürkütücü bir umutsuzluk.

Kuşatılanlar ötesinde artık sığınacak bir yer olmayan bu salona varınca, ilk iş, girişi kapattı. Kapıyı kapatmanın yararı olmazdı, merdiveni tıkayıp geçilmez kılmalıydılar.

Böyle durumlarda kapalı kapı arkasındansa, insanın sağını solunu, önünü arkasını görebileceği bir setin arkasında dövüşmesi daha iyidir.

Salonu Imânus'un daha önce yakıp ateşlediği, fitilin yanındaki meşale aydınlatıyordu.

O sıralarda çekmeceli dolap henüz icat edilmediğinden, salonda çamaşır ve giysi konan büyük bir meşe sandık vardı.

Sandığı sürükleyip merdiven girişindeki kemerin altına, dikine yerleştirdiler. Sandık oraya tam uymuş, girişi tıkamıştı. Kemerle arasında yalnızca bir insanın geçebileceği bir boşluk kalmıştı ki geçmeye çalışanları tek tek temizlemeye pek elverişliydi. Ama herhalde kimsenin aklına da oradan geçmek gelmezdi.

Girişi böylece tıkadıktan sonra biraz soluklandılar.

Kaç kişi olduklarını saydılar.

On dokuz kişi başlamışlardı ama Imânus'la birlikte yediye inmişlerdi. Marki ile Imânus dışında herkes yaralıydı.

Yaralı ama hâlâ gücü yerinde olan bu beş kişi –çünkü savaşın sıcağı içinde, öldürücü yara almamışsanız hareket edebilir, üstünüze düşeni yerine getirebilirsiniz– şunlardı: Robi diye bilinen

Chatenay, Guinoiseau, Hoisnard Branche-d'Or, Brin-d'Amour ve Grand-Francoeur. Öteki herkes ölmüştü.

Artık cephaneleri yoktu. Fişeklikleri boşalmıştı. Dolu olanları saydılar. Yedi kişinin toplam dört atımlık fişeği vardı.

Bu durumda düşüp ölmeyi beklemekten başka yol yoktu. Ağzı açık bekleyen büyük ve korkunç uçurumun kıyısındaydılar. Kenarlara daha fazla yaklaşmak mümkün değildi.

O sırada saldırı yeniden başladı. Ama bu kez daha ağır ağır ve daha ihtiyatlı saldırıyorlardı. Merdiven basamaklarının tek tek yoklandığı, basamaklara tüfek dipçikleriyle vurulduğu duyuluyordu. Adım adım ilerliyorlardı.

Kaçacak yer yoktu. Kütüphaneden kaçılabilir miydi? Platoda, tam karşıda altı top hazır bekliyordu. Topçuların elindeki meşaleler bile hazırdı. Ya yukarıdan? Neye yarardı ki? Oradan ancak kulenin platformuna çıkılırdı. Orada da yapacak tek şey vardı; aşağı atlamak.

Bu yürekli çeteden kalan yedi kişi kalın duvarlar arasında çakılıp kalmıştı. Duvar onları koruyor ama aynı zamanda teslim de ediyordu. Henüz ele geçmemiş ama sarılmışlardı.

Marki sesini yükseltti:

"Dostlarım, her şey bitti."

Bir an sessizlik oldu. Sonra ekledi:

"Grand-Francoeur şimdi yeniden papaz Turmeau olsun."

Hepsi ellerinde tespihleriyle diz çöktü. Kuşatmacıların tüfek dipçiklerinin sesi yaklaşıyordu.

Bir mermi Grand-Francoeur'ün başında yara açmıştı. Yüzü gözü kanlıydı. Sağ eliyle haçını kaldırdı. Tek başına dip tarafta bir yerde duran marki de dizini yere koydu.

"Herkes yüksek sesle işlediği günahı söylesin," dedi Grand-Francoeur. "Marki, önce siz söyleyin."

Marki yanıtladı:

"Öldürdüm."

"Öldürdüm," dedi Hoisnard.

"Öldürdüm," dedi Guinoiseau.

"Öldürdüm," dedi Brin-d'Amour.

"Öldürdüm," dedi Chatenay.

"Öldürdüm," dedi Imânus.

Ve Grand-Francoeur sürdürdü:

"Pek kutsal Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına günahlarınızı bağışlıyorum. Ruhlarınız sükûn bulsun."

"Amin," dedi hepsi birden.

Marki yerinden doğruldu:

"Şimdi ölelim artık."

"Ve öldürelim," dedi Imânus.

Dipçik sesleri kapı yerine koydukları sandığı zorlamaya başlamıştı.

"Tanrı'yı düşünün," dedi papaz. "Bu dünya sizin için artık yok."

"Evet," dedi marki. "Biz artık mezardayız."

Hepsi başını öne eğip istavroz çıkardı. Yalnızca marki ve papaz ayaktaydı. Herkes gözünü yere dikmişti. Papaz dua ediyor, köylüler dua ediyor, marki ise düşünüyordu. Sandık, sanki çekiçle vuruluyorcasına büyük gürültü çıkartıyordu.

Tam o sırada arkalarında canlı, güçlü bir ses duydular:

"Monsenyör, ben size dememiş miydim!"

Bütün başlar şaşkın şaşkın o tarafa döndü.

Duvarda bir delik açılmıştı.

Öbürlerinden farksız ama harçsız büyük bir taş, ekseni etrafında turnike gibi dönmüş ve dönerken de duvarda bir delik açmıştı. Taş, alt ve üstteki millerin arasında ekseni etrafında döndüğünden, sağ ve solunda iki kişinin aynı anda geçebileceği genişlikte iki boşluk kalmıştı. Bu beklenmedik kapının az ötesinde sarmal bir merdivenin ilk basamakları görünüyordu. Deliğin hemen ağzında da bir adam duruyordu.

Marki, Halmalo'yu tanıdı.

XII
KURTARICI

"Sen misin, Halmalo?"

"Benim, monsenyör. Gördüğünüz gibi kulede dönen taş varmış. Buradan çıkıp gidilebilir. Tam zamanında yetiştim. Ama çabuk olun! On dakika sonra ormanda olursunuz."

"Tanrı büyük," dedi papaz.

"Kaçın, kendinizi kurtarın monsenyör," diye bağırdı herkes.

"Önce siz," dedi marki.

"İlk siz çıkın monsenyör," dedi papaz Turmeau.

Marki sert bir ses tonuyla onları susturdu:

"Kahramanlık yarışı yok. Kahraman olacak zaman da yok. Yaralısınız. Size kaçmayı ve yaşamayı emrediyorum. Çabuk olun, şu delikten yararlanın. Sana da teşekkür ederim Halmalo."

"Aziz marki," dedi papaz Turmeau. "Ayrılacak mıyız?"

"Aşağıda ayrılacağız elbette. Buradan ancak tek tek kaçabiliriz."

"Monsenyör bize bir buluşma yeri söyleyebilir mi?"

"Evet. Ormanda bir açıklık var: Pierre-Gauvaine. Yerini biliyor musunuz?"

"Hepimiz biliyoruz."

"Yarın orada olacağım. Tam öğle vakti. Yürüyebilen herkes orada olsun."

"Orada olacağız."

"Ve savaşa yeniden başlayacağız," dedi marki.

O sırada Halmalo dönen taşa bastı ve yerinden oynamadığını gördü. Kapının açık kalacağını anladı.

"Monsenyör, çabuk olalım," dedi. "Taş dönmüyor. Açmasına açtım ama artık kapatamıyorum."

Gerçekten de uzun süredir kullanılmayan taş yerinden oynamıştı. Açılır açılmaz aşağı düşmüş, zemine dayanmıştı. Artık onu oynatmak mümkün değildi.

"Monsenyör, kaçtıktan sonra kapıyı yeniden kapatmayı umuyordum," dedi Halmalo. "Yapabilseydim Maviler içeri girdiğinde kimseyi bulamayacak, şaşırıp kalacaklardı. Sizi buhar olup uçmuş sanacaklardı. Ama artık taş yerinden kıpırdamıyor. Düşman girip de kapıyı açık görünce oradan kaçtığımızı anlayıp peşimize düşecektir. Bu yüzden bir dakika bile yitirmemeliyiz. Haydi, herkes bir an önce merdivenlere."

Imânus elini Halmalo'nun omuzuna koydu ve sordu:

"Arkadaş, buradan çıkıp ormanda emin bir yere kaç dakikada varırız?"

"Aranızda ağır yaralı var mı?" diye sordu Halmalo.

Yanıtladılar:

"Yok."

"Öyleyse on beş dakika yeter."

"Demek ki," diye sürdürdü Imânus, "düşman buraya onbeş dakikadan önce giremezse..."

"İzleyebilir ama bizi yakalayamazlar."

"Ama beş dakika sonra burada olacaklar," dedi marki. "Bu eski sandık onları uzun süre oyalayamaz. Birkaç dipçik darbesiyle iki üç mermi onu paramparça eder. On beş dakika! Onların buraya on beş dakikadan önce girmesine kim engel olabilir ki?"

"Ben," dedi Imânus.

"Sen mi, Gouge-le-Bruant?"

"Ben, monsenyör. Dinleyin. Altımızdan beşi yaralı. Ben ise yaralı değilim. Hiçbir yerimde en ufak sıyrık yok."

"Bende de yok," dedi marki.

"Siz öndersiniz. Siz Vendée'nin başısınız. Ben ise yalnızca bir neferim. Önder ile askerin..."

"Biliyorum, ikisinin farklı görevleri var."

"Hayır, monsenyör. İkimizin de görevi aynı: Sizi kurtarmak."

Imânus arkadaşlarına döndü:

"Arkadaşlar, şimdi en önemli iş düşmanı uzak tutmak, bizi izlemesini elden geldiğince geciktirmek: Bunu ancak sağlam biri yapabilir. Şimdi beni dinleyin. Gücüm kuvvetim yerinde. Bir damla bile kan kaybetmedim. Yaralı olmadığım için hepinizden daha çok dayanabilirim. Bu yüzden hepiniz gideceksiniz. Silahlarınızı bana bırakın. Şundan emin olun, onların hakkını vereceğim. Düşmanı tam yarım saat durdurmayı üstüme alıyorum. Bana söyleyin, dolu kaç tabancanız var?"

"Dört."

"Hepsini yere bırakın."

İsteğini yerine getirdiler.

"Oldu. Ben kalıyorum. Kiminle karşılaştıklarını görecekler. Şimdi çabuk olun. Hepiniz gidin."

Böyle durumlarda teşekkür edilmez. Imânus'un elini sıkacak zamanı ancak bulabildiler.

"Yakında görüşürüz," dedi marki.

"Hayır monsenyör. Umarım görüşemeyiz. En azından yakında görüşemeyiz. Çünkü ben öleceğim."

Peş peşe daracık merdivene daldılar. Önce yaralılar çıktı. En arkada marki kalmıştı. Onlar aşağı inerken marki cep defterinden kalemini çıkardı. Artık dönmeyen ve kapıyı açık bırakan taşın üstüne birkaç kelime karaladı.

"Haydi, gelin monsenyör," dedi Halmalo. "Sizden başka kimse kalmadı."

Ve Halmalo da inmeye başladı.

Marki de onu izledi.

Imânus yalnız kalmıştı.

XIII
CELLAT

O katta döşeme olmadığı için, bırakılan dört tabanca kaba taşların üstünde duruyordu. Imânus her birini bir eline olmak üzere, bunlardan ikisini aldı.

Doğruca, sandığın tıkadığı merdiven girişine yöneldi.

Maviler son derece temkinli hareket ediyordu; savaşta öyle anlar olur ki o sırada bir lağım patlar, yeneni de yenileni de havaya uçurur. İlk saldırı ne kadar şiddetli yaşandıysa, ikinci saldırı da o kadar ağır ve ihtiyatlı idi. Maviler sandığı birdenbire kırıp parçalamak istememiş, belki de cesaret edememişti. Süngüleriyle sandığın kapağını delmişlerdi. İçeri girmeden önce delikten bakıp olup biteni görmeye çalışıyorlardı.

Bu süngü deliklerinden merdivenlerdeki fenerlerin ışığı sızıyordu.

Imânus bu deliklerden birinde bir askerin salonu gözetlediğini hissetti. Deliğe nişan alıp tabancalardan birinin tetiğine bastı. Kurşun delikten geçmişti; dışarıdaki korkunç çığlığı duyunca Imânus çok sevindi. Mermi delikten bakan askerin gözünden girmiş, kafasının arkasından çıkmış, adam merdivenlere sırt üstü yuvarlanmıştı.

Kuşatmacılar sandığın dibini iyice delip mazgal benzeri delikler açmıştı. Imânus deliklerden birinden kolunu uzatıp karşıdaki-

lerin üstüne bir kez daha ateş etti. Mermi birkaç kez sekmiş olmalıydı ki, üç dört farklı kişinin sesi duyuldu. Hepsi de ya yaralanmış ya da ölmüş olmalıydı. Ve merdivendeki adamların birçoğu büyük bir gürültüyle kaçışmaya, geri çekilmeye başladı.

Imânus boşalan iki tabancayı yere atıp yerdeki dolu tabancaları aldı. Sonra, iki elinde iki tabanca, sandıktaki delikten aşağı bakmaya başladı.

Yaptığı işin ilk sonuçlarını orada gördü.

Kuşatmacılar merdiveni boşaltmıştı. Basamaklarda can çekişenler vardı. Merdiven sarmal biçimli olduğu için ancak ilk üç-dört basamağı görebiliyordu.

Imânus bekledi.

"Epey zaman kazandık," diye düşündü.

O arada yüzüstü ilerleyen birini gördü. Yılan gibi sürünerek merdivenleri tırmanmaya çalışıyordu. Yine aynı anda, sarmalın tam ortasında bir asker kafası daha gördü. Imânus kafaya nişan alıp tetiğe bastı. Asker yere yuvarlandı. Sol elindeki tabancayı sağ eline geçirip sürünen askeri de vurmaya hazırlanırken müthiş bir acı duydu ve bu kez kendisi bağırmaya başladı. Bir kılıç bağırsaklarını deşiyordu. Bir el, yılan gibi sürünen adamın eli sandığın dibindeki delikten uzanmış, enli bir kılıcı Imânus'un karnına kabzasına kadar saplamıştı.

Yara korkunçtu. Karnı bir uçtan bir uca yarılmıştı.

Imânus yere düşmedi. Dişlerini gıcırdattı ve tek bir sözcük çıktı ağzından:

"Pekâlâ."

Sonra kâh sallanıp kâh sürünerek, demir kapının yanında yanmaya devam eden meşalenin oraya gitti. Tabancasını yere koydu, meşaleyi aldı. Sol eliyle dışarı fırlayan bağırsaklarını tutarken sağ elindeki meşaleyi yere eğip fitile tuttu.

Ateş alan fitil tutuştu. Imânus elindeki meşaleyi yere atıp fitili üflemeye başladı. Sonra tabancayı bıraktığı yerden aldı. Olduğu yerde doğrulmadan önce, kalan soluğuyla fitili bir kez daha üfleyip canlandırmaya çalıştı.

Alev hızla ilerledi, demir kapının altından geçti, köprünün üstündeki binaya girdi.

Imânus bu iğrenç hamlesinin başarılı olduğunu görünce, erdeminden çok işlemek üzere olduğu cinayetin tatminiyle, sevindi, gülümsedi. Az önce kahraman olan bu adam artık bir katildi ve ölüyordu.

"Beni hatırlayacaklar," diye mırıldandı. "Bu küçükleri öldürerek bizim küçüğümüzün, Temple zindanındaki kralın öcünü almış oluyorum."

XIV
IMÂNUS DA KAÇIYOR

Tam o sırada büyük bir gürültü oldu ve büyük bir şiddetle itilen sandık devrildi. Yalın kılıç bir adam içeri daldı.

"Ben Radoub. Kim benimle kapışmak ister? Haydi ama beklemek beni sıkar. Kendimi attım işte önünüze. Korkmuyorum da; nasıl olsa birinizin daha karnını daha deşerim ölmeden önce. Alayınıza karşı tek başınayım. Arkamdan gelen var mı yok mu, umurumda değil. Kaç kişisiniz bakalım?"

Gerçekten de Radoub'tu ve tek başınaydı. Imânus merdiven başında üç el ateş edip birçok kişiyi öldürünce, Gauvain lağım hazırlığından korkmuş, adamlarını geri çekmişti. O sırada birinci katta Cimourdain'le görüşüyordu.

Radoub, elinde kılıç, salonun tam ortasındaydı. Imânus'un elinden attığı meşale sönmek üzere olduğu için salon neredeyse karanlıktı. Radoub sorusunu yineledi:

"Ben tekim. Siz kaç kişisiniz?"

Kimseden yanıt gelmeyince ilerledi. Can çekişen ateş tam sönerken bir an yeniden parlar. İnsan ışığın hıçkırdığını sanır. İşte o anda da böyle oldu ve salonu baştan başa aydınlattı.

Radoub duvardaki küçük aynalardan birinde kendisiyle yüz yüze geldi. Yaklaştı, kanlı çehresine ve sallanan kulağına baktı. Söylendi:

"Suratım amma da parçalanmış."

Sonra arkasını döndü ve salonu bomboş görünce afalladı.

"Hiç kimse yok," diye bağırdı. "Herkes toz olmuş."

Dönen taşı, deliği ve merdiveni gördü.

"Ha! Şimdi anladım. Buradan ormana kaçmışlar. Haydi hepiniz gelin arkadaşlar. Kaçmışlar, gitmişler, toz olmuşlar. Ortalıkta kimsecikler yok. İşte hepsi şu delikten geçmiş. Vay pis herifler! Heriflerde böyle numaralar varken, Pitt'le, Coburg'la, İngilizlerle, Prusyalılarla nasıl başa çıkılır? İmdatlarına şeytan hazretleri koşmuş olmalı! Hiç kimse yok!"

Tam o sırada bir tabanca patladı. Bir mermi. Radoub'un dirseğini sıyırarak gidip duvara sapladı.

"Ama hayır! Burada biri var! Kim bana böyle nazik davranan? Bilmek isterim."

"Ben," dedi bir ses.

Radoub başını kaldırıp dikkatle sesin geldiği yöne baktı. Alacakaranlıkta bir şey gördü. Bu, Imânus'tu.

"Aha," diye bağırdı. Birini yakaladım. Ötekiler kaçmış ama sen elimden kurtulamazsın.

"Öyle mi sanıyorsun," diye yanıtladı Imânus.

Radoub bir adım attı ve durdu:

"Hey; yerdeki, sen kimsin?"

"Yere yıkıldığı halde ayaktakilere meydan okuyan adamım," dedi Imânus.

"Sağ elinde ne var?"

"Bir tabanca."

"Ya sol elinde?"

"Bağırsaklarım."

"Seni tutukluyorum."

"Ben de 'olmaz,' diyorum."

Imânus ilerleyen fitile eğildi, bir daha üfleyip son nefesini verdi.

Az sonra Gauvain, Cimourdain ve herkes salona doluştu. Avuçlarında sandıkları insanların kaçtığı deliği gördüler. Her tarafı aradılar, merdivene baktılar. Burada hendeğe açılan bir çıkış yolu vardı. Nasıl kaçtıklarını anladılar. Imânus'u sarstılar, ölmüştü. Gauvain, elinde fener, döner taşı inceledi. Çocukluğunda böyle bir döner taştan söz edildiğini duymuş ama o da amcası gibi, masal sanmıştı. Bu sırada, taşın yüzeyinde kurşun kalemle yazılmış bir şeyler gördü. Feneri yaklaştırdı ve şunları okudu:

"Hoşçakalın, yakında görüşürüz Mösyö Vikont.
LANTENAC"

Sonunda Guéchamp da Gauvain'in yanına geldi. Kovalamanın yararı yoktu. Kaçış iyi planlanmış ve eksiksiz tamamlanmıştı. Bütün memleket kaçaklarındı: Her çalı, her uçurum, her orman. Bütün halk onlara yardım ediyordu. Kuşkusuz, şimdi çok uzaklarda olmalıydılar. Onları bulmak mümkün değildi. Üstelik Fougères Ormanı'ndan daha iyi sığınak da olmazdı. Ne yapmalıydı? Her şey yeniden başlıyordu. Gauvain ve Guéchamp olumsuzlukları ve olanaksızlıkları birbirlerine sıralayıp duruyorlardı.

Cimourdain ise köşeye çekilmiş, tek laf etmeden, onları dinliyordu.

"Ha, yeri gelmişken Guéchamp," dedi Gauvain, "merdiven ne oldu?"

"Gelmedi, komutanım."

"Ama biz onu arabayla getirirlerken görmedik mi? Yanında muhafızlar da vardı."

"O arabadaki merdiven değildi," diye yanıtladı Guéchamp.

"Pekiyi, ya neydi?"

"Giyotin," dedi Cimourdain.

XV
SAAT VE ANAHTARI AYNI CEBE KOYMAMALI

Lantenac Markisi sandıkları kadar uzakta değildi.

Düşman elinin ulaşamayacağı bir yerde, tümüyle güvenlikte sayılmazdı.

Halmalo'nun arkasından yürüyüp gitmişti. Öteki kaçakların arkasından Halmalo'yla indikleri gizli merdiven hendeğin başladığı yerde, köprü kemerlerinin yakınında sona eriyordu. Çıkış yeri bir yönüyle hendeğin başladığı yere, öte yandan da ormana giden doğal bir yarıkta, dışarıdan görülemeyecek kadar kuytu bir yerdeydi. Çok sık ot ve çalılarla örtülüydü, kimse göremezdi. Hele yemyeşil bir kubbe oluşturan bu otların altından geçen birini görmek iyice olanaksızdı. Kaçan birinin oraya vardığında ilk yapacağı, ker-

tenkele gibi sürünerek ilerlemekti. Ondan sonra kimse onun izini bulamazdı. Gizli yolun ağzı yarığın içinde ot ve çalılarla öyle güzel örtülmüştü ki vaktiyle o yolu yapanlar, gizlemek için ayrıca bir kapak yapmaya hiç gerek duymamıştı.

Markinin çekip gitmekten, uzaklaşmaktan başka bir şey yapmasına gerek yoktu. Kılığını değiştirmesi de gerekmiyordu. Çünkü Bretagne'a girdiğinden bu yana sırtındaki köylü giysisini çıkarmamıştı. Bu kılıkla daha büyük senyör gibi göründüğüne inanıyordu.

Yalnızca kılıcını ve kemerini çıkarmakla yetinmişti.

Halmalo ile marki yola koyulduğunda arkadaşları; Guinoiseau, Hoisnard Branche-d'Or, Brin-d'Amour, Chatenay ve papaz Turmeau çoktan ortadan kaybolmuştu.

"Kaçmak için zaman kaybetmemişler," dedi Halmalo.

"Sen de onlar gibi yap," dedi marki.

"Monsenyör, sizden ayrılmamı mı istiyorsunuz?"

"Elbette. Sana daha önce de söylemiştim. İnsan kaçarken yalnız olmalı. Birin geçtiği yerden iki geçemez. Birlikte yürürsek dikkat çekeriz. Sen benim, ben de senin yakalanmana neden oluruz."

"Monsenyör bölgeyi tanıyor mu?"

"Evet."

"Monsenyör, Pierre-Gauvaine'deki randevu hâlâ geçerli mi?"

"Yarın. Öğle vakti."

"Orada olacağım. Hepimiz orada olacağız."

Halmalo durakladı:

"Ah, monsenyör! Engin denizin ortasında yapayalnızken sizi öldürmek istediğimi düşünüyorum da. Sonra monsenyörüm olduğunuzu söyleyip tehlikeyi atlatmanız pekâlâ mümkünken, hiç böyle davranmadığınız geliyor aklıma. Şaşkınlığım bütün bütün artıyor bunu hatırlayınca. Ömrümde sizin gibi birini görmedim."

Marki sürdürdü:

"İngiltere. Artık başka bir kaynağımız yok. İngiliz ordusunun on beş güne kadar Fransa'da olması gerek."

"Monsenyöre anlatacağım bir sürü şey var. Bütün istediklerinizi yerine getirdim."

"Yarın hepsini konuşuruz."

"Öyleyse, yarın görüşmek üzere monsenyör."

"Yeri gelmişken, karnın aç mı?"

"Bilmem, belki. Buraya gelmek için o kadar acele ettim ki, yemek yeyip yemediğimi bile hatırlamıyorum."

Marki cebinden bir çikolata paketi çıkardı, ikiye böldü. Bir parçasını Halmalo'ya verdi. Kalanını yemeye koyuldu.

"Monsenyör, sağınızda hendek, solunuzda orman var," dedi Halmalo.

"Pekâlâ. Beni yalnız bırak ve yoluna git."

Halmalo emri dinledi ve karanlığa daldı. Çalı ve süpürge otlarının içinden geçtiğini anlatan bir hışırtıdan sonra sesler kesildi. Artık izini kimse bulamazdı. Bocage'ın çalılarla, ormanlarla, dere ve uçurumlarla kaplı toprakları kaçakların en büyük yardımcısıydı. İnsan orada kaybolmaz, yok olurdu. İşte bu yok olma kolaylığıdır ki ordumuzu Vendée'nin, korkunç hızlı kaçan köylülerin karşısında şaşkına çeviriyordu.

Marki bir süre hiç kıpırdamadan durdu. Hiçbir şeyden etkilenmeyeyim diye özel çaba harcayan adamlardandı o. Ama bunca kan kokusundan ve yüzlerce kişinin gözleri önünde öldüğünü gördükten sonra heyecanlanmaması, etkilenmemesi olanaksızdı. Serin, temiz havayı içine çekmek bile onu yatıştırmadı. Yüzde yüz öleceğine mutlak gözüyle bakarken kurtulmuş olmak, o kadar yaklaştığı mezardan çıkıp yeniden hayata kavuşmak Lantenac gibi bir adamı bile sarsmıştı. O güne kadar buna benzer birçok olay görmüş, geçirmişti. Ama yine de, o sağlam ruhunun, cesur yüreğinin bir an da olsa titremesine engel olamadı. Durumuna sevindiğini kendisine itiraf etmek zorunda kaldı. Ama gevşemeye başladığını hissedince toparlandı. Cebinden saatini çıkarıp baktı. Saat kaçtı acaba?

Hayretle, saatin henüz on olduğunu gördü. İnsan her şeyle, hatta bizzat ölümle karşılaştığı böyle müthiş anlardan sonra, dolu dolu geçen bu dakikaların ötekilerden daha uzun olmamasına şaşırır. Saldırının başlamak üzere olduğuna işaret eden top güneş batmadan az önce atılmıştı. Saldırı birliği de yarım saat sonra, yedi ile sekiz arasında Tourgue'a girmişti. Demek saat sekizde başlayan bu müthiş, bu kanlı savaş onda bitmişti. Bütün bu kargaşa ancak yüz yirmi dakika sürmüştü. Bazı felaketler böyle şimşek gibi bir hızla

patlar ve yine aynı hızla çekip gider. Olaylar insanı şaşırtacak kadar kısalıverir bazen.

Aslında biraz düşünülecek olsa, insan bunun tam tersine şaşırmalıdır. Bu kadar küçük bir birliğin bu kadar büyük bir güce iki saat dayanabilmesi bile olağanüstü bir olay. Bu yüzden, o on dokuz kişinin dört bin beş yüz kişiye karşı yürüttüğü savaş ne kısa sürdü ne de çabucak bitti.

Artık çekip gitme zamanı da gelmişti. Halmalo iyice uzaklaşmış olmalıydı. "Burada daha fazla kalmanın anlamı yok," diye düşündü marki. Saati yeniden cebine ama başka bir cebe koydu: Çünkü saatini çıkarırken o cebinde Imânus'un verdiği demir kapı anahtarının da olduğunu fark etmiş, iri anahtarın saatin camını kırabileceğini düşünmüştü. Saatin tam lazımken bozuluvermesi iyi olmazdı doğrusu. O da ötekiler gibi ormanın yolunu tutmalıydı. Bu amaçla doğrulup yürümeye hazırlandı. Tam sol tarafa doğru yürümeye başlamıştı ki, birden bir ışık görür gibi oldu.

Döndü. Hendeğin dibinde, kırmızı bir fonun bütün çizgileri belirginleştirdiği çalıların arasında bir ışık vardı. Marki ışığa doğru birkaç adım attıktan sonra durakladı. Işığa çıkmanın hiç de yararı yoktu. Hem ne olursa olsun, ortada onu ilgilendiren bir durum yoktu. Halmalo'nun tarif ettiği yöne yürüdü. Ormanda birkaç adım attı.

Çalılığın içine iyice dalmışken başının üstünde bir yerde, hendeğin kıyısında müthiş bir çığlık işitti. Çığlık hendeğin hemen yanından, markinin olduğu yerin tam hizasından geliyordu. Lantenac gözlerini fal taşı gibi açıp durdu.

BEŞİNCİ KİTAP

In Daemone Deus[1]

I
BULUNAN AMA YİTİRİLEN

Michelle Fléchard batan günün kızıla boyadığı kuleyi gördüğünde bir fersah kadar uzaktaydı. Adım atacak hali yoktu ama yürümekte bir an bile tereddüt etmedi. Kadınlar zayıftır; ama analar güçlüdür. Oraya doğru yürüdü.

Güneş batmış, yerini alacakaranlık almıştı. Az sonra karanlık iyiden iyiye bastırdı. Yürüdüğü sırada bir çan kulesinin sekizi, sonra da dokuzu vurduğunu duydu. Büyük bir olasılıkla Parigné Kilisesi'nin çanıydı bu. Uzaktan uzağa duyulan boğuk gürültüleri dinlemek, bunların ne olduğunu anlayabilmek için arada bir durup çevresine bakınıyor, sonra yeniden yürümeye koyuluyordu.

Dosdoğru yürüyor, diken ve çalıları kanayan ayaklarıyla ezerek ilerliyordu. Uzaktaki kulenin arada bir görünen ışığıyla yolunu bulmaya çalışıyordu. Işık karanlığın ortasındaki kuleye gizemli bir hava veriyordu. Duyduğu gürültü sıklaşıp şiddetlendikçe ışık da canlanıyor, sonra gürültüyle birlikte azalıyordu.

Michelle Fléchard'ın daldığı geniş plato ot ve çalılarla kaplıydı. Görünürde ne bir ev ne de ağaç vardı. Platonun düz ve sert çizgisi

1 (Lat.) Tanrı vardır şeytan içre.

yıldızlı ama kasvetli ufka uzanmıştı. Bu zorlu tırmanışa dayanmasını sağlayan, kuleyi karşısında görüyor olmasıydı.

Kulenin yavaş yavaş büyüdüğünü görüyordu.

Yukarıda da anlattığımız gibi, boğuk patlama sesleri, kuleden gelen solgun ışık arada bir kesiliyor, sonra yeniden ortaya çıkıyordu. Bütün bunlar umutsuzluk içindeki ananın önüne kimbilir ne karmaşık bir bilmece dayatıyordu.

Birden ışık ve sesler kayboldu. Her şeye tam bir sessizlik, korkunç bir sükûnet egemen oldu.

Michelle Fléchard da bu sırada platonun kıyısına kadar gelmişti.

Ayaklarının altında, gecenin karanlığında dibi görünmeyen derin bir uçurum gördü. Az ileride, platonun yüksekçe bir yerinde tekerlek ve karartılardan oluşan geniş, koyu renkli bir kütle vardı. Kulenin tam karşısına yerleştirilen toplardı bunlar. Derken, bataryanın fenerlerinin solgun ışığında, çevresini kuşatan karanlıktan daha koyu bir karanlığın taşlarıyla örülmüş gibi duran devasa yapıyı gördü.

Kemer ayakları hendeğe gömülmüş bir köprüyle üstündeki üç katlı bir tür şatodan ve her ikisinin yaslandığı yuvarlak, kara bir yükseltiden oluşuyordu bu yapı. Ananın uzaktan gördüğü kuleydi o yükselti.

Kulenin pencereyi andıran deliklerinden birtakım ışıkların gelip geçtiği, inip çıktığı görülüyordu. Duyduğu gürültülerden, içeride birilerinin olduğunu, bunlardan bazılarının en tepeye, kulenin platformuna kadar tırmanıp indiğini anlıyordu.

Bataryanın yanında da büyük bir askerî birlik vardı. Michelle Fléchard nöbetçileri uzaktan görmüştü. Ama onlar onu göremiyordu, çünkü çalıların içinde durduğu yer karanlıkta kalıyordu.

Platonun sınırına, köprünün hemen yakınına kadar gelmişti. Köprü öyle yakındaydı ki, elini uzatsa tutacak kadar. Ama derin ve dar bir hendek onu köprüden ayırıyordu. Karanlıkta köprüdeki şatonun her üç katını da seçebiliyordu.

Bir süre hendeğin kıyısında, o karanlık yapının karşısında öylece durdu. Çünkü kıyısında olduğu derin uçurum ve karşısındaki karanlık dev yapı zaman kavramını da iyice bulanıklaştırmıştı zihninde. Neydi bu? Orada neler oluyordu? Tourgue denen yer bura-

sı mıydı? Bir yere varmış ya da yola daha yeni çıkıyor olmayı bekler gibi, garip bir sarhoşluğa kapılmıştı. Neden burada olduğunu soruyordu kendi kendine.

Bakıyor, dinliyordu.

Sonra, birden hiçbir şey göremez oldu.

Baktığı şeyle arasına kara bir duman perdesi girdi. Kokulu bir dumanla acı acı yanan gözlerini yummak zorunda kaldı. Gözkapakları henüz inmişti ki yüzünün kızarıp pembeleştiğini, ışıklandığını hissetti. Gözlerini yeniden açtı.

Gece değildi artık önündeki, gündüzdü. Ama uğursuz, lanetli bir gündüz. Ateşle gelen bir gündüz. Gözlerinin önündeki manzara bir yangın başlangıcıydı.

O kara duman giderek kıpkırmızı oldu. İçinde kocaman alevler vardı. Arada bir görünüp hemen kayboluyor, içinde yılan varmış gibi kıvrılıyor, bükülüyordu.

Alev, kocaman bir ağıza benzeyen ve yangının tümüyle kapladığı bir pencereden çıkan kızıl bir dildi sanki, bir uzuyor bir kısalıyordu. Önünde demir parmaklık benzeri bir şey olan bu ağız, köprünün üstündeki şatonun alt katındaki pencerelerden biriydi. Koca yapıda görülebilir olan tek yer, işte bu pencereydi. Duman her yeri, platoyu bile kaplamıştı. Ateşin kızıllaştırdığı kara dumanların arasında sadece hendeğin kenarı seçilebiliyordu.

Michelle Fléchard şaşkın, bakıp duruyordu. Duman buluttur; bulut da düş. Artık ne gördüğünün de farkında değildi. Kaçmalı mıydı? Yoksa orada mı kalmalıydı? Gerçeklik duygusundan neredeyse tümüyle kopmuş gibi hissediyordu kendisini.

O ara bir rüzgâr esip bu duman perdesini araladı. Meşûm şato, o korkunç, ürkütücü yapı, perdenin aralanmasıyla maskesini atıp bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıverdi. Yangın bina duvarlarını yukarıdan aşağı kızıla boyamıştı. Karşısında kanlı bir çehre duruyordu sanki. Korkunç, büyüleyici bir görüntüydü. Kule, köprü, köprünün üstündeki şato, hepsi bir anda dehşetengiz bir biçimde sahneye çıkmışlardı. Michelle Fléchard ateşin o uğursuz çıplaklığında her şeyi görebildi.

Köprünün üstündeki şatonun alt katı yanıyordu.

Üstteki iki katta henüz bir şey yoktu ama ateşin üstüne oturtul-

muş birer sepet gibi duruyorlardı. Ana durduğu hendek kıyısından katların içini şöyle böyle, ateş ve duman izin verdiği ölçüde görebiliyordu. Bütün pencereler ardına kadar açıktı.

Michelle Fléchard ikinci katın kocaman pencerelerinden duvarlar boyunca uzanan ve içlerinin kitap dolu olduğunu düşündürten camlı dolaplar gördü. Pencerelerden birinin önünde de tam seçilemeyen küçük bir gölge vardı. Kuş yuvasını, kuluçka yatağını andıran bu gölge arada bir kıpırdandığı hissi yaratıyordu.

Dikkatle oraya bakıyordu.

Bu kıpırtılı küçük gölge neydi? Kimlerin gölgesiydi gördükleri?

Zaman zaman bunu canlı bir şeylere benzetmiyor da değildi ama ateşler içinde yanıyordu. Sabahtan beri ağzına tek lokma bir şey koymamış, durmadan yürümüş, yorgunluktan bitap düşmüştü. Gözlerinin kendisini aldattığını, karşısındakinin bir hayal olduğunu da düşündü. Belki hiç kıpırdamıyordu gördüğü şey ya da katın parkelerine gölgesi düşen yangının kıpırtısıydı gördüğü. Ama yine de gözlerini bu koyu renkli gölgeden bir türlü ayıramıyordu.

Birden, alt kattaki alevin dillerinden biri, sanki bilerek yapıyormuş gibi yukarı, şatonun tam da Michelle Fléchard'ın baktığı cephesinin yüzeyini kaplayan kuru sarmaşıklara doğru uzandı. Küçük bir kıvılcım, sanki bu kuru dalları yeni keşfediyor olmanın keyfiyle, alev dilinden kopup korkunç bir çeviklikle tozlu sarmaşıklar boyunca hızla tırmanmaya başladı. Alevler göz açıp kapayıncaya kadar ikinci kata ulaştı. Bu da ikinci katın içini de gündüz gibi aydınlattı. Işık, uyuyan üç küçük varlığın belli belirsiz hatlarını ortaya çıkartıverdi.

Kol ve bacakların iç içe geçtiği o koyu gölge, gözleri kapalıyken bile gülümseyen sarı kafalı üç küçük çocuğa aitti.

Ana çocuklarını tanıdı.

Ve müthiş bir çığlık duyuldu.

Bu tarifi imkânsız çığlığı sadece analar atabilir. Bundan daha vahşi, insanın yüreğini daha çok dalayan başka hiçbir şey yoktur. İnsan, bir kadının böyle bağırdığını duyunca dişi bir kurt uluyor sanır. Yine, dişi bir kurt uluyunca da insan bir ananın çığlığını duymuş gibi olur.

Michelle Fléchard'ın çığlığı bir ulumaydı. Homeros'un "Hekabe uluyordu," demesi de bundandı.

Lantenac Markisi'nin duyduğu çığlık işte buydu.

Markinin bu çığlığı duyunca yerinde çakılıp kaldığını daha önce görmüştük.

O sırada tam, Halmalo'yla kaçtıkları yolla uçurumun birleştiği yerdeydi marki. Üstünü örten çalılardaki aralıklardan alevler içindeki köprüyü, yangının kızıllaştırdığı Tourgue'u gördü. Elleriyle araladığı dalların arasından gördüğü ise, bulunduğu yerin tam üstündeki plato kıyısında elini şatodaki yangına karşı uzatmış duran, suratı allak bullak, uçuruma doğru eğilmiş bir kadındı.

Çığlık işte o kadının dudaklarının arasından kopmuştu.

Bu kadın yüzü Michelle Fléchard'ın değildi artık. Medusa Gorgone'undu. Sefiller müthiştir. Bu köylü kadın bir anda Eumenides'e dönüşüvermişti. Bu basit, bilinçsiz, cahil köylü karısı bir anda umutsuzluğun epik boyutlarına ulaşıvermişti. Büyük acılar insan ruhunu devleştirerek büyütür. Ana, o an analığın ta kendisiydi. İnsanın insanüstü oluşunun özeti gibiydi. Kadın orada, o uçurumun kıyısında, bu müthiş yangının, bu cinayetin karşısında ölümün, mezarın gücü gibi duruyordu. Canavar hayvanlar gibi uluyor, tanrıça gibi davranıyordu. Lanetler saçan çehresi alevden bir maskeydi sanki. Yaşlarla ıslanmış gözlerde parlayan şimşekler kadar etkili bir şey yoktur; bakışlarıyla yangına yıldırımlar yağdırıyordu kadın.

Marki dinliyordu. Bütün bu lanetler ona okunuyordu. İşittikleri anlamsız, kopuk kopuk ama yürek paralayıcı şeylerdi. Sözden hıçkırıktı duydukları.

"Ah! Tanrım! Çocuklarım! Bunlar benim çocuklarım! İmdat! Yangın! Yangın! Yangın! Demek ki hepiniz haydutmuşsunuz! Orada kimse yok mu? Ama çocuklarım yanacak! Ah! Olacak şey değil! Georgette! Çocuklarım! Gros-Alain, René-Jean! Ama ne demek oluyor bu? Çocuklarımı orada kim bıraktı? Uyuyorlar. Çıldıracağım! Bu mümkün değil! İmdat!"

O arada Tourgue'da ve platoda büyük bir hareketlilik yaşanıyordu. Bütün ordu birdenbire patlak veren yangının üstüne üşüşmüştü. Bir saat öncesine kadar mermilere göğüs geren as-

kerler şimdi de yangınla boğuşacaktı, Gauvain, Cimourdain ve Guéchamp emirler yağdırıyordu. Ne yapacaklardı? Uçurumda incecik akan çaydan ancak birkaç kova su çıkardı. Şaşkınlık çığ gibi büyüyordu. Platonun kıyısı dehşet içinde yangını seyreden yüzlerle dolmuştu.

Gördükleri şey korkunçtu.

Bakıyor ama hiçbir şey yapamıyorlardı.

Ateş, duvarda tutuşturduğu kuru sarmaşık boyunca ilerleyip en üst kata geçmişti. Orada kuru ot ve saman dolu tavanarası ambarını bulmuş, hızla ilerleyip her tarafa yayılmıştı. Şimdi bütün ambar yanıyor, alevler dans ediyordu. Alevin neşesi pek korkunç olur. Sanki katil bir soluk ocağı üfleyip duruyordu. Sanki Imânus, o barbar, acımasız herif ateş olup yangına dönüşmüş, mermilerle yapamadığını tamamlamaya çalışıyordu. Yangın kütüphane katına henüz sirayet etmemişti. Yüksek tavan, kalın duvarlar buradaki yangını şimdilik geciktirse de o öldürücü an yaklaşıyordu. Nitekim bir ve üçüncü kattan çıkan alevler orayı da yalamaya başlamıştı. Ölümün o korkunç öpücüğü onun yanağına da konmak üzereydi. Altında lavlardan bir mağara, üstünde kızgın bir fırın tabanı vardı. Önce tabanda bir delik açılıp kırmızı bir kül yığını püskürecekti yukarı. Sonra bir delik de tavanda açılacak ve çocuklar kömür korlarının altında gömülüp kalacaktı. René-Jean, Gros-Alain ve Georgette hâlâ uyuyordu. Sadece çocukların becerebildiği derin bir uykudaydılar. Duman ve alevlerin, pencereleri bir örtüp bir açılan ateş perdesinin arkasında, bir meteor ışığı fonunun önünde, bu üç küçük masum, olup bitenden habersiz, tatlı tatlı yatıyordu. Cehennemde uyuyan üç çocuk-İsa gibi. Ve bu gülleri o fırında, bu beşikleri o mezarda bir kaplan görse ağlardı.

Ana ise çırpınmayı sürdürüyordu:

"Yangın! Yangın diyorum! Koşun! Burada herkes sağır mı! Neden kimse gelmiyor! Çocuklarımı yakıyorlar! Gelin artık, oradaki herifler, haydi gelin artık! Günler ve günlerdir yürüyorum ve onları böyle buluyorum! Yangın var! İmdat! Yardım edin! Melekler! Tıpkı meleklere benziyorlar! Bu masum yavrular size ne yaptı! Beni kurşuna dizdiler, onları da yakıyorlar! Kim yapıyor bütün

bunları! Yardım edin! Çocuklarımı kurtarın! Beni duymuyor musunuz? Kancık köpek olsa acırdı onlara! Çocuklarım! Yavrularım! Uyuyorlar! Ah, Georgette! O güzelim karnını bile görebiliyorum! René-Jean, Gros-Alain, onların adı bu işte! Görüyorsunuz, ben onların annesiyim! Bu olup bitenlere katlanmak mümkün değil. Günler, geceler boyu yürüdüm. Daha bu sabah bir kadınla konuştum. Yardım edin! Yardım edin! Yangın var! Bunların hepsi canavarmış demek! Bu bir vahşet! En büyüğü bile beş yaşında değil. En küçüğü henüz iki yaşını doldurmadı. Çıplak bacaklarını bile görüyorum. Uyuyorlar. İyi yürekli aziz Bakire! Cennetin eli onları bana verdi, cehennemin eli de geri alıyor. Bu kadar yol yürüdüm! Bu çocukları kendi sütümle büyütüp besledim! Onları bulamazsam çok mutsuz olurum diyordum. Şu işe bak! Acıyın bana! Çocuklarımı istiyorum. Çocuklarım bana lazım! Ama gerçekten de orada, ateşin içindeler! Ayaklarımı görüyor musunuz nasıl kan içinde! Yardım edin! Şu yeryüzünde bir sürü insan olsun ve bu çocukları böyle ölüme terk etsinler, olacak şey değil! Yardım edin! Katiller! Görülmüş, duyulmuş şey değil! Ah, haydutlar. Bu korkunç ev de nereden çıktı? Çocuklarımı öldürmek için çalmışlar benden! Aziz İsa! Çocuklarımı istiyorum. Of, ne yapacağımı da bilmiyorum! Ölmelerini istemiyorum! Yardım edin! İmdat! İmdat! Of, böyle öleceklerse, ben de Tanrı'yı öldürürüm!"

Ananın bu korkunç feryatları karşısında plato ve hendekte de sesler yükseliyordu:

"Merdiven bulun!"

"Merdiven yok!"

"Su getirin!"

"Su da yok!"

"Yukarıda; ikinci katta bir kapı var!"

"Demir kapı o."

"Kırın onu!"

"Kıramayız!"

Ve ananın umutsuz haykırışları daha da büyüyordu:

"Yangın var! Yardım edin! Ama acele edin! Yoksa beni de öldürün! Çocuklarım! Yavrularım! Ah, şu korkunç ateş! Ya onları oradan çıkarın ya da beni de ateşe atın!"

Bütün bu çığlıklar, gürültüler sürerken yangın da sakin sakin çıtırdayıp duruyordu.

Marki cebini yokladı ve eli demir kapının anahtarına dokundu: Derken, henüz çıktığı kemerin önünde iki büklüm olup gerisin geriye, çıktığı geçide daldı.

II
TAŞ KAPIDAN DEMİR KAPIYA

Umutsuz bir kurtarma harekâtını başarmak için çırpınan koca bir ordu, üç çocuğa yardım edemeyen dört bin büyük insan; durum buydu.

Gerçekten de merdiven yoktu. Javené'den gönderilen merdiven gelmemişti. Yangınsa patlayan bir yanardağ gibi gelişiyordu. Hendek dibinde akan sicim gibi ince suyla onu söndürmeye çalışmak akıl kârı değildi. Bu volkana bir bardak su serpmek gibi bir şeydi.

Cimourdain, Guéchamp ve Radoub hendeğe inmiş, Gauvain'se dönen taşın bulunduğu ikinci kat salonuna çıkmıştı. Imânus'un yaktığı kükürtlü fitilin ucu oradaydı. Yangın köprüdeki şatoya buradan geçmişti.

Gauvain yanına yirmi istihkâm eri almıştı. Demir kapıyı kırıp kütüphaneye girmeye çalışmaktan başka yol yoktu. Ama kapı öyle sımsıkı kapanmıştı ki.

İşe balta darbeleriyle başlandı. Ama baltalar kırılıyordu.

"Bu demirin yanında çelik bile cam gibi kalır," dedi bir istihkâmcı.

Kapı dövme demirdendi ve her biri sekiz santim kalınlığında iki saç birleştirilerek yapılmıştı. Saçlar iri demir çivilerle raptedilmişti.

Derken ellerine demir çubuklar alıp onlarla kapıyı alttan kanırtmaya çalıştılar. Demir çubuklar da kırıldı.

"Kibrit çöpü gibi kırıldılar," dedi bir istihkâmcı.

Gauvain, canı sıkkın, mırıldandı:

"Bu kapıyı kırmak için gülle lazım, toplardan birini çıkarabilsek!"

Şaşırmışlardı. Hiçbir işe yaramayan kollar iki yana düştü. Sessiz, şaşkın, umutsuz, yerinden kıpırdamayan kapıya bakıyorlardı. Ka-

pının altından kızıl bir ışık yansıyordu. Yangın ise öteki tarafta giderek büyüyordu. Kapının önünde ise Imânus'un o korkunç cesedi yatıyordu.

Birkaç dakika sonra her şey muhtemelen mahvolacaktı.

Ne yapmalıydı? Hiçbir umut kalmamıştı.

Gauvain gözlerini duvardaki gizli kaçış deliğine dikip umutsuzca bağırdı:

"Lantenac Markisi ise kaçıp gitti buradan!"

"Ve geri geliyor," dedi bir ses.

Tam o sırada kapının önünde ak saçlı, uzun boylu bir adam göründü.

Bu, markiydi.

Gauvain amcasını yıllardır bu kadar yakından görmemişti. Geri çekildi.

Oradakilerin hepsi, dehşet içinde, taş gibi donup kaldı.

Markinin elinde kocaman bir anahtar vardı. Yolunun üstündeki erlere aşağılayıcı bir bakış fırlatıp onları elinin tersiyle itti, dosdoğru demir kapıya gitti. Kemerin altında eğilip anahtarı kilide soktu. Kilit gıcırdadı, kapı açıldı ve bir alev oluğu gördüler. Marki içeri girdi.

Başı yukarıda, adımları sertti içeri girerken.

Herkes tir tir titreyerek, bakışlarıyla onu izliyordu.

Alevler içindeki salonda birkaç adım atmıştı ki ateşin oyduğu bir döşeme parçası Lantenac'ın adımlarıyla sarsılıp çöktü. Markiyle demir kapı arasında bir uçurum vardı şimdi. Marki arkasına bile bakmadan ilerledi. Duman ve alevlerin içinde kayboldu.

Artık hiçbir şey görünmüyordu.

Daha ileri gidebilmiş miydi? Yoksa döşeme yeniden çöküp onu da alevlerin içine mi çekmişti? Yani, sırf başkalarını kurtarmak için yok mu olmuştu? Bu sorulara kimsenin verecek cevabı yoktu. Demir kapının önünde, içeriyi görmeye çalışarak, kütüphaneye doğru bakıyorlardı. Gözlerinin önündeki biricik manzara duman ve alevdi yalnızca. Marki, ölü ya da diri, bu perdenin öteki tarafındaydı.

III
UYUYAN ÇOCUKLARIN UYANDIĞINI GÖRDÜKLERİ YER

O ara çocuklar neden sonra uyanıp gözlerini açtı. Henüz kütüphaneye girmemiş olan yangının kızıllığı tavana vuruyor, tavanın rengini de kendininkine benzetiyordu. Çocuklar, daha önce hiç böyle bir şey görmedikleri için şaşkın, oraya baktılar. Georgette hayran hayran seyretti.

Yangın bütün haşmetiyle ortaya çıkmıştı. Kara ejderha ile kızıl ejderha, kara dumanla kıpkırmızı alev iç içeydi. Alev okları uzaklara doğru uçuşuyor, karanlıkta ışıklar çiziyordu. Birbirleriyle dövüşen, birbirlerini kovalayan kuyruklu yıldızlar vardı sanki karşılarında. Binlerce kıvılcım havada uçuşuyor, sonra parçalanıyordu. Ateş hovardadır. Avuç avuç pırlanta saçar çevresine. Kömürle elmasın aynı öze sahip olması boşuna değildir. Üçüncü kat duvarında birkaç yarık oluşmuştu. Oradan hendeğe ateş çağlayanları dökülüyordu. Yanan kuru ot ve samanlar, altın tozundan birer ırmak gibi pencerelerden aşağı akıyordu.

"Güzel," dedi Georgette.

Üçü de yerinden doğruldu.

"Ah," diye bağırdı ana. "Uyandılar!"

René-Jean kalktı, onu gören Gros-Alain de kalktı. Gros-Alain'in kalktığını görünce Georgette de kalktı.

René-Jean gerindi, pencerenin pervazına doğru gidip söylendi:

"Çok sıcak."

"Ay, çok cıcak," diye yineledi Georgette.

Anaları onlara seslendi:

"Yavrularım! René! Alain! Georgette!"

Çocuklar çevrelerine bakınıyordu. Anlamaya çalışıyorlardı. İnsanları dehşete düşüren şey çocuklar için sadece merak konusudur. Kolay şaşıran biri zor korkar. Bu yüzden, saflık soğukkanlılıktır. Çocuklar cehennem hakkında o kadar az şey bilir ki gördüklerinde hayran bile kalabilirler.

Ana yineledi:

"René! Alain! Georgette!"

René-Jean başını çevirdi. Bu ses onu düşüncelerinden ayırmıştı: Çocukların belleği çok derin değildir ama çabuk anımsarlar. Bütün bir geçmiş onlar için dün gibidir. René-Jean anasını gördü ve bu ona çok basit bir şeymiş gibi geldi. Ve bunca garip şeyin ortasında gidip göğsüne yaslanmak için dayanılmaz bir istek duydu. Haykırdı:

"Anne!"

"Anne," diye bağırdı Gros-Alain.

"Aney," diye bağırdı Georgette.

Ve küçücük kollarını uzattı.

Ve ana uludu:

"Yavrularım!"

Üçü de pencere kenarındaydı. Neyse ki yangın burayı henüz etkilememişti.

"Çok sıcak," dedi René-Jean.

Ve ekledi:

"Yanıyor."

Ve gözleriyle annesini aradı:

"Haydi gel, anne!"

"Gey aney," diye yineledi Georgette.

Ana, saçı başı perişan, ayakları kan içinde, üstü başı paramparça, çalıdan çalıya tutunup kendisini hendeğin dibine bıraktı. Cimourdain ile Guéchamp da oradaydı. Gauvain'se yukarıda çaresizdi. Buradakiler de ne yapacağını bilmiyordu. Şaşkına dönmüşlerdi. Askerler hiçbir işe yaramadıklarını görüyor, aval aval bakıyorlardı. Yangının genişlemesine, ananın haline, çocukların göz göre göre yanıp gidecek olmasına yanıp duruyorlardı. Yangın korkunç bir ısı yaydığı halde, kimse bunun farkında değildi. Köprü ayaklarının, kemerlerin yüksekliğini tahmin etmeye çalışıyorlardı. Katlar çok yüksekti. Pencereler geçit vermiyordu. Üstelik çok çabuk davranmak gerekiyordu. Aşılması gereken üç kat vardı. Oraya ulaşmak mümkün değildi. Omuz ve kulağından yaralı olan Radoub, kadını görünce kan ter içinde o tarafa koştu ve Michelle Fléchard'ı tanıdı: "Bak sen," dedi. "Kurşuna dizilen kadın değil mi bu? Demek kurtuldunuz?" "Yavrularım," diye haykırdı yeniden ana. "Haklısın," dedi Radoub kadına. Kurtulanlarla

uğraşacak zaman değil şimdi. Ve köprüye tırmanmak için işe koyuldu. Ama bu boş bir çabaydı. Tırnaklarını taşların arasına gömdü, biraz tırmandı. Ama taşlar çok kaygandı, hiçbir girinti çıkıntı yoktu, yüzyıllardan arta kalan duvar sanki yeni yapılmış gibiydi ve Radoub aşağı kaydı. Yangın ürkütücü biçimde yayılıyordu. Kırmızıya kesmiş pencere pervazının ortasında üç küçük kafa görünüyordu. Radoub birilerine seslenmek istiyormuş gibi yumruğunu gökyüzüne kaldırıp söylendi: "Tanrım, bu sana yakışır mı?" Ana, dizlerinin üstüne yere çökmüş, köprünün ayaklarını öpüyor, haykırıyordu: "Merhamet!"

Alevlerin yarattığı o kalın çatırtılara başka sesler de karışıyordu. Kütüphanedeki camlı kitap dolaplarının çerçeveleri dağılıyor, camlar büyük bir gürültüyle patlayıp yere düşüyordu. Tavanın yıkılmak üzere olduğu ayan beyan ortadaydı. Hiçbir insani güç bunu engelleyemezdi. Az sonra her şey mahvolacaktı. Herkes o meşûm sonu, o felaketi bekliyordu artık. "Anne," diye bağırıp duruyordu çocuklar. Artık dehşetin doruğuna varılmıştı.

Birden, çocukların olduğu pencerenin yanındaki pencerede, kızıl fonun hemen önünde uzun bir surat belirdi.

Bütün başlar o tarafa döndü. Herkes gözünü oraya dikti. Orada, yukarda, kütüphanede, o kızgın fırında bir adam vardı. Alevlerin önünde olduğu için silueti kapkaraydı ama aslında saçları beyazdı. Herkes Lantenac Markisi'ni tanıdı.

Kayboldu, sonra yeniden göründü.

O ürkütücü ihtiyar uzun bir merdiveni sürükleyerek yeniden pencereye yaklaştı. Daha önce içeriye alınıp duvara dayanan merdiveni oradan aşağı sarkıtmaya çalışıyordu. Merdivenin bir ucunu kavradı ve olağanüstü bir atlet çevikliğiyle onu hendeğin dibine kadar kaydırdı. Radoub koşup merdiveni kucakladı. Ve sevinçten bağırdı:

"Yaşasın Cumhuriyet!"

Marki yanıtladı:

"Yaşasın Kral!"

Radoub homurdandı:

"İstediğin kadar bağırabilir, istediğin gibi saçmalayabilirsin. Çünkü seni bize Tanrı gönderdi."

Merdiven yerleştirilmişti. Alevler içindeki kütüphaneyle hendek bağlantısı sağlanmıştı. Yirmi kişi birden koştu. Radoub hepsinden öndeydi. Duvarcılar gibi peş peşe merdiven basamaklarına sıralandılar. Böylece tahta merdivenin üstünde etten kemikten yeni bir merdiven oluştu. Radoub en üst basamakta, pencerenin hemen önündeydi. Yüzünü yangına dönmüştü.

Otların arasına, bayırlara dağılan o küçük ordu telaş içindeydi. Herkes büyük bir coşku yaşıyordu. Platoda, hendekte, kulenin üstündeki platformda büyük bir sevinç vardı.

Marki yeniden kaybolup sonra kucağında çocuklardan biriyle göründü.

Her taraftan çılgınca alkışlar koptu.

Markinin rastgele kucakladığı çocuklardan ilki, Gros-Alain'di.

"Korkuyorum," diye bağırıyordu Gros-Alain.

Marki, Gros-Alain'i Radoub'a verdi. O arkasındakine o arkasındakine, o da daha arkadakine. Gros-Alain korkudan çığlıklar atarken, elden ele en son basamağa kadar indirildi. Marki yine bir an kayboldu. Sonra kucağında bu kez René-Jean'la geldi. O da direniyor, ağlıyordu. Bir ara kendisini kucağına almaya çalışan Radoub'u da tekmeledi.

Marki yeniden alevler içindeki salona daldı. Bir tek Georgette kalmıştı. Ona doğru gitti. Kızcağız gülümsüyordu. Bu granit adam, ıslak bir şeylerin gelip gözlerini zorladığını hissetti. Sordu:

"Adın ne senin?"

"Orgette," dedi küçük kız.

Onu kollarının arasına aldı. Kızcağız hâlâ gülümsüyordu. Onu Radoub'a verirken, bu her şeye tepeden bakan katı adam, çocuğun saflığı karşısında öyle coştu ki onu yanağından öpmeden edemedi.

"Bu da en küçükleri," diye bağırdı askerler. Georgette de elden ele ve askerlerin hayranlık çığlıkları arasında yere indi. Herkes el çırpıyor, sevinçten tepiniyordu. Yaşlı askerler hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Minik kız ise onlara gülümseyip duruyordu.

Ana merdivenin alt başında bekliyordu. Bütün bu beklenmedik olaylar karşısında aptallaşmış, sarhoş olmuştu. Cehennemden çıkıp yeniden cennete girmişti sanki. İnsan böyle anlarda sevinçten ölebilir bile. Kollarını uzatmış bekliyordu. Önce Gros-Alain'i ku-

cakladı. Sonra René-Jean'ı. En son da Georgette'i. Onları öpücüklere boğup kucakladı, sonra bir kahkaha atıp bayıldı.

Kocaman bir çığlık koptu:

"Hepsi kurtuldu!"

Gerçekten de, yaşlı adam hariç, hepsi kurtulmuştu.

Ama kimse bunu düşünmüyordu. Hatta yaşlı adamın kendisi bile.

Bir an, dalgın dalgın pencerenin önünde durdu. Sanki, bir karar vermesi için alevlere zaman bırakmak ister gibiydi. Sonra, hiç acele etmeden, ağır ağır, istifini bozmadan pencere pervazını aştı. Sırtını merdivene dayadı ve hiç arkaya bakmadan, dosdoğru, dimdik, arkasında yangın, önünde uçurum, bir hayalet haşmetiyle basamakları tek tek inmeye başladı. Merdivendeki askerler de apar topar aşağı çekiliyordu. Herkes gökten inen Azrail'i seyreder gibi, titreyerek adama bakıyordu. Askerler çekildikçe Marki de onlara, hendeğin dibine yaklaşıyordu. Mermer solgunluğundaki yüzünde en küçük kaygı belirtisi, parlak gözlerinde en küçük öfke kıvılcımı yoktu. Askerlere doğru attığı her adımla birlikte, karşısındakilerin gözünde daha da büyüyordu. Merdiven bu sert, bükülmez ayakların altında titriyor, inliyordu. Mezarına geri dönen Kurtarıcı'nın heykeliydi sanki karşılarındaki.

Marki aşağı inip de merdivenin en alt basamağından ayağını yere bastığında yakasına bir el yapıştı. Dönüp baktı.

"Seni tutukluyorum," dedi Cimourdain.

"Kutlarım," dedi Lantenac.

ALTINCI KİTAP

Asıl Savaş Zaferden Sonra Olur

I
LANTENAC TUTUKLU

Gerçekten de, Marki yeniden mezarına inmişti.

Onu alıp götürdüler.

Tourgue Kulesi'nin zemin katındaki kuyulu zindan Cimourdain'in emriyle yeniden açıldı. Oraya fener, bir kap su ve asker tayını bırakıldı. Yatmak için de bir çuval saman kondu. Papazın elinin markiyi kavramasının üstünden henüz on beş dakika geçmişti ki kuyulu zindanın kapısı Lantenac Markisi'nin üstüne kapandı.

Cimourdain bütün bu işleri hallettikten sonra gidip Gauvain'i buldu. Bu sırada uzakta, Parigné Kilisesi'nin çanı on biri vuruyordu.

"Onu savaş mahkemesine vereceğim," dedi Cimourdain. "Ama sen bu işe karışmayacaksın! Sen de Lantenac da Gauvain'siniz. Onu yargılayamayacak kadar yakın akrabasısın. Nitekim, ben Egalité'nin Capet'yi yargılamasını hatalı bulurum. Savaş mahkemesi üç üyeden oluşacak: Biri subay olacak, ki bunun için Guéchamp'i seçtim. İkincisi bir astsubay olacak, bunun için de Radoub'u uygun gördüm. Ben de mahkemenin başkanlığını yapacağım. Ve artık bu işle senin herhangi bir ilgin yok. Konvansiyon'un talimatı

doğrultusunda hareket edeceğiz. Sabık Lantenac Markisi için kimlik tesbiti yapacağız. Yarın savaş mahkemesi, ertesi gün de giyotin. Vendée artık ölmüştür."

Gauvain yanıt vermedi. Cimourdain de bu büyük işinin hazırlıklarıyla uğraşmak üzere uzaklaştı. Birkaç saati vardı; savaş mahkemesi ve giyotin için yer hazırlayacak, gerekli emirleri verecekti. Granville'de Lequinio'nun, Bordeaux'da Tallien'in, Lyon'da Châlier'nin, Strasbourg'da Saint-Just'ün idamlarında hazır bulunmuş olmasıyla ün yapmış bir adamdı o. Yargıç daha yargılama olmadan, gidip infaz hazırlıklarını gözden geçirirdi. '93 Terörü'nde Fransız Parlamentosu'ndan, Engizisyon İspanyası'ndan gelen bir gelenekti bu.

Gauvain'in de yapacak çok işi vardı.

Ormandan serin bir rüzgâr esiyordu. Gauvain gerekli emirleri verme, hazırlıkları yürütme işini yardımcısı Guéchamp'a bırakıp kule dışında, orman kıyısındaki çadırına gitti. Kapüşonlu paltosunu sırtına geçirdi. Cumhuriyetçiler süs ve ihtişam konusunda oldukça ölçülü davranırdı. Bu nedenle paltonun kenarlarında sadece ince bir şerit olur, ordu komutanı olduğu buradan belli olurdu. Sonra çayırda dolaşmaya çıktı. Burası saldırı başladığı sırada kan gölüne dönmüştü. Yalnızdı. Yangınla artık kimse ilgilenmiyordu. Radoub, anayla çocukların yanındaydı. Yavrulara en az anneleri kadar müşfik davranıyordu. Köprüdeki şato iyice yanıp tükenirken, istihkâmcılar da yangının son ışıklarından yararlanarak çukur kazıyor, ölüleri gömüyordu. Yaralılar ilkyardım çadırlarına taşınıp pansumanları yapılıyordu. Bu arada kulenin zemin kat salonundaki barikat yıkılıp yıkıntıları temizlendi. Odalardaki, merdivenlerdeki ölüler kaldırıldı, her taraf süpürüldü, kanlar yıkandı. Zaferden kalan süprüntüler kaldırıldı. İşler askerce, çabuk ve düzenli biçimde yapılıyordu. Gauvain bunların hiçbirini görmüyordu.

Derin derin düşünüyordu. Kuledeki gediğin önündeki çifte nöbetçiye şöyle bir göz ucuyla baktı. Nöbetçi sayısı Cimourdain'in emriyle arttırılmıştı.

Kuleye saldırıyı kolaylaştırmak amacıyla açılan gedik tek giriş kapısı gibi kulanılıyordu. Gauvain'in bulunduğu noktadan iki yüz adım kadar uzaktaydı ve kapkara bir ağız gibi duruyordu. Saldırı

üç saat önce işte oradan başlamış ve Gauvain de içeri, zemin kata buradan girmişti. Direnişin olduğu, barikatın kurulduğu yer de buradaydı. Lantenac Markisi'nin kapatıldığı kuyulu zindanın kapısı da bu zemin kat salonundaydı. Gediğin önündeki nöbetçiler aslında zindanı bekliyordu.

Gözleri karanlık gediği hayal meyal seçti. Birden, cenaze çanı duyar gibi, şu sözleri anımsadı: "Yarın savaş mahkemesi, ertesi gün giyotin."

Kuleyle bağlantısı kopmuş olan yangın yine de kolay sönmüyor, gücü yettiğince direniyordu. İstihkâmcılar bulabildikleri bütün suyu üstüne boca ettiği halde, kâh parlak, kâh donuk ışıklar saçarak yine de çevresini aydınlatmayı başarıyordu. Arada bir tavanların çatırdadığı duyuluyordu. Katlar birbirlerinin üstüne yıkılıyor, ateş kütlesine dönüşen bu yığının üstünden ufuk çizgisi görünüyordu. Şimşeği çağrıştıran aydınlıkta Tourgue'un gölgesi hızla büyüyor, ormana kadar uzuyordu.

Gauvain bu gölgenin üstünde bir aşağı bir yukarı dolanıp duruyor, saldırının başladığı gediğin önünden bir türlü ayrılamıyordu. Arada bir, ellerini başındaki kapüşonun arkasında kenetliyordu. Düşünüyordu.

II
GAUVAIN DÜŞÜNCELİ

Dibi bucağı olmayan şeyler düşünüyordu.

Aklına bile gelmeyecek değişiklikler olmuştu.

Lantenac Markisi tepeden tırnağa değişmişti. Bambaşka bir adamdı artık.

Ve Gauvain bu ruh ve madde değişiminin tanığıydı.

Nedeni ne ve hangi olaylar olursa olsun, böyle bir sonucun ortaya çıkmış olmasını aklı almıyordu. Bunun olacağını rüyasında görse inanmazdı.

Beklenmeyen, insanı yöneten, avucunda oynatan bu güç Gauvain'i bile ele geçirmişti.

Gerçekleşmesi imkânsız gerçek, görünür, elle tutulur ve önüne geçilmesi olanaksız biçimde karşısındaydı.

Gauvain ne düşünüyordu bu konuda?

Geçiştiremezdi böyle bir şeyi; mutlaka sonuca bağlamalıydı.

Madem soru olarak önüne konmuştu, bundan kaçamazdı.

Kim koymuştu soruyu önüne?

Olaylar.

Ama yalnızca olaylar da değil.

Çünkü olayların değişimi önümüze sadece sorular koyar. Oysa değişmez olan adalet bizi yanıt vermeye de zorlar.

Gölgesini sunan bulutun arkasında ışık sunan yıldızlar vardır.

Gölgeden olduğu gibi, ışıktan da uzak tutamayız artık kendimizi.

Gauvain sorguya çekiliyordu o ara.

Birilerinin huzurundaydı.

İnsanı ürküten bir şeyin karşısında.

Vicdanının.

Gauvain içinde bir şeylerin sarsıldığını hissediyordu. En sağlam kararlar, kendine olan en temel vaatleri, vardığı en kesin sonuçlar; bütün bunlar yıkılmaya başlamıştı iradesinin derinliklerinde.

Ruhunda depremi andıran sarsıntılar oluyordu.

Gördüklerini düşündükçe her şey daha karmaşık hale geliyordu.

Cumhuriyetçi olduğunu sanan ve öyle de olan Gauvain, şimdi tam bir mutlak yaşıyordu. Yüce bir mutlak uyanıyordu benliğinde.

Mutlak ihtilalin ötesinde bir şey vardır, ki o da mutlak insanlıktır.

Olup bitenler geçiştirilecek şeyler değildi; mesele ağırdı. Ve Gauvain bu meselede taraftı. Öyleydi gerçekten ve bundan kaçınması söz konusu olamazdı. Cimourdain "bu işle senin ilgin yok" demiş olsa bile. Kökünden koparılan bir ağaç ne yaşarsa, öyle bir şeyler hissediyordu.

Her insanın kökü olur. Bu temelde oluşan sarsıntı derin bir iç kargaşaya neden olur. Ve Gauvain bu kargaşayı hissediyordu.

Gerçeği ortaya çıkarmak ister gibi başını ellerinin arasına alıp sıkıyordu. Böyle bir durumu açıklığa kavuşturmak, karmaşık bir sorunu basitleştirmek kadar zor çok az şey vardır. Toplanması gereken büyük, ürkütücü sayılar karşısında. Kaderin toplamasını yapmak; bu ne baş döndürücü bir işti! Durumu kavramaya çalışıyor,

hiç değilse deniyordu. Aklını başına toplamaya, içinde uç veren direnişi zaptetmeye, olguları eski yatağına çevirmeye çalışıyordu.

Bütün bunları kendi önüne sermeye çabalıyordu.

Mesele ister ileri, ister geri gitmek olsun, olağanüstü durumlarla karşılaştığında karar vermekte zorlanmayan, bu amaçla kendini yoklamayan, kendisine yeni bir yön çizmeye çalışmayan biri var mıdır?

Gauvain bir mucizeye tanık olmuştu az önce.

Yeryüzündeki savaşla birlikle, gökyüzünde de bir savaş olmuştu.

İyinin kötüyle savaşıydı bu.

Herkese korku salan bir yürek yenilmişti.

İnsanı kendindeki her türlü kötülükle; şiddet, kin, hata, gerçekler karşısındaki körlük, yanlışta ısrar, gurur, bencillikle birlikte ele almak gerekiyorsa eğer, Gauvain az önce bir mucizenin tanığı olmuştu.

İnsanlığın insan karşısındaki zaferine.

İnsanlık insanlıkdışıyı yenmişti.

Ve hangi araçla? Nasıl? Nasıl yere sermişti o öfke ve nefret heyûlasını? Hangi silahlarla? Hangi savaş makinesiyle? Tek bir şeyle yenmişti: Beşikle.

Sevinç ışığı geçmişti Gauvain'in üstünden: Sosyal savaş ve bütün düşmanca çarpışma ve altüst oluşların tam ortasında, kargaşanın en karanlık anında, suç bütün alev ve nefretini kusmuşken, her şey mermiyle simgeleniyor ve doğru ne, haklı kim, gerçek nerede bilinemiyorken, kavganın o anında bile hepsi muhayyel hale gelmişken; ruhların gizemli uyarıcısı Bilinmeyen, insanın o karanlık ve aydınlık yanlarının üstünde ölümsüz ışığıyla parlayıvermişti.

Gerçeğin yüzü, yanlışla görecenin karanlık düellosunu aşarak, enginlerden kopup gelmiş ve birden ortaya çıkıvermişti.

Zayıfların gücü duruma birden müdahale etmişti.

Bir yanda yeni doğmuş, bihaber, ortada kalmış, yetim ve yalnız, kekeleyip duran ve gülen üç küçük ve çelimsiz yaratık. Karşıda ise iç savaş. Bu üç yavrucağın bu ölümüne çatışmayı; isyan, cinayet, kardeş katli, öç, düşmanlık, kısaca korkunç her şeyi yeniverdiğini herkes görmüştü. Cinayet işlemek için çıkartılan iğrenç yangın bozguna uğramış, o vahşi cinayet planı boşa çıkmıştı. Derebeyli-

ğin vahşeti, ilk çağlardan kalma katı kalplilik, savaşın kaçınılmazlığına dair önkabuller, devlet aklı gibi kerâmeti kendinden menkul ilkeler, yaşlılığın sonucu olan azgın partizanlık henüz hayata yeni başlayanların mavi gözleri karşısında eriyip gitmişti. Aslında bunu anlamak hiç de zor değildi. Çünkü henüz yaşamamış olan kötülük de yapmamış demektir. Adalet odur. Gerçek odur. Saflık, aklıktır o. Gökyüzünün o kocaman melekleri yeryüzünde küçük çocukların bedenine sığmış değil midir.

Faydalı bir manzaraydı. Bir öğüt. Bir ders: Birbirlerine acımasızca saldıran, bağışlamak nedir bilmeden savaşanlar bir mutlak gücün, elinde meşalesiyle gelen ölümün, bütün odunları ateşe veren intikam duygusunun, bütün suç ve cinayetlerin, katliamların, bağnazlığın karşısına dikildiğini gördü bir anda. O mutlak güç, masumiyetti.

Ve masumiyet üstün geldi.

Şu artık rahatça söylenebilirdi: Hayır; iç savaş diye bir şey yok, barbarlık yok artık, nefret yok, cinayet yok; karanlıklar da. Bütün bu hayaletleri kovmak için şafağın, yani çocukluğun varlığı yeter.

Şeytan o güne kadar asla, hiçbir savaşta bu kadar ayan beyan olmamıştı; Tanrı da.

Bu savaşın arenası bir vicdandı.

Lantenac'ın vicdanı.

Ve şimdi, ötekinden daha şiddetli ve daha nihaî başka bir savaş, başka bir vicdanda başlıyordu.

Bu, Gauvain'in vicdanıydı.

İnsandan daha büyük bir savaş meydanı var mıdır?

Birtakım canavarlara, devlere, tanrılara teslim olmuşuzdur hep, ki fikirlerimizdir bunlar.

Bu korkunç boğuşmalar çoğu kez ruhumuzu ayaklar altına alır, ezer.

Gauvain düşünüyordu.

Kuşatılan, sıkıştırılan, mahkûm edilen, yasadışı ilan edilen Lantenac Markisi; kafesteki vahşi hayvan, kerpetene sıkıştırılmış çivi olan, demir ve ateşten bir duvarın arasına kapatılan bu adam, bütün bunlara rağmen kaçmayı başarabilmişti. Böyle bir mucizeyi gösterebilmişti. Böyle bir başyapıtı, böyle bir savaşta yapılması

en zor olanı, kaçışı gerçekleştirmişti. Pusu kurmak için bir ormanı, savaşmak için bir ülkesi, ortadan kaybolmak için bir gölgesi olmuştu yeniden. Görünmeyen güçlerin komutanı, yeraltı insanlarının önderi, ormanların efendisi, ürkütücü bir kaçaktı bir kez daha. Gauvain zafer, Lantenac ise özgürlüğünü kazanmıştı. Artık güvende, esenlikteydi. Önünde sonsuz olanaklar, bitmek tükenmek bilmeyen sığınaklar vardı. Artık yakalanamaz, bulunamaz, yanına yaklaşılamaz biriydi. Aslan tuzağa yakalanmış ama oradan kurtulmuştu.

Ve sonra, yeniden girmişti tuzağa.

Lantenac Markisi kendi özgür iradesiyle, kimsenin zorlaması olmaksızın; ormanı, karanlıktan, kurtuluşu, özgürlüğü bir yana bırakmış, tehlikelerin en büyüğüne ilk kez, geri dönmüştü. Gauvain önce yanmayı göze alarak alevler içindeki salona girerken, sonra da, kendisini düşmanlarının kucağına götüren merdivenden aşağı inerken görmüştü onu; başkalarının kurtulmasını sağlayan merdiven basamakları onu yolun sonuna götüren bir araç olmuştu.

Bütün bunları neden yapmıştı?

Üç çocuğu kurtarmak için.

Pekiyi, ona ne yapacaklardı şimdi?

Kafasını keseceklerdi.

Uğruna bunca fedakârlığa katlandığı çocuklar kendi çocukları mıydı? Hayır! Yakınlarının çocukları mı? Hayır! Hiç tanımadığı, bir yerlerde bulduğu, yalınayak, zavallı üç çocuktular. Ve bu prens, bu yaşlı adam, kurtulmuş, kaçmayı başarmış, muzaffer, çünkü kaçmayı başarmak bir zaferdir, bu soylu her şeyi göze almış, her şeyi tehlikeye atmış ve yapılabilecek fedakârlıkların en büyüğünü yapmıştı. Çocukları kurtarıp askerlere teslim ederken, o zamana kadar dehşeti ama o andan sonra vekârı temsil eden başını da onlara sunmuştu.

Şimdi ne yapılacaktı?

İkram elbette geri çevrilmeyecekti.

Lantenac Markisi başkalarının hayatı ile kendisininki arasında seçim yapma fırsatı yakalamış ve o yüce seçimi yapmış, kendi ölümünü seçmişti.

Ve bu seçim uygun bulunacaktı.

O öldürülecekti.

Kahramanlığın bedeli ne kadar ağırdı!

Böyle soylu bir davranışa karşı bu kadar vahşice yanıt vermek!

İhtilali böylesine alçaltmak!

Cumhuriyet için ne kadar büyük bir hakaret!

Önyargıların ve başkalarına uşaklığın adamı birdenbire değişip insanlığa iltihak ediyor, buna karşın ötekiler, kurtarıcılar hâlâ aynı yerde, iç savaşta, kan dökücülükte, kıyıcılıkta kalıyordu.

Ve o yüce ilahi bağışlama yasası, kurtuluşu kendini başkaları için fedada bulma yasası yanlışın savaşçıları için geçerli olacak ama gerçeğin savaşçıları için olmayacaktı!

Ne demek! Kahramanlıkta, yücelikte onlarla yarışmamak ha! Bu bozgunu kabul etmek. Güçlü ve muzafferken zayıf düşmek ve yenilmek. Kurtarmışken öldürmek. "Kralcılar arasında çocuk kurtarmak için kendini feda eden insanlar, cumhuriyetçiler arasında ise yaşlıları öldüren alçaklar var," dedirtmek!

Bu büyük asker, bu seksenlik güçlü adam, bu silahsız savaşçı, yakalanmaktan çok kaçırılmış olarak, yaşamının en hayırlı işini yaparken tutuklanmış olarak ve yaptığı fedakârlığın henüz teri kurumadan, Tanrı'nın huzuruna çıkan bir havari gibi basamakları tırmanıp giyotinin önüne çıkacaktı! Ve kurtarılan üç meleğin ruhu yalvararak çevresinde dönerken, başını bıçağın altına koyacaklardı! Ve ancak katiller için aşağılayıcı olabilecek bu ceza karşısında yaşlı adamın gülümsediği, cumhuriyetin ise yüzünün kızardığı görülecekti!

Ve bütün bunlar Gauvain'in, komutanın gözünün önünde olup bitecekti!

Ve o bunu, önlemesi pekâlâ mümkünken sineye çekecekti! Neredeyse izinli sayıldığı anlamına gelen o "artık gerisi senin işin değil" sözüyle yetinecek, buna sığınacaktı! Böyle bir şeyin yapılmasına izin verenin yapandan daha kötü bir adam olduğunu asla düşünmeyecekti!

İyi de, daha önce bu adamın başını vaat etmemiş miydi? Kendisi, Gauvain, o merhametli adam, merhametin söz konusu olamayacağı tek kişinin Lantenac olduğunu, onu Cimourdain'e teslim edeceğini söylememiş miydi?

Evet, bu baş onun boynunun borcuydu. Öyleyse ödeyecekti. O kadar.

Ama borcun karşılığı olan baş, aynı baş mıydı?

Gauvain'in o zamana kadar Lantenac'ta tek gördüğü, barbar bir savaşçı, krallık ve derebeylik yanlısı, tutsakları öldüren, savaş nedeniyle gemi azıya almış bir katildi. Ondan korkmuyordu. Zalimliğine zulümle, acımasızlığına aynı acımasızlıkla yanıt verecekti. Bundan daha anlaşılır bir şey olamazdı. Yol çizilmişti ve o yolu izlemek korkunç denecek kadar kolaydı. Her şey önceden belirlendiği gibi olacaktı. Öldüren öldürülecekti. Dehşetin doğru ve düz yolundan dönülmeyecekti. Ama beklenmedik bir biçimde, bu düz çizgide sapma olmuş, öngörülmemiş bir dönemeç yeni bir ufuk açmıştı. Bir başkalaşım meydana gelmişti. Beklenmedik bir Lantenac sahne almıştı. Canavardan bir kahraman çıkmıştı. Hatta kahramandan çok insan. Ruhtan çok yürek. Gauvain'in önündeki artık katil değil, kurtarıcıydı. Göklerden kopup gelen bir ışık Gauvain'i yere sermişti. Lantenac bir iyilik yıldırımıyla onu yere çalmıştı.

Ve değişmiş olan Lantenac, Gauvain'i değiştiremeyecekti, öyle mi? Bu ışık darbesi yanıtsız kalacaktı demek! Geçmişin adamı ileri gidecekti, geleceğin adamı geri! Barbarlığın, batıl inançların adamı kanatlanıp uçacak ve onun, o ideallerin adamının çamurların, karanlıkların arasında sürünmesini yukarıdan seyredecekti! Gauvain vahşi orman kıyısında sırtüstü yatacak, Lantenac Markisi gökyüzünün en yüce katlarında yeni maceralara atılacaktı!

Ayrıca başka şeyler de vardı.

Ya aile ne olacaktı!

Dökeceği kan –ki o kanı akıtmak kendi kanını akıtmak demekti– kendi kanı, bizzat Gauvain'in kanı değil miydi? Büyükbabası ölmüştü ama büyük amcası yaşıyordu ve bu, Lantenac Markisi idi. Ve bu iki kardeşten mezarda yatıyor olanı, öbürünün de mezara girmesini önlemek için ayağa dikilmeyecek miydi? Ve torununa bundan böyle o ak saçlı taca, onun başındaki hâreye boyun eğmeyi emretmeyecek miydi? Gauvain ile Lantenac arasına bir de mezardan atılmış hüzünlü bir bakış girmeyecek miydi?

İhtilalin amacı insan doğasını bozmak mıydı? Aileyi parçalamak, insanlığı boğazlamak için mi yapılmıştı ihtilal? Ne alâka-

sı var. Tersine, bu yüce değerleri inkâr değil, onları daha da güçlendirmek için gerçekleşmişti '89. Kaleleri yıkmak insanlığı özgür kılmak demekti. Derebeyliğini yıkmak da aileyi yeniden kurmak. Otorite, yaratanın hareket noktasıydı. Otorite yaratanın bizzat kendi içindeydi. Ve ebeveynliğin ötesinde başka otorite de yoktu. Kraliçe arının meşruiyetinin kaynağı, kendi tebasını yaratmış olmasıydı. Ve o, ana olduğu için kraliçe olmuştu. Ve insan-kralın saçmalığı da buradaydı zaten. O, baba olmadığı için efendi de olamazdı. Krallığı devirmenin, cumhuriyeti kurmanın nedeni de buydu. Neydi yani? Aileydi, insanlıktı, ihtilaldi. İhtilal halk egemenliği içindi. Halk ise temelde İnsan'dı.

Lantenac insanlığa geri döndüğüne göre, Gauvain de aileye dönecek miydi? Cevabı verilmesi, bilinmesi gereken soru buydu.

Amca ve yeğen yüce ışıkta birleşecek miydi, yoksa amcadaki ilerlemeye yeğendeki gerilemeyle mi yanıt verilecekti, cevabı bilinmesi gereken buydu.

Gauvain'in vicdanıyla yaptığı o duygusal tartışmada sorun böyle ortaya konuyordu ve çözüm sorunun zaten içinde gibiydi: Lantenac kurtulmalıydı.

Pekiyi ama ya Fransa?

Ve baş döndürücü sorunun çehresi birden değişiveriyordu.

Evet, Fransa aslanın ağzındaydı! Fransa'nın sınırları açıktı, savunmadan yoksundu ve saldırıya uğramıştı. Almanya Ren'i geçmişti, yani artık hendek kalmamıştı. Artık sur da kalmamıştı, çünkü İtalya Alpler'i, İspanya da Pireneler'i aşmıştı. Bir tek büyük engel kalmıştı; Atlantik Okyanusu. Bu derin uçuruma yaslanabilir, sırtını bu ummana verebilir, bütün karaya meydan okuyabilirdi. Durumun yine de çok kötü olmaması gerekirdi. Ama burada da değişiklikler oluyordu. Çünkü bu okyanus artık ona ait değildi. Orada İngiltere vardı. İşin gerçeği, İngiltere denizi nasıl aşacağını bilmiyordu. Biri çıkıp ona köprü uzatmalıydı. Birinin elini Pitt'e, Craig'e, Cornwallis'e, Dundas'a, bütün bu korsanlara uzatıp "Haydi gelin," demesi gerekiyordu. Biri çıkıp "İngiltere, gel Fransa'yı al," diye bağırmalıydı ki İngilizler bu denizi aşıp Fransa'ya ulaşsın. Ve o biri Lantenac Markisi idi.

O adam ellerindeydi. Üç ay süren bir avdan, kovalama ve bo-

güşmadan sonra, nihayet yakalamışlardı. İhtilalin eli bu lanetlinin, '93'ün güçlü eli bu kralcı caninin yakasına yapışmıştı. İnsani işlere yukarıdan müdahale eden kaderin cilvesiyle, bu ana baba katili kendi ailesinin zindanına, dedelerinin başkalarını attığı zindana kapatılmıştı. Orada cezasının infazını bekliyordu. Derebeyi, derebeylerine özgü kuyulu zindandaydı. Kendi şatosunun taşları karşısına dikilip onun üstüne kapanmıştı. Memleketini yabancılara teslim etmek isteyen birini, bizzat kendi evi teslim etmişti. Bütün bunların Tanrı katında düzenlendiği belliydi. Hakikat saati çalmış, ihtilal bu halk düşmanını tutsak almıştı; artık dövüşemez, boğuşamaz, kimseye zarar veremezdi: Yüz bin kollu Vendée'nin biricik beyniydi o. Onu bitirmek iç savaşı da bitirmek demekti. Ve şimdi ellerindeydi. Hem trajik hem de mutlu bir sondu bu. Onca katliam ve cinayetten sonra cani, işte oradaydı. Ölmek sırası ondaydı.

Ve, yine de onu kurtarmak isteyen birileri vardı!

Cimourdain, yani '93, Lantenac'ı, yani monarşiyi elinde tutuyordu. Ve biri onu bu tunç pençeden kurtarmak istiyordu! Lantenac geçmiş diye özetlenen felaket ve belalar zincirini temsil ediyordu ve şimdi mezardaydı. Ağır, kalın kapı onun üstüne kapanmıştı ve artık açılmayacaktı. Ama dışarıdan biri sürgüyü çekip kapıyı açacaktı! Bu toplum düşmanı artık ölüydü. Onunla birlikte isyan, kardeşin kardeşi öldürdüğü savaş, bu hayvani boğuşma da ölmüştü. Ve biri gelip bu ölüyü diriltecekti!

Ah! Bu ölü kafa o zaman nasıl da gülecekti!

Bu hortlak o zaman şöyle diyecekti: Oh, ne âlâ. İşte hayattayım, a budalalar!

İğrenç işine nasıl da koyulacaktı kaldığı yerden! Nasıl da dalacaktı o nefret ve savaş uçurumuna! Daha ertesi gün yakılmış evler, kurşuna dizilmiş tutsaklar, katledilmiş yaralılar, kadınlarla karşılaşılacaktı!

Ve bütün bunlara rağmen, böyle bir durum Gauvain'in aklını başından alabiliyordu; Gauvain biraz abartmıyor muydu?

Üç çocuk yok olup giderken Lantenac onları kurtarmıştı.

Pekiyi onları yok eden kimdi?

Lantenac değil mi?

Bu beşikleri ateşin içine atan kimdi?

Imânus değil mi?

Pekiyi Imânus kimdi?

Markinin yardımcısı.

Öyleyse sorumlu, komutandı.

Öyleyse kundakçı ve katil, Lantenac'tı.

Öyleyse yaptığı işte hayran olunacak ne vardı?

Cinayeti sonuna kadar sürdürmemişti, o kadar.

Her şeyi hazırlayıp sonra geri çekilmişti. Yaptığı kendisini de ürkütmüştü. Ananın çığlıkları yüreğinin ücra köşelerinde unutulup kalan o insanca duyguyu; evrensel yaşamın temeli olan, herkeste, hatta en uğursuz insanda bile bulunan o duyguyu uyandırmıştı. Bu çığlık üzerine geri dönmüştü. İçine battığı geceden ışığa dönmüştü. Cinayeti hazırlamış, sonra planı bozmuştu. Bütün bunlarla şu söylenebilirdi ancak: Sapına kadar canavar değildi.

Ve bu kadarcık bir şey için her şeyi ona geri vermek! Meydanı, tarlaları, ovaları, havayı, günü, haydutluk için yararlanacağı ormanı, uşaklık için kullanacağı özgürlüğü, öldürmek için kullanacağı yaşamı ona geri vermek!

Onunla anlaşmaya çalışmak, bu aşağılık ruhla sözleşme yapmak, ona koşullu özgürlük önermek, hayatının bağışlanması karşılığında bundan böyle düşmanlık yapmamasını, her türlü isyandan elini çekmesini, ihtilale boyun eğmesini istemek: Bu çok acemice olurdu. Böyle bir öneride bulunanın yüzüne söver ve o önerileri yüzlerine çarpmak için şöyle derdi: "Utanç size kalsın, beni öldürün!"

Gerçekten de böyle bir adama öldürmek ya da serbest bırakmak dışında bir şey yapılamazdı. Son derece tehlikeli biriydi. Kaçıp gitmeye ya da kendi canına kıymaya her an hazırdı. Kendisinin hem kartalı, hem uçurumuydu. Garip bir ruh.

Onu öldürmek? Ne büyük sıkıntı! Serbest bırakmak? Ne büyük sorumluluk!

Lantenac bir kez kurtulunca Vendée ile her şey yeniden başlayacaktı. Vendée öyle bir mitoloji canavarıydı ki, başı ezilmedikçe ölmez, savaşırdı. Bu adamın yok olmasıyla sönecek olan savaş bir anda, göz açıp kapatıncaya kadar, şimşek hızıyla yeniden alevlenecekti. Lantenac o iğrenç ve dehşetengiz planını hayata geçirmeden,

monarşinin mezar kapağını cumhuriyetin üstüne kapatmadan, İngiltere'yi Fransa'nın üstüne oturtmak demek olan korkunç tasarısını gerçekleştirmeden dur durak bilmezdi. Lantenac'ı kurtarmak Fransa'yı gözden çıkarmak olurdu. Lantenac'ın yaşaması suçsuz bir sürü insanın, erkekli kadınlı çocuklu birçok yurttaşın iç savaşta ölmesi demekti. İngilizlerin Fransa'ya çıkartma yapması, ihtilalin geri çekilmesi, kentlerin yıkılması, halkın yoksulluğa düşmesi, Bretagne'ın kana bulanması, avın canavarın pençesine teslim edilmesi demekti. Gauvain bütün o belirsiz ışıkların ve ters yön işaretlerinin arasında önüne şu sorunun konduğunu, çok net olmasa da görebiliyordu: Kaplanı serbest bırakmak.

Sonra, sorun yine eski çehresine bürünüyor, insanın kendiyle savaşından başka şey olmayan Sisifos taşı yeniden düşüyordu: Lantenac kaplan mıydı?

Belki öyleydi. Ama hâlâ öyle miydi? Gauvain, üstüne üstüne gelen, kıvrılan bir yılanı andıran bu sarmal düşüncelerle boğuşup duruyordu. Son tahlilde, bütün bu sorgulamalara rağmen, Lantenac'ın davranışını, fedakârlığını, kendisini hiçe sayan eşsiz tutumunu görmezden gelmek mümkün müydü? Nasıl yani? İç savaşın bütün ağızları olanca vahşetiyle açılmışken, insanlık inkâr edilebilir miydi? Mütevazı gerçek insanın gözünün önünde dururken, karşısına yüce bir gerçek çıkarılabilir miydi? Monarşilerin, ihtilallerin, dünyevi bütün sorunların ötesinde, insan ruhunun yüce şefkati diye bir şey yok muydu? Güçlü güçsüzü, kurtulan kayboları, yaşlılar çocukları korumak, kollamak zorunda değil miydi? Birinin bu harikûlade şeyleri kanıtlamak için ille baş vermesi mi gerekiyordu? Bir generalin bütün savaşı gözden çıkarması az şey miydi? Bir kralcı olarak, terazinin bir kefesine Fransa kralını, on beş yüzyıllık monarşiyi, onun yürürlüğe yeniden konacak kurallarını, yeniden düzenlenecek eski toplumu; öteki kefeye de sıradan üç köylü çocuğunu koymak; ve kralı, tahtı, tacı ve on beş yüzyıllık monarşiyi tartıda daha hafif bulmak! Bütün bunların hiç değeri yok muydu? Bunları yapan biri nasıl olur da kaplan, yırtıcı hayvan muamelesi görürdü? Hayır! Hayır! Hayır! İlahi ışıkla iç savaş uçurumunu aydınlatan biri canavar olamazdı. Ölümü taşıyan adam ışığı taşıyan adama dönüşmüştü. Cehennem şeytanı ye-

niden yeryüzü Lucifer'i olmuştu. Lantenac bir tek fedakâr davranışıyla bütün barbarlıklarını silmiş, kendisini bağışlatmıştı. Maddi olarak kendi kendini yok eden, manevi olarak kurtulmuştu. Yeniden masum biri olmuştu. Kendi af kararını kendisi imzalamıştı. İnsanın kendi kendisini bağışlamaya hakkı yok muydu? O, bundan böyle yüce bir varlıktı.

Lantenac olağanüstü bir varlık olmanın gereğini yerine getirmişti. Şimdi sıra Gauvain'deydi.

Gauvain kendisini onu yanıtlamakla yükümlü hissediyordu.

İyi ve kötü tutkuların mücadelesi yeryüzünü kaosa yuvarlamıştı. Lantenac bu kaosa hâkim olmuş, insanlığı ondan kurtarmıştı. Gauvain'e de aileyi kurtarmak düşerdi.

Ne yapacaktı?

Gauvain Tanrı'nın ona olan güvenini boşa mı çıkaracaktı?

Hayır. Ve kendi kendine mırıldanıyordu:

"Lantenac'ı kurtaralım."

Pekâlâ öyleyse. Git, İngilizlerin yapacağını kendin yap. Toz ol. Düşmanın safına geç. Lantenac'ı kurtar ve Fransa'ya ihanet et.

Ve titriyordu.

"Ey hayalperest! Tek çözüm senin düşündüğün değil ki! Gauvain karanlıkta o uğursuz Sfenks gülümsemesini görür gibi oluyordu."

İnsana ürküntü veren bir tür kavşaktaydı. Birbirleriyle çarpışan gerçekler o kavşakta karşı karşıyaydı. İnsanın üç yüce tutkusu olan insanlık, aile ve vatan orada bakışıp duruyordu.

Seslerden her biri sırasıyla söz alıyor, her biri gerçeği söylüyordu. Hangisini seçmeliydi? Her biri kendi payına akıl ve adaletin birleştiği noktayı bulmuş gibi görünüyor ve "Yap bunu," diyordu. Gerçekten de yapılması gereken o muydu? Evet. Hayır. Mantık bir şey, duygu başka şey söylüyordu. Her iki öğüt taban tabana zıttı. Mantık akıldır, duygu ise çoğu kez vicdan. Biri insandan doğar, öteki daha yüksek bir yerlerden.

Bu nedenledir ki duyguda daha az ışık ama daha büyük bir güç vardır.

Ama sağlam bir akılda da ne büyük enerji olur!

Gauvain tereddüt ediyordu.

Muazzam bir şaşkınlıktı yaşadığı.

Önüne iki uçurum açılmıştı. Markiyi yok etmek mi, yoksa kurtarmak mı? Birinden birine atlaması gerekiyordu.

Onun için ödev olan, boynunun borcu olan hangisiydi?

III
KOMUTANIN KAPÜŞONU

Gerçekten de yapılması, yerine getirilmesi gereken görevler söz konusuydu.

Yapılacak olan Cimourdain'in karşısında uğursuz, Gauvain'in karşısında ise muhteşem bir şey olarak duruyordu.

Birinin basit bir görevi vardı. Ötekininki ise çok yönlü, çok katmanlı, dolambaçlıydı.

Çan gece yarısını vurdu. Sonra da sabahın birini.

Gauvain farkında olmadan gediğin önüne gelmişti.

Yangın artık can çekişiyor, sönüyordu.

Arada bir kulenin öteki tarafına, platoya yansıyor, sonra dumanlar alevleri örtüveriyordu. Bu durup durup parlayan ve kaybolan ışık her şeyin boyutunu değiştiriyor, karargâhtaki nöbetçileri eciş bücüş nesnelere dönüştürüyordu. Gauvain bir yandan düşünüyor, bir yandan karşısındaki bu manzarayı, kâh dumanların kâh alevlerin üstün gelişini izliyordu: Kafasındaki gerçeğin bir görünüp bir kaybolmasıyla bu dış görüntü arasında tam bir benzerlik vardı.

Birden, yangın yıkıntılarının arasından bir tahta parçası fırladı ve havada ışıklı bir çember çizerek platonun doruğunu aydınlattı. Gauvain karargâha giren bir yük arabasının siluetini tam o sırada gördü. Arabaya baktı. Başlarında jandarmaya özgü şapkalar olan muhafızlar vardı çevresinde. Birkaç saat önce, güneş batarken Guéchamp'ın gösterdiği ve ufka dürbünle baktığında gördüğü arabaya benzetti bunu. Arabanın üstünde de birileri vardı ve yükü indirmeye çalışıyorlardı. Ağır bir şey olmalıydı indirmeye çalıştıkları. Arada çelik sesine benzer sesler çıkartıyordu. Tanımlanması zor bir şeydi: Yapı iskeletine benziyordu. Askerlerden ikisi aşağı inip yere bir sandık koydu. Şeklinden, içinde üçgen biçimli bir şey olduğu anlaşılıyordu. Alevin ışığı söndü, her şey karanlığa gömüldü.

Gauvain, gözleri arabadan indirilip şimdi karanlığa gömülen nesneye dikili, düşüncelere daldı.

Fenerler yanıyor, platoda birileri gidip geliyordu. Ama hareket halindeki biçimler çok net değildi. Zaten Gauvain hendeğin kıyısında, platodan daha alçak bir yerde duruyordu. Oradan ancak platonun hemen kenarında olanların hatları tam olarak seçilebiliyordu.

Birileri konuşuyordu. Ama ne söyledikleri anlaşılmıyordu. Orada burada tahtaya çekiçle vurulur gibi sesler duyuluyordu. Bir de madenî bir gıcırtı vardı. Sanki büyük bir bıçak bileniyordu.

Çan sabahın ikisini vurdu.

Gauvain, ağır ağır, iki adım ileri üç adım geri giden bir adam gibi şaşkın, gediğe yöneldi. Onun yaklaştığını görüp paltosundaki komutanlık şeridini tanıyan nöbetçi hazır ola geçti. Gauvain zemin kat salonuna girdi. İçerisi muhafızdan, nöbetçiden geçilmiyordu. Kubbeye bir fener asılmıştı. Yerde, samanların üstünde bir sürü insan yatıyordu. Çoğu uyuyordu. Fenerin ışığı ancak, uyuyanların üstüne basmadan ilerlemeye izin verecek kadar aydınlatıyordu salonu.

Hepsi yatmıştı. Daha birkaç saat önce savaşıyorlardı. Aceleden yerler iyi süpürülmemişti. Orada burada mermi, şarapnel parçaları vardı. Kuşkusuz, yatanı rahatsız edecek şeylerdi. Ama öyle yorgundular ki, aldırmıyorlardı: Korkunç bir yerdi salon. Saldırı buraya yapılmış, burada bağırılıp çağrılmış, diş gıcırdatılmış, dövüşülmüş, öldürülmüş, can verilmişti. Aralarından birçoğu insanların şimdi üst üste yattığı döşemeye ölü olarak düşmüştü. Onlara yatak olan samanlar kısa süre önce arkadaşlarının kanını içmişti. Ama artık her şey bitmişti. Kan kurumuş, kılıç temizlenmiş, ölen ölmüştü. Onlar ise yorgun argın uyuyordu. İşte savaş böyledir. Ve sonra, yarın, aynı uykuya herkes dalacak.

Gauvain'in girdiğini gören askerlerden bazıları ayağa kalktı. Aralarında nöbetçi subay da vardı. Gauvain zindanın kapısını işaret etti eliyle:

"Şunu açın," dedi.

Sürgüler çekildi, kapı açıldı.

Gauvain içeri girdi.

Kapı üstüne kapandı.

YEDİNCİ KİTAP

Feodalite ve İhtilal

I
ECDAT

Kuyulu zindanda, kuyuya açılan dört köşe deliğin kıyısına, yere bir lamba konmuştu.

Su testisi, asker tayını ve saman çuvalı da yerde duruyordu. Kuyulu zindan kayalara oyulduğu için, tutuklunun samanı ateşe verip yangın çıkarması zindana zarar veremeyeceği gibi, onu dumana boğmaktan başka işe de yaramazdı.

Kapı millerinin ekseninde ağır ağır dönüp de Gauvain içeri girdiğinde, marki, demir kafese kapatılmış bir canavar gibi, zindanda bir aşağı bir yukarı yürüyüp duruyordu.

Kapının açılıp kapanma gürültüsüne kafasını kaldırıp baktı ve Gauvain'i gördü. Aralarında duran lamba iki adamın çehresini tümüyle aydınlatıyordu.

Bakıştılar. Öyle bakışlardı ki ikisi de yerinden kıpırdayamadı.

Sonra marki kahkahayı bastı ve bağırdı:

"Merhaba Mösyö. Yıllar var, sizinle karşılaşma bahtiyarlığına erişemedim. Lütfedip beni görmeye geldiniz. Size teşekkür borçluyum. Gerçekten de birileriyle biraz olsun konuşabilmeyi ne çok istiyordum. Sıkılmaya başlamıştım. Dostlarınız zaman kay-

bediyor, kimlik saptaması, savaş mahkemesi, bütün bu işler uzun sürer. Ben olsam çok daha kestirmeden giderdim. Burada kendi evimdeyim. Gelmekle zahmet ettiniz. Pekiyi, söyleyin bakalım, bu olup bitenler hakkında ne düşünüyorsunuz? Tuhaf değil mi? Bir zamanlar bir kral ve bir kraliçe vardı. Kral, bildiğimiz kraldı, kraliçe ise Fransa. Kralın başını kestiler, kraliçeyi de Robespierre'le evlendirdiler. İşte bu bayla bu bayanın evliliğinden giyotin adı verilen bir kız çocuğu doğdu. Anlaşılan yarın o kızla tanışacağım ve bundan büyük mutluluk duyacağım. Sizinle karşılaşmaktan duyduğum mutluluk gibi. Bunun için mi geldiniz? Rütbe aldınız mı? Cellat siz mi olacaksınız? Bu yalnızca dost ziyaretiyse çok sevinirim. Mösyö Vikont siz artık bir aristokratın ne demek olduğunu bilmiyor olabilirsiniz. Öyleyse bakın, karşınızda onlardan biri var. Biraz garip olur onlar; Tanrı'ya inanırlar, geleneğe inanırlar, babalarının deneyimlerine inanırlar, sadakate, vefaya inanırlar, ailelerine, ecdada inanırlar. Prenslerine karşı görevleri olduğuna, eski kurallara saygılı olmanın gereğine, erdem ve adalete inanırlar. Ve sizi kurşuna dizdirmekte bir an tereddüt etmezler. Lütfen, himmet buyurunuz ve oturunuz. Evet, yere oturacaksınız gerçekten çünkü salonda koltuk yok. Ama çamurun içinde yaşayan biri toprağa da oturabilir. Bunu size saldırı olsun diye söylemiyorum; çünkü siz bizim çamur dediğimiz şeye millet diyorsunuz. Benim de "Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik," diye bağırmamı beklemiyorsunuz herhalde? Burası, benim evimin eski odalarından biri; eskiden senyörler buraya serserileri kapatırdı. Şimdi ise serseriler senyörleri kapatıyor ve bütün bu budalalıklara da ihtilal deniyor. Öyle görünüyor ki, otuz altı saat sonra burada boynumu kesecekler. Bundan gocunmuyorum. Ama beni ellerinde tutanlar biraz daha nazik olabilir ve sizin küçükken oynadığınız, dizlerimin üstünde hopladığınız aynalı odadaki tabakamı gönderebilirlerdi. Böylece beni tütünsüz bırakmamış olurlardı. Size hatırlatmak isterim ki, sizin adınız da Gauvain. Ve işin garibi, sizin damarlarınızda da soylu bir kan dolaşıyor. Tıpkı benim damarlarımdaki gibi. Ve bendeki kan soylu bir adam yaratırken, sizdeki sizi onursuz kılıyor. İşte fark burada. Şimdi bunda suçunuz olmadığını söyleyeceksiniz. Ama benim suçum da değil. Demek insan

farkında olmadan da kötülük yapıyor. Soluduğumuz havayla ilgili bir şey. Böyle zamanlarda kimse yaptıklarından sorumlu tutulamaz. İhtilal dünyanın başının belası. Ve sizin bütün büyük canileriniz aynı zamanda en masum insanlardır da. Ne heriflerdir onlar! Önce sizi ele alalım örneğin. Size hayran olduğumu söylersem, buna tahammül gösteriniz. Evet, size hayranım; sizin gibi nitelikli, devlet içinde ağırlığı olan, büyük davalar uğruna dökülecek kadar soylu bir kan taşıyan, bu Tour-Gauvain'in vikontu olan, isterse Bretagne prensi, dük, veraset yoluyla pekâlâ Fransız senatosu üyesi olabilecek birine gerçekten şaşıyorum. Bütün bunlar sağduyu sahibi herkesin gıpta edeceği şeyler. Oysa var olmakla yetiniyorsunuz. Düşmanlarınızın gözünde haydut, dostlarınızın gözünde ise sadece bir budalasınız. Yeri gelmişken, papaz Cimourdain'e hürmetlerimi iletin."

Marki bütün bunları sakin bir ses tonuyla, öfke belirtisi olmaksızın, herhangi bir sözün altını çizmeksizin söylüyordu. Elleri cebindeydi. Durdu. Uzun uzun soluklandı, sonra yeniden söze girdi:

"Sizi öldürmek için elimden geleni yaptığımı saklamıyorum. Öyle ki, bir keresinde bizzat topun başına geçip tam üç kez size ateş ettim. Bu tutumun nezaket kurallarına pek uymadığını kabul ederim. Ama savaşta düşmanın hoşumuza gidecek işler yapmasını beklemek de pek akıl kârı sayılmaz. Çünkü biz savaşıyoruz aziz yeğenim. Her şey, her taraf kan ve ateş içinde. Bu arada, hatırlamak gereken bir gerçek de kralın öldürülmüş olması. Ne güzel yüzyıl bu."

Yeniden durakladı. Sonra sürdürdü:

"İnsan, Voltaire asılmış, Rousseau küreğe gönderilmiş olsa bunların hiçbirinin olmayacağını düşünüyor, hayıflanmadan edemiyor! Ah, bu düşünürler ne bela adamlardır! Söyleyin bakalım, monarşinin en büyük suçu ne? Evet, Corbigny başpapazı Pucelle'i manastırına gönderip bineceği arabayı, geçeceği yolu, günü önceden duyurdular. Buna karşın, sizin de gizleyemeyeceğiniz kadar çapkın bir adam olan ve gece gündüz fahişelerin arasında yaşayan, törene giderken bile onları ziyaret etmemezlik edemeyen sizin Titon'u Vincennes Şatosu'ndan –biraz berbat olduğunu itiraf etmeliyim– Picardie'deki Ham Şatosu'na gönderdiler yalnızca. İşte yakın-

maların nedeni buydu. Hatırlıyorum; zamanında ben de bağırmıştım. O zamanlar ben de sizin kadar aptaldım."

Marki sigara tabakasını arıyormuş gibi ceplerini yoklayıp sürdürdü:

"Ama sizin kadar şirret değildim. O zamanlar konuşmuş olmak için konuşulurdu. Bunun dışında kimilerinin hoşuna gitmeyen bazı araştırma ve soruşturmalar yapılırdı. Sonra bu felsefeci beyler çıktı ortaya. Yazarları yakacak yerde yazılanları yaktılar. Sarayın kimi düzenbazları da işe karıştı. Turgot, Quesnay, Malesherbes, fizyokratlar ve başkaları; bütün bu budalalar da burnunu soktu. Ne olduysa bu yazıcılar, bu şair bozuntuları yüzünden oldu. Ansiklopedi! Diderot! D'Alembert! Ah, şu budala herifler! Prusya kralı gibi bir soylu bile kendini o işe verdi! Bana bıraksalar bütün o karalamacıları ortadan kaldırırdım. Ah, bizler, âdil olmak için ne kadar titiz davranırdık. Buradaki duvarlarda insan parçalamada kullanılan tekerleklerin izleri var. Biz oyun oynamıyorduk. Hayır, hayır! Bütün o yazar-çizer takımının bize hiçbir yararı olamazdı! Arouetler olduğu sürece Maratlar da olacaktır. Kâğıt karalayan kâtip bozuntuları varsa, katiller de eksik olmaz. Yeryüzünde mürekkep olduğu sürece leke de olacak. Ve insan ön ayaklarıyla kaztüyü tuttuğu sürece, küçük aptallıklardan büyük ve korkunç aptallıklar üreyecek. Suçu kitaplar üretir. "*Chimère*" sözcüğünün iki anlamı var, bilirsiniz; bir anlamı düş, öteki canavar. Bu anlamsız sözlere nasıl da garip anlamlar yükleniyor! Bu hak dediğiniz şey de neyin nesi? İnsan hakları! Halkın hakları! Bu kadar anlamsız, boş, değersiz sözcük olabilir mi? Ben "II. Conan'ın kızkardeşi Havoise Bretagne kontluğunu Nantes ve Cornouailles kontu Hoël'e getirdi; o da tahtı Roche-sur-Yon senyörü Kara Alain'le evlenen Berthe'in amcası Alain Fergant'a bıraktı; Guy ya da Gauvain de Thouars'ın dedesi Küçük Conan bizim atamızdır," dersem herkesin kolayca anlayacağı bir şey söylemiş olurum ve bu bir haktır. Ama sizin budalaların, serserilerin, sizin gevezelerin hak dediği ne? Tanrı'yı inkâr etmek, kralı katletmek. Pekiyi, bu sizce iğrenç bir şey değil mi! Ah, uğursuz kaçıklar! Size kızıyorum ama siz de o soylu Bretagne kanındansınız. Gauvain de Thouars sizin ve benim dedemizdir. Yine Fransa'nın ileri gelenlerinden olup hep en büyük ni-

şanlara layık görülen, Tours kentine saldırıp Arques Savaşı'nda yaralanan, seksen altı yaşında Touraine'deki Couzières Şatosu'nda vefat eden büyük Montbazon dükünün de torunlarıyız. Böyle birçok kişi sayabilirim size. Dame de la Garnache ve Claude de Lorraine'in oğlu Laudunois dükünü, Chevreuse dükünü, Henri de Lenoncourt'u, Françoise de Laval-Boisdauphin'i. Ama bütün bunlar size ne ifade eder? Mösyö budala olmak şerefine nail olmuşlardır ve seyisimle eşit olmak konusunda ısrar etmektedirler. Şunu iyi bilin, siz daha kundaktayken de yaşlı bir adamdım ben. O zamanlar burnunuzu silerdim, yine silerim. Siz maddi olarak büyüdükçe, bir yolunu bulup manevi olarak küçülmeyi seçtiniz. Birbirimizi görmeyeli iki ayrı yol tutturduk. Ben onurun yolunda, siz ise bunun tam zıddı yolda. Ah! Bütün bu işler nasıl sonuçlanacak, henüz kestiremiyorum. Ama şunu biliyorum; sizin o sevgili dostlarınızın hepsi birer sefil. Ah, evet, sizinle aynı fikirdeyim; ilerleme müthiş şey. Orduda sarhoş askerleri üç gün susuz bırakma cezasını kaldırdınız. Üstelik Konvansiyon'unuz, Piskopos Gobel'iniz, Mösyö Chaumette'iniz, Mösyö Hébert'iniz var. Ayrıca Bastille'den takvime, her şeyi yok ettiniz. Aziz resimlerinin yerini zerzevat resimleri aldı. Pekâlâ, ister yurttaş olunuz ister efendi; sürünüz saltanatınızı, keyfinizce davranınız, dilediğinizi yapınız, hiçbir şeyden çekinmeyiniz. Ama bunların hiçbiri dinin din olduğu, krallığın tarihimizin bin beş yüz yılını kapsadığı, başları kesilmiş bile olsa Fransız soylularının sizden daha yüce insanlar olduğu gerçeğini değiştirmez. Kral soyunun tarihsel hakları konusundaki saçmalıklarınıza gelince, yanıt vermeye bile tenezzül etmeyiz. Chilpéric aslında Daniel adlı bir keşişti. Chilpéric'i, Charles Martel'in canını sıkmak için Rainfroi yarattı. Böyle şeyleri sizden daha iyi biliriz. Sorun bu değil. Sorun şu: Büyük bir krallık kurmak, eski Fransa'yı; hükümdarın en kutsal varlık olduğu ve harikûlade yönetilen ülkeyi yeniden yaratmak. Mutlak senyörleri kutsal ve yüce varlıklar olarak görmek. Sonra prenslere, daha sonra hükümdarın deniz ve kara kuvvetlerine, yönetim, maliye işlerini yöneten büyük insanlara saygı göstermek. Sorun bütün bunların yaşatılması ya da yıkılması sorunuydu. Sonra soylu, herkesin benimsediği adalet vardı. Sonra üç kuvvete ayrılmış kraliyet polisi. Bütün bunlar güzel ve soyluca düzenlen-

mişti. Yok ettiniz. Acınacak kadar cahil insanlar olduğunuzdan, ne olduğunu bilmeden, önemini kavramadan bütün vilayet düzenini altüst ettiniz. Fransız dehası Avrupa dehasının özümsenmiş haliydi. Her bir Fransız vilayeti Avrupa'nın ayrı bir erdemini temsil ederdi; Almanya'nın kabına sığmazlığı Picardie'de, İsveç'in civanmertliği Champagne'da, Hollanda'nın endüstrisi Bourgogne'da, Polonya'nın canlı iş hayatı Languedoc'ta, İspanya'nın ağırbaşlılığı Gascogne'da, İtalya'nın bilgeliği Provence'ta, Yunanistan'ın zerafeti Normandiya'da, İsviçre'nin sadakati Dauphiné'de. Bunların hiçbirini bilmiyordunuz. Kırdınız, parçaladınız, ezdiniz. Sakin ama hoyrat hayvanlar gibiydiniz. Ya! Demek artık soylularınız olsun istemiyorsunuz! Pekâlâ. İstediğiniz olacak: Mateminizi tutun şimdiden. Artık kahramanlarınız, cengâverleriniz de olmayacak. Elveda o eski büyüklüklere! Şimdi bana bir d'Assas bulun bakalım! Hepiniz gölgenizden korkarsınız. Dövüşmeden önce birbirlerini selamlamayı unutmayan Fontenay şövalyeleriniz, Lérida kuşatmasındaki gibi ipek çoraplı savaşçılarınız, soylu askerlik anılarınız, şimşek gibi akan ordularınız olmayacak. Tükenmiş bir halksınız siz. İstilaya, saldırıya uğrayacaksınız. II. Alaric geldiğinde karşısında artık Clovis'i bulamayacak, Abdurrahman geldiğinde Charles Martel olmayacak, Saksonlar geldiğinde karşılarına Pépinler dikilmeyecek. Agnadel, Rocroy, Lens, Staffarde, Nerwinde, Steinkerque, Marsaille, Raucoux, Lawfeld, Mahon'unuz yok artık. I. François'nin yanı başındaki Marignan, bir eliyle Boulogne kontu Renaud'yu öteki eliyle de Flandre kontu Ferrand'ı tutuklayan, Philippe Auguste'ün yanındaki Bouvines'iniz de yok. Azincourt'unuz olacak belki ama bayrağına sarınıp ölüme koşan sancaktar Bacqueville gibi bir yiğidiniz olmayacak! Haydi! Durmayın! Yapın yapabildiğinizi! Yeni insanlar olun bakalım. Küçülün küçülebildiğinizce!"

Marki bir an susup yeniden sürdürdü:

"Ama bırakın da biz büyük kalalım. Kralları öldürün, soyluları öldürün, papazları öldürün; kesin, yıkın, katledin, her şeyi ayaklar altına alın, eski kuralları çizmelerinizin altında çiğneyin, tahtı devirin, mihrabı yıkın, Tanrı tasvirlerini alaşağı edip üstünde dans edin. Sizin işiniz bu. Sadakatin, özünü korumanın ne demek olduğunu bilmeyen yeteneksiz, aşağılık ve korkaklarsınız. İşte söyle-

yeceğimi söyledim. Şimdi artık giyotine gönderin beni, Mösyö Vikont. Bundan böyle emrinize âmâde olmak bana onur verir."

Ve ekledi:

"Ya! Size kendi gerçeklerinizi söyledim! Bana ne yararı olabilir ki? Ben zaten ölüyüm."

"Siz serbestsiniz," dedi Gauvain.

Ve Gauvain markiye yaklaştı, komutan şeritli paltosunu onu omuzlarına koydu, kapüşonunu gözlerine kadar çekti. İkisi aynı boydaydı.

"İyi de, sen ne yapıyorsun," dedi marki.

Gauvain sesini yükseltip bağırdı:

"Teğmen, kapıyı açın."

Kapı açıldı.

Gauvain bağırdı:

"Kapıyı arkamdan dikkatli kapatmayı unutmayın."

Ve şaşkın şaşkın bakan markiyi dışarı itti.

Hatırlanacaktır, nöbetçi odasına dönüştürülen zemin kat salonundaki tek aydınlanma gereci boynuzdan yapılan bir lambaydı. O kadar az ışık veriyordu ki, bütün görüntüler bulanıktı. Salon neredeyse karanlıktı. Henüz uyumamış olan askerler bu alacakaranlıkla birinin aralarından geçtiğini gördü. Uzun boylu, palto ve kapüşonunda komutan şeridi olan biriydi ve çıkışa doğru yürüyordu. Yanlarından geçerken onu askerce selamladılar.

Marki ağır ağır yürüyüp nöbetçi kıtasının önünden geçti. Kafasını birkaç kez duvarlara çarpsa da, sonunda gedikten çıktı.

Çıkıştaki nöbetçi Gauvain'le karşılaştığı düşüncesiyle hazır ola geçti.

Dışarı çıkıp da ayakları çimenlere değdiğinde bir an durakladı. Ormandan iki yüz adım uzaktaydı. Savaş meydanları, gece, özgürlük, yaşam; hepsi önündeydi. Artık ne olacaksa olsun diye düşünürken, ummadığı bir anda, bir kez daha açık bir kapı bulmuştu karşısında. Doğru davranıp davranmadığı konusunda kararsızdı. İyice uzaklaşmadan önce son bir kez ve yeniden düşünmek ister gibi durdu, bekledi. Ama bu dalgınlık hali birkaç saniye ancak sürdü. Sonra sağ elini kaldırıp baş ve orta parmaklarını şaklattı ve şöyle dedi:

"Vay canına!"
Ve yürüdü gitti.
Zindanın kapısı kapanmıştı. Gauvain içerdeydi.

II
SAVAŞ MAHKEMESİ

O zamanlar savaş mahkemelerinde hemen her şey gizliydi. Dumas Yasama Meclisi'ne askerî yargı usullerine ilişkin yasa taslağı sunmuştu. Bunu sonradan Talot'nun Beş Yüzler Konseyi'ne hazırladığı taslak izlemişti. Ama savaş konseylerinin nihai yasası ancak imparatorluk döneminde yürürlüğe girecekti. Askerî mahkemede oylamaya en düşük rütbeli üyeden başlama zorunluluğu da imparatorluk döneminde getirildi. İhtilal döneminde böyle bir uygulama yoktu.

1793'te askerî mahkeme başkanı, mahkemenin ta kendisiydi neredeyse. Üyeleri seçer, hangi rütbeden üye alacağına kendisi karar verir, oylama yöntemini düzenlerdi. Hem yargıç hem efendiydi.

Cimourdain savaş mahkemesinin toplanacağı yer olarak zemin kat salonunu; savaş sırasında barikatın olduğu, o sırada da nöbetçi karakoluna dönüştürülen yeri seçmişti. Zindandan mahkemeye, oradan da giyotine giden yolu olabildiğince kısaltmak istiyordu.

Verdiği emirler uyarınca, mahkeme salonu öğleye doğru şöyle düzenlendi: Üç hasır iskemle, bir çam masa, masanın üstünde iki şamdan, önünde bir tabure.

İskemleler yargıçlar için, tabure ise sanık otursun diye hazırlanmıştı. Masanın iki ucunda birer tabure daha vardı. Birine savcılık yapacak asker, ötekine de kâtiplik yapacak onbaşı oturacaktı.

Masanın üstünde bir kırmızı balmumu kalıbı, bakır cumhuriyet mührü, iki mürekkep hokkası, iki deste beyaz kâğıt vardı. Ayrıca iki de afiş görülüyordu. Markiyi yasadışı ilan eden ve Konvansiyon kararını içeren afişler.

Ortadaki iskemlenin arkasına üç renkli bir bayrak demeti yerleştirilmişti. Her şeyin olanca sadelik içinde olduğu o günlerde bir yeri süslemek pek kolaydı. Karakolu mahkeme salonuna dönüştürmek fazla zaman almıyordu.

Başkana ayrılan ortadaki iskemle zindan kapısının tam karşısına düşüyordu.

Dinleyici olarak ise askerler vardı.

Zindanın kapısını iki jandarma bekliyordu.

Cimourdain ortadaki iskemleye oturmuştu. Sağında birinci yargıç yüzbaşı Guéchamp, solunda ise ikinci yargıç çavuş Radoub vardı.

Cimourdain'in başında o üç renkli şapka vardı. Kılıcı yanı başındaydı. İki tabancası kemerine sıkıştırılmıştı. Yüzündeki kırmızı yara izi çehresine iyiden iyiye katı bir ifade veriyordu.

Radoub sonunda yarasını sardırmaya zaman bulabilmişti. Başına bir mendil sarılmıştı. Mendilin üstünde usul usul ama giderek büyüyen bir kan lekesi görülüyordu.

Öğle olmuş ama oturum henüz başlamamıştı. Masanın yanında bir süvari posta eri duruyordu. Az önce nal sesleri duyulan onun atı olmalıydı. Cimourdain bir şeyler yazıyordu:

> "Halkın Selameti Komitesi Üyesi Yurttaşlar,
> Lantenac yakalandı. Yarın idam edilecek."

Tarih atıp imzaladı. Katlayıp zarfa koydu. Pusulayı askere verdi. O da hemen yola çıktı.

Bütün bunlar yapıldıktan sonra Cimourdain'in sesi yükseldi:

"Zindanın kapısını açınız."

İki jandarma sürgüleri çekti, zindanın kapısını açıp içeri girdiler.

Cimourdain başını kaldırdı, kollarını göğsünde kavuşturdu, kapıya baktı ve bağırdı:

"Tutukluyu getirin."

Açık kapının kemerinin altında biri göründü. Jandarmalar yanındaydı.

Bu Gauvain'di.

Cimourdain titredi.

"Gauvain," diye bağırdı.

Ve sürdürdü:

"Tutukluyu istiyorum."

"Benim," dedi Gauvain.

"Sen mi?"

"Ben."

"Ya Lantenac?"

"O serbest."

"Serbest mi!"

"Evet."

"Kaçtı mı?"

"Kaçtı."

Cimourdain titrek bir sesle kekeledi:

"Gerçekten de bu onun şatosu. Bütün deliklerini bilir. Demek kuyulu zindanın da bir çıkışı var. Tahmin etmeliydim; kaçmanın bir yolunu bulmuş olmalı. Bunun için kimsenin yardımına ihtiyacı yok."

"Birisi ona yardım etti," dedi Gauvain.

"Kaçması için mi?"

"Kaçması için."

"Kim yardım etti?"

"Ben."

"Sen mi?"

"Ben."

"Hayal görüyorsun!"

"Zindana girdim, tutukluyla yalnız kaldım. Paltomu çıkardım, onun sırtına geçirdim, kapüşonu gözlerine kadar çektim. O benim yerime dışarı çıktı, ben ise onun yerine içeride kaldım. Şimdi de karşınızdayım."

"Bunu sen yapmadın!"

"Yaptım."

"Bu mümkün değil."

"Gerçek bu."

"Lantenac'ı getirin!"

"O artık burada değil. Askerler onu komutanın paltosuna sarınmış görünce benimle karıştırıp geçmesine izin verdi. Bütün bunlar gece oldu."

"Delisin sen."

"Ben olanı söylüyorum."

Bir an sessizlik oldu. Cimourdain kekeledi:

"Öyleyse sen..."

"Ölümü hak ettim," dedi Gauvain.

Cimourdain kesik bir baş gibi sararıp solmuştu. Yıldırım çarpmış gibi, kaskatı duruyordu. Sanki soluk almıyordu. Alnında kocaman bir ter damlası parlıyordu.

Sesini toklaştırmak için epey çaba harcadı ve konuştu:

"Jandarmalar, sanığı oturtun."

Gauvain tabureye oturdu.

Cimourdain sürdürdü:

"Jandarmalar, kılıçlarınızı çekin."

O zamanlar, sanık ağır cezaya çarptırılacaksa böyle yapılırdı.

Jandarmalar kılıçlarını çekti.

Cimourdain'in sesi her zamanki tonuna kavuştu:

"Sanık, ayağa kalkın," dedi.

Artık Gauvain'le senli benli konuşmuyordu.

III
OYLAR

Gauvain ayağa kalktı.

"Adınız nedir?" diye sordu Cimourdain.

Gauvain yanıtladı:

"Gauvain."

Cimourdain sorguyu sürdürdü:

"Kimsiniz?"

"Kuzey Kıyısı Seyyar Tümeni komutanıyım."

"Kaçan adamla akrabalığınız ya da başkaca bir bağınız var mı?"

"Yeğeninin oğluyum."

"Konvansiyon'un kararını biliyor musunuz?"

"Masanızın üstündeki afişi görüyorum."

"Karar hakkında diyeceğiniz var mı?"

"Onu benim de imzalamış olduğumu, gereğinin yerine getirilmesini emrettiğimi, afişi benim hazırlattığımı ve altına bizzat imzamı koyduğumu söylemekten başka diyeceğim yok."

"Sizi savunması için birini seçin."

"Kendimi ben savunacağım."

"Söz sizin."

Cimourdain yine o duygusuz Cimourdain olmuştu. Ama bu duygusuzluk sakin bir adamın tutumundan çok bir kaya sessizliğini andırıyordu.

Gauvain bir an sustu. Kabuğuna çekilmiş gibi bir hali vardı.

Cimourdain sürdürdü:

"Kendinizi savunmak için ne söyleyeceksiniz?"

Gauvain ağır ağır başını kaldırıp kimseye bakmadan yanıtladı:

"Şunu söyleyeceğim: Bir şey beni başka bir şeyi görmekten alıkoydu. İyi bir davranış, çok yakın tanığı olduğum iyi bir davranış bana yüz cinayeti unutturdu. Bir yanda yaşlı bir adam. Öte yanda çocuklar. Benimle yerine getirmem gereken görevin arasına işte onlar girdi. Yakılan köyleri, tarlada kalan ekinleri, katledilen tutsakları, öldürülen yaralıları, kurşuna dizilen kadınları unuttum. Fransa'nın İngiltere'ye teslim edilmek istendiğini unuttum. Vatanın katilini serbest bıraktım. Suçluyum. Bu kendi aleyhime konuşmak gibi düşünülebilir. Ama bu hata olur. Kendi lehime konuşuyorum. Suçlu hatasını bilirse kurtarılmaya değer tek şeyi, onurunu kurtarmış olur."

"Savunma olarak bütün söyleyeceğiniz bu mu?" diye sordu Cimourdain.

"Şunu da eklemeliyim; bir önder olarak askerlerime örnek olmak zorundaydım. Siz de yargıçlar olarak aynı yükümlülük altındasınız."

"Nasıl örnek olsun, istiyorsunuz?"

"Ölümümle."

"Bunu âdil buluyor musunuz?"

"Aynı zamanda gerekli görüyorum."

"Oturunuz."

Savcılık görevini üstlenen er ayağa kalktı ve önce sabık Lantenac Markisi'ni yasadışı ilan eden kararı okudu. Sonra da, tutuklanan bir ayaklanmacının kaçmasına yardım edenlerin ölüm cezasına çarptırılacağına ilişkin Konvansiyon kararını. Ardından da kararın altındaki, Komutan Gauvain imzalı iki satırı.

Bunlar okunduktan sonra savcı er yerine oturdu.

Cimourdain kollarını göğsünde kavuşturup söze girdi:

"Sanık, dikkat edin. Dinleyiciler, dinleyin, bakın ve susun. Bu-

rada yasa karşısındasınız. Şimdi oylamaya geçeceğiz. Karar basit çoğunlukla verilecektir. Her yargıç sırasıyla, yüksek sesle ve sanığın huzurunda kendi fikrini söyleyecek. Adaletin saklayacağı hiçbir şey olamaz."

Cimourdain sürdürdü:

"Söz birinci yargıçta. Konuşun yüzbaşı Guéchamp."

Yüzbaşı Guéchamp ne Cimourdain'i ne de Gauvain'i görüyor gibiydi. Konvansiyon kararının olduğu afişe dikilen gözleri kirpiklerinin altına saklanmıştı sanki. Uçuruma bakar gibi bakıyordu afişe. Konuştu:

"Yasa hükmü açık. Bir yargıcın normal bir insandan hem fazlası hem de eksiği vardır. Eksiği vardır, çünkü yüreği yoktur. Fazlası vardır, çünkü elinde yasanın kılıcı vardır. Manlius 414'te Roma'da, herhangi bir emir vermediği halde düşmana saldırıp onu yendiği için, oğlunu suçlu bulmuş ve öldürtmüştü. Disiplin ihlali böyle bir cezayı zorunlu kılıyordu. Burada ise yasa ihlali var. Ve yasa, disiplin yönetmeliğinin çok daha üstünde bir şeydir. Vatan, bir merhamet krizi sonucunda tehlikeye düşürülmüştür. Acıma, cinayet boyutuna varmıştır. Komutan Gauvain isyancı Lantenac'ın kaçmasına yardımcı olmuştur. Gauvain suçludur. Oyumu ölüm yönünde kullanıyorum."

"Kâtip, yazınız," dedi Cimourdain.

Kâtip yazdı: "Yüzbaşı Guéchamp: ölüm."

Gauvain'in sesi yükseldi:

"Doğru oy kullandınız Guéchamp. Teşekkür ederim."

Cimourdain sürdürdü:

"Söz ikinci yargıçta, konuşun çavuş Radoub."

Radoub ayağa kalktı, Gauvain'e döndü ve sanığı askerce selamladı. Sonra haykırdı:

"Durum buysa, giyotine beni gönderin. Çünkü Tanrı'nın ve en kutsal şeyim olan namusum adına yemin ederim ki, önce yaşlı adamın yaptığını, sonra da komutanımın yaptığını ben yapmak isterdim. Bu seksenlik ihtiyarı üç küçük çocuğu kurtarmak için ateşe atılırken görünce şöyle dedim içimden: İhtiyar, sen gerçekten yürekli bir adamsın! Ve bu ihtiyarı sizin o aptal giyotininizden kurtaranın komutanım olduğunu öğrendikten sonra da şöyle di-

yorum: Komutanım, siz benim generalim olmalıymışsınız. Gerçek bir insansınız. Ve azizler, Louisler hâlâ olsaydı, Saint-Louis haçını size elimle takardım! Şu işe bak! Bundan böyle aptal mı olmak gerekiyor bu dünyada? Jemmapes muharebesini, Valmy muharebesini, Fleurus muharebesini ve Wattignies muharebesini bütün bunları yapmak için kazandıysak, yazıklar olsun bize! Bu nasıl şey! Komutan Gauvain dört aydır bu kralcı eşekleri trampet çalarak kovalayıp duruyor, yakaladığı yerde eziyor. Cumhuriyeti kılıçla, süngüyle kurtarıyor. Örneğin şu Dol işini kendi yöntemiyle kotardı. Bunu düşünüp bulmak gerçekten akıl ve zekâ işiydi. Yürek ve ustalık olmadan yapılamazdı. Ve işte elinizde böyle bir adam, bütün bu işlerin altından kalkmış bir adam var, değerini bilmiyorsunuz. Tersine, yok etmeye çalışıyorsunuz! General yapacağınız yerde kafasını kesmeye kalkıyorsunuz. Pont-Neuf Köprüsü korkuluğundan atlayın daha iyi. Siz ise yurttaş Gauvain; siz komutanımsınız. Ama ister generalim, ister onbaşım olun, şunu belirtmek zorundayım; az önceki laflarınızın hiçbir anlamı yok. İhtiyar, çocukları kurtararak çok iyi bir iş yaptı. Siz onu kurtararak daha iyi bir iş yaptınız. İnsanları iyi iş yaptıkları için giyotine göndereceklerse, yüzlerini şeytan görsün. Bu işten hiçbir şey anlamadım. Bu tutuklama, cezalandırma gayretinin nedeni ne? Bu anlattıklarım doğru değil mi? İnanın, rüyada olup olmadığımı anlamak için oramı buramı çimdikliyorum. Yine de anlayamıyorum. Demek ihtiyarın çocukları canlı canlı ölüme terk etmesi, yanmalarına göz yummaması gerekiyormuş! Demek komutanımın ihtiyarın kafasını kesmenize izin vermesi gerekiyormuş! Öyleyse alın, beni gönderin giyotine. Bunu yürekten istiyorum. Çocuklar yanmış olsaydı Kırmızı Bere Taburu'nun şerefi iki paralık olurdu. Bunu mu istiyordunuz? O halde buyurun, birbirimizi yiyelim. Sizin kadar ben de anlarım politikadan. Piques seksiyonundaki kulübe üyeydim. İşe bak! Sonunda birbirimize düşüyoruz. Meseleye nasıl baktığımı özetleyeyim isterseniz; neden yapıldığı bilinmeden, anlaşılmadan yapılan işlerden hoşlanmam. Neden kendimizi öldürtüyoruz? Komutanımız öldürülsün diye, öyle mi! Hayır, hiç de değil. Ben komutanımı istiyorum! O bana lazım. Onu bugün, dünden daha çok seviyorum. Giyotine göndermek ha! Güleyim bari! Biz böyle şeyler iste-

miyoruz. Sizi dinledim. Herkes istediğini söylemekte özgür. Ama bu yapmak istediğiniz, yapılması imkânsız bir şey."

Ve Radoub oturdu. Yarası açılmıştı. Sargı bezinden ince bir kan sızıyor, boynundan aşağı akıyordu. Tam kesik kulağının olduğu yerden.

Cimourdain, Radoub'a döndü:

"Oyunuzu sanığın kurtulması yönünde mi kullanıyorsunuz?"

"General olması yönünde kullanıyorum," dedi Radoub.

"Ben size oyunuzu kurtulması yönünde mi kullandığınızı soruyorum?"

"Ben oyumu onun cumhuriyetin başı olması yönünde kullanıyorum."

"Çavuş Radoub, Komutan Gauvain'in kurtulması için mi oy veriyorsunuz, evet ya da hayır, deyiniz!"

"Ben oyumu, onun yerine benim kafamın kesilmesi yönünde kullanıyorum."

"Kurtuluş," dedi Cimourdain. "Yazın kâtip."

Kâtip yazdı: "Çavuş Radoub: Kurtuluş."

Sonra açıkladı:

"Bir kişi ölüm. Bir kişi kurtuluş. Oylar eşit."

Oy verme sırası Cimourdain'deydi.

Kalktı. Şapkasını çıkartıp masanın üstüne koydu.

Yüzünün solgunluğundan, morluğundan eser kalmamıştı; toprak rengiydi.

Oradaki herkes kefenine sarınıp mezara girse böyle derin bir sessizlik olamazdı.

Cimourdain ciddi bir sesle, ağır ağır konuştu:

"Sanık Gauvain. Duruşma sona erdi. Savaş mahkemesi sizi Cumhuriyet adına, üçte iki oy çokluğuyla..."

Durdu. Biraz soluklandı. Acaba vereceği oy konusunda tereddüt mü ediyordu? Ölüm ya da yaşam karşısında ne yapacağını bilemiyor muydu? Bütün göğüsler çarpıyordu. Cimourdain sürdürdü:

"... ölüme mahkûm ediyor."

Yüzünde o uğursuz zaferin işkence izleri vardı. Yakub da kendisini yere çalan melek onu takdis ettiğinde, böyle korkunç biçimde gülümsemiş olmalıydı.

Bir ışıktı sadece, şöyle bir gelip geçti. Cimourdain yeniden taş kesildi. Oturdu, şapkasını başına geçirip ekledi:

"Gauvain, yarın gün doğarken idam edileceksiniz."

Gauvain ayağa kalktı, selamladı ve konuştu:

"Mahkemeye teşekkür ederim."

"Mahkûmu götürün," dedi Cimourdain.

Cimourdain'in işaretiyle zindanın kapısı açıldı. Gauvain içeri girdi. Kapı kapandı ve iki jandarma, yalın kılıç, nöbete durdu.

Radoub kendinden geçip olduğu yere yığılmıştı. Onu da alıp götürdüler.

IV
YARGIÇ CIMOURDAIN'DEN SONRA ÖĞRETMEN CIMOURDAIN

Askerî bir karargâh arı kovanı gibidir. Bu, özellikle ihtilal sırasında böyledir. Askerde öyle bir yurttaşlık duygusu oluşmuştur ki, düşmanı kovan komutanını bile tepelemeye çekinmez. Tourgue'u yürekli bir saldırı sonucu ele geçiren askerler arasında çeşit çeşit söylentiler dolaşıyordu. Lantenac'ın nasıl kaçtığını öğrendiklerinde Gauvain aleyhine yoğun bir dedikodu yayıldı. Markinin olduğunu sandıkları zindan kapısından Gauvain'in çıktığını gördüklerinde hepsi şaşırıp kalmıştı. Herkes bir anda olayı öğrenmişti. Homurtuların arkası kesilmiyordu: Gauvain'i yargılıyorlar şu anda. Ama bu göstermelik. İnsanın bu olaylar karşısında soyluların söylediğine inanası geliyor! Markiyi kurtaran vikontu gördük. Az sonra da soyluyu aklayan bir papaz göreceğiz.

Ama Gauvain'in mahkûm edildiğini öğrendiklerinde homurtuların hedefi değişti:

"İşe bakın! Komutanımız, bizim yürekli komutanımız, bizim genç komutanımız bir kahramandır! Vikont olmasına vikont ama bu onun cumhuriyetçiliğine daha çok değer katar! Ne demek! Sen git Pontorson'u kurtar, Villedieu'yü kurtar, Pont-au-Beau'yu kurtar; Dol'ü, Tourgue'u fethet, hepimizi yenilmez kıl, sonra seni mahkûm etsinler! Cumhuriyetin Vendée'deki kılıcının başına gelene bakın! Beş aydır isyancılara kafa tutan, Léchelle ve öteki bu-

dalaların beceriksizliğini kapatan o değil mi? Bu Cimourdain ne cesaretle onu ölüme mahkûm edebiliyor? Neden? Üç küçük çocuğu kurtaran yaşlı bir adamı kurtardığı için mi? Papazın biri bir askeri ölüme nasıl gönderir!"

Hoşnutsuz ve muzaffer karargâh böyle homurdanıyordu. Cimourdain kara bir öfkeyle kuşatılıyordu. Dört bin kişi bir tek kişiye karşı gibiydi. Ama o bir tek kişi bu kuru kalabalık karşısında hiç de güçsüz değildi. Çünkü, o, Cimourdain, iradeyi temsil ediyordu. Cimourdain'in kaşlarını kolay çatan ve hiç kimseden çekinmeyen bir adam olduğunu herkes biliyordu. Ve orduya boyun eğdirmek için de daha fazlasına gerek yoktu. O zamanlar, herhangi bir insanı korkunç kılmak, homurdanmayı fısıltıya, fısıltıyı da suskunluğa dönüştürmek için, Halkın Selameti Komitesi'nin gölgesinin o adamın arkasına geçmesi yeterdi. Homurdanmalardan önce de sonra da, Cimourdain Gauvain'in ve hepsinin kaderini elinde tutmaya devam ediyordu. Ondan hiçbir şey istenemeyeceğini, onun yalnızca kendisinde var olan o insanüstü sesten, vicdanından başka hiçbir şeye boyun eğmeyeceğini herkes biliyordu. Her şey ona bağlıydı. Savaş mahkemesinin başkanı olarak tek başına yaptığını, Halkın Selameti Komitesi delegesi olarak yine o bozabilirdi. Bağışlama yetkisi yalnızca ondaydı. Her türlü yetkiyle donatılmıştı: İstese bir tek işaretiyle Gauvain'i serbest bırakabilirdi. Yaşamın ve ölümün efendisiydi o. Giyotine hükmediyordu. Bu trajik anda son derece önemli bir adamdı.

Beklemekten başka yapacak şey yoktu.

Derken gece bastırdı.

V
ZİNDAN

Mahkeme salonu yeniden karakol görüntüsü kazanmıştı. Bir gün önce olduğu gibi nöbetçi sayısı iki kat artırılmış, zindan kapısının önüne de iki nöbetçi konmuştu.

Gece yarısına doğru elinde fener olan biri salonu geçip zindan kapısının önüne geldi. Kendisini tanıtıp kapıyı açtırdı. Bu, Cimourdain'di.

İçeri girdi: Kapı, arkasında yarı aralık kaldı.

Zindan karanlık ve sessizdi. Cimourdain karanlıkta öne doğru bir adım attı. Durup elindeki feneri yere bıraktı. Uyuyan bir adamın düzenli solukları duyuluyordu. Cimourdain, düşünceli, bu huzurlu sesi dinledi.

Gauvain zindanın dip tarafına, saman çuvalının üstüne yatmıştı. Duyduğu ses onun soluğuydu. Derin bir uykuya dalmıştı Gauvain.

Cimourdain olabildiğince az gürültü yapmaya çalışarak yanına yaklaştı ve Gauvain'e bakmaya başladı. Beşiğinde uyuyan emzikli çocuğuna bakan bir ananın bakışları bile bu kadar sevecen, tatlı olamazdı. Belki Cimourdain'den bile güçlü bir bakıştı bu. Cimourdain küçük çocuklar gibi ellerini yumruk yapıp gözlerine dayadı, bir an öyle kaldı. Sonra yavaşça diz çöktü. Usulca Gauvain'in elini tuttu, kaldırdı, öptü.

Gauvain kıpırdandı. Gözlerini açtı. Düşünden sıçrayarak uyanmış gibi şaşkın şaşkın baktı. Fener zindanı doğru dürüst aydınlatmıyordu. Cimourdain'i tanıdı.

"Bak sen," dedi. "Siz misiniz hocam?"

Ve ekledi:

"Düşümde ölümün elimi öptüğünü görüyordum."

Bazen beynimize üşüşen bir düşünceyle nasıl sarsılırsak, Cimourdain de öyle sarsıldı. Bu düşünce akımı bazen öyle yüksek ve öyle fırtınalı olur ki kimi zaman, insan ruhunun söndüğünü sanır. Ama Cimourdain'in duygulu yüreğinde böyle bir şey olmadı. Dudaklarının arasından bir tek sözcük döküldü: "Gauvain!"

Bakıştılar. Cimourdain'in gözleri alev alev yanıyor, gözyaşları kavruluyordu. Gauvain ise tatlı tatlı gülümsüyordu.

Gauvain dirseğinin üstünde doğruldu:

"Yüzünüzde gördüğüm şu kılıç yarası benim yüzümdendi. Beni kurtarmak isterken aldınız o yarayı. Dün bile, o hengâmenin içinde yanımdaydınız. Benim için oradaydınız. Kader sizi beşiğimin yanına sürüklememiş olsaydı şimdi kimbilir nerede olurdum? Kuşkusuz, karanlığın ortasında. Bende görev duygusu diye bir şey varsa, bu sizden geçti. Eli kolu bağlı doğdum. İnsanı en sıkı bağlayan şey, önyargılar. Siz beni o bağlardan kurtardınız. Gelişmemin önündeki engelleri kaldırdınız. Mumya gibi bir varlıktan bir ço-

cuk yarattınız. Büyük olasılıkla kaybolacak olan bu varlığa vicdan denen şeyi yerleştirdiniz. Siz olmasaydınız, büyüyecek ama küçük kalacaktım. Sayenizde varım. Senyörden başka bir şey değilken, beni yurttaş yaptınız. Sıradan bir yurttaştan başka bir şey değilken, bana ruh verdiniz. Beni insan olarak yeryüzüne, ruh olarak da uhrevi olana yararlı kıldınız. İnsan gerçeğine varabilmem için gerçeğin anahtarını verdiniz. Daha öteye gidebilmem için de ışığın anahtarını. Ah hocam. Size teşekkür borçluyum. Beni siz yarattınız."

Cimourdain Gauvain'in yanına, samanların üstüne oturdu:

"Seninle birlikte akşam yemeği yemek için geldim."

Gauvain kara asker tayınını bölüp uzattı. Cimourdain ekmekten küçük bir parça aldı. Sonra su testisini de uzattı Gauvain.

"Önce sen iç," dedi Cimourdain.

Gauvain içti, sonra testiyi Cimourdain'e verdi. O da içti. Gauvain ancak bir yudum içmişti.

Cimourdain ise ağzını doldura doldura içti.

Yemek sırasında Gauvain yiyor, Cimourdain ise sürekli su içiyordu. Bu, birinin sükûnetinin, ötekinin ise yanan yüreğinin belirtisiydi.

Zindana nedeni tam kestirilemeyen korkunç bir sükûnet hâkimdi. İki adam konuşuyor, sohbet ediyordu.

Gauvain şöyle diyordu:

"Büyük şeyler olacak... Bu aralar ihtilalin esrarengiz bir hali var. Görünür olanın arkasında bir de görünmeyen var. Biri ötekini gizliyor. Görünen vahşi ve korkunç, görünmeyen ise eşsiz. Şimdi hepsini açıkça görebiliyorum; vahşi olanı da, ötekini de. Geçmişin malzemesinden yararlanmak lazımdı. Bu olağanüstü '93 böyle ortaya çıktı. Barbarlık iskeleti üstüne bir uygarlık tapınağı inşa ediliyor."

"Evet," diye yanıtladı Cimourdain. "Geçici olandan kalıcı olan doğacak. Kalıcı olan, yani hak ve yükümlülüklerde eşitlik, dengeli ve gelire göre vergi, zorunlu askerlik, sürekli ilerleme. Ve bütün bunların üstünde dümdüz bir çizgi. Yani yasa. Mutlak cumhuriyet."

"Ben ideal cumhuriyeti yeğlerim," dedi Gauvain.

Durdu. Sonra yeniden sürdürdü:

"Oh, hocam. Vefa, özveri, iyiniyetler buluşmasını, sevgiyi bu saydıklarınız arasında nereye yerleştiriyorsunuz? Her şeyi dengelemek iyi ama aralarında belli bir uyum olması daha da iyi. Terazinin üstünde lir var, bilirsiniz. Sizin cumhuriyetiniz insanı ölçüyor, biçiyor ve tartıyor. Benimki ise onu gökyüzüne uçuruyor. İşte teoremle kartal arasındaki fark da bu."

"Sen bulutların arasında kaybolmuşsun."

"Siz de hesapların."

"Uyum dediğin şey bir düş."

"Cebirde de düş var."

"Ben Öklid'in insanını istiyorum."

"Ben ise Homeros'unkini," dedi Gauvain.

Cimourdain'in ağırbaşlı tebessümü, onu susturmak ister gibi Gauvain'in üstünde durakladı:

"Şiir o. Şairlerden uzak dur."

"Evet, bu sözü biliyorum," dedi Gauvain. "İlhamdan, ışıktan, kokudan, çiçek ve yıldızlardan uzak dur da derler."

"Hiçbiri karın doyurmaz."

"Ne biliyorsunuz? Düşünce de bir gıda. Düşünmek, yemek demek."

"Soyutlama yapma. Cumhuriyet, iki kere ikinin dört etmesi gibi. Herkese hakkı olanı verince..."

"Geriye herkese hakkı olmayanı vermek kalır."

"Bununla ne demek istiyorsun?"

"Karşılıklı ve sonsuz hoşgörüyü kastediyorum. Herkesin herkese borçlu olduğu, herkesin tek tek insanlara borçlu olduğu hoşgörüyü. Toplum yaşamı da böyle bir şey zaten."

"Mutlak hak dışında bir şey olamaz."

"Çok şey var."

"Ben adaletten başka bir şey göremiyorum."

"Ben daha yükseklere bakıyorum."

"Adaletin de üstünde ne olabilir ki?"

"Doğal adalet."

Arada bir, gezinip duran ışıkları izlemek ister gibi duraklıyorlardı.

Cimourdain sürdürdü:

"Daha açık konuş. Ben rahatsız olmam."

"Pekâlâ. Zorunlu askerlik istiyorsunuz. Kime karşı? Başka insanlara. Ben ise istemiyorum. Ben barış istiyorum. Siz yoksulların yardımına koşmak istiyorsunuz, ben ise yoksulluğu ortadan kaldırmak istiyorum. Siz âdil vergi düzeni istiyorsunuz, ben bütün vergilere karşıyım. Kamu harcamalarının olabilecek en alt düzeye indirilmesini ve bu paranın da toplumsal artık değerle ödenmesini istiyorum."

"Bu ne demek?"

"Şu demek: Önce asalaklığı ortadan kaldırın; papazların, yargıçların, askerlerin asalaklığını. Sonra elinizdeki serveti iyi değerlendirin. Gübreyi lağıma değil, tarlalara dökün. Toprakların dörtte üçü ekilmiyor. Fransa topraklarını bu durumdan kurtarın. İşe yaramayan otları temizleyin. Köy arazilerini paylaştırın. Herkesin toprağı, her toprağın da sahibi olsun. O zaman, verimin nasıl yüz kat artacağını göreceksiniz. Fransa bugün köylüsüne yılda ancak dört gün et verebiliyor. Oysa tarım tekniğini iyileştirirseniz üç yüz milyon insan, bütün Avrupa doyar. Doğayı, bu hep ihmal edilen yardımcı gücü kullanın, ondan yararlanın. Esen her rüzgârı, akan her suyu, hareket yaratacak her şeyi değerlendirin. Yer kabuğunun altında muazzam bir akarsu ağı var. Bu ağın içinde, sular, yağlar[1] ateşler akıp gidiyor. Delin toprağın damarını; çeşmeleriniz için su, lambalarınız için yağ, ocaklarınız için ateş fışkırtın. Dalgaların hareketini, gel-gitleri gözünüzün önüne getirin. Nedir ki okyanus? Yitirilen devasa bir güç. Kara ne kadar budala ki, denizden yararlanmayı bilmiyor!"

"İyice daldın düşlere!"

"Yani gerçeklere."

Gauvain sürdürdü:

"Ya kadınlar? Onları ne yapacaksınız?"

Cimourdain yanıtladı:

"Şimdiye kadar yaptıklarını yapacak onlar. Erkeğe hizmet edecekler."

---

1 Hemen alttaki kullanım alanı örneğinden de anlaşılacağı üzere gaz yağı ya da petrol kastediliyor olmalı.

"Evet. Ama bir koşulla."

"Nedir?"

"Erkek de kadına hizmet edecek."

"Böyle bir şeyi nasıl düşünebilirsin," diye bağırdı Cimourdain. "Hizmetçi bir erkek! Asla böyle bir şey olmayacak. Erkek efendidir. Bir tek konuda krallıktan yanayım; o da aile konusu. Erkek, evinin kralıdır."

"Evet. Ama bir koşulla."

"Nedir?"

"Kadın da evin kraliçesi olacak."

"Yani sen kadınla erkek arasında..."

"Eşitlik istiyorum."

"Eşitlik mi? Ne diyorsun sen? Bunların ikisi de başka başka varlıklar."

"Ben eşitlik dedim. İkisi aynıdır demedim ki."

Birbirlerine şimşekler yağdıran bu iki adam arasında, ateşkes benzeri yeni bir suskunluk oldu. Sonra sessizliği Cimourdain bozdu:

"Pekiyi ya çocuk? Onu kime veriyorsun?"

"Önce onu dölleyen babaya, sonra doğuran anaya, sonra eğiten öğretmene, sonra olgunlaştıran kente, sonra anaların en yücesi vatana. Son olarak da, ataların en büyüğü insanlığa."

"Tanrı'dan söz etmiyorsun."

"Baba, ana, öğretmen, kent, vatan ve insanlık gibi mertebelerin her biri Tanrı'ya ulaşan merdivenin birer basamağı."

Cimourdain sustu. Gauvain sürdürdü:

"Merdivenin en üst basamağına çıkıldığında Tanrı'ya da ulaşılmış olur. Tanrı açılır; insana artık onun içine girmek kalır."

Cimourdain'in bir jesti Gauvain'e başka birini hatırlattı.

"Gauvain, ayağın yere ersin. Biz mümkünü gerçekleştirmek istiyoruz."

"Ama işe onu mümkünsüz kılmakla başlamayın."

"Mümkünü gerçekleştirmek her zaman mümkün."

"Her zaman değil. Ütopyayı zorlarsınız, öldürürsünüz. Hiçbir şey yumurtadan daha savunmasız değil."

"Yine de ütopyayı yakalayıp gerçeğin boyunduruğuna almak ve

olgularla sınırlamak lazım. Soyut düşünce somut düşünceye dönüşmeli. Belki güzelliğinden bir şeyler yitirebilir ama bu eksiği faydayla kapatır. Belki daha değersiz ama daha mükemel olur. Hak yasa içine alınmalı; hak yasa olduğunca ancak, ölümsüzleşir. İşte benim mümkünden kastım da bu."

"Mümkün, bunun ötesinde bir şey."

"Ah! İşte yine düşlere dalıyorsun."

"Mümkün, esrarengiz bir kuş. İnsanın başının üstünde döner durur."

"Onu yakalamak lazım."

"Ama canlı olarak."

Gauvain sürdürdü:

"Şöyle düşünüyorum: Daima ileri gitmeli. Tanrı insanın geri gitmesini isteseydi, kafasının arkasına da göz eklerdi. Gözümüz tan yerinde, tomurcukta, doğum anında olmalı. Düşen yükseleni yüreklendirir. Yaşlı bir ağacın çatırtısı yeni bir ağaca yapılan çağrıdır. Her yüzyıl kendi eserini yaratır; bugün yurttaşlık, yarın insanlık. Bugün hak sorunu, yarın ücret sorunu. Aslında hak ve ücret aynı anlamda iki sözcük. İnsan emeğinin karşılığı ödenmesin diye yaşamıyor ki. Tanrı insana yaşamı bahşederken ona borçlanıyor da. Hak, doğarken alınan ücrettir. Ücret ise kazanılmış hak."

Gauvain bir peygamber coşkusuyla konuşuyor, Cimourdain ise dinliyordu. Roller değişmişti. Görünen o ki, öğretmen öğrenci, öğrenci öğretmen olmuştu.

Cimourdain mırıldandı:

"Çok hızlısın."

"Öyle çünkü fazla zamanım yok," diye gülümsedi Gauvain.

Ve sürdürdü:

"Ah, hocam. İşte iki ütopyanın farkı bu. Siz zorunlu kışla istiyorsunuz, bense okul. Siz asker insan düşü görüyorsunuz, bense yurttaş insan. Siz onun dehşetengiz olmasını istiyorsunuz, bense düşünmesini. Siz süngülü cumhuriyet istiyorsunuz, bense..."

Bir an duraklayıp sürdürdü:

"Bense düşünen insanlar cumhuriyeti kurayım isterdim."

Cimourdain zindanın döşemesine dikti gözlerini:

"Şimdi için istediğin ne?"

"Ne olacaksa o."

"Bugünkü olayları bağışlanabilir görüyor musun?"

"Evet."

"Neden?"

"Çünkü bu bir fırtına. Fırtına ne yaptığını hep bilmiştir. Meşe ağacına yıldırım düşüyor belki ama koca bir ormana da su yürüyor. Uygarlığın başına bir veba musallat olmuştu, bu güçlü rüzgâr onu bu dertten kurtarıyor. Pek seçmeci davranmıyor belki ama başka ne yapabilirdi ki? Üstlendiği temizlik işi çok zor! Çürüme kokusu öyle iğrenç ki, rüzgârın öfkesini anlayabiliyorum."

Gauvain sürdürdü:

"Hem, fırtına umurumda değil; pusulam varsa, aklım başımdaysa, olaylar bana ne yapabilir ki!"

Sonra, ağır ağır ama tumturaklı bir ses tonuyla ekledi:

"İşine karışılmaması gereken biri, hep vardır."

"Kim o?" diye sordu Cimourdain.

Gauvain parmağını kaldırıp başının üstünde bir yeri işaret etti. Cimourdain bakışlarıyla parmağı izledi. Zindanın kubbesine baktığında yıldızlı gökyüzünü görür gibi oldu.

Yine sustular.

Cimourdain söze girdi sonra:

"Doğadan büyük toplum. Diyorum sana, mümkün değil. Hayal görüyorsun."

"Amaç bu. Yoksa toplum ne işe yarar ki? Doğada kal ve vahşi yaşa. Otaiti adası bir cennet. Ama o cennette düşünce diye bir şey yok. Aptal bir cennette olmaktansa akıllı bir cehennemde olmak evlâdır. Ama hayır, cehenneme gerek yok. İnsan toplumu olalım, yeter. Doğadan büyük bir toplum, evet. Doğaya bir şey katmayacaksanız, doğanın sizi yaratmasının ne anlamı var? Karınca gibi çalışmakla, arı gibi de balla yetinin o zaman. Akıllı kraliçe arı olmak yerine aptal işçi arı kalın. Doğaya bir şey katarsanız eğer, kaçınılmaz olarak ondan büyük olursunuz. Çünkü katmak, eklemek çoğalmaktır. Çoğalmak ise büyümek. Toplum doğanın büyümüş, yücelmiş biçimi. Ben arı kovanlarında, karınca yuvalarında olmayanı; anıtları, güzel sanatları, şiiri, kahraman ve dahileri istiyorum. Sonsuza kadar yük taşımak insana özgü bir yasa de-

ğil. Hayır, hayır, hayır; artık parya, köle, forsa yok. İşkence de yok artık. İstiyorum ki, insanın her özelliği uygarlığın ayrı bir simgesi olsun ve onu geliştirmeye hizmet etsin. Ben özgürlüğü düşüncede, eşitliği yürekte, kardeşliği de ruhta istiyorum. Hayır! Artık boyunduruk olmamalı! İnsan zincir sürümek değil, kanat açmak için yaratıldı. İnsan sürünmemeli artık. Ben kurtçuğun kelebeğe, böceğin canlı çiçeğe dönüşmesini istiyorum ki, uçabilsin. İstiyorum ki..."

Durdu. Gözleri ışık içindeydi.

Dudakları kıpırdıyordu. Konuşmayı kesti.

Kapı açık kalmıştı. Dışarıdan belli belirsiz bir gürültü geliyordu. Uzaktan uzağa boru sesleri duyuluyordu. Sonra yere vurulan tüfek dipçiklerininkine benzer sesler işitildi. Nöbet değiştiriliyor olmalıydı. Kulenin hemen yakınında çakılan tahtalarınkine benzer sesler vardı. Çekiç sesleri duyuluyordu.

Cimourdain sapsarı kesilmiş, dinliyordu. Gauvain ise duymuyordu bile.

Giderek daha derinleşen düşlere dalmıştı. Soluk almıyor gibiydi. Dikkatini beyninin üstündeki o yıldızlı kubbeye yöneltmiş gibi, sessizce düşünüyordu. Usul bir ürperti duyuyor, gözlerinin içindeki şafak aydınlığı giderek büyüyordu.

Bir süre böyle durdu. Sonra Cimourdain sordu:

"Ne düşünüyorsun?"

"Geleceği," dedi Gauvain.

Sonra yeniden düşünceye daldı. Cimourdain yan yana oturdukları saman çuvalının üstünden kalktı. Gauvain fark etmedi bile. Cimourdain genç adamın düşünceli halini gözleriyle izleyerek yavaşça kapıya doğru çekildi ve çıktı. Zindanın kapısı kapandı.

VI
GÜNEŞ YİNE DE DOĞAR

Günün ilk ışıkları ufukta belirmekte gecikmedi.

Ortalığın ışımasıyla, Fougères Ormanı'na tepeden bakan Tourgue platosunda, gökyüzündeki kuşların bile ilk kez gördüğü garip bir şey yükseldi. Hareketsiz, ürkütücü, garip bir şey.

Oraya gece konmuştu. İnşa edilmiş olmaktan çok dikilmiş gibi duruyordu. Uzaktan görünen silueti düz ve sert çizgilerden oluşuyordu. İbrani alfabesindeki bir harfe ya da Antikçağ'ın bilmeceyi andıran Mısır hiyerogliflerine benziyordu.

İnsanda bıraktığı ilk izlenim, gereksiz bir şey olduğu idi. Çiçek açmış süpürge otlarının arasındaydı. İnsanın, "acaba ne işe yarar?" diye soracağı türde bir şeydi. Sonra bir ürperme hissediyordunuz. Dört direk üstünde yükselen bir iskeleyi andırıyordu. İskelenin bir tarafına kalın, yüksek iki direk çakılmıştı. O direkleri yukarıdan, yatay bir başka direk bağlıyordu. Sabahın alacakaranlığında iyice kara görünen üçgen biçimli bir şey asılmıştı direklere. İskelenin öteki tarafında bir merdiven vardı. İki direk arasındaki üçgen biçimli şeyin altında bir levha vardı. Oynak iki parçadan oluşuyor ve yan yana getirildiklerinde, tam ortada, aşağı yukarı insan boynu çapında yuvarlak bir delik meydana geliyordu. Levhanın üst parçası, yukarı ve aşağı hareket edecek biçimde, bir sürgünün üstünde kayıyordu. Levhanın iki parçası o sırada birbirinden ayrı duruyordu ve araları epeyce açıktı. Üçgen biçimli şeyi taşıyan iki direğin altında da, bir eksen üzerinde hareket eden, tahterevalli gibi bir yanına basınca öteki ucu havaya kalkan bir tahta vardı. Tahtanın yanında uzun bir sepet; direklerin ön tarafında ise, iskelenin ucuna doğru, kare biçimli bir başka sepet vardı. Hepsi kırmızıya boyanmıştı. Her şey tahtadandı, üçgen biçimli şey ise demirden. O kadar çirkin ve biçimsizdi ki, insan elinden çıktığı belliydi. Ve yine, o kadar muhteşem bir görünüşü vardı ki, onu oraya birtakım dahilerin getirdiğini düşündürtüyordu.

Bu biçimsiz şey, giyotindi.

Karşıda, birkaç adım ileride, hendeğin orada başka bir canavar vardı: Tourgue. Tahta canavara karşı taş canavar. Ve şunu da belirtmeliyiz ki, insan taşa ya da tahtaya dokunacak olduğunda, o taş ve tahta artık taş ve tahta değildir; insandan bir şey almışlardır. Bina dogmadır, makine ise fikir.

Tourgue geçmişin uğursuz bir özeti gibiydi: Tıpkı Paris'in Bastille'i, İngiltere'nin Londra Kulesi, Almanya'nın Spielberg'i, İspanya'nın Escurial'i, Moskova'nın Kremlin'i ve Roma'nın Saint-Ange Şatosu gibi.

Bin beş yüz yıllık krallık tarihi, Ortaçağ, vasallık, serflik ve derebeylik Tourgue'da yoğunlaşmıştı. Giyotinde ise yalnızca tek bir yıl, '93 vardı; ve bu on iki ay, bin beş yüz yılının karşısına dikilmişti.

Tourgue monarşi, giyotin ise ihtilaldi.

Trajik bir karşılaştırma.

Bir tarafta borç, öteki tarafta vadesi gelmiş senet. Bir tarafta anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz gotik karmaşa; serf, senyör, köle, efendi, teba, soyluluk, kök salmış gelenekler, papaz-yargıç ittifakı, bin bir hesap, maliye, vergiler, salmalar, tuz vergileri, muafiyetler, hurafeler, önyargılar, bağnazlık, kraliyet ayrıcalıkları, taç, taht, debdebe, ilahi kudret; öteki tarafta ise o basit şey, bir satır.

Bir tarafta düğüm, öteki tarafta kılıç.

Tourgue uzun yüzyıllardır burada yalnızdı. Kaynar yağ, kızdırılmış nohut ve erimiş kurşun akıtan olukları, insan kemiği döşeli kuyulu zindanları ve insan parçalama odalarıyla, her türlü işkenceyi simgeleyerek, ayaktaydı. O müthiş görüntüsüyle ormana kök salmış, bin beş yüz yıldır süren bu korkunç sessizlikte, ağaçların gölgeleri arasında vakit geçirmişti. Tourgue bölgede tek başına kudreti, gücü temsil etmiş, korku ve ürküntü kaynağı olmuş, saygı gören biricik varlık olarak saltanat sürmüştü. Burada barbarlığı tek başına temsil etmiş, onu kimseyle paylaşmamıştı. Şimdi ise, karşısında birden, ona meydan okuyan bir şey görüyordu. Yalnızca bir şey değildi, ondan daha da dehşetengizdi, giyotindi.

İnsan bazen taşların tuhaf gözleri olduğunu sanır. Bir heykelin baktığını, bir kulenin gözetlediğini, bir yapı cephesinin çevreyi seyrettiğini düşünür. Tourgue da giyotini inceler gibiydi.

Kendi kendine soruyordu sanki.

Neydi bu?

Topraktan çıkmış gibiydi.

Ve gerçekten de topraktan çıkmıştı.

O uğursuz ağaç o uğursuz toprakta yetişmişti. Alınteri, gözyaşı ve onca insan kanıyla sulanan topraktan; mezarların, çukurların, pusu ve tuzakların arasında: Türlü zulümlerle öldürülmüş insan cesetlerinin çürüdüğü, bunca suç ve cinayete tanık olan topraktan bir anda, bir gün, ne olduğu bilinmeyen bu intikamcı, bu

bıçaklı müthiş makine ortaya çıkmış ve '93 yılı eski dünyaya şöyle seslenmişti:

"İşte geldim."

Ve giyotinin bu eski kuleye şunu söyleme hakkı vardı:

"Ben senin kızınım."

Kule ise o korkunç makinenin kendisini öldürdüğünü hissetmişti. Hissetmişti, çünkü bu uğursuz nesnelerin bile, karanlık da olsa bir hayatı vardır.

Tourgue bu ürkütücü görüntü karşısında nedenini kestiremediği bir korkuya kapılmıştı. Dehşet içindeydi sanki. Bu canavarı andıran taş kütle ne kadar muhteşem ve korkunç idiyse, üçgen demirli bu tahta da o kadar, hatta daha da kötüydü. Sabık mutlak-iktidar, yeni mutlak-iktidardan korkuyordu. Suç tarihi, adalet tarihini seyrediyordu. Geçmişin şiddeti kendini günün şiddetiyle karşılaştırıyordu. Eski kale, eski zindan, eski senyör şatosu, kol ve bacakları kopan zavallı insanların içinde inlediği bu savaş ve ölüm yapısı savaş dışı, hizmet dışı kalmıştı. İstilaya uğramış, tahttan düşürülmüş, kül ve taş yığınına dönmüştü. Dehşet yüzyıllarının bu harikûlade ama ölü kalıntısı, olanca çirkinliğiyle yaşanan korkunç âna bakıyordu. Dün bugün karşısında titriyordu. Eskinin vahşeti, yeninin dehşetini seyrediyor, ürperiyordu. Karanlıkta gözlerini açıyor, karşısında terörü görüyordu. Hayalet, hortlağa bakıyordu.

Doğa acımasızdır. İnsanlar kirletiyor diye çiçeklerini, türlü türlü müziğini, kokularını çekip almaz. İnsanın yarattığı toplumsal çirkinliğin karşısına ilahi güzelliğin zıtlığını çıkartır. Bir tek kelebeğin kanadını, bir tek kuşun şarkısını bile feda etmez: İnsanın, en kanlı boğazlaşmanın, en koyu barbarlığın ortasındayken bile kutsal olanın kıymetini bilmesini ister. Ve insan bu evrensel yumuşaklık, göklerin bozulmak bilmeyen huzuru karşısında etkilenmeden edemez. İnsan yasalarının şeklî bozukluğu evrensel ışığın altında çırılçıplak, apaçık görünmelidir. İnsan kırar, ezer, kısır bırakır, öldürür. Ama yaz yine yaz, zambak yine zambak, yıldız yine yıldızdır.

Doğan günün serin havası, hiç, o sabahki kadar sevimli olmamıştı. Ilık bir rüzgâr süpürge otlarını oynaştırıyor, sis hafif hafif, çalılara sürünüyordu. Fougères Ormanı içindeki pınarlardan yükselen buharla her tarafa güzel kokular yayıyordu. Göklerin mavi-

liği, bulutların beyazlığı, suların duruluğu ve otların açık zümrüt yeşilinden koyu yeşile giden rengi armonik bir gam oluşturuyordu. Birbirine kardeşçe sarılmış ağaçlar, derin ovalar, bitki örtüsü; bütün bunlar doğanın insana verdiği ölümsüz öğüdün saflığını taşıyordu. Ve bunların ortasında insanın o dehşet verici pisliği vardı. Kale ile darağacı, savaş ve ceza, kanlı çağla kanlı ânın iki simgesi, geçmişin baykuşuyla geleceğin yarasası bütün bunların ortasında öylece dikilip duruyordu. O gizemli doğa çiçekleri ve kokularıyla Tourgue'u ve giyotini aydınlatıyor ve sanki şöyle diyordu insana: Bir benim yaptığıma bakın, bir de kendi yaptığınıza!

Güneş, ışığıyla ne harikulade şeyler yapabileceğini böyle gösteriyordu.

Bu manzarayı izleyenler de vardı.

Seyyar tümenin dört bin askeri, platoya savaş düzeninde dizilmişti. Giyotini üç yandan kuşatmışlardı. Böylece geometrik bir biçim oluşturmuş, E çizmişlerdi. Topçu bataryası E'nin en uzun çizgisinin merkezine yerleştirilmişti. Kırmızı makine üç savaş cephesince kuşatılmış gibiydi. Askerden oluşan bir duvar platoyu hendeğe kadar sarmıştı. Dördüncü kenar ise hendeğin kendisiydi ve Tourgue'a bakıyordu.

Böylece, iki kenarı kare için biraz fazla uzun bir alan oluşmuştu. Ortada darağacı vardı. Güneş yükseldikçe giyotinin çimenlerdeki gölgesi kısalıyordu.

Topçular hazır olda bekliyordu. Ellerinde yanan meşaleler vardı.

Hendekten tatlı, mavi bir duman yükseliyordu; artık can çekişen köprü yangınının dumanıydı bu.

Duman Tourgue'u perdeliyor ama bütün bütün de gözlerden silmiyordu. Kulenin platformu bütün ufka hâkimdi. Giyotinle arasında yalnızca hendek vardı. Öyle ki, pekâlâ karşılıklı konuşabilirlerdi.

Mahkeme masasıyla üç renk bayrakla süslü iskemle kuledeki platforma yerleştirilmişti. Tourgue'un arkasından yükselen güneş o kara kütleyi, mahkeme masasını, üç renk bayrağı ve iskemlede oturan adamın yüzünü koyu birer siluet olarak çiziyordu. Adam kollarını çapraz yapıp göğsünde kavuşturmuştu ve hiç kıpırdamıyordu.

O adam Cimourdain'di. Sırtında bir gün önceki gibi delegelere özgü sivil elbise, başında üç renk şapka vardı. Kılıcı yanda, tabancaları kemerindeydi.

Susuyordu. Herkes susuyordu. Askerler tüfeklerini yere dayamış, ayaklarının ucuna bakıyordu. Dirsek dirseğeydiler ama konuşmuyorlardı. Savaş geçiyordu gözlerinin önünden. Çatışmalar, boğuşmalar, pusulardan, duvar arkalarından açılan ateşler, köylülerin yuvasından fırlayan kuşlar gibi dağılıp kaçışması, ele geçirilen kaleler, kazanılan muharebeler. Şan ve şeref getiren bütün bu olaylar birer utanç öğesine dönüşmüş gibiydi. Yürek daraltan müthiş bir bekleyiş yaşanıyordu. Giyotinin kurulduğu iskelede cellat bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Gökyüzünü bütün görkemiyle sabahın büyüyen ışığı doldurmuştu.

Birden, kara kumaş örtülü trampetlerden çıkan o perdeli sesler duyuldu. Uğursuz trampet sesleri yaklaştı; sıralar açıldı ve karenin içine bir kortej girdi. Doğruca darağacına yöneldi.

Önde kara trampetler, arkada silahları yere bakan bir grup muhafız, sonra yalın kılıç jandarma piyadeleri, sonra mahkûm: Gauvain.

Gauvain serbestçe yürüyordu. El ve ayakları bağlı değildi. Sırtında her günkü üniforması, belinde kılıcı vardı.

Arkasında da jandarma piyadeleri vardı.

Gauvain'in yüzünde Cimourdain'e "Geleceği düşünüyorum," dediği andaki hülyalı sevinç vardı hâlâ. Hiçbir şey bu eksilmeyen tebessüm kadar yüce ve anlatılmaz olamaz.

O meşûm yere vardıklarında ilk baktığı yer kulenin tepesi oldu. Giyotine bakmadı bile; onu aşağılıyordu.

Cimourdain'in hüküm infaz edilirken hazır bulunup görevi tamamlayacağını biliyordu: Platformda gözleriyle onu aradı ve buldu.

Cimourdain'in yüzü solgun, bakışları soğuktu. Yanındakiler soluk aldığını bile duymuyordu.

Gauvain'i gördüğünde titremedi bile.

Gauvain de o sırada giyotine doğru ilerliyordu.

Bir yandan yürüyor, bir yandan Cimourdain'e bakıyordu. Cimourdain de ona. Cimourdain'e dayanma gücü veren bu bakışlardı sanki.

Gauvain sonunda giyotine ulaştı. Çıktı. Muhafız komutanı subay da onunla birlikte çıktı iskeleye. Gauvain kılıcını çıkartıp subaya verdi. Fularını da çözüp cellada teslim etti.

Hayale benziyordu. Hiç bu kadar güzel görünmemişti. Siyah saçları rüzgârda uçuşuyordu. O zamanlar idam edilenlerin saçını kesmezlerdi. Beyaz boynu narin bir kadınınkine benziyordu. Sert ve yiğit bakışlı gözleri ise Cebrail'inkilere. Giyotin sehpasındaydı ama hülyaya dalmıştı. Vardığı yer aslında zirveydi. Ve Gauvain o zirvede ayaktaydı. Sakin ve ulu bir görünüşü vardı. Güneş onu bir onur heykelini sarar gibi kuşatmıştı.

Mahkûmu bağlamak gerekiyordu yine de. Cellat elinde iple yaklaştı.

Genç komutanlarının bıçağın altına yatmak üzere olduğunu gören askerler artık dayanamadı. Bu savaş adamlarının yüreği patladı. Beklenmedik, kocaman bir şey oldu: Ordu ağlıyordu. Bir uğultu yükseldi: "Merhamet! Merhamet!" Kimi dizlerinin üstüne çöktü, kimi tüfeğini yere attı; platforma, Cimourdain'in oturduğu yere doğru ellerini uzattılar. Bombacı bir asker giyotini gösterip haykırdı:

"Başka biri olabiliyor mu bu iş için? Oluyorsa, ben hazırım."

Herkes avazı çıktığınca yineliyordu:

"Merhamet! Merhamet!"

Bu sesi aslan işitecek olsa heyecanlanır, korkardı. Çünkü askerin gözyaşı korkunçtur.

Cellat ne yapacağını bilemedi, durakladı.

İşte o zaman, kulenin üstünden herkesi titreten –öyle uğursuz bir sesti çünkü– tok, kesin bir ses yükseldi:

"Yasanın gereğini yerine getirin!"

Bu merhamet bilmez sesi herkes tanıdı. Konuşan Cimourdain'di. Ordu titredi.

Cellat artık tereddüt etmedi. Elindeki iple yaklaştı.

"Biraz bekleyin," dedi Gauvain.

Cimourdain'e döndü. Henüz serbest olan sağ eliyle elveda anlamında bir işaret yaptı. Sonra ellerinin bağlanmasına izin verdi.

Elleri bağlandıktan sonra cellada bir kez daha seslendi:

"Özür dilerim. Biraz daha durun."

Ve bağırdı:

"Yaşasın Cumhuriyet!"

Onu tahterevalliye yatırdılar. O güzel ve gururlu baş uğursuz kolyenin içine girdi. Cellat usulca saçlarından kaldırıp kafasını oyuğa iyice yerleştirdi. Sonra yaya dokundu: Üçgen yerinden kurtulup önce yavaş yavaş, sonra hızlanarak kaydı; iğrenç bir ses duyuldu...

Aynı anda bir başka ses daha duyuldu. Bıçağın çıkardığı sese bir tabanca sesi yanıt verdi. Cimourdain belindeki tabancalardan birini çekmiş, Gauvain'in başı sepete düştüğü an mermiyi yüreğine sıkmıştı. Ağzından kan boşandı ve yere ölü düştü.

Ve bu iki ruh, iki trajik kızkardeş, birinin gölgesi ötekinin ışığına karışarak, birlikte uçup gitti.

SONSÖZ
YVES GOHIN

Fransız İhtilali'nin hikâyesini, tarihini yazmak: Hugo, hayatının sonuna doğru, bunu daima gerekli ve daima imkânsız bir görev addediyordu:

> Ona, oraya en azından hayali eklediğimiz için imkânsızdır (XV, 595).[1] Onu oluşturan olaylar, bütün bir geçmişin ve geleceğin "bütünsel bir aşımı"dır. Konvansiyonun gizemiyle koyulaşmış, canavarları mucizeleriyle kol kola girmiş, kendi gereksindiği Gorgona[2] suretinde dikilir karşımıza. Dağın[3] önünde hayalperest şaşkındır.

O halde bu roman neyin nesi? Akıl yürütmelerden ve çılgınlıklardan, dengesizliklerden, sertlikten, coşkulardan ve kopuşlardan geçip gelerek özenle seçilmiştir başlığı: Devrimin kararmış, allak bullak olmuş yüzü. "93" sayısı kendisi gibi, sayılamaz olanın ismidir, ışığın birdenbire beliriverdiği cehennemlerin bir biçimidir. Hugo, kendi muammasıyla büyülen-

---

1 Bu yazıda Hugo'nun eserleri, Fransız kitap kulübünün 1967-1970 yıllarında Jean Massin yönetiminde yayımladığı kronolojik basıma referansla alıntılanmıştır. Romen rakamları cilt numarası, diğer rakam sayfa numarasıdır.

2 Gorgonlar: Yunan mitolojisinde Medusa ve iki kızkardeşine verilen isim. İçlerindeki tek ölümlü olan Medusa, tanrı Poseidon tarafından ırzına geçildiği için tanrıça Athena'nın lanetine uğrar. Feci biçimde çirkinleştirilir, saçları yılana dönüşür, baktığı insanları taşa çevirir. Kardeşleri de öyle – ç.n.

3 Burada yazar '93 yılında ihtilalin dizginlerini elinde tutan *Montagnard* (Dağlı) grubuna anımsatma yapıyor – ç.n.

miş olarak bunu bir kez daha saptar: "İki bulut gök kubbeye bu –93– sayısını çiziyordu; nereden geldiği bilinmeyen bir şifre. (X, 243)"

> Karanlık işaretli bu belirişten tedirgindir: "18. yüzyıl seksene vardı. 13'ü bu acayip sayıyı ekle ve gün(ü) geldi! (X, 265)"

Onun bu şifre çözümünün her okunuşunda seslerin ahenk oyunu ile eserin örgüsü arasında bir ilişki telkin edilmiş olabilir. Sırf bu hecelerde bile Terör trampetlerinin gümbürdemesi duyulur: Ardından sözler ve imajların yükseliverdiğini göreceğiz – kızıl başlıklar, giyotin, toplar ve kaleler, coşkulu Paris, alevler içinde Vandée.[4] Bunların üzerinden tarih efsanenin ağına takılır. Efsanenin kendisi de, tüm politik eylemin, durmaksızın yeniden yazılan bir sayfanın arkasına yazmak zorunda olduğu Hugo'nun yüzyılı boyunca tarih tarafından yeniden sarmalanır.

1820'de *Conservatuer Litteraire*'in yayın kurulu, var gücüyle edebiyata politikayı karıştırmaktaydı. Gözler Chateaubriand vikontuna odaklanmıştı. O da Restorasyon'un en ateşli savunucularının birliğine kahkahalarını, hıçkırık ve haykırışlarını katmaktaydı. İyi, temiz pak gazetelerin her 21 Ocak'ta[5] siyahla çerçevelenerek basıldığı zamanlardaydık. Kurbanlarını –hapishanelerde ve giyotinde ölenleri– yüceltmek, kahramanlarını –sürgün aristokratlar ve Vandée köylülerini– kutlamak, cellatlarını –konvansiyon üyeleri, jakobenler ve kral katillerini (!)– lanetlemek zorunda olunan bunca yakın bir dönemin hatıraları ile nasıl heyecanlanılmaz? Tablonun bir köşesinde sarışın bir çocuk, "XVII. Louis diye adlandırılmış zavallı yavru (IX, 252) en narsisistik gözyaşlarını hak ediyordu. Korkunç kızıl teröre gelince, o tamı tamına masum beyaz teröre karşılıktı. Mareşal Ney[6] kurşuna dizildiğinde küçük Victor Hugo, neşe içinde: "Titreyin kral katilleri güruhu, jakobenler, işte akıbetiniz" (I, 34) diye yazmıştı. On üç yaşındaki bir oğlan çocuğun şiddeti mi? Kesinlikle, ama 1820'nin "genç jacobit"i "devrim ejderhası"na karşı daha yumuşaktır; Dük de Beryy'nin[7] katledilişi ona şu kesin hükmün ilhamını vermiştir: "Kral öldürme komplosu yok edilmelidir" (I, 673).

4 Vendée: 1793'te İhtilal'e karşı ayaklanması büyük bir katliamla bastırılan bölge – ç.n.

5 21 Ocak 1793: Kral XV. Louis'nin idam edildiği gün – ç.n.

6 Mareşal Ney: Napoléon'un ünlü süvari mareşali – ç.n.

7 1820'de kral karşıtı Napoléon yanlılarınca öldürülen müstakbel kralın kardeşi – ç.n.

Toptan bir ifadeyle, Victor Hugo, duygusal olarak "annesinin partisi"nden oldu. Hayatının başlangıcından sonuna kadar bu tanımlayış, söz konusu nüfuzun bilincinde oluşun ifadesi olarak, yazdıklarında kendini gösterir durur: "Vendée yanlısı fikirlerin," "Vendéeli annem" gibi. Burada bu Nauteslı burjuva ailenin, öte yakada ele avuca sığmaz ve "Madam de la Rochejaquelein'in dostu" (XV, 517) denilen, Bocage[8] (IV, 371) üzerinden kaçan zavallı on dört yaşında kızın, Sophie Trébuchet[9] efsanesini düzeltmenin yararı yok. Önemli olan oğulun bu efsanenin gerçek olduğuna Lahorie'nin[10] koruyucusunun[11] intikamını imparatorun (Napoléon) devrilmesinden çok monarşinin geri gelişiyle aldığını anlamaksızın, onunla 1815'te aynı coşkuya paylaştığına tüm aklıyla inanmasıdır. Aşırı kralcıların bayraklaştırıldığı bir sözcük olan Vendée, Hugo'nun hayal gücünün tam ortasına kazınmıştır. Bu kelime orada onun mahrem iç bölünmüşlüğü olarak kimliğinin anlamlı göstereni, kökeninin metaforu ve ana-babasının karşılaşma anı ve yerinin işaretleyicisi olarak şekillenmek zorundaydı. Kralcı ve cumhuriyetçi politik zıtlaşmasının ardında, kanun ve isyan çatışmasının altında görünmez olanın ne olduğunu bilmez değildi: Bu iki şiddetin, buyurgan bir kadınla sinirli, fevri bir erkeğin şiddetinin çarpışmasıydı; her krizinde çocuklarını endişeye boğan on beş yıl sürmüş örtük bir savaştı. Bir kaderi çizen bu iki yönlü sadakat, *Sonbahar Yaprakları* kitabının girişinde doğrulanır: "eski asker baba"ya, "Vendéeli anneye" sadakat, bir sürgün halinde hem Holyrood'u hem de Sainte-Hélène'i önceden belirlemiş olacak sembolik bir uyuşma. Şüphesiz bu yarılma kardeşi Eugène'i deliliğe sürüklemişti; Hugo ise tüm hayatı boyunca hissettiği o yarılmanın üstesinden ancak onu idealize ederek gelmiş görünüyor. Çocukların eğitim ve mutluluğuna odaklı, yasaklandığı için sürgün Feuillantines tarikatının özgürlüğü için içtenlikle uğraşan annesinin hayali, bilincinin alacakaranlığında gülümsemekten başka bir şey yapmayan bir baba kadar bağışlayıcı hale gelir sonunda. 1875'te –belki de *Doksan Üç*'ün bitirilmiş olması ona bu son dönüştürme iznini verdiğinden ötürü– nihayet (artık araya konulan "tanık" aracılığı ile değil) bizzat kendisi, Feuillantines tarikatına men-

8 Le Bocage: Nantes civarında bir bölge.

9 Sophie Trébuchet: Victor Hugo'nun annesi.

10 Victor Lahorie: Victor Hugo'nun Napoléon'un generallerinden olan dedesi.

11 Dönemin hemen tüm taraflarıyla ilişkisi olan ama esasen Kralcı Madam de la Rochejaquelein.

sup vaftiz babasının varlığında, anne ve babası arasındaki çatışmaya onlara ortak bir yüce gönüllülük atfederek çözüm bulduğunu ifşa etme cesaretini gösterir. Onlar bu yüce gönüllüğün aynısını soylu bir cumhuriyetçiye yapmış bir kralcı komplocu karşısında sergilemişlerdir. Babası ve annesinin birlikte silikleştikleri bu yarı karanlıkta o bir özgürlük neferinin beliriverdiğini görmektedir ve eğer onun tam karşıtı bir ses işitiyorsa bu, bir diğer ustanın, daha önce işkenceye uğramış ama şimdi bağışlayıcı olmuş (XV, 582)... '93'ün hâlâ baştan ayağa titrettiği bir eski rahibin sesinden başka bir şey değildir. Esasında Cimourdain bu iki figürü birleştirir ve ondan hısımlığın inkârı olan Gauvain geçiş, kahramanların, İhtilal'in gerçek öncülerinin mitsel kökenini geliştirme imkânını verir. Üstelik anne ve baba arasındaki zıtlığı varsaymış aile efsanesine, Vendée Savaşın'da onlara ayrılan yer aracılığıyla, yani kurtarıcı rollerinin benzerliği yoluyla yeni bir kılıf geçirilmiş olur: Vendée yanlısı Sophie (metinlere göre on yedi veya on iki yaşında) rahiplerin hayatını kurtarmanın dışında hiçbir şey yapmamış, yüzbaşı Léopold özellikle bir çocuğu ve kadınları ölümden kurtarmıştır (Victor Hugo'nun anlattığı ilk hikâyelerin konusu tamamen budur).

Annesinin ölümünden sonra, giderek tamamen babasının tarafına yakınlaşması, bir başka hayranlık dalgasının doğuşunu getirdi. Eğer, aile içi hikâyeleri de elbette içeren generalin *Anılar*'ı onun merhametliliğinin, iyiliğinin değerini vermekle birlikte sevinçli bir gururla onun taraf olduğu ve dehşetini de gizlemediği savaşlarda yaptıklarını hiç de hafifsetmiyor ise bundan dolayıdır. (Bizzat kendisi İspanyadaki Direniş ile Vendée Direnişi'ni kıyaslar ve '93'ün sonunda Batı'daki (Vendée'de) savaşlarda "uzun zamandır her iki taraf da artık hapsetmiyor, esir almıyordu" der. Ancak, bu türden hatırlatmalar, Victor Hugo'nun babasının başarılarının canlandırılmasına katılmasına ve çocukluğundaki dönüşümün yansımaları arasında –babasıyla– özdeşleşmenin saf arzusunu nihayet ifade etmesine engel değildir:

> Bazen hayal ederim ki benim aziz babacığım,
> Senin kılıcını tutuyorum ve beni sürükleyen o büyük istekle
> Cid'in ülkesinde[12] muzaffer askerlerimizin peşinden gidiyorum.

Burada söz konusu olan 1823'teki gerici askeri harekât olmasına rağmen, kahramanlık anlatısına bu coşkulu yaklaşım imparatorluk (Napo-

12 İspanya – ç.n.

léon) askerinin yüceltilmesinin açılışını yapıp, daha ilerde yapılacak olan İhtilal'in II'nci yıl askerlerinin övgüsüne kapıyı aralar.

Yürü, oğulların hoşnuttur senin asil mirasından (II, 487, 488)

Çavuş Radoub, Kızıl Bere müfrezesinde Jean des Entommeures'un bir tür kardeşi de, bu yeniden keşfedilen baba imajının birden fazla çizgisini üzerinde toplayacaktır.

Öte yandan Hugo, Restorasyon döneminin sonuna doğru (1830'lara yaklaşırken) kendi kimliğine egemen olmayı, politikanın yollarından çok, edebi seçimleri yoluyla tamamlar. İlk anlatısından (İhtilal'in sahneleri ve sorunlarına eğildiği 1791'deki Saint-Domingue siyahî kölelerinin isyan hikâyesi olan 1820 tarihli *Bug-Jargal*) ve ilk romanlarından ilk (tiyatro) dramlarına kadar edebi cesaretinin kudreti, kimi engellerine ve sakınımlarına rağmen en başa apaçık biçimde devrimci bir hareketi yerleştirir. Bunu kabul etme konusunda tereddüt ettikten (1823'teki *La Parricide*-II, 50 hakkındaki makalede esas fikir bu iken, 1824'deki *Nouvelles Odes*-473'ün sunuş yazısında bu fikre karşı çıkar) sonra, 1830'da hiçbir çekincesi olmaksızın ilan eder ki: "Sanatta engin bir ilerleme başarılıyor (...) bu, 1789'daki büyük toplumsal hareketimizin dolaysız mantıki sonucudur (III, 1082)." Dolayısıyla bayraklaştırmak istediği yegâne yıl odur (1789). Eğer bir diğer yılı anımsatmak isterse, ortak ölçütleri olmayan iki olaylar düzeni arasındaki yakınlaştırmalarla alay etmekten başka bir şey düşünmez: "Efendiler, sakin olunuz. '93'ü görmüş olmanız edebi devrimlerde yapılmış terör kadar dehşete düşürmesin sizi. (...) Byron ve Maturin beni Marat ve Robespierre'den daha fazla korkutuyor (*a.g.e.*, 1083)." Kendisini asla Marat ile değil ama Robespierre ve Danton'la özdeşleştirmek üzere onu sürgüne götürecek zorunluluk politik gelişme olacaktır ve bunu büyük yankılar yaratan César de Bazan diye birinin "doksan üç"teki şiirsel belagatı aracılığıyla anlatır ("Bir Suçlamaya Cevap" bölümünde): Bu tam anlamıyla herhangi bir saygı gözetmeyen bir patlayıştır, doğru ama, *Düşünceler*'deki yankılanmaların bildiri değerini onaylar.

Onunla birlikte savunabiliriz ki; asli çizgileriyle ele alındığında Hugo'nun politik görüşleri ilk gençliğinin aşırı kralcılığını aştıktan sonra temel olarak değişmemiştir. Çok sayıda çağdaşı gibi ona da 1830 kopuşu '89'un eserinin barışçıl devam yolunu kesinlikle açmış göründü. Ve onun

Terör konusundaki yargısı bundan böyle üç noktayı eklemlendirdi: Koşullar ve imkânlar hesaba katılmadığında *korkunç*, *iğrenç* bir eylem –zamanı göz önüne alındığında kaçınılmaz ve elbette *zorunlu*– bundan sonra ise yararsız, hatta *imkânsız*.

Ancak bu üçlü durdurucunun kendini yenileyen tarihsel koşulların eğip bükmesi uyarınca kendi özgül biçimlerine bürünen politik çatışmalarda edindiklerinden başka bir anlamı yoktur.

1850'ye kadar uzanan ilk evrede Hugo'nun görüşleri katı formüller görüntüsü altında tereddütlü ve salınımlıdır. Dolayısıyla, terörün zorunluluğu yarım ağızla, istemeye istemeye kabullenilir; 1830 devrimcisi biraz Molièrece bir ciddiyetle toplumsal bünyenin modern tedavi araçlarını açıklar:

> İş işten geçtikten sonra, birçok düz mantıkçı tarafından yapılan terör teorisine göre '93 korkunç ama zorunlu bir organ budama ameliyatıydı. Robespierre de bir siyasal Dupuytren.[13] Bunun bize söylediği giyotinin bir neşterden başka bir şey olmadığıdır. Mümkün. Ama bundan böyle toplumdaki kötülükleri neşter ile değil, ama kanın ağır ve tedrici temizlenmesi ile, irini yok ederek, sağlıklı beslenmeyle, yetenek ve gücü eğiterek ve sağlam rejimle tedavi etmeliyiz. Cerrahlara değil artık, doktorlara gideceğiz. (V. 106)

Cimourdain'in akıl yürütme katılıkları karşısında Gauvain'in şiirselliği daha açık ve daha cesur bir politik ifade tarzı bulacaktır. Ama bu politik ifadenin dayanak noktası olan hayat umutlarını geriletmeme, sakatlamama konusundaki bu çetin arzu, Hugo'da giyotin tiksintisi ve ölüm cezasının mutlak reddi olarak temellenir. Bu nedenle *Bir Mahkûmun Son Günü*'nün ve *Claude Gueux*'un yazarı "mavi gökte siyah bir nokta"nın farkına varır (V, 215); bu nedenle Marat'nın tıpkı Torquemada'ların[14] yaptığı gibi kırbaçlandığı cehennemin yakınlarında duran "bu dört rakamın, 1793'ün alevler içinde yanan çirkinliklerini" (VI, 531) reddeder.

Cumhuriyetçi cennete gelince, Hugo ne çok acil ne de çok güvenli olduğuna inanır. Şüphe ve korkularının cumhuriyeti egemen burjuvaziyle sıkı sıkıya ilişkilendirmemesine ve geleceği hazırlayan hareketleri dışlama-

13 Devrin ünlü bir cerrahı – ç.n.

14 Tomos de Torquemada: İspanyol Engizisyonu'nun başı – ç.n.

masına kendi kendini inandırmak istemektedir. Saflıkla ve zamanının politik düşüncelerini ve toplumsal gerçekliklerini bilemezcesine ilan etmektedir ki:

> Panik, korku dönemindeyiz. Örneğin birileri korkuyor Sebebi çok basit: kitlenin bir rakama, '93'e tercüme ettiği bir kelime: Ve alt sınıflar için '93 kıtlık demek, orta sınıflar için aşırılık, üst sınıflar için giyotin. Ama 1830'dayız. (V., 108)

Ve 1834'te aynısı. Gelecekte iktidar gibi bir şeyleri denemeyi hayal ettirecek zaman başlamıştır. Mirabeau "devrimin büyük adamlarından biri" idi; şimdi de Fransa'ya "bir büyük ilerleme adamı" gerekecekti. Mirabeau'dan sonra Fransa'nın biri despotizm diğeri anarşi olan iki korkunç aşırılıktan kaçınamadığını dikkate aldığımızda, onun görevinin zorluğunu hayal edebiliriz. Esasında Hugo, 1830 sonrası cumhuriyetçileri için '93'ü yeniden başlatma fikrinin ne anlama geldiğini kavrayamamıştır – veya bunu arzu edecek durumda değildir: sadece tasarlanmış olan bir toplumsal devrimi tamamlamak, halkın varoluş araçlarında eşitlik için sanayi kapitalizminin başlangıcında verdiği mücadeleyi yenilemek ki bunu Konvansiyon bastırmış, Thermidor[15] boğmuştur. O sırada Fransız İhtilali hakkındaki görüşleri Thiers veya Mignet'nin yurtseverciliği ile birleşiyor ise de Carrel, de Raspail ve Cavaignac'nın radikalizminden bir hayli uzaktır ve Buchez veya Esquiros'un mistik jakobenizmi ile mantıksal bağı çok daha güçlüdür. 1847'de kendi zihninde yarattığı 1832 cumhuriyetçileri arasına sosyalistleri koymaz; (*Sefiller*'deki) Enjolras, Blanqui olmayacaktır. Pratik olarak, her şiddetin kolaylıkla yoldan çıkmasına karşı duyduğu tiksinti, iyice bilincine varmaksızın, sefalet karşında duyduğu öfke, onu barbarlık sayacağı düzensizliğe karşı muhafazakârlığın güvence altına aldığı "uygarlığın" ilkelerini (bu türden vargıları için 1840'lı yıllardaki düşüncelerine bkz. VII, 599) savunmaya ve 1848 Mayısı'nda Kurucu Meclis adaylığı için yaptığı açıklamaya götürecektir. 1832'de, *Sefiller*'de ayaklanma diye adlandıracağı kolera ve isyan tehlikelerini birleştirir ve iç savaşı suçlar. İç savaş için bulduğu yegâne isim "La Vendée"dir. (IV, 967): Tamı tamına 1793-1871 döneminin yarısındayız.

Bununla birlikte Konvansiyon'a bakışı değişmiştir; üstelik şahsen kürsünün yakınlarındadır. Yeni bir Mirabeau rolü hayal ederek konvansiyon-

15 1793'ün Fransız Devrimi içinde yer aldığı dönemin adı – ç.n.

culara hayranlık duymak için hâlâ hiçbir neden görmemektedir. Onlar "kötü bir iş"in "aşağılık, değersiz aletler"idir.

> Mirabeau Terör'den önce geçip gitti; Napoléon da sonra. Bu iki devin arasında küçük ve kötü adamlar güruhu, giyotin, katliamlar, boğulmalar, '93. Ve '93'te Robespierre kafi, bu yeter (V, 120)

Fransız Akademisi'nde de ilk defa söz aldığında düşünceleri daha karışık, daha oynak görünür. Kabul söylevinin şaşırtıcı ve sarsıcı olduğu düşünülür ama garipliği ve uyumsuzluğu onun asmaya çalıştığı çatışmanın işaretleridir. Söylevinin sonunda tamamen beklenmedik bir tarihsel kişiliği, ilk şiirlerinde politik bilgeliğini övdüğü XVI. Louis'nin yılmaz savunucusu Malesherbes'i anımsatır; şimdi onu örnek olarak önermektedir çünkü o "devrimleri kapatan biri" olmaktan çok "devrimleri açan" bir insandır (VI, 163). Louis-Philippe'nin çevresinde bir başdanışman rolü üstlenmek, Victor Hugo'nun kendine biraz zımni olarak verdiği söz işte budur. Üç temel prensibin, istikrar, otorite ve özgürlüğün gözetiminde "insanın kanun aracılığıyla tedrici iyileştirilmesi", programı da budur. Ama özgürlük nereden gelebilir? Sadece devrimci gelişmeden. Devrimci gelişmenin tohumu nerede bulunur? Sadece Uzlaşma meclisinde. İyi de, bu güzelim sıralama ile onun "üstün nitelikli" önceli '93'ün "despot cumhuriyet"ine karşı bir "'89 liberali" olan yazar Népomucène Lemercier'ye yaptığı övgü nasıl bağdaştırılır? Belki de Hugo, kendisinin diğer iki prensibine, Napoléon despotizmine gönderme yapan ulusal birlik ve monarşik geleneğe gönderme yapan istikrara bir karşı ağırlık getirme ihtiyacı duymuştur. Kesin olan şudur ki; bu akademik söylev vesilesiyle gençliğinin önyargılarında büyük bir çatlak olduğu ortaya çıkmıştır: "Genç Lemercier için Konvansiyon, vizyonu oluşturan ve bakışları altında bütün her şeyi birleştiren ihtilalin ta kendisidir". Aslında, Hugo, Lemercier'nin aracılığı yoluyla gözlerini ilk defa, *Doksan Üç*'te "büyük doruk" diye adlandıracağı şeye doğru kaldırmıştır. Konvansiyon, onu oluşturanlara aşkındır; Hugo bu birleşime (meclise) bir tür kolektif varlık (dolayımlı ifadesi "anarşi ejderhası"dır ki Hugo kabul eder bunu) atfetmeye alışkındır, onu oluşturan insanların –"belki Danton hariç"– büyüklüğüne hâlâ inanmaksızın Meclis'in kendisinde bir büyüklük keşfedebilir ve bu "ürkütücü ama yüce tefekkür konusu" önünde bizzat antitezini de güçlendiren bir övgüde bulunmak için sesini yükseltir:

> Meclis krallık tacını kırdı ve ülkeyi kurtardı. Tıpkı Cromwell gibi Krallık'la, Anibal gibi dünyayla düelloya tutuştu; hem tüm bir halkın hem de tek bir kişinin dehasına sahipti; kestirmeden söylersek cürümler işledi ve mucizeler yarattı ki bunlardan tiksinebilir, lanetleyebiliriz ama hayran olmamız da gerekir!

Onun 1848'deki tutumu olabildiğine muhafazakâr ise de; Marx'ın formülünü belirlediği yasa[16] uyarınca, geçmişin parodisinden başka bir şey olamayacak bir yeniden başlatma (bkz. VII, 629) mücadelesi için bu hayranlığı yeni güçlere dayandırmaktadır. Ancak Hugo'da babalardan oğullarına gerilemenin fantazmı bu tarihe dönüş eleştirisine özgül bir sertlik verir ve (kendi hayalini oynamaktan başka bir şey olmayacak) yerini gönüllü olarak alırken diyecektir ki: "Öyle mi! Mademki büyük '93 olmuş, küçük '93 de olmalı!' Louis Bonaparte'ın ihanet güzergâhı bu itirazın onu nasıl bir kurnazlıkla suç ortaklığına ittiğini yavaş yavaş ifşa eder. 9 Temmuz 1850'de, Meclis önünde, sağcıların alaycı gülüşleri ve bağırış çağırışları arasında ilan eder: "Bütün argümanları 1850'nin insanlarına '93'e yönelik karşı çıkışları yamamak olan Kilise'nin teröristlerine gelince, işte onlara diyeceklerim: Basın özgürlüğünü boğmanın gerekçesine buradan gelmeyi bırakın, kesin şu hokkabazlıkları, kesin o anarşi ve demagojiye dair göz boyama numaralarınızı, kesin" (VII, 316). Kesmezler. Ama Hugo için sonuç olarak siyah bıyıkla, Carmagnole[17] uğultuları anlamına gelmiş olan kızıl hayalet artık postalların gürültüsünü örtmüyordur. Dolasıyla "monarşik yazarların yaratmış olduğu bu türden bir '93'ün sürekli korkusu" (VII, 1214) zihninden kaybolur; korkulacak şiddetin hangi tarafta olduğunu, hangi kuvvetlere karşı savaşmak zorunda olduğunu görür.

2 Aralık 1851'de Hugo'nun gözünde kutsal olan halkın temsil edildiği, Fransızların kürsüsü Yasama Meclisi feshedildi: "Bu ifadenin içeriği için bir kitap gerekecektir. Fransızların kürsüsü altmış yıldan beridir insan zekâsının, ruhunun açık ağzıdır" (VIII, 485). Onun tarihinin zirvesinde Konvansiyon'un insanları belirir: "Mirabeau'dan sonra: Vergniaud, Camille Desmonlins, şu ciddi genç adam Saint-Just, o muazzam kürsü, Danton, o engin ve dehşetli yılın dirilmiş hali Robespierre." Şimdi söze kar-

16 Marx, tarihte tekrarlanıyor görünen iki olaydan ilki trajedi ise ikincisinin güldürü (fars) tarzında olduğunu ifade etmiştir – ç.n.

17 Fransız İhtilali'nin halk tabakalarını çağrıştıran deyim. Çok ünlü bir devrim şarkısının da adıdır – ç.n.

şı güç, ama güce karşı ne? 3 Aralık'ta Hugo'nun imzasıyla silaha sarılma çağrısının afişleri Paris duvarlarındadır. Birkaç barikata rağmen "cürüm" 4 Aralık gecesi galip gelmiştir. Ne yapmalı? Derhal ve daha sonra halkın başkaldırması için haykırmak, haykırmak, haykırmaktır onun hayat hikâyesi. Sürgün şair, peygamberlerin öfkesini benimser:

> Ve tehdit edicidir onun sözleri
> Şimşeklerin ışıldadığı sözlerdir
> Gecenin içinde kılıçları kavrayarak
> Geçen eller gibi olacaklardır. (VIII, 583)

Ancak kendisini tarihin tüm kanlı monarşilerinin buruşmuş yüzünü takınarak dikilen bir despota karşı tek başına ayakta duran biri olarak gören Hugo, nefretinin kaynaklarını dizginlemezken hiç de rahat değildir. Dirilttiği Terör (1793'ün kral katilleri arasında olmayacak mıydı? X, 200); frenlediği şiddeti açığa vuran bir enerjiyle bu düşünceyi aceleyle geriye iter:

> Kanlı günlerin kılıçları oh! Çıkmayın gölgeden
> Hayır! Hayır! Fazladan bir canın sönmesi bile doğru
> Şu haine şu karanlığın adamına cezasını vermek için
> Tam o anda ey acı, ışıldıyor gerekliliğin.

Bu gerekliliği bu "Anenkè"yı[18] aşabilmeyi nasıl hayal edebiliriz? Düğümü daha fazla sıkmak ona daha fazla teslim olmaktır:

> Sen ki terör ile kurtarıyorsun özgürlüğü
> Şu alacakaranlık ismi taşıyorsun: Zorunluluk
> Kal tek başına ebediyyen doksan üç Titanı[19]

Geçmişin yüceliğinin muazzamlığı geri dönüşün imkânsızlığını güvencelemiş olabilir. Ama ondan başka bir şey de görmüyoruz. Sürgünün ilk yıllarında sorgulama, umut ve korku tufanının fışkırdığı bir şiirden bir karabasan billurlaşır. Jersey-Patmos:[20] Bunu unutma gayretinin muzafferane edalı yazılarındaki ölçüsüzlük, Hugovari kıyamet inşasında harabe for-

18 Ananke: Grek Mitolojisinde Zorunluluk-Kader tanrıçası – ç.n.

19 Titanlar: Grek mitolojisinde altın çağda hüküm süren tanrılar kuşağı – ç.n.

20 Jersey: Victor Hugo'nun ilk sürgün yeri olan Fransa'ya yakın İngiliz adası. Patmos: Aziz Yuhanna'ya İsa'nın göründüğü Ege adası – ç.n.

munda bir büyük yapı derhal belirir ki onun giriş kapısı *Yüzyılların Efsanesi* olacaktır. İhtiyatlı bir editörün vahşet sahnelerinin ve protesto ifadelerinin ölçüsünde olmasını isteyeceği "küçük destanlar" içeriyordu bu eser. Ancak derlemenin tamamlanması bir seçim yapmayı gerektiriyordu. Neyi dışarıda bırakacaktı? Özellikle '93 üzerine yazılmış olanlar, bu iki levhalı tablonun binlerce mısrası yok edilir. *İhtilal* ve *Sayfanın Arka Yüzü*. Hugo'nun tarihin Gordion düğümünü çözme girişimi böyledir. '93'ün geriye döndürülemez bir ilerleme olması için; Terör'e, şiddetin hükümranlığına son vermek için onu en üst düzeyde bir şiddetle, kral katliyle son erdirme zorunluluğu gerekecekti.

> Dehşetin karıştığı bir kurtuluştur
> Fransız İhtilali.
> Ne yazık ki ışık dökülüyor
> Onaltıncı Louis'nin başından

Dolayısıyla geleceğe doğru bakıldığında kardeşliğin şafağını Terör'ün cehenneminde mi göreceğiz? "Ne yazık", "sayfanın öbür yüzü"nde idam sehpası yeniden belirir; ilerleme anıtı, hayal ettirdiklerini ezerek devrilir. Peygamberane büyük duvardan dağınık parçalar kalır; şüphe kumları, umut taşları ve yine de en sağlamları *İhtilal* şiirinin bitiş bölümünde yer alacaktır. Ama Terör'ün kurtarıcılığına, sürgün döneminde, cezalandırma lanetini yüksek sesle temizlemek için bir daha asla gelinmeyecektir.

> Doksan üç; birileri yoklayacak bu kuyuları
> Hissedecek ruhunun şahlandığını ve geçip gittiğini. (X, 265)

Ürkütücü sorulara başka yoldan cevaplar bulmayı, iddianamenin bin gerekçeyle verdiği mahkûmiyetin dehşetine kılıf bulmayı terk eder. *İhtilal*, IV. Henri'den XV. Louis'e kadarki kralların cürümün en son derecelerine kadar gidişinin anlatısından başka bir şey değildir; aynı şekilde "küçük destanlar", enerjisini, yüzyıllar boyunca Cain'in[21] çeşitli yeniden dirilişlerinden devşirir. 1857'de, Elciis ve Fabrice diye birilerini icat etmesi, Jean Massin'in gayet iyi saptadığı üzere Hugo'ya Gauvain'e kadar götürecek bir adım atma imkânı verdi. O, kayıtsız şartsız olarak mutlak iktidarın adalet söylevlerine karşıdır; bundan böyle kabul etmektedir ki onunla sonuçta kafa koparmaya varılır.

21 Kabil: Adem'in, kardeşi Habil'ı öldüren oğlu – ç.n.

Bu nedenle, *Doksan Üç*'ün yazılması onun için kaçınılmaz olmuştu. Aynı zamanda *Yüzyılların Efasnesi*'nde İhtilal şiirlerinin yokluğundan doğan boşluğu, *Baron Madruce'un Müfrezesi* ile *Savaş Sonrası* arasında işitilen sessizliği de gerektiriyordu elbette: Yüce gönüllülüğün şafak beyazı ki 1873'ün romanında bunun kendindeki yansımasını *Jean Chouan* ile gösterecektir. *Şeytanın Sonu* destanı da tamamlanmamıştır. Cehennemî, korkunç babanın Doğuş halinde Özgürlüğe dönüştüğü yer ve Bastille'in zaptında işbirliği yaparak yeniden Şeytan haline gelişi de boşlukta bırakılmıştır. *Sefiller* romanı, Jean Valjean'ın hikâyesinde bu dönüşme mitini yeniden işlemekten başka bir şey yapmaz. Burada İhtilal hayal meyal görünür ama arka planda eylemler bu özgül alınyazısı boyunca ilerler veya belirlenirler. Eğer Enjolras –Combeferre tarafından tamamlanan bu Saint-Just imajı– Gauvain'i ön-belirleyebiliyor ise onun cumhuriyetçi dostları da '89 ve '92'nin esintilerinden ilham almaktadırlar. Gillenormand, bir burjuva dramının Lantenac'ı, '93'ün İhtilal'in şifresi olması da öyle. Ve "Cosette'i daha fazla düşünen Marius bu büyük babanın öfkesine kayıtsız hale gelir. İki ihtiyar kral katline bulaşmıştır. Oysa biri Mobeuf sevimli bir kitapseverden başka biri asla olmamış; diğeri konvansiyon üyesi G, kralın ölümü için oy kullanmamıştır. Bununla birlikte tiran öldürmenin sıkı bir taraftarıdır (Bu tiranın sonunun gelmesi için oy verdim (...), cehalet) Enjolras'ın aklının eremediği bir karışıklık ifşa edilir. Myriel tarafından canlandırılan bilincinde Gauvain diye biri Cimourdain diye birine karşı tartışır:

> "Yıktınız. Yıkmak yararlı olabilir; ama ben öfkenin içinden çıkılmaz hale getirdiği bir yıkıma inanmıyorum."
>
> "Adaletin kendi öfkesi vardır bay piskopos. Ve adeletin öfkesi bir ilerleme unsurudur. *Kim* ne derse desin önemli değil, Fransız İhtilali, İsa'nın zuhurundan beri insan türünün attığı en güçlü adımdır."

Altını çizdiğim ifade bir sabırsızlığı gösterir ki bu esasında, daima yeniden başlayan bu süreç karşısındaki güçsüzlüktür. Devrimci terörü suçsuzlaştırmak için bir kez daha onun öncesindeki baskıcı terörden ve devrimin tamamlanması gerektiğinden bahsetmek kalıyor geriye sadece.

Sefiller'in yayınlanmasından hemen sonra Hugo'nun yazışmalarında *Doksan Üç*'e dair çalışmasının ilk izleri görünür. Bunlarda bu eserin eşiğindeki büyük korkularını cezbedici öğelerini görürüz. Mayıs 1863'te ya-

kın arkadaşı Maurice'le hiç şüphe yok ki gelecek yaza ilişkin projesine dair konuşurken yarı şaka sıkıntısının ciddiliğini gizler sonuç olarak:

> Bütün kış çalıştım, *Passim*[22] sizin de bildiğiniz büyük hayalimin kuluçkasına kafamı gömmüş olarak. Tanrı bana bu sonsuz büyüklükteki işi bitirebilecek bir ömür ve güç verecek mi? Dağları kımıldatmak için biraz yaşlıyım ve ne dağ üstelik! La Montagne de öyle![23] (XII. 1219)

Doksan Üç'ün içinden çıkacağı "büyük hayal" tarihlendirme kaynağı olmayan bir bulutsu nebuladır; (karalamalar her ne kadar görünüşte 1856'ya kadar gider ise de, bkz. XV, 275) gerçekleştirme 1862 sonbaharında başlar; eser on yıl daha geç, Aralık 1872'den Haziran 1873'e kadar yazılmış olur. Bununla birlikte, belgelerin toplanması bir yana roman taslağı 1863 ilkbaharında hâlâ kurcalanmaktadır. En ayrıntılı biçimde düzenlenen entrika bölümü XV. Louis'nin saltanatının sonu ile XV. Louis'nin saltanat dönemine yerleştirilir; bu gelişme ile daha önce öngörülmüş çeşitli kişilikler kaybolacak ama daha şimdiden ilk planda olanları gelecekteki Lantenac'ı –Rethel Dükü–, onun küçük yeğeni Gauvain'i, Rahip Cimourdain'i ve aile şatosunun ağır silüetini fark ederiz. *William Shakespeare* veya *Paris* gibi koşulların gerektirdiği eserler daha sonra *Deniz İşçileri* haline gelen *Serk* romanı gibi öteki "hayaller"i veya kendi *Özgürlük Tiyatrosu*'nun kanallarını temin gibi diğer yükümlülükler Hugo'yu bu çalışmasından uzaklaştırdı. *Victor Hugo Guernesey'de*'nin yazarı Stapfer'e göre Ekim 1866 veya Ocak 1867'de kendisinin "en önemli girişimi" addettiği eserin zorluğuyla baş edebilmek için yıllar boyunca epeyce çok şeyden kendini kurtarmak zorunda idi. Eğer yeniden işe koyulacak ise geride kalmalıydı bunlar. 1868 Mayısı'nda iki yıl önce başladığı yeni bir romanı bitirme arefesinde, bu projenin önsözünde kendini haklı çıkarma ihtiyacını duyumsatarak yazar:

> Düşünceli okur gibisi yok. Bu tür okur, başlığı *Doksan Üç* olacak ve İhtilal'le sonuçlanacak eski Fransa'nın anlatılacağı kitaptan önce, *Gülen Adam* yazarının eski İngiltere'yi anlatan bu kitabı yayımlamasının niçin yararlı olduğunu anlar. (XIV, 389)

Burada onun eserlerini gruplandırma eğilimini görürüz. Onların her biri iş olup bittikten sonra anlaşılacak bir birliktelik, hayal edilmiş bir bütün-

22 (Lat) Kaynak bir kitap veya yapıtın şurasında burasında

23 '93'ün odağındaki La Montagne grubunu kastediyor.

lük içine yerleştirilmiş olacaktır. Ancak onun triloji (üçleme) zevkinden ötesini ifade etmeyen bu eğilim, projesinin çeşitlemelerini anlamak için yeterli değildir. *Gülen Adam*'ın kesinleşmiş önsözünde, İhtilal'in romanına, bölümleyerek yeniden belirsiz bir süre verir:

> Bu kitabın gerçek başlığı *Aristokrasi* olacak. Onu izleyecek diğer kitap *Monarşi* (1862-1863'te hazırlanan anlatıdan uzaklaşmış olan bu romanın tarihsel merkezi şüphesiz Damiens'lerin idamı olacaktı) başlığı ile olabilir. (...) Ve eğer yazar bu işi bitirir ise; bu iki kitabın götüreceği ve öngördüreceği bir diğeri olacak ki başlığı *Doksan Üç* (XIV, 27) olacaktır.

1869'dayız. *Monarşi*, yazılmamış olacaktır: belki bir parça da, "korkunç yıl"a aniden "terör yılı" adını koyacak aktüalite nedeniyle *Gülen Adam*'ın onun yerini alması gerekmiştir.[24]

Varsın yeni cumhuriyet, onu doğuran savaşı desteklemiş olsun; varsın o savaşa bir yeniden fetih savaşını hazırlayacak haksız bir barış tarafından adanılmış olsun –"son bir savaş ne yazık ki zorunlu bu" (XV, 103)– bütün bunlar romanın aciliyetini belirlemeye yeterli olmadı. "Korkunç yıl"ın şiirsel yazımı Paris'in kuşatılmasıyla başladıysa da genişletilmesi ve hızlandırılması iki aylık iç savaş sayesinde oldu. Öngörüldüğü ve adlandırıldığı üzere roman tarzındaki yazılışı ile eser iki şekilde tarihsel hale geldi: Tanıklık ve eylem

> Bu çağ yargı önünde ve ben onun tanığıyım. (XV, 27)

Taraflı bir tanık: ilerlemenin kâhini, bağışlayıcılığın savaşçısı. Tutumundaki iki fazı ayırt etmekle yetinmiş olan Hugo'nun düşüncesi, yani sürdüğü esnada Komün'e düşman, yenildiğinde Komüncülere yardım, o dönemde yanlış anlaşılmıştır. Çatışmanın kendisi içinde o ne bir tarafta ne de öteki tarafta yer almıştır. Bunun kanıtını Brüksel'e gidişinde ve simgesini Vianden'e iltica edişinde görürüz. Bu yalnızlık onun açısından tarihin çağrısıdır, tarihe çağrıdır. Vendéelilerin Konvansiyon'a karşı ayaklanması Komüncülerle Versailles arasındaki savaş birbirine karışmış bir yansımadır ve böylece de bir hakikatin ifşasıdır. İnsanların beceriksizliğine, girişimlerinin yersizliğine rağmen Komün'ün yanındadır. '93'ün saf yüz çiz-

24 O yılın ortalarından itibaren Fransa-Prusya Savaşı'nı Paris Komünü ve bastırılmasını kapsayan süreç kastediliyor – ç.n.

gilerini barındırdığından değil, Hugo'nun birden fazla noktadan onayladığı (romanında Gauvain'in fikirleri bu uyuşmayı doğrular) ilerleme programı taslakları üzerinden bu devrimci Komün'ün yanındadır. Bu taraftan demokratik *hukuk*u doğrulamış ve savunmuştur; ona karşı çıkan iktidar eğilimleri itibarıyla öylesine gerici, ruhban yanlısı ve monarşisttir ki onda yeni bir Vendée'yi fark edebiliriz. Şüphesiz Rehineler kararnamesi ve ardından Paris (özel olarak Louvre kitaplığı) yangını. Terör'ün uzaktaki sahnelerinden daha derinden dehşete düşürür Hugo'yu önce; ama eğer romanında benzer şiddet eylemlerinin sorumluluğunu Vendéelilere yüklemiş ise, bu belki de Komün'de bunların ne kadar az olduğunu ve bununla birlikte Versailleslıların, Kanlı Hafta'nın[25] da haricinde savaşırken ve isyancıları mahkûm ederken nasıl bir vahşet uyguladıklarını öğrenmiş olmasından dolayıdır. Ancak, bir başka bakış açısından perspektifler ters çevrilir: Hugo, Komüncülerin zihninde Vendée köylülerinin yanılgılarının yeniden ortaya çıkışını görmüştür: kendine özgücülüktür bu (böyle diyebiliriz), "yerel düşünüştür (o böyle der) ve bunlar bir kimliği savunmanın haklılaştırılmasını ve tiranlığı reddi sınırlandırır. İsyankâr Paris'e karşı genel oyla seçilmiş Meclis, her ne kadar kendi dayandığı gerçeklikleri bir yana bırakmış ise de milli birliği ve cumhuriyetçi *hukuk*'u temsil etmekte idi. İşaret etmek istediğimiz son nokta onun tutumunun karmaşıklığıdır. Önce yazar olarak *Sefiller*'de "halkların başkenti"ni, İhtilalin ışıldayan şehrini yücelten Hugo, sonra Paris'in cumhuriyetçi milletvekili olarak –Meclis'in Versailles'a gitmesinin hemen öncesinde istifa ederek– Komün'ün politik ve şiirsel motivasyonlarına epeyce değerli bir destek sağlamıştır.

Dolayısıyla, bir kez daha kendini bulduğu sürgünde *Doksan Üç*'ü yazmak, Komüncülerin affı için mücadele etmek demektir; devrimci ilerlemeye ve bir vasiyetin kesin gücüne katılma anlamını taşır. Şu "ilerleme"yi "giyotinin yerine makinalı tüfeği koymayı" bir yana bırakıp şüphe yok ki 1871 kadar vahşi olan bir iç savaşın mesajını keşfetmektir. Ama içinde kendi ailevi efsanesini, bu tarafta olunduğu gibi diğer tarafta da olunabileceğini gösteren bir iç savaşta, onun hayalini kurduğu yegâne olunacak taraf, insanlığın tarafıdır.

Fransızcadan çeviren ÖMER LAÇİNER

25 Paris Komününün ezildiği son haftada Versaylıların yaptığı büyük katliam

ÇEVİRMENİN SONSÖZÜ

ÇEVİRMENİN ŞAŞIRDIĞI (VE ARTIK ŞAŞIRMADIĞI)

ALEV ER

Doksan Üç, Victor Hugo'nun 1789 İhtilali'yle ve onun yakın sonuçlarıyla nihai hesaplaşmasının romanı.

İhtilalin on üçüncü yılında, Napoléon Bonaparte'ın konsüllük günlerinde, 1802'de doğdu Hugo. Babası, iki yıl sonra imparator olan Bonaparte'ın ordusunda savaştan savaşa, mevkiden mevkiye koşan cumhuriyetçi bir yüksek rütbeli subay ve vali, annesi babanın ikbali için daha yüksek rütbeli bir subayla ilişki kurup sonra da onun sevgilisi olan, sevgilisini Napoléon'u devirmeye kışkırtıp kaçak duruma düşüren, kaçaklık günlerinde sahte isimle evinde saklayan –*Sefiller*'in Jean Valjean'ını hatırladınız mı?– ve nihayet onun kurşuna dizilmesine neden olan kralcı bir Katolik'ti.

Dolayısıyla İhtilal'in meydana getirdiği alt üst oluşa, daha doğduğu günden başlayarak bizzat kendi evinde, ailesinde tanık oldu Victor Hugo.

Annesinin âşığı General Victor Lahorie'nin kendisine vaftiz ve isim babalığı, kaçaklığı sırasında evde özel öğretmenlik yapmasına ve generalin idam edildiği gün annesinin onu ve kardeşlerini infazı duyuran beyaz afişin karşısına geçirip "Bugünü asla unutmayacaksınız," vasiyetinde bulunduğu günün anısına rağmen, hayatı boyunca İhtilal'in yanında oldu Victor Hugo; mesafeli, sorgulayan ama yanında...

Cromwell, Hernani gibi oyunlarında, romanları *Bir İdam Mahkûmunun Günlüğü, Notre Dame'ın Kamburu, Sefiller* ve *Gülen Adam*'da

1789 sonrası toplumsal altüst oluşu, sosyal adaletsizliği ele aldı ama İhtilal'le köklü hesaplaşmayı 1874'e, *Doksan Üç*'e bıraktı...

Ben bu romanı, 1962'de Burhan Toprak'ın ilk Türkçe çevirisinden yirmi yıl sonra çevirdim. O günden bu yana da otuz yıl geçmiş. Epey okundu ve tartışıldı, hakkında yazılanları hatırlıyorum. Hugo'nun başka romanlarında olmadığı kadar çok metafora yer verdiği bir kitaptı ve bu sayfalara kadar geldiğinize göre okudunuz, artık biliyorsunuz, romandan herkesin aklında en çok, canavar bir topun Claymore savaş gemisini perişan etmesi bölümü kalmıştı.

Bende ise aşağıda aktaracağım, romanın sonundaki diyalog iz bırakmıştı. Çünkü şaşırmıştım:

> ... Cimourdain sürdürdü:
>
> "Daha açık konuş. Ben rahatsız olmam."
>
> "Pekâlâ. Zorunlu askerlik istiyorsunuz. Kime karşı? Başka insanlara. Ben ise istemiyorum. Ben barış istiyorum. Siz yoksulların yardımına koşmak istiyorsunuz, ben ise yoksulluğu ortadan kaldırmak istiyorum. Siz adil vergi düzeni istiyorsunuz, ben bütün vergilere karşıyım. Kamu harcamalarının olabilecek en alt düzeye indirilmesini ve bu paranın da toplumsal artık değerle ödenmesini istiyorum."
>
> "Bu ne demek?"
>
> "Şu demek: Önce asalaklığı ortadan kaldırın; papazların, yargıçların, askerlerin asalaklığını. Sonra elinizdeki serveti iyi değerlendirin. Gübreyi lağıma değil, tarlalara dökün. Toprakların dörtte üçü ekilmiyor. Fransa topraklarını bu durumdan kurtarın. İşe yaramayan otları temizleyin. Köy arazilerini paylaştırın. Herkesin toprağı, her toprağın da sahibi olsun. O zaman, verimin nasıl yüz kat artacağını göreceksiniz. Fransa bugün köylüsüne yılda ancak dört gün et verebiliyor. Oysa tarım tekniğini iyileştirirseniz üç yüz milyon insan, bütün Avrupa doyar. Doğayı, bu hep ihmal edilen yardımcı gücü kullanın, ondan yararlanın. Esen her rüzgârı, akan her suyu, hareket yaratacak her şeyi değerlendirin. Yer kabuğunun altında muazzam bir akarsu ağı var. Bu ağın içinde, sular, yağlar,[1] ateşler akıp gidiyor. Delin toprağın damarını; çeşmeleriniz için su, lambalarınız için yağ, ocaklarınız için ateş fışkırtın. Dal-

1 Hemen alttaki kullanım alanı örneğinden de anlaşılacağı üzere gaz yağı ya da petrol kastediliyor olmalı – ç.n.

galaların hareketini, gelgitleri gözünüzün önüne getirin. Nedir ki okyanus? Yitirilen devasa bir güç. Kara ne kadar budala ki, denizden yararlanmayı bilmiyor!"

"İyice daldın düşlere!"

"Yani gerçeklere."

Gauvain sürdürdü:

"Ya kadınlar? Onları ne yapacaksınız?"

Cimourdain yanıtladı:

"Şimdiye kadar yaptıklarını yapacak onlar. Erkeğe hizmet edecekler."

"Evet. Ama bir koşulla."

"Nedir?"

"Erkek de kadına hizmet edecek."

"Böyle bir şeyi nasıl düşünebilirsin," diye bağırdı Cimourdain. "Hizmetçi bir erkek! Asla böyle bir şey olmayacak. Erkek efendidir. Bir tek konuda krallıktan yanayım; o da aile konusu. Erkek, evinin kralıdır."

"Evet. Ama bir koşulla."

"Nedir?"

"Kadın da evin kraliçesi olacak."

"Yani sen kadınla erkek arasında..."

"Eşitlik istiyorum."

"Eşitlik mi? Ne diyorsun sen? Bunların ikisi de başka başka varlıklar."

"Ben eşitlik dedim. İkisi aynıdır demedim ki..."

Bu diyalogda acımasız, inanmış cumhuriyetçi Cimourdain kendi dilini, kitaplarda okuduğumuz, filmlerde gördüğümüz Robespierre'in dilini konuşuyor, diye düşünmüştüm o zaman.

Gauvain'inki ise, belki böyle bir gelecek tasavvuru olanlar o zaman da vardı ama esasen Victor Hugo'nun diliydi. 1830, 1848 devrimlerine, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'ine (1851), 1871 Paris Komünü'ne tanık olmuş, Marx ve *Komünist Manifesto*'dan haberdar, 1841'de Soylular Meclisi'nde bile basın özgürlüğünü, idam cezasının anlamsızlığını savunmuş, 1848 Devrimi'nden sonra anayasa ve yasama meclislerinde yer almış biri olarak Victor Hugo, İhtilal'den doksan yıl sonra böyle konuşabilir, böyle bir gelecek tasavvuru çizebilirdi elbette. Dolayısıyla, şaşırdığım bu değildi.

Beni şaşırtan Cimourdain'in, 1789'un, Cumhuriyet'in kadına bakışıydı.

Fransız İhtilali'nin kadın-erkek eşitliği, kadının seçme ve seçilme hakkı konusunda yaya kalmışlığını kendi dışındaki nedenlere, özellikle de Katolik Kilisesi'nin gücünü her şeye rağmen koruyor olmasına bağlardık o zamana kadar, ya da bu, en azından benim için böyleydi.

1791'de "Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi"ni kaleme alan, "Madem ki kadının idam sehpasına çıkma hakkı vardır, kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır," diyen Olympe de Gouges'un iki yıl sonra XVI. Louis'nin idamına karşı çıktığı için "kralcılık"la suçlanması ve "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"ni kaleme alan Robespierre tarafından giyotine gönderilmesi bir yanlış anlama, "kaza" olmalıydı. Aslında "idam cezasına karşı olduğu" anlaşılamamıştı...

Ama şimdi, bu diyalogda, Cumhuriyet'in kendisi de kadın-erkek eşitliğine karşı çıkıyor, bu konuda "kralcılarla aynı fikirde olduğunu" açıkça itiraf ediyordu.

Nasıl olurdu? Ve neden?..

"Neden"ini dokuz yıl önce çevirdiğim ve pek ses getirmediğini üzülerek gördüğüm başka bir kitapta, *Laiklik-Tutku ile Akıl Arasında*'da[2] okudum.

Şöyle der ve bir anekdot aktarır Baubérot kitapta:

"Bir Fransız istisnasından (Laiklik) yerli yersiz bugün de söz ederiz. Ve bundan doyasıya zevk alırız. Oysa en belirgin Fransız istisnası, erkeğin oy hakkı (1848) ile kadının oy hakkı (1944) arasında yüzyıllık mesafe olmasıdır (ve bu dünyada tektir). Kimileri için öncü olan Fransa, başkaları için artçı: Gecikme sadece Anglosakson ve Kuzey Avrupalı ülkelerle yapılan karşılaştırmaya göre değil; Polonya (1918), Belçika (1920), İrlanda (1922), vb. Katolik bilinen ülkeler karşısında da bu böyle. Zaten Ferdinand Buisson daha 1911'de yazdığı *Le Vote des Femmes* (Kadının Oy Hakkı) adlı kitapta ortaya koyar ki, İzlanda'dan Romanya ve Hindistan'a, bu süreç oralarda çoktan yürürlüktedir. Ve sonuç olarak bir uyarıda bulunur: 'Yakında yalnız kalacağız ya da İspanya ve Türkiye ile birlikte neredeyse bir biz kalacağız.' Yanılır: Kadınlar Türkiye'de 1934'te oy kullanmaktadır."

Devamında da erkeklere oy hakkıyla kadına oy hakkı arasında yüzyıl mesafe bırakanın, yaygın inanışın tersine, Katolik Kilisesi değil Laik Cumhuriyet olduğunu anlatır.

Korkusu şudur: "Piskoposlar şunu çok iyi biliyor: Kadını elde eden, her şeyi elde eder; çünkü böylece önce çocuğu elde etmiş olur, sonra da ko-

2 Jean Baubérot, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009

cayı... Kadın kocasını etkiler ve dinî vecibelerini yerine getiriyor olmaktan ötürü kendisi de papazın iki elinin arasındadır. Erkek-papaz, günah çıkarma yerinin kendisine sağladığı avantajla, kadın hakkında kocasının bile bilmediklerini de bilir, ailenin efendisi haline gelir."

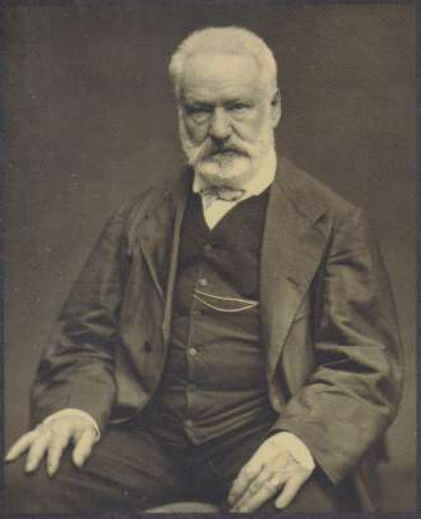
Dolayısıyla, kadına eşit yurttaş hakkı tanımak, onun aracılığıyla kiliseyi kama gibi laik dünyaya sokmak, dahası onu o dünyaya hâkim kılmak olacaktır...

Doksan Üç'ün bu baskısını elden geçirirken düşünmeden edemedim: Fransız laikliği bu ülkeye "kes-yapıştır"la aktarıldı ama Satı Kadın 1933'te muhtar, 1935'te Ankara milletvekili olduğunda, Marthe Simard'ın ilk Fransız kadın milletvekili seçilmesine daha dokuz-on yıl vardı...

Bu nasıl oldu?

Belki İslâm'da günah çıkarma müessesesi olmadığı için.

Ve belki bu yüzden, Fransızların seküler Anglosaksonlara bir türlü anlatamadığı "Fransız istisnası" laiklik, Türkiye'de böylece daha da "müstesna," daha da anlaşılmaz hale geldi.

Victor Hugo'nun son romanı olan *Doksan Üç*, Fransız İhtilâli'ni izleyen çalkantılı yıllara ilişkin belgesel niteliğinde bir başyapıt.

Victor Hugo, 1876.

Paris Komünü'yle Fransa'yı saran isyan dalgasının hemen ardından 1874'te yayımladığı *Doksan Üç*'te Hugo, Fransız İhtilâli'ne yönelik karşı-devrimci tepkilerin neredeyse iç savaş boyutuna ulaştığı bir tarihsel dönemeci ele alır. Üç bölümde sunulan tarihsel olaylar karakterlerin yazgısıyla iç içe geçerken kişisel görünenin tarihsel, tarihsel görünenin ise kişisel olduğu bir gerçeklik boyutu romanın merkezine yerleşir. Hugo'nun romancılık kariyerinin zirve noktasını teşkil eden *Doksan Üç*, İhtilâl'in altüst ettiği hayatlara, tarihin hızlanan temposuyla birlikte değişen koşullara ilişkin unutulmaz bir anlatı.

"*Doksan Üç*, romantik tarihsel romanın son yankılarından biridir. Fransız İhtilâli'ni eleştirmenin moda olduğu bir zamanda Hugo, ihtilâli yüceltir."

GEORG LUKÁCS

ISBN-13: 978-975-05-2321-2

iletişim